

emile durkheim

toplumsal işbölümü

Türkçesi: Prof. Dr. Özer Ozankaya

cem yayınevi

KÜLTÜR DİZİSİ

TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ
Emile Durkheim
Türkçesi: Prof. Dr. Özer Ozankaya

1. Basım: Nisan 2006

Dizgi: Mustafa Balaban
Baskı: Umut Matbaası
(212) 637 09 34

CEM YAYINEVİ
İpek Sokağı No: 10
34433 Beyoğlu - İstanbul
Tel: (212) 293 41 70 Faks: 244 15 33
www.cemyayinevi.com

EMILE DURKHEIM

TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ

Fransızca aslından çeviren:
Prof.Dr. Özer Ozankaya

cem yayınevi

Ού γάρ γίνεται πόλις έζ όμοίων· έτερου γάρ
συμμαχία καί πολις.

"Yalnız seçkinlerle kent olmaz; seçkinlerin herkesle birlikte olması gerekir."

(Aristo, *Politika,* B, 1, 1261 a, 24.)

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN SUNUŞU 17

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ 21
Meslek kümeleri üzerine kimi görüşler
BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ 55

GİRİŞ 63

Toplumsal işbölümünün gelişimi ve olayın genelliği. Bundan kaynaklanan sorun: kendimizi bu devinime bırakmalı mı, yoksa ona direnmelimiyiz, ya da işbölümünün ahlaki değeri konusu.

Ahlaki vicdanın bu konudaki belirsizliği; eşzamanlı olarak verilen çelişkili çözümler. Bu belirsizliğe son vermenin yöntemi. İşbölümünü kendi başına ve kendisi için incelemek. Kitabın planı.

BİRİNCİ KİTAP
İŞBÖLÜMÜNÜN İŞLEVİ 73

I. BÖLÜM
BU İŞLEVİ BELİRLEMENİN YÖNTEMİ 75

İşlev sözcüğünün anlamı. 75
I. İşbölümünün işlevi uygarlık üretmek değildir. 76
II. İşbölümünün işlevinin, onsuz var olamayacak kümelere yol açmak olduğu durum. Yukarı toplumlarda da aynı rolü yapacağı ve bu toplumların da uyumunun temel kaynağı olduğu varsayımının dayanağı. 81
III. Bu varsayımın doğruluğunu araştırmak için kaynağı bu olan toplumsal dayanışmayı başka dayanışma türleriyle karşılaştırmak ve ondan sonra onları sınıflandırmak gerekir. Dayanışmayı hukuk kuralları dizgeleri aracılığıyla incelemenin zo-

runluluğu; hukuk kuralları dizgelerinin türleri kadar dayanışma biçimleri vardır. Hukuk kurallarının sınıflandırılması: bastırıcı yaptırımlı kurallar; onarıcı yaptırımlı kurallar. 90

II. BÖLÜM
MEKANİK YA DA BENZERLİĞE DAYALI DAYANIŞMA
99

I. Bastırıcı hukukla birlikte giden toplumsal dayanışma bağı, kopması suç oluşturan bağdır. Bu nedenle, suçun temelde ne olduğu bilinirse bu bağın ne olduğu da bilinir.
Suçun temel özellikleri, toplumun tipi ne olursa olsun her yerde görülen özelliklerdir. Ama bilinen ya da bilinmiş olan bütün suçların ortak özellikleri, yalnızca şunlardır: 1° söz konusu toplumun bütün bireylerinde bulunan duyguları yaralar; 2° bu duygular güçlüdür; 3° bu duygular belirlidir. Demek ki suç, ortak bilincin güçlü ve belirli durumlarını yaralar; bu önermenin gerçek anlamı. – Suçun hükümet organının bir edimiyle yaratıldığı ya da en azından ağırlaştırıldığı durumun incelenmesi. Bu durumun, önceki tanıma indirgenmesi. 99

II. Bu tanımın doğrulamasının yapılması; eğer doğru ise cezanın bütün özelliklerini açıklamalıdır. Bu özelliklerin saptanması; 1° yoğunluğu artarak büyüyen tutkulu bir tepkidir; 2° bu tutkulu tepkinin kaynağı toplumdur; özel öç-almanın cezanın ilkel biçimi olduğunu öne süren kuramın reddi; 3° bu tepki, kurulu bir yapı aracılığıyla uygulanır. 116

III. Bu özellikler, suç için getirdiğimiz tanımdan çıkarılabilir: 1° ağır biçimde incitilen her duygu, mekanik bir biçimde tutkulu bir tepkiye yol açar; bu tepkinin o duygunun korunması açısından yararı. Ortak duygular en güçlü duygular olduğundan, ne denli yoğun iseler o denli güçlü olan aynı türden bir tepkiye yol açarlar. Ceza çekmenin yarı-dinsel özelliğinin açıklaması; 2° bu duyguların ortaklaşa niteliği bu tepkinin toplumsal niteliğini açıklar; toplumsal niteliğin yararlı olmasının nedeni; 3° bu duyguların yoğunluğu ve özellikle belirgin nitelikte oluşu, tepkiyi uygulayacak belirli organın oluşmasını açıklar. 127

IV. Ceza hukukunun yaptırıma bağladığı kurallar, görüldüğü gibi, en temel toplumsal benzerlikleri anlatır; bundan dolayı ceza hukuku, benzerliklerden kaynaklanan toplumsal dayanışmayı anlatır ve onun gibi değişir. Bu dayanışmanın niteliği. Öyleyse bu dayanışmanın toplumun genel bütünleşmesindeki payı, hukuk kuralları toplam dizgesi içinde ceza hukukunun tuttuğu yere bakılarak ölçülebilir. 136

III. BÖLÜM
İŞBÖLÜMÜNDEN KAYNAKLANAN YA DA ORGANİK DAYANIŞMA 143

I. Onarıcı yaptırımın niteliği şu sonuçlara götürür: 1° buna ilişkin kurallar, ortak bilincin merkezkaç durumlarını ya da onunla ilişkisiz durumları anlatır; 2° bu kuralların belirlediği bağlar, bireyi yalnız dolaylı olarak topluma bağlar. Bu bağlar pozitif ya da negatif niteliktedirler. 143

II. Negatif bağların tipik belirişi ayni hukukta görülür. Bu bağlar, kişileri biribirlerine değil, eşyayı kişilere bağladığı için negatif niteliktedirler. – Ayni hakların kullanımı dolayısıyla ya da suç ve suç-benzeri edimler sonucunda kişiler arasında kurulan bağların bu tipe indirgenmesi. – Bunlarla ilgili kuralların anlatıma kavuşturduğu dayanışma negatif nitelikte olduğundan, kendine özgü bir varlığı bulunmayıp, yalnızca toplumsal dayanışmanın pozitif biçimlerinin bir uzantısıdır. 147

III. İşbölümünden ileri gelen pozitif bağlar ya da işbirliği bağları. Bunlar, işbirliği hukuku diyebileceğimiz belirli bir hukuk kuralları dizgezince yönetilir; bu önermenin işbirliği hukukunun değişik kesimleri üzerinde doğrulanması. Bu hukukun işlevi ile sinir dizgesinin işlevi arasındaki benzerlik... 154

IV. Sonuç: Pozitif dayanışmanın iki türü: benzerliklerden ileri gelen ve işbölümünden ileri gelen pozitif dayanışma. Mekanik dayanışma, organik dayanışma. Birincisi bireysel kişilikle ters, ikincisi ise doğru orantılı olarak değişir. Birincisinin karşılığı bastırıcı hukuk, ikincisininki ise işbirliği hukukudur. 161

IV. BÖLÜM
YUKARDAKİLERE BİR BAŞKA KANIT 167

Eğer yukarda söylenenler doğru ise, toplumsal benzerlikler ne denli geniş kapsamlı ve işbölümü ne denli geri ise bastırıcı hukukun işbirliği hukukuna oranla o denli başat durumda olması gerekir; bunun tersi de doğrudur. Zaten olan da budur. 167

I. Toplumlar ne denli ilkel iseler, bireyler arasında o denli çok benzerlikler vardır; fiziksel benzerlikler; ruhsal benzerlikler. Buna aykırı olan kanı, ortak tipler (ulusal, bölgesel, vb.) ile bireysel tiplerin biribirine karıştırılmasından ileri gelmektedir. Gerçekte ikinciler çoğalır ve daha belirginleşirken birinciler silinirler. Öte yandan başlangıçta hiç bulunmayan işbölümü durmadan gelişir. 167
II. Oysa başlangıçta bütün hukuk bastırıcı niteliktedir. İlkel halkların hukuku. İbrani hukuku. Roma'da, Hristiyan topluumlarda işbirliği hukukunun gelişimi. Günümüzde ilkel ilişki tersine dönmüş bulunuyor. Bastırıcı hukukun başat durumunun geleneklerin kabalığından ileri gelmeyişi. 172

V. BÖLÜM
ORGANİK DAYANIŞMANIN ARTAN BAŞATLIĞI VE SONUÇLARI 183

I. İşbirliği hukukunun günümüzde bastırıcı hukuka oranla daha başat oluşu, işbölümünden ileri gelen toplumsal bağların bugün toplumsal benzerliklerden ileri gelenlere oranla daha çok sayıda olduğunu gösteriyor. Daha yukarı toplum tiplerine yaklaşıldıkça bu başatlığın daha belirgin olması, rastlantısal olmayıp bu tiplerin doğasına bağlı olduğunu gösteriyor. Bu bağlar yalnız sayıca artmakla kalmıyor, daha güçlü de oluyorlar. Toplumsal bağların göreli gücünü ölçmenin ölçütü. Bu ölçütün uygulanışı. 183
II. Benzerliklerden ileri gelen bağlar daha az güçlü oldukları gibi, toplumsal evrimin ilerlemesiyle birlikte gevşerler. Greçekten

mekanik dayanışma şu üç koşula bağlıdır: 1° ortak bilincin ve bireysel bilincin göreli kapsamı; 2° yoğunluk; 3° birinciyi oluşturan durumların durağanlık ölçüsü. Ancak, bu koşullardan birincisinin tümden durağan olmasına karşın öbür ikisi gerilemektedir. Kriminolojik tiplerin sayısal değişimlerine göre bunu kanıtlamanın yöntemi. Kriminolojik tiplerin sınıflandırılması. 188

III. Bu tiplerin büyük bir bölümünün gerileyip ortadan kalkması. 192

IV. Bu yitikler başka kazanımlarla giderilmiş değil. Lombroso'nun karşıt kuramı; çürütülmesi. Görüldüğü gibi ortak bilincin güçlü ve belirgin durumlarının sayısı azalmıştır. 201

V. Başka kanıt. Özellikle güçlü olan ortak bilinç durumları, dinsel bir özellik alıyorlar; ama dinin toplumsal yaşamdaki yeri durmadan azalıyor. Atasözlerinin, halk deyişlerinin, vb. azalışına dayalı bir başka kanıt. Görüldüğü gibi organik dayanışma başat duruma geliyor. 205

VI. BÖLÜM
ORGANİK DAYANIŞMANIN ARTAN BAŞATLIĞI VE SONUÇLARI (DEVAM) 213

I. Bu iki tür dayanışmayla birlikte giden toplumsal yapılar; parçacıl tip; görünüşü; mekanik dayanışmayı karşılayışı. Değişik biçimleri. 213

II. Örgütlü tip; özellikleri; organik dayanışmayı karşılayışı. Bu iki tip arasındaki karşıtlık; ikincinin gelişmesi ancak birncinin silinmesi oranında olabiliyor. Ancak parçacıl tip tümden ortadan kalkmıyor. Onun aldığı ve durmadan daha silikleşen biçimler. 220

III. Toplumsal tiplerin bu gelişimi ile hayvanlar dünyasındaki organik tip arasında kurulan benzerlik. 230

IV. Bu yasa, Bay Spencer'in askeri ve sanayileşmiş toplumlar kuramı ile karıştırılmamalıdır. Bireyin başlangıçtaki toplumca emilmiş olma durumu, aşırı güçlü bir askeri merkezileşmeden değil, daha çok herhangi bir merkezileşmenin bulunmayışından ileri gelmektedir. Merkezileştirici örgütleniş, bireyselleş-

menin başlangıcı. Buraya değin söylenenlerin sonuçları: 1° yöntem kuralı; 2° insanlığın çıkış noktası bencillik değildir. 232

VII. BÖLÜM
ORGANİK DAYANIŞMA VE SÖZLEŞMEYE DAYALI DAYANIŞMA 239

I. Bay Spencer'in organik dayanışma ve sanayi dayanışması ayrımı. Sanayi dayanışması O'na göre yalnız sözleşmeya dayalı ve her türlü kamusal düzenlemeden bağımsızdır. Böyle bir dayanışmanın durağanlıktan yoksun özelliği. Bay Spencer'in kanıt olarak verdiği örneklerin yetersizliği. Toplumsal eylemin kapsamını gösteren şey, hukuk aygıtının kapsamıdır; ve bu kapsam durmadan genişlemektedir. 239
II. Sözleşme ilişkilerinin geliştiği doğrudur; ama sözleşmeye dayalı olmayan ilişkiler de aynı zamanda gelişiyorlar. Bu olgunun yaygın toplumsal işlevler dolayısıyla doğrulanışı: 1° aile hukuku daha kapsamlı ve daha karmaşık oluor; oysa ilke olarak sözleşmeye dayalı değildir. Ayrıca özel sözleşmenin bu hukuk içindeki sınırlı yeri gittikçe daha da küçülüyor: evlenme, çocuk-edinme, ailesel hak ve ödevlerden yoksun kılınma; 2° sözleşmenin alanı genişledikçe daha çok düzenleniyor. Bu düzenleme pozitif bir toplumsal eylemi gerektiriyor. Bu düzenlemenin zorunluluğu. Bay Spencer'in dayandığı biyolojik benzetmelerin tartışılması. 246
III. Aynı olgunun toplumsal örgütlenişin beyin-omurga işlevleri (yönetim ve yürütme işlevleri) açısından doğrulaması. Hiçbir sözleşme niteliği bulunmayan yönetim ve anayasa hukuku giderek gelişiyor. Bay Spencer'in buna aykırı olan görüşünü üzerine dayandırdığı olguların tartışılması. Parçalı tipin silinmesi ve örgütlü tipin gösterdiği ilerlemeler nedeniyle bu gelişmenin zorunluluğu. Biyolojik karşılaştırmalar, Bay Spencer'in kuramının yanlışlığını gösteriyor. 259
IV. Birinci Kitabın sonucu: Manevi ve toplumsal yaşamın ikili bir kaynağı var; bu iki kaynağın ters orantılı değişimleri... 267

İKİNCİ KİTAP
NEDENLER VE KOŞULLAR 271

I. BÖLÜM
İŞBÖLÜMÜNÜN VE MUTLULUĞUN GELİŞİMİ 273

İktisatçılara göre işbölümünün nedeni, mutluluğumuzu arttırma gereksinimidir. Bu, gerçekten de daha mutlu olduğumuzu varsayıyor. Bundan daha kuşku götürür sav olamaz. 273

I. Tarihin her anında elde edebildiğimiz mutluluk sınırlıdır. Eğer işbölümünün başka nedenleri olmasaydı, mutluluğun sınırına varıldığında hemen durardı. Gerçi insan değiştikçe bu sınırın geri çekildiği de doğrudur. Ama bizi mutlu ettikleri varsayılsa bile, bu değişmeler bu amaç için olmuş değildirler; çünkü uzun süreler boyunca acı verici olmuşlar, bu acıların karşılığında bir yarar da sağlamamışlardırdır. 274
II. Ayrıca, mutluluk sağlamakta mıdırlar? Mutluluk, sağlıklı olma durumudur; ama türlerin düzeyi yükseldikçe mutluluk artmıyor. Yaban ile uygarın karşılaştırılması. Birincinin memnunluğu. Uygarlıkla birlikte intiharların çoğalması; bunun neyi kanıtladığı. Toplumbilimde yöntem açısından önemli sonuçlar. 282
III. İlerleme, olağanlaşan zevklerin yol açtığı sıkıntıdan ileri gelebilir mi? Zevkin temel bir ögesi olan değişkenliğin ikincil önem taşıyan yenilikle karıştırılmaması gereği. Aşırı ölçüde yenilik gereksiniminin hastalıklı özelliği. 293

II. BÖLÜM
NEDENLER 299

I. İşbölümündeki ilerlemelerin nedenleri: 1° parçalı tipin silinmesi, yani toplumun maddi yoğunluğunun artışıyla simgelenen manevi yoğunluğunun artması; maddi yoğunluktaki artışın başlıca biçimleri; 2° yoğunlukta bir artışla birlikte gitmesi koşuluyla toplumların hacminin genişlemesi. 299

II. Bay Spencer'in, oylumda genişleme, yalnız bireysel farklılıkları çoğaltarak etkide bulunur, diyen kuramı. Kuramın yanlışlığı. 307
III. Oylum ve yoğunlukta artış, yaşam savaşının şiddetini arttırarak işbölümünde ilerlemeleri mekanik biçimde belirlemektedir. Daha çok ve daha nitelikli ürünlere gereksinim nasıl oluşur; bu, uzmanlaşmayı zorunlu kılan nedenin bir sonucudur; uzmanlaşmanın nedeni değilidir. 310
IV. Demek ki işbölümü yalnız kuruluşunu tamamlamış toplumlarda ortaya çıkar. İşbölümünü ve işbirliğini toplumsal yaşamın temel olgusu sayanların yanılgısı. Bu önermenin uluslararası işbölümüne uygulanışı. Toplumsal yardımlaşma örneği. 320

III. BÖLÜM
İKİNCİL ETKENLER – ORTAK BİLİNCİN ARTAN BELİRSİZLEŞMESİ 329

İşbölümü, ancak bireysel değişkenlik çoğalırsa ilerleyebilir; bireysel değişkenlik de ancak ortak bilinç gerilerse çoğalabilir. Bu gerilemenin gerçekliği saptanmıştır. Bunun nedenleri nelerdir? 329

I. Toplumsal ortam genişledikçe ortak bilinç somut şeylerden giderek uzaklaşır ve daha soyut nitelik alır. Doğrulayan olgular: Tanrı düşüncesinin aşkınlaşması; hukukun, ahlakın ve genellikle uygarlığın daha ussal özellik alması. Bu belirlenmemişlik durumu bireysel değişkenliğe daha geniş alan bırakıyor. 333
II. Bireyi doğduğu çevreden koparıp atalarının etkisi altından çıkaran ve böylece geleneğin etkisini azaltan parçacıl tipin silinmesi. 337
III. Parçacıl tipin silinmesi sonunda bireyi daha az kavrayan toplum, değişik doğrultulardaki eğilimleri sınırlandırmada daha az etkili olabilir. 344
IV. Toplumsal organın bu açıdan parça rolünü oynayamayışının nedeni. 349

IV. BÖLÜM
İKİNCİL ETKENLER (*devam*) - KALITIM 353

Kalıtım işbölümündeki ilerlemelere bir engeldir; kalıtımın işlevlerin dağılımındaki payı küçülen bir etken olduğunu gösteren olgular. Bunun nedeni nedir? 353

I. Kalıtımın etkisi azalıyor; çünkü kalıtımla geçmeyen, ama gittikçe daha büyük önem taşıyan etkinlik biçimleri ortaya çıkıyor. Kanıtlar: 1° yeni soy türleri oluşmuyor; 2° kalıtım yalnız genel ve yalınkat yetileri iyi aktarabiliyor; oysa etkinlikler giderek daha uzmanlaştıkça daha karmaşıklaşmaktadırlar. Böylece kalıtsal niteliklerin gelişmemizdeki ağırlığı da azalmaktadır, çünkü gelişim için daha çok şeyin eklenmesi gerekli olmaktadır. 358
II. Kalıtsal özellikler giderek daha belirsizleşiyorlar. Kanıtları: 1° aşağı hayvan türlerinden daha yukarı türlere, hayvandan insana doğru gelindikçe içgüdünün etkisi azalmaktadır. Öyleyse insanlarda da bu gerilemenin süreceğine inanmak yerinde olur. İçgüdüyle ters orantılı olarak değişen zekânın aralıksız süren ilerlemeleri bunu kanıtlıyor; 2° yeni soy türleri oluşmadığı gibi, eski soy türleri de siliniyor; 3° Bay Galton'un araştırmaları. Düzenli olarak aktarılmakta olan şey, ortalama tiptir. Ama ortalama tip, bireysel farklılıkların gelişmesiyle birlikte durmadan daha az belirgin olmaktadır. 371

V. BÖLÜM
ÖNCEKİ SAPTAMALARDAN ÇIKAN SONUÇLAR 379

I. Fizyolojik işölümüne oranla toplumsal işbölümünün daha esnek özelliği. Bunun nedeni, işlevin giderek organdan daha bağımsız olmasıdır. Bu bağımsızlığın ne bakımdan bir üstünlük belirtisi olduğu. 379
II. İşbölümü konusundaki mekanikçi kuram, uygarlığın kendi başına etkinlikleri çeken bir amaç olmayıp zorunlu nedenlerin bir ürünü olduğunu anlatır. Ama uygarlık bir sonuç olmakla birlikte bir amaç, bir ülkü olmaktadır. Nasıl? Bu ülkü-

nün değişmez bir biçim alacağını, ilerlemenin bir gün sona ereceğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Bay Spencer'in buna karşıt olan kuramının tartışılması. 387

III. Oylum ve yoğunluk artışı, toplumları değiştirirken bireyleri de değiştiriyor. İnsan organizmadan daha bağımsız oluyor ve bunun sonucunda ruhsal yaşam gelişiyor. Aynı nedenleri etkisiyle birey kişiliği toplum kişiliğinden ayrılıyor. Bu dönüşümler toplumsal nedenlere bağlı olduğuna göre, ruhsal-fizyoloji ruhsal yaşamımızın ancak aşağı biçimlerini açıklayabilir. Bireyi büyük ölçüde açıklayan, toplumdur. Bu önermenin yöntem açısından önemi. 396

ÜÇÜNCÜ KİTAP
KURAL-DIŞI BİÇİMLER 403

I. BÖLÜM
KURALSIZ İŞBÖLÜMÜ 405

İşbölümünün dayanışma sağlamadığı anormal biçimler. Bunları incelemenin zorunluluğu. 405

I. Ekonomik yaşamda anormal durumlar; iş bölündükçe sanayi kuruluşlarında bunalımların daha sık olması; emek ile sermaye arasındaki karşıtlık. Bunun gibi, bilimsel çalışma bölündükçe bilimin birliği de ortadan kalkıyor. 406

II. Bu sonuçların işbölümünün kendisinden ileri geldiğini savunan kuram. Comte'a göre bu durumun çaresi, hükümet organının büyük bir gelişme göstermesi ve bir bilimler felsefesinin kurulmasıdır. Hükümet organının ekonomik yaşamın ayrıntılarını düzenleme gücünden yoksunluğu; - bilimler felsefesinin bilimin birliğini sağlama gücünün bulunmayışı. 409

III. İşlevlerin her durumda biribirleriyle uyum içinde yürümeyişi, aralarındaki ilişkilerin düzenlenmemiş olmasından dolayıdır; işbölümü kuralsızdır. Bir düzenlemenin zorunluluğu. Normal durumda bu düzenlemenin işbölümünden nasıl çıktığı. Sözü edilen örneklerde neyin eksik olduğu. 417

Bu kuralsızlık, dayanışma içindeki organların biribirleriyle yeterli ya da yeter süreli ilişki içinde olmayışlarından ileri gelmektedir. Bu ilişki normal durumdur.
Öyleyse işbölümü normal olduğunda, bireyi, bir ödevin sınırları içine kapatmamakta, onun ötesini görmesini engellememektedir.

II. BÖLÜM
ZORLAMAYA DAYALI İŞBÖLÜMÜ 427

I. Sınıflar savaşı. Bireyin, kendisine zorla dayatıldığı için işlevine uyum sağlamamasından ileri gelmektedir. Zorlamayı oluşturan şey: savaşın dış koşullarındaki her türlü eşitsizliklerdir. Bu eşitsizliklerin görülmediği hiçbir toplum olmadığı doğrudur. Ama giderek azalmaktadırlar. Mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmanın alması, bu azalmayı zorunlu kılmaktadır. 427

II. Eşitlik yönündeki ilerlemeyi zorunlu kılan bir başka neden. Sözleşmeye dayalı dayanışma toplumsal uzlaşmanın giderek daha önemli bir etkeni olmaktadır. Ama sözleşme, gerçekte ancak değişilen değerler gerçekten eşit iseler insanları biribirine bağlar; böyle olması için de değişimdeki yanların eşit dış koşullar içinde bulunması gerekir. Organik dayanışma baskın duruma geldikçe bu eşitsizlikleri daha katlanılmaz kılan nedenler. Gerçekten sözleşme hukuku ve ahlakı bu açıdan giderek daha güçbeğenir oluyor. 434
Öyle ise gerçek birey özgürlüğü her türlü düzenlemenin ortadan kaldırılması demek olmayıp, bir düzenlemenin ürünüdür; çünkü bu eşitsizlik doğadan ileri gelmiyor. Bu adalet sağlama işi, yukarı düzey toplumlarda zorunlu duruma gelen bir görevdir; bu toplumların varlığı bu koşula bağlıdır.

III. BÖLÜM
KURAL-DIŞILIĞIN BAŞKA BİÇİMİ 443

Her çalışana yeterli iş bulunmadığı için işbölümünün dayanışma sağlamadığı durum. Organik dayanışmanın organizmalarda ve

toplumda işlevsel etkinlikle birlikte artışı. İşlevsel etkinliğin –eğer normal ise- işbölümüyle birlikte gerçekten artmakta olması. İşbölümünün dayanışma sağlamasının ikincil nedeni.

SONUÇ

I. Başlangıçta ortaya atılan uygulamaya ilişkin sorunun çözümü. Ortak tipin özelliklerini gerçekleştirmemizi buyuran kuralın işlevi, toplumsal uyumu sağlamaktır; öte yandan bu kural ahlaksal olup, ancak bu niteliği dolayısıyla işlevini yerine getirebiliyor. Ama bize uzmanlaşmayı buyuran kuralın da işlevi aynıdır; demek ki onun da ahlaki bir değeri vardır.
Bu önermeyi kanıtlamanın başka yolu. Ahlakın temel niteliği konusunda önceki sınıflamalara dayalı olarak çıkarsanan düşünce. Ahlak, toplumsal dayanışmanın koşullarının tümüdür. İşbölümünün bu ölçütü sergilemekte olması. 451

II. İşbölümü birey kişiliğini azaltmamaktadır: 1° Doğamızın mantığının derinlemesine olmaktan çok genişlemesine gelişmeye yönelik oluşunun nedeni. 2° Bunun da ötesinde, birey kişiliğinin ancak işbölümünü ortaya çıkaran nedenlerin etkisi altında gelişebildiği. 458
İnsanlığın kardeşliği ülküsü, işbölümünün de aynı zamanda ilerlemesi ile gerekleşebilir. Demek ki işbölümü tümüyle bizim ahlaksal yaşamımıza bağlıdır.

III. Ama işbölümü, ancak aynı zamanda bir hukuk ve bir ahlak da ürettiği zaman dayanışmaya yol açar. İktisatçıların bu konudaki yanılgısı. Bu ahlakın niteliği: daha insancıl, daha az aşkın. Daha çok adalet. Günümüzdeki ahlak bunalımı üzerine düşünceler. 462

ÇEVİRENİN SUNUŞU

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yapıtlarını ortaya koyan Emile Durkheim, *Toplumbilim*'in kurucularının en başta gelenlerinden, toplumbilimsel düşünce ve araştırma alanının en büyüklerinden birisidir. Toplumbilime temel yapmayı amaçladığı bilimsel nitelikteki insan, toplum ve dünya anlayışının önemi azalmak bir yana artagelmiştir. Bugün de toplum üzerinde düşünen ve tolumsal sorunlara ilgi duyan herkesin incelemesi gereken temel önemde yapıtlar ortaya koymuştur. Ne var ki doğru anlamıyla toplumbilimin insanlığın özgürlüğü, eşitliği, erinç ve gönencine yapabileceği katkılar, bu bilimi doğuran koşulların görece en elverişli olduğu ülkelerde bile, Durkheim'ın "kuralsızlık" diye adlandırdığı ortam yüzünden, her yöndeki bağnazlık ve çıkarcılıklarla engellenegelmiştir. "Eğer toplumbilim insanların ögürlük, eşitlik ve gönencine hizmet etmezse, bir dakikalık bir inceleme zahmetine bile değmez" diye düşünen Durkheim, temel yapıtlarından biri olan *İntihar*'da düşüncel örneğini çizdiği bu kuralsızlık durumunu *Toplumsal İşbölümü*'nde de işlemekte ve bu duruma ancak toplumbilimin yol göstericiliğinde çözüm getirilebileceğini, bunun için sosyoloji biliminin toplum düzeninin oluşumuna yapabileceği katkıların engellenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

"Bütün uygarlık ögeleri içinde ahlaki bir nitelik gösteren, -belli koşullar altında- yalnız bilimdir. Bilim, vicdanın en yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış biçiminden başka bir şey değildir. Toplumların bugün içinde bulundukları koşullarda yaşayabilmeleri, hem bireysel hem de toplumsal vicdan alanının genişleyip aydınlanmasına bağlıdır. Bir vicdan ne kadar bilgisizlik karanlığında ise değişime de o denli karşı çıkar. Buna karşılık bilgiyle aydınlanmış bir vicdan, kendisini daha önceden bu değişim gereğine hazırlamasını bilir. İşte bundan dolayı bilimin kılavuzluğundaki zekânın toplumsal yaşamın akışında gittikçe daha büyük bir yer tutması zorunlu olmaktadır."

"Uygun ile uygunsuzu, adil olanla olmayanı ayırt etmede belirli bir ölçü bulunmaması ve hemen de gönlünce (keyfi) denecek yorumlara bağlı kalınması nedeniyle, en kınanacak davranışlar çoğu kez kınanmıyor. Böylesine belirsiz ve tutarsız bir ahlak ile düzen kurulamaz. Sonuç olarak da ortaklaşa yaşam (=bugün artık 'küresel köyümüz' demek gerekir, Ö.O.) kuralların sağlayacağı düzenden büyük ölçüde yoksun kalmaktadır."

"Oysa özellikle ekonomi dünyasındaki üzüntü verici sürekli anlaşmazlıklarla her türden düzensizliklerin nedenini bu kuralsızlıkta aramak gerekir. Çünkü karşıt güçleri tutan ve uymak zorunda oldukları sınırları koyan hiçbir şey bulunmadığı için, bu güçler ölçüsüz biçimde gelişmektedir. Zorla kabul ettirilen bırakışmalar geçici olup, düşünceleri yatıştırmazlar. İnsan tutkuları, ancak saygı duyulup uyulan bir ahlaki güç önünde durur. Eğer böyle herhangi bir güç yoksa, güçlü olanın yasası egemen olur ve açık ya da örtülü bir savaş durumu sürüp gider."

"Bu düzensizliği, bireysel özgürlüğün gelişimine elverdiği savıyla haklı göstermek isteyenlerin çabası boşunadır. Toplumsal kuralların otoritesi ile bireyin özgürlüğü arasında karşıtlık bulunduğu yolunda sık sık öne sürülen sav (postmodernizm bu sava dayalıdır, Ö.O.) kadar yanlış bir şey olamaz. Tam tersine, özgürlüğün kendisi de (bununla toplumun saygı gösterilmesini sağlamakla yükümlü olduğu özgürlüğü anlatmak istiyoruz), bir düzenlemenin ürünüdür.""Devletin, ekonomi gibi toplumun tümünü her zaman etkileyebilecek nitelikteki bir alanla ilgilenmemesi olanaksızdır. Onu düzenlemesi, tümüyle kendine bağımlı kılmamak koşulu ile, zorunludur."

Bu kısa alıntılar, insanlığın içine sürüklendiği "küreselleşme" diye nitelenen karmakarışık duruma çözüm bulma açısından Durkheim'ın *Toplumsal İşbölümü*'nün, hem toplumbilim, hem de toplumsal politika alanında kalıcı ve güncel değerini göstermeye yeter sanıyorum.

*

Türkiye'de 2. Meşrutiyet dönemiyle birlikte bilimsel düşüncenin gerekleri üzerinde durulur ve Ziya Gökalp'in öncülüğünde

toplumbilim (o zaman ortaya atılan adıyla *ictimaiyat* ya da *ilm-i ictimai*) oluşturulmaya çalışılırken Durkheim'ın etkisi çok derin olmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi'nin dünya, toplum ve insan anlayışının da asıl olarak Durkheimci nitelikte olduğu söylenebilir: **Toplum olaylarının da doğa olayları gibi bir gerçeklik olduğu ve tıpkı onlar gibi, dogmalar ya da doktrinlerle değil, bilimsel yöntemin yol ve yordamlarıyla, anlaşılabilir, açıklanabilir ve bilinçle denetlenip düzenlenebilir olduğu anlayışı.** Durkheim'ın çığır açan yapıtlarından *Toplumsal İşbölümü* (A. Midhat çevirisi: İçtimai Taksim-i Amel) ile *Din Yaşamının İlkel Biçimleri* (Hüseyin Cahit çevirisi: Din Hayatının İbtidai Şekilleri) kitaplarının Cumhuriyetin kurulduğu yıl o günün diline çevrilerek yayınlanmış olması bu olgunun güçlü bir göstergesidir. Ne var ki Osmanlıca denilen dil karmaşasıyla çevrilen bu kitapları, zaten toplam nüfusumuzun % 10'undan az olan okur-yazarların bile son derece küçük bir bölümünün anlayabildiğini kestirmek kolaydır.

Cumhuriyetin kurucu aydınlar kuşağı, çevirileri çok ağdalı Osmanlıca da olsa, Durkheim'ın temel yapıtlarından ikisine ulaşabilmişlerdi. Türk dil ve yazı devrimleri 1930'lu yılların ortalarından başlayarak Türkçenin sanat, bilim, felsefe, uygulayım, yönetim ve tüze dili olması önündeki engelleri kaldırmış, Aydınlanma Çağının birçok yapıtı Türkçeye kazandırılmaya başlanmıştı. Buna karşın Durkheim'ın, Osmanlıca da olsa, çevrilmiş yapıtlarının güzel Türkçemizle yeni basımının hiç yapılmamış olması, insanlığı II. Dünya Savaşı yıkımına sürükleyen bağnazlığın toplumbilime özel karşıtlığı ile açıklanabilir, kanısındayım. Denilebilir ki faşizm de, dinci baskıcılık da, komünizm de Durkheim'ın doktriner saplantılar yerine, bilimsel yöntemin geçerlik ilkelerine dayalı toplumsal düzen gereğini ön sıraya çıkaran toplumbiliminden hiç hoşlanmadılar. Bütün dünyada olduğu gibi, özellikle Atatürk sonrası Türk toplumu için de bu gözlem yapılabilir kanısındayım. Postmodernizm ya da Küreselleşme diye adlandırılan ve insanlığa Yeni Dünya Düzeni diye dayatılan kuralsızlık döneminde, bilimin değil, İsa'nın yolunda olduğunu söyleyen ABD yönetiminin ve onunla genel bir işbirliği içinde olan Batı Avrupa devletlerinin, Türkiye için laik, demokratik düzen yerine, "ılımlı İslam" düzeni

önermekte olmaları, Durkheim'ın toplumbiliminin kalıcı değerini kanıtlamaktadır.

Büyük toplumbilimci Emile Durkheim'ın dilimize hiç çevrilmemiş olan *İntihar* adlı başyapıtını 1986 yılında UNESCO Türkiye Komisyonu'nun isteği üzerine Fransızca aslından Türkçeye çevirip yayınlamış bulunuyorum. Cem Yayınevi sahibi Sayın Mehmet Ali Uğur'un bir Kurucu Toplumbilimciler Dizisi yayınlama isteği ile *İntihar*'ı ve Karl Marx'ın *Toplumbilimsel Yazılar*'ını basması üzerine, Durkheim'ın öteki iki başyapıtı olan *Toplumsal İşbölümü* ve *Din Yaşamının İlk Biçimleri*'ni de bir toplumbilimci olarak büyük kıvançla dilimize çevirmeye karar verdim. Sonuncu kitabın çevirisini de yakında yayına ulaştırabileceğimi umuyorum.

Sanayi toplumu çağında organik işbölümünün özgür, bağımsız, gönençli ve mutlu bir toplum için işlevselliğini anlatan bu kitabın Fransızcadan çevirisine bir Türk toplumbilimcisi olarak "Sunuş" yazarken, yıllar önce bir başka çeviri kitabımı kendisine adadığım Mardin Lisesi'nden Fransızca öğretmenim Sayın Refik Ahmet Suna'yı bir daha saygı ve sevgiyle anmak istiyorum. Ama bu kez tek amacım, hem öğretmeyi hem de konuyu sevdirmeyi çok iyi bilen değerli öğretmenimi anmak değil; Cumhuriyetimizin, ulus bireylerini her meslek alanında yetiştirerek toplumumuzu aşiret, tarikat, mezhep, yöresel dil ... gibi mekanik yapılardan kurtarıp, çağdaş toplumlara özgü organik dayanışmalı yapıya kavuşturmak yolunda toplumbilime bilinçle yer veren bir anlayış üzerine kurulu olduğunu, bunun için en başta tüm meslekler için bir çoğaltan işlevi görecek olan öğretmenlik mesleğinin saygınlığını en yüksek düzeye çıkarma konusundaki kararlılığını vurgulamak da istiyorum. Öğretmen okullarının gerçekten "öğretmen okulu" olduğu Cumhuriyet'in o altın yıllarında, konusunu hem öğretmeyi, hem sevdirmeyi bilen Refik Ahmet Suna'lar çok sayıda yetişiyordu...

Kitabı yayınlayan Cem Yayınevi'ne ve basımında emeği geçenlere teşekkür ederim.

Prof. Dr. Özer Ozankaya
Arıköy, İstanbul, Temmuz 2005

ÖNSÖZ

Yapıtın bu yeni basımında ilk biçimini değiştirmekten kaçındık. Bir kitabın korunması gerekli bir kişiliği vardır. Tanınmış olduğu biçime dokunmamak gerekir.[1]

Ancak, birinci basımda kapalı kalan, ama bu yapıtın kimi bölümlerini de, ondan sonra yayınladığımız çalışmaları da aydınlatacak nitelikte olduğundan, daha çok açıklanıp belirtilmesi gerektiğini gördüğümüz bir düşünce var.[2] Meslek kümelerinin çağdaş halkların toplumsal örgütlenişindeki rolünden söz etmek istiyoruz. Bu konuyu yeniden ele alıp özel bir biçimde incelemek istediğimiz için, bu yapıtın ilk biçiminde ancak kısaca değinmekle yetinmiştik.[3] Ama başka çalışmalar bunu yapmamızı engellediği için ve bir daha ne zaman bu olanağı bulabileceğimizi kestiremediğimiz için, bu ikinci basımdan yararlanarak açıklamak istiyoruz. Amacımız konunun kitabın geri kalan bölümleriyle ne denli bağlantılı olduğunu göstermek, hangi bakımlardan karşımıza çıktığını belirtmek ve özellikle de ivedilik ve öneminin birçoklarınca anlaşılmasını engelleyen nedenleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Yeni Önsöz'ün konusu budur.

I

Bu kitap boyunca birçok yerde, ekonomik yaşamın günümüzde içinde bulunduğu hukuksal ve ahlaki kuralsızlıktan

(1) Yalnız ilk basımın Giriş bölümünün bugün bize gereksiz görünen 30 kadar sayfasını çıkarmakla yetindik. Bunun nedenlerini de yeri geldiğinde açıklıyoruz.

(2) Bknz.: *İntihar*, Sonuç. (Çeviren Ö. Ozankaya, Cem Yayınevi, 2002.)

(3) Bknz.: İlerde s. 205-214 ve 243.

önemle söz ediyoruz.[4] Gerçekten de bu işleyiş düzeninde meslek ahlakı ancak ilkel bir düzeyde bulunabilir. Avukata, yargıca, askere, öğretmene, hekime, papaza, vb. özgü bir meslek ahlakı vardır. Ama çalışanla çalıştıran, işçi ile işletme yöneticisi, birbirleriyle ya da halkla yarışan sanatkârlar arasındaki ilişkiler konusunda yaygın olan düşünceler biraz kesin bir dille saptanmaya çalışılacak olsa, ne denli belirsiz kurallar elde edilir! Her ücretlinin işverenine karşı borçlu olduğu bağlılık ve özveri ile işverenin onlara karşı sahip olduğu ekonomik üstünlüğü kullanmada göstermesi gereken ölçülülük konusunda, ya da haksızlığı çok açık her türlü yarışmanın, tüketiciyi göz göre göre sömürme niteliğindeki her davranışın kınanması konusunda belirsiz birtakım genel kurallar... İşte söz konusu mesleklerin ahlaki vicdanının içeriği aşağı yukarı bundan oluşmaktadır. Ayrıca bu kuralların çoğu her türlü hukuksal nitelikten de yoksundurlar; yaptırımları geleneklerden oluşur, yasa niteliğinde değildir. Bu belirsiz yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda ise geleneğin ne denli bağışlayıcı olduğu bilinmektedir. Uygun görülenle yasaklananı, adil olanla olmayanı ayırt etmede belirli bir ölçü bulunmaması ve bireylerin hemen de gönlünce denecek yorumlarına bağlı kalması nedeniyle, en kınanacak davranışlar çoğu kez kınanmıyor. Böylesine belirsiz ve tutarsız bir ahlak ile bir sıkıdüzen (disiplin) kurulamaz. Sonuç olarak da ortaklaşa yaşamın bütün bu alanı, kuralların sağlayacağı düzenden büyük ölçüde yoksun kalmaktadır.

İlerde göstereceğimiz gibi, ekonomi dünyasındaki üzüntü verici sürekli anlaşmazlıklarla her türden düzensizliklerin nedenini bu kuralsızlıkta aramak gerekir. Çünkü karşı karşıya duran güçleri tutan ve uymak zorunda oldukları sınırları koyan hiçbir şey bulunmadığı için, bu güçler ölçüsüz biçimde gelişmekte ve çarpışarak birbirlerini iteleyip sınırlamaktadırlar. Kuşkusuz bunlardan daha güçlüsü daha zayıf olanı ezebilmekte ya da kendisine bağımlı kılabilmektedir. Ama yenik düşen-

(4) Bknz. İlerde s. 243-244 ve 390.

ler, bir süre için boyunduruk altına girme zorunluluğuna katlansalar da, onu kabullenmezler, bu nedenle de kalıcı bir denge oluşamaz.[5] Zorla kabul ettirilen bırakışmalar geçici olup, düşünceleri yatıştırmazlar. İnsan tutkuları, ancak saygı duyulup uyulan bir ahlaki güç önünde durur. Eğer böyle herhangi bir güç yoksa, güçlü olanın yasası egemen olur ve açık ya da örtülü bir savaş durumu sürüp gider.

Böyle bir kargaşa durumunun hastalıklı bir olay olduğu açıktır. Çünkü her türden toplumun, güce dayalı doğa yasasını daha yüce bir yasaya bağımlı kılarak insanlar arasında savaşı önlemek, en azından hafifletmek olan amacına aykırıdır. Bu düzensizliği, bireysel özgürlüğün gelişimine elverdiğini öne sürerek haklı göstermek isteyenlerin çabası boşunadır. Kuralın yetkesi (otorite) ile bireyin özgürlüğü arasında karşıtlık bulunduğu yolunda sık sık öne sürülen sav kadar yanlış bir şey olamaz. Tam tersine, özgürlüğün kendisi de (bununla toplumun saygı gösterilmesini sağlamakla yükümlü olduğu özgürlüğü anlatmak istiyoruz), bir düzenlemenin ürünüdür. Çünkü ben ancak başkasının, fiziksel, ekonomik ya da başka türden üstünlüğünden yararlanıp benim özgürlüğümü ortadan kaldırmaya çalışması engellendiği ölçüde özgür olabilirim. Gücün böyle kötüye kullanılması, ancak toplumsal kurallarla önlenebilir. Bu nedenle, bireylerin ekonomik özgürlüklerinin güvence altına alınabilmesi için –ki, bunsuz onların özgürlükleri boş sözden öteye geçemez–, ne denli karmaşık bir düzenlemeye gerek olduğu görülmektedir.

Ama bu durumu özellikle günümüzde olağanüstü ağırlaştıran husus, ekonomik etkinliklerin yaklaşık iki yüzyıldan beri, o zamana değin görülmedik ölçüde gelişmiş olmasıdır. Eskiden ikinci sıradan bir rol oynayan ekonomik etkinlikler, günümüzde birinci sıraya geçmiş bulunuyorlar. Onların küçük görülerek aşağı katmanlardan insanlara bırakıldığı zamanlar çok geride kalmıştır. Ekonomik işlevler karşısında askeri, yönetsel ve din-

(5) Bknz.: Kitap III, Blm.ı, §/3

sel işlevlerin alanının gitgide küçüldüğü görülüyor. Yalnız bilimsel etkinlikler onlarla yarışabilecek bir konumdadır: Ama bilimin bile saygınlığı, ancak uygulamaya, başka deyişle büyük ölçüde ekonomik etkinliklere sağlayabildiği yararla orantılıdır. Bunun için toplumlarımızın asıl olarak sanayi toplumu olduğu ya da olmak istediği söylenmektedir ve yanlış da değildir. Toplumsal yaşamın tümünü böylesine etkileyen bir etkinlik biçiminin, çok derin kargaşalara yol açılmadan bu ölçüde düzenlemesiz kalamayacağı açıktır. Bu durum, özellikle genel bir ahlaki çöküşün kaynağı olmaktadır. Çünkü, özellikle ekonomik etkinlikler günümüzde yurttaşların en büyük bölümünü içine aldığından, pek çok insanın hemen tüm yaşamı sanayi ve ticaret ortamında geçmektedir. Bu ortamlarda ahlakın izi pek görülmediğinden, insanların yaşamının en büyük bölümü her türlü ahlaki etkinin dışında kalmaktadır. Oysa ödev duygusunun bizde güçlü bir biçimde yerleşebilmesi için, içinde yaşadığımız durum ve koşulların bu duyguyu sürekli uyanık tutması gereklidir. Kendimizi sıkmaya ve zorlamaya doğal olarak eğilimli değiliz. Eğer her an kendimizi zorlamaya çağrılmayacak olursak, başka deyişle ahlak olmazsa, bu alışkanlığı nasıl edinebiliriz? Eğer hemen tüm zamanımızı alan işlerde kendi çıkarımızdan başka kural izlemeyecek olursak, başkasını düşünme, kendini unutma, özveri zevklerini nasıl edinebiliriz? Görüldüğü gibi, hiçbir ekonomik sıkıdüzenin bulunmamasının etkileri, kaçınılmaz biçimde, ekonomi alanını taşarak genel bir ahlak düşkünlüğüne yol açar.

Hastalığa böylece tanı koyduk. Peki bunun nedeni nedir ve ilacı ne olabilir?

Çalışmamızda özellikle bu durumdan, kimi kez ve haksız olarak yapıldığı gibi, işbölümünün sorumlu tutulamayacağını, işbölümünün zorunlu olarak dağılmaya ve uyumsuzluğa yol açmadığını, toplumsal işlevlerin birbirleriyle yeterince bağlantılı bulunması durumunda kendiliklerinden aralarında bir denge oluşturacaklarını göstermeye çalıştık. Ama bu açıklama yeterli değildir. Çünkü toplumsal işlevlerin birbirleriyle düzenli bi-

çimde bağlantılı olmaları koşuluyla kendiliklerinden birbirlerine uyarlanma eğilimi gösterdikleri doğru olmakla birlikte, bu uyarlanma biçiminin bir davranış kuralına dönüşebilmesi, ancak bir toplumsal kümede geçerlilik kazanması durumunda olanaklıdır. Gerçekten de bir kural, yalnızca alışkanlığa dönüşmüş bir davranma biçimi demek olmayıp, her şeyden önce bir ölçüye değin bireylerin gönlünce davranışlarına karşı korunmuş, zorunlu bir davranış biçimi demektir. Oysa bireylerin uyacakları kuralları koyabilmek için zorunlu olan maddi ve manevi üstünlük, ancak kurulu bir toplumda bulunabilir; çünkü bireysel kişiliklerin üzerinde var olabilecek tek manevi kişilik, bireylerin tümünün oluşturduğu manevi kişiliktir. Yine yalnız bu manevi kişilik, bir düzen ya da kurala içinde uygulandığı günlük yaşamın geçici ilişkilerinin üstünde bir varlık ve yürürlük kazandırabilmek için zorunlu olan süreklilik ve dahası kalıcılığa sahiptir. Bir şey daha var: Bu manevi kişiliğin rolü, özel kişiler arasındaki sözleşmelerin en genel sonuçlarını bağlayıcı kurallar biçiminde ortaya koymakla sınırlı olmayıp, her türlü kuralın oluşumunda etkin ve olumlu bir biçimde payı vardır. Her şeyden önce, çatışma durumundaki çıkarları uzlaştırıp her birine gerekli sınırı koymak için doğal olarak beliren bir hakemdir. İkinci olarak, düzen ve barışın egemen olmasıyla birinci sırada ilgili olan da kendisidir. Kuralsızlığın bir kötülük oluşu, her şeyden önce yaşayabilmek için uyum ve düzenden vazgeçmesine olanak bulunmayan toplumun bu durumdan zarar görmesinden dolayıdır. Hukuksal ya da ahlaksal bir düzenleme, temelde, yalnız toplumun duyabileceği bir gereksinimi anlatır. Çünkü her kural bir düşünsel durum üzerine dayalıdır, her düşünsel durum da ortaklaşa bir şey, bir ortak çalışma ürünüdür. Kuralsızlığın ortadan kalkması için, bugün yokluğu duyulan bir kurallar dizgesinin içinde oluşabileceği bir kümenin bulunması ya da kurulması gerekir.

Açıktır ki ne bütünüyle siyasal toplum ne de devlet bu işlevi yerine getiremez. Ekonomik yaşam çok özel bir nitelik ta-

şıdığı ve her gün gittikçe daha çok uzmanlaştığı için, onların yetkisinin ve etkinlik alanının dışında kalmaktadır[6]. Bir mesleğin etkinlikleri, ancak onun işleyişini iyi tanıyacak, bütün gereksinimlerini anlayacak ve bütün değişimlerini izleyecek ölçüde ona yakın olan bir küme tarafından düzen altına alınabilir. Bu koşulları yerine getirebilecek tek küme, aynı mesleği yerine getirenlerin bir vücut haline gelecek biçimde birleşerek oluşturacakları kümedir. Buna meslek kümesi ya da *korporasyon* denilmektedir.

Oysa ekonomik düzende meslek kümesi bulunmadığı gibi meslek ahlakı da yoktur. Geçen yüzyıl, eskinin meslek kümelerini, *nedensiz yere olmamakla birlikte,* ortadan kaldırdıktan sonra, onları yeni temeller üzerinde yeniden kurmak yolunda parça-bölük ve sonuçsuz birtakım girişimler oldu. Kuşkusuz aynı mesleği yapan kişiler aynı işle uğraştıkları için birbirleriyle ilişki içindedirler. Yarışmaları bile onları birbirleriyle ilişkiye getirir. Ama bu ilişkilerde bir düzen olmayıp rastlantısal karşılaşmalara bağlıdır ve çoğu kez tümden bireysel niteliktedir. İlişkiye giren meslek mensupları falanca ve filancadır, yoksa şu ya da bu mesleği yapmakta olanların ortaklaşa davranışta bulunmak üzere bir kuruluş halinde bir araya gelmeleri söz konusu değildir. Ayrıksı (istisnai) olarak bir mesleğin tüm üyelerinin ortaklaşa bir sorunu ele almak üzere kongrelerde bir araya geldikleri görülmektedir. Ama bu kongreler geçici olup toplanmalarına yol açan özel durumlarla sınırlıdırlar. Bundan dolayı ortaya çıkardıkları ortaklaşa yaşam da onlarla birlikte hemen tümden sönüp sona erer.

Günümüzde bir ölçüde süreklilik gösteren, yalnız işveren ve işçi sendikalarıdır. Burada kuşkusuz bir mesleki örgütlenmenin başlangıcı söz konusudur, ama henüz belli bir biçimden yoksun ve ilkeldir. Çünkü, her şeyden önce bir sendika, yasal yetkiden, dolayısıyla her türlü kural koyucu güçten yoksun özel bir dernektir. Ona üye olabileceklerin sayısı, tek bir kesi-

(6) İlerde bu konuya yeniden döneceğiz. Bknz. s. 395-6.

minin içinde bile, kuramsal olarak sınırsızdır. Toplu bir kurul oluşturacak biçimde birleşmedikçe her biri öbüründen bağımsız olduğundan, bir bütün olarak mesleğin birliğini anlatacak durumda bulunmazlar. İşveren ve işçilerin sendikaları yalnız birbirlerinden ayrılmış olmakla kalmıyor –ki, bu hem yasal hem de zorunludur; ama aralarında düzenli ilişkiler de bulunmamaktadır. Bireysel niteliklerini yitirtmeden onları birbirlerine yaklaştıracak, karşılıklı bağlarını belirleyecek ilkeleri koyup her iki yana da aynı güçlülükle sözünü geçirebilecek bir örgüt yoktur. Bu nedenle de anlaşmazlıklar hep "Hak güçlünündür" yasasına göre çözülüyor ve savaş durumu olduğu gibi sürüp gidiyor. İşverenlerle işçiler, ortaklaşa ahlaka dayalı eylemleri dışındaki ilişkilerinde birbirlerine karşı bağımsız, ama güçleri eşit olmayan iki hükümet durumundadırlar. Ulusların hükümetleri aracılığıyla yaptıkları gibi bunlar da temsilcileri aracılığıyla sözleşmeler imzalamaktadırlar. Ama, savaşan iki ulus arasında yapılan andlaşmalar nasıl onların birbirine karşı sahip oldukları askeri gücün ölçüsünü gösterirse, bu sözleşmeler de iki tarafın birbirine karşı sahip oldukları ekonomik gücün ölçüsünü gösterir. Bir başka deyişle, olgusal bir durumu belirtirlerse de onu hukuksal bir duruma dönüştüremezler.

Görüldüğü gibi, değişik ekonomik mesleklerde mesleki bir ahlak ve hukukun yerleşebilmesi için meslek derneklerinin, dağınık ve birlikten yoksun durumda bulunmak yerine, örgütlü belli bir toplumsal küme olması, ya da yeniden buna dönüşmesi, tek sözcükle birer kamusal kurum olması gerekir. Ama bu türden her tasarımın karşısına çıkan ve önlenmesi ya da ortadan kaldırılması gerekli birtakım önyargılar vardır.

II

Her şeyden önce meslek derneklerinin tarihi, onların aleyhinde bir tanık durumundadır. Gerçekten de onların eski siyasal düzenimizle sıkı sıkıya dayanışma içinde oldukları, bu nedenle de

o düzenden sonra yaşayamayacakları kanısı vardır. Sanayi ve ticaret için birtakım korporatif örgütlenmeler istemek, tarihi tersine çevirmeye kalkışmak gibi görülüyor. Bu tür gerilemelerin ise, haklı olarak, ya olanaksız ya da olağandışı (anormal) olduğu düşünülüyor. Eski mesleki örgütlenme Orta Çağ'da olduğu biçimiyle yapay olarak yeniden canlandırılmak isteniyor olsaydı, bu sav geçerli olurdu. Sorunun ortaya çıkışı böyle değildir. Konu, bir Orta Çağ kurumunun çağımız toplumlarına olduğu gibi uygun düşüp düşmeyeceği konusu olmayıp, onun eskiden karşılamakta olduğu gereksinimlerin her zaman var olup olmadığı, kurumun yeni ortamlara göre biçim değiştirmesi gerekse de bu gereksinimlere yanıt verebilip veremeyeceği açılarından tartılmalıdır.

Oysa meslek dernekleri, öyle sanıldığı gibi bir dönem için, belli bir kültürel ortam için oluşan geçici bir örgütlenme değildirler; çok eski çağlardan beri var olagelmeleri ve tarih boyunca sergiledikleri gelişim biçimi bunun kanıtıdır. Eğer yalnızca Orta Çağ'a özgü olsalardı, belli bir siyasal düzenle birlikte doğduklarına göre onunla birlikte ortadan kalkmaları da gerekir denilebilirdi. Ama gerçekte kökenleri çok eskilere gitmektedir. Genellikle zanaatlar ortaya çıkar çıkmaz, başka deyişle zanaat yalnızca tarımsal nitelikte olmaktan çıktığında, onlar da beliriyorlar. Eski Yunan'da, en azından bu ülke Roma'nın eline geçinceye değin, zanaatlar aşağı görüldüğü için hemen yalnızca yabancılar tarafından yapılıyor, bu nedenle de Kent[7] örgütünün dışında bulunuyordu. Ama Roma'da, mesleki örgütlenme en azından Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden başlıyor var olmaya; kimilerine göre ilk olarak Kral Numa[8] tarafından başlatılmıştır. Uzun

(7) Bknz.: Hermann, *Lehrbuch der griechischen Antiquitaeten*, 4. B., 3. éd. s. 398. Kimi durumlarda zanaatkâr, bu mesleğinden dolayı, kentlilere tanınan haklardan yoksun bulunuyordu (*a.g.y.*, s. 392). – Resmi ve yasal bir örgüt bulunmadığına göre, gizli bir örgütlenmenin bulunup bulunmadığını araştırmak gerekir. Kesinlikle bilinen bir şey, tüccar derneklerinin varlığıdır. (Bknz.: Francotte, *L'Industrie dans la Grèce antique*, c. II, s. 204 vd.)

(8) Plutark, *Numa*, XVII; Pline, *Hist. Nat.*, XXXIV. Kuşkusuz bu bir söylenceden öteye gitmez, ama Romalıların meslek örgütlerini en eski kurumlarından biri saydıklarını gösterir.

süre çok belirsiz bir varlıkları olduğu doğrudur; çünkü tarihçilerin yapıtlarında ve anıtlarda onlardan söz edildiği çok seyrektir. Ayrıca nasıl örgütlendikleri hakkında da çok az şey biliyoruz. Ama Çiçero döneminden başlayarak sayıları artıyor ve bir işlev yerine getirmeye başlıyorlar. Waltzing'in belirttiğine göre, "o zaman her sınıftan çalışanlarda mesleki derneklerini çoğaltma arzusu vardı." Bu yükseliş, daha sonra, İmparatorluk döneminde "o dönemin ekonomik özellikleri göz önüne alınacak olursa, o çağdan beri görülmemiş bir ölçüde arttı."[9] Sayıları çok olan bütün çalışan kesimlerin dernekler içinde örgütlenmeye koyuldukları anlaşılıyor. Ticaretle uğraşan kişiler de aynı şeyi yaptılar. Bu kümeler aynı zamanda biçim de değiştirerek yönetimin gerçek çarklarına dönüştüler. Her biri resmi görevler yerine getiriyor, her meslek devlete karşı sorumlu bir kamu hizmeti kuruluşu sayılıyordu.[10] Bu, kurum için yıkım oldu. Çünkü devlete bağımlılık, yozlaşarak, imparatorların ancak zor kullanarak sürdürebildikleri katlanılmaz bir köleliğe dönüştü. İşçilerin, doğruca kendi mesleklerinden kaynaklanan ağır yükümlülüklerden kaçmalarını önlemek için her yola başvuruluyordu. Asker toplamadaki gibi zorla işçi toplamaya dek vardılar. Açıktır ki böyle bir düzen, ancak siyasal erk onu zorla kabul ettirebilecek güce sahip oldukça sürebilirdi. Bu nedenle, İmparatorluğun çöküşünden sonra o da ortadan kalktı. Zaten iç savaşlar ve akınlar ticaret ve sanayiyi yıkıma uğratmıştı. Sanatkârlar bu fırsattan yararlanarak kentlerden kaçtılar ve köylere dağıldılar. Böylece İsa'dan sonraki ilk yüzyıllar, XVIII. yüzyıl sonlarında tıpkısıyla yinelenen bir olaya tanık oldu: Mesleki örgüt yaşamı hemen tümden sönmüştü. Gaule'de, Germanie'de, Romalılarca kurulmuş kentlerde pek az izleri kalmıştı. Eğer o zaman bir kuramcı durumu anlamış olsaydı, o da daha sonra ekonomistlerin yaptığı gibi meslek örgütlerinin

(9) *Etude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains*, c. I, s. 56-57.

(10) Kimi tarihçiler, bu kuralla birlikte meslek örgütlerinin devlete bağlı olduklarını düşünüyorlar. Ama, ne olursa olsun, İmparatorluk döneminde resmi niteliklerinin başka biçimde geliştiği kesindir.

varlığına gerek olmadığı ve bir daha geri dönmemek üzere ortadan kalktığı sonucuna varır ve bunları yeniden kurma yolundaki her girişimi, gerçekleşmesi olanaksız, gerici bir girişim sayardı. Ama olaylar, böyle bir öngörünün yanlışlığını çok geçmeden ortaya koyacaktı.

Gerçekten de bir süre ay-tutulmasına uğradıktan sonra meslek örgütleri bütün Avrupa toplumlarında yeni bir yaşamla var olmaya başladılar. XI. ve XII. yüzyıllara doğru yeniden doğmaları gerekti. M. Levasseur, "o zamanlar sanatkârların bir araya gelerek ilk dernekleri kurduklarını" söylemektedir.[11] Özellikle XVIII. yüzyılda serpilerek, onlar için yeni bir çöküş dönemi başlayıncaya değin gelişmelerini sürdürdüler. Böylesine direngen bir kurum geçici bir durum ve özelliğe bağımlı olamayacağı gibi, onu herhangi bir toplu sapkınlığın ürünü saymak da olanaksızdır. Kent yaşamının başlangıçlarından İmparatorluğun doruk düzeyine değin, Hıristiyan toplumlarının doğuşundan yakın çağlara değin, meslek derneklerine gerek duyulmuş olması, sürekli ve derin gereksinimleri karşıladıklarını gösterir. Özellikle ilk kez ortadan kalktıktan sonra kendiliklerinden ve yeni bir biçimde ortaya çıkmış olmaları, geçen yüzyılın sonlarındaki şiddetli yitişlerine bakıp onların yeni toplumsal koşullara uyum sağlayamayacağını öne süren görüşün her türlü geçerlikten yoksun olduğunu gösterir. Bundan başka, bugün bütün büyük uygar toplumların onları yeniden canlandırmak gereğini duymakta olmaları, onları tümden ortadan kaldırmanın bir çözüm olmadığını ve Turgot düzenlemesinin, sonsuza değin ertelenmesi olanaksız bir başka düzenlemeyi zorunlu kıldığını en açık biçimde göstermektedir.

III

Ama her türlü mesleki örgütlenmenin, zorunlu olarak günümüz toplumsal koşullarıyla bağdaşmaz olmadığı kabul edilse

(11) *Les classes ouvrières en France jusqu'à la révolution*, I, 194.

de, çağımız toplumlarında da bizim kendilerine vermek istediğimiz büyük görevleri yerine getirebileceklerine inanmak yerinde olur mu? Çünkü bizim onları vazgeçilmez sayışımız, sağlayabilecekleri ekonomik yararlardan dolayı değil, yapabilecekleri ahlaki etkiden dolayıdır. Biz, meslek grubunda her şeyden önce bireylerin bencilliklerini sınırlayabilecek, çalışanların yüreklerine daha güçlü bir topluluk dayanışması duygusu koyabilecek, sanayi ve ticaret ilişkilerinde güçlünün haklılığı yasasının bunca kaba biçimde uygulanmasını engelleyebilecek ahlaki bir etki gücü görüyoruz. Oysa onun böyle bir işlev yerine getiremeyeceği kanısı var. Geçici birtakım çıkarları karşılamak üzere ortaya çıktıklarından, ancak çıkarsal amaçlar için yararlı olabileceği söyleniyor. Eski düzenin anıları da bu izlenimi doğruluyor. Gelecekte de, ortadan kalkışlarından önceki gibi, her şeyden önce ayrıcalıklarını ve tekellerini sürdürmek ya da arttırmak ardında koşacaklarına kolayca inanılıyor; bunca dar mesleki kaygıların topluluğun ya da onun bireylerinin ahlakı üzerine nasıl yararlı bir etkide bulunabileceği kavranamıyor.

Ama kimi meslek derneklerinin gelişme dönemlerinde çok kısa bir süre için doğru olabilen bir şeyi, bütünüyle meslek örgütlenmesi düzenine genellemekten kaçınmak gerekir. Bir kuruluş olarak meslek dernekleri, tarihin pek büyük bölümünde, ahlak çöküntüsüne yol açmak şöyle dursun, ahlaki bir rol yerine getirmişlerdir. Bu durum, Roma meslek derneklerinde özellikle açıktır. Waltzing'e göre, "Roma'daki esnaf loncalarında mesleki özellik Orta Çağlardaki kadar belirgin değildir: Onlarda ne meslek yöntemine ilişkin bir düzenlemeye, ne çıraklık yükümlülüğüne, ne de tekele rastlanmaz. Kuruluş amaçları da kaynak toplayarak bir zanaat dalından yarar sağlamak değildir."[12] Kuşkusuz bir dernek olarak gerektiğinde ortaklaşa çıkarlarını daha iyi korurlardı. Ama bu, yalnızca, söz konusu kurumun sağladığı yararlı sonuçlardan birisiydi, yoksa onun kuruluş nedeni, temel işlevi değildi. Loncalar, her şeyden önce

(12) A.g.y. I, 194.

dinsel kuruluşlardı. Her birinin kendine özgü bir tanrısı vardı ve durumu elverişli olanlar birer tapınak kurar, tapınma törenlerini orada yaparlardı. Her ailenin kendi *Lar familiaris* (aile tanrıları) ve her kentin kendi *Genius publicus* (kent ilahı) olduğu gibi, her meslek loncasının da kendi *Genius collegii* (lonca tanrısı) vardı. Doğal olarak bu dinsel mesleki örgütlenmelerin, kurbanlarla, şölenlerle ortaklaşa kutlanan kendilerine özgü bayramları vardı. Zaten her fırsatta şenlikli toplantılar yapılırdı; ayrıca çoğu kez topluluk hesabına para ve yiyecek dağıtımları onaylanırdı. Bu loncaların yardımlaşma sandıkları bulunup bulunmadığı, üyelerinden sıkıntıda olanlara düzenli yardım yapıp yapmadığı konularında görüşler değişiktir[13]. Ama az çok düzenli aralıklarla yapılan bu şölenler ve o sırada yapılan yardım dağıtımları, dolaylı bir yardımlaşma niteliği alırdı. Sıkıntıda bulunanlar, bu örtülü yardımı beklerlerdi. Bu konudaki tartışmaların ilginçlik ve önemi bu nedenle azalmaktadır. Esnaf loncalarının bu dinsel niteliğiyle birlikte giden bir başka özelliği daha vardı: Onlar da seçkinler (Gentiles) gibi, aynı zamanda bir cenaze loncası idiler ve bu tür loncaların üyeleri de son uykularını birlikte uyumak isterlerdi. Yeterince varlıklı olan bütün esnaf loncalarının ortaklaşa bir kumbaraları (*columbarium*), tasarruf sandıkları vardı. Üyelerinden birinin bir mezar yeri satın alacak gücü olmadığında, hiç değilse onun yaraşır biçimde toprağa verilme giderleri ortak tasarruf sandığınca karşılıksız olarak üstlenilirdi.

Ortak bir din, ortak şölen ve bayramlar, ortak mezarlık, hep birlikte, Romalıların aile örgütlenişinin tüm ayırt edici özelliklerini yansıtmıyor mu? Nitekim Roma lonca örgütlerinin birer "büyük aile" olduğu söylenebilmiştir. Waltzing'e göre, "Lonca üyelerini birbirlerine bağlayan ilişkileri, hiçbir sözcük bundan daha iyi yansıtamaz. Gerçekten de aralarında büyük bir kardeşlik duygusunun varlığını kanıtlayan birçok belir-

(13) Tarihçilerin en büyük bölümü, bu loncaların birçoğunun yardımlaşma dernekleri niteliğinde olduğu görüşündedir.

ti vardı."[14] Çıkar ortaklığı kan bağlarının yerini tutuyordu. "Üyeler birbirlerini öylesine kardeş gibi görüyorlardı ki, kimi kez birbirlerine 'kardeş' diye seslenirlerdi." En sık kullanılan terim "arkadaş" (*sodales*) idi. Ama bu terim bile içten bir kardeşlik duygusunu gerektiren gerçek bir duygusal ve düşünsel yakınlığı anlatırdı. Loncanın koruyucusu konumundaki erkek ya da kadın, çoğu kez "baba" ve "anne" sanını taşırdı. "Üyelerin loncalarına olan bağlılıklarının bir kanıtı da, ona yaptıkları bağış ve bıraktıkları kalıtlar ile üzerlerinde *'pius in collegio, pius in suos'* (loncasına bağlı idi) yazılı olan mezar taşlarıdır."[15] Bu aile yaşamı öylesine gelişkindi ki, M Boissier onu bütün Roma esnaf loncalarının kuruluş amaçlarının temeli olarak görüyor: "İşçi loncalarında bile kuruluş amacı, her şeyden önce birlikte yaşamak, evinin dışında yorgunluk ve sıkıntılarını giderecek birtakım eğlence yolları bulmak, aile ortamından daha geniş, kent sınırlarından daha dar bir içtenlikli ortam bularak yaşamı daha kolay ve daha hoş geçirmek idi."[16]

Hıristiyan toplumlar Kent (Cité) yaşamından pek farklı bir toplumsal tür oluşturduğu için, Orta Çağ esnaf loncaları Roma'nınkilere tam olarak benzemiyorlardı. Ama onlar da üyeleri için birer ahlaki ortam oluşturuyordu. Bay Levasseur, "Lonca, aynı mesleği yapanları sıkı bağlarla birbirlerine bağladığı için, çoğu kez bir manastır ya da özel bir kilisede yerleşir ve tüm topluluğun koruyucusu durumundaki bir azizin yönetimi altına girerdi. ... Orada toplanılır, büyük törenlerle dinsel dualar okunur, daha sonra lonca üyeleri hep birlikte çıkarak neşeli bir yemekle günü sona erdirirlerdi. Bu bakımdan Orta Çağ esnaf loncaları Roma dönemindekilere çok benziyor."[17] Lonca, ayrıca, kaynaklarının bir bölümünü hayır işlerine ayırırdı.

---

(14) A.g.y., I, s. 330.
(15) A.g.y., I, s. 331.
(16) *La religion romaine*, II, s. 287-288.
(17) *A.g.y.*, I, s. 217-218.

Öte yandan her sanat için patron ile işçiler ve patronların kendi arasında karşılıklı görevleri saptayan kurallar vardı. Bu kurallar içinde bizim bugünkü düşüncelerimize uymayanlar bulunduğu doğrudur. Ama bunları o zamanın ahlakına göre değerlendirmek gerekir, çünkü o zamanki ahlakı temsil ederler. Ama yadsınması olanaksız olan bir şey varsa, o da bunların tümünün şu ya da bu kişisel çıkar için değil, doğru ya da yanlış, lonca çıkarını gözetmek üzere yapılmış olmasıdır. Özel çıkarın her türlü ortak çıkarın gerisine konulması, her zaman bir ahlaki nitelik taşır. Çünkü kişisel bir özveri, bir vazgeçiş düşüncesini gerektirmektedir. Nitekim bu kuralların birçoğu, bugünkü ahlakımızı da oluşturan ilkeleri içeriyordu. Kısacası hizmetçiyi efendisinin keyfi kararlarına karşı koruyordu; efendi hizmetçisini gönlü istediğinde kovamıyordu. Gerçi yükümlülük karşılıklı idi ama, bu karşılıklılık kendi özünde haklı olduğu gibi, o zamanki işçinin yararlandığı önemli ayrıcalıklar bu haklılığı daha da arttırmaktadır. Örneğin efendinin, komşularının ya da hatta karılarının yardımını sağlayarak uşağına yol vermesi, onu *çalışma hakkı*ndan yoksun kılması yasaktı. M. Levasseur özetle diyor ki, "Çıraklar ve işçilerle ilgili bu kurallar, tarihçi ve iktisatçının küçük görebileceği ilkeler değildir. Bunlar yabanlık çağının ürünleri değildirler. Onlarda hiç kuşku yok ki dikkate değer olan bir izleme düşüncesinin ve sağduyunun ürünü olduklarını gösteren bir özellik vardır."[18] Kısacası, meslek hak ve ödevlerinin yerine getirilmesini sağlamaya yönelik bir kurallar demeti vardı. Satıcı ya da sanatkârın müşteriyi aldatmasını önleyecek, temiz iş yapmalarını sağlayacak her türlü önlem alınmıştı.[19]

Kuşkusuz öyle bir zaman geldi ki, birtakım gereksiz kurallar katlanılmaz oldu; ustalar meslek ve sanatlarının saygınlığı ve işçilerinin dürüstlüğünden çok kendi hak ve ayrıcalıklarını düşünür oldular. Ama hiçbir kurum yoktur ki, zamanında de-

(18) *A.g.y.*, s. 238.
(19) *A.g.y.*, s. 240-261.

ğişmeyi bilemeyerek donup kalması ve özelliklerinin kimilerini dışlayarak tek bir yönde gelişmesi gibi nedenlerle, yapmakla yükümlü olduğu görevleri yerine getiremeyip çöküşe uğramasın. Bu durum, onu düzeltmek için bir neden olabilir, yoksa artık hiç işe yaramayacağını öne sürüp yıkmak için değil.

Ne olursa olsun, yukarda belirtilen olgular meslek grubunun ahlaki bir etkide bulunma yetisinden yoksun olmadığını kanıtlamaya yeter. Roma'da olduğu gibi Orta Çağ'da da özellikle dinin onun yaşamında tuttuğu onca büyük yer göz önüne alınırsa, işlevlerinin gerçek niteliği açıkça ortaya çıkar. Çünkü o zamanlar her ahlaki eğitim zorunlu olarak dinsel bir biçim aldığı gibi, her dinsel topluluk da ahlaki bir ortam oluştururdu[20]. Zaten lonca örgütünün bu cemaat niteliği, başka durumlarda da etkili olduğu görülebilen çok genel nedenlerin sonucudur. Bir siyasal toplumda kimi bireyler halkın geri kalan kesiminde paylaşılmayan düşüncelere, çıkarlara, duygulara ve uğraşlara sahip olunca, aralarındaki bu benzerliklerin etkisiyle birbirlerine yaklaşmaları, birbirlerini aramaları, aralarında ilişkiler kurarak bir dernek içinde örgütlenmeleri kaçınılmazdır. Böylece genel toplumun içinde yavaş yavaş özel görünümlü sınırlı bir küme oluşur. Ama bu kümenin oluşmasıyla birlikte, içinde oluştuğu özel koşulların izlerini doğal olarak taşıyan bir ahlaki yaşam da doğar. Çünkü insanların, birleşerek oluşturdukları bütünlüğün duygusunu taşımadan birlikte yaşamalarına ve aralarında düzenli ilişkiler kurmalarına olanak bulunmadığı gibi, bu bütünlüğe bağlanmadan onun çıkarlarına önem vermeleri ve davranışlarında o çıkarları göz önünde bulundurmaları da olanaksızdır. Ama bu bağlanmada bireyi aşan bir şey vardır; özel çıkarların genel çıkara bağımlı kılınması, her türlü ahlaki etkinliklerin doğrudan doğruya kaynağıdır. Bu duygu gitgide kesinleşip belirginleşerek, yaşamın en yaygın ve en önemli durum ve koşullarında uygulanarak kesin kurallar biçimini alır ve böylece de bir ahlak kuralları yapısı ortaya çıkmaya başlar.

(20) *A.g.y.*, s. 240-261.

Bu durum olguların doğasından ileri gelen zorunlu bir sonuç olduğu gibi, yararlıdır da; yararlı olduğu duygusu ise, onun güçlenmesini sağlar. Bu tür kümelerin, içlerindeki etkinlikleri kargaşaya dönüşmeden düzenlemek üzere oluşması, yalnız toplumun yararına olmakla kalmaz; bireyler de bu kümeler içinde kendi açılarından bir gelişme ve sevinç kaynağı bulurlar. Çünkü kuralsızlık, kendi başına birey için acı verici bir durumdur. Bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyici hiçbir etkinin bulunmadığı her durumda, ortaya çıkan kargaşalardan bireylerin kendileri de üzülürler. İnsanın doğrudan doğruya ilişkide bulunduğu meslektaşları arasında böyle sürekli bir savaş durumunda yaşaması iyi bir şey değildir. Böyle bir genel düşmanlık duygusu ve onun sonucu olan karşılıklı güvensizlik, bundan doğan gerginlik, süreğenleştiğinde çok acı verecek durumlardır. Savaşı seviyorsak da barış ve esenliği de severiz ve insanlar toplumsallaştıkları, yani uygarlaştıkları (çünkü bu iki sözcük aynı şeyi anlatır) ölçüde barışın değerini daha çok anlarlar. Ortak yaşam çekici olduğu gibi zorlayıcıdır da. Çünkü insanı kendini aşmaya, doğal niteliklerine başka türden kimi nitelikler eklemeye yöneltebilmek için onun üzerinde bir zor uygulamaya gerek vardır. Ama insan bu yeni yaşamdan zevk aldıkça ona olan gereksinimi de artar ve her etkinlik alanında onu tutkuyla aramaya başlar. İşte bundan dolayı çıkarları ortaklaşa olan bireylerin birleşmesi yalnız bu çıkarları savunmak için değildir. Birleşmek, karşıtlar arasında ezilme duygusu duymamak, düşünce ve duygu alışverişi zevkini tatmak, birçok insanla bir bütün haline gelmek, yani kısacası aynı ahlaki yaşamı ortaklaşa yaşamak içindir.

Aile ahlakı da başka biçimde oluşmuş değildir.Ailenin, gözümüzdeki saygınlığından dolayı, her zaman bağlılık ve özverinin okulu, ahlaklılığın en tam ocağı sayılmasının nedeni, ona özgü olup başka yerde bulunması olanaksız seçkin özelliklerinden dolayıdır. Kandaşlığı ahlaki yakınlığın olağanüstü güçlü bir etkeni saymaktan hoşlanırız. Ama yayınlarımızda

birçok kez göstermiş olduğumuz üzere[21] kandaşlığın hiç de kendisinde bulunduğu söylenen olağanüstü bir etkisi bulunmamaktadır. Kanıtı şu ki, birçok toplumda bir aile içinde kandaş olmayan birçok kimse bulunur. Yapay denilen akrabalıklar çok büyük bir kolaylıkla kurulabilmekte ve bunlar doğal akrabalık gibi etkili olabilmekteydi. Bunun tersine olarak, çok yakın kandaşların ahlak ya da hukuk açısından birbirlerine yabancı oldukları da çok sık görülürdü. Roma ailelerindeki *cognat*lar buna bir örnektir. Görüldüğü gibi aile, erdemlerini kan birliğinden almamaktadır. O da bir siyasal toplum içinde çıkar, düşünce ve duygu açılarından özellikle sıkı bir ortaklığın sonucu birbirlerine yaklaşmış olan bireylerden kurulu bir kümedir. Kandaşlık yalnızca bu kümelerin oluşumunu kolaylaştırabilmiştir, çünkü doğal olarak bilinçleri birbirine yaklaştırmaya yarar. Ama ailenin oluşumunda başka birçok etkenin de payı vardır: Fiziksel komşuluk, çıkar dayanışması, ortak bir tehlikeye karşı savaşmak için ya da başka herhangi bir nedenle birleşme gereksinimi gibi etkenlerin akrabalık oluşumunda başka türden etkileri vardır.

Ama bu etkenler yalnız ailenin kurulmasına özgü olmayıp, başka biçimler altında da olsa, loncaların oluşumunda da etkilidirler. Öyleyse, aile insanlığın ahlak tarihinde bunca büyük bir rol oynadığına göre, lonca neden oynayamasın? Kuşkusuz aralarında her zaman şöyle farklar bulunacaktır: Aile üyelerinin tüm varlıkları ortaklaşa olmasına karşın lonca üyelerinin yalnızca mesleki uğraşları ortaklaşadır; aile, ekonomik etkinliklerimiz üzerinde etkide bulunduğu gibi dinsel, siyasal, bilimsel, vb. etkinliklerimiz üzerinde de etkide bulunan tam bir toplum türüdür. Evimizin dışında bile olsa yaptığımız azıcık önem taşıyan her şeyin aile ortamında yankısı olur ve orada belli tepkiler doğurur. Loncanın etki alanı bir bakıma daha dardır. Yine de, işbölümü ilerledikçe mesleğin yaşamda durmadan daha önemli bir yer tuttuğu gözden yitirilmemelidir. Çünkü bireyle-

(21) Bknz.: Özellikle *Année sociologique*, I, s. 313 vd.

rin yaptıkları işlerin etki alanı, durmadan daha çok daralarak, özellikle uğraştıkları mesleki işlerle sınırlı kalma eğilimindedir. Bundan başka, ailenin etkisi her şeyi kapsarsa da, ancak çok genel bir nitelik taşır; ayrıntılar onun etki alanının dışında kalır. Bir de ve özellikle aile eski çağlardaki birliğini ve bölünmezliğini yitirdiğinden, üyeleri üzerindeki etkisinin de büyük bölümünü yitirmiştir. Günümüzde aile her yeni kuşakla birlikte dağıldığı için, insanlar yaşamlarının çok önemli bir bölümünü her türlü aile etkisinden uzakta geçirmektedir.[22] Esnaf loncalarında bu kesintili durum yoktur; oradaki bağlar yaşam gibi süreklidir. Kimi bakımlardan aileye göre daha aşağı düzede olmakla birlikte, kimi bakımlardan da ona göre daha yararlıdırlar.

Lonca ile aileyi birbiriyle karşılaştırmamız, yalnızca aralarında eğitici özellikleri açısından bir koşutluk kurmak için olmayıp, bu iki kurum arasında bir yakınlık bulunduğunu görmemizden dolayıdır. Özellikle Roma loncalarının tarihi bunu gösteriyor. Gerçekten de onların önceleri aile toplumu gibi olup onun yeni ve büyümüş bir biçiminden başka bir şey olmadığını gördük. Oysa aralarında bir ana-oğul bağı olmasaydı, meslek kümesi aile kümesine bu ölçüde benzemezdi. Gerçekten de mesleki lonca kurumu, bir anlamda, ailenin mirasçısı olmuştur. Zanaat yalnızca tarımsal nitelikte bulunduğu sürece, onun doğrudan organı aile ve büyük bir aileden başka bir şey olmayan köydür ve başka bir organa da gereksinimi yoktur. Değişim hiç olmadığı ya da pek az bulunduğu için, çiftçinin yaşamı onu aile çevriminin dışına çekmiyor. Ekonomik etkinlik aile dışında herhangi bir engelle karşı karşıya gelmediği için aile onu düzenlemeye yetmekte ve kendi başına bir meslek kümesi işini görmektedir. Ama meslekler oluştuktan sonra bu düzenin yürümesine olanak kalmaz. Çünkü bir meslek sahibi olarak yaşayabilmek için alıcı bulmak ve bunun için de evden

(22) Bu düşünceyi *Le Suicide*'de işlemiş bulunuyoruz, s. 433. (Türkçe çevirisinde s. 442, Cem Yayınevi, 2003)

dışarı çıkmak gerekir. Aynı mesleği yapan rakiplerle ilişki kurmak, onlarla yarışabilmek ve anlaşabilmek için de evden dışarı çıkmak gerekir. Zaten zanaatların oluşumu, az çok kentlerin oluşumunu gerektirir; kentler de her zaman göçenlerden, yani doğup büyüdükleri yerlerden ayrılanlardan oluşmuştur. Nüfusları da en çok bu yolla artmaktaydı. Böylece eski ailenin sınırlarını aşan yeni bir etkinlik biçimi oluştu. Bu yeni etkinlik biçiminin, örgütsüz durumda kalmamak için, kendine özgü yeni bir kadro oluşturması gerekiyordu. Başka deyişle yeni tür ikinci bir kümenin oluşması zorunluydu. Loncanın doğması böyle olmuştur. Eskiden aile içinde yapılan ama artık o niteliği sürdürmesine olanak bulunmayan bir toplumsal işlevi yerine getirmede ailenin yerini aldı. Esnaf loncalarının kökenleri böylece bilindikten sonra, araştırıp incelemeden onun ahlak konusundan bağımsız bir biçimde kurulmuş olduğunu öne sürmek uygun görülemez. Aile ahlak ve hukuku nasıl ailenin bağrında oluştuysa, esnaf loncaları da meslek ahlak ve hukukunun oluşacağı ortamdır.

IV

Ama bütün bu savları ortadan kaldırmak ve lonca düzeninin yalnız geçmişe özgü bir kurum olmadığını iyice belirtmek üzere, çağdaş toplumlara uyarlanabilmesi için bu kurumun ne gibi evrimlerden geçebileceği ve geçmesi gerektiğini göstermek gerekir. Çünkü bugün Orta Çağ'da olduğu biçimiyle yaşayamayacağı açıktır.

Bu sorunu yöntemli bir biçimde inceleyebilmek için, her şeyden önce, bu lonca düzeninin geçmişte nasıl bir evrimden geçtiğini ve geçirdiği değişimlerin nedenlerinin ne olduğunu saptamak gerekir. Bu bilindikten sonradır ki, Avrupa toplumlarının bugün içinde bulundukları koşullara bağlı olarak onun nasıl bir biçim altında kurulabileceği bir ölçüde kesinlikle kestirilebilir. Ama bunun için de şimdiye değin yapılmayan karşı-

laştırmalı incelemelerin yapılması gereklidir. Bu incelemeleri burada yapmamız olanaklı değilse de, en genel çizgileriyle bu gelişmenin ne olduğunu şimdiden belirlemek olanaksız değildir.

Buraya değin söylenenlerden çıkarılacağı üzere, Romalılardaki loncalar, daha sonra Hıristiyan toplumlarda aldığı biçimde değildi. Roma'dakinden farkı, yalnız daha dinsel ve daha az mesleki nitelikte oluşu değildir. Toplumda tuttuğu yer bakımından da farklıdır. Gerçekten de, hiç değilse başlangıçta, toplumsal kurumların dışında bir kurum idi. Romalıların siyasal örgütlenişinin öğelerini incelemeye girişen bir tarihçi, araştırmasında loncaların varlığına işaret olabilecek hiçbir olguya rastlamaz. Roma anayasasında onların bilinip tanınan ayrı bir kurum gibi yerleri yoktu. Seçmen meclislerinin, askeri toplantıların hiçbirine meslek adamları bir kurul olarak katılmazlardı. Meslek kümesi, hiçbir yerde, gerek bir kuruluş olarak, gerekse düzenli temsilcileri aracılığıyla kamusal yaşamda bu niteliğiyle yer almazdı. Yalnız Servius Tullius tarafından kurulan birimlere benzer üç ya da dört seçim dairesi (*tignarii, œrarii, tibicines, cornicines*) için böyle bir şey geçerli olabilir. Ama bu da yeterince saptanmış değildir.[23] Öteki loncalara gelince, onların Roma halkının resmi örgütlenişinin dışında kaldıklarına kuşku yoktur[24].

Bu tuhaf durum, loncaların oluşmasını etkileyen koşullarla açıklanabilir. Bu koşullar, zanaatların gelişmeye başlamasıy-

(23) Böyle adlandırılan yönetsel birimler, büyük olasılıkla, bütün dülgerleri, bütün demircileri kapsamayıp silahları ve savaş makinelerini yapan ya da onaranları içeriyordu. Denys d'Halicarnasse açıkça diyor ki, "Bu yolla bir küme durumuna gelen işçiler, yalnız savaş zamanlarında askeri bir görev yerine getirirlerdi; bu nedenle tam anlamıyla seçim dairesi yönetimleri olmayıp birtakım askeri birlikler idi."

(24) Loncalarla ilgili olarak verdiğimiz bütün bilgiler, başlangıçtan beri devletin onların kurulmasında yer aldığı yolundaki konuyu tartışmaya açık bırakıyor. Ama eğer devletin bu işe karıştığı kanıtlanmış olsaydı, daha başından beri devlete bağımlı (ki, pek olası görünmüyor) ve siyasal örgütte bir yer sahibi olması gerekirdi. Bizim için önemli olan budur.

la birlikte ortaya çıkıyor. Oysa uzun süreler boyunca zanaatlar, Romalıların toplumsal etkinlikleri arasında ikincil önemde bir yer tutmuştu. Roma, asıl olarak tarımcı ve savaşçı bir toplumdu. Tarımcı toplum yönüyle *gent*'ler ve *curis*'ler gibi iki yönetsel bölüme ayrılmıştı. Yüz kişiden kurulu olmak üzere toplanan yönetsel birimler meclisi de daha çok askeri örgüt ölçülerine dayalıydı. Sanayi etkinlikleri, kentin (Site) siyasal yapısını etkileyemeyecek kadar geriydi[25]. Zaten Roma tarihinin pek ileri dönemlerine değin zanaatların saygınlığı öylesine düşüktü ki, devlet örgütü içinde düzenli bir yerleri olmasına olanak yoktu. Kuşkusuz toplumsal koşulların düzeldiği bir zaman geldi. Ama bu düzelmenin oluş biçimi de dikkate değer. Zanaatkârlar, çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamak ve kamusal yaşamda bir rol oynayabilmek için kural ve yasadışı yollara başvurmak zorunda kaldılar. Toplumda uğradıkları aşağılanmadan ancak birtakım örtülü oyunlara, kapalı düzenlere ve gizli kışkırtmalara başvurarak kurtulabildiler[26]. İşte bunun en açık kanıtı, Roma toplumunun onlara kapılarını kendiliğinden açmamış olmasıdır. Daha sonra devletin siyasal örgütüne girerek yönetim aygıtının bir dalı olup bütünleşmeleri, onlar için onurlu bir zafer değil, çok acılı bir bağımlılık oldu. O zaman devlet örgütüne katılmaları, toplumda yerine getirdikleri hizmetin kendilerine sağladığı haklardan yararlanacak bir konuma gelmeleri sonucunu değil, hükümet tarafından daha etkili biçimde denetlenebilmeleri sonucunu verdi. Levasseur diyor ki: "Lonca örgütü, onları tutsak kılan bir zincir oldu: Yaptıkları işlerin zahmeti ve devlet için gerekliliği arttıkça, imparatorluğun elinde daha çok sıkılan bir zincir.[27]"

Oysa Orta Çağ toplumlarındaki konumları bundan çok değişiktir. Lonca örgütü, daha ortaya çıkar çıkmaz, bir çırpıda,

(25) Evrimde bir aşama öncesine gidildiğinde durumlarının daha da tuhaf olduğu görülür. Atina'da yalnız toplumsal örgütlenmenin dışında bulunmakla kalmıyorlar; hemen hiçbir yasal düzenlemeye de alınmış değildirler.

(26) Waltzing, *A.g.y.*, I, s. 85 vd.

(27) *A.g.y.*, I, s.31

devlette bunca önemli bir rol oynamaya çağrılan halk kesiminin olağan çerçevesi olur: Kentsoylular (ya da *tiers-etat*). Gerçekten de uzun süre kentsoylu ve zanaatkâr eş anlamlı idi. Levasseur'ün yazdığına göre, "Kentsoylular XIII. yüzyılda yalnızca zanaatkârlardan oluşuyordu. Yargıçlar ve hukukçular sınıfı daha yeni oluşmaya başlamıştı; bilimle uğraşanlar hâlâ din adamlarıydı; topraklar hemen tümden soyluların elinde bulunduğu için gelir sahiplerinin sayısı pek sınırlıydı; soylu olmayanlara ise tezgâh ve ticarethane işleri kalıyordu. İşte bu zanaat ya da ticaret sayesinde krallık içinde bir yere sahip olabildiler.[28]" Almanya'da da aynı şey oldu. Kentsoylu ve kentli eş anlamlı sözcüklere dönüştü. Öte yandan biliyoruz ki Alman kentleri, bir Beyin (*Senyör*) malikânesinin bir yerinde açılışını yaptığı sürekli pazarların çevresinde oluşmuştur[29]. Bundan dolayı, bu pazarların çevresinde toplanarak kentler nüfusunu oluşturan halk, hemen tümüyle zanaatkârlar ve tacirlerden kuruluydu. Bunun gibi *forenses, mercatores* sözcükleri de çok yaygın olarak kentler halkını anlatmak üzere kullanılıyordu. Nitekim medeni hukuk (*jus civile*) da çok sık biçimde pazar hukuku (*jus fori*) diye adlandırılıyordu. Görüldüğü gibi zanaat ve ticaret örgütlenmesinin Avrupa kentsoyluluğunun ilk örgütlenişi olma olasılığı pek yüksektir.

Kentler de Beylerin denetiminden kurtulduktan ve özgür kentler oluştuktan sonra, bu toplumsal devinimi hazırlatıp başlatmış bulunan meslek birliği, özgür kentin temeli oldu. Gerçekten "özgür kentlerin hemen tümünde siyasal düzen ve yargıçların seçimi, kent halkının meslek birliklerine bölünüşüne göre yapılıyordu[30]." Çoğu kez meslek birliği adına oy veriliyordu; aynı zamanda loncanın ve özgür kentin başkanları da seçiliyordu. "Örneğin Amiens'de zanaatkârlar her loncanın ya da birliğin başkanını seçmek üzere her yıl toplanırlardı; bunun ar-

(28) *A.g.y.*, I, s. 191.
(29) Bknz.: Rietschel, *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhaeltniss*, Leipzig, 1897, *passim*, ve Sohm'un bu konudaki bütün çalışmaları.
(30) *A.g.y.*, I, s. 193.

dından seçilen başkanlar da on iki yargıç atar, bu yargıçlar öbür on iki belde yargıcını atarlardı; daha sonra da yargıçlar kurulu lonca başkanlarına üç aday sunar, onlar da bu adaylar içinden özgür kentin başkanını seçerlerdi. ... Kimi kentlerde seçim yöntemi daha da karmaşıktı. Ama hepsinde siyasal ve kentsel örgütleniş çalışma yaşamının örgütleniş düzenine sıkı sıkıya bağlı idi.[31]" Buna karşılık özgür kent, meslek birlikleri topluluğu olduğu gibi, meslek birliklerinn her biri de küçük ölçekli birer özgür kent idiler. Öyle ki, özgür kent kurumu, meslek birliği kurumunun büyüyüp gelişmiş biçiminden başka bir şey değildi.

Özgür kentin toplumlarımızın tarihindeki yerinin ne olduğunu, zamanla bütün örgütlenişin dayanak noktası durumuna geldiğini biliyoruz. Sonuç olarak, özgür kent meslek birliklerinin toplamından kurulu olup lonca örneğine göre biçimlendiğinden, özgür kent deviniminin sonunda ortaya çıkan bütün siyasal düzenin temelinde meslek birlikleri yer almaktaydı. Meslek birliğinin önem ve saygınlığının zamanla çok arttığını görüyoruz. Roma'da hemen bütün toplumsal örgütlenişin dışında ortaya çıkmasına karşın, bugünkü toplumlarımızın örgütlenişine temel olmuştur. Bu olgu, meslek birliğini zamanla ortadan kalkması kaçınılmaz ilkel bir kurum gibi gösteren görüşü kabul etmemek için bir başka kanıttır. Çünkü geçmişte oynadığı rol, ticaret ve zanaatların gelişmesiyle birlikte daha yaşamsal önem taşıdığına göre, yeni ekonomik ilerlemelerle birlikte hiçbir varlık nedeni kalmamasına hiç olanak yoktur. Olgular, bu varsayımın tersini doğrular niteliktedir.[32]

(31) *A.g.y.*, I, s. 183.

(32) Mesleklerin, kastlar biçiminde örgütlendiğinde, toplumun kuruluşunda pek çabuk belirgin bir yer tuttukları doğrudur. Hindistan toplumlarındaki durum böyledir. Ama kast, lonca değildir. Bir meslek kümesi değil, ailesel ve dinsel bir kümedir. Her birinin kendine özgü bir dinsel basamağı vardır. Toplum dinsel ilkelere göre örgütlenmiş olduğundan, değişik nedenlere bağlı olarak oluşan bu dinsel basamaklanma her kasta toplumsal düzenin tümü içinde belli bir yer vermektedir. Ama onun ekonomik rolünün bu resmi durumda hiçbir etkisi yoktur. (Bknz.: Bouglé, *Remarques sur le régime des castes, Année sociologique*, IV).

Ama yukarda kısaca verilen bilgilerden başka birtakım sonuçlar çıkmaktadır: Her şeyden önce loncanın iki yüz yıldan beri hangi nedenlerden dolayı saygınlığını yitirdiğini ve bugün kamusal kurumlarımız arasında yer alabilmek için nasıl örgütlenmesi gerektiğini anlıyoruz. Az önce Orta Çağlardaki biçimiyle özgür kent örgütüne sıkıca bağlı olduğunu görmüştük. Zanaatların kendileri özgür kente özgü oldukça, yani pazarlanır bir nitelik taşıdıkça, bu dayanışmanın bir sakıncası yoktu. Zanaatkâr ve tacirlerin müşterileri ilke olarak yalnızca kentin ve bitişik çevrenin halkı oldukça, yani pazar asıl olarak yerel nitelik taşıdıkça, meslek birliği, belediye örgütü içindeki örgütlenişiyle, bütün gereksinimleri karşılamaya yeterdi. Ama büyük sanayi ve fabrika yaşamı ortaya çıktıktan sonra bu durumunu sürdüremedi. Meslek birliği artık belediye örgütü olma niteliğini tümden yitirdiği için, kendisi için oluşmuş bulunmayan bir düzene uyum sağlayamazdı. Her şeyden önce zorunlu olarak bir kentte bulunması gerekmiyor; dahası, önceden var olan köy ya da kent olsun, her türlü yerleşim merkezinin dışında da kurulabiliyor. Yalnız kendisi için gerekli maddeleri en kolay sağlayabileceği, gelişip genişlemesine en elverişli yerleri arıyor. Artık çalışma alanı hiçbir yöreyle sınırlı olmayıp, her yerde müşteri bulabilmektedir. Eski lonca gibi öylesine dar kasaba sınırları içinde biçimlenmiş bir kurum, kasaba yaşamına tümden yabancı bir ortaklaşa etkinliği kavrayıp düzenleyemez.

Gerçekten de büyük sanayi ve fabrika yaşamı doğar doğmaz kendisini bu lonca düzeninin dışında buldu. Esnaf derneklerinin her yola ve araca başvurarak onu gelişmekten alıkoymaya çalışmasının nedeni budur. Yine de büyük sanayi büsbütün düzenlenmemiş bir durumda kalmadı. Loncaların küçük ticaret ve kasaba zanaatları için yaptığı işi, şimdi doğrudan doğruya devlet büyük sanayi için yapmaya başladı. Krallık hükümeti fabrikalara kimi ayrıcalıklar bağışlarken onları kendi denetimine de aldı. Onlara verilen "Krallık Fabrikası" sanı bunu göstermektedir. Ama devletin bu iş için hiç uygun olmadığı bi-

linmektedir. Bu doğrudan koruyuculuğun, sıkıcı olması kaçınılmazdı. Dahası, büyük sanayi belli bir gelişme ve türlülenme aşamasına ulaştığında bu denetim olanaksızlaştı. Bu yüzden klasik iktisatçılar haklı olarak bu denetimin kalkmasını istediler. Ama loncanın, eski yapısıyla, sanayinin bu yeni biçimine kendisini uyarlayamaması, devletin de loncanın eskiden yaptığı düzenlemeyi yerine getirememesi, artık hiçbir kural ve düzenlemeye gerek kalmadığı anlamına gelmez. Yalnızca, eski lonca örgütünün işlevlerini ekonomik yaşamın yeni koşullarında yerine getirebilmesi için, değişimden geçmesi gerektiğini anlatır. Ne yazık ki lonca, kendisini zamanında yenileyecek esnekliği gösteremedi ve yıkıldı. Ortaya çıkmaya başlayan yeni yaşama kendini uyduramadığı için, yaşam ondan çekildi ve Devrim öncesinde ölü bir madde, toplumsal örgüt içinde yalnızca zorla sürdürülen yabancı bir öge durumunu aldı. Bundan dolayı bir gün şiddetle toplumsal örgüt dışına atıldığını görmek şaşırtıcı olmaz. Ama loncayı yıkmak, onun artık karşılayamadığı gereksinimleri gidermenin yolu olamazdı. Bundan dolayıdır ki sorun, yüzyıllık bocalamalar ve verimsiz denemeler sonunda daha da ağırlaşmış bir biçimde karşımızda duruyor.

Toplumbilimcinin işi, devlet adamınınkine benzemez. Bu nedenle biz, bu yeni düzenlemenin nasıl olması gerektiğini ayrıntısıyla ortaya koymak durumunda değiliz. Geçmişin olaylarına ilişkin olarak yaptığımız açıklamalar ışığında, çıkarılabilecek kimi genel ilkeleri belirtmek yeterlidir.

Geçmişin deneyimleri bize, her şeyden önce meslek kümeleri örgütlenmesinin ekonomik yaşamınkilerle her zaman uyumlu olması gerektiğini gösteriyor. Lonca örgütünün ortadan kalkışının nedeni, bu koşulu yerine getirememiş olmasıdır. Pazar, kasaba ölçüsündeki alışveriş yeri olmaktan çıkıp ulusal ve uluslararası bir nitelik aldığına göre, mesleki örgütlenme düzeninin de aynı ölçüde genişlemesi gerekir. Yalnızca bir kentin zanaatkârlarından kurulu olmak yerine, mesleğin bütün bir ülke üzerine dağılmış tüm üyelerini içine alacak ölçüde bü-

yümesi gerekir[33]. Çünkü hangi bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, ister kentte ister köyde olsunlar, hepsi birbirleriyle dayanışma içinde, ortaklaşa bir yaşamı paylaşmaktadırlar. Bu ortak yaşam, kimi açılardan, bulunulan yerden tam olarak bağımsız olduğuna göre, bu yaşamı yansıtan, onun işleyişini düzenleyebilecek nitelikte olan bir örgütün ortaya çıkması gerekir. Bu örgütün büyüyen boyutları nedeniyle, ortak yaşamın merkezi örgütü ile doğrudan bağlar ve ilişkiler içinde bulunması zorunludur. Çünkü bir ülkedeki sanayi kuruluşlarının tümünü ilgilendirecek çaptaki olayların öylesine genel boyutta etkileri olur ki, devlet onlardan kaçınılmaz biçimde etkilenir ve müdahele eder. Nitekim krallık erkinin, büyük sanayi ortaya çıkar çıkmaz, içgüdüsel bir biçimde, onu kendi etki ve denetim alanının dışında tutmak istemeyişi de nedensiz değildir. Devletin, toplumun tümünü her zaman etkileyebilecek nitelikteki bir alanla ilgilenmemesi olanaksızdır. Ama devletin bu düzenleyiciliği, zorunlu ise de, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda olduğu gibi onu tümüyle kendine bağımlı kılacak bir biçim almamalıdır. Birbiriyle ilişki içindeki bu iki örgüt, birbirinden ayrı ve özerk kalmalıdır. Çünkü her birinin, ayrı ve yalnız kendisinin yerine getirebileceği işlevleri vardır. Sanayiyi düzenleyecek yasaların genel ilkelerini saptamak hükümet kurullarının işi ise de, bu yasaların değişik sanayi dallarına tam uyacak biçime getirilmesini bu kurullar başaramaz. İşte bu uygunluğu sağlayacak olan meslek örgütleridir.[34] Bir ülkenin tümü için böyle birleştirici bir örgütün yapılması, o ülkenin bir yer ya da bölgesinde aynı

(33) Pazarın uluslararası nitelik alması sonucu, bu ulusal örgütlenişin de üzerine çıkacak biçimde gelişmesi kaçınılmaz olan uluslararası örgütlenişten söz etmeyeceğiz. Çünkü bugün yalnız ulusal örgütleniş hukuksal bir kurum olabilmektedir. Avrupa hukukunun bugünkü durumunda uluslararası örgütleniş, ancak ulusal meslek örgütleri arasında yapılacak anlaşmalar yoluyla ortaya çıkabilir.

(34) Bu uzmanlığı ancak meslek örgütlerini temsil etmekle görevli seçilmiş meclisler sağlayabilir. Bugünkü durumda gerek bu meclislerde, gerekse mesleki düzenlemeleri uygulamakla görevli özel mahkemelerde, iş uyuşmazlıkları mahkemelerinde bugün görüldüğü gibi, işçi ve işverenlerin

mesleği yapanları içine alan daha özel ve ikincil düzeydeki örgütler kurulmasına ve böylece mesleki düzenlemenin o yer ya da bölgenin gereksinimlerine göre daha da uzmanlaşmış biçimde yapılmasına hiçbir biçimde engel olmaz. Böylece ekonomik yaşam, türlülüğünden bir şey yitirmeksizin, belli bir düzen altında oluşup işleyebilir.

Bu yolla mesleki örgütlenme düzeni, geçmişte sık sık ve yerinde olarak vurgulanan tutuculuk eğiliminden kurtarılmış olur. Çünkü meslek örgütünün bu durumu, yalnızca bir kente bağlı oluşundan ileri gelen bir kusurdu. Bir kentin surları içinde kapalı kaldıkça, o kentin kendisi gibi, geleneklerin tutsağı olması kaçınılmazdı. Çünkü böylesine sınırlı bir topluluk içinde yaşam koşulları hemen hiç değişmediğinden, alışkanlıklar insanlar ve nesneler üzerinde hiçbir karşı etken olmaksızın egemenlik kurar ve yenilikler korkulacak şeyler gibi görülür. Mesleki örgütlerin gelenekçiliği, kasaba gelenekçiliğinin bir belirtisinden başka bir şey olmadığından, onunla aynı nedenlerin ürünüydü. Bir kez gelenek ve görenekler içinde yer aldıktan sonra, kendilerini ortaya çıkaran ve haklı kılan nedenler ortadan kalktıktan sonra da yaşamayı sürdürdüler. İşte bu yüzdendir ki, ülkenin maddi ve manevi olarak bir merkez çevresinde toplanması ve bunun sonunda büyük sanayinin kurulması, insanlarda yeni istekler, yeni gereksinimler uyandırınca, zevklerde ve yaşam biçimlerinde o zamana değin görülmedik bir devingenlik yaratınca, eski alışkanlıkarına inatla bağlı kalan meslek örgütleri, bu yeni gereksinimleri karşılayamayacak

---

temsilcilerinin bulunması gerektiği açıktır. Bu temsilin oranını, göreneğin bu iki üretim ögesine verdiği önemin ölçüsü belirler. Ama her iki yanın temsilcilerinin meslek örgütünün yönetim kurullarında bir araya gelmeleri zorunlu olduğu kadar, mesleki örgütlenmenin temelinde birbirinden ayrı ve bağımsız kümeler durumunda bulunmaları da aynı ölçüde gereklidir. Çünkü her birinin çıkarları çoğunlukla birbiriyle yarışır ve karşıt niteliktedir. Kendi yararlarını özgürce düşünebilmek için ayrı ayrı var olmaları gerekir. İki küme böylece oluştuktan sonra ortaklaşa meclislerde yer alacak temsilcilerini seçebilirler.

duruma düştüler. Ama ulusal çaptaki mesleki örgütler, boyutları ve karmaşıklıkları nedeniyle, böyle bir tehlikeyle karşılaşmazlar. Bu tür etkinliklere son derece çok değişik düşünce ve anlayışta insanlar katıldığı için, orada durgun bir tekdüzelik oluşmasına ve ilerlemenin durmasına olanak yoktur. Çok sayıda değişik ögelerden kurulu bir toplulukta, birçok yeniliklerin[35] kaynağı olan yeni düzenlenişlerin ardı arkası gelmez. Böyle bir örgütteki denge hiç de katı olamayacağı için, gereksinim ve düşüncelerin oynak dengesi ile uyum içinde bulunacaktır.

Bir de meslek derneklerinin bütün görevinin kurallar koyup uygulamaktan oluşması gerektiği görüşünden sakınılmalıdır. Kuşku yok ki bir topluluğun oluştuğu her yerde bir ahlak düzeni de oluşur. Ama bu ahlak düzeninin oluşması, her ortaklaşa etkinliğin kendisini belirtme yollarından yalnızca bir tanesidir. Bir toplumsal küme, yalnızca üyelerinin yaşamını yöneten bir manevi ve ahlaki kişilik olmayıp aynı zamanda kendine özgü bir yaşamın kaynağıdır. Ondan, üyelerinin yürekleri ısıtan ya da canlandıran, onları birbirine yaklaştıran, bencillikleri eriten bir sıcaklık yayılır. Örneğin aile geçmişte böylece bir hukuk ve ahlak kaynağı ve düzenleyicisi idi; ondaki katılık çoğu kez sertliğin en ileri düzeyine ulaştığı gibi, insanlar karşılıklı duygu alışverişini ilk kez aile ortamında öğrenmektedirler. Meslek örgütünün de gerek Roma'da, gerek Orta Çağ'da nasıl aynı gereksinimleri uyandırıp gidermekte olduğunu gördük. Geleceğin meslek örgütlerinin görevleri de, genişlik ve kapsamlarının büyüklüğüyle orantılı olarak daha karmaşık nitelikte olacaktır. Doğrudan doğruya mesleki nitelikteki görevlerinin yanında, günümüzde kentlere ve özel derneklere verilmekte olan birtakım görevler de eklenecektir. Toplumsal yardım işleri bu görevlerdendir. Çünkü bu görevlerin gereği gibi yerine getirilebilmesi için yardım edenle yardım alan arasında bir dayanışma duygusunun, aynı mesleği yapma dolayısıyla kolay-

(35) Bknz.: İlerde Kitap II, bl. III, § 4.

ca oluşan bir düşünce va ahlak yakınlığının varlığı gereklidir. Birçok eğitim işleri (teknik öğretim, yetişkin eğitimi, vb.) için meslek örgütleri en doğal ortamı sağlayacak görünmektedirler. Güzellik içinde (estetik) bir yaşamı birlikte yaşamak için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Çünkü eğlenme ve dinlenmenin soylu biçimlerinin ağır yaşam koşullarıyla birlikte gelişmesi, bu koşulların vücuda verdiği zararın böylece onarılması doğal bir durumdur. Nitekim daha şimdiden böyle birtakım sendikalar var ki, bir bölümü aynı zamanda yardımlaşma derneği işini görmekte, bir bölümü de kurslar, konserler, tiyatro gösterileri düzenleyen ortak kurumlar kurmaktadırlar. Demek ki meslek örgütleri de etkinliklerini çok değişik biçimlerde gerçekleştirebilirler.

Mesleki örgütün siyasal örgütlenişimizin temeli ya da temellerinden biri olmaya aday olduğunu bile düşünebiliriz. Gerçekten de başlangıçta toplumsal düzenin dışında ortaya çıktığı halde, ekonomik yaşamın gelişmesiyle birlikte onu giderek daha derinden etkiliyor. Görüldüğü gibi her şey, aynı doğrultudaki ilerlemeler eşliğinde, meslek örgütünün toplum yaşamında daha merkezi ve daha ağırlıklı bir yer alacağını gösteriyor. Eskiden özgür kent örgütüne temel olmuştu. O zamanlar yönetsel bölünme yapısının bağımsız örgütü olan özgür kent, tıpkı kasaba pazarının ulusal pazar içinde eriyişi gibi, devlet içinde kaybolduğuna göre, loncanın da benzer bir evrimden geçerek devletin yönetsel örgütlenişinin temeli, temel siyasal birim olacağını düşünmek yerinde olmaz m? Toplum, bugün hâlâ olduğu gibi, yan yana dizili birtakım yerel birimler olarak kalacak yerde, engin bir ulusal meslek örgütleri dizgesi olacaktır. Değişik çevrelerden, seçim bölgelerinin yönetsel bölünme yerine meslek temeline dayanması istekleri geliyor. Bu durumda siyasal meclislerin farklı toplumsal çıkarları ve onlar arasındaki bağları daha doğru yansıtacağına, bir bütün olarak toplumsal yaşamı daha doğru temsil edeceğine kuşku yoktur. Ama, ülkenin kendi bilincine varması için meslekler içinde ör-

gütlenmesi gerektiğini söylemek, örgütlü bir mesleğin ya da meslek derneğinin kamusal yaşamın temel örgütü olması gerektiğini kabul etmek değil midir?

Böylece Avrupa toplumlarının ve özellikle bizim toplumumuzun yapısında ilerde belirteceğimiz büyük boşluk doldurulmuş olacaktır.[36] Gerçekten de zaman ilerledikçe, yerel kümelenmeleri (köy ya da kent, kasaba, il, vb.) temel alan örgütlenmenin gitgide önemini yitirdiği görülecektir. Kuşkusuz her birimiz bir kente, bir ile bağlıyız. Ama bizi oraya bağlayan bağlar durmadan daha çok zayıflayıp gevşiyor. Bu coğrafi bölünmeler çoğunlukla yapay olup bizde artık derin duygular uyandırmıyor. Taşralılık anlayışı, bir daha geri dönmemek üzere ortadan kalktı. Doğum-yeri yurtseverliği, isteğe bağlı olarak yeniden canlandırılması olanaksız çağdışı bir şeye dönüştü. Belediye ya da il işleri, bizi ancak mesleki işlerimizle örtüştüğü ölçüde ilgilendiriyor. Etkinliklerimiz, onlar için çok dar kalan bu kümelerin sınırlarını çok taşıyor. Öte yandan bu kümelerde olup bitenlerin önemli bölümüne karşı ilgisiz kalıyoruz. Böylece eski toplumsal yapının birdenbire yıkılışı gibi bir durum ortaya çıktı. Ama toplumun bu iç örgütlerinin, yerlerini hiçbir şey almadan ortadan kalkmalarına olanak yoktur. Aşırı büyümüş bir devletin sıkı-düzen (disiplin) altına almaya çabaladığı, çok sayıda örgütlenmemiş bireylerden oluşan bir toplum, gerçek bir toplumbilimsel çarpıklıktır. Çünkü ortaklaşa etkinlik, her zaman devletin tek bir organınca anlatıma kavuşturulamayacak ölçüde karmaşıktır. Ayrıca devlet bireylerin çok uzağındadır ve onlarla olan ilişkileri son derece dışsal ve son derece kesintili olduğu için, birey bilinçlerinin derinliklerine ulaşıp onları içerden toplumsallaştıramıyor. Bundan dolayıdır ki, insanların ortaklaşa yaşamı gerçekleştirmek üzere oluşturabildikleri tek ortamın devlet olduğu yerde, ondan kopmaları, birbirlerinden ayrılmaları ve bununla birlikte toplumun da aynı ölçüde dağılması kaçınılmazdır. Bir ulusun varlığını koruyabil-

(36) Bknz.: İlerde s. 243.

mesi için, devlet ile bireyler arasında, bireyleri kendi etkinlik alanlarına güçlü bir biçimde çekebilecek ve onları böylece toplumsal yaşamın coşkun akışına katacak ölçüde onlara yakın olan bir dizi ikincil kümelerin bulunması gereklidir. Meslek kümelerinin bu işlevi yerine getirmeye ne denli elverişli olduğunu ve hatta her şeyin onları buna yönelttiğini belirttik. Bu nedenle, onların yüz yıldan beri içinde bulundukları bu belirsiz ve örgütsüz durumdan çıkmalarının ne denli önemli olduğu anlaşılır. Özellikle bu durumdaki meslek kümelerinin bugün toplumsal güçlerin pek büyük bölümünü oluşturduğu göz önüne alınırsa![37]

Bu bilgiler eşliğinde, *İntihar* adlı kitabımızda vardığımız sonuçları daha iyi açıklayabiliriz[38]. Orada, başka birçok belirtilerle birlikte intiharların da artmasıyla kendini gösteren bir toplumsal huzursuzluğa çare olarak, güçlü bir mesleki örgütlenmeyi öneriyorduk. Kimi eleştiriciler, bu çarenin söz konusu hastalığın genişliği ile orantılı olmayp yetersiz kaldığını söylediler. Ama bu görüş, onların meslek örgütünün gerçek niteliğini, tümüyle ortak yaşamımızda tuttuğu yeri ve ortadan kalkışlarından dolayı doğan ağır kuralsızlık durumunu doğru anlayamadıklarından ileri geliyor. Meslek örgütü, gerçekte toplumsal

(37) Şunu da belirtelim ki, yönetsel bölünmenin tümdem ortadan kalkacağını öne sürmek istemiyoruz. Yalnızca ikinci sırada bir konuma düşeceklerini söylüyoruz. Eski kurumlar, hiçbir zaman, yenilerinin ortaya çıkmasıyla, kendilerinden herhangi bir iz bırakmaksızın yitip gitmezler. Yalnız kalıntı olarak değil, karşıladıkları gereksinimlerden bir şeyler kalmış olduğu için varlıkları sürer. Örneğin fiziksel komşuluk, insanlar arasında her zaman bir bağ oluşturacaktır; bundan dolayı ülkede yönetsel bölünme temeline dayalı siyasal ve toplumsal örgütlenmenin de varlığını sürdüreceği kuşku götürmez. Yalnız artık bugünkü ağırlığını koruyamayacaktır, çünkü bu fiziksel yakınlık bağının gücü azalmaktadır. Zaten yukarda da belirttik ki, loncaların temelinde bile her zaman coğrafi bölünmeler bulunur. Bundan başka, aynı yer ya da bölgedeki değişik meslek örgütleri arasında zorunlu olarak, meslek dayanışmasından ileri gelen ve her zaman kendilerine uygun bir örgütlenme isteyecek olan özel ilişkiler bulunacaktır.

(38) *İntihar* (Çeviren: Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 2003), s. 423 vd.

yapımızın temel ögesi olması gerekirken, eleştiriciler onu, yalnızca ekonomik yararları daha iyi karşılayan bir çıkar derneği olarak gördüler. Bizim gibi bir halkın örgütlenişinde her türlü mesleki kuruluşun yokluğu, önemi yadsınamayacak bir boşluk ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda, bütünüyle ortaklaşa yaşamın normal işleyişi için zorunlu olan organlar dizgesi yok demektir. Toplumun kuruluş düzenindeki bu kötülüğün, yalnızca dar bir yer ya da bölgeyle sınırlı kalmayacağı açıktır. Bu, (*totius substantice*) çok ağır bir hastalık durumu olup bütün toplumsal yapıyı kaplıyor. Bundan dolayı, ona bir son vermek için yapılacak girişimin çok geniş sonuç doğurması da kaçınılmazdır. Söz konusu olan, toplumsal yapının genel sağlığıdır.

Bununla, meslek örgütlenmesinin her türlü sıkıntıya çözüm olacağını söylemek istemiyoruz. Bugün içinde bulunduğumuz bunalımın bir tek nedeni yoktur. Giderilmesi için de, gerektiği yerde herhangi bir gelişigüzel düzenleme yapmak yetmez; bu düzenlemenin olması gereken biçimde, yani doğru olması da gereklidir. Oysa, ilerde belirtileceği gibi, "toplumda doğuştan zenginler ve yoksullar bulundukça, adil sözleşmeler olamayacağı" gibi, toplumsal koşulların dağılımında da adalet olamaz[39]. Meslek örgütlenmesinin yeniden düzenlenmesi, başka düzenlemeleri engellemediği gibi, onların etkin biçimde yapılmasının başta gelen koşuludur. Gerçekten bir an için söz konusu örgütlenme yapılarak ideal adaletin başta gelen koşulunun yerine getirildiğini, insanların yaşamda tam bir ekonomik eşitliğe kavuştuklarını, yani zenginliğin artık hiç kalıtımla geçmediğini varsayalım, yine de çözmek için uğraştığımız sorunlar böylece giderilmiş olmaz. Gerçekten de bir ekonomik aygıt ve onun işleyişinde yer alan birçok insanlar her zaman olacaktır; öyleyse onların haklarını ve görevlerini belirlemek ve bunu her meslek dalı için yapmak gerekecektir. Her mesleğin içinde işin çapını, çalışanların emeklerinin haklı karşılığını, birbirlerine ve topluma karşı ödevlerini, vb. belirleyecek bir kurallar toplulu-

(39) Bknz.: İlerde Kitap III, blm. II.

ğu oluşması gerekir. Ama o zaman bile, örgütsüzlük bugünkünden daha az olmayacaktır. Ancak toplumda servet artık bugünkü kurallara göre edinilmeyecek ise de, bu kargaşa durumu ortadan kalkmayacaktır; çünkü kargaşa, mal ve mülkün şurada olacağına burada, falanın elinde değil de filanın elinde bulunmasından ileri gelmiyor; onların nedeni ya da aracı oldukları etkinliklerin düzenlenmemesinden kaynaklanıyor. Bu düzenlemenin gerektirdiği güçler canlandırılıp örgütlenmedikçe, onu yararlı olduğunda istediğimiz gibi yapamayız.

Ayrıca, o durumda, bir mesleki örgütlenme olmadıkça çözülmesi olanaksız yeni güçlükler ortaya çıkacaktır. Gerçekten de şimdiye değin ekonomik yaşamda sürekliliği sağlayan, gerek ortaklaşa mülkiyet kurumu, gerekse miras kurumu dolayısıyla aile idi: Ya aile mal ve mülke ortaklaşa sahip olup öylece kullanıyordu, ya da eski aile komünizmi sarsıldıktan sonra, birinin ölümünde onun en yakın akrabasına miras kalıyordu[40]. Birinci durumda, malların ölüm üzerine miras yoluyla bile geçmesi söz konusu olmayıp, kişilerle eşyalar arasındaki ilişkiler kuşakların birbirini izlemesiyle bile değişmeden, olduğu gibi kalıyordu. İkincisinde ise, mirasın geçmesi ayrı bir işleme bağlı olmaksızın, doğrudan doğruya gerçekleşirdi ve mallar hiçbir zaman kullanılmadan, boşta bırakılmazdı. Ama aile toplumu bu işlevi yerine getiremeyecek bir duruma geldiğine göre, bu zorunlu işlevi yerine getirecek bir başka kurumun onun yerini alması zorunludur. Çünkü nesnelerin işleyişinin zaman zaman engellenmemesi için, aile gibi sürekli bir grubun onlara sahip olması ya da onlardan yararlanması, ya da birinin ölümünde onları değerlendirebilecek bir başka bireyin ellerine bırakılabilmesi gerekir. Ama devletin, kendisi için son derece özel bir nitelik taşıyan bu tür işleri yapmaya hiç uygun bir yapıda olma-

(40) Gerçi bir vasiyetname bulunduğu zaman, malların nasıl geçeceğini o belirler ise de, vasiyet, miras hukukunun etkisini ortadan kaldırmak için bireylere verilen bir seçim olanağıdır. Ama mirasta geçerli olan ilke, onun nasıl geçeceğini düzenleyen kuraldır. Bu kurala aykırı davranışlar ise, zaten genellikle çok sınırlı olup her zaman istisna durumundadırlar.

dığını söyledik ve söylemeyi de sürdüreceğiz. Bu işi yararlı bir biçimde yapabilecek tek kurum, meslek grubudur. Çünkü iki koşulu birden karşılamaktadır: Bir yandan, ekonomik yaşamla yakından ilgili olduğu için, onun bütün gereksinimlerini duyar; öte yandan da en az aile kadar kalıcı bir kurumdur. Ama bu görevi yerine getirebilmesi için her şeyden önce var olması ve dahası, kendisine yüklenen bu yeni ve karmaşık görevi yapabilecek ölçüde yerleşip olgunlaşması gerekir.

Meslek örgütü sorunu kamuoyunun dikkatini çekecek tek sorun değilse de, en ivedisi olduğuna da kuşku yoktur: Çünkü bu çözülmedikçe öbürleriyle ilgilenmeye olanak yoktur. Önce yeni hukukun kurulması için gerekli olan örgüt ortaya çıkarılmadıkça, hukuk düzeninde hiçbir önemli değişiklik yapılamaz. Bu nedenle bu yeni hukukun nasıl olması gerektiğini inceden inceye araştırmak da boşunadır; çünkü bilimsel bilgilerimizin bugünkü durumunda, onu ancak kabataslak ve hep kuşkulu tahminler biçiminde kestirebiliriz. Bu nedenle, onu daha ortaya çıkarırken, ne olacağını belirleyebilecek tek etken olan ahlaki güçleri de oluşturmaya başlamanın ne büyük önem taşıdığı açıktır!

BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Bu kitap, her şeyden önce, ahlak olgularının pozitif bilim yöntemleriyle incelenmesi yolunda bir çabadır. Ama bu sözcük, bizim amaçlamadığımız ve anlamını bozacak bir biçimde kullanılıyor. Doktrinlerini önsel (*a priori)* bir yolla değil de, biyoloji, ruhbilim, toplumbilim gibi bir ya da birkaç pozitif bilimden alınan kimi varsayımlara dayandıran ahlakçılar, kendi ahlaklarını bilimsel diye niteliyorlar. Bizim izleyeceğimiz yöntem bu değildir. Biz ahlakı bilimden çıkarmak istemiyoruz; ahlakın bilimini yapmak istiyoruz. Bu ise, çok başka bir şeydir. Ahlak olguları da, başkaları gibi, birer olgudur. Belli özellikleri dolayısıyla ayırt edilen davranış kurallarından oluşurlar. Öyleyse onları gözlemlemek, betimlemek, sınıflandırmak ve onları açıklayan yasaları araştırmak olanaklı olmalıdır. Onların bir bölümü için işte bunu yapacağız. Buna karşı bize özgürlüğün varlığından söz edilecektir; ama eğer özgürlük, gerçekten ahlak olguları için belirli hiçbir yasa bulunmamasını gerektiriyorsa, o zaman yalnız ruhbilim ve toplumbilim için değil, bütün bilimler için aşılması olanaksız bir engel demektir. Çünkü insan istekleri her zaman birtakım dış devinimlere bağlı olduğundan, özgürlük, bizim içimizde olduğu gibi dışımızda da her türlü belirleyiciliğin anlaşılmasını olanaksız kılar. Ama hiç kimse fiziksel ve doğal bilimlerin olanaklı olduğunu yadsımadığına göre, kendi bilimimiz için de aynı hakkın tanınmasını istiyoruz[41]. Bu bilim böyle

(41) Kimileri (örneğin Beudant, *Le droit individuel et l'Etat*, s. 244'de), bizi, bu özgürlük sorununu ince bir konu olarak nitelediğimiz için eleştiriyorlar. Bu terimi aşağılayıcı hiçbir anlamda kullanmış değiliz. Bu sorunla uğraşmamış olmamızın nedeni, ona getirilecek çözümün, ne nitelikte olursa olsun, bizim araştırmalarımıza engel olamamasından dolayıdır.

anlaşılınca, hiçbir felsefe türü ile karşıtlık içinde olmaz, çünkü tümüyle başka türden bir temel üzerine kuruluyor. Ahlakın, deneyle ulaşılması olanaksız, aşkın kimi amaçları olabilir; onlarla uğraşmak metafizikçilerin işidir. Ama her şeyden önce kesin olan bir şey varsa, o da, ahlakın zamanla, birtakım tarihsel nedenler altında geliştiği ve günlük yaşamımızda bir işlevi bulunduğudur. Belli bir zamanda şöyle ya da böyle olmasının nedeni, o zamanlar insanların içinde yaşadıkları koşulların onun başka türlü olmasına olanak vermemesinden dolayıdır. Bunun kanıtı şu ki, o koşullar değiştiğinde ve yalnız o durumda kendisi de değişmektedir. Bugün artık ahlaki evrimin, ilkel insanlarda belirsiz, saptanmamış bir biçimde olup, zamanla aydınlanmanın doğal ilerlemesinin etkisiyle yavaş yavaş açıklık kazanıp belirginleşen aynı bir düşüncenin gelişiminden oluştuğunu düşünmeye olanak yoktur. Bugün bizim insanlık hakkındaki geniş anlayışımızın eski Romalılarda bulunmayışı, onların zekâlarının kıtlığının sonucu olmayıp, bu tür düşüncelerin Roma kentinin doğasıyla bağdaşır nitelikte olmayışından dolayıydı. Nasıl bir ağaç kendisini besleyemeyen bir toprak üzerinde yetişemezse, bizim kozmopolit yapımız da orada ortaya çıkamazdı. Zaten öyle bir düzen onun ölümüne yol açardı. Tersine, ortaya çıktıktan sonra gelişme göstermiş olması, birtakım felsefi buluşların, ya da kafalarımızın görmezlikten gelmekte olduğu gerçeklere pencerelerini açmasının sonucu olmayıp, toplumların yapısında, geleneklerin de değişimden geçmesini zorunlu kılan birtakım değişimlerin olmasıdır. Demek ki ahlak, deneysel nitelikteki birtakım nedenlerle oluşur, değişir ve sürer. İşte ahlak biliminin saptamaya çalıştığı şey, yalnızca bu nedenlerdir.

Ama her şeyden önce gerçekliği incelemeyi önermekle, onu iyileştirmekten uzak durduğumuz düşünülmesin: Eğer araştırmalarımız kuramsal bir ilgiden başka bir şeye yaramayacak olsa, bize göre bir saatlik bir yorgunluğa bile değmez. Kuramsal konuları uygulamaya ilişkin olanlardan ayırışımız, sonuncuları savsaklamak için değil, tersine, onları anlayıp çöz-

mek için daha elverişli duruma gelebilmek içindir. Bununla birlikte, ahlakı bilimsel olarak incelemek isteyenleri, onun için bir ideal belirleyememelerinden dolayı eleştirmek âdet olmuştur. Ahlakın ne olduğunu saptayabilirlerse de, olgulara saygılarından dolayı onun ötesine geçemedikleri, bundan dolayı bize gelecek için birtakım tutum ve davranış kuralları veremedikleri söyleniyor. Bu kitabın hiç olmazsa bu önyargıyı sarsmaya yarayacağını umuyoruz; çünkü burada bilimin davranışlarımızı ne yönde düzenlememiz gerektiğini anlamamıza, bizim duraksamalar eşliğinde yöneldiğimiz ülkülerin ne olduğunu görmemize yardım edebileceği görülecektir. Yalnız bu ülküye, ancak gerçekliği gözlemledikten sonra ulaşabileceğiz; ve onu kendisinden çıkarsayacağız; zaten bunun başka yolu var mıdır? En katı ülkü sahipleri bile başka bir yol izeleyemezler, çünkü kökleri gerçeklik içinde bulunmayan bir ülkü, hiçbir şeye dayanmıyor demektir. Aradaki tek fark, onların gerçekliği çok yüzeysel biçimde incelemekte olmaları, hatta çoğu kez *her şeye karşın birer olgu olan* duygularındaki bir devinimi, yüreklerinin güçlüce bir özlemini, kendileri boyun eğdikleri gibi bizim de boyun eğmemizi istedikleri birtakım buyurucu kurallar biçiminde ortaya koymakla yetinmeleridir.

Gözlem yönteminde, toplanmış olguları değerlendirecek kuralların bulunmadığı öne sürülüyor. Oysa bu kural, ilerde yeri geldiğinde kanıtını göstereceğimiz üzere, doğrudan doğruya olgulardan çıkmaktadır. Her şeyden önce yalnız bilimin yetkiyle saptayabileceği bir ahlak sağlığı vardır. Hiçbir yerde tam olarak gerçekleşmiş olmadığı için, ona yaklaşmaya çalışmak kendi başına bir ülküdür. Bundan başka bu ahlaki sağlık durumunun koşulları değişir, çünkü toplumlar evrimden geçmekte ve uygulamada çözmek zorunda kaldığımız en ağır sorunlar, ortamdaki değişikliklere göre bu ahlak sağlığının ne olması gerektiğini yeniden belirlemeyi gerektirmektedir.

Biliyoruz ki bilim, bu ortamın geçirdiği değişimlerin yasasını bulmakla, yeni durumun gerektirdiği ve ortaya çıkması

beklenen başka değişiklikleri öngörmemizi de sağlar. Örneğin toplumlar genişleyip nüfusları arttıkça mülkiyet hakkının ne yönde geliştiğini bilirsek, nüfus ve yoğunlukta ortaya çıkacak yeni bir artışın ne gibi yeni değişimlere yol açacağını önceden kestirebilir ve onların gerçekleşmesini sağlayacak biçimde hareket edebiliriz. Özetle, normal tipi kendisiyle karşılaştırırken –ki, bu tam anlamıyla bilimsel bir işlemdir– onun kendi kendisiyle tam bir uyum içinde olmadığını, birtakım çelişkileri, yani kusurları olduğunu görebilir ve onları gidermeye ya da değiştirmeye çalışabiliriz. İşte bilimin herkese sunduğu yeni bir hedef! "Ama, bilim öngörü sağlıyorsa da buyurmuyor" deniliyor. Gerçi, bilimin bize yalnız yaşam için neyin zorunlu olduğunu söylediği doğrudur. Ama insanın, yaşamak istediğini varsayarsak, çok basit bir işlemle bilimin saptamış olduğu yasaları kesin birtakım davranış kuralları durumuna getirebileceği neden görülmüyor? Gerçi o zaman bilim sanata dönüşüyor; ama birinden öbürüne geçişlerde bu süreklilik bozulmaz, sanat bilimin devamı olur. Geriye, yaşamak isteyip istemediğimizi anlamak kalıyor. Bu sonul sorun konusunda bile, inanın, bilim sessiz değildir![42]

Ama ahlak bilimi bu özelliği ile bizi gerçekliğe karşı ilgisiz, her şeyden el çekmiş bir seyirci yapmadığı gibi, gerçekliği çok büyük bir dikkatle incelememizi öğretmekte ve böylece bize bilgece bir tutucu bakış kazandırmaktadır. Bilimsel olduğu söylenen kimi kuramların yıkıcı ve devrimci olduğu eleştirisi haklı olarak yapılabilmiştir. Ama bunların yalnız adı bilimseldir de ondan. Gerçekten de bir şeyler kurmakla birlikte, kurdukları şeyler gerçekliğin gözlemlenmesine dayalı değildir. Bunlar ahlakı, araştırılıp incelenmesi gerekli bir olgular toplamı olarak değil, düşünürlerce ortaya konulup her zaman değiştirilebilecek birtakım yasalar gibi görüyorlar. Bu durumda insanlarca gerçek yaşamda uygulanan ahlak, ancak doktrine uygun düşerse değer taşıyan birtakım alışkanlıklar ve önyargılar

(42) İkinci Kitap, Bl. I'de bu konuya döneceğiz. s. 266 vd.

toplamı sayılıyor. Ama bu doktrin, ahlaki olguların gözlemine dayanmayıp yabancı birtakım bilimlerden alınma bir ilkeden çıkarıldığı için, kurulu ahlak düzeniyle birçok noktada çelişmesi kaçınılmazdır. Ama bu tehlike bizim için herkesten daha azdır, çünkü bizim için ahlak, dünyanın genel düzenine bağlı, gerçekleşmiş olgular düzenidir. Olgu ise, isteğe bağlı olarak değişmez. Başka olgularla bağlantılı olduğundan, ötekiler etkilenmeden değiştirilemez. Bu etkiler dizisinin nereye varacağını önceden kestirmek çok güçtür. En gözüpek bir düşünce bile böyle tehlikeler karşısında sakınımlı bir tutum takınır. Özetle ve özellikle, yaşama ilişkin her olgu –ahlak olguları böyledir–, bir şeye yarayıp bir gereksinimi karşılamadıkça genellikle kalıcı olamaz. Bu nedenle, tersi kanıtlanmadıkça saygı gösterilmesi gerekir. Kuşkusuz bir olgunun tam anlamıyla olması gerektiği gibi olmadığı durumlar görülür; o zaman, az önce kendimizin de belirttiğimiz gibi, müdaheleye yer vardır. Ama o durumda müdahele sınırlı olur: Kurulu ahlakın yanında ya da üzerinde bir başka ahlak kurmak değil, onun kimi bölümlerini düzeltip iyileştirmek söz konusu olur.

Bilim ile ahlak arasında bir çelişki bulunduğunu kanıtlamaya çalışarak insan aklını boğmak isteyen ve her çağın gizemcileri (mistikleri) tarafından öne sürülen o ürkütücü kanıt böylece geçerliliğini yitiriyor. İnsanlarla olan ilişkilerimizi düzenlemek için nesnelerle olan ilişkilerimizi düzenlerken başvurduğumuzdan başka kurallara gereksinimimiz yoktur; her iki durumda da yöntemli düşünme yeterlidir. Bilim ile ahlakı uzlaştıran şey, ahlakın bilimidir; çünkü bu bilim bize ahlak gerçekliğine saygı göstermeyi öğrettiği gibi, onu geliştirmek için gerekli araçları da sağlıyor.

Bu nedenle okuyucunun bu kitabı güvensizlik duymadan ve art niyet beslemeden okuyabileceğini ve okuması gerektiğini düşünüyoruz. Yine de okuyucu burada, önceden edinmiş olduğu kimi kanılarına aykırı önermelerle karşılaşacağını beklemelidir. Çünkü davranışlarımızın nedenlerini anlamak ya da

anlamış olduğumuza inanmak gereksinimini duyduğumuz için, ahlak bir bilimsel inceleme konusu olmadan çok önce onun üzerinde düşünmeye başladık. Ahlaki yaşamın temel olgularını, bilimsel nitelik taşımayan biçimlerde anlayıp açıklamaya alıştık. Bu anlayış biçimi, gelişigüzel ve yöntemsiz olup, kestirme, yüzeysel, deyim yerindeyse geçici birtakım incelemelere dayalıdır. Bu basmakalıp yargılardan kurtulmadıkça, kitapta yer alacak düşünceleri inceleyemeyeceğimiz açıktır: Bilim, her konuda olduğu gibi bu konuda da tam bir düşünce özgürlüğü ister. Uzun alışkanlıkların bizde yerleştirdiği düşünüş ve görüş biçimlerinden kurtulmayı gerektirir. Kendimizi bir biçimde her şeyden yöntemli olarak kuşkulanmaya alıştırmalıyız. Kuşkulanmakta bir sakınca da yoktur, çünkü ahlaki gerçekliğe yönelik olmayıp –zaten asıl sorun bu değil–, gerçekliğe ilişkin olarak getirilen yetersiz ve yanlış bilgilere dayalı açıklamalara yöneliktir.

Gerçek kanıtlara dayalı olmayan hiçbir açıklamayı kabul etmemeyi ilke edinmeliyiz. Bulgularımıza elden gelen en yüksek kesinliği kazandırmak üzere kullandığımız yöntemler yargılanacaktır. Herhangi bir konuya ilişkin olguları bilimsel bir inceleme altına almak için, yalnız onları özenle gözlemlemek, betimlemek ve sınıflandırmak yetmez; asıl gereken ve en güç olan şey, Descartes'ın deyişiyle, "*hangi yol ve biçimle bilimsel olduklarını*" (*le biais par où ils sont scientifiques*) açıklamaktır: Demek oluyor ki, onlarda tam bir belirleyicilik ögesi taşıyan kimi nesnel ögeler bulunduğunu ortaya çıkarmak ve eğer olanak varsa bu belirleyiciliğin ölçüsünü bulmaktır. Her bilim için temel önem taşıyan bu koşulu yerine getirmeye çalıştık. Özellikle, hukuk kuralları dizgesi içinde toplumsal dayanışmayı nasıl incelediğimiz; nedenleri araştırırken, bir görüş birliğine, dolayısıyla da bilime temel olabilecek derinlikteki toplumsal yapı olgularına ulaşabilmek için, kişisel yargılara ve öznel değerlendirmelere kolayca götürebilecek her şeyi nasıl bir yana attığımız görülecektir. Aynı zamanda, toplumbilimcilerin kendi

görüşlerini kanıtlamak üzere gelişigüzel bir biçimde düşüncelerine uygun buldukları birçok olguyu anıp uygun bulmadıklarını gözardı etmek yolunda çok sık başvurdukları yola sırtımızı dönmeyi kendimize yasa yaptık. Gerçek birtakım deneyler, başka deyişle yöntemli karşılaştırmalar yapmaya çalıştık. Yine de, ne denli sakınımlı davranılırsa davranılsın, bu tür denemelerin eksikleri olmaması olanaksızdır. Ama eksikleri ne kadar büyük olursa olsun, kanımızca onları yapmak zorunludur. Gerçekten de bilim yapmanın bir tek yolu vardır, o da onu yapmayı, ama yöntemli biçimde yapmayı göze almaktır. Kuşkusuz temel verilerin bulunmadığı bir ortamda bu işe girişmeye olanak yoktur. Ama öte yandan, bilimi yapmanın en iyi yolunun önce sabırla onun kullanacağı bütün bilgileri toplamak olduğunu sanmak da boş bir umuda kendini kaptırmak olur. Çünkü bilimin ne gibi şeylere gereksinimi olacağını saptamak, ancak onun oluşmasından, yani kendi varlığının ve gereksinimlerinin farkına varmasından sonra olanaklıdır.

Bu çalışmanın yapılmasına yol açan sorun ise, birey kişiliği ile toplumsal dayanışma arasındaki bağ ve ilişkilerin saptanması konusudur. Nasıl oluyor da birey bir yandan daha özerk olurken, öte yandan topluma daha çok bağımlı duruma geliyor? Nasıl aynı zamanda hem daha çok bireyleşiyor, hem de daha çok dayanışma içine giriyor. Çünkü, birbiriyle çelişir görülen bu iki devinimin birbirini izlediği çok açıktır. İşte ortaya attığımız soru budur. Kanımızca görünüşteki bu çelişkiye yol açan şey, işbölümünün hergün daha büyük ölçülerdeki gelişmesinin sonucu olarak, toplumsal dayanışmanın biçim değiştirmesidir. İşte işbölümünü incelememize konu almamızın nedeni budur[43].

(43) Toplumsal dayanışma sorunu daha önce Bay Marion *Solidarité Morale* (Ahlaki Dayanışma) adlı yapıtının ikinci bölümünde incelenmiş olmakla birlikte, Bay Marion konuyu başka bir açıdan ele almış, özellikle dayanışma olgusunun gerçekliğini göstermeye çalışmıştır.

TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ

GİRİŞ

Sorun

Toplumsal işbölümü dünkü sorun değilse de, toplumlar, şimdiye değin ne olduğunu bilmeksizin etkilerine bağımlı oldukları bu yasayı ancak geçen yüzılın sonuna doğru anlamaya başladılar. Gerçi eski çağlardan beri birçok düşünürler onun önemini anlamışlardı.[44] Ama kuramsal açıklamasını yapmaya ilk girişen Adam Smith oldu. Toplum biliminin daha sonra biyolojide de kullanılan bu terimini yapan yine Adam Smith'dir.

Bu olgu günümüzde herkesin gözüne çarpacak ölçüde yaygınlaşmış bulunuyor. Çağdaş sanayinin gösterdiği eğilimler konusunda artık yanılmaya yer yoktur; çağımız sanayisi, gittikçe daha büyük ölçüde güçlü makinelerin varlığına bağlı olduğundan, büyük güçlerin ve büyük çaplı sermayelerin bir araya gelmesine ve sonuç olarak da işlerin aşırı ölçülerde bölünmesine yol açmaktadır. Yalnız fabrikaların içindeki işler birbirlerinden ayrılıp sonu gelmez biçimde bölünmekle kalmıyor; her bir fabrika da bir uzmanlık alanı olmuş, daha yeni uzmanlıkları birlikte getiriyor. Adam Smith ve Stuart Mill, hiç olmazsa tarımın bu kurala bir istisna olacağını umuyor, onun küçük mülkiyet için son sığınak olacağını düşünüyorlardı. Böyle konularda aşırı genellemelerden sakınmak gerekirse de, tarımsal üretimin başlıca dallarının bu genel akıma kapılmadıklarını söyle-

(44) *Οὐ γαρ ἐχ δύο ἰατρών γίγνεται χοινωνία, αλλ ἐξ ἰατργῦ χαί γεωργοῦ χαί χαί ὅλως ἑτέρων οὐχ ἰσων* (Éthique à Nicomaque, E. 1133 *a*, 16).

mek de güç görünüyor.[45] Son olarak ticaret de, bütün değişik sanayi kuruluşlarını tüm ince ayrımlarıyla izleyip yansıtmaya büyük çaba gösteriyor. Bu evrim, düşünülmüş olmayıp kendiliğinden ortaya çıkmakla birlikte, onun nedenlerini araştırıp sonuçlarını değerlendirmeye çalışan ekonomistler onu suçlamıyor, ona karşı savaş açmıyor, tersine onun zorunluluğunu kabul ediyorlar. Onu, insan toplumlarının yüce bir yasası, ilerlemenin koşulu olarak görüyorlar.

Ama işbölümü yalnız ekonomi dünyasına özgü değildir. Onun artan etkisi toplumun en değişik alanlarında görülebilmektedir. Siyasal, yönetsel, yargısal işlevler gitttikçe daha çok uzmanlaşıyorlar. Sanatsal ve bilimsel alanlarda da durum böyledir. Felsefenin tek bilim olduğu çağlardan çok uzaktayız. Felsefe, her birinin kendine özgü konusu, yöntemi ve bakış açısı bulunan birçok inceleme alanlarına ayrıldı. "Bir yarı-yüzyıldan ötekine, bilgin sayılanlar daha çok uzmanlaştılar."[46]

Son iki yüzyılın en ünlü bilginlerinin çalışmalarını nitelikleri açısından inceleyen Bay de Candolle şunları yazıyor: "Leibnitz ve Newton'un çağında her bilgin için hemen her zaman iki ya da üç san vermek gerekiyordu. Örneğin gökbilgini –ve– fizikçi, ya da matematikçi-gökbilgini-ve-fizikçi gibi. Ya da yalnızca 'filozof', ya da 'doğacı' gibi genel terimler kullanılıyordu. Ama bu da yeterli olmadı. Matematikçilerle doğacıların kimileri çok geniş bilimsel birikime sahip ya da ozan idiler. XVIII. yüzyılın sonlarında bile, Wolff, Haller, Charles Bonnet gibi kişilerin bilim ve edebiyatın birçok dallarındaki tanıtıcı niteliklerini doğru olarak belirtebilmek için, birçok sana birden başvurmak zorunluydu. XIX. yüzyılda bu güçlük artık ortadan kalkmıştır ya da en azından çok seyrektir."[47] Bilgin artık aynı zamanda birden çok bilimle uğraşmak bir yana, bir bilimi bile tümden incelemelerine katamıyor. Araştırmalarının alanı belli

(45) *Journal des Economistes*, Kasım 1881, s. 211.
(46) De Candolle, *Histoire des sciences et des savants*, 2. Bsm., s. 263.
(47) A.g.y.

birkaç ya da hatta tek bir sorunla sınırlı kalıuyor. Bundan başka bilimsel uğraş, eskiden hekimlik, papazlık, yargıçlık, askerlik gibi daha çok kazanç getiren başka kimi işlerle birlikte yapılırken, günümüzde gitgide artık yalnız başına yapılan bir iş oluyor. Bay de Candolle, bugün birbirine öylesine sıkıca bağlı bulunan öğretmenlik ve bilim adamlığı mesleklerinin bile yakında kesin biçimde birbirinden ayrılacağını öngörüyor.

Biyoloji felsefesindeki yeni görüşler, işbölümünün ondan ilk olarak söz eden iktisatçıların hiç ummadıkları ölçüde genel bir olgu olduğunu ortaya koymuş bulunuyor. Gerçekten de Wolff, Von Baer, Milne-Edwards'ın araştırmalarından sonra işbölümü yasasının toplumlarda uygulandığı gibi canlı organizmalarında da uygulanmakta olduğunu biliyoruz. Dahası, bir organizmanın canlılar merdivenindeki göreli yerinin, içindeki etkinliklerin uzmanlaşmışlık ölçüsüyle doğru orantılı olduğu bile söylenebilmiştir. Bu buluş, işbölümünün etki alanının sınırsız bir ölçüde geniş olduğunun düşünülmesine yol açtığı gibi, yeryüzünde yaşamın doğmasıyla birlikte başladığı kabul edildiğine göre, kökenlerinin de en ilk zamanlara değin gerilerde aranması gerektiğini gösterdi. Böylece işbölümü, artık yalnız kaynağını insanların zekâ ve istençlerinden alan bir toplumsal kurum olmaktan çıkmış, koşulları organik maddenin özelliklerinde aranması gerekli bir genel biyoloji olayı olmuştur. Bu durumda toplumsal işbölümü artık bu genel *sürec*in yalnızca özel bir biçimi olarak görülmektedir; toplumların da, bu yasaya uymakla, kendilerinden çok önce doğup tüm canlı dünyasını aynı yöne doğru sürüklediği anlaşılan bir akıma kapıldıkları düşünülmektedir.

Böyle bir olay, kuşkusuz, ahlak yapımızı derinden etkilemeden gerçekleşemez. Çünkü insanın gelişimi, bu akıma boyun eğip eğmeyeceğimize göre belirlenecek olan, birbirinden tümüyle değişik iki ayrı yön izleyecektir. Ama o zaman ivedi bir soru öne çıkıyor: Bu iki doğrultudan hangisini yeğlemek gerekir? Bizim ödevimiz, bütün gereksinimlerini kendisi karşılayan, kendi kendine yeten, olgun ve tam insan mı olmaktır,

yoksa bunun tersine, yalnızca bir bütünün parçası, bir organizmanın organı olmakla mı sınırlı kalmaktır? Özetle işbölümü, doğal bir yasa olmakla birlikte, aynı zamanda insan davranışını yönlendirecek bir ahlak kuralı mıdır ve eğer bu özelliği varsa hangi nedenlerden ileri gelmektedir ve ne ölçüde etkilidir? Günlük yaşamı ilgilendiren bu sorunun ne denli ciddi olduğunu anlatmaya gerek yoktur. Çünkü, işbölümü hakkında varılacak yargı ne olursa olsun, onun toplumsal düzenin en önemli temellerinden biri olduğunu ve giderek daha çok o duruma geldiğini herkes çok iyi anlıyor.

Toplumların ahlaki vicdanı bu sorunla sık sık ilgilenmiş, ama bu ilgi bulanık kalmış ve herhangi bir çözüme varamamıştır. Bu konuda biri öteki üzerinde tartışma götürmez bir üstünlük kuramayan iki karşıt eğilim var.

Ancak kesin olan bir şey varsa, o da kamuoyunun gitgide işbölümünü ahlakın kesin bir kuralına dönüştürmeye, onu bir ödev gibi kabul ettirmeye eğilim gösterdiğidir. Her ne kadar ona karşı gelenler yasayla saptanmış belli bir cezaya çarptırılmıyorlarsa da, kınamaya uğruyorlar. Belli bir şeye bağlanmaksızın her şeyle uğraşarak, her şeyden tad alan ve anlayan, uygarlığın en seçkin güzelliklerini kendinde toplayıp yoğunlaştıran insanın tam ve olgun insan sayıldığı zamanlar geçmişte kaldı. Eskiden onca övgü gören bu genel kültür, bugün ancak gevşek ve tembel bir eğitimin temeli olarak görülmektedir[48]. Doğayla savaşabilmek için daha sağlam birtakım yeteneklere, daha üretken güçlere gereksinimimiz var. Etkinliklerimizin geniş bir alana dağılmak yerine bir araya toplanmasını ve böylece alan bakımından yitirdiğini yoğunluk bakımından kazanmasını istiyoruz. Çok değişken, her işe istekli olup belli birini seçmeye ve ona bağlanmaya yanaşmayan yeteneklerden uzak duru-

(48) Bu satırları, her türlü genel kültürü dışladığımız anlamında yorumlayanlar oldu. Gerçekte ise, metnin genelinin gösterdiği üzere, burada olanaklı olabilecek tek bir genel kültürden değil, yalnızca gerçekten de genel bir kültür niteliğindeki Antik Çağ bilgilerinden söz ediyoruz.

yoruz. Bütün gereksinimlerini kendi başlarına karşılayarak bağımsız bir dünya oluşturmak istercesine, tek kaygıları bütün yeteneklerini –herhangi belli bir biçimde kullanmaksızın ama hiçbirinden de vazgeçmeksizin– geliştirip akıcı bir durumda bulundurmaktan oluşan kimselerden uzak durmak gereğini duyuyoruz. Bu belirsizlik ve soyutlanmışlıkta toplum-dışı bir şey bulunduğunu seziyoruz. Eskinin namuslu adamı, bizim için artık yalnızca özentili bir kimsedir ve özentililiğe herhangi bir ahlaki değer vermiyoruz. Olgunluğu, olgun bir insan olmaya değil, üretmeye çalışan, belli bir iş edinip kendini ona adayan, üzerine düşen görevi yapan kişide buluyoruz. Bay Secrétan'ın dediği gibi, "Yetkinleşmek, görevini bilmek, işini yapma yeteneğini elde etmektir. ... Yetkinliğimizin ölçüsü, artık kendimizi beğenmemizde, yığınların alkışlarında ya da bir özentilinin onaylayıcı gülümsemesinde değil, yaptığımız ve yapacağımız işlerin toplamında bulunmaktadır."[49] Bunun gibi eskiden yalınkat ve kişiden-bağımsız olan ahlak ülküsü, gitgide türlüleniyor. Artık insanın yalnız genel olarak insan olmaya özgü nitelikleri değil, yaptığı işin gerektirdiği yetenekleri de edinmekle yükümlü olduğunu düşünüyoruz. Bu düşünceyi daha etkili biçimde duyuran bir olgu da, eğitimin gittikçe daha çok uzmanlaşmakta olmasıdır. Bütün çocuklarımıza, sanki hepsi aynı yaşamı yaşayacaklarmış gibi tekdüze bir eğitim vermekten uzak durmamız, onları yerine getirmeleri istenecek olan değişik işlevlere göre yetiştirmemiz gerektiğini gittikçe daha çok anlıyoruz. Özetle, bu yönlerinden birinin gereği olarak, ahlaki vicdanın kesin buyruğu, şu biçimi alma yolundadır: *Kendini, belli bir işi yararlı biçimde yapacak duruma getir.*

Ama bu olguların karşısında, onların tersini anlatan başka olgular da vardır. Kamuoyu işbölümünü her ne kadar onaylıyorsa da, bunda duraksama ve kaygı duymuyor da değildir. İnsanlara uzmanlaşmayı buyurmakla birlikte, onların aşırı uzmanlaşmasından hep korkar görünüyor. Yoğun çalışmayı öven

(49) *Le Principe de la morale*, s. 189.

özdeyişler yanında, bunun tehlikelerine işaret eden ve birinciler kadar yaygın olan başka özdeyişler de var. Jean-Baptiste Say, "Yaşamı boyunca yalnızca bir toplu iğnenin on sekiz parçasından birini yapmış olduğunu görmek çok acıdır. Ama yalnız tüm yaşamını bir törpü ve bir çekiçle geçiren işçinin bu yüzden doğal niteliklerinin yozlaşacağı sanılmasın; en yüksek zihinsel yetenekleri benzer biçimde kullanan adam da bu durumdadır."[50] Yüzyılımızın başından beri Lemontey[51], günümüz işçisinin yaşam koşulları ile yabanlık ortamındaki insanın toplum dışı, bağımsız yaşamını karşılaştırırken, ikincinin çok daha elverişli durumda olduğunu söylüyor. Bu konuda de Tocqueville'in yargısı daha az katı değil: "İşbölümü ilerledikçe sanat ilerliyor, ama sanatkâr aşağı düşüyor."[52] Genellikle bize uzmanlaşmayı buyuran kural, hepimize aynı ülküyü gerçekleştirmeye çalışmayı buyuran ve henüz etkisini yitirmiş olmayan karşıt bir kuralla her yerde sanki yadsınıyor. Kuşkusuz ilke olarak bu çatışmalı durumda şaşılacak bir şey yoktur. Nesnel ve ruhsal yaşam gibi ahlak yaşamı da değişik, dahası çelişik gereksinimlere yanıt verdiğinden, bir bölümüyle, karşılıklı olarak birbirini sınırlayan ve dengeleyen karşıt ögelerden kuruludur. Ancak bu denli derin bir karşıtlığın ulusların ahlaki vicdanını rahatsız edeceği de aynı ölçüde doğrudur. Çünkü bunun nerden kaynaklandığının açıklanabilmesi gerekir.

Bu belirsizliğe bir son vermek için, ahlakçıların genel olarak yaptığı gibi, bir kavramın ahlaki değerini belirlemek amacıyla önce ahlakın genel bir kuralını koyup, tartışmalı olan kuralı onunla karşılaştırma yöntemine başvurmayacağız. Bu az sayıdaki kuralların bugün ne ölçüde bir değeri bulunduğu bilinmektedir.[53] Olgular üzerine hiçbir gözlem yapmadan, daha

(50) *Traité d'économie politique*, Kitap I, Blm. viii.

(51) *Raison ou folie*, işbölümünün etkisine ilişkin bölüm.

(52) *La Démocratie en Amérique*.

(53) Bu kitabın ilk basımında, bu yöntemin bize göre kısırlığını kanıtlayan nedenleri uzun uzadıya belirtmiştik. Bugün buna gerek olmadığına inanıyoruz. Kimi tartışmalar vardır ki uzatmak gereksizdir.

incelemenin başında ortaya konulan bu kuralların, açıklayacakları bir konuları yoktur. Düşleme ürünü olup, yeni baştan kurulacak bir ülküsel düzenlemenin soyut ilkesini ortaya koymaya yöneliktirler. Bundan dolayı bize, şu toplumdaki ya da bu toplum türündeki ahlak kurallarının temel özelliklerinin özünü göstermezler; yalnızca ahlakçıların ahlakı nasıl anladıklarını gösterirler. Kuşkusuz bu yüzden öğretici olmaktan çıkmazlar; çünkü herhangi bir zamanda ortaya çıkmakta olan ahlaki eğilimler hakkında bize bilgi verirler. Ama bilimsel bir gözlem olarak değil, yalnızca bir olgu olarak işimize yararlar. Ne denli gerçekçi olursa olsun, bir düşünürün kişisel özlemlerini ahlaki gerçekliğin geçerli bir anlatımı saymaya olanak yoktur. Onlar ancak bir bölüm gereksinimleri anlatırlar; çünkü, vicdanın alışkanlık sonucu tek ya da sonul bir amaç olarak ortaya koyduğu özel, belirli kimi eğilimlerin anlatımından başka bir şey değildirler. Üstelik kaç kez, hastalıklı bir nitelikleri olduğu görülmüştür.Bundan dolayı söz konusu kurallar, gerçek yaşamda sergilenen davranışların ahlakiliğini değerlendirme olanağı veren nesnel ölçütlermiş gibi uygulanamazlar.

Genellikle yalnız birtakım basmakalıp duyguların ve kişisel izlenimlerin öne sürülüp savunulmasında kanıt olarak kullanılan bu tür çıkarsamaları bir yana atmamız gerekir. İşbölümünü nesnel biçimde değerlendirmenin tek yolu, onu önce kendi başına ve tümden kuramsal olarak incelemek, ne işe yaradığını ve neye dayalı olduğunu araştırmak, kısacası onun hakkında olabildiğince tam bir görüş sahibi olmaktır. Bunu yaptıktan sonra işbölümünü başka ahlaki olaylarla karşılaştırabilir ve onlarla arasında ne gibi ilişkiler bulunduğunu saptayabiliriz. Eğer onun, ahlaki ve olağan oldukları tartışma götürmeyen başka birtakım uygulamalarınkine benzer bir rol oynadığı görülür de kimi durumlarda olağandışı sapmalar nedeniyle o rolü yerine getiremediği anlaşılırsa ve onu belirleyen nedenlerin başka ahlak kurallarını belirleyen koşulların aynısı olduğu saptanırsa, o zaman onu bu ikinciler arasına katmamız

gerektiği sonucuna varabiliriz. Böylece kendimizi toplumların ahlaki vicdanı yerine koymayı istemeksizin, onun yerine yasa koymaya kalkışmaksızın, onu biraz aydınlatabilir, duraksamalarını azaltabiliriz.

Bu nedenle çalışmamız başlıca üç bölümden oluşacaktır.

Önce işbölümünün işlevinin ne olduğunu, yani hangi toplumsal gereksinimi karşıladığını araştıracağız.

İkinci olarak işbölümüne yol açan nedenleri ve koşulları ortaya koymaya çalışacağız.

Son olarak da işbölümü, olağan durumdan çokça sapmadıkça bunca ağır suçlamalara uğramayacağına göre, ötekilerle karıştırılmasından sakınmak için, onun olağandışı biçimlerinin başlıcalarını saptamaya çalışacağız. Bu inceleme ayrıca şu yararı da sağlayacaktır: Biyolojide olduğu gibi burada da hastalık durumu, fizyolojiyi daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

Zaten işbölümünün ahlaki değeri üzerine bunca tartışmalar yürütülmüş olması, ahlakın genel kuralları konusunda görüş birliğine varılmamış olmasından çok, burada ele alacağımız olgulara ilişkin sorunların çok savsaklanmış olmasından dolayıdır. Her zaman, bu olgular sanki apaçık gerçekler imiş gibi düşünülmüş, sanki işbölümünün niteliğini, rolünü ve nedenlerini anlamak için her birimizin onun hakkındaki görüşünü incelemek yeter sanılmıştır. Böyle bir yöntem, bilimsel sonuçlara ulaştırmaz. Dahası, Adam Smith'den bu yana işbölümünün kuramsal açıklaması çok az ilerleme elde etmiştir. Bay Schmoller diyor ki[54]: "Sosyalistler kendi inceleme alanlarını genişleterek günümüz fabrikalarındaki işbölümünü XVIII. yüzyıl işliklerindeki ile karşılaştırmaya başlayıncaya kadar, Adam Smith'in izleyicileri dikkate değer bir düşünce yoksulluğu ile O'nun verdiği örneklere ve yaptığı yorumlara inatla bağlı kalmayı sürdürdüler. Ondan sonra da bu kuram dizgesel biçimde ve derinlemesine incelenerek geliştirilmedi; teknolojik

(54) *La Division du travail étudiée au point de vue historique,* **Revue d'économie politique,** 1889, s. 567.

koşullar ya da kimi iktisatçıların yalınkat gözlemleri de bu düşüncelerin gelişmesine özel bir katkıda bulunmadı." İşbölümünün nesnel anlamda ne demek olduğunu anlamak için onun hakkında oluşturduğumuz düşüncenin içeriğini geliştirmek yetmez; onu nesnel bir olgu olarak ele almak, gözlemlemek, karşılaştırmak gerekir. O zaman bu gözlemlerin sonucunun öznel duyguların bize gösterdiğinden çoğu kez farklı olduğu görülecektir.[55]

(55) 1893'ten bu yana kitabımızda ele aldığımız konu üzerine iki kitap yayınlanmış, ya da bizim bilgimize ulaşmıştır. Bunlardan ilki Bay Simmel'in *Soziale Differenzierung* (Leipzig, VII-147 s.) olup burada özel olarak işbölümü üzerinde durulmamakta, genel bir biçimde bireyleşme *sürec*inden söz edilmektedir. İkinci kitap da, Bay Bücher'in yakın zaman önce Fransızcada *Etudes d'histoire et d'économie politique* (Paris, Alcan, 1901) adıyla yayınlanan ve birçok bölümü ekonomik işbölümü konusuna ayrılmış olan *Die Entstehung der Volkswirtschaft* adlı yapıtıdır.

BİRİNCİ KİTAP

İŞBÖLÜMÜNÜN İŞLEVİ

BÖLÜM I

BU İŞLEVİ SAPTAMAK İÇİN İZLENEN YÖNTEM

İşlev sözcüğü burada birbirinden oldukça farklı iki değişik anlamda kullanılmıştır. Kimi yerde, sonuçlarından ayrı olarak birtakım yaşamsal devinimler dizgesini anlatır; kimi yerde bu devinimler ile organizmanın kimi gereksinimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri anlatır. Sindirim işlevi, solunum işlevi, vb. bu türdendir. Ama aynı zamanda sindirim, organizmanın yitirdiği şeyleri gidermek üzere sıvı ve katı maddelerin vücuda alınması işlevini de anlatır; solunum da canlının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan gazların dokulara girmesini sağlama işlevidir denir; vb. Biz işlev sözcüğünü bu ikinci alamında kullanıyoruz. Bundan dolayı işbölümünün işlevlerinin ne olduğu sorusunu hangi gereksinimi karşıladığını araştırmak üzere soruyoruz. Bu soruyu çözünce bu gereksinimin, ahlaki niteliği tartışma götürmeyen başka davranış kurallarının karşıladığı gereksinimlerle aynı nitelikte olup olmadığını anlayabileceğiz.

Bu terimi kullanmamızın nedeni, başka herhangi bir terimin doğru olamamasından ya da belirsiz kalacağından dolayıdır. "Konu" ya da "amaç" terimlerini kullanarak işbölümünün ereğini anlatamazdık, çünkü o zaman işbölümünün bizim belirleyeceğimiz *birtakım amaçlar dolayısıyla* var olduğu sanısı doğardı. "Sonuçlar" ya da "etkiler" terimi de yetersiz kalır, çünkü bizde hiçbir karşılıklı ilişki ya da bağlantı düşüncesi uyandırmıyor. Buna karşılık *rol* ya da *işlev* sözcüğünün, bu ilişkinin nasıl kurulduğu, onun amaçlı ve önceden kavranmış bir uyarlamanın mı yoksa olduktan sonra yapılmış bir incelemenin

mi ürünü olduğu konularında hiçbir önyargıda bulunmaksızın bu ilişki düşüncesini anlatmak gibi büyük bir üstünlüğü var. Zaten bizim için bilinmesi gerekli husus da, bu ilişkinin bulunup bulunmadığı ve varsa ne olduğudur; yoksa olmadan önce ya da hatta olduktan sonra sezilmiş olup olmadığı değildir.

I

İlk bakışta işbölümünün rolünü saptamaktan daha kolay hiçbir şey olmadığı sanılır. Neler yaptığı herkesçe bilinmiyor mu? Çalışanların üretim güç ve becerisini arttırıyor; toplumların düşünsel ve maddi gelişmesinin zorunlu gereğidir; uygarlığın kaynağıdır. Öte yandan, uygarlığa kesin bir değer verildiği için işbölümünde başka bir işlev aramak düşünülmüyor bile.

Gerçekten bu sonuca yol açtığını tartışmak bile akıldan geçmiyor. Ama eğer başka bir işlevi bulunmasaydı, başka bir işe yaramasaydı, onda ahlaki bir özellik bulmamıza olanak kalmazdı.

Gerçekten de işbölümünün sağladığı yararlar ahlaki yaşama hemen tümden yabancıdır, ya da en azından onunla olan ilişkileri çok dolaylı ve çok uzak ilişkilerdir. Rousseau'nun uygarlığa yönelttiği acı eleştirilere karşı verilen ve uygarlığı değişik açılardan göklere çıkaran övgü dolu yanıtlar günümüzde sıkça duyuluyorsa da, bugüne değin uygarlığın ahlaki bir şey olduğu hiç de kanıtlanmış değildir. Sorunu çözmek için, öznel olması kaçınılmaz kavramların çözümlemesine girişmek yeterli olmaz; bunun için ortalama ahlaklılığın düzeyini ölçmeye yarayacak bir olgu bilinmelidir ki, sonra da uygarlığın ilerlemesiyle birlikte onun nasıl değiştiğini gözlemleyebilelim. Ne yazık ki elimizde böyle bir ölçü birimi yoktur; ama toplu ahlaksızlık için elimizde bir ölçü birimi vardır. Gerçekten de bir toplumdaki ortalama intihar ve her türden suç sayıları, oradaki ahlaksızlığın derecesini belirlemeye yarayabilir. Böyle bir incelemeye girişilse, sonuç hiç de uygarlığın onur duyacağı türden ol-

maz, çünkü sanatlar, bilimler ve sanayiler ilerledikçe bu intihar ve suç sayılarının da artmakta olduğu görülmektedir[56]. Gerçi buna bakarak uygarlığın ahlaksızlığa yol açtığı sonucunu çıkarmak biraz hafif kaçarsa da, ahlak üzerindeki olumlu ve elverişli etkisinin oldukça zayıf olduğu kesinlikle söylenebilir.

Aslında uygarlık denilen ve iyice tanımlanmış olmayan bu karmaşık kavram çözümlendiğinde, onu oluşturan ögelerin her türlü ahlaki nitelikten yoksun olduğu görülür.

Özellikle her zaman uygarlıkla birlikte giden ekonomik etkinlikler açısından bu doğrudur. Ahlakın ilerlemesine yardımcı olmak şöyle dursun, özellikle büyük sanayi merkezlerinde suçlar ve intiharlar en yüksek orana ulaşmaktadır; herhalde uygarlığın ahlaki olguları ayırt etmeye yarayacak dış özellikleri sergilemediği açıktır. Arabaların yerine trenleri, yelkenli gemilerin yerine transatlantikleri, küçük işliklerine yerine fabrikaları koyduk; etkinliklerdeki bütün bu genişlemeler yararlı sayılıyor; ama bunda hiçbir ahlaki zorunluluk yoktur. Bu genel akıma karşı durarak tezgâhlarının başında, o gösterişsiz işletmelerinde dirençle çalışan küçük zanaatkârlar da, bir ülkeyi fabrikalarla donatan ve buyruğu altında koca bir işçi ordusu toplayan büyük fabrikatör kadar ülkelerine karşı görevlerini yapmaktadırlar. Ulusların ahlaki bilinci yanılmaz: Biraz adaleti, dünyanın bütün sanayi ilerlemelerine yeğler. Kuşkusuz sanayi etkinliklerinin de bir varlık gerekçesi vardır; o da birtakım gereksinimleri karşılamaktadır. Ama bu gereksinimler ahlaki nitelikte değildirler.

Daha da geçerli olarak söylenebileceği gibi, sanat için de durum böyledir. Çünkü sanat, davranışlarda özgürlüğü gerektiren bir etkinlik türüdür. Sanatçı olmak, istenmeye değer olan, ama zorunlu olmayan bir süs, bir takı gibidir. Fazla olan şey, zorunlu olamaz. Buna karşılık ahlak, toplumların yaşaya-

(56) Bknz.: Alexander von Œttingen, *Moralstatistik,* Erlangen, 1882, § 37 vd. – Tarde, *Criminalité Comparée*, Bl. II, (Paris, F. Alcan) – İntiharlar için bknz.: İlerde Kitap II, Bl. I, §2)

bilmesi için daha azı kabul edilemez olan zorunluluk, deyim yerindeyse günlük ekmek önemindedir. Sanat, bir amaca bağlı olmaksızın etkinliklerimizi yayma yolunda duyduğumuz gereksinimimizi karşılar; ahlak ise bizi belli bir yolu izleyerek belli bir amaca doğru gitmeye zorlar: Yükümlülük diyen, aynı zamanda zorunluluk da demiş olur. Sanat, ister ahlaki düşüncelerle harekete gelmiş olsun, isterse tam anlamıyla ahlaki olayların oluşumuna karışmış bulunsun, kendi başına ahlaki değildir. Gözlemci bir bakışla bakıldığında, belki bireylerde olduğu gibi toplumlarda da güzellik duygusunun aşırı gelişiminin, ahlak açısından kötü bir belirti olduğu sonucuna varılabilir.

Bütün uygarlık ögeleri içinde ahlaki bir nitelik gösteren, –belli koşullar altında– yalnız bilimdir. Gerçekten de toplumlar bireyin, yerleşmiş bilimsel gerçekleri özümseyerek zekâsını geliştirmesini gitgide daha çok bir ödev olarak görme eğilimindedirler. Daha şimdiden herkesin sahip olmakla yükümlü olduğu birçok bilgiler vardır. Oysa işyerindeki kargaşalara katılmak bir zorunluluk değildir; sanatçı olmak bir zorunluluk değildir; ama günümüzde cahil kalmamak herkesin ödevi olmuştur. Bu yükümlülük öylesine güçlü biçimde duyulmaktadır ki, kimi toplumlarda yalnız kamuoyunca değil, yasayla da yaptırıma bağlanmıştır. Bilimin bu özel ayrıcalığının neden ileri geldiğini anlamak olanaksız olmasa gerek. Çünkü bilim, vicdanın en yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış biçiminden başka bir şey değildir. Oysa toplumların bugün içinde bulundukları koşullarda yaşayabilmeleri, hem bireysel hem de toplumsal vicdan alanının genişleyip aydınlanmasına bağlıdır. Ama içinde yaşadıkları ortamlar gitgide daha karmaşık ve bundan dolayı daha devingen olduğu için, yaşayabilmeleri sık sık değişmelerini gerektirmektedir. Öte yandan, bir vicdan ne kadar bilgisizlik karanlığında ise değişime de o denli karşı çıkar; çünkü ne değişimin zorunluluğunu ne de alması gereken yönünü yeterince çabuk kavrayamaz. Buna karşılık bilgiyle aydınlanmış bir

vicdan, kendisini daha önceden bu değişim gereğine hazırlamasını bilir. İşte bundan dolayı bilimin kılavuzluğundaki zekânın toplumsal yaşamın akışında gittikçe daha büyük bir yer tutması zorunluluk olmaktadır.

Ne var ki, herkesin bildiği bilim, pek de bu ada layık değildir. Çünkü o bilim değil, olsa olsa bilimin en genel bölümü, herkesçe anlaşılabileceği için herkesin bilmesi istenen az sayıda birtakım zorunlu bilgilerdir. Gerçek anlamıyla bilim, bu bayağı düzeyin son derece üzerindedir. Yalnız bilinmemesi ayıp sayılan şeylerden kurulu olmayıp, bilinmesi olanaklı her şeyi kapsar. Ona sahip olanlarda yalnızca her insanda bulunan yetenekleri değil, özel kimi yetenekleri gerektirir. Böylece ancak kimi seçkin kişilerin elde edebileceği bir şey olduğu için zorunlu olmayıp, yararlı ve güzel bir şeydir. Ama toplumun kesinlikle istemesini gerektirecek ölçüde zorunlu bir şey değildir. Bilimle donatılmış olmak yararlı bir şeydir; ama onu elde etmemekte ahlaka aykırı bir şey yoktur. Bilim, herkesin etkinlikte bulunmasına açık olan, ama kimsenin girmeye zorlanmadığı bir çalışma alanıdır. Bir kimse sanatçı olmaya zorlanmadığı gibi bilim adamı olmaya da zorlanmaz. Bundan dolayı da bilim, sanat ve zanaat gibi, ahlakın alanı dışındadır[57].

Uygarlığın ahlaki niteliği üzerinde bunca görüş ayrılıklarının bulunması, çoğu kez ahlakçıların ahlaka ilişkin olan olgularla öyle olmayanları ayırt etmede nesnel bir ölçüte sahip olmayışlarından iler gelmektedir. Bir ölçüde değer taşıyan, soylu sayılan her şeyi, bir ölçüde yüksek düşünce ürünü olan her davranışı ahlaki saymak alışkanlık olmuştur. Ahlak sözcüğüne verilen bu geniş anlam dolayısıyladır ki uygarlık ahlakın içine sokuldu. Ama ahlak sözcüğünün o anlamda kullanılabilmesi için ahlak alanının o ölçüde belirsiz olması gerekir. Oysa ahlak, davranışlarda uyulması buyurulan ve yaptırıma bağlanmış bu-

(57) "Bundan dolayı, gerçek olan bir şeyle karşılaştırılan iyi bir şeyin temel özelliği, zorunlu olmasıdır. Gerçek, kendi başına bu özellikte değildir." (Janet, *Morale*, s. 139.)

lunan tüm davranış kuralları toplamından ibaretttir, ama bunun ötesine de geçmez. Öyleyse, uygarlıkta ahlakın bu ölçütünü ortaya koyan herhangi bir şey bulunmadığına göre, kendisi de ahlak konusuna ilgisiz demektir. Eğer işbölümünün uygarlığı olanaklı kılmaktan başka işlevi bulunmasaydı, onun da ahlak konusuyla ilişkisi olmazdı.

İşbölümünün başka birtakım işlevler yapabileceği genellikle anlaşılmadığı içindir ki, ona ilişkin kuramlar, bu konuda sessiz kalacak ölçüde tutarsız bulunuyorlar. Gerçekten de ahlakta nötr bir alanın varlığını varsaysak bile, işbölümünün bu alanda yer almasına olanak yoktur.[58] Eğer iyi değilse, kötü demektir: Dolayısıyla, eğer ahlaki değilse, bir ahlak düşkünlüğü ürünü demektir. Eğer başka bir şeye yaramıyorsa, içinden çıkılmaz karşıtlıklar içinde kalınır, çünkü sağladığı ekonomik yararlara karşı ahlaki sakıncalar var demektir; bu türdeş ve karşılaştırılabilir olmayan iki tutardan birini öbüründen çıkarmaya olanak bulunmadığından, ikisinden hangisinin ötekine üstün geldiğini söylemeye ve dolayısıyla aralarında bir seçim yapmaya da olanak bulunamaz. İşbölümünün tümden yadsınması gerekli bir şey olduğunu kanıtlamak için ahlakın öncelikli olduğu öne sürülecektir. Ama kesin bir us buyruğu biçimindeki böyle bir sav, bir bilimsel devrim olacağından başka, uzmanlaşmanın apaçık zorunluluğu böyle bir tutum takınmaya olanak vermez.

Dahası var: Eğer işbölümünün başka bir işlevi olmasa, yalnız ahlaki bir nitelik taşımamakla kalmaz, varlık nedeninin ne olabileceği de anlaşılmaz. Gerçekten de uygarlığın kendi başına ve saltık bir değeri olmadığını, onun değerinin kimi gereksinimleri karşılamasından ileri geldiğini göreceğiz. Ama bu gereksinimlerin kendileri işbölümünün sonucudurlar. Bu önerme ilerde kanıtlanacaktır.[59] İşbölümü, insanlar zorunlu olarak ek bir yorgunluk üstlenmeden yürümediği için, uygarlığın bu yararları da o ek yorgunluğun karşılığı olmaktadır. Yoksa insan-

(58) Çünkü bir ahlak kuralıyla çatışma içindedir (bknz.: s. 51).
(59) Bknz.: Kitap II, bl. 1 ve v.

lar için onların bir çekiciliği kalmazdı. Eğer işbölümü yukarda belirtilenlerden başka gereksinimlere yanıt vermeseydi, doğrudan kendisinin yaptığı kimi etkileri hafifletmekten, kendisinin açtığı yaraları sarmaktan başka bir işlevi de olmazdı. O koşullarda, ona katlanmak zorunlu olabilirdi, ama onu istemek için hiçbir neden bulunmazdı. Çünkü gördüğü hizmetler, yol açtığı zararları onarmaktan ibaret kalırdı.

Görüldüğü gibi her şey bizi işbölümünün başka bir işlevi olup olmadığını araştırmaya yöneltiyor. Günlük yaşamdan kimi gözlemler, bize sorunun çözüm yolunu gösterecektir.

II

Herkes bilir ki bize benzeyen, bizim gibi düşünüp duyan bir kimseyi severiz. Ama bunun tersi durumlara da az rastlanmıyor. Çoğu kez bize benzemeyen insanlara karşı, özellikle benzemedikleri için bir eğilim duyarız. Bu iki durum, görünüşte öylesine birbiriyle çelişkilidir ki, ahlakçılar sevginin gerçek niteliği üzerinde duraksama göstermiş ve onu kimi kez şu, kimi kez bu nedene bağlamışlardır. Daha Eski Yunanlılarda sorun ortaya konmuştu. Aristo diyor ki, "Sevgi birçok tartışmalara yol açıyor. Kimileri sevginin bir benzerlikten oluştuğunu ve benzeşenlerin birbirlerini sevdiğini söylüyorlar. *'De bana arkadaşını, diyeyim sana kim olduğunu!', 'Şıracının tanığı bozacı'* gibi birçok atasözleri ve özdeyişler türetilmiş. Ama kimilerine göre de, tersine, "birbirlerine benzeyenlerin hepsi birbirlerinin çömlekçisidir." Daha yükseklerde aranan ve doğanın niteliği üzerine kimi düşüncelerden çıkarılan başka açıklamalar vardır. Örneğin Euripides diyor ki, "Kurak toprak yağmura âşıktır; yağmur yüklü kapalı gök, tutkulu bir kızgınlıkla toprağın üzerine atılır." Herakleitos, "Yalnız karşı koyanlar uyumlulaştırılır; en güzel uyum uyumsuzluklardan doğar; uyumsuzluk her türlü var oluşun yasasıdır" demektedir.[60]

(60) *Éthique à Nic.*, VIII, 1, 1155 a, 32.

Görüşler arasındaki bu karşıtlık, doğada her iki tür sevginin de bulunduğunu göstermektedir. Benzerlik gibi benzemezlik de karşılıklı çekim nedeni olabilmektedir. Ama, herhalde her türlü karşıtlık bu sonucu vermez. Bir kimsenin kişiliğinin herhangi bir biçimde bizimkinden farklı olmasından zevk duymayız. Savurganlar cimrilerin, açık ve dürüst kişilikler de ikiyüzlü ve kurnazların arkadaşlığını aramazlar; sevimli ve ılımlı düşünceli kimseler, katı ve kötü niyetli insanlardan hiçbir tat almazlar. Demek ki insanlar arasında yalnız belli kimi farklılıklar çekim nedeni olur: Bunlar, birbirlerine karşı çıkıp birbirlerini dışlayan değil, birbirlerini karşılıklı olarak tamamlayan farklılıklardır. Bay Bain diyor ki, "Bir tür benzemezlik iticidir, bir başka tür ise çekicidir; biri kıskançlığa öbürü sevgiye yol açar. ... Eğer iki kişiden birisi ötekinde bulunmayan ve onun da arzu ettiği bir şeye sahipse, bu durum olumlu bir çekimin başlangıcı olur."[61] Derin ve ince düşünceli bir kuramcının çoğu kez doğru kişilikli, çabuk sezgili uygulamacılara, çekingen kişinin kararlı ve direngenlere, zayıf kişinin güçlülere çok özel bir yakınlık duyması bu duruma örneklerdir. Ne denli çok niteliklere sahip olursak olalım, her zaman için kimi eksikliklerimiz bulunur; içimizde en olgun olanlar bile bu eksikliği duyarlar. Bundan dolayı dostlarımızda bizde olmayan nitelikler ararız; çünkü onlarla birleşmekle, bir biçimde onların doğasına katılmış oluyoruz; o zaman kendimizi daha az eksik duyuyoruz. Böylece, her kişinin kendi kişiliğine uygun düşen bir işlevi yerine getirdiği, gerçek anlamda karşılıklı olarak birbirine hizmet edenlerden kurulu küçük arkadaşlık toplulukları oluşur. Biri korur, öteki yatıştırır; beriki yol gösterir, öbürü uygular; işte bu sevgi bağlarını oluşturan, bu işlev bölümü, ya da özel deyimimizle söyleyelim, bu işbölümüdür.

Böylece işbölümünü yeni bir açıdan görmeye yöneliyoruz. Burada yapabileceği ekonomik hizmetler, yol açtığı ahlaki etki yanında pek küçük kalır; gerçek büyük işlevi ise iki ya da da-

(61) *Émotions et volonté,* fr. çev. Paris, F. Alcan, s. 135.

ha çok kişi arasında bir dayanışma duygusu uyandırmaktır. Bu sonuç nasıl elde edilirse edilsin, dost topluluklarını yaratan ve onlara damgasını vuran, işbölümüdür.

Aile topluluğunun tarihi, bize aynı olgunun daha da çarpıcı bir örneğini veriyor.

Kuşkusuz cinsel çekim yalnız aynı türün bireyleri arasında olur; sevginin oluşması da, genellikle, düşünce ve duygularda belli bir uyumun bulunmasını gerektirir. Ama şurası da doğrudur ki, bu eğilime kendine özgü niteliğini veren, onda özel bir gücün doğmasına neden olan şey, birleştirdiği bireyler arasındaki benzerlik değil, farklılıktır. Erkek ile kadın birbirlerinden farklı oldukları için birbirlerini tutkuyla ararlar. Ama bir önceki örnekte olduğu gibi, bu karşılıklı duyguları doğuran da gelişigüzel, yalınkat bir karşıtlık değildir: Yalnız biri öbürünü gerektiren ve tamamlayan farklılıklar bu niteliğe sahip olabilir. Gerçekten de birbirinden soyutlanmış erkek ile kadın, birleşerek kurdukları bir somut bütünlüğün iki farklı parçasıdırlar. Başka deyişle, evlilik dayanışmasının kaynağında cinsel işbölümü yatmaktadır. Cinslerin ayrılmasının duyguların evriminde çok temel bir olay olduğunu söyleyen ruhbilimciler, bunun için çok haklıdırlar. Belki de karşılıksız sevginin en güçlü biçimini olanaklı kılan yine odur.

Başka bir şey daha var: Cinsel işbölümünün görüldüğü alan dar ya da geniş olabilir: Ya yalnız cinsel organlarla ve onlara bağlı kimi ikincil niteliklerle sınırlı kalır; ya da tersine organik ve toplumsal nitelikteki bütün işlevleri kapsamı içine alır. Tarih bize, cinsel işbölümünün de aile dayanışması ile aynı doğrultuda ve aynı biçimde geliştiğini gösteriyor.

Tarihte gerilere doğru gittikçe onun pek az şeyden ibaret olduğu görülür. Bu eski çağların kadını, ahlak alanının ilerlemeleri sonunda ortaya çıkan şimdiki gibi zayıf bir yaratık değildi. Tarih öncesinden kalma kemikler, erkek ile kadın arasındaki güç farkının bugünkünden çok daha az olduğunu gösteriyor[62].

(62) Topinard, *Anthropologie*, s. 146.

Bugün de çocuklukta ve ergenlik çağına gelinceye değin iki cinsin iskeletleri arasında önemli bir fark bulunmamaktadır: İkisinin de dişil özelliklerde olduğu görülmektedir. Yeni oluşan bireyin gelişiminde tür bakımından farkların az olduğu kabul edilirse, aynı benzerliğin insanın evriminin başlarında da bulunduğu düşünülebilir ve dişi biçimin bu tek ve ortak türün ilk biçimine benzer olduğu, ergil biçimin yavaş yavaş bu tek biçimden ayrıldığı kabul edilebilir. Bundan başka gezginler bize Güney Amerika'daki birçok oymakların erkek ve kadınlarının yapıca ve genel görünümce başka yerlerde rastlanmayacak ölçüde benzer olduklarını söylüyorlar[63]. Bir de Dr. Lebon, iki cinsin başlangıçtaki bu benzerliğini, maddi ve ruhsal yaşamın en önemli organı olan beyin için, doğrudan bir biçimde ve matematiksel kesinlikle saptamış bulunuyor. Değişik soy ve toplumlardan çok sayıda kafataslarını karşılaştırarak şu sonuca varmıştır: "Erkek ve kadın kafatasının hacmi, aynı yaş, boy ve ağırlıkta kişilere ait bile olsalar, erkek lehine büyük farklar göstermektedir ve bu eşitsizlik, uygarlık düzeyi yükseldikçe büyümektedir. Öyle ki, beyin kütlesinin büyüklüğü ve dolayısıyla zekâ açısından kadın erkekten gitgide daha çok farklılaşmaktadır. Örneğin günümüz Paris erkekleri ve kadınlarının ortalama kafatasları arasındaki fark, Eski Mısır kadın ve erkeklerinin ortalama kafatasları arasındaki farkın nerdeyse iki katıdır.[64]" Alman antropolog Bischoff da, bu konuda aynı sonuçlar elde etmiştir[65].

Bu anatomik benzerlikler, işlevsel benzerliklerle birlikte görülürler. Geçekten de sözü edilen toplumlarda kadınların işlevleri erkeklerinkinden çok belirli biçimde ayrılmış değildir; her iki cins, aşağı yukarı aynı koşullarda yaşamaktadırlar. Bugün bile birçok ilkel topluluklarda kadınların siyasal yaşama

(63) Bknz.: Spencer, *Essais scientifiques*, Fr. çevirisi: Paris, F. Alcan, s. 300. – Waitz, *Anthropologie der Naturvölker* (I, 76) adlı yapıtında aynı nitelikte birçok olgudan söz etmektedir.

(64) *L'Homme et les sociétés*, II, 154.

(65) *Das Gehirngewicht der Menschen, Eine Studie*, 1880.

katıldığı görülmektedir. Özellikle İrokualar, Naçezler gibi Amerika Kızılderili oymaklarında[66], kadınların erkeklerin yaşamına binlerce biçimde katıldığı Hawai'de[67], Yeni Zelanda'da, Samoa'da aynı şey gözlemlenmektedir. Bunun gibi, kadınların savaşlarda erkeklerle birlikte yer aldıkları, onları savaşmaya özendirdikleri, hatta savaşa çok etkin biçimde katıldıkları çok sık görülmektedir. Küba'da, Dahomey'de, kadınlar erkekler kadar savaşkan olup onların yanıbaşında döğüşürler[68]. Bugün kadının ayırt edici özelliklerinden birisi olan sevecenlik ve yumuşaklığın, ilk çağ kadınına ait bir özellik olduğu görülmüyor. Bugün bile kimi hayvan türlerinde dişi, daha çok bunun tersi özellikte beliriyor.

Bugün sözü geçen halklar arasında evlilik tümden ilkel bir durumda bulunuyor. Kesinlikle değilse bile, çok büyük bir olasılıkla, ailenin tarihinde evliliğin bulunmadığı, cinsel ilişkilerin tarafları bağlayan herhangi bir hukuksal bağ olmaksızın isteğe bağlı olarak kurulup sona erdirildiği bir dönem olmuştur. Nitekim bize yakın[69] bir aile tipi biliyoruz ki orada evlilik daha ayırt edilemeyecek ölçüde ilk aşamalarında bulunuyor: Bu **anaerkil aile**dir. Burada anne ile çocukları arasındaki ilişkiler çok iyi saptanmış olduğu halde, kadın ile erkek arasındaki ilişkiler çok gevşektir. Taraflar istedikleri anda bu ilişkiler sona erebilir, ya da yalnızca sınırlı bir süre için kurulabilir[70]. Eşe sadakat, henüz istenmemektedir. Evlenme, ya da bu adla adlandırılan ilişki, erkeği sınırlı bir zaman için kadının akrabalarına bağlayan çok dar kimi yükümlülüklerden ibarettir. Demek ki büyük bir yeri yoktur. Oysa belli bir toplumda evliliği oluşturan bu hukuk kurallarının tümü, doğrudan doğruya aile daya-

(66) Waitz, *Anthropologie*, III, 101-102.
(67) Waitz, *a.g.k.*, VI, 121.
(68) Spencer, *Sociologie*, Fr. çeviri, Paris, F. Alcan, III, 391.
(69) Cermenlerde anaerkil ailenin yaşandığına kuşku yoktur. – Bknz.: Dargun, *Mutterrecht und Raubehe im germanischen Rechte*, Breslau, 1883.
(70) Bknz.: Özellikle Smith, *Marriage and Kinship in Early Arabia*, Cambridge, 1885, s. 67.

nışması durumunu simgelemektedir. Eğer bu dayanışma çok güçlü ise, eşler arasındaki bağlar çok sayıda ve karmaşıktır; dolayısıyla da amacı bu bağları tanımlamak olan evlilik düzeninin kendisi de çok gelişkindir. Tersine, eğer aile topluluğu uyumdan yoksun ise, eğer erkeklerle kadınlar arasındaki bağlar istikrarsız ve kopuk kopuk ise, belirgin bir biçim alamazlar ve aile de, bu durumun sonucu olarak, etkin ve belirgin olmayan az sayıdaki kurallardan ibaret kalır. İki cinsin çok az farklılaştığı toplumlarda evliliğin durumu, orada aile dayanışmasının da çok zayıf olduğunu gösterir.

Buna karşılık yakın zamanlara gelindikçe evliliğin geliştiği görülüyor. Yarattığı ilişkiler ağı gittikçe genişliyor, yaptırıma bağladığı yükümlülükler çoğalıyor. Yapılış koşulları, sona erdirilebilme koşulları ve sona erme durumunda ortaya çıkacak sonuçlar, gittikçe daha belirgin ölçülere bağlanıyor. Evliliğe bağlılık ödevi, örgütlü bir biçim alıyor; başlangıçta yalnız kadına yüklenen bu ödev, daha sonra karşılıklı oluyor. Çeyiz âdeti ile birlikte, her eşin kendi serveti ve eşinin serveti üzerindeki haklarını saptayan çok karmaşık kurallar ortaya çıktı. Evliliğin ne önemli yer tuttuğunu anlamak için medeni hukukumuza bir göz atmamız yeterlidir. İki eşin birliği artık geçici olmaktan çıkmıştır; bu, artık yüzeysel, geçici ve parçacıl bir ilişki değil, tersine iki varlığı tüm yönleriyle birbirine bağlayan yakın, sürekli, hatta çoğu kez sona erdirilemez bir birlik olmuştur.

Aynı süre içinde cinsel etkinlik de gittikçe daha çok bölünmeye uğradı. Başlangıçta yalnız cinsel işlevlerle sınırlı olan bu etkinlik giderek başka işlevleri de kapsamaya koyuldu. Çoktan beri kadın, savaşın ve kamusal işlerin dışına çıkmış ve tüm yaşamı aile içinde toplanmış bulunuyor. Ondan sonra görevlerindeki uzmanlaşma daha da artmıştır. Günümüzün eğitimli halkları arasında kadın, erkeğinkinden tümden farklı bir yaşam sürdürmektedir. Ruhsal yaşamın iki büyük işlevi sanki birbirinden kopmuş olup, cinslerden biri duygusal işlevleri, öteki ise düşünsel işlevleri üstlenmiş gibidir. Kimi toplumsal sınıf ke-

simlerinde kadınların erkekler gibi sanat ve edebiyatla uğraşmalarına bakılarak iki cinsin uğraşlarının yeniden benzeşmeye başladığı sanılabilir. Ama bu etkinlik alanlarında bile kadının doğal özellikleri de etkili olmakta ve rolü çok özel kalmakta, erkeğinkinden çok farklı olmaktadır. Ayrıca sanat ve edebiyatın kadın uğraşları arasında girmesi, öteki cinsin bilimle daha büyük bir yoğunlukla uğraşmak için bu alanlardan çekilmesinin sonucu gibi görünmektedir. Dolayısıyla, iki cinsin uğraşlarında ilkel zamanlardaki benzerliğe dönüş gibi görünen bu durum, yeni bir farklılaşmanın başlangıcından başka bir şey değildir. Zaten bu işlevsel farklılıklar, yol açtıkları biçimbilimsel (morfolojik) farklarla maddi bir biçimde hissedilebilir olmuşlardır. Kadınla erkek arasında boy, ağırlık, genel biçimsel çizgiler çok farklı olduğu gibi, Dr. Lebon'un belirttiği üzere, uygarlığın ilerlemesiyle birlikte iki cinsin beyinleri de gittikçe daha çok birbirinden farklılaşıyor. Bu gözlemciye göre, bu artan fark, bir yandan erkek kafataslarının çok gelişmesinden, öte yandan kadın kafataslarının duraklaması, hatta gerilemesinden ileri gelmiştir: "Paris'li erkeklere ait ortalama büyüklükteki bir kafatası, şimdiye dek bilinen en büyük kafatasları arasında yer alırken, Paris'li kadınlara ait ortalama büyüklükteki bir kafatası, şimdiye dek incelenen kadın kafataslarının en küçükleri arasında yer almakta, Çin kadınlarınkinden çok daha küçük, Yeni Kaledonyalı kadınlarınkinden azıcık daha büyük olduğu görülmektedir."[71]

Bütün bu örneklerde işbölümünün en belirgin etkisi, bölünmeye uğrayan işlevlerin verimliliğinin artması olmayıp, onları dayanışma içine sokmasıdır. Bütün bu örneklerde görülen etkisi, var olan toplumları güzelleştirmesi ya da iyileştirmesi değil, onsuz var olamayacak toplumların varlığını olanaklı kılmasıdır. Cinsel işbölümünü belli bir çizginin gerisine götürün, aile örgütlenmesi ortadan kalkar ve onun yerini tümüyle geçici cinsel ilişkiler alır; dahası, eğer cinsler hiç ayrılmamış olsay-

(71) *A.g.y.*, s. 154.

dı, bütünüyle bir toplumsal yaşam biçimi doğamazdı. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında işbölümünün sağladığı ekonomik yararın bir payı olmuş olabilir, ama herhalde onun etkisi, yalnızca ekonomik nitelikteki çıkarların pek çok ötesine geçer; çünkü *kendine özgü* (sui generis) bir toplumsal ve ahlaki düzeni kurmaktadır. O olmasaydı birbirlerinden bağımsız olacak olan bireyler arasında bağlar kuruluyor; ayrı ayrı gelişmek yerine çabalarını bir araya getiriyorlar; birbirleriyle dayanışma içine giriyorlar; öyle bir dayanışma ki, yalnız karşılıklı hizmet sağlanan kısa zamanlarla sınırlı kalmıyor, onun çok ötesine geçiyor. Örneğin bugün en kültürlü halklar arasındaki biçimiyle evlilik dayanışması, etkilerini yaşamın her anında ve her ayrıntısında duyurmuyor mu? Öte yandan, işbölümünün yarattığı bu toplumlar da onun izlerini taşır ve ondan kurtulamazlar. Ortaya çıkışları işbölümünün sonucu olduğu için, benzerlerin bir araya gelmesinden doğan toplumlara benzeyemezler. Başka bir biçimde kurulmaları, başka temellere dayanmaları, başka türden duygulara seslenmeleri gerekir.

İşbölümünün yol açtığı toplumsal ilişkilerin çoğu kez yalnız değişimden oluştuğunun sanılması, değişimin neleri gerektirdiğini ve ne sonuçlar verdiğini bilmemekten ileri gelmiştir. Değişim, iki varlıktan her birinin tam olmamasından dolayı karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduklarını varsayar ve kendisi de bu karşılıklı bağımlılığın dışa vurulmasından başka bir şey değildir. Demek ki değişim, içteki daha derin bir durumun yalnızca yüzeysel bir belirişidir. Zaten bu durum sabit olduğu için, değişimde bulunmayan bir süreklilikle işleyen bir imgeleme mekanizması doğurur. Bizi tamamlayan kişinin imgesi bizim kişiliğimizde bizimkinden ayrılmaz bir şey oluyor; ama bu durum, yalnız onun sıkı biçimde bizimle birlikte olmasından değil, asıl olarak bizimkinin tamamlayıcısı olmasından ileri gelir: Yani o kişiye ilişkin imgelemimiz, bilincimizin ayrılmaz ve sürekli bir parçası olur. O ölçüde ki, ondan vazgeçemeyiz ve ondaki gücü arttırabilecek her şeyi ararız. Bunun içindir

ki onun temsil ettiği kişiyle birlikte bulunmaktan hoşlanırız, çünkü o imgelemin anlattığı şeyin varlığı, onu şu anda algılanma durumuna getirmekle, onu daha göze görünür kılıyor. Buna karşılık ölüm, ayrılık gibi onun geri gelmesine engel olan ya da kavranırlığını azaltan bütün durumlardan acı duyarız.

Bu çözümleme ne denli kısa olursa olsun, bu işleyişin, benzerlikten kaynaklanan yakınlık ve çekicilik duygularına temel olan işleyişten farklı olduğunu göstermeye yeter. Kuşkusuz başkasının imgesiyle bizimki birleşmedikçe başkasıyla bizim aramızda dayanışma oluşamaz. Ama birleşme iki imgenin benzerliğinden doğuyorsa, o bir eklemlenme olur. İki imge birbirinden tümden ya da bir bölümüyle farklı olmadıklarından, birbiriyle kaynaşır ve artık tek imge olurlar; dayanışmaları kaynaşmaları ölçüsündedir. Oysa işbölümü durumunda bunlar birbirinin dışındadırlar ve birbirlerinden ayrı oldukları için birbirlerine bağlıdırlar. Bu nedenle iki durumdaki duygular da, onlardan doğan toplumsal ilişkiler de birbirinin aynı olamazlar.

Bu sonuca dayanarak işbölümünün daha geniş kümelerde de aynı işlevi yerine getireceğini, çağdaş toplumlarda ulaştığını bildiğimiz ileri düzeye bakarak toplumsal yapıyı bütünleştirip birliğini sağlayacağını düşünebiliriz. Yukarda gözlemlediğimiz olguların bu ortamlarda da, ama daha büyük çapta, ortaya çıkacağını, bu büyük siyasal toplumlarda dengenin ancak işlerin uzmanlaşmasıyla korunabileceğini ve işbölümünün toplumsal dayanışmanın tek değilse bile en azından ana kaynağı olduğunu düşünmek çok yerinde olur. Auguste Comte da bu görüşü benimsemişti. Bildiğimiz kadarıyla bütün toplumbilimciler içinde işbölümünün dar anlamda ekonomik bir olgudan başka bir şey olduğunu ilk belirten kendisidir. İşbölümünün "çok sık yapıldığı üzere yalınkat maddi uygulanışlarına değil, tüm değişik eylemlerimize uygulanışına bakıldığında, yani tüm ussal kapsamıyla alındığında toplumsal yaşamın en temel koşulu olduğunun görüldüğünü" söylemiştir. Bu açıdan ele alındığında, "yalnız bireylerin ve sınıfların değil, birçok bakımdan değişik

halkların bile bir ölçüde özel ve kesinlikle belirli bir yönteme göre çok kapsamlı bir ortaklaşa iş için çalıştıklarını ve onun önüne geçilmesi olanaksız o adım adım gelişiminin, bugün işbirliği yapanları da kendilerinden önceki kuşaklara ve hatta kendilerinden sonra gelecek bir dizi kuşaklara bağladığını hemen gördüğümüzü; bu nedenle de değişik insan etkinliklerinin bu sürekli dağılmasının toplumsal dayanışmayı oluşturan ana etken, toplumsal yapının artan genişlik ve karmaşıklığının temel nedeni olduğunu[72]" belirtmiştir.

Bu varsayım kanıtlansa, işbölümünün genellikle yaptığı düşünülenden çok daha önemli bir işlev yerine getirdiği anlaşılır. Toplumlarımızı belki imrenilen ama gereksiz olan bir gösteriş ögesiyle donatmakla kalmaz; toplumlarımız için bir var oluş koşuluna dönüşür. Çünkü dayanışmalarını sağlayacak olan odur, ya da hiç değilse asıl olarak odur; yapılarının temel özelliklerini belirleyecek olan odur. Gerçi bu noktada sorunu kesin biçimde çözebilecek durumda değilsek de, işbölümünün işlevi gerçekten böyle ise, onun ahlaki bir nitelik taşıdığı şimdiden kestirilebilir; çünkü toplumsal düzen, uyum ve dayanışma gereksinimleri genellikle ahlaki nitelikte sayılırlar.

Ama bu genel kanının doğru olup olmadığını incelemeden önce, işbölümünün yerine getirdiği işlev konusunda öne sürdüğümüz varsayımın doğru olup olmadığını saptamak gerekir. Bakalım, bugün içinde yaşadığımız toplumlarda toplumsal dayanışma gerçekten ondan mı kaynaklanıyor?

III

Peki bu doğrulamayı nasıl yapmalı?

Yapmamız gereken şey, bu tür toplumlarda işbölümünden kaynaklanan bir toplumsal dayanışmanın bulunup bulunmadı-

(72) *Cours de philosophie positive,* IV, 425. Benzer düşünceleri Schæffle'nin *Bau und Leben des sozialen Körpers,* II, *passim* ile Clément'ın *Science sociale,* I, s. 235 vd.'nda da buluyoruz.

ğını araştırmakla sınırlı değildir. Buralarda işbölümü çok gelişmiş olduğuna ve dayanışma sağladığına göre, bu apaçık bir gerçektir. Ama özellikle saptanması gereken şey, sağladığı dayanışmanın toplumun genel bütünlenmesine yaptığı katkının ölçüsüdür. Çünkü ancak o zaman ne ölçüde zorunlu olduğunu, toplumsal uyumun temel bir etkeni mi, yoksa tamamlayıcı, ikincil önemde bir koşulu mu olduğunu anlayabiliriz. Bu soruyu yanıtlamak için, görüldüğü gibi, bu toplumsal bağı, bu dayanışmayı başka türden bağlarla karşılaştırmak gerekir ki, onun toplam sonuçtaki etki payının ne kadar olduğunu anlayabilelim. Bunun için de toplumsal dayanışmanın değişik türlerini sınıflandırmakla işe başlamak zorunludur.

Ama toplumsal dayanışma, öylesine tümden ahlaki bir olaydır ki, tam olarak gözlem altına alınamayacağı gibi, özellikle karşılaştırmaya da gelemez. Bu nedenle gerek bu sınıflandırmaya, gerekse söz konusu karşılaştırmaya girişebilmek için, gözlememize olanak vermeyen içsel olgunun yerine, onu simgeleyen dışsal bir olguyu koymamız ve birinciyi bu ikinci aracılığı ile incelememiz gerekiyor.

Bu görünür simge de hukuktur. Gerçekten de toplumsal dayanışma, maddi nitelikte olmamasına karşın, bulunduğu yerde soyut bir güç olarak kalmaz, birtakım etkilerle varlığını duyurur. Güçlü olduğu yerde insanları güçlü bir biçimde birbirlerine yönlendirir ve onları sıkı ilişkiler içine sokar, ilişki içine girme fırsatlarını çoğaltır. Doğrusu, buraya değin yaptığımız açıklamalara dayanarak, "Bu olayları o mu doğuruyor, yoksa kendisi mi bu olayların sonucudur? İnsanların birbirlerine yönelmeleri onun güçlü olmasından mı, yoksa onun güçlü olması mı insanların birbirlerine yaklaşmalarından dolayıdır?" sorularının yanıtını vermek güçtür. Ama şimdilik bu soruyu inceleyip aydınlatmak zorunlu değildir; yalnızca bu iki tür olayların birbirlerine bağlı olup aynı zamanda ve aynı yönde değiştiklerini gözlemlemek yeterlidir. Bir toplumun üyeleri arasındaki dayanışma ne kadar güçlü ise, gerek birbirleri ile gerekse bir bütün

olarak toplumsal küme ile o kadar çok ve değişik ilişkiler içinde bulunurlar. Çünkü eğer birbirleriyle seyrek karşılaşıyor olsalardı, birbirlerine bağımlılıkları da kopuk ve zayıf olurdu. Öte yandan bu ilişkilerin sayısı, zorunlu olarak, onları düzenleyen hukuk kurallarının sayısı ile orantılıdır. Gerçekten de toplumsal yaşam, sürekli olduğu her yerde, kaçınılmaz biçimde belli bir biçim almaya ve örgütlenmeye koyulur. Hukuk ise bu örgütlenmedeki durağan ve belirli olan şeyin kendisidir.[73] Bir yerde hukuk yaşamı da aynı zamanda ve aynı biçimde genişlemedikçe, genel toplum yaşamı da bir noktadan öteye genişleyemez. Bu nedenle toplumsal dayanışmadaki bütün temel değişmelerin hukuka yansıyacağını düşünebiliriz.

Burada, toplumsal ilişkilerin hukuksal bir biçim almadan yerleşebileceği, karşıt bir görüş olarak öne sürülebilir. Öyle toplumsal ilişkiler vardır ki onları düzenleyen kurallar bu ölçüde sağlam ve belirgin değildir; ama hepten belirsiz de olmayıp, hukuk yerine gelenek ve göreneklerle düzenlenmişlerdir. Demek ki hukuk toplumsal yaşamın ancak bir bölümünü yansıtabilir ve bundan dolayı sorunumuzu çözmek için bize sağlayacağı veriler eksiktir. Başka bir şey daha var: Sık sık gelenek ve göreneklerin hukukla uyum içinde olmadığı görülür. Sürekli olarak bunların hukukun katılıklarını yumuşattığı, biçimsel aşırılıklarını düzelttiği, hatta kimi kez bambaşka bir amaca dayalı oldukları söylenir. Öyleyse bunlar, pozitif hukukun yansıttığı toplumsal dayanışmalardan başka türlü toplumsal dayanışmaları yansıtıyor olamazlar mı?

Ama bu karşı görüş, ancak çok ayrıksı durumlarda söz konusu olabilir. Bunun için hukukun, toplumun içinde bulunduğu durumu artık yansıtamıyor olması ve varlık nedeni kalmamasına karşın alışkanlık gereği sürdürülüyor olması gerekir. Bu durumda da, gerçi, o hukuka karşın oluşan yeni ilişkiler örgütlenmekten geri durmazlar; çünkü sağlamca yerleşmeye çalışmazlarsa sürekli olamazlar. Yalnız, yürürlüğü sürmekte olan

(73) Bknz.: Kitap III, Bl. 1.

eski hukukla çatıştıkları için, gelenek-görenek düzeyini aşamaz ve sözcüğün tam anlamıyla hukuk yaşamı içinde yerlerini alamazlar. Hukukla aralarındaki çatışma da böyle ortaya çıkar. Ama bu, çok seyrek ve hastalıklı durumlarda görülür ve sürekli olması tehlikelidir. Olağan koşullarda gelenek-görenekler hukuka karşıt olmazlar, tersine onun temelini oluştururlar. Bu temel üzerinde bir şeyin yükselmediği durumlar olduğu doğrudur. Yalnızca geleneklere dayalı olarak düzenlenen toplumsal ilişkiler olabilir; ama, az önce belirttiğimiz olağandışı durumlar bir yana, önemli ve sürekli değildirler. Demek ki yalnızca gelenek-göreneklerle simgelenen toplumsal dayanışma türleri olabilirse de, bunların ikincil önemde olduklarına kuşku yoktur. Tersine, temel önemdeki bütün toplumsal dayanışmaları hukuk yaratır ve bizim de bilmek gereğini duyduğumuz bunlardır.

Acaba daha ileri gidilip de toplumsal dayanışmanın tüm belirişlerinin algılanamadığı, hukukun ve geleneklerin bunları ancak eksik ve yetersiz olarak anlatıma kavuşturabildiği, hukuk ve geleneklerin ötesinde onları da doğuran bir içsel durum bulunduğu ve bu içsel durumu doğru olarak tanıyabilmek için ona aracısız, doğrudan doğruya ulaşmak gerektiği mi söylenmelidir? Ama nedenler bilimsel olarak ancak yol açtıkları sonuçlara bakılarak tanınabilirler; bu nedenlerin niteliğinin daha iyi anlaşılması için de, bilim bu sonuçlar içinden en nesnel ve ölçmeye en elverişli olanları seçmekten başka bir şey yapmıyor. Isıyı incelemek için bilim, ısı değişmelerinin maddenin oylumunda yol açtığı değişmelere bakar; elektriği yol açtığı fiziksel ve kimyasal sonuçlara, gücü yol açtığı devinime ... bakarak inceler. Toplumsal dayanışma için neden aynı yol izlenmesin?

Ayrıca onu toplumsal biçimlerinden soyutladıktan sonra geriye ne kalır? Ona tanıtıcı özelliklerini veren, birliğini sağladığı toplumsal kümenin niteliğidir; toplum türlerine göre değişim göstermesi bundan dolayıdır. Ailedeki ile siyasal derneklerdeki aynı değildir; bizim yurdumuza bağlılığımız, Roma-

lı'nın kentine, Cermen'in oymağına bağlılığıyla aynı nitelikte değildir. Ama bu farklar toplumsal nedenlerden ileri geldiğine göre, onları ancak toplumsal dayanışmanın yol açtığı farklı sonuçlara bakarak gözlemleyebiliriz. Eğer bu ikincileri gözardı edersek, bütün bu farklılıklar ayırt edilemez olur ve biz artık hepsinde ortaklaşa olan şeyden, yani her zaman ve her yerde aynı olup hiçbir özel toplumsal türe bağlı olmayan o genel toplumlaşma yetisinden başka bir şey göremez oluruz. Ama bu tortu da bir soyutlamadan başka bir şey değildir; çünkü toplumlaşma yetisine, kendi başına hiçbir yerde rastlanmaz. Gerçekten var olan ve yaşayan şey, aile dayanışması, meslek dayanışması, ulusal dayanışma, bunların dünkü ve bugünkü biçimleri vb. gibi dayanışmanın özel biçimleridir. Bunların her birinin kendine özgü bir doğası vardır; bu nedenle söz konusu genellemeler, somut ve yaşayan ögeleri ister istemez kaçırdıkları için, olayı ancak çok eksik açıklayabilirler.

Görüldüğü gibi dayanışma konusu toplumbilimin inceleme alanına girmektedir. Bu, ancak toplumsal etkileri aracılığıyla iyi anlaşılabilecek bir toplumsal olgudur. Bugüne değin bunca ahlakçı ve ruhbilimcilerin konuyu bu yönteme başvurmadan ele almış olmaları, bu güçlükten kaçınmış olmalarından dolayıdır. Onlar olayda özellikle toplumsal olan ne varsa tümünü bir yana bırakarak, bu toplumsal ögenin ürünü olan ruhbilimsel nüveyi temel almışlardır. Gerçekten de dayanışma, tam anlamıyla toplumsal bir olgu olmakla birlikte, bireysel organizmamıza bağlı olduğu da açıktır. Var olabilmesi için bizim fiziksel ve ruhsal yapımızın onu taşıyabilmesi gerekir. Bu bakımdan, gerektiğinde onu bu açıdan incelemekle yetinilebilir. Ama o durumda, dayanışmanın yalnızca en belirsiz ve en az özellik gösteren bölümü görülebilir; ama görülebilen şey de dayanışmanın kendisi değil, ona olanak veren şeydir.

Ayrıca bu soyut incelemeden çok verimli sonuçlar da beklenemez. Çünkü dayanışma, bizim ruhsal doğamızın yalınkat bir eğilimi aşamasında kaldıkça, kolaylıkla incelenemeyecek

belirsiz bir durumda bulunur. Elle tutulur olmayan bir durum olduğundan, gözlemlenmeye de elverişli değildir. Yakalanabilir bir biçim alabilmesi için, kimi toplumsal sonuçlarının onu dışa vurması gerekir. Bundan başka, bu belirsiz durumunda bile kendisini açıklayan toplumsal koşullara bağlı olacağından, onlardan ayırt edilmesi olanaksızdır. Nitekim bu yüzdendir ki bu arı ruhbilimsel incelemelerin pek çoğuna kimi toplumbilimsel görüşler karıştırılır. Örneğin genellikle toplumsal duygunun oluşumunda *sürü durumu*nun, yani toplu durumda yaşamanın etkisine birkaç sözcükle değiniliyor.[74] Ya da toplumlaşma yeteneğinin en açık biçimde bağlı olduğu başlıca toplumsal ilişkilerden kısaca söz ediliyor.[75] Kuşkusuz, sözün gelişine göre, yöntemsiz bir biçimde ve örnek olmak üzere eklenen bu görüşler, dayanışmanın toplumsal niteliğini yeterince aydınlatamaz. Bunlar, en azından, toplumbilimsel bakışın gerekliliğini ruhbilimcilerin bile görmek zorunda kaldıklarını anlatır.

Öyleyse biz, yöntemimizi bütünüyle ortaya koymuş bulunuyoruz. Hukuk toplumsal dayanışmanın başlıca biçimlerini ortaya koyduğuna göre, hukukun değişik türlerini sınıflandırarak onlara karşılık düşen değişik dayanışma türlerinin neler olduğunu araştırmamız gerekiyor. Daha şimdiden diyebiliriz ki, işbölümünün yol açtığı bu özel toplumsal dayanışma türünü simgeleyen bir hukuk vardır. Bu temeli koyduktan sonra, söz konusu dayanışmanın önemini ölçmek için, onu anlatan hukuk kurallarının sayısını hukukun tümüyle karşılaştırmak yeterli olacaktır.

Bu iş için, hukukçularca kullanılagelen ayrımlara başvuramayız. Uygulama için tasarlanan bu ayrımlar, bu açıdan çok elverişli olabilirse de, bilim bu tür görgül ve yaklaşık sınıflandırmalarla yetinemez. Bunlardan en yaygını, hukuku kamu hukuku ve özel hukuk diye ikiye ayıran sınıflamadır; birincisinin bireyin devletle olan ilişkilerini, ikincisinin de bireylerin kendi

(74) Bain, *Emotions et volonté*, s. 117 vd. Paris, F. Alcan.
(75) Spencer, *Principes de psychologie*, VIII. Ksm., Bl. v, Paris, F. Alcan.

arasındaki ilişkileri düzenlediği kabul edilir. Ama bu terimler yakından incelendiğinde, ilk bakışta çok belirgin gibi görünen ayrım çizgisinin silindiği görülür. Her zaman ve her yerde ilişkiye giren ve davranışlarda bulunanlar bireyler olduğundan, her hukukun özel hukuk olması gerektiği gibi, özellikle her hukuk da toplumsal bir işlev gördüğü ve bütün bireyler, değişik nitelikte olmakla birlikte, toplumun görevlileri oldukları için, kamu hukukuna girer. Örneğin evlilik işlevlerinin, anne-babalık işlevlerinin, vb., ne sınırlanışları ne de örgütlenişleri yürütme ve yasama işlevlerininkinden değişik bir biçimde değildir. Roma hukukunun vesayeti *munus publicum*, yani kamu hukukundan sayması bundan dolayıdır. Aslında devlet nedir ki? Nerede başlar, nerede biter? Bu sorunun ne denli tartışmalı olduğu bilinmektedir; hukuka ilişkin temel önemde bir sınıflandırmanın bunca belirsiz ve bunca yetersiz incelenmiş bir kavram üzerine dayandırılması, bilimsel bir tutum değildir.

Yöntemine uygun bir biçimde bu sınıflandırmayı yapabilmek için öylesine ayırt edici özellikler bulmalıyız ki, hukuksal olaylar için temel önemde oldukları gibi, onların değişmesiyle birlikte değişebilir olsunlar. Her hukuk kuralı, yaptırıma bağlanmış bir davranış kuralı olarak tanımlanabilir. Öte yandan kurallara verilen öneme, onların kamu vicdanında tuttuğu yere ve toplumda oynadıkları role bağlı olarak yaptırımların değiştiği de açıktır. Öyleyse hukuk kurallarını onlara bağlanan değişik yaptırımlara göre sınıflandırmak uygun olur.

Yaptırımlar iki türlüdür: Bir bölümü davranış sahibi için acı verici ya da onurunu düşürücü niteliktedir; onun servetini, onurunu, yaşamını, ya da özgürlüğünü hedef alır, ya da yararlandığı bir şeyden onu yoksun kılmayı amaçlar. Bunlara bastırıcı yaptırımlar denir; ceza hukuku böyledir. Gerçi yalnızca ahlaki nitelikteki davranışların yaptırımları da aynı niteliktedir; ancak, bu yaptırımlar bütün insanlar arasında dağınık durumda bulunmasına karşın, ceza hukukunun yaptırımları belirlidir ve belirli bir organca uygulanırlar, yani örgütlenmişlerdir. Öte-

ki yaptırım türüne gelince, o, davranışta bulunan için zorunlu olarak acı doğurmaz; kurala aykırı olarak yapılan davranış ister sapmış olduğu asıl türüne zorla geri döndürülsün, isterse iptal edilsin, yani her türlü toplumsal değerden yoksun kılınsın, eski durumun yeniden kurulmasını, bozulan ilişkilerin olağan biçimlerine geri döndürülmesini öngörür. Demek ki hukuk kurallarını, örgütlü ve bastırıcı yaptırımlar ya da yalnızca eski durumu geri getirici yaptırımlar içerdiklerine göre iki ana türe ayırmamız gerekir. Birinciler bütünüyle ceza hukukunu kapsar; ikinciler ise içlerinde bulunması olası ceza kuralları dışarda tutulmak üzere medeni hukuku, ticaret hukukunu, usul hukukunu, yönetim ve anayasa hukuklarını içerirler.

Şimdi de bu iki tür hukukun her birinin nasıl bir toplumsal dayanışmayla birlikte gittiğini araştıralım.

BÖLÜM II

MEKANİK DAYANIŞMA YA DA BENZERLİK DAYANIŞMASI

I

Bastırıcı hukukla birlikte giden toplumsal dayanışma bağı, çiğnenmesi suç olan hukuktur; suç diye, işleyene karşı ceza denilen özel bir tepkiye yol açan edime diyoruz. Bu toplumsal dayanışma bağının ne olduğunu araştırmak, cezaya yol açan nedenin ne olduğunu, ya da daha açıkçası, suçun özünün ne olduğunu sormak demektir.

Suçun değişik türlerinin bulunduğu bilinmektedir; ama bu türlerin arasında ortaklaşa bir şey bulunduğu da aynı ölçüde doğrudur. Bunun kanıtı şu ki, hepsinin toplumda uyandırdığı tepki, yani ceza, aralarındaki derece farkları bir yana bırakılırsa, her zaman ve her yerde aynıdır. Bir şeyin yol açtığı sonuç aynı ise, nedeni de aynı demektir. Yalnız aynı toplumun yasalarının öngördüğü suçlar arasında değil, farklı toplum türlerinde geçmişte ya da bugün öngörülüp cezalandırılanlar arasında da temel benzerlikler bulunduğu kesindir. Böyle nitelenen edimler ilk bakışta ne denli farklı görünürlerse görünsünler, ortak bir temelleri bulunmaması olanaksızdır. Çünkü her yerde ulusların ahlaki vicdanlarını aynı biçimde etkilemekte ve her yerde aynı tepkiye yol açmaktadırlar. Bunların hepsi suç, yani belirli cezalarla bastırılan edimler niteliğindedir. Bilindiği gibi bir şeyin temel özellikleri, onun bulunduğu her yerde gözlemlenen ve yalnız ona özgü olan özelliklerdir. Öyleyse, suçun özünün ne olduğunu öğrenmek istiyorsak, farklı toplum türlerinde görülen bütün değişik

suçlarda aynı olan özellikleri ortaya koymamız gerekir. Onların hiçbirisi görmezlikten gelinemez. En aşağı düzeydeki toplumların hukuk anlayışları da, en ileri toplumlarınki kadar incelenmeye değer; onlar da aynı ölçüde öğreticidirler. Onları incelemeyecek olursak, suçun özünü, bulunmadığı yerde görmek gibi bir yanlışa düşeriz. Nasıl ki tek hücreli varlıkları göz önünde bulundurmayan dirimbilimcinin (biyolog) yaşam olgularına vereceği tanım hiç doğru olmazdı; çünkü yalnız organizmaları, özellikle de gelişkin organizmaları göz önüne almakla, yanlış olarak, yaşamın özünün örgütlenmeden oluştuğu sonucuna varırdı.

Görüldüğü gibi suçun bu sürekli ve genel ögesini bulmanın yolu, her zaman ve her yerde suç sayılan edimleri sıralayarak onların özelliklerini gözlemlemek değildir. Çünkü, ne denirse densin, evrensel ölçüde suç sayılan edimler varsa da, bunların sayısı son derece azdır; bu nedenle böyle bir yöntem, ancak ayrıksı durumlara uygulanabileceği için, olay üzerine bize çok tuhaf bir görüş verebilir[76]. Ceza hukukundaki bu değişik-

(76) Ancak Bay Garofalo bu yöntemi izlemiştir. Kuşkusuz evrensel olarak cezalandırılan olguların listesini yapmanın olanaksızlığını gördüğünde (*Criminologie*, s. 5), -ki, zaten gereksizdir- bu yolu izlemekten vazgeçtiği görülüyor. Ama sonunda yine bu yola dönüyor; çünkü O'na göre doğal suç, her yerde hukuksal cezanın temelini oluşturan duyguları, yani ahlak duygusunun değişmez bölümünü, ama yalnız onu yaralayan suçtur. Ama kimi toplum türlerinde özel kimi duyguları yaralayan suç, neden ötekilerden daha az suç sayılsın? Bu yöntemle Bay Garofalo, kimi toplum türlerinde evrensel biçimde suç sayılmış olan edimleri suç saymayı reddetmeye ve bunun sonucunda da suçluluğun çerçevesini daraltmaya varıyor. Bundan dolayı O'nun suç kavramı şaşırtıcı ölçüde eksiktir. Aynı zamanda çok değişkendir de; çünkü yazar karşılaştırmalarına bütün toplum türlerini katmamakta, olağandışı (anormal) saydığı birçoğunu dışarda tutmaktadır. Bir toplumsal olgunun bir toplumsal türe göre olağandışı olduğu söylenebilir, ama türün kendisi olağandışı olamaz. Bu iki sözcük birlikte bulunmamaya and içmişlerdir. Bay Garofalo'nun bilimsel bir suç kavramına ulaşmak için gösterdiği çaba ne denli ilginç olursa olsun, yeterince doğru ve açık bir yönteme dayalı değildir. Başvurduğu ***doğal suç*** deyimi bunu açıkça göstermektedir. Bütün suçlar doğal değil midirler? Öyle görünüyor ki burada, yalnız sanayi toplumlarındaki toplumsal yaşamın gerçekten doğal olduğunu savunan Spencer'in doktrinine bir dönüş var. Ne yazık ki bundan daha yanlış bir şey olamaz.

likler aynı zamanda gösteriyor ki, bu durağan özellik, ceza kurallarıyla buyurulan ya da yasaklanan edimler bunca değişken oldukları için, onların içsel özellikleri arasında yer alamaz. Bu özelliği, söz konusu edimlerle onların dışında yer alan birtakım koşullar arasındaki bağlarda aramak gerekir.

Bu bağın söz konusu eylemlerle büyük toplumsal çıkarlar arasındaki karşıtlıkta bulunduğu sanılmış ve ceza kurallarının her bir toplum türü için ortak yaşamın temel koşullarını belirttiği söylenmiştir. Bu nedenle de o kuralların etki gücünün, kendilerine zorunlu bir gereksinim bulunmasından ileri geldiği düşünülmüştür. Öte yandan, bu gereksinimler toplumdan topluma değiştiğinden, ceza hukukunun değişkenliği de bununla açıklanmıştır. Gerçi bu konuda daha önce gerekli açıklamayı yapmış bulunuyoruz. Böyle bir görüş, toplumsal evrimin aldığı yönde hesaplama ve düşüncenin payını aşırı büyük tuttuktan başka, özlerinde topluma zararlı olmadıkları halde yine de suç sayılmış olan ve bugün de öyle sayılan birçok davranış biçimleri vardır. Örneğin dokunulmaz (*tabou)* sayılan bir nesneye, pis ya da kutsal sayılan bir hayvana dokunmak, kutsal ateşe bakmayarak sönmesine yol açmak, kimi etleri yemek, anne-baba mezarında geleneksel kurbanları kesmemek, tapınmanın gelenekle belirli sözlerini aynen söylememek, kimi bayramları kutlamamak, vb. toplum için ne zaman bir tehlike olduğu görülmüştür? Bununla birlikte dinsel tören ve tapınmaları, dinsel uygulamaları düzenleyen kuralların birçok toplumların ceza hukukunda ne denli önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Bunun için Pentatök'ü açıp bakmak yeterlidir. Bu olgulara genellikle belli toplum türlerinde rastlanıyor diye, onları göz önünde bulundurulması gereksiz olağandışı ya da hastalıklı durumlar saymaya olanak yoktur.

Suç davranışının toplum için zararlı olduğu kuşku götürmemekle birlikte, verilen cezanın ağırlığı ile davranışın neden olduğu zarar arasında düzenli bir orantı bulunması da gereklidir. Uygarlıkta en ileri ulusların tümünün ceza hukukunda

adam öldürme suçların en büyüğü sayılmaktadır. Bununla birlikte bir ekonomik bunalım, bir borsa darbesi, hatta bir iflas, toplumsal yapıyı tek başına bir adam öldürme ediminden çok daha ağır biçimde çözülmeye götürebilir. Kuşkusuz adam öldürme her zaman için bir kötülüktür, ama bunun en büyük kötülük olduğunu kanıtlayan hiçbir şey yoktur. Bir toplumda bir insanın eksilmesinin ne önemi olur? Bir organizmada bir hücrenin eksilmesinin önemi nedir? Edim cezasız kalırsa toplumun genel güvenliğinin tehlikeye gireceği söylenmektedir. Ama ne denli gerçek olursa olsun, bu tehlikenin önemi ile verilen cezanın önemi karşılaştırıldığında, aradaki orantısızlık çok açıktır. Kısacası, verdiğimiz örnekler gösteriyor ki, bir edim bir toplum için yıkım getirebileceği halde hiçbir cezayı gerektirmeyebilir. Demek ki suça verilen bu tanım, hiçbir bakımdan uygun değildir.

Bu tanım değiştirilerek, suç edimlerinin onları bastıran topluma zararlı görülen edimler olduğu, ceza kurallarının da toplum yaşamı için temel önemde koşullar olmayıp, onlara uyan toplumsal küme için öyle *göründüğü* mü söylenecek? Ama böyle bir açıklama hiçbir şeyi açıklamıyor; çünkü toplumların neden bunca çok aldandığını ve kendi kendilerine üstelik yararlı bile olmayan birtakım kurallar uyguladıklarını anlamamızı sağlamıyor. Soruna getirilen bu sözde-çözümün gerçek değerden yoksun olduğu kesindir; çünkü toplumların koydukları bu kurallara her bireyi uymaya zorlamalarının nedeni, doğru ya da yanlış olarak, bu düzenli ve kesin uyumun kendileri için zorunlu olduğunu düşünmelerinden dolayıdır. Nitekim buna çok büyük bir titizlikle önem verirler. Ama bu, "toplumlar kuralları zorunlu gördükleri için zorunlu görüyorlar" demek gibi bir şey oluyor. Oysa bize düşen, neden zorunlu gördüklerini söylemektir. Eğer bu duygunun nedeni ceza kurallarının nesnel zorunluluğu ya da en azından onların yararlılığı olsaydı, bu bir açıklama sayılabilirdi. Ama olgular bunu doğrulamadığı için, sorun yine çözülmeden bütünüyle ortada duruyor.

Bununla birlikte bu son görüş hepten dayanaksız değildir; suçluluğun oluşma koşullarını konunun kimi durumlarında araması doğrudur. Gerçekten bütün suçların tek ortak özelliği, –ilerde inceleyeceğimiz kimi görünüşte ayrıksı durumlar bir yana bırakılırsa–, her toplumun bütün üyelerince dışlanan davranışlar olmasıdır. Bugün bu dışlamanın ussal olup olmadığı, bunun yerine suçu bir hastalık ya da bir yanılma saymanın daha akıllıca olup olmadığı sorulmaktadır. Ama bizim bu tartışmalara girmemize gerek yoktur; biz bugün ya da geçmişte ne olduğunu saptamaya çalışıyoruz, ne olması gerektiğini değil. Burada ortaya koyduğumuz olgunun gerçekliği tartışma götürmez: Suç, belli bir toplum türünde, sağlıklı bilinç sahibi bütün bireylerin duygularını incitmektedir.

Bu duyguların niteliğini başka bir biçimde saptamaya, onları özel konularına göre tanımlamaya olanak yoktur; çünkü bu konular sonsuz denecek ölçüde değişiktirler ve daha da çok değişebilirler.[77] Bugün bu özelliği en belirgin biçimde sergileyen şey elcil duygulardır; ama pek yakın zamanlara değin dinsel, ailesel ve daha başka türden binlerce geleneksel duygular aynı etkide bulunuyorlardı. Şimdi bile, Bay Garofalo'nun istediği gibi, yalnız başkasına karşı olumsuz bir ilginin bu sonucu doğuracağını varsaymak gerekir. Barış zamanında bile yurduna hainlik eden kişiden en az hırsız ya da dolandırıcıdan olduğu ölçüde tiksinmiyor muyuz? Krallık yandaşlığının hâlâ sürdüğü ülkelerde kralın kişiliğine yönelik bir aşağılayıcı davranış genel bir tiksintiyle karşılanmıyor mu? Demokratik ülkelerde halka yönelik aşağılamalar aynı kızgın tepkilere yol açmıyor mu? Görüldüğü gibi, incitilmesinin suç oluşturduğu duyguların bir listesini yapma olanağı yoktur; onları ötekilerden ayırt eden tek özellik, aynı toplum üyelerinin pek büyük bölümü için ortakla-

(77) Bay Garofalo'nun hangi bilimsel nedenlere dayanarak, insanlığın uygar kesiminin bugün sahip olduğu ahlak duygularının, "yitme değil, sürekli olarak daha çok gelişme eğiliminde" olduğunu (s. 9) söylediğini anlamıyoruz. Olacak değişimlerin şu ya da bu biçimde olacağını bize ne gösterebilir?

şa olmalarıdır. Bunun gibi, *kimse yasayı bilmiyor sayılamaz* ünlü hukuk ilkesi de, yalnız bu edimleri yasaklayan ve ceza hukukunun yaptırıma bağladığı kurallara doğrudan doğruya uygulanabilir. Bunlar bütün vicdanlara kazınmış olduklarından, herkes onları bilmekte ve neden geçerli dayanakları bulunduğunu anlamaktadır. Bu varsayım, en azından olağan durumlar için doğrudur. Bu temel kuralları bilmeyen ya da onlara uymayan yetişkinlerin olması durumunda, böyle bir bilgisizlik ya da vurdumduymazlık hastalıklı sapmaların yadsınamaz belirtileri sayılmak gerekir; ya da, öte yandan, herkesçe karşı çıkılmakta olan bir ceza kuralının daha bir süre varlığını sürdürebilmesi, ancak olağanüstü, dolayısıyla olağandışı koşulların varlığıyla açıklanabilir; ama böyle bir durum hiç sürekli olamaz.

Bu durum, ceza hukukunun nasıl özel bir biçimde oluşup yasalaştığını göstermektedir. Her yazılı hukukun iki yönlü bir amacı vardır: Kimi yükümlülükler getirmek ve onları yürütecek yaptırımları belirtmek. Medeni hukukta ve daha genel olarak onarıcı yaptırımlı bütün hukuk türlerinde, yasa koyucu bu iki sorunu birbirinden ayrı olarak ele alır ve çözer. Önce yükümlülüğü, elden gelen en büyük belirlilikle saptar ve ancak ondan sonra yaptırıma nasıl bağlanması gerektiğini söyler. Örneğin Medeni Yasamızın eşlerin karşılıklı ödevlerine ilişkin bölümünde, bu hak ve yükümlülükler olumlu bir biçimde belirtilmiştir; ama bu ödevlerin taraflarca yerine getirilmemesi durumunda ne olacağı söylenmemiştir. Bu yaptırımı başka yerde aramak gerekmektedir. Dahası kimi durumlarda, bu edimin yaptırımı tümden sessiz geçilmiştir. Örneğin Medeni Yasa'nın 214. Maddesi kadına kocasıyla birlikte oturmayı buyurmaktadır: Bundan, kocanın karısını ailenin oturduğu yerde yaşamaya zorlayabileceği sonucu çıkarılmakta, ama bu yaptırım hiçbir yerde açık biçimde belirtilmiş bulunmamaktadır. Ceza Hukuku ise, bunun tam tersine, yalnızca yaptırımları ortaya koymakta, ama onlarla birlikte gidecek yükümlülükler konusunda hiçbir şey söylememektedir. Başkasının yaşamına saygı gösterilmesini buyur-

muyor, ama adam öldürene ölüm cezası verilmesini buyuruyor. Medeni hukukun yaptığı gibi önce "İşte ödev!" ve ardından da hemen "İşte cezası!" demiyor. Kuşkusuz edimin cezalandırılması, zorunlu bir kurala aykırı olmasından dolayıdır; ama bu kural açık bir biçimde ortaya konmuş değildir. Bu durumun yalnız bir nedeni olabilir: Kuralın herkesçe bilinip kabul ediliyor olması. Bir geleneğin yazılı hukuka dönüşüp yasalaşması, anlaşmazlık konularının daha belirli çözümler gerektirmesinden dolayıdır. Eğer gelenek, sessizce, tartışma ve güçlüklere yol açmaksızın işliyor olsaydı, biçim değiştirmesi için neden olmazdı. Ceza hukuku yalnızca cezaların değişik derecelerini saptamak için yasa biçimine girdiğine göre, yalnızca bu derecelerin ayırt edilmesi duraksamalara yol açabilir demektir. Tersine olarak, eğer kimi kurallara uyulmaması durumunda verilecek cezanın açık bir hukuksal anlatıma kavuşturulma gereksinimi duyulmuyorsa, bu, o kuralların hiçbir tartışmaya konu edilmemesinden, herkesin onlara uymakta olmasından dolayıdır[78].

İleride göreceğimiz gibi Pentatök hemen yalnız ceza kurallarından oluşmakla birlikte, kimi durumlarda yaptırımlar getirmediği doğrudur. On Buyruk böyledir. Göç'ün (Egzod) 20. bölümü ile Döteronom'un 5. bölümündeki anlatımlar bunu gösteriyor. Ama her ne kadar Pentatök hukuk görevini yerine getirmiş ise de, gerçek anlamında hukuk değildir. Amacı, uygulama için İbrani halkının uyduğu ceza kurallarını tek bir dizge içinde birleştirmek ve onlara açıklık sağlamak değildir. Bir hukuksal düzenleme niteliği öylesine azdır ki, değişik bölümlerinin aynı çağda bir araya getirilmiş olmadığı bile görülmektedir. Pentatök, her şeyden önce, Yahudilere dünyanın, toplumlarının ve başlıca gelenek-göreneklerinin nasıl oluştuğunu, kendi bildikleri gibi ve kendileri için açıklayan her türden söylencelerin bir özetidir. Bundan dolayı, kuşkusuz kimi cezalarla yaptırıma bağlanmış ödevler içermesi, İbrani halkının onları unutmaması ya

(78) Bknz.: Binding, *Die Normen und ihre Übertretung*, Leipzig, 1872, I, 6. ve sonraki bölümler.

da onları yanlış anlamaması için, ya da İbranilere onları açınlamak için değildir; tersine, söz konusu kitap ulusal söylenceler dokusundan başka bir şey olmadığı için, kapsadığı her şeyin bütün vicdanlarda yazılı olduğuna güvenle inanılabilir. Yazılmasındaki asıl amaç, halkın inançlarını, kökenlerindeki kurallar ve bu kuralların yayılmasına yol açtığı düşünülen tarihsel ortam ve koşullarla, bir de etki güçlerinin kaynaklarıyla bağları içinde saptayarak yeniden üretmekti. Bu açıdan bakıldığında, cezanın belirtilmesi ikincil önemde bir konu olarak kalır[79].

Yine bundan dolayıdır ki ceza adaletinin işleyişi her zaman az çok yaygın, kapsamlı olma eğilimi gösterir. Birbirlerinden çok farklı toplum türlerinde özel bir yargıçlar örgütünce yürütülmemektedir, bütün toplumun az ya da çok katılımıyla olmaktadır. İlerde göreceğimiz gibi, hukukun tümden ceza hukukundan oluştuğu ilkel toplumlarda adalet görevini halk meclisi yerine getirir. Eski Cermenlerde durum böyleydi[80]. Roma'da medeni hukuk davalarına bakmaya pretor yetkili iken, ceza davaları halk tarafından görülürdü; önceleri *curie* denilen kurullarca, sonra da On İki Levha Yasası'nın kabulünden sonra, *centüri* denilen kurullarca yerine getirilirdi; halk, her ne kadar gerçekte bu yetkiyi sürekli yarkurullar aracılığıyla kullanıyor idiyse de, bu tür davalarda kural olarak en üst yargıç halk idi[81]. Atina'da Solon yasalarının uygulandığı dönemde ceza hukuna giren davaların bir bölümüne, *Iliyae* denilen ve otuz yaşın üzerindeki tüm yurttaşları kapsayan çok geniş kurullar bakıyordu[82]. Sonunda, germen-latin uluslarda bu işlevlerin yü-

(79) Ceza hukukunun bu özelliğinin tek gerçek ayrıksı durumları, suçun kamu makamının bir edimiyle yaratıldığı durumlardır. Bu durumda ödev, genellikle yaptırımdan bağımsız olarak tanımlanıyor. Bu ayrıksı durumun nedeni ilerde belirtilecektir.

(80) Tacite, *Germania*, Bl. xıı.

(81) Bknz.: Walter, *Histoire de la procédure civile et du droit criminel chez les Romains*, fransızca çevirisi;§ 829; Rein, *Criminalrecht der Römer*, s. 63.

(82) Bknz.: Gilbert, *Handbuch der Griechischen Staatsalterthümer*, Leipzig, 1881, I, 138.

rütülüşünü jüri ile temsil edilen toplum üstleniyor. Yargı erkinin bu bölümünün uygulanmasını sağlayan kurallar ve dolayısıyla onlara yol açan duygular bütün vicdanlarda yer etmiş olmasaydı, bu erkin toplumdaki böylesine yaygın durumunu başka türlü açıklayamazdık. Başka durumlarda bu erkin ayrıcalıklı bir sınıfın ya da özel yargıcların elinde bulunduğu görülürse de bu, söz konusu durumların örnek olma değerini azaltmaz; çünkü toplumsal duyguların artık yalnız kimi aracılar tarafından ortaya konuluyor olması, onların toplumu kapsar nitelikte olmaktan çıkıp sınırlı bir kesim vicdanları temsil ettiğini göstermez. Bu, ya söz konusu işlerin birtakım özel görevlilerce yapılmasını zorunlu kılacak ölçüde çoğalmasının, ya da kimi kişilerin ya da sınıfların toplumda çok büyük önem kazanarak toplumsal duyguları yetkiyle temsil etme konumuna gelmesinin sonucudur.

Gerçi suçun toplumsal duygulara saldırı olduğunu söylemek, onu tanımlamak değildir; çünkü toplumsal duyguları incittiği halde suç sayılmayan davranışlar vardır. Örneğin yasaksevişme (zina) oldukça yaygın bir tiksinmeyle karşılanır, ama yalnızca ahlaksızlık sayılan bir davranıştır. Kadının evlilik dışında özgürlüğünü başkasının ellerine bırakarak ya da başkasının bu yolda bir önerisini kabul ederek cinsel onurunu çiğnemesi durumu da böyledir. Görüldüğü gibi bir davranışın suç sayılmasına yol açan toplumsal duyguların başka duygulardan belirgin kimi özelliklerle ayırt edilmesi gerekir: Bu duygular ortalama bir yoğunlukta olmalıdırlar. Bütün vicdanlara kazınmış olmaları yetmez, derin biçimde kazınmış olmalıdırlar. Bunlar yüzeysel, belirsiz birtakım duygular olmayıp, vicdanlarımızda güçlü biçimde kökleşmiş duygular ve eğilimlerdir. Ceza hukukunun evrimindeki olağanüstü yavaşlık, bunun kanıtıdır. Ceza hukuku geleneklere göre daha güç değişmekle kalmayıp, pozitif hukukun değişime en çok direnen bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin hukukçuların geçen yüzyıl boyunca hukuk yaşamının değişik alanlarında yaptığı şeylere bakılacak

olursa, ceza hukuku konularında yeniliklerin olağanüstü seyrek ve sınırlı olduğu, buna karşılık medeni hukuk, ticaret hukuku, yönetim ve anayasa hukuku alanlarında çok sayıda yeni hükümler getirilmiş olduğu görülür. Eski Roma'da On İki Levha ile saptanmış olan ceza hukuku ile klasik çağın ceza hukuku karşılaştırıldığında görülecek olan değişiklikler, aynı dönemde medeni hukukun geçirdiği değişikliklere göre çok sınırlı kalır. Mainz'ın belirttiği üzere On İki Levha döneminden beri başlıca suç ve cinayet türleri yerleşmiş bulunuyor: "On kuşaklık dönem boyunca kamusal suçlar kataloguna yalnız kamu parasını çalma, dolandırıcılık ve belki bir de başkasının kölelerini satma (*plagium*) edimlerini cezalandıran az sayıda birkaç yasa eklenmiştir."[83] Özel suçlar alanında da yalnızca iki yeni suç eklenmiştir: Başkasının malını zorla alma (*actio bonorum vi raptorum)* ve haksız zarar verme (*damnum injuria datum).* Her yerde görülen budur. Uygarlıkça aşağı durumdaki toplumlarda hukuk, ilerde göreceğimiz gibi, hemen yalnızca ceza hukukundan oluşur ve çok durgundur. Genel olarak dinsel hukuk, her zaman bastırıcı niteliktedir: Asıl olarak tutucudur. Ceza hukukunun bu değişmezlik özelliği, onu doğuran ortak toplumsal duyguların değişime karşı direnç gücünü yansıtmaktadır. Buna karşın yalnızca ahlaki nitelikteki kuralların değişik biçimler almaya son derece yatkın olmaları ve değişimlerindeki görece yüksek hız, onlara temel olan duyguların pek güçlü olmadığını gösterir; ya çok yeni oluştuklarından vicdanların derinliğine kök salmak için yeter zaman geçmemiştir, ya da kökleri kurumakta ve dipden yüzeye doğru çıkmaktadırlar.

Tanımımızın tam doğru olması için son bir belirlemenin daha yapılması gerekiyor. Genellikle yalnızca ahlaki, yani kesinlikten yoksun ve yaygın nitelikteki yaptırımlarla korunan duygular, bir ceza ile yaptırıma bağlanmış duygulara göre da-

(83) *Esquisse historique du droit criminel de l'ancienne Rome, Nouvelle Revue Historique du Droit Français et Etranger,* 1882, s. 24 ve 27.

ha az güçlü, daha az örgütlenmiş olmakla birlikte, bunun ayrıksı durumları vardır. Örneğin ortalama olarak anne-babaya gösterilen saygı-sevginin ya da en açık yoksulluklar içinde bulunanlara duyulan acımanın, günümüzde mülkiyet hakkına ya da kamu erkine duyulan saygıdan daha yüzeysel olduğunu kabul etmemizi gerektirecek hiçbir neden yoktur; bununla birlikte, hayırsız çocuğa ve en koyu bencile bile suçlu gibi davranılmaz. Demek ki duyguların güçlü olması yetmemektedir, açık ve kesin olmaları da gereklidir. Gerçekten de suçun belirlenmesi için nasıl uygulanacağı çok açık olan birtakım kurallar vardır. Bunlar yalın kat olabileceği gibi karmaşık da olabilirler; olumlu ya da olumsuz olabilirler, başka deyişle bir edimde bulunmayı ya da bulunmamayı gerektirebilirler. Ama, her zaman belirlidirler: Şunu ya da bunu yapmayı ya da yapmamayı, örneğin öldürmemeyi, yaralamamayı, şu kalıp-sözleri söylemeyi, şu dinsel töreni yapmayı, vb. öngörürler. Buna karşılık çocuk sevgisi ya da iyilikseverlik, çok genel nitelikteki şeylere karşı duyulan belirsiz birtakım duygulardır. Ceza kurallarının özelliği açıklık ve kesinlikleridir; oysa yalnızca ahlaki nitelikteki kurallar, değişken, kesin olmayan şeyler içerirler. Bu belirsizliklerinden dolayı sabit tanımlarını yapmak güçtür. Örneğin genel bir biçimde çalışmak, başkasına karşı acıma duygusu duymak, vb. gerektiğini söyleyebiliriz; ama bunun ne biçimde ve ne ölçüde olması gerektiğini söyleyemeyiz. Bundan dolayı da bu konularda ince farklar ve değişik uygulamalar olması doğaldır. Oysa ceza kurallarının simgelediği duygular belirli olduğundan, çok daha büyük bir tekbiçimlilik gösterirler; değişik biçimlerde anlaşılmaları olanaksız olduğundan, her yerde aynıdırlar.

Şimdi artık bir sonuç çıkaracak durumdayız:

Bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna *ortak bilinç* denilebilir. Kuşkusuz onun tek bir organı yoktur; tanımı gereği, toplumun her yanında

yaygın, dağılmış durumda bulunur; ama kendi başına bir gerçekliği bulunduğunu gösteren özel nitelikleri de yok değildir. Gerçekten de ortak bilinç, bireylerin içinde bulundukları özel koşullardan bağımsızdır; bireyler geçici, o ise kalıcıdır. O, kuzeyde de, güneyde de, büyük kentlerde de, küçüklerinde de, değişik mesleklerde de hep aynıdır. Bunun gibi kuşaktan kuşağa da değişmez, tersine kuşakları birbirine bağlar. Görüldüğü gibi, bireylerde ortaya çıkmakla birlikte, bireysel bilinçlerden apayrı bir şeydir. Toplumun ruhsal tipidir: Tıpkı birey tipleri olduğu gibi, ama onlardan ayrı nitelikte özellikleri, var oluş koşulları ve gelişme tarzı olan bir tip. Bu niteliğinden dolayı özel bir adla adlandırılmayı hak ediyor. Gerçi ona yukarda verdiğimiz ad, karışıklığa yol açmaktan tümden uzak değildir. "Ortak" ve "toplumsal" terimleri sık sık birbirinin yerine kullanıldığından, ortak bilinç teriminden bütün toplumsal bilincin anlatıldığı, yani toplumun ruhsal yaşamının da kapsandığı kanısına varılabilir. Oysa özellikle yüksek düzeydeki toplumlarda ortak bilinç, onların ancak çok sınırlı bir bölümünü oluşturur. Yargısal, yönetsel, bilimsel, sanayisel, tek sözcükle tüm özel görevler ruhsal niteliktedirler, çünkü birtakım tasarım ve eylem dizgelerinden oluşurlar: Yine de ortak bilinç alanının dışında kaldıkları açıktır. Bunları birbirine karıştırmamak[84] için tutulacak en iyi yol, toplumsal benzerliklerin tümünü anlatmak üzere özel bir terim yaratmaktır. Bununla birlikte, kesinlikle zorunlu olmadıkça yeni bir sözcüğün kullanılması kimi sakıncaları içerdiğinden, daha yaygın olan ortak bilinç terimini kullanacağız. Ancak, onu hep sınırlı anlamında kullandığımızı hiç unutmayacağız.

(84) Karıştırmanın yol açtığı tehlike şudur: Kimi kez bireysel bilincin ortak bilinç gibi değişip değişmediği sorusu hatıra gelmektedir; her şey ortak bilinç sözcüğüne verilen anlama bağlıdır. Eğer toplumsal bezerlikleri anlatıyorsa, ilerde görüleceği üzere, değişme ilişkisi ters orantılıdır; eğer toplumun bütün ruhsal yaşamını anlatıyorsa, ilişki doğru orantılıdır. Görüldüğü gibi birbirinden ayırt edilmeleri gereklidir.

Yukardaki çözümlemeyi özetlemek üzere diyebiliriz ki, suç, ortak bilincin güçlü ve belirli durumlarını inciten bir edimdir[85].

Söylendiği biçimiyle bu önerme hemen hiç tartışma gerektirmez; ama genellikle ona, taşıması gerekenden ayrı bir anlam verilmektedir. Bu tanımla sanki suçun temel özelliği değil de, onun etkilerinden biri anlatılmak istendiği düşünülüyor. Suçun çok genel ve çok yoğun duyguları incittiği açıktır; ama bu genellik ve yoğunluğun edimin suç olma niteliğinden ileri geldiği sanılıyor. O zaman "suç niteliği" kavramının kendisi tanımlanmak ister. Her suçun evrensel biçimde kınanan bir edim olduğu yadsınmıyor, ama kınamanın edimin suç oluşturmasından ileri geldiği sanılıyor. İşte o zaman da bu suç-oluşturma niteliğinin ne olduğunu belirtmek çok güç oluyor. Bu, özellikle büyük bir ahlaksızlık mıdır? Öyle diyelim. Ama bu, bir soruyu başka bir soruyla yanıtlamak, bir sözcüğün yerine bir başkasını koymak demektir. Çünkü bilinmesi istenen şey, tam da ahlaksızlığın, özellikle de suçluluğu oluşturan ve toplumun örgütlü cezalarla bastırdığı özel ahlaksızlık biçiminin ne olduğudur. Suçluluk, kuşku yok ki, o değişik suçlarda ortaklaşa olan bir ya da birkaç özelliğin varlığından ileri gelir; tek koşulu da, ne türden olursa olsun, suç ile kimi ortak duygular arasındaki bu karşıtlıktır. Öyleyse suçun suç olmasını sağlayan şey bu karşıtlıktır; yoksa bu karşıtlıktan doğan şey değildir. Başka bir deyişle, "bir edim suç olduğu için ortak bilinci incitiyor" demek yanlıştır; "ortak bilinci incittiği için suçtur" demek gerekir. Edim bir suç olduğu için onu kınamıyoruz, kınadığımız için edim bir suç oluyor. Bu duyguların öz niteliklerinin belirlenmesine gelince, bu olanaksızdır. Konuları çok değişken olduğundan, tek bir deyim (formül) içinde anlatılamaz. Ne toplumun yaşamsal çı-

(85) Burada ortak bilincin bireysel bilinç gibi bir bilinç olup olmadığı konusuna girmiyoruz. Bu sözcükle biz, toplumsal benzerliklerin tümünü anlatıyor, bu olaylar dizgesinin nasıl bir ulam (kategori) ile tanımlanması gerektiği konusunda hiçbir önyargıda bulunmuyoruz.

karlarına ne de en zorunlu düzeydeki adalet gereksinimine ilişkin olduklarını söylemek yeterli olamaz. Çünkü kaynağı ve kapsamı ne olursa olsun bütün vicdanlarda belli bir güç ve açıklıkla bulunan bir duyguyu inciten her edim suçtur. Çağdaş ruhbilim gittikçe daha çok Spinoza'nın "Eşya, onları sevdiğimiz için iyidir, yoksa iyi oldukları için sevmiyoruz" düşüncesine yaklaşıyor. Önsel olan şey eğilim, yönelimdir; zevk ve acı onlardan ileri gelen olgulardır. Toplumsal yaşamda da böyledir. Bir edim toplumca itildiği için kötüdür. "Ama amaçlarına dokunulduğunda toplumun zevk ya da acı duymasından ileri gelen ortak duygular yok mudur?" diye sorulacaktır. Kuşkusuz vardır, ama bütün ortak duyguların kaynağı bu değildir. Çoğunluğu değilse bile birçoğu başka nedenlerden ileri gelmiştir. Bir etkinliğin belli bir biçim almasına yol açan her şey, birtakım alışkanlıkların oluşmasına ve bu alışkanlıklar da daha sonra doyurulması gerekecek olan birtakım eğilimlerin doğmasına yol açabilir. Ayrıca gerçekten temel önem taşıyan şey, yalnız bu son eğilimlerdir. Ötekiler, onların özel ve daha belirli biçimlerinden başka bir şey değildirler. Çünkü şu ya da bu şeyde bir zevk bulmak için ortak duyarlığın o zevki duyacak ölçüde oluşmuş olması gerekir. Eğer ilgili duygular ortadan kalkmışsa, toplum için en zararlı edimler bile yalnız katlanılmakla kalmaz, onurlandırılıp örnek diye sunulur. Zevk, bir yönelimi düşleyip yaratamaz; ancak var olan duyguları, başlangıçtaki nitelikleriyle ilişkili olmak koşuluyla, şu ya da bu özel amaca bağlayabilir.

Bununla birlikte yukardaki açıklamanın uygulanamayacağı durumlar vardır. Kimi edimler vardır ki daha ağır bir cezaya çarptırıldıkları halde kamuoyunda o ölçüde kınanmakta değildirler. Örneğin kamu görevlilerinin dernek kurmaları, yargı makamlarının yönetim makamlarının yetkilerini, din görevlilerinin yurttaşlık işlerini yürüten makamların yetkilerini kapmaları, vicdanlarda yol açtığı üzüntüyle karşılaştırılamayacak ölçüde daha ağır bir biçimde cezalandırılmaktadır. Kamu parası-

nı üzerine geçirme suçu karşısında oldukça ilgisiz kalırız, oysa oldukça ağır cezalara çarptırılan bir suçtur. Cezalandırılan kimi edimler de vardır ki, hiçbir ortak duyguyu incitmezler bile. Yasal olarak yasaklanan dönemlerde avlanmak ya da kamusal yollar üzerinde pek ağır taşıtlar yürütmek gibi edimlere karşı içimizde bir karşı çıkma duygusu duymayız. Yine de bu tür suçları ötekilerden tümden ayırt etmek için hiçbir neden yoktur; yapılacak her katı ayrım[86], gönlünce bir ayrım olur; çünkü suçların hepsi, değişik ölçülerde de olsa, hep aynı dış özelliği sergiler. Kuşkusuz bu örneklerin hiçbirinde ceza adaletsiz görünmemektedir; ama söz konusu edimler kamuoyunca kınanan davranışlar olmadığı için, kendisine bırakılacak olsa, edimde bulunanın cezalandırılmasını ya hiç istemez, ya da o denli dirençle istemez. Demek ki bu tür durumların hepsinde suç niteliği, incitilen ortak duyguların canlılığından ileri gelmemekte, ya da bütünüyle bundan ileri gelmemekte, başka yerde bulunmaktadır.

Gerçekten de bir kez hükümet erki oluştuğunda, onun kendiliğinden, kimi davranış kurallarını yaptırıma bağlama gücüne sahip olduğu kesindir. Bu güç, kendi değerlendirmesine göre birtakım davranışları suç olarak niteleyebileceği gibi, başka kimi davranışların suç niteliklerini ağırlaştırabilir. Sözü edilen davranışların hepsi, aynı zamanda, toplumsal yaşamı yürüten organlardan birine karşıt olmak gibi ortak bir özellik taşımaktadır. Bu durumda, iki ayrı nedene bağlı iki değişik suç türü bulunduğunu kabul etmek mi gerekir? Böyle bir varsayım üzerinde durmaya gerek yoktur. Ne denli değişik türleri bulunursa bulunsun, suç temelde her yerde aynıdır, çünkü her yerde aynı sonucu, yani cezalandırılma sonucunu vermektedir; cezanın az ya da çok ağır olması, onun ceza olma niteliğini değiştirmez. Demek ki aynı olayın iki ayrı nedeni olamaz. Kimi kez

(86) Bay Garofalo'nun gerçek suçlar dediği davranışları ötekilerden nasıl ayırt ettiğine bakmak yeterlidir (s. 45); bu ayrım, hiçbir nesnel özelliği bulunmayan kişisel bir değerlendirmeye dayalıdır.

farklı gibi görünen nedenlerle karşılaşılsa bile, fark yalnız görünüşte olup aslında tek ve aynı neden söz konusudur. Öyleyse devlete özgü olan tepki gösterme erki de, toplumda yaygın ve dağınık durumda bulunan tepki erki ile aynı nitelikte olmak gerekir.

Peki, bu erk neden ileri geliyor? Devletin yönettiği ve çok özel bir biçimde korunması gereken çıkarların büyük öneminden mi? Ama yukarda gördük ki, önemli de olsalar, yalnız başına çıkarların zarar görmesi, cezalandırma tepkisine yol açmaya yetmiyor; bu zararın belli bir biçimde duyulması da gereklidir. Kaldı ki, başka toplumsal organlarda çok daha ağır bozukluklara yol açan edimler yalnızca zararların ödetilmesi gibi hukuksal yaptırımlarla karşılanırken, hükümete ilişkin bir organa verilen en ufak bir zarar neden ceza ile karşılanıyor? Trafik yasasına en ufak bir aykırılık bir para cezasını gerektiriyorken, sözleşmelerin –hem de birçok kez– çiğnenmesi, ekonomik ilişkilerde sürekli olarak nezaket kurallarına aykırı davranılması, yalnızca verilen zararın ödetilmesini gerektiriyor. Hükümet örgütünün toplum yaşamındaki öneminin çok büyük olduğuna kuşku yoktur, ama toplumsal işlevi yaşamsal önem taşıyan başka organlar da var ki, işleyişleri bu biçimde güvenceye alınmamaktadır. Beyin önemli olduğu gibi mide de temel önem taşıyan bir organdır ve birinin olduğu gibi ötekinin hastalanması da yaşam için bir tehdittir. Kimi kez toplumun beyni diye adlandırılan organa tanınan bu ayrıcalığın nedeni nedir?

Yönetim erkinin oluştuğu her yerde ilk ve temel işlevinin ortak inanç, gelenek ve âdetlere saygı ve uymayı sağlamak, başka deyişle ortak bilinci iç ve dış her türlü düşmana karşı korumak olduğu göz önüne alınırsa, sorunu çözmek kolaylaşır. Yönetim erki, böylece, herkesin gözünde ortak bilincin simgesi, canlı anlatımı olmaktadır. Ortak bilinçteki canlılık, –tıpkı düşüncelerdeki benzerliklerin onları anlatıma kavuşturan sözcüklere de yansıması gibi– ona da geçiyor ve böylece yönetim erki, eşi bulunmayan bir özellik kazanıyor. Artık az ya da çok

önemli bir toplumsal işlev olmanın ötesine geçip, toplum tipinin somut simgesi oluyor. Demek ki toplumsal tipin bilinçler üzerindeki etkisine katılıyor, gücünü de buradan alıyor. Ancak bu güç, kaynağıyla bağını koparmamakla ve ondan beslenmeyi sürdürmekle birlikte, bir kez oluştuktan sonra toplumsal yaşamın özerk bir etkenine dönüşür; ve elde ettiği bu üstünlükten dolayı, hiçbir dış etkenin yol açamayacağı özel devinimler yaratabilir. Ama öte yandan ortak bilinçteki gücün bir türevinden başka bir şey olmadığı için, zorunlu olarak onunla aynı özellikleri taşır ve aynı biçimde tepkilerde bulunur; oysa ortak bilincin tepkileri onunkiyle tam uyum içinde olmamaktadır. Demek ki yönetim gücü de, yaygın ve belirsiz ortak bilinç gibi, her türlü karşıt gücü itmektedir. Ne var ki ortak bilinç bu karşıtlığı duyumsamamakta ya da aynı canlılıkla duyumsamamakta, başka deyişle kendisini tedirgin eden ama ortak duyguları aynı ölçüde rahatsız etmeyen edimleri suç olarak görmektedir, ama belli davranışları suç saydırma gücünü ortak bilinçten almaktadır. Bu güç başka yerden gelemeyeceği ve yoktan da var olamayacağı gerçeğinden ayrı olarak, bu kitap boyunca bol bol sergilenecek olan aşağıdaki olgular da bu açıklamayı doğrulamaktadır. Hükümet organının, suçların sayısını ve niteliklerini belirlemedeki etki alanının genişliği, içerdiği güce bağlıdır. Bu gücün kendisi ise yurttaşlar üzerindeki etkisiyle ya da kendisine karşı işlenen suçların cezalandırılmasındaki şiddetle ölçülebilir. Uygarlıkça aşağı düzeydeki toplumlarda bu gücün en yüksek ölçüde olduğunu ve verilen cezaların da en ağır cezalar olduğunu, öte yandan ortak bilincin de yine bu toplum türlerinde en güçlü düzeyde bulunduğunu göreceğiz[87].

Görüldüğü gibi ortak bilinci temel olarak almak gerekir; bütün suçluluk durumunu gerek doğrudan doğruya, gerekse dolaylı olarak belirleyen odur. Suç, yalnızca çıkarların –çok

(87) Zaten ceza yalnızca para cezasından oluştuğunda, tutarı belirli bir tazminattan başka şey olmadığından, söz konusu edim de ceza hukuku ile onarıcı hukukun sınırları üzerinde bir yerde demektir.

ağır bile olsa– zarar görmesi değil, şu ya da bu nedenle aşkın olan bir erke saldırıdır. Oysa deneyle bilinmektedir ki, toplumsal erk dışında, bireye üstün başka herhangi bir manevi erk yoktur.

Ayrıca, şimdi ulaşmış olduğumuz sonucu denetlemenin bir yolu vardır. Suçun bu niteliğini belirleyen şey, cezayı gerektirmesidir. Bundan dolayı, eğer suça verdiğimiz tanım doğru ise, cezanın bütün özelliklerini açıklayabilmesi gerekir. Şimdi bu doğrulama işine girişeceğiz.

Ama önce, bu özelliklerin neler olduğunu saptamak gerekir.

II

Her şeyden önce ceza, tutkulu bir tepkiden oluşur. Toplumlar ne ölçüde az kültürlü iseler, bu özellik de o ölçüde çok belirginleşir. Gerçekten de ilkel topluluklar sırf cezalandırmış olmak için cezalandırırlar; suçluya sırf acı çektirmiş olmak için acı çektirirler; suçluya verdikleri acıdan kendileri için hiçbir yarar beklemezler. Bunun kanıtı şu ki, ne adil, ne de yararlı ceza vermeyi düşünüyorlar; yalnız ceza vermeyi düşünüyorlar. Kınanan edimi işleyen hayvanı[88] ya da hatta o edimin işlenmesinde edilgin[89] biçimde kullanılan cansız varlıkları bile cezalandırmaları, bunu göstermektedir. Oysa ceza yalnız kişilere çektirildiğinden, çoğu kez suçludan başka karısı, çocukları, komşuları, vb. daha birçok suçsuz kişilere de çektirilmektedir[90]. Çünkü cezanın ruhunu oluşturan tutku, ancak tükendiğinde durmak biliyor. Bu nedenle, onu en doğrudan biçimde hareket geçirmiş olan kişiyi yok ettiğinde, eğer yine kendisinde güç kalmışsa, kendiliğinden bir biçimde daha uzaklara yayılır. Yal-

(88) Bknz.: *Exode*, xxı, 28;*Lév.*, xx, 16.

(89) Örneğin öldürme ediminde kullanılan bıçak. – Bknz.: Post, *Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft*, I, 230-231.

(90) Bknz.: *Exode*, xx, 4 ve 5; *Deutéronome*, xıı, 12-18; Thonissen, *Etudes sur l'histoire du droit criminel*, I, 70 ve 78 vd.

nız suçluyu cezalandıracak biçimde ölçülü olduğunda bile, edimin gerektirdiğinden daha ağır ceza verme yolundaki eğilimiyle varlığını duyurur. Ölüm cezasına eklenen türlü türlü işkenceler bundan ileri gelmektedir. Roma'da bile hırsız, yalnız çaldığı nesneyi geri vermekle değil, ayrıca onun değerinin iki ya da dört katı tutarında bir ceza da ödemek zorunda idi[91]. Kaldı ki dişe diş denilen ve bunca yaygınlaşan ceza, öç tutkusunu doyurmak için değil midir?

Ama, deniliyor ki, ceza bugün nitelik değiştirmiştir; toplumun onu cezalandırması öç almak için değil, kendini savunmak içindir. Ceza ile verilen acı, toplumun elinde artık yalnızca korunmanın yöntemli bir aracıdır. Toplumun ceza vermesi, cezalandırmaktan kendi başına zevk aldığı için değil, ceza korkusunun kötü isteklilerdeki suç işleme eğilimini kötürüm kılması içindir. Cezalandırmanın arkasındaki güdü, artık kızgınlık değil, düşünceye dayalı uzakgörüşlülüktür. Bu nedenle önceki gözlemler genellenemez: Onlar cezanın yalnızca ilkel biçimlerine ilişkin olup bugünkü biçimini yansıtamazlar.

Ama cezaların bu iki türünü katı bir biçimde birbirinden ayırt etmenin doğru olması için, farklı amaçlarla kullanıldıklarını gözlemlemek yeterli olmaz. Bir uygulamanın niteliği, onu kullananların bilinçli amaçları değişiyor diye zorunlu olarak değişmez. Daha önceleri de belki aynı amaçla, ama farkına varılmaksızın, uygulanmış olabilirdi. Bu durumda, yalnızca sonuçları daha iyi hesaplanabiliyor diye o uygulamanın niteliği neden değişmiş olsun? Kendisi için hazırlanan yeni var oluş koşullarına, temelli herhangi bir değişiklikten geçmeksizin, uyarlanmaktadır. Ceza konusunda da olan budur.

Gerçekten de öç almanın gereksiz bir kıyıcılıktan başka bir şey olmadığını sanmak yanlıştır. Kendi başına alındığında, amaçsız ve kendiliğinden beliren bir tepki, tutkulu ve akılsız bir devinim, düşüncesizce bir yıkma gereksinimi olabilir; ama, gerçekte yıkmaya yönelmiş olduğu şey, bizler için bir tehlike

(91) Walter, *a.g.y.*, § 793.

oluşturan şeydir. Bu nedenle, içgüdüsel ve düşüncesiz de olsa, aslında gerçek bir savunma edimidir. Biz yalnızca bize kötülük yapan şeyden öç alırız; bize kötülük yapmış olan şey de her zaman için bir tehlikedir. Öç alma içgüdüsü, aslında, tehlike karşısında şiddetlenen bir korunma içgüdüsüdür. Bundan dolayı öç alma, insanlık tarihinde, söylendiği gibi olumsuz ve kısır bir iş görmüştür. Belli değeri olan bir savunma silahıdır; ama kaba bir silahtır. Kendiliğinden yerine getirdiği yararlı hizmetlerin bilincinde olmadığı için, kendisini yeni koşullara göre düzenleyemez; biraz gelişigüzel, onu güdüleyen kör güçlere bağımlı olarak ve taşkınlıkları hiçbir şeyle dizginlenmeksizin yapılır. Bugün, ulaşmak istediğimiz amacı daha iyi bildiğimiz için elimizdeki araçları daha iyi kullanmasını biliyoruz; kendimizi daha yöntemli bir biçimde, dolayısıyla daha etkin biçimde koruyoruz. Ama kural olarak eskiden de, daha yetersiz biçimde de olsa, bu sonuç elde ediliyordu. Demek ki bugünün cezası ile eskinin cezası arasında bir uçurum yoktur; bu nedenle de onun bizim çağdaş toplumlarımızdaki işlevini yerine getirebilmesi için kendisinden başka bir şey olması gerekmiyor. Bütün fark, bugün yaptığı işleri daha büyük bir bilinçle yapmakta olmasından ileri gelmektedir. Gerçi gerek bireysel, gerekse toplumsal bilinç, aydınlattıkları gerçeklik üzerinde etkisiz değillerse de, onun niteliğini değiştirecek güçleri yoktur. Algılanmış olsun ya da olmasınlar, olguların iç yapısı değişmez. Bu nedenle, cezanın temel ögelerinin eskisi gibi olduğunu kabul edebiliriz.

Gerçekten de ceza, hiç değilse bir bölümüyle, bir öç alma olayı olarak kalmıştır. Suçluya acı çektirmiş olmak için acı çektirmediğimiz söyleniyor; ama acı çekmesinin adalet gereği olduğunu düşünmüyor da değiliz. Belki düşüncemizde yanılıyoruz; ama sorun bu değil. Biz cezanın eskiden ve şimdi ne olduğunu belirlemeye çalışıyoruz, nasıl olması gerektiğini değil. Yargı dilinde durmaksızın kullanılan şu kamu kovuşturması deyiminin boş bir söz olmadığı kesindir. Cezanın gelecekte ortaya çıkacak durumlara karşı bizi korumaya gerçekten yaraya-

cağını düşünürken, her şeyden önce geçmişte verilmiş bir zararın da ödetilmesini sağlaması gerektiğini düşünüyoruz demektir. Bunun kanıtı, cezayı belirlerken suç ile elden gelen en yüksek ölçüde orantılı olmasına inceden inceye özen göstermemizdir; eğer suçlunun kötülük yaptığı için acı çekmesi ve aynı ölçüde acı çekmesi gerektiğine inanmıyor olsaydık, bu özenli çabalarımızı açıklayamazdık. Gerçekten de eğer ceza yalnızca bir savunma aracı olsa, cezalarda derecelendirmeye gerek kalmaz. Gerçi en ağır suçlarla hafif suçları bir tutmak toplum için tehlikeli olursa da, hafif suçların ağır suçlarla bir tutulmasında çoğu kez toplum için yalnızca yarar vardır. Bir düşmana karşı ne denli önlem alınsa yeridir. Daha hafif suçları işleyenlerin daha az kötü huylu oldukları ve onların kötü eğilimlerini gidermek için daha hafif cezaların yeterli olacağı söylenebilir. Ama eğilimlerinin daha az kötücül olması, daha az şiddetli olmasına engel olmaz. Hırsızların çalma eğilimleri, katillerin adam öldürme eğilimlerinden daha az şiddetli değildir; birincilerin tutumlarını düzeltmeye karşı gösterdikleri direnç de ikincilerinkinden daha az değildir. Bundan dolayı başarılı olmak için her ikisinde de aynı araçlara başvurmak gerekir. Daha önce söylendiği gibi eğer ceza vermekten amaç yalnızca zararlı bir gücü karşıt bir güçle önlemek olsa, ikincinin yalnızca şiddet açısından birinciyle orantılı olmasına bakılması, başka hiçbir nitelik aranmaması gerekir. Bu nedenle ceza derecelerinin çok az sayıda olması gerekir; cezanın yalnızca suçlunun az ya da çok sabıkalı olmasına göre değişmesi gerekir, işlediği suçun niteliğine göre değil. Kendini düzeltmeyen bir hırsıza, kendini düzeltmeyen bir katile olduğu gibi davranılacaktır. Oysa gerçekte, bir hırsızın kendini düzeltmesi olanaksız olduğu kesinlik kazansa bile ona daha ağır bir ceza vermemek gerektiğini biliriz. Bu, her ne kadar eski dönemlerin anlayışından daha yüksek düzeyde bir anlayışla da olsa, dişe diş ilkesine bağlı kaldığımızın bir kanıtıdır. Gerçi ne suçun ne de cezanın kapsamını eskiden olduğu kadar maddi ve kaba bir biçimde ölçmüyorsak da,

bir yararımız olsun ya da olmasın, her zaman bu ikisi arasında bir orantı bulunması gerektiğini düşünürüz. Demek ki ceza, atalarımız için ne idiyse bizim için de odur: Hâlâ bir öç alma eylemidir, çünkü bir karşılık ödetmeye dayalıdır. Öcünü aldığımız, zararını ödettiğimiz şey ise, ahlaka yapılan saldırıdır.

Bir tür ceza vardır ki, bu tutkulu nitelik onda ötekilerde olduğundan çok daha belirgindir: Cezaların çoğunu ikiye katlayan ve onlarla birlikte artan utanç cezası! Ama o da çoğunlukla bir şeye yaramaz. Başka insanlarla toplumda artık birlikte yaşamaması gereken, tutum ve davranışlarıyla daha büyük tehditlerin bile kendisini caydırmaya yetmeyeceğini yeterinden çok sergilemiş bulunan bir kişiyi damgalamak neye yarar? Verilecek başka ceza bulunmadığında ya da çok hafif olan bir maddi cezaya ek olmak üzere onur lekesi anlaşılabilir. Hatta toplumun, ancak başka cezalar yetersiz kaldığı zaman yasal cezalara başvurduğu da söylenebilir; ama öyle ise onları korumaya ne gerek var? Bunlar amaçsız ya da kötülüğü kötülükle gidermekten başka dayanağı bulunmayan bir tür ek işkencelerdir. Bunlar öylesine içgüdüsel ve direnilemeyen duyguların ürünüdürler ki, çoğu kez suçsuzlara da yönelirler; verilen cezadan suç yerinin, işlenişinde kullanılan araçların ve kimi kez suçlunun yakınlarının da paylarını alışında olduğu gibi. Oysa bu yaygın cezayı gerektiren nedenler, yasal cezaları da gerektiren nedenlerdir. Mahkemelerin nasıl ceza verdiklerine bakmak, arkasındaki güdünün tutku olduğunu anlamaya yeter; çünkü kovuşturmayı yürüten savcı da, savunmayı yapan avukat da hep tutkulara seslenmektedir. Savunma avukatı suçluya acınmasını sağlamaya, savcı ise suç ediminin rahatsız ettiği duyguları uyandırmaya çalışmakta, yargıç da bu karşıt tutkuların etkisi altında kararını vermektedir.

Görülüyor ki cezanın niteliği temelde değişmemiştir. Söylenebilecek tek şey, bugün öç alma gereksiniminin eski dönemlere göre daha iyi düzenlenip yürütüldüğüdür. Uyanmış bulunan uzakgörüşlülük anlayışı, eskiden olduğu gibi kör tutkuların

serbestçe at koşturmasına artık olanak bırakmamakta, onları belli sınırlar içinde tutmakta, saçma birtakım şiddetlere, gereksiz yıkımlara engel olmaktadır. Daha aydınlanmış olduğundan, gelişigüzel genişlemiyor; kendini yatıştırmak için artık suçsuz kişilere saldırmıyor. Ama yine de cezanın asıl özü öç duygusu olmakta süregidiyor. Öyleyse cezanın, asıl olarak şiddeti derecelendirilmiş bir tutkusal tepki olduğunu söyleyebiliriz[92].

Peki ama bu tepkinin kaynağı nedir? Birey mi, yoksa toplum mu?

Cezayı verenin toplum olduğunu herkes bilir; ama bu, kendisi için olmayabilir. Cezanın toplumsal nitelikte olduğuna hiçbir kuşku bırakmayan şey, bir kez verildikten sonra yalnız toplum adına hükümetçe kaldırılabilmesidir. Eğer üçüncü kişileri tatmin etmek için verilmiş olsaydı, onların her zaman cezayı kaldırma yetkisi de olurdu: Bir ayrıcalık verilsin de ilgili ondan vazgeçemesin, böyle bir şeyi anlamaya olanak yoktur. Cezanın toplumca belirlenmekte olduğundan da anlaşıldığı üzere, cezayı gerektiren edimden bireylerle birlikte toplum da etkilenmiştir ve cezalandırılan şey, topluma yönelik saldırıdır.

Bununla birlikte cezanın uygulanmasının özel kişilerin istencine bağlı olduğu kimi durumlar gösterilebilir. Roma'da kimi kötü edimler, zarar görenin yararına olacak bir ceza takdirini gerektirir, ilgili de onu bağışlayabileceği gibi bir iş üzerinde anlaşmaya da varabilirdi: Suçüstü olmayan hırsızlık, üzerine haksız para geçirme, hakaret, başkasının malına haksız zarar verme durumlarında olduğu gibi[93]. Özel kişilere karşı işlenen suçlar (*delicta privata*) denilen bu suçlar, kent adına kovuşturulması gereken asıl suçlardan ayrılıyordu. Aynı ayrımın Eski Yunan'da ve İbra-

(92) Zararın ödetilmesi düşüncesini anlamsız bulanlar bile bunu kabul ediyorlar; çünkü kendi görüşleriyle tutarlı kalmak için, geleneksel ceza anlayışının tümden değişmiş olması ve baştan başa yenilenmesi gerektiği sonucuna varmaktadırlar. Demek ki ceza, kendilerinin karşı çıktığı bir ilkeye dayalıdır ve hep bu ilke üzerine kurulu olmuştur. (Bknz.: Fouillé, *Science sociale*, s. 307 vd.)

(93) Rein, *a.g.y.*, s. 111.

nilerde de bulunduğunu görüyoruz[94]. Daha ilkel halklar arasında cezanın, kimi kez çok daha tam anlamıyla özel bir şey olduğu görülüyor: Kan davası (*vendetta*) âdeti bunu kanıtlar gibidir. Bu toplumlar, genellikle *klan* diye adlandırılan, yarı-ailemsi kümelerden kuruludurlar. Bir klanın bir ya da birkaç üyesinin bir başka klana karşı saldırıda bulunması durumunda, uğradığı saldırıyı cezalandıran klanın kendisidir[95]. Bu olayların bilimsel açıdan önemini –en azından görünüşte– daha da arttıran şey, *vendetta*'nın başlangıçlarda tek ceza olduğunun çoğunlukla öne sürülmesidir: Buna dayanılarak cezanın önceleri özel öç alma edimlerinden oluştuğu savunulmaktadır. Bundan dolayı bugün toplumun cezalandırma hakkıyla donanmış olması, ancak bireylerin ona bir tür yetki vermesi ile olmuştur, deniliyor. Toplumun yalnızca bireylerin vekilliğini yaptığı, bireyler adına onların çıkarlarını yönetenin toplum olduğu, belki onları daha iyi yöneteceği için topluma bu yetkinin verildiği, ama yönetilen çıkarların toplumun kendi çıkarları olmadığı savunulmaktadır. Bu ilke gereğince bireyler önceleri kendi aralarında öç alıyorlardı; şimdi ise toplum onların öcünü alıyor; ama bu yetki aktarmasından dolayı ceza hukuku nitelik değiştiremeyeceğine göre, toplumsal bir nitelik de kazanamaz; toplumun burada başat bir rol oynadığı görülüyorsa da, bu, bireylerin yerine geçmek biçimindedir.

Ne denli yaygın olursa olsun, bu kuram, en sağlam biçimde saptanmış olan olgulara aykırı düşmektedir. *Vendetta*'nın cezanın ilkel biçimi olduğu bir tek toplum gösterilemez. Tam tersine, ceza hukukunun başlangıçta asıl olarak dinsel nitelikte olduğu kesindir. Bu, Hindistan ve Filistin için kesin bir gerçektir, çünkü buralarda uygulanan hukuk tanrısal açınlama ürünü sayılıyordu[96].

(94) İbranilerde hırsızlık, rehine aykırı davranış, güvenin kötüye kullanılması, darb, özel kişilere karşı işlenen suçlardan sayılırdı.

(95) Özellikle bknz.: Morgan, *Ancient Society*, London, 1870, s. 76.

(96) Filistin'de hakimler kâhinlerden değildiler, ama her hakim Tanrı'nın temsilcisi, Tanrı'nın adamı idi. (*Deutér.*, I, 17; *Exode*, xxii, 28) Hindistan'da yargılayan kral idi, ama bu iş özünde dinsel sayılıyordu (Manou, VIII, v, 303-311).

Mısır'da, devlet yönetimine ilişkin bütün yasalarla birlikte ceza hukukunu da kapsayan Hermes'in on kitabı kutsal sayılıyordu; Elien, Mısır kâhinlerinin daha ilk çağlardan beri yargı erkini kullandıklarını doğrulamaktadır[97]. Eski Almanya'da da durum böyleydi[98]. Eski Yunan'da adaletin Jüpiter'den türediğine, duygunun da Tanrı'nın bir öcü olduğuna inanılırdı[99]. Roma'da ceza hukukunun dinsel kökenleri, hem eski geleneklerde,[100] hem çok geç dönemlere değin süregelen ilkel uygulamalarda, hem de doğrudan doğruya hukuk terimlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır[101]. Oysa din, özünde toplumsal bir şeydir. Bireysel amaçlar gütmedikten başka, her an birey üzerinde bir zorlayıcı etkide bulunur. Onu sıkıcı birtakım uygulamalara zorlar, maddi yük getiren küçük ya da büyük özverilerle yükümlü kılar. Kutsal kişilere vermekle yükümlü olduğu armayanları kendi mal varlığından karşılamak zorundadır; dinsel törenler için gerekli zamanı iş ya da dinlenme zamanından ayırmalıdır; kendisine buyurulan her türlü yoksunluklara katlanmak, hatta eğer tanrılar buyuruyorsa yaşamını vermek zorundadır. Dinsel yaşam, tümüyle özveri ve çıkar gözetmemek ilkesi üzerine kuruludur. Ceza hukuku başlangıçta dinsel bir hukuk ise, hizmet ettiği çıkarların toplumsal çıkarlar olduğuna kuşku kalmaz. Tanrılar, verdikleri cezalarla, özel kişilere değil, kendilerine yapılan saldırıların öcünü almaktadırlar; ama biliyoruz ki tanrılara karşı yapılan saldırılar, topluma karşı yapılmış saldırılardır.

Bundan başka, aşağı uygarlık düzeyindeki toplumlarda en çok işlenen suçlar, kamu yararına aykırı olan suçlardır: Dine, geleneklere, hükümet erkine, vb. karşı işlenen suçlar. İncil'de,

(97) Thonissen, *Etudes sur l'histoire du droit criminel*, I, s. 107.

(98) Zöpfl, *Deutsche Rechtsgeschichte*, s. 909.

(99) Hesiodos, "İnsanlara adaleti veren Satürn'ün oğludur." diyor. (*Travaux et jours*, V, 279 ve 280, éd. Didot). "Ölümlüler kötü eylemlere yöneldiğinde, görüşü çok geniş Jüpiter, onlara hemen bir ceza verir."(*a.g.y.*, 266. Bkn.: *İlyada*, XVI, 384 vd.).

(100) Walter, *agy.*, § 788.

(101) Rein, *agy.*, s. 27-36.

Manu Yasalarında, Eski Mısır hukukunu yansıtan anıt kalıntılarında bireyleri koruyucu hükümlerin tuttuğu yerin küçüklüğüne karşın, kutsal nesnelere karşı işlenecek suçlar, türlü dinsel ödevlerin ve tören gereklerinin yerine getirilmemesi gibi durumlar karşısında ceza hukukunun aldığı taşkın biçime bakmak yeterlidir[102]. Ayrıca bu suçlar, en ağır biçimde cezalandırılan suçlardır. Yahudilerde en tiksindirici suçlar, dine karşı işlenen suçlardır[103]. Tacitus'un yazdığına göre Eski Almanlarda da yalnız iki suça ölüm cezası verilirdi: Hainlik ve kaçaklık[104]. Konfüçyüs ve Meng-çu'ya göre inançsızlık adam öldürmekten daha büyük bir suçtur[105]. Eski Mısır'da kutsal nesnelere karşı işlenecek en ufak bir saygısızlık ölümle cezalandırılırdı[106]. Roma'da suç basamaklarının en yukarısında *crimen perduellionis*[107] yer alırdı.

Peki ama, örneklerini verdiğimiz bu özel cezalar nedir? Bunlar, hem bastırıcı hem de onarıcı yaptırımlar içeren karmaşık nitelikte cezalardır. Roma hukukundaki özel suç, gerçek cinayet ile yalnızca kişisel zarar arasında böyle bir yer tutmaktadır. Her ikisinden de özellikler taşımakta ve her iki alanın sınırlarında bulunmaktadır. Bir yandan, onun için yasayla saptanmış yaptırım yalnızca eski durumun geri getirilmesiyle sınırlı olmadığı için suç niteliğindedir; suçlu yalnızca verdiği zararı onarmakla değil, ona ek olarak bir tazminat da ödemek zorundadır. Ama öte yandan bu tam anlamıyla bir suç da değildir, çünkü, cezayı veren toplum ise de, uygulamasını yürüten kendi başına toplum değildir. Toplum bu hakkı zarar gören tarafa bırakmıştır, o isterse kullanabilir[108]. Bunun gibi *vendetta*'nın

(102)Bknz.: Thonissen, *kitap boyunca.*
(103)Munck, *Palestine*, s. 216.
(104)*Germania*, XII.
(105)Plath, *Gesetz und Recht im alten China*, 1865, s. 69 ve 70.
(106)Bknz.: Thonissen, *a.g.y.*, I, s. 145.
(107)Walter, *op.cit.*, § 803.
(108)Bununla birlikte özel suçun cezai niteliğini daha belirgin kılan şey, gerçek anlamında kamusal bir ceza olan onur kırıcı bir sonucu doğurmasıdır (Bknz.: Rein, *agk*, s. 916 ve Bouvy, *De l'Infamie en droit romain*, Paris, 1884, s. 35).

(kana kan) da toplumun meşru saydığı bir ceza olduğu açıktır, ama onun uygulamasını ilgili taraflara bırakıyor. Bu olgular, cezanın niteliği konusunda söylediklerimizi doğrulamaktadır. Eğer bu tür orta yol yaptırım, bir ölçüye değin özel nitelik taşıyorsa, aynı ölçüde ceza olmaktan da uzak demektir. Onun ceza niteliği ne kadar az vurgulanırsa toplumsal niteliği de o kadar silikleşir. Bunun tersi de doğrudur. Öyleyse özel öç alma, cezanın ilk örneği, *prototipi* olmak gerekirse de, tersine tam olmayan bir cezadır. Başlangıçlarda yalnız kişilere karşı işlenen suçların cezalandırıldığı şöyle dursun, hukukun yalnızca eşiğinde bulunurlardı. Toplumun düzeyi yükseldikçe bunlar ceza basamaklarının yukarlarına çıkabilmiştir. Burada betimlememize gerek olmayan bu işlem, yalınkat bir geçişle olmamıştır. Tam tersine, bu cezalandırılmanın tarihi, toplumun durmadan bireylerin, ya da daha doğrusu bağrında barındırdığı basit grupların yerini alması sürecinin tarihidir. Bu süreç içinde özel kişilerin hukuku artan bir ölçüde toplum hukukuna yerini bırakmıştır[109].

Ama yukarda belirtilen özellikler, yasalarla verilen cezalarda olduğu kadar, yalnızca ahlaka aykırı edimlere uygulanan, yaygın, bireylerin vicdanlarında yer bulan manevi cezalarda da bulunan özelliklerdir. Birincilerin ayırt edici özelliği, daha önce belirttiğimiz gibi, onların örgütlü olmasıdır; peki, bu örgütlenmenin özü nedir?

Günümüz toplumlarında işlediği biçimiyle ceza hukuku düşünüldüğünde, çok iyi tanımlanmış suçlara yine çok iyi tanımlanmış cezaların verilmesini öngören bir yasa akla gelir. Yalnız, bu genel hükümleri her özel duruma uygulamada yargıcın bir ölçüde hareket özgürlüğü vardır; ama cezanın ana sınırları her suç kesimi için belirlidir. Ancak, bu bilgili düzenleme ile ceza oluşturulmuyor, çünkü birçok toplumlarda önce-

(109)Şu husus özellikle dikkate değer: *Vendetta (kana kan)*, son derece topluluğa özgü bir şeydir. Öcü alınan birey değil, oymağıdır; daha sonra diyet ya oymağa ya da aileye ödenir.

den saptanmış olmaksızın türlü cezalar verildiğini biliyoruz. Örneğin Tevrat'ta kesinlikle yasaklanan, ama açıkça belirli herhangi bir ceza ile yaptırıma bağlanmış olmayan birçok edimler bulunmaktadır. Oysa bu edimlerin cezai nitelikte olduğuna kuşku yoktur; çünkü metinlerde ceza belirtilmiyorsa da, yasaklanan edimden öyle korkutucu nitelemelerle söz edilir ki cezalandırılmadığı bir an için bile düşünülemez[110]. Bundan dolayı yasanın bu noktadaki sessizliği, cezanın belirli olmamasından ileri gelmektedir. Nitekim Pantatök (Eski Ahid'in ilk beş kitabı, Ö.O.) de gösteriyor ki, suç nitelikleri tartışma götürmeyen, cezası ise yalnızca onu uygulayacak yargıç tarafından belirlenen edimler vardı. Toplum, bir suç karşısında olduğunu biliyordu; ama ona verilmesi gerekli ceza henüz saptanmış değildi[111]. Dahası, yasa koyucunun saptamış olduğu cezaların bile birçoğu kesinlikten yoksundur. Böylece eşit biçimde işlem görmeyen değişik suç biçimleri bulunduğunu biliyoruz; birçoğu için yasa metinleri ölüm cezası öngörmekte ise de, ne tür bir ölüm cezası uygulanacağı belirtilmiş değildir. Sumner Maine'e göre Eski Roma'da da durum böyleydi; suçlar (*crimina*), işlenip işlenmediğini soruşturma ile birlikte cezayı da yasayla bağımsız bir biçimde saptayan halk meclisinin önünde kovuşturulurdu.[112] Ayrıca, XVI. yüzyıla değin cezanın genel ilkesi, "cezanın uygulanmasını yargıcın takdirine bırakmak" idi (*abitrio et officio judicis*) ... "Ancak yargıcın yürürlükte olanlar dışında ceza koymak yetkisi yoktu"[113]. Yargıcın yetkilerinden biri de, belirlenmemiş olan bir suçun ni-

(110) *Deutér.*, VI, 25.

(111) Sabat Bayramı'nda odun toplayan bir adam görülmüştü: "Görenler onu Musa'nın, Harun'un ve bütün bir meclisin önüne çıkardılar; bunlar da onu hapse attılar, *çünkü ona ne yapmak gerektiği henüz belirtilmiş değildi.*" (*Sayılar*, XV, 32-36.) – Başka bir yerinde Tanrı'nın adına hakaret eden bir kimseden söz edilmektedir. Orada bulunanlar onu tutuklarlar, ama ona ne yapılmak gerektiğini bilmemektedirler. Musa'nın kendisi de bilmediği için Tanrı'ya danışmaya gider. (*Lév.*, XXIV, s. 12-16).

(112) *Ancien Droit* (Eski Hukuk), s. 353.

(113) Du Boys, *Histoire du droit criminel des peuples modernes*, VI, s. 11.

teliğini belirleyip düzenlemenin yalnız onun takdirine ait olmasıydı[114].

Görüldüğü gibi bu tür cezalandırmanın özel biçimdeki örgütlenişi, cezanın yasayla saptanmasıyla sınırlı değildir; tek başına bir ceza yargılama usulünün kurulmasından da oluşmaz; az önce değindiğimiz olgular, uzun süreler boyunca bir ceza yargılama usulünün bulunmadığını göstermektedir. Gerçek anlamında ceza bulunan her yerde görülen tek örgütleniş, bir mahkeme kurumunun kurulmasıydı. Nasıl oluşmuş olursa olsun, ister tüm halktan isterse yalnızca kimi seçkinlerden kurulu olsun, olayın soruşturmasında ve cezanın uygulanmasında izlenen belli bir usul bulunsun ya da bulunmasın, yalnızca yasaya aykırı edimin irdelenmesinin herkesçe değil, örgütlü bir kurumca yapılması, yalnızca toplumsal tepkinin belli bir organca anlatıma kavuşması durumu, cezayı belirsiz olmaktan çıkarmaktadır. Örgütlenme daha yetkin olabilir, ama belirttiğimiz andan başlayarak vardır.

Demek ki ceza, asıl olarak, toplumun örgütlü bir kuruluş aracılığıyla kimi davranış kurallarına aykırı davranan üyelerine uyguladığı değişik şiddet derecelerindeki tutkulu bir tepkiden oluşmaktadır.

Ve suç için verdiğimiz bu tanım, cezanın bütün bu niteliklerini kolaylıkla kapsayabilmektedir.

III

Bilincin her güçlü durumu, bir yaşam kaynağıdır; bu, bizim genel canlılık durumumuzun temel bir etkenidir. Bundan dolayı onu zayıflatıcı her şey bizim değer ve saygınlığımızı azaltır, bizi manen zayıflatır. Bunun sonucu olarak, önemli bir organımız iş görmediği ya da zayıfladığı zaman duyduğumuza benzer bir huzursuzluk durumu ortaya çıkar. Bu nedenle, bilincimizin bütünlüğünü koruyabilmek için, canlılığımızı zayıf-

(114)Du Boys, *ibid*, s. 14.

latıcı olabilecek bir etkene karşı tepki göstermemiz, onu ortadan kaldırmaya çalışmamız kaçınılmazdır.

Böyle bir duruma yola açacak etkenlerin en başına, aykırı bir durumun tasarımını koymak gerekir. Bir tasarım, aslında gerçekliğin yalınkat bir görüntüsü, nesnelerin bize yansıyan cansız bir gölgesi değildir; çevresinde organik ve ruhsal olaylar kasırgası doğuran bir güçtür. Bir düşüncenin doğuşuna eşlik eden sinirsel akım, yalnız doğduğu nokta çevresindeki beyinzarı merkezlerine yansıyarak bir sinir ağından ötekine geçmekle kalmıyor; devindirme merkezlerinde yankılanarak birtakım devinimlere yol açmakta, sinir merkezlerinde yankılanarak birtakım görüntüler yaratmakta, kimi kez yanılsama başlangıçlarına neden olmakta, dahası yaşatkan (vejetatif) işlevleri bile etkileyebilmektedir[115]. Söz konusu tasarım ne denli güçlü, içerdiği duygu ögesi ne denli gelişkin ise, bu yankılar da o denli büyük olur. Böylece bizim duygularımıza aykırı olan bir duygunun tasarımı, temsil ettiği duygunun sanki kendisi bizim bilincimize girmiş gibi, aynı yönde ve aynı biçimde bizi etkiler. Duygunun kendisinde bulunan ilişki ve bağların aynısı –ama biraz daha zayıfı– tasarımında da vardır; tasarımı da aynı düşünceleri, aynı devinimleri, aynı heyecanları uyandırır. Bundan dolayı bizim kişisel duygularımızın işleyişine karşı bir direnç çıkarır ve böylece gücümüzün başlıca bir bölümünü ters bir yöne çekerek onu zayıflatır. Sanki içimize yabancı bir güç girmiş ve bizim olağan ruhsal yaşamımızın özgür işleyişini bozmuş gibi olur. İşte bu yüzden bizimkine aykırı bir görüş karşısında huzursuzluk duymamak elde değildir; çünkü içimize girmekte ve oradaki her şeye aykırı nitelikte olduğundan ağır huzursuzluklara yol açmaktadır. Kuşkusuz çatışma yalnızca soyut düşünceler arasında kaldığı sürece, çok derinlere inmediğinden büyük acılar doğurmaz. Bu düşüncelerin bulunduğu yer, bilincin hem en yukarı, hem de en yüzeysel bölgesidir. Burada ortaya çıkan değişmeler geniş yankılar yapmadığından, bizi pek

(115)Bknz.: Maudsley, *Physiologie de l'esprit*, s. 270.

az etkiler. Ama değer verdiğimiz bir inanç söz konusu ise, ona cezasız kalacak biçimde dokunulmasına izin vermeyiz ve veremeyiz. Ona yönelik her saldırı, saldırana karşı az ya da çok şiddetli duygusal bir tepki uyandırır. Ona karşı ayaklanır, ona kızar, kin tutarız. Böylece ayağa kalkan duyguların eyleme dönüşmemesi olanaksızdır; ondan kaçar, onu kendimizden uzak tutarız; çevremizden kovarız, vb.

Kuşkusuz her güçlü kanının zorunlu olarak hoşgörmez olduğunu ileri sürmüyoruz; her günkü gözlemlerimiz tersini kanıtlamaya yeter. Ama birtakım dış etkenler, etkilerini incelediğimiz güçleri işlemez kılmaktadır. Örneğin karşıtların birbirlerine karşı aralarındaki karşıtlığı sınırlayan ve hafifleten genel bir duygusal yakınlıkları (sempati) olabilir. Ama bu duygusal yakınlığın söz konusu karşıtlıktan daha güçlü olması gerekir; yoksa ona üstün gelemez. Ya da karşı karşıya gelen taraflar, sonuç alınamayacağını görerek kavgadan vazgeçerler; birbirlerini yok edemeyince, karşılıklı konumlarını korumakla yetinir, birbirlerine katlanırlar. Kimi din savaşlarını sona erdiren karşılıklı hoşgörü, çoğu kez bu niteliktedir. Bütün bu durumlarda duygu çatışmasının doğal sonuçlarını vermemesi, onları içermemesinden değil, başka etkenlerin onları elde etmesini engellemesinden dolayıdır.

Bundan başka, söz konusu çatışmanın sonuçları gerekli olduğu gibi yararlıdır da. Çünkü kendilerini doğuran nedenlerin zorunlu sonucu iseler de, o nedenleri sürdürmeye de katkı yaparlar. Bütün bu şiddetli duygular, gerçekte, incitilen duygunun uğradığı karşıtlığa dayanabilecek gücü elde edebilmesi için ek birtakım güçlere çağrıda bulunmaktan başka bir şey değildir. Kimileri öfkenin yıkıcı bir tutkudan başka şey olmadığı gerekçesiyle onu yararsız bulurlar; ama bu, onu yalnız bir yönüyle görmenin sonucudur. Gerçekte öfke, kişisel duygumuzun tehlikelere göğüs germesine yardımcı olmak üzere, bizdeki gizil ve kullanılabilir güçlerin aşırı uyarılıp daha da arttırılması durumudur. Kişisel duygumuz, deyim yerindeyse barış

durumunda iken, savaşacak ölçüde donanımlı değildir; bu nedenle, yedekteki duygular gerektiği anda işe koşulmazsa, yenilme tehlikesi vardır; öfke, bu yedek duyguların seferber edilmesinden başka bir şey değildir. Kimi zaman yardıma çağrılan yedek güçlerin gerekenden daha çok olabilmesi, tartıştığımız konudaki görüşümüzü zayıflatmak bir yana, daha da güçlendirir.

Bir inanç ya da duygunun birbirleriyle ilişki içindeki insanların oluşturduğu bir toplulukça ortaklaşa duyulmasının, kendi başına o inanç ya da duyguya ne büyük bir güç kazandıracağı bilinen bir gerçektir; bu durumun nedenleri bugün iyice bilinmektedir[116]. Karşıt bilinç durumları karşılıklı olarak zayıfladığı gibi, benzer bilinç durumları da karşılıklı duygu alışverişi yoluyla birbirlerini güçlendirirler. Birinciler birbirini yok ederken ikinciler birbirine eklenirler. Birisi bizim benimsediğimiz bir düşünceyi dile getirecek olsa, bu durum üzerine oluşturacağımız tasarım düşüncemize eklenir, onunla birleşip kaynaşır, kendisindeki canlılıktan ona da verir; bu birleşmeden, öncekileri içeren ve bu nedenle onların teker teker her birinden daha canlı olan yeni bir düşünce doğar. İşte kalabalık meclislerde bir heyecanın böylesi bir şiddet elde etmesi bundan dolayıdır; çünkü her bireysel bilinçte ulaştığı canlılık, bütün öbür bilinçlerde yankısını bulmaktadır. Bir ortak duygunun bizde böylesi bir yoğunluğa ulaşması için, bizim her birimizin bireysel doğamızda onu daha önce duymuş olmamız gerekmez; çünkü bizlerin ona eklediğimiz şey, bütünüyle pek az bir şeydir. Ortak duygunun, kaynağından aldığı güçle bizi dışımızdan etkilemesi için, bizim ona çok karşıt bir özellikte olmamamız yeterlidir. Suçun incittiği duygular bir toplumun içindeki en ortaklaşa duygular olduğuna göre, dahası bunlar ortak bilincin özellikle güçlü olduğu durumlarla ilgili bulunduğuna göre, kendilerine aykırı bir davranışa katlanmaları olanaksızdır. Özellikle bu aykırılık yalnızca kuramsal olmadığı, yalnızca sözlerle anlatıl-

(116)Bknz.: Espinas, *Sociétés animales,* kitap boyunca, Paris, F. Alcan.

makla kalmayıp edimlere dönüştüğü ve öylece en ileri noktasına vardığı durumda, ona karşı tutkulu bir sertlikle tepki göstermemek olanaksızdır. Bundan dolayı yalnızca eski durumun geri getirilmesi bize yetmez; çok daha büyük çaplı bir doyum elde etmek isteriz. Suçun çarptığı güç pek şiddetli olduğundan, ona karşı tepki de ılımlı olamaz. Ilımlı tepki gücün zayıflamasına neden olur, çünkü kendini toparlayıp aynı düzeyde koruyabilmesi, tepkinin şiddetine bağlıdır.

Çoğu kez usdışı sayılan bu tepkinin bir özelliği böyle açıklanabilir. Günahını ödeme kavramının temelinde, bize üstün olan gerçek ya da tasarlanan bir gücü memnun etme düşüncesi bulunmaktadır. Bir suçun cezasının verilmesini isterken, kendi kişisel öcümüzü değil, belli belirsiz bir biçimde bizim dışımızda ve üzerimizde sandığımız kutsal bir şeyin öcünü almak isteriz. Bu şeyi, zamana ve ortama bağlı olarak değişik biçimlerde algılarız; kimi kez ahlak ya da ödev gibi yalın bir düşüncedir; çoğu kez ise onu somut bir ya da birçok nesne olarak tasarlarız: Atalar, ilahlar gibi. İşte ceza hukukunun yalnız başlangıçta dinsel nitelikte olmasının değil, bugün da hâlâ az çok dinsellik izleri taşımakta olmasının nedeni budur: Çünkü cezalandırdığı edimler, aşkın bir varlık ya da kavrama karşı yapılan saldırılar gibi görülüyor. Yalnız kişisel çıkarlara verilen zarar durumunda zararın ödenmesini yeter görürken, bir suç söz konusu olduğunda daha ağır bir ceza istememizin nedeni de aynıdır.

Bu tasarımın düşsel nitelikte olduğu kuşku götürmez; gerçekte bir anlamda kendi öcümüzü almakta, kendi kendimizi tatmin etmekteyiz, çünkü incitilen duygular bizde, yalnız bizde bulunuyorlar. Ama bu düşlem gereklidir. Kökenlerinin ortaklaşa, evrensel, sürekli ve şiddetli olması nedeniyle, bu duygularda olağanüstü bir güç bulunur; bilincimizin çok daha zayıf olan öteki durumlarından köklü bir biçimde ayrılırlar. Bizi egemenlikleri altına alırlar; onlarda bir tür insanüstü bir şey vardır; ayrıca bizi dünya yaşamının dışında kalan birtakım nes-

nelere bağlarlar. Bu nedenle bize yabancı ve üstün olan bir gücün bizdeki yansıması gibi görünürler. Bundan dolayı onları bizim dışımızda olacak biçimde içeren birtakım nesnelerle temsil etmek gereğini duyarız. Kişilikte böyle kesimsel yabancılaşmaların nasıl oluştuğu bugün bilinmektedir. Bir ceza düzeni var oldukça, şu ya da bu biçim altında, bu ılgım (serap)ın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çünkü, başka türlü olması için ortak duyguların bizlerde zayıf şiddette olması gerekir. Ama o zaman artık cezaya yer kalmaz. Peki, insanlar yanlışlarını anlar anlamaz yanlış da kendiliğinden ortadan kalkar mı denilecek? Ama güneşin olağanüstü büyük bir yuvarlak olduğunu bildiğimiz halde, biz onu her zaman bir iki karış eninde bir daire biçiminde görürüz. Sağduyu bize duygularımızı yorumlamayı öğretebilirse de onları değiştiremez. Zaten yanılma da tam değil, sınırlıdır. Bu duygular ortak duygular olduğundan, bizde temsil ettikleri şey biz değiliz, toplumdur. Bu nedenle onların öcünü alırken kendimizin değil, toplumun öcünü alıyoruz; ayrıca toplum bireyin üstünde bir şeydir. Görüldüğü gibi ceza ödetmenin bu yarı-dinsel niteliğine bakarak onu asalakça bir gereksizlik olarak görmek yanlış olur. Tersine, bu nitelik cezanın tamamlayıcı bir parçasıdır. Cezanın niteliğini eğretileme biçiminde açıklıyorsa da, eğretilemede gerçek yok değildir.

Öte yandan cezayı gerektiren tepkinin her durumda aynı biçimde belirmediğini biliyoruz; çünkü onu belirleyen duygular her zaman aynı değildir. Gerçekten de incitilen duygunun canlılığına ve uğranılan saldırının ağırlığına göre ortaya çıkan duygu da az ya da çok şiddetli olur. Güçlü bir duygulanma durumu zayıf bir duruma göre daha çok tepki gösterir; aynı güçte iki duygulanma durumu, incitilme ölçüsüne bağlı olarak değişik şiddette tepki gösterirler. Tepkilerin böyle değişik olması bir zorunluluktur ve aynı zamanda yararlıdır; çünkü yardıma çağrılan gücün tehlikenin büyüklüğü ile orantılı olması iyidir. Güç çok zayıf kalırsa yeterli olmayacak, aşırı büyük olursa boşa harcanmış olacaktır. Suç sayılan edimin ağırlığı aynı etken-

lere bağlı olarak değiştiğine göre, suç ile ceza arasında her yerde görülen orantılılık, bilgiççe birtakım hesaplamalar yapmaya gerek kalmaksızın, kendiliğinden oluşuyor. Suçların derecelendirilmesine yol açan şey, cezaların da derecelendirilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle bu iki ölçü birbirine uygun düşmemezlik edemezler; ve bu orantılılık, zorunlu olarak ortaya çıkmak için, aynı zamanda yararlı olmalıdır.

Bu tepkinin toplumsal nitelikte olduğu konusuna gelince, bu, incitilen duyguların toplumsal nitelikte olmalarından ileri geliyor. Bu duygular bütün bireysel bilinçlerde var olduğu için, incitici davranış ona tanık olanların ya da onu duyanların hepsinde aynı kızgınlığa yol açıyor. Herkes inciniyor; sonuç olarak da herkes o davranışa karşı çıkıyor. Tepki yalnız genel değil, aynı zamanda ortaklaşa bir tepkidir. Bu ikisi aynı şey değildir. Tepki, her bireyde, öbür bireylerden ayrı olarak ortaya çıkmıyor; duruma göre değişik ölçülerde de olsa, tümünde ve birlikte olarak ortaya çıkıyor. Gerçekten de, karşıt duygular birbirlerini ittiği gibi, benzer duygular da birbirlerini çekerler; ve bu çekim, söz konusu duygular ne denli yoğunsa o denli güçlü olur. Ama karşıtlık, o duyguları harekete geçiren bir tehlike olduğu için, onlar arasındaki çekim gücünü arttırır. Bir insan, yabancı bir ülkede iken yurttaşlarıyla buluşup görüşmek konusunda duyduğu kadar güçlü bir isteği kendi ülkesinde hiçbir zaman duyamaz; bir dine inanan kişi, hiçbir zaman, inancından dolayı işkence gördüğü anda olduğu kadar kendisini dindaşlarına yönelmiş hissetmez. Kuşku yok ki her zaman bizim gibi düşünen ve duyanlarla birlikte olmaktan hoşlanırız. Ama kanılarımızın şiddetle tartışıldığı bir toplantı çıkışında kanıdaşlarımızı artık yalnız hoşlanma güdüsüyle değil, tutkulu bir biçimde ararız. Görüldüğü gibi suç, dürüst bilinçleri birbirine yaklaştırır ve onları odaklaştırır. Özellikle küçük kentlerde ahlaka aykırı bir olay geçtiğinde neler olduğuna bakmamız yeterlidir. İnsanlar olaydan söz etmek için yollarda birbirini durdurur, ziyaretlerine gider, uygun yerlerde buluşur ve hep birlikte üzün-

tülerini dile getirirler. Karşılıklı anlatılan bütün bu benzer izlenimlerden, dile getirilen bütün bu kızgınlıklardan, duruma göre az ya da çok belirgin olan ve artık tek tek hiç kimsenin özel tepkisi olmayan, herkesin ortak tepkisi olan tek bir kızgınlık duygusu ortaya çıkar. Bu, kamunun kızgınlığıdır.

Zaten yalnız kamunun kızgınlığı bir şeye yarayabilir. Gerçekten de incitilen duygular bütün güçlerini herkesin ortak duyguları olmaktan almaktadırlar; güçlüdürler, çünkü karşı çıkılmayan duygulardır. Onlara gösterilen bu özel saygı, herkesçe gösteriliyor olmaktan kaynaklanır. Demek ki bu saygı gerçekten genel bir saygı olmadıkça, onu inciten davranış suç olamaz. Çünkü o zaman tam anlamıyla ortaklaşa duygular değiller, demektir. Suç, duyguların gücünün kaynağı olan bu ortaklaşa özelliğe zarar vermektedir. Öyleyse incinen bilinçler, dayanışma içinde bulunduklarını birbirlerine göstermek üzere, birleşip söz konusu davranışı anormal saymazlarsa, sürekli olarak aykırı davranışlarla sarsılmaları kaçınılmaz olur. Bunu önlemek için karşılıklı olarak birbirlerine her zaman birlik içinde oldukları güvenini vermeleri gerekir; bunun tek yolu, birlikte davranış sergilemektir. Özetle, saldırıya uğrayan ortak bilinç olduğundan, direnmenin de ondan gelmesi ve dolayısıyla da direncin ortaklaşa olması gerekir.

Açıklanması gereken son nokta, bu ortak bilincin neden örgütlendiğidir.

Örgütlü, yani yasayla saptanmış bir cezalandırmanın gelenekle saptanan belirsiz cezalandırmaya karşıt olmadığını, onunla arasında yalnız bir derece farkı bulunduğunu, yani gösterilen tepkinin daha ortaklaşa nitelikte olduğunu göz önüne alırsak, bu son özelliği da açıklamış oluruz. Ceza ile öcü alınan duyguların daha güçlü ve daha belirli nitelikte olması, onların neden daha ortaklaşa biçimde belirdiğini de açıklayan özelliklerdir. Eğer uyulmayan durum zayıf, yani iyice yerleşmiş olmayan bir durum ise, ya da aykırı davranış hafif bir aykırılık ise, incinen duygularda ancak zayıf bir yoğunlaşmaya yol açar; ter-

sine, eğer iyice yerleşmiş bir duruma aykırılık söz konusu ise, ya da aykırı davranış ağır bir saldırı niteliğinde ise, saldırıya uğrayan tüm grup hep birlikte tehlikeye karşı birleşir, deyim yerindeyse bir araya gelir. Artık yalnızca fırsat çıkınca birbirlerine izlenimlerini aktarmakla, rastlantılara ya da karşılaşma olasılıklarına bağlı olarak şurada ya da burada biribilerine yaklaşıp söyleşmekle yetinmezler. İyiden iyiye oluşan heyecan, birbirine benzeyenleri bir araya gelmeye ve belli bir yerde toplanmaya şiddetle iter. Topluluğun bu maddi yakınlaşması, düşüncelerin birbirini daha derinden etkilemesine olanak sağlamakla, aynı zamanda her türlü toplu halde davranışı da kolaylaştırır; tek tek her bilinçte yer bulan duygusal tepkiler, böylece birleşmek için en elverişli koşullara kavuşurlar. Ancak, eğer bu duygusal tepkiler, niceliksel ya da niteliksel açıdan çok değişik olsalar, bu türlü ve birbirine indirgenemeyen ögeler arasında tam bir birleşme gerçekleşemez. Ama biliyoruz ki, onlara yol açan duygular çok belirli ve dolayısıyla çok tekdüze (üniform) duygulardır. Bu tekdüzelik içinde çok doğal olarak birbirleriyle kaynaşıp bireyselliklerini yitirir, yerlerine geçen ve artık tek tek her biri tarafından değil, böylece oluşan toplumsal varlık tarafından uygulanan tek bir sonuç içinde erirler.

Birçok olgu, cezanın tarihte böyle ortaya çıktığını göstermektedir. Gerçekten de ilk çağlarda halkın tümünün katıldığı meclis mahkeme işlevini yerine getiriyordu. Az önce Pentatök'ten[117] yaptığımız alıntılara bakacak olursak, olayların betimlediğimiz gibi olduğunu görürüz. Suçun haberi yayılır yayılmaz, insanlar toplanır ve ceza daha önceden belirlenmiş olmasa da, tepki ortaklaşa biçimde oluşur. Kimi durumlarda, cezanın ne olduğu belirlenir belirlenmez, halkın kendisi onu uygulamaya koyulurdu[118]. Sonraları, meclisin bir önderle temsil edildiği yerlerde, bu önder, tümü ya da bir bölümü ile ceza tep-

(117)Bknz.: Yukarda, s. 110, dipnotu 111.

(118)Bknz.: Thonissen, *Etudes*, vb. I, s. 30 ve 232. – Kimi durumlarda suç tanıklarının cezanın uygulanmasında büyük yetkileri vardı.

kisini uygulayacak organ oldu. Bu yoldaki örgütlenme de, her türlü organik gelişmenin genel yasalarına göre ilerlemeye devam etti.

Görüldüğü gibi cezayı, dolayısıyla da suçu belirleyen şey, ortak duyguların niteliğidir. Ayrıca, bir kez daha görüyoruz ki, ortaya çıkmalarıyla birlikte hükümet görevlilerine bırakılan tepki erki, toplumdan doğan ve toplumda yaygın biçimde bulunan erkin sonucundan başka bir şey değildir. Biri ötekinin yansımasından başka bir şey değildir; birincisinin kapsamı ikincininki ile birlikte değişir. Ekleyelim ki bu erkin kuruluşu, ortak bilinci sürdürmeye yarar. Çünkü eğer ortak bilinci temsil eden organ, ona duyulan saygıdan ve onun uyguladığı güçten pay almasaydı, ortak bilincin kendisi zayıflardı. Ama, ortak bilincin doğrudan doğruya etkilenmediği durumlarda da, ortak bilince yapılan saldırılar gibi bu organa da saldıran bütün edimlere karşı çıkıp bastırılmazsa, o saygıdan ve güçten pay alamazdı.

IV

Görüldüğü gibi ceza üzerine yapılan bu çözümleme, bizim suç kavramına verdiğimiz tanımı doğrulamaktadır. Önce tümevarım yoluyla, suçun asıl olarak ortak bilincin güçlü ve belirgin durumlarına aykırı bir edim olduğunu saptayarak yola çıktık. Cezanın bütün özelliklerinin de gerçekten suçun bu niteliğinden çıktığını gördük. Çünkü cezanın yaptırıma bağladığı kurallar, en temel toplumsal benzerlikleri anlatmaktadırlar.

Böylece ceza hukukunun ne tür bir dayanışmayı simgelediği de görülüyor. Gerçekten de herkes bilir ki, tek tek bireysel bilinçlerin toplumun ruhsal tipinden başka bir şey olmayan bir ortak tipe belli ölçüde benzemesinin sonucu olan bir toplumsal uyum vardır. Bu koşullarda, kümenin bütün üyeleri bireyler olarak benzeştikleri için aralarında bir çekim oluşmakla kalmaz; aynı zamanda bu ortak tipin varlık nedeni olan şeye, yani bir araya gelerek oluşturdukları topluma bağlıdırlar. Bir

ülkenin yurttaşları birbirlerini sevmek ve yabancılardan çok birbirlerini aramakla kalmazlar; yurtlarını da severler. Birbirlerini istedikleri gibi yurtlarını, onun sürgit yaşamasını, esenlik ve gönenç içinde bulunmasını da isterler; çünkü onsuz, ruhsal yaşamlarının önemli bir bölümü sağlıklı işleyemez. Buna karşılık toplum da onların bütün bu benzerlikleri göstermesine önem verir, çünkü bu, toplumun kendi uyumunun temel bir gereğidir. Bizim her birimizde iki bilinç vardır: Biri, teker teker her birimize özgü olan ve bireyler olarak niteliğimizi belirleyen durumları içerir; öteki bilincin içerdiği durumlar ise tüm toplum için ortaklaşa olan durumlardır[119]. Birincisi yalnızca bizim bireysel kişiliğimizi simgeler ve oluşturur; ikincisi ise ortak tipi ve dolayısıyla o tipin varlık nedeni olan toplumu simgeler. Davranışımızı ikincinin ögeleri belirlediğinde, biz kişisel çıkarlarımız için değil, ortak toplumsal amaçlar uğruna çalışmış oluruz. Bu iki bilinç birbirinden ayrı iseler de birbirine bağlıdır, çünkü aynı organik temel üzerine dayalı olduklarından tek bir bütünlüğü oluştururlar. Bundan dolayı dayanışma içindedirler. Bundan, bireyi birtakım benzerlikler nedeniyle topluma bağlayan, özel bir tür dayanışma ortaya çıkar. Bunu mekanik dayanışma olarak adlandırmayı önermemizin nedenini sonraki bölümde daha iyi açıklayabileceğiz. Bu dayanışma, bireyin gruba yalnızca genel ve belirsiz bir biçimde bağlanmasını sağlamakla kalmaz; onun davranışlarının ayrıntılarını da uyumlulaştırır. Gerçekten de bu ortaklaşa güdüler her yerde aynı olduğundan, her yerde aynı etkilerde bulunurlar. Bundan dolayı etkide bulundukları her defasında, bireysel istençler de hep birden ve kendiliğinden aynı yönde harekete gelir.

İşte bastırıcı hukuk, bu dayanışmayı, en azından onun içindeki canlı bölümü anlatmaktadır. Gerçekten de bu hukukun

(119) Açıklamamızı yalın kılmak için bireylerin yalnız bir topluma üye olduklarını varsayıyoruz. Gerçekte bireyler olarak birçok kümenin içinde yer alıyoruz ve her birimizde birçok ortak bilinç vardır; ama bu karmaşıklık bizim şu anda saptamakta olduğumuz bağlantı açısından bir şey değiştirmez.

yasaklayıp suç diye nitelediği edimler iki türlüdür: Ya bu edimleri yapanla toplum arasında doğrudan doğruya ve çok şiddetli bir aykırılık biçiminde kendisini gösterir, ya da ortak bilincin organına bir saldırı olarak ortaya çıkarlar. Her iki durumda da suçla çarpışan ve onu bastıran güç aynı güçtür; bu güç, en temel benzerliklerin ürünü olup bu benzerliklerden doğan toplumsal uyumu korur. Ceza hukuku, işte bu gücün herhangi bir biçimde zayıflatılmasına engel olmayı amaçlar: Bunun için hem her birimizden en az belli bir düzeyde benzerlikler geliştirmemizi ister; çünkü bu benzerliklere sahip olmayan birey, toplumun bütünlüğü için bir tehdit oluşturur; hem de bu benzerlikleri güvenceye alırken, bizi onları anlatan ve özetleyen simgelere saygı göstermeye zorlar.

Çoğu kez kimi edimlerin, özlerinde toplum için zararlı olmadıkları halde, suç sayılıp cezalandırılması bundan dolayıdır. Gerçekten de bireysel tip gibi toplumsal tip de çok değişik etkenlerin, dahası rastlantıların etkisi altında biçimlenmektedir. Tarihsel gelişimin ürünü olduğundan, toplumun tarih boyunca içinden geçtiği türlü durumların damgasını taşır. Bu nedenle, toplumun içinde yer alan her şeyin topluma yararlı bir amaca uygun nitelikte bulunması olağanüstü bir şey olurdu. Ama oraya giren az ya da çok sayıda birtakım ögelerin toplumsal yararla hiçbir ilgisi bulunmaması olanaksızdır. Bireyin atalarından aldığı ya da zaman içinde edindiği eğilim ve yönelimler arasında birçoğu var ki, ya hiçbir şeye yaramazlar, ya da zararları yararlarından daha büyüktür. Kuşkusuz çoğunlukla zararlı değildirler, çünkü o durumda toplum yaşayamazdı. Ama yararlı olmaksızın varlıklarını sürdürenler olduğu gibi, yararları yadsınamayan ama bu yararlarıyla orantısız ölçüde güçlü olan, çünkü güçlerinin bir bölümünü başka nedenlerden alan eğilim ve yönelimler de vardır. Ortak tutkular için de durum böyledir. Onlara dokunan bütün edimler, özlerinde tehlikeli değildirler ya da en azından kınandıkları öçüde tehlikeli değildirler. Ama bu edimlerin kınanması yine de nedensiz değildir; çünkü, kay-

nağında ne olursa olsun, bu duygular bir kez toplumsal tipin parçası –özellikle de temel ögeleri– olduktan sonra, onları sarsan her şey aynı zamanda toplumsal uyumu da sarsar ve toplumu tehlikeye atar. Doğmalarında hiçbir yarar yoktu; ama bir kez ortaya çıkıp süreklilik kazandıktan sonra, ussal olmamalarına karşın yine de süregitmeleri zorunlu olmaktadır. İşte bu duyguları inciten edimlerin hoşgörüyle karşılanmaması genellikle bu nedenle uygundur. Kuşkusuz soyut olarak düşünüldüğünde, bir toplumun şu ya da bu etin yenilmesi gibi özünde herhangi bir saldırı içermeyen bir edimi yasaklamasında geçerli bir neden bulunmadığı kanıtlanabilir. Ama bu besine karşı tiksinti ortak bilincin ayrılmaz bir parçası olduktan sonra, aradaki toplumsal bağ kopmadıkça bu tiksinti duygusu da ortadan kalkamaz; sağlıklı işleyen bilinçlerin belli belirsiz biçimde hissettikleri şey budur[120].

Ceza konusunda da durum böyledir. Her ne kadar tümden mekanik bir tepkiden, tutkuyla ve büyük ölçüde düşünülmeden yapılan devinimlerden ileri geliyorsa da, yararlı bir iş görmekten de geri kalmıyor. Ne var ki bu yararlı iş, genellikle sanılan şey değildir. Ceza suçluyu düzeltmeye ya da onu yansılayabilecek olanları caydırmaya yaramaz ya da ancak çok zayıf bir ölçüde yarayabilir; her iki açıdan da etkisi çok kuşkulu ve ne olursa olsun zayıftır. Cezanın gerçek işlevi, ortak bilinci tam anlamıyla canlı tutarak toplumsal uyumun bozulmasını önlemektir. Bir ceza kuralının aynı kesinlikle yadsınması durumunda, eğer toplumun duygusal tepkisi ile giderilmeyecek olursa, toplumsal bilincin gücünden yitirmesi kaçı-

(120)Bu, bir ceza kuralının belli bir zamanda herhangi bir ortak duyguyu karşıladığı için korunması gerektiği anlamına gelmez. Onun için tek geçerli varlık nedeni, bu ortak duygunun canlılığını ve gücünü sürdürüyor olmasıdır. Ortak duygu ortadan kalktığında ya da zayıfladığında o kuralı yapay olarak ya da zorla sürdürmeye çalışmak kadar boşuna ve zararlı bir şey olamaz. Bir zamanlar yaygın iken artık öyle olmayan ve yenilerinin ortaya konmasına karşı koyan bir uygulamayla mücadele etmek gerekliliği bile doğabilir. Ama bizim bu ahlak konusuna girmemize gerek yoktur.

nılmaz olur. Bunun sonucu ise toplumsal dayanışmanın gevşemesidir. Demek ki ona karşı çıkıldığı anda güçlü bir biçimde kendini uygulatması gerekir; bunun tek yolu, suçun uyandırmakta olduğu ortak tiksinti duygusunu, ancak suçluya acı çektirmekten oluşabilecek gerçek bir edimle anlatıma kavuşturmaktır. Böylece bu acı, kendisine yol açan nedenlerin zorunlu bir sonucu olmakla birlikte, boşuna yapılan bir ezinç değildir. Ortak duyguların ortaklaşa niteliğini hep koruduğunu ve bütün düşüncelerin aynı inancı paylaşmakta birleştiğini simgelemekte ve böylece suçun topluma yaptığı kötülüğü onarmış olmaktadır. İşte bundan dolayı suçlunun suçuyla orantılı olarak acı çekmesi gerektiğini söylemekte haklıyız; cezada suçun bedelini ödetici hiçbir nitelik bulunmadığını savunan görüşlerin birçoklarına toplum düzenini baltalayıcı görünmesinin nedeni de yine budur. Çünkü, bu görüşler ancak ortak bilincin tümden ortadan kalktığı bir toplumda uygulanabilir. Zorunlu olan bu genel doyum ceza yoluyla sağlanmadıkça, ahlak bilinci denilen şey korunamaz. Öyleyse, çelişkiye düşülmeksizin denilebilir ki, ceza özellikle namuslu insanlar üzerinde etkili olmak içindir; çünkü, ortak duygularda açılan yaraları iyileştirmeye yaradığına göre, ancak bu duyguların bulunduğu yerde ve canlılığını koruduğu ölçüde bu işlevi yerine getirebilir. Kuşkusuz, zaten sarsılmış bulunan düşüncelerde ortak ruhun yeni bir zayıflamaya uğramasını engellemekle, saldırıların çoğalmasını engelleyebilir; ama bu sonuç, yararlı olmakla birlikte, özel bir karşı vuruştan başka bir şey değildir. Özetle, ceza konusunda gerçek bir görüş edinmek için, birisi cezayı bir günah ödeme, öteki toplumu savunmanın bir silahı olarak gören birbirine karşıt bu iki görüşü bağdaştırmak gerekir. Cezanın toplumu savunma işlevi olduğu kesindir; ama bu, suçun bedelini ödetme özelliğinden dolayıdır; öte yandan cezanın suçun bedelini ödetme özelliğinde olmasının gerekmesi, bilmem hangi gizemsel (mistik) nitelikten dolayı cezanın vereceği acının işlenen suçun karşılığı olacağından değil, toplum için yararlı

olan etkisini yalnızca acı çektirme koşuluyla yapabileceğinden dolayıdır.[121]

Bu bölümden çıkarılacak sonuç şudur: Birçok bilinç durumunun bir toplumun bütün üyelerinde ortaklaşa bulunmasından dolayı bir toplumsal dayanışma olgusu vardır. Ceza hukukunun, maddi olarak temsil ettiği şey, bu toplumsal dayanışmadır, ya da en azından onun özüdür. Cezanın toplumun genel bütünleşmesindeki payı, kuşku yok ki, ortak bilincin toplumsal yaşamı ne ölçüde kavrayıp düzenlediğine bağlıdır. Ortak bilinç ne kadar değişik ilişkilerde etkisini gösterirse, bireyi topluma bağlayan o kadar çok sayıda bağ yaratmış olur; sonuç olarak toplumsal uyum da daha tam olarak bu nedenden kaynaklanır ve onun damgasını taşır. Ama öte yandan bu ilişkilerin sayısı da ceza kurallarının sayısıyla orantılıdır; bundan dolayı ceza hukukunun hukuk aygıtındaki yerinin genişliğini belirlerken, aynı zamanda bu dayanışmanın göreli önemini de ölçmüş oluruz. Böyle yapmakla, ortak bilincin daha az güçlü ya da daha az belirgin oldukları için ceza hukukuna yabancı kalan, ama yine de toplumsal uyuma katkıda bulunan kimi ögelerini gözden kaçırdığımız doğrudur. Bunlar, yalnızca yaygın nitelikteki cezalarla korunan ögelerdir. Ama hukukun başka alanlarında da durum böyledir. Onların içinde de hiçbiri yoktur ki geleneklerle tamamlanıyor olmasın; hukuk ile gelenekler arasındaki ilişkinin bu değişik alanlarda aynı nitelikte olmadığını düşünmek için bir neden bulunmadığından, bu ayıklama, karşılaştırmamızdan çıkacak sonuçları değiştirmeye neden olmaz.

(121) Cezanın, olduğu biçimiyle, bir varlık nedeni bulunduğunu söylemekle, onun mükemmel olduğunu ve daha iyi bir duruma getirilemeyeceğini söylemek istemiyoruz. Tersine, büyük ölçüde tümden mekanik nitelikteki güçlerin ürünü olduğu için, işlevini çok yetersiz bir biçimde yapabileceği açıktır. Burada yalnızca kabataslak bir gerekçelendirme söz konusudur.

BÖLÜM III

İŞBÖLÜMÜNDEN DOĞAN ORGANİK DAYANIŞMA

I

Onarıcı yaptırımın niteliği, bu hukukun karşıladığı toplumsal dayanışmanın hepten değişik tür bir dayanışma olduğunu göstermeye yeter.

Bu yaptırımın ayırt edici özelliği, bedel ödetici olmayıp yalnızca eski durumu geri getirici oluşudur. Bu tür hukuka aykırı davranana ya da onu tanımayana suçuyla orantılı bir acı çektirilmiyor; yalnızca ona uymaya mahkûm ediliyor. Eğer daha önce yapılmış böyle davranışlar varsa, yargıç onları olması gereken biçime döndürüyor. Hukuku dile getiriyor, ceza vermiyor. Bir zararın ödetilmesinde ceza niteliği yoktur; yalnızca olağan biçimiyle eski durumu olanak ölçüsünde geri getirmek için geçmişe dönmenin bir yoludur. Gerçi Bay Tarde, her zaman tazminata mahkûm olanın karşıladığı yargı giderlerinde bir tür ceza hukuku özelliği bulunduğuna inanıyor[122]. Ama bu anlamda alınınca sözcüğün artık yalnız iğreti (metaforik) bir değeri kalır. Bir cezanın bulunduğundan söz edebilmek için ceza ile işlenen suç arasında en azından bir orantı bulunması gerekir; bunun için de suçun ağırlık derecesinin sağlam bir biçimde saptanması zorunludur. Oysa gerçekte davayı yitiren taraf, iyi niyetli olup yalnızca yasayı bilmediği için suçlu duruma düşmüş olsa bile yine yargılama giderlerini ödemeye mahkûm oluyor. Öyleyse bu kuralın nedenleri Tarde'ın öne sürdüklerinden başka nitelikte

(122)Tarde, *Criminalité comparée.*

olmalıdır: Adaletin uygulanması parasız olmadığı için, giderlerinin dâvâya neden olanca üstlenilmesi doğruluğun gereğidir. Yargı giderlerini üstlenmek korkusunun gözüpek davacıyı girişiminden alıkoyma olasılığı varsa da, bu, giderleri ödeme yükümlülüğünü ceza saymaya yetmez. Genellikle tembellik ya da savsaklamanın yol açacağı iflas korkusu, ticaret adamını etkin ve önlemli (tedbirli) kılabilir; yine de iflas, sözcüğün gerçek anlamıyla, kişinin işlediği suçların cezai yaptırımı değildir.

Bu kurallara uymada eksiklik, yaygın ve belirsiz bir cezaya bile çarptırılmamaktadır. Davayı yitiren davacı utanılacak bir duruma düşmez, onuru lekelenmez. Dahası, herhangi bir kızgınlık duymaksızın bu kuralları olduklarından başka türlü tasarlayabiliriz. Cinayetin hoşgörülebileceği düşüncesi bizi başkaldırmaya iter, ama kalıt hukukunun değiştirilmesini kolaylıkla kabul ederiz, hatta birçok kişi hepten kaldırılabileceğini düşünür. En azından bu konuyu tartışmayı reddetmeyiz. Bunun gibi kullanma (irtifak) ve yararlanma (intifa) haklarının başka türlü düzenlenmesini, satıcı ve alıcının yükümlülüklerinin başka biçimde belirlenmesini, yönetim işlevlerinin başka ilkelere göre dağıtılmasını kolayca kabul ederiz. Bu konulardaki kurallar bizde herhangi bir duyguyu karşılamadığından ve genellikle bu kuralların varlık nedenlerini bilimsel olarak bilmediğimizden –çünkü böyle bir bilim dalı oluşmuş değildir–, çoğumuzda derinlere kök salmış değildirler. Kuşkusuz bunun ayrıksı durumları vardır. Geleneklere aykırı olarak ya da zorlama veya korkutma yoluyla elde edilen bir yükümlülüğün tarafları bağlaması düşüncesini hoşgörmeyiz. Kamuoyu da bu tür bir durum karşısında, az önce belirttiğimizden daha az ilgisiz kalır ve kınamasıyla yasal yaptırımı ağırlaştırır. Çünkü ahlak yaşamının değişik alanları birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir; tersine aralarında bir süreklilik ve bundan dolayı da değişik özelliklerin birlikte yer aldığı ortak sınır alanları bulunur. Bununla birlikte yukardaki önerme pek büyük birçoğunlukla geçerliğini korumaktadır. Bu, geri getirici ya da ona-

rıcı yaptırımı olan kuralların ortak bilincin ya hiç içinde yer almadığını ya da orada ancak zayıf ölçüde duyumsandığını gösterir. Ceza hukuku ortak bilincin yüreğini, merkezini oluşturur; yalnız ahlaki nitelikteki yasalar, ortak bilincin daha az merkezi bölümünde yer alırlar; onarıcı hukuk ise ortak bilincin merkezinin en uzağında yer alarak onun çevresine yayılır ve o merkezden uzaklaştıkça daha çok kendisini bulur.

Hukukun bu özelliği, onun işleyiş biçiminde kendini göstermektedir. Bastırıcı hukukun toplum içinde yaygın biçimde bulunma eğilimine karşın, onarıcı hukuk gittikçe daha uzmanlaşmış nitelikte organlar yaratmaktadır: Konsolosluk mahkemeleri, işçi ve işveren anlaşmazlıklarını çözmek üzere kurulan hakem kurulları, türlü idari mahkemeler. Onarıcı hukuk, en genel bölümünü oluşturan medeni hukuk alanında bile yalnızca özel görevliler aracılığıyla işleyebilmektedir: Tam anlamıyla özel bir kültür elde ederek bu görevi yapabilen yargıçlar, avukatlar, vb. gibi.

Ama bu onarıcı hukuk kuralları ortak bilincin az çok dışında bulunsalar da, yalnızca özel kişileri ilgilendiren kurallar değildirler. Böyle olsalardı, onarıcı hukukun toplumsal dayanışmayla hiçbir ortak yanı yok demek olurdu; çünkü bu kuralların düzenlediği ilişkiler bireyleri, topluma bağlamadan yalnız birbirleriyle ilişkiye getirmiş olurdu. O zaman böyle durumlar, dostlar arasındaki ilişkiler gibi yalnızca özel yaşam alanının yalınkat olaylarından oluşurdu. Ama hukuk yaşamının bu alanında toplumun yerinin olmaması düşünülemez. Toplumun bu alana genellikle kendiliğinden ve kendi başına karışmadığı, ilgililerin başvurusu üzerine harekete geçtiği doğru ise de, çağrılmasını sağlayan düzenin temel çarkı yine toplumun kendisidir; çünkü o düzeni işletecek olan yine yalnızca toplumdur. Temsilcileri aracılığıyla hukuku saptayan da yine toplumdur.

Bununla birlikte, bu rolün tam anlamıyla toplumsal nitelikte olmadığı, özel çıkarları uzlaştırmaktan öteye geçmediği, bu nedenle her özel kişinin bu işi yapabileceği, toplumun bu

konuda yalnızca kolaylık olsun diye görev üstlendiği öne sürülmüştür. Oysa toplumu bir arabulucu üçüncü kişi gibi düşünmekten daha yanlış bir şey olamaz. Toplumun işe karışmaya yönelmesi, bireysel çıkarları birbiriyle uyuşturmak için değildir; taraflar için en elverişli çözümün ne olabileceğini araştırıp onlara uzlaşma önermez; kendisine sunulan özel duruma hukukun genel ve geleneksel kurallarını uygular. Hukuk ise tam anlamıyla toplumsal bir olgudur ve davalıların çıkarından büsbütün ayrı bir amacı vardır. Bir boşanma isteğini inceleyen yargıç, bu ayrılmanın eşler için gerçekten istenmeye değer olup olmadığını değil, öne sürülen nedenlerin yasanın öngördüğü durumlardan birine girip girmediğini inceler.

Ama bu toplumsal eylemin önemini iyi anlayabilmek için onu yalnız yaptırımlar uygulanırken, bozulan ilişki yeniden düzene konulurken değil, kurumlaşırken de gözlemlemek gerekir.

Gerçekten de toplumsal eylem, bu hukukla düzenlenen çok sayıda hukuksal ilişkinin gerek kurulması, gerekse değiştirilmesi için zorunludur; oysa yalnızca igililerin oluru bu ilişkilerin ne kurulmasına ne de değiştirilmesine yeter. Özellikle kişilerin kişilik durumlarını belirleyen ilişkiler böyledir. Evlenme bir sözleşme olsa da, eşler evliliği kendi istedikleri biçimde ne kurabilir ne de sona erdirebilirler. Bütün öbür aile ilişkileri ve daha da güçlü nedenlerle idare hukukunun düzenlediği bütün ilişkiler için de durum böyledir. Özellikle sözleşmeye dayalı yükümlülüklerin yalnızca ilgili tarafların istenciyle kurulup sona erdirilebilecekleri doğrudur. Ama unutulmaması gerekir ki sözleşmeye tarafları bağlama gücünü veren toplumdur. Sözleşmelerle üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirilmesini toplumun yaptırıma bağlamadığını bir düşünelim; o zaman yalnızca manevi etkisi olan yalınkat sözlerden öteye geçemezlerdi[123]. Görülüyor ki her sözleşmenin altında, yükümlülük üstlenen tarafların verdikleri sözlere bağlı kalmasını sağlamak üzere, toplumun hazır beklemekte olduğu varsayımı yatmaktadır; aynı zamanda toplumun bu zorun-

(123)Bu manevi etki bile geleneklerden, yani toplumdan kaynaklanmaktadır.

lu gücü, yalnızca kendi başlarına toplumsal bir değer taşıyan, yani hukukun kurallarına uygun olan sözleşmelere tanıdığı varsayımı da bulunmaktadır. Toplumun katılımının kimi kez çok daha etkin olduğunu bile göreceğiz. Görüldüğü gibi onarıcı hukukun düzenlediği tüm ilişkilerde, dahası en tam anlamıyla özel gibi görünen ilişkilerde bile, toplum vardır; bu varlık, en azından olağan durumlarda duyumsanmasa da, yine de temel önem taşır [124].

Onarıcı yaptırımlı kurallar ortak bilince yabancı olduklarından, onların düzenlediği ilişkiler, ayrım gözetmeksizin herkesi ilgilendiren ilişkiler değildirler; başka deyişle bunlar birey ile toplum arasında değil, toplumun sınırlı ve özel kesimleri arasında bir çırpıda kurulur ve onları birbirine bağlarlar. Ama öte yandan, toplum bu ilişkilerde yok olmadığından, onlarla az ya da çok doğrudan bir biçimde ilgilenmek ve onların etkisini duymak durumundadır. Bu etkilerin canlılığı oranında da toplum, kendisini temsil etmekle görevli özel organlar aracılığı ile onlara çok ya da az yakından, çok ya da az pozitif (artı) biçimde karışır. Görüldüğü gibi bu ilişkiler, cezalandırıcı hukukun düzenlediği ilişkilerden çok farklıdırlar; çünkü berikiler özel bilinçleri ortak bilince, yani bireyi topluma doğrudan doğruya ve aracısız olarak bağlamaktadırlar.

Ama bu ilişkiler birbirinden çok değişik iki ayrı biçim alabilmektedirler: Kimi kez negatif (eksi) olup yalnızca bir çekinserlikle sınırlı kalırlar; kimi kez pozitif olup işbirliği biçimini alırlar. Bu iki tür kurallar, birbirinden ayırt edilmesi gerekli iki ayrı toplumsal dayanışma türüne karşılık düşmektedirler.

II

Negatif ilişkileri ötekiler karşısında ayırt etmeyi sağlayan şey, eşyayı kişiye bağlayan ilişkiler olmasıdır.

(124) Burada onarıcı hukukun bütün biçimlerinde ortaklaşa olan bu genel açıklamalarla yetinmek zorundayız. İlerde (Bölüm 7), bu hukukun işbölümünden ileri gelen dayanışmaya ilişkin alanlarıyla ilgili olarak bu gerçeği sergileyen çok sayıda kanıtlar görülecektir.

Kuşku yok ki eşya da tıpkı kişiler gibi toplumun bir parçası olup orada özel bir rol oynarlar; bu nedenle de toplumsal organizmayla bağlarının düzenlenmesi gerekir. Öyleyse eşya arasında, çok özel hukuksal sonuçlarla beliren, oldukça özel nitelikte bir tür dayanışma olduğu söylenebilir.

Gerçekten de hukukçular iki ayrı hukuk türünü birbirinden ayırt ederler: Bunlardan birine ayni haklar, ötekine de kişisel haklar adını verirler. Mülkiyet ve ipotek hukuku birinci türe, alacak hukuku ikinci türe girer. Ayni hakların tanıtıcı özelliği, öncelik hakkı ve kalıt hakkını yalnız bu hukukun doğurmasıdır. Bu durumda bir nesne üzerinde sahip olduğum hak, benimkinden sonra o nesne üzerinde kurulacak her hakkı dışlar. Örneğin herhangi bir nesne birbiri ardına iki alacaklıya ipotek edilecek olursa, ikinci ipotek birincinin haklarını hiçbir biçimde kısıtlayamaz. Öte yandan eğer bana borçlu olan kişi benim ipotekim altındaki şeyi satarsa, bu durum benim hakkımı hiçbir biçimde etkilemez; o şeyi satın alan üçüncü kişi ya benim alacağımı öder, ya da satın aldığı şeyi yitirir. Ama durumun böyle olması için hukuk bağının söz konusu şeyi doğrudan doğruya ve başka hiç kimsenin aracılığına gerek kalmaksızın benim hukuksal kişiliğime bağlaması gerekir. Demek ki bu ayrıcalıklı durum, nesnelere özgü dayanışmanın bir sonucudur. Buna karşılık hakkın kişisel olması durumunda, bana karşı yükümlülük altında bulunan kişi, yeni yükümlülükler üstlenerek bana, benimle eşit haklara sahip ortak alacaklılar getirebilir ve ben, güvence olarak borçlumun bütün mallarını elimde rehin tutsam bile, borçlum bunları sattığında onun mal varlığından çıkmakla benim rehinim altında olmaktan da çıkarlar. Bunun nedeni, bu mallarla benim aramda değil, bu malların sahibi ile benim kişiliğim arasında özel bir ilişkinin bulunmasıdır[125].

(125) Kimi kez babalık, oğulluk, vb. niteliğinin ayni hukukun konusu olduğu söylenmiştir (Bknz.: Ortolan, *Instituts*, I, 660.) Oysa bu nitelikler, kimisi ayni hukuk (örneğin babanın ergin olmayan çocuklarının serveti üzerindeki hakkı), kimisi ise kişisel hukuk olmak üzere değişik hukukların soyut simgelerinden başka bir şey değildirler.

Böylece bu gerçek dayanışmanın neden oluştuğu görülüyor: Kişileri birbirlerine değil, eşyayı kişilere doğrudan doğruya bağlamaktadır. Gerektiğinde kişi, bir ayni hakkını sanki dünyada tek başına yaşıyormuşcasına, başka insanları dışlayarak kullanabilir. Bundan dolayı, eşya topluma yalnızca kişiler aracılığıyla katıldığı için, bu katılmadan doğan dayanışma tümden negatif bir dayanışmadır. Birey istençlerinin ortaklaşa amaçlara doğru hareket etmesini değil, yalnızca eşyanın istençler doğrutusunda düzenli olarak hareket etmesini sağlamaktadır. Ayni haklar böylece sınırlanmış olduğundan, çatışma içine de girmezler; çatışmalar önlenmiştir, ama etkin bir bir-araya gelme, bir *uzlaşma* söz konusu değildir. Böyle bir anlaşmanın düşünülebilecek en iyi anlaşma olduğunu varsayalım; onun egemen olduğu toplum –eğer tek başına egemen ise–, her yıldızın, komşu yıldızların devinimlerini bozmaksızın, kendi yörüngesinde tek başına devindiği çok büyük bir yıldız takımına benzer. Demek ki böyle bir dayanışma, birbirine yaklaştırdığı ögelerden birlikte hareket edebilecek bir bütünlük oluşturmamaktadır; başka deyişle, toplumsal yapının bütünlüğüne herhangi bir katkısı bulunmamaktadır.

Yukarda belirtilenlerden, onarıcı hukukun hangi bölümünün bu dayanışmayla ilgili olduğunu saptamak kolaydır: Bütünüyle ayni hukuk. Ama bu hukuka verilen tanımdan anlaşılacağı üzere bunların en iyi örneği mülkiyet hukukudur. Gerçekten de bir eşya ile bir kişi arasında var olabilecek en tam ilişki, birinciyi ikinciye tam bağımlı kılan ilişkidir. Ancak bu ilişkinin kendisi çok karmaşık olup, onu oluşturan değişik ögeler, ikincil önemde birçok değişik ayni hukukun konusu olabilirler: Yararlanma hakkı, kullanma hakkı, teamül, oturma hakkı, gibi. Öyleyse ayni hakların, kısaca düşünsel ve sanatsal haklar, sanayi hakları, taşınır ve taşınmaz mal hakları gibi mülkiyet haklarının değişik biçimlerini ve bunların Medeni Kanunumuzun İkinci Kitabı'nda düzenlenen değişik biçimlerini içerdiği söylenebilir. Bu kitabın dışında da Fransız hukuku dört ayrı

ayni hak daha tanımaktadır, ama bunlar kişisel hakların yardımcısı ve onların yerini tutar nitelikte haklardır: Rehin, borç karşılığında taşınmaz gelirinin alacaklıya bırakılması, ayrıcalık ve ipotek (Madde 2071-2203). Bunlara tümüyle veraset hukukunu, vasiyet hakkını ve dolayısıyla gaybubet durumunu (çünkü bu da belli olduğunda bir tür geçici veraset durumu doğuruyor) da eklemek yerinde olur. Gerçekten de tereke, varislerin ve ölüme bağlı vasiyetle hak sahibi olanların üzerinde ayni hak sahibi oldukları şey ya da şeylerin tümünden oluşur. Bu hak, malikin ölümü üzerine doğrudan doğruya (*ipso facto*) kazanılabileceği gibi, dolaylı varislerin ve özel olarak kendilerine ölüme bağlı hak vasiyet edilmiş olanların durumunda olduğu gibi yasal bir işlem sonunda da doğabilir. Bütün bu durumlardaki hukuksal ilişki, bir kişiyle bir başka kişi arasında değil, bir kişi ile bir nesne arasında kurulan ilişkidir. Vasiyetle bağış için de durum böyledir, çünkü bu da malikin mallarının tümü ya da en azından üzerinde tasarrufta bulunabileceği bölümü üzerindeki ayni haklarını kullanmasından başka bir şey değildir.

Ama kişiler arasında kimi bağlar vardır ki ayni hukuku ilgilendirmedikleri halde yukardakiler kadar negatiftirler ve aynı nitelikte bir dayanışmayı anlatırlar.

Bunların en başında gelenler, asıl ayni hakların kullanılması sonucu ortaya çıkan bağlardır. Gerçekten de bu hakların kullanılmasının kimi kez hak sahiplerinin doğrudan doğruya kişiliklerini karşı karşıya getirmesi kaçınılmaz olur. Örneğin bir şeyin bir başkasına eklenmesi durumunda, bunlardan büyük olanın maliki ötekinin de maliki olur; ancak "eklenen şeyin ederini öteki tarafa ödemekle yükümlüdür." (Madde 566). Bu yükümlülüğün kişisel nitelikte olduğu açıktır. Bunun gibi ortak bir duvarı yükseltmek isteyen her malik, ortak malike bu değişiklikten doğacak zararı ödemek zorundadır (Madde 658). Kendisine belli bir mal vasiyet edilen kimsenin, vasiyet edenin ölümü üzerine o mal üzerindeki ayni hakkı gerçekleşirse de, malın teslimi için genel vasiyete sahip olan kişiye başvurmakla

yükümlüdür (Madde 1014). Ama bu ilişkilerin anlattığı dayanışma, az önce sözünü ettiğimizden farklı değildir: Gerçekten de bu ilişkiler, yalnızca önlemek ya da onarmak için kurulurlar. Eğer her ayni hak sahibi, o hakkı her zaman sınırları hiç aşmaksızın kullanabilseydi, her biri kendi başına kalır ve herhangi bir hukuksal ilişkiye girmelerine gerek olmazdı. Ama gerçekte bu değişik haklar çoğu kez öylesine birbirleriyle içiçe geçmiş durumda bulunurlar ki, bunlardan birini ötekilerin sınırını aşmadan kullanmak olanaksızdır. Kimi durumda, üzerinde hak sahibi olduğum bir şey, bir başka kişinin elinde bulunmaktadır; vasiyette olduğu gibi. Bir başka durumda, başka birisinin hakkına zarar vermeden kendi hakkımdan yararlanamamaktayım; kimi kullanım haklarında olduğu gibi. Görüldüğü gibi zararların önlenebilmesi ya da ortaya çıkmışsa giderilebilmesi için ilişkilerin kurulması zorunludur. Ama bu ilişkilerin pozitif hiçbir özelliği yoktur. İlişkiye getirdikleri kişileri birbirlerine yardım etmeye yöneltmezler; hiçbir işbirliğini gerektirmezler; yalnızca ortaya çıkan yeni koşullarda işleyişi bozulan bu negatif dayanışmayı korur ya da yeniden kurarlar. Bu ilişkiler birleştirmek için değil, tam tersine zorunlu olarak birleşmiş olan şeyleri daha iyi ayırmak, bozulan sınırları daha iyi belirtmek ve herkesi kendi özel alanına yerleştirmek için kurulmaktadırlar. Bunlar eşya ile kişiler arasındaki ilişkilerle öylesine aynı niteliktedirler ki, yasayı yapanlar onlara ayrı bir yer vermeyip ayni haklarla birlikte düzenlemiştir.

Son olarak cürüm ve kasıtsız cürümden doğan yükümlülükler de tam anlamıyla ayni niteliktedirler[126]. Gerçekten bunlar da bir kimseyi, kendi yanlışı yüzünden başkasının yasal çıkarlarına verdiği zararı gidermeye mecbur etmektedirler. Bu nedenle kişisel yükümlülüklerdendir. Ama getirdikleri dayanışma tümden negatiftir, çünkü bir hizmet yapmaya değil, zarar

(126)Medeni Kanun Madde 1382-1386. Bunlara yanlışlıkla ya da zorunlu olmaksızın yapılan bir ödemenin geri alınmasına ilişkin olan maddeler de eklenebilir.

vermemeye yöneliktirler. Kopmamasını yaptırıma bağladıkları bağ, tümden dışsal bir bağdır. Bu ilişkiler ile öncekiler arasındaki bütün fark, birinde kopmanın yanlış davranıştan, ötekinde ise yasayla öngörülüp saptanmış durumlardan ileri gelmesidir. Ama bozulan düzen aynıdır; bir işbirliğinden değil, tersine hiç işbirliği olmamasından ileri gelmektedir[127]. Zaten zarar gördüğü için bu yükümlülüklere yol açan hakların kendileri ayni haklardır; çünkü kişi, tıpkı maddi mallarının maliki olduğu gibi vücudunun, sağlığının, onurunun, ününün de malikidir.

Özetle, ayni haklar ve onlar dolayısıyla kişiler arasında kurulan bağlarla ilgili kurallar, işlevi toplumun değişik kesimlerini birbirine bağlamak değil, tersine onları birbirinin alanı dışına çıkarmak, onları ayıran sınırları kesin biçimde belirtmek olan belli bir dizge oluştururlar. Bu nedenle pozitif bir toplumsal bağla ilgileri yoktur. Kendi başına varlığa sahip, özel doğası bulunan gerçek bir dayanışma olmayıp, her türlü dayanışmanın negatif yanını oluştururlar. Bir bütünlüğün uyumlu olmasının ilk koşulu, onu oluşturan parçaların uyumsuz devinimlerle birbirleriyle çarpışmamasıdır. Ama bu dış uyum, bütünün uyumunu sağlamaz; tersine onu gerektirir. Negatif dayanışma, ancak aynı zamanda hem sonucu hem de koşulu olduğu pozitif nitelikte bir başka dayanışmanın bulunduğu yerde olanaklıdır.

Gerçekten de bireylerin gerek kendileri gerekse eşya üzerindeki hakları, ancak karşılıklı uzlaşmalar ve ödünleşmelerle belirlenebilir; çünkü birilerine tanınan her şey, zorunlu olarak, başkalarınca bırakılmış olan şeylerdir. Kimi kez bireyin gelişiminin normal sınırının, insan kişiliği kavramından (Kant) ya da birey organizması kavramından (Spencer) çıkarsanabileceği söylenmiştir. Bu düşüncelerin önemi çok tartışma götürürse de, doğru olabilirler. Ama tarihin gerçeği, ahlaki düzenin bu soyut

(127)Bir sözleşmede yükümlülüklerini yerine getirmeyen taraf da öteki tarafa zararını ödemekle yükümlüdür. Ama bu durumda zarar-ziyanın karşılanması, pozitif bir bağın yaptırımı niteliğindedir. Sözleşmeye uymayan kişi zarar vermiş olduğu için değil, verdiği sözü yerine getirmediği için zarar-ziyanı karşılamaktadır.

düşünceler üzerine kurulu olmadığını kesinlikle göstermektedir. Gerçekten de insanın yalnızca mantıksal olarak değil, gerçek yaşam içinde başkalarına haklar tanıması için, kendi haklarını sınırlamaya razı olması gerekmiştir ve dolayısıyla bu karşılıklı sınırlama da ancak bir anlaşma ve uyuşma anlayışı içinde gerçekleşebilmiştir. Oysa aralarında hiçbir ilişki bağı bulunmayan bir bireyler yığını düşünülecek olsa, hangi neden onları bu karşılıklı özverilerde bulunmaya itebilirdi? Barış içinde yaşama gereksinimi mi? Ama kendi başına barış savaştan daha çok istenmeye değer bir şey değildir. Savaşın da kendine göre yükleri ve elverişli yanları vardır. Savaşı tutku olarak benimseyen halklar ve bireyler her zaman olmamış mıdır? Savaşı gerektiren güdüler barışı gerektirenlerden daha zayıf değildirler. Kuşkusuz yorgunluk bir süre için çatışmalara son verebilir, ama bu yalınkat ateşkes durumu, ona yol açan geçici yorgunluktan daha uzun süreli olamaz. Bu olgu, yalnızca güçlünün üstün gelmesine dayalı olarak varılan çözümler için çok daha geçerlidir; bunlar uluslar arasındaki savaşlara son veren andlaşmalar kadar geçici ve zayıftırlar. İnsanlar, ancak bir toplum oluşturma bağıyla bağlanmış oldukları ölçüde barışa gereksinim duyarlar. Gerçekten de bu durumda onları birbirlerine eğilimli kılan duygular, doğal bir biçimde bencil taşkınlıkları ılımlılaştırır; öte yandan da onları içine alan toplum, ancak ikide bir çatışmalarla sarsılmadan yaşayabileceğinden, bireyleri üzerinde bütün ağırlığını duyurur ve onları zorunlu ödünleri vermek zorunda bırakır. Kimi kez bağımsız toplumların eşya üzerindeki karşılıklı haklarının kapsamını, yani ülkelerinin sınırlarını belirlemek üzere anlaştıkları görülmektedir. Ama, doğrusu, bu ilişkilerin aşırı değişkenliği, negatif dayanışmanın tek başına yeterli olamayacağının en güzel kanıtıdır. Bugün uygar toplumlarda gücünün artmış görünmesi, uluslararası hukukun deyim yerindeyse Avrupa toplumlarının ayni hukukunu düzenleyen bu bölümünün eskiye göre belki daha etkin olması, aynı zamanda Avrupa'nın değişik uluslarının birbirlerine karşı daha az bağımsız ol-

malarından dolayıdır; onların, henüz uyumu tamamlanmamış olsa da, kimi yönlerden, gittikçe daha çok kendini tanıyan tek bir toplumun parçaları olmalarından dolayıdır. Avrupa dengesi denilen şey, bu toplumun örgütlenişinin başlangıcıdır.

Adaleti iyilikseverlikten, başka deyişle başkalarının haklarına saygıyı bu negatif erdemi aşan her türlü edimden özenle ayırmak, yerleşmiş bir uygulamadır. Bu iki tür davranış, ahlakın birbirinden bağımsız iki ayrı yatağı gibidir: Kendi başına adalet, bu yatağın temel dayanaklarıdır; iyilikseverlik, ahlakın tacı durumundadır. Bu ayrım öylesine kesindir ki, belli bir ahlakın yandaşlarına göre tek başına adalet, toplumun iyi işlemesi için zorunludur; çıkarcılıktan uzak davranmak ise, bireyler için izlenmesi güzel olan, ama toplumun kolayca vazgeçebileceği kişisel bir erdemden öteye geçmez. Birçokları ise bu erdemin kamu yaşamına karışmasını kaygı ile karşılarlar. Bütün bunlar, söz konusu anlayışın olgulara uygun düşmekten ne denli uzak bulunduğunu gösteriyor. Gerçekte, insanların karşılıklı olarak birbirlerinin haklarını tanıması ve güvenceye alması için, önce birbirlerini sevmeleri ve herhangi bir nedenle birbirlerine ve içinde yer aldıkları aynı topluma bağımlı olmaları gerekir. Adalet iyilikseverlikle doludur, ya da, kendi deyimlerimizle söyleyecek olursak, negatif dayanışma pozitif nitelikteki bir başka dayanışmanın uzantısından başka bir şey değildir: Başka bir kaynaktan gelen toplumsal duyguların, ayni haklar alanındaki yansımasıdır. Demek ki hiç de özel bir şey olmayıp, her türlü dayanışmayla birlikte gitmesi zorunlu olan bir şeydir. İnsanların ortaklaşa yaşam sürmeleri her yerde zorunludur ve bu, işbölümünden ya da benzerlerin birbirlerini çekmesinden ileri gelmektedir.

III

Sözünü ettiğimiz kuralları onarıcı hukuktan çıkardığımızda, geriye kalanlar yine bir dizge oluşturur ve aile hukuku, söz-

leşme hukuku, ticaret hukuku, usul hukuku, yönetim hukuku ve anayasa hukukunu içerir. Bu hukukların düzenlediği ilişkiler, öncekilerden tümden ayrı bir nitelik taşır; bunlar asıl olarak işbölümünden kaynaklanan pozitif bir katılımı, bir işbölümünü anlatırlar.

Aile hukukunun çözüme bağladığı sorunlar, şu iki türe indirgenebilir:

1- Ailenin değişik işlevlerini kim yerine getirecektir? Eş, baba, yasal çocuk, vasi, vb. kimdir?

2- Bu işlevlerin normal türü nedir ve ilişkileri nelerdir?

Bir evlilik sözleşmesi yapmak için gerekli nitelik ve koşulları, evliliğin geçerli olması için zorunlu olan işlemleri, yasal ve doğal neseble evlat edinmenin koşullarını, vasi atama yöntemini, vb. belirleyen hükümler, yukardaki sorulardan ilkine yanıt verirler.

Buna karşılık eşlerin karşılıklı hak ve ödevlerini, boşanma, evliliğin yok sayılması, ayrı yaşama ve malların ayrılması durumlarında ilişkilerinin nasıl olacağını, babanın yetkilerini, evlat edinmenin sonuçlarını, vasinin yönetimini ve çocukla ilişkilerini, aile meclisinin her ikisine ilişkin rolünü, anne-babalığın düşürülmesi ya da hacir altına alınması durumunda anne-babanın durumunu düzenleyen bölümler ise ikinci soruyu yanıtlarlar.

Görüldüğü gibi medeni hukukun bu bölümü, türlü aile işlevlerinin nasıl dağıldığını ve karşılıklı ilişkilerinde nasıl olmaları gerektiğini belirlemektedir; başka deyişle aile yaşamındaki işbölümünün sonucu olarak aile üyelerini birleştiren özel dayanışmayı anlatmaktadır. Aileye bu açıdan bakmaya alışık olmadığımız doğrudur; çoğunlukla aile uyumunu sağlayan şeyin yalnızca duygu ve inanç ortaklığı olduğuna inanılmaktadır. Gerçekten de aile üyeleri arasında ortaklaşa olan öyle çok şey var ki, onlardan her birine düşen görevlerin özel niteliği kolaylıkla gözümüzden kaçmaktadır; Auguste Comte'un "herhangi bir amaç için her türlü doğrudan ve sürekli

işbirliği düşüncesini[128]" aile birliğinin dışında sayması, bu özellikten dolayıdır. Ama ana çizgileriyle özetlediğimiz ailenin hukuksal örgütlenişi, bu işlevsel farklılıkların gerçekliğini ve önemini ortaya koymaktadır. Başlangıçlarından bu yana ailenin tarihi, sürekli bir bölünmenin tarihi olmuş ve bu süreç içinde önceleri birbirine karışmış olarak birlikte yürütülen bu değişik işlevler yavaş yavaş birbirinden ayrılmış, ayrı ayrı düzenlenmiş ve değişik üyeler arasında cinsiyet, yaş ve bağımlılık ilişkilerine göre ve her birini aile toplumunun özel bir görevlisi kılacak biçimde yeniden dağılmıştır[129]. Aile içindeki bu işbölümü, yalnızca ayrıntı türünden ve ikincil önemde olmak şöyle dursun, ailenin bütün gelişimine egemen olan bir olgudur.

İşbölümünün sözleşme hukuku ile ilişkisi de daha az belirgin değildir.

Gerçekten de sözleşme, işbirliğinin tam anlamıyla hukuksal bir anlatımıdır. Gerçi taraflardan yalnız birini bağlayan yardımseverliğe dayalı sözleşmeler de vardır. Eğer başkasına bir şeyi koşulsuz olarak veriyorsam, bir şeyin korunmasını ya da bir vekilliği ücretsiz olarak üstleniyorsam, bundan benim için açık ve belli yükümlülükler doğar. Ancak yükümlülükler yalnız tek yanlı olduğundan, burada taraflar arasında gerçek anlamda herhangi bir yardımlaşma yoktur. Bununla birlikte işbirliği yok değildir; yalnızca karşılıksız ya da tek yanlıdır. Örneğin bağış, karşılıklı yükümlülük doğurmayan bir değişim değil de nedir? Bu tür sözleşmeler, görüldüğü gibi, gerçek işbirliği doğuran sözleşmelerin değişik türünden başka bir şey değildirler.

Ayrıca çok da seyrek görülürler; çünkü iyiliksever edimlerin yasal düzenlemelerle yapılması çok seyrek görülen bir durumdur. En büyük çoğunluğu oluşturan öteki sözleşmelere gelince, bunlardan doğan yükümlülükler, her yanı bağlayan, baş-

(128) *Cours de philisophie positive*, IV, s. 419.
(129) Bu noktadaki kimi gelişmeler için bknz.: A.*g.k.*, Bölüm VII.

ka deyişle karşılıklı olarak üstlenilen ya da yerine getirilmiş olan yükümlülüklerdir. Yanlardan birinin yükümlülüğü, ya öbür yanın üstlendiği yükümlülükten ya da onun daha önce yerine getirmiş olduğu bir hizmetten ileri gelmektedir[130]. Ama bu karşılıklılık yalnızca işbirliği olan yerde olanaklıdır ve işbirliği de işbölümü olmadan yürümez. Gerçekten de işbirliği etmek, ortaklaşa bir işi paylaşmak demektir. Eğer bu ortak iş, biri öbürü için vazgeçilmez olmakla birlikte niteliksel olarak birbirine benzer olan işlere bölünmüşse, bu yalınkat ya da birinci derecede bir işbölümüdür. Eğer değişik nitelikte işlere bölünmüşse, karmaşık işbölümü, özel adıyla uzmanlaşma var demektir.

İşte sözleşmenin en genel olarak anlattığı, asıl olarak işbirliğinin bu ikinci biçimidir. Bunlar içinde başka anlam taşıyan bir tanesi varsa o da şirket kurma sözleşmesi ve belki bir de –eşlerin aile giderlerine katılma paylarını belirlemesi açısından– evlilik sözleşmesidir. Yine de bunun için, şirket sözleşmesinin bütün ortakları aynı düzeyde bulundurması, her birinin katılımının eşit, işlevlerinin de aynı olması gerekir ki, aile ilişkilerinde ailedeki işbölümünün sonucu olarak böyle bir şey hiçbir zaman tam olarak görülmez.

Bu pek seyrek görülen örneklere karşılık, değişik ve özel işlevleri birbirine uyarlayan sözleşmelerin çokluğuna bakalım: Alım-satım sözleşmeleri, değişim sözleşmeleri, işveren-işçi sözleşmeleri, kiraya veren ve kiralayan arasındaki sözleşmeler, borç veren ve borç alan arasındaki sözleşmeler, emanet bırakan ve emanet alan arasındaki sözleşmeler, otelci ile konaklayan arasındaki sözleşmeler, vekil ile vekâlet veren arasındaki sözleşmeler, borç veren ve güvence akçesi veren arasındaki sözleşmeler, vb. Genel olarak sözleşme, değişimin simgesidir; nitekim Bay Spencer de, canlı vücudunun değişik organları arasında fizyolojik olarak her an sürmekte olan madde alışverişini haklı olarak sözleşme diye nitelemektedir[131]. Ama değ-

(130)Örneğin faiz karşılığı borç verme durumu.

(131)*Bases de la morale évolutionniste*, s. 124. Paris, Alcan.

şimin her zaman az ya da çok gelişkin bir işbölümünü gerektirdiği açıktır. Sözünü ettiğimiz sözleşmelerin hâlâ biraz genel nitelik taşıdıkları doğrudur. Ama unutmamak gerekir ki hukuk, toplumsal ilişkilerin genel çerçevesini, ana çizgilerini, onların toplumsal yaşamın değişik alanlarında birbirinin tıpkısı gibi görülen yanlarını temel alır. Bunun gibi bu sözleşme türlerinin her biri, ortaklaşa örnek olma niteliği ile, düzenlenmelerine temel sağlamakla birlikte daha özel birtakım işlevler arasında kurulan daha özel başka birçok sözleşmelerin bulunduğunu da anlatmaktadır. Bu nedenle bu şema, görece yalınkat olmakla birlikte, özetlediği olguların son derece karmaşık olduğunu yeterince göstermektedir.

İşlevlerdeki bu uzmanlaşma, özellikle tecimsel sözleşmeleri düzenleyen Ticaret Yasası'nda çok daha doğrudan bir biçimde görülmektedir: Komisyoncu ile tacir arasında, taşımacı ile mal gönderen arasında, poliçeyi taşıyan ile keşide eden arasında, geminin sahibi ile alacaklıları arasında, gemi sahibi ile kaptan ve mürettebatı arasında, acenta ile mal gönderen arasında, cirantalar arasında, sigorta alan ve sigortalayan arasında yapılan sözleşmeler. Ancak burada bile yasayla belirlenen zamanaşımı sürelerinin görece genel niteliği ile ilişkileri düzenlenen işlevlerin türlülüğü arasında büyük bir ayrım var. Ticaret hukukunda örf ve âdetin tuttuğu önemli yer bunun kanıtıdır.

Ticaret kanunu, asıl anlamıyla sözleşmeleri düzenlemediği durumlarda, borsacı, simsar, kaptan, iflas kararı veren naib yargıç gibi özel konumlarda bulunanların görevlerinin ne olması gerektiğini belirlemektedir.

Usul hukuku –ister ceza, ister medeni, isterse ticaret hukuku usulü olsun– da yargı organı içinde aynı rolü yerine getirir. Her türlü hukuk kurallarının yaptırımları, ancak yargıç, savunma, jüri, savcı, dâvâlı vb. konumlarında bulunanların yerine getirdikleri işlevler sayesinde uygulanabilir. Usul hukuku, bunların nasıl işleyeceğini ve birbirleriyle ilişkilerini belirlemektedir. Bunların işlevlerinin ne olması gerektiğini ve yargı

organının genel yaşamı içinde her birinin yerini belirleyen, usul kanunlarıdır.

Bize göre usul hukuku, hukuk kurallarının ussal bir sınıflaması yapılırken idare hukukunun bir türü olarak görülmelidir: Adaletin yönetimini kamu yönetiminin öteki alanlarından köklü bir biçimde farklı kılan herhangi bir şey göremiyoruz. Bu görüş üzerine ne denilirse denilsin, asıl anlamıyla yönetim hukuku, "yönetsel"[132] diye nitelenen ve iyice tanımlanmış olmayan işlevleri düzenlemektedir. Tıpkı usul hukukunun yargı işlevlerini düzenlediği gibi. Yönetim hukuku, düzenlediği işlevlerin normal tiplerini ve onların gerek birbirleriyle gerekse toplumun yaygın işlevleriyle olan bağlarını düzenler; yalnız cezaya ilişkin olmalarına karşın genellikle bu başlık altında sınıflandırılan kimi kuralları ayrı tutmak gerekir[133]. Bir de anayasa hukuku, hükümet işlevleri için aynı şeyi yapıyor.

Yönetsel, siyasal hukuk ile genellikle özel diye nitelenen hukukun aynı sınıf içinde toplanmasına belki şaşılacaktır. Ama her şeyden önce yaptırımların niteliği sınıflamaya temel olarak alınırsa bu yakınlaşma kendini kabul ettirmektedir; ve eğer bilimsel olarak davranılacaksa, bundan başka bir yol da görünmemektedir. Ayrıca bu iki tür hukuku tümden ayırmak için, özel bir hukukun gerçekten varlığını kabul etmek gerekir; oysa biz her türlü hukukun kamusal olduğuna, çünkü her türlü hukukun toplumsal olduğuna inanıyoruz. Toplumun bütün işlevleri toplumsal niteliktedir; tıpkı organizmanın bütün işlevlerinin organik nitelikte olduğu gibi. Ekonomik işlevler de öteki işlevler gibidir. Zaten en yaygın nitelikteki işlevler

(132)Terimi genellikle kullanılan biçiminde kullanıyoruz; ama tanımlanması gerekirse de kendimizi bunu yapacak durumda görmüyoruz. Yalnız kabataslak olarak diyebiliriz ki, bu işlevler, hükümete ilişkin mevkilerin doğrudan etkinlik alanında bulunan işlevlerdir. Ama bunlar arasında da birçok ayrımların yapılması gerekir.

(133)Yönetsel nitelikteki tüzel kişiliklerin ayni haklarına ilişkin kurallar da ayrı tutulmalıdır; çünkü bunların belirlediği ilişkiler negatif niteliktedir.

arasında bile hükümet aygıtının etkinliği altına girmeyeni yoktur. Demek ki bu açıdan aralarında yalnızca derece farkları vardır.

Özetle, onarıcı yaptırımlı işbirliği hukukunun düzenlediği ilişkiler ve onların temsil ettiği dayanışma, toplumsal işbölümünün sonucudur. Zaten bu husus, işbirliğine dayalı ilişkilerin genellikle başka yaptırımları olmamasından da anlaşılır. Gerçekten de ortak bilincin etkisi dışına çıkmak, uzmanlaşan etkinliklerin doğasında vardır; çünkü bir şeyin ortak duygulara konu olmasının ilk koşulu ortaklaşa olması, yani bütün bilinçlerde yer etmesi ve bütün bilinçlerin onu aynı bakış açısından görmesidir. Kuşkusuz işlevler bir ölçüde genel nitelik taşıdıkça, herkeste ona ilişkin bir duygu oluşur: Ama işlevler uzmanlaştıkça onların her birinin bilincinde olanların sayısı da azalır; böylece de daha çok ortak bilincin dışında kalırlar. Onları belirleyen kurallar da, aykırı davranışı cezalandıran o üstün güce, o aşkın otoriteye sahip olamazlar. Gerçi onlar da etkilerini, tıpkı ceza kuralları gibi, kamuoyundan alırlar; ama bu kamuoyu, toplumun dar alanlarında kalan yerel bir kamuoyudur.

Ayrıca bu kurallar, uygulandıkları ve dolayısıyla bilinçlerde yer ettikleri uzmanlık çevrelerinde bile çok canlı duyguları, dahası çoğu kez hiçbir coşkulu durumu karşılamazlar. Çünkü değişik işlevlerin, ortaya çıkabilecek türlü durumların değişik bileşimleri içinde nasıl yer alması gerektiğini saptadıklarından, bağlantılı oldukları nesneler zihinlerde her zaman hazır bulunmaz. Her zaman yönetilecek bir vesayet, bir kayyımlık bulunmadığı gibi[134], her zaman uygulanacak borç ya da alacak hakları, özellikle de bunların belli koşullar altında olanları da bulunmaz. Oysa bilinç durumları ancak sürekli oldukları ölçüde güçlüdürler. Bu kurallara aykırı davranılması, toplumun ne ruhunda ne de canlı kesimlerinde etki yapma-

(134)Aile işlevleri oldukça genel olmalarına karşın, bunları düzenleyen hukuk kurallarının ceza niteliğinde olmayışının nedeni de işte budur.

dığı gibi, özel gruplarının da hiç değilse çoğunda duyulmamakta, bu nedenle de ancak çok ılımlı bir tepki uyandırmaktadır. Bizim istediğimiz, yalnızca işlevlerin düzenli bir biçimde yerine getirilmesidir; öyleyse, bu düzen bozulduğunda onun yeniden kurulması yeterlidir. Kuşkusuz bu, işbölümündeki gelişimin ceza hukukunda yankıları olamayacağı anlamına gelmez. Ortak bilinç organının ve onunla bağlantılı her şeyin, özel niteliği nedeniyle, kimi ilişkileri ceza hukukuyla düzenlenen kamu yönetimi ve hükümet işlevleri olduğunu biliyoruz. Daha başka durumlarda da kimi toplumsal işlevleri birbirine bağlayan dayanışma bağları vardır ki, kopmaları bir cezalandırma tepkisi uyandıracak kadar genel sonuçlara yol açar. Ama belirtmiş olduğumuz nedenle bu tepkiler ayrıksı (istisnai) durumdadır.

Kesin olan şu ki, bu hukuk toplumda, sinir sisteminin canlı organizmada oynadığı role benzer bir rol yerine getirmektedir. Gerçekten de sinir sisteminin görevi, vücudun değişik işlevlerini uyum içinde işleyecek biçimde düzenlemektir: Bu nedenle söz konusu rol, çok doğal bir biçimde, organizmanın fizyolojik işbölümünün sonucu olarak ulaştığı odaklanma durumunu anlatır. Bu demektir ki, bir toplumun da toplumsal işbölümü sonucu olarak ulaşmış olduğu odaklanmanın derecesi, onarıcı yaptırımlı işbirliği hukukunun gelişim derecesine bakılarak ölçülebilir. Bu ölçütün bize ne büyük yararlar sağlayacağı kestirilebilir.

IV

Negatif dayanışma kendi başına hiçbir bütünleşme doğurmadığına ve zaten özel hiçbir yanı da bulunmadığına göre, aşağıdaki özelliklerle ayırt edilebilen iki pozitif dayanışma biçimi bulunduğunu kabul edeceğiz:

1° Bunlardan birincisi bireyi doğrudan doğruya, hiçbir aracı olmaksızın topluma bağlıyor. İkincisinde ise birey, top-

lumu oluşturan parçalara bağımlı olduğu için topluma bağlanıyor.

2° Toplum her iki durumda aynı yönüyle görünmemektedir. Birincisinde toplum denilen şey, topluluğun bütün üyeleri arasında ortaklaşa olan az ya da çok örgütlenmiş inanç ve duyguların tümüdür: Bu kollektif tiptir. Bunun tersine, ikinci durumda dayanışma içinde bulunduğumuz toplum, özel bağların birleştirdiği değişik ve özel işlevler dizgesidir. Aslında bu iki türlü toplum tektir. Bunlar, tek ve aynı gerçekliğin birbirinden ayırt edilmesi gereken iki değişik yüzüdür.

3° Bu ikinci farktan, söz konusu iki dayanışma biçiminin niteliklerini belirlemeye ve adını koymaya yarayan bir üçüncü fark doğmaktadır.

Bunlardan birincisi, ancak toplumun bütün üyeleri arasında ortaklaşa olan düşünce ve eğilimler sayı ve yoğunlukça tek tek her bireyin kişisel düşünce ve eğilimlerini aştığı ölçüde güçlü olabilir. Bu aşkınlık ne kadar büyükse, söz konusu dayanışma da o denli güçlü olur. Ama kişiliğimizi yapan şey, her birimizi başkalarından ayırt eden, kendimize özgü bireysel niteliklerimiz ve özelliklerimizdir. Bu nedenle bu dayanışma, ancak bireysel kişilikle ters orantılı olarak artabilir. Daha önce her birimizde iki bilinç bulunduğunu belirtmiştik: Birisi, tümüyle grubumuzun ortak bilinci olup bizim kendimiz değil, bizde yaşayan ve edimde bulunan toplumdur; öteki bilinç ise bizi kendimize özgü ve başkalarından farklı kılan, bizi birey olarak biz yapan bilinçtir[135]. Benzerliklerden doğan dayanışma, ortak bilinç bizim tüm bilincimizi tam olarak kaplayıp her noktada onunla çakıştığı zaman *en yüksek* noktasında bulunur: Ama o noktada bizim bireyliğimiz hiçe inmiş olur. Bireylik, ancak topluluk bizde daha az yer tuttuğu zaman doğabilir. Burada, birlikte çoğalması

(135)Bununla birlikte bu iki bilinç coğrafi olarak birbirinden ayrı olmayıp her yönden birbiri içine geçmiş durumdadırlar.

olanaksız iki karşıt güç vardır: Birisi merkezçek, öteki ise merkezkaç nitelikte güç. Kendimizi, aynı anda birbirine bunca karşıt iki yönde geliştiremeyiz. Eğer kendi başımıza düşünüp davranma yönünde güçlü bir eğilimimiz varsa, başkaları gibi düşünüp davranmaya güçlü bir eğilimimiz olamaz. Eğer ülkümüz kendimize özgü, kişisel bir fizyonomimiz olması ise, herkes gibi olmak ülkümüz olamaz. Ayrıca bu dayanışma etkisini gösterdiğinde, tanımımız gereği olarak, kişiliğimiz silinir; çünkü artık biz kendimiz olmayıp ortaklaşa bir varlık olmuşuzdur.

Yalnız bu yolla birbirine uyum sağlayabilen toplum molekülleri, ancak inorganik yapıların molekülleri gibi kendilerine özgü davranışlarda bulunmadıkları ölçüde toplum bütünlüğüyle birlikte hareket edebilirler. Bu tür dayanışmaya mekanik dayanışma dememizin nedeni budur. Bu sözcük, söz konusu dayanışmanın mekanik araçlarla yapay olarak üretildiği anlamına gelmez. Ona bu adı verişimiz, cansız bir yapının ögelerini birbirine bağlayan uyuma benzemesinden, buna karşılık canlı yapıların birliğini sağlayan uyumdan farklı olmasından dolayıdır. Bu adlandırmayı haklı kılan bir başka neden de, bireyi bu yolla toplumla birleştiren bağın bir nesneyi bir kişiye bağlayan bağa tümden benzemesidir. Bu açıdan bakıldığında, bireysel bilinç kollektif tipin yalınkat bir bağımlısı olup, bir kimsenin malı olan nesnenin sahibinin bütün işlemlerine bağımlı olması gibi, o da ortak bilincin bütün hareketlerine bağımlıdır. Bu dayanışmanın çok gelişmiş olduğu toplumlarda, ilerde belirteceğimiz gibi birey kendinin sahibi değildir; tam anlamıyla toplumun istediği gibi kullandığı bir nesnedir. Bu tip toplumlarda kişisel haklar da ayni haklardan henüz ayırt edilmiş değildir.

Oysa işbölümünün sonucu olan dayanışma tümden başka niteliktedir. Birinci tür dayanışma bireylerin birbirlerine benzemesini gerektirirken, bu dayanışma onların birbirlerinden farklı olmalarını gerektirir. Birinci tür dayanışma ancak

birey kişilikleri toplumsal kişilik içinde eridiği ölçüde olanaklı iken, bu tür dayanışma, her bireyin kendine özgü bir etkinlik alanı, dolayısıyla bir kişiliği olduğu ölçüde olanaklıdır. Demek oluyor ki, ortak bilincin kendisinin düzenleyemediği bu özel işlevlerin düzenle yerine getirilebilmesi için bireysel bilincin bir bölümünü özgür bırakması gerekir; ve bu alan ne kadar geniş olursa, bu dayanışmadan ileri gelen uyum da o kadar güçlü olur. Gerçekten de, bir yandan işbölümü ilerledikçe her birey topluma daha sıkı biçimde bağımlı olmakta, öte yandan her bireyin yaptığı iş uzmanlaştıkça daha kişisel nitelik almaktadır. Kuşkusuz iş ne denli sınırlanırsa sınırlansın, hiçbir zaman tam anlamıyla özgün olmaz; mesleğimizi yaparken bile mesleğimizin âdet ve göreneklerine uyarız. Ama bu durumda bile altına girdiğimiz boyunduruk, tümüyle toplumun boyunduruğundan çok daha hafif olup bireysel girişim gücümüze çok daha geniş bir alan bırakır. Demek ki bu dayanışma türünde parçaların bireyliği geliştiği ölçüde bütünün de bireyliği gelişmektedir. Toplumun ögelerinden her birinin kendine özgü hareket etme olanağı arttıkça, toplumun da bir bütün olarak hareket etme olanağı artmaktadır. Bu dayanışma gelişkin canlılarda görülene benzemektedir. Gerçekten bu canlıların her organının kendine özgü bir fizyonomisi, bir özerkliği vardır, ama bununla birlikte parçaların bu bireyselleşmesi arttıkça organizmanın bütünlüğü de o ölçüde daha güçlü olmaktadır. Bu benzerlikten dolayı işbölümünden ileri gelen dayanışmaya organik dayanışma demeyi öneriyoruz.

Aynı zamanda bu ve önceki bölümler bize, bu iki tür toplumsal bağın her birinin, farklı yollardan ortaya çıkardıkları toplam ve ortaklaşa sonuçtaki payını hesaplamamız için gerekli araçları sağlamaktadır. Bu iki tür dayanışmanın hangi dışsal biçimler altında kendilerini gösterdiğini, yani her birini karşılayan hukuk kurallarının hangileri olduğunu biliyoruz. Bundan dolayı, her birinin herhangi bir toplum tipindeki gö-

reli önemini anlamak için, onları anlatan iki türlü hukukun göreli yerini karşılaştırmak yeterlidir; çünkü hukuk, her zaman, düzenlemekte olduğu toplumsal ilişkilerle birlikte değişir[136].

(136) Bu düşüncelere açıklık getirmek için, aşağıdaki çizelgede, bu ve önceki bölümün örtülü olarak kapsadığı hukuk kurallarının bir sınıflandırmasını yapıyoruz:

I. Örgütlü cezalandırıcı yaptırımı olan kurallar
(Bunlar, izleyen bölümde sınıflandırılmaktadır.)

II. Onarıcı yaptırımlı kurallar:

BAĞLAR *Negatif ya da Sakınıcı*	Nesne ile kişi arasında	Türlü biçimleriyle mülkiyet hukuku (taşınır, taşınmaz, vb.)
		Mülkiyet hukukunun değişik biçimleri (kullanma hakkı, yararlanma hakkı, vb.)
	İnsanlar arasında	Ayni hakların olağan kullanılışıyla belirlenenler
		Ayni hakların ihlal edilmesiyle belirlenenler
	Aile işlevleri arasında	
BAĞLAR	Yaygın ekonomik işlevler arasında	Genel sözleşme ilişkileri
		Özel sözleşmeler
Pozitif ya da işbirliğine dayalı	Yönetsel işlevler arasında	Kendi aralarında
		Hükümet işlevleri ile aralarında
		Yaygın toplumsal işlevlerle aralarında
	Hükümet işlevleri arasında	Kendi aralarında
		Yönetsel işlevlerle aralarında
		Yaygın siyasal işlevlerle aralarında

BÖLÜM IV

YUKARDAKİLERE BİR BAŞKA KANIT

Önceki bölümlerde varılan sonuçların önemi nedeniyle, daha ileriye gitmeden, onları bir kez daha doğrulamak yerinde olacaktır. Bu yeni doğrulama çok önemlidir, çünkü bir yandan söz konusu sonuçların doğruluğunu kanıtlarken, aynı zamanda bundan sonra belirtilecek olan bütün hususları aydınlatmaya da yarayacaktır.

Eğer birbirinden ayırt ettiğimiz iki türlü dayanışma, söylediğimiz gibi hukuksal anlatımlarını buluyorlarsa, kollektif tipin ağır bastığı ve işbölümünün geri düzeyde bulunduğu durumlarda, cezalandırıcı hukukun işbirliği sağlayıcı hukuktan daha geniş yer tutması gerekir. Buna karşılık, bireysel tipler geliştiği ve işler uzmanlaştığı ölçüde bu iki tür hukukun kapsamları da tersine dönmeye başlar. Bu ilişki, deneysel yolla kanıtlanabilir.

I

Toplumlar ne kadar ilkel ise, onları oluşturan bireyler de o ölçüde birbirlerine benzerler. Geçmişte Hipokrat, *De Aere et Locis* adlı yapıtında, Sitlerin etnik bir tip oluşturduğunu, ama hiçbir kişilik tipi sergilemediklerini yazmıştı. Humboldt da *Neuspanien*[137] adlı kitabında, barbar halklar arasında bireysel fizyonomilerden çok sürüye özgü bir fizyonomi görüldüğünü belirtiyor. Bu olguyu çok sayıda gözlemci doğrulamaktadır. Romalıların eski Cermenler arasında çok büyük benzerlikler

(137)I, s. 116.

gördükleri gibi, vahşi denilen halklar da uygar Avrupalıda aynı etkiyi uyandırıyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, çoğu kez deneyim eksikliği bir gezginin böyle bir yargıya varmasına neden olabilir; ... bununla birlikte uygar insanın kendi doğup büyüdüğü ortamda alışık olduğu farklılıklar, ilkel halklarda gördüğünden gerçekten daha büyük olmasaydı, bu deneyim eksikliği kolay kolay bu sonuca yol açamazdı. Ulloa'nın "Bir Amerika yerlisini gören hepsini görmüş demektir.[138]" sözünü herkes bilir ve çok sık söylenir. Buna karşılık uygar halklar arasında iki birey ilk bakışta birbirinden ayırt edilir ve bu gözlemi yapmak için hiçbir ön hazırlık yapmaya gerek duyulmaz.

Dr. Lebon, bu türdeşliğin başlangıçlara doğru gidildikçe arttığını nesnel bir biçimde saptayabilmiştir. Değişik soy ve toplumlardan insanların kafataslarını karşılaştırmış ve "aynı soydan bireylerin kafatasları arasındaki hacim farklarının, o soyun uygarlık ölçeğindeki yeri yükseldikçe büyüdüğünü" görmüştür. "Her soydan kafataslarını hacimlerine göre büyüyen diziler biçiminde gruplandırıp, sonuçların düzenli bir sırayla görülebilmesi için karşılaştırmaları yalnız yeter büyüklükteki diziler arasında yapmaya özen göstererek yaptığım incelemede, yetişkin erkeklere ait en büyük ve en küçük kafatasları arasındaki farkın yuvarlak sayılarla, gorillerde 200 cm^3, Hindistan paryalarında 280 cm^3, Avustralyalılarda 310 cm^3, eski Mısırlılarda 350 cm^3, XII. yüzyıl Parislilerinde 470 cm^3, günümüz Parislilerinde 600 cm^3 ve Almanlarda 700 cm^3 olduğunu gördüm." demektedir[139]. Bu farkın sıfır olduğu kimi topluluklar bile vardır. "Andamanlar ve Todasların hepsi birbirine benzer. Grönlandlılar için bile bunu söyleyebiliriz. Bay Broca'nın laboratuarındaki beş Patagon kafatası birbirinin aynıdır."[140]

Bu organik benzerliklerin ruhsal benzerliklerle birlikte gittiğine kuşku yoktur. Waitz'ın yazdığına göre "Yerliler ara-

(138)Waitz, *Anthropologie der Naturvoelker*, 1, s. 75-76.
(139)*Les sociétés*, s. 193.
(140)Topinard, *Anthropologie*, s. 393.

sındaki bu büyük ruhsal benzerliklerin asıl olarak her türlü güçlü ruhsal bireyliğin yokluğundan, genel olarak entelektüel kültürün aşağı düzeyde bulunuşundan ileri geldiğine kuşku yoktur. Bir zenci topluluğunun bireyleri arasında karakter benzerliği (*gemüthseigenschaften)* bulunduğu yadsınamaz. Yukarı Mısır'da köle tüccarları bir kölenin yalnızca doğum yeri hakkında bilgi almakla yetinir, bireysel karakteriyle ilgilenmez; çünkü uzun deneyimleri sonunda, aynı oymağın bireyleri arasındaki farkın, soydan ileri gelen farklar yanında çok önemsiz olduğunu öğrenmiştir. Nitekim Nubas'lar ve Gallus'lar çok sadık, Kuzey Abissinleri çok aldatıcı ve hain, öteki oymakların çoğunluğu ise beden işlerinde işe yaramamakla birlikte ev hizmetlerinde iyi, Fertit oymağı bireyleri ise yaban ve öç alıcı olmakla bilinirler."[141] Buralarda özgün kişilik seyrek değil, hiç yoktur. Herkes hiç tartışmaksızın aynı dini kabul eder ve uygular. Mezhep ve inanç ayrılığı diye bir şey bilinmez: Bunlara hoşgörü gösterilmez. Bu ortamlarda din herkesi, her şeyi içine almıştır. Doğrudan dinsel inançlar dışında ahlakı, hukuku, siyasal örgütlenme kurallarını ve bilimi ya da en azından onun yerini tutan şeyi hep din kapsar. Özel yaşamın ayrıntılarını bile din düzenler. Bundan dolayı dinsel bilinçlerin birbirinin tıpkısı olduğunu –bu tıpkılık saltıktır– söylemek, üstü örtülü olarak, organizma ve onun türlü durumlarına ilişkin duyular dışında bütün bireysel bilinçlerin aşağı yukarı hep aynı ögelerden kurulu olduğunu söylemek demektir. Dahası, bireylerin sergiledikleri fiziksel benzerlikler dolayısıyla, duyusal etkilenimlerde bile büyük farklılıklar görülmemesi gerekir.

Bununla birlikte uygarlığın, söylenenin tersine, toplumsal benzerlikleri arttırdığı görüşü oldukça yaygındır. Bay Tarde, "İnsan toplulukları genişledikçe, düşüncelerin yayılma hızı düzenli bir geometrik oranla artar.[142]" demektedir. Hale, ilkel halklarda karakter birliği bulunduğu görüşünü yanlış bulmak-

(141) *A.g.k.*, I, s. 77. – Bknz.: Yukarda adı geçen yapıt, s. 446.
(142) *Lois de l'imitation*, s.19.

ta ve Büyük Okyanus'ta yan yana yaşayan sarı ve kara ırktan halklar arasındaki farklılığın iki Avrupa halkı arasındakinden daha büyük oluşunu kanıt olarak göstermektedir[143]. Bunun gibi, Fransızı İngiliz ya da Almandan ayıran farklar bugün eskiye göre daha az değil midir? Hemen bütün Avrupa toplumlarında hukuk, ahlak, gelenekler, dahası temel siyasal kurumlar bile aşağı yukarı birbirinin tıpkısıdır. Bunun gibi aynı ülke içinde bugün, eskinin büyük farklılıkları artık görülmemektedir. Toplumsal yaşam artık bir ilden ötekine değişiklik göstermemekte ya da eskiden olduğu ölçüde değişmemektedir; Fransa gibi birliği sağlanmış ülkelerde toplumsal yaşam bütün bölgelerde hemen hemen aynıdır; eğitimli sınıflar arasında ise bu benzerlik en yüksek düzeyindedir[144].

Ama bu olgular bizim önermemizi hiçbir biçimde sakatlamamaktadır. Değişik toplumların gittikçe daha çok birbirlerine benzemekte oldukları kesindir; ama onların her birini oluşturan bireyler bakımından durum böyle değildir. Bugün Fransız ile İngiliz arasındaki uzaklık daha azdır, ama bu durum, günümüz Fransızlarının kendi aralarında eskinin Fransızlarına oranla daha çok farklılaşmalarını engellemiyor. Bunun gibi, her ilin de kendini başkalarından ayırt eden fizyonomisini yitirmekte olduğu doğrudur; ama bu durum, her bireyin gittikçe daha çok kendine özgü bir fizyonomi edinmekte olmasını engellememektedir. Norman Gaskon'dan, beriki Loren'den ve Provensal'dan eskiye göre daha az farklıdır; bunların her biri, artık yalnız bütün Fransızlarda ortaklaşa olan özellikleri paylaşmaktadırlar; ama genel olarak Fransızların sergiledikleri farklılıklar artmaktan geri durmuyor. Çünkü eskinin kimi taşralı tipleri birbirine karışıp kaybolma eğilimini gösteriyorlarsa

(143) *Ethnography and Philology of the United States*, Philadelphie, 1846, s. 13.

(144) Bu durum Bay Tarde'ın şunları söylemesine yol açıyor: "Avrupa'nın birçok ülkesini dolaşan gezgin, eski geleneklerine bağlı kalan halklar arasındaki farklılıkların yukarı sınıftan kişiler arasında görülenden daha çok olduğunu gözlemler." *A.g.k.*, s. 59.

da, onların yerine başka türden çok büyük birçok bireysel tipler ortaya çıkmaktadır. Bugün artık farklılıklar büyük bölgelerin sayısı kadar değildir; ama hemen hemen bireylerin sayısı kadar farklılıklar vardır. Bunun tersine, her ilin kendine özgü kişiliğinin bulunduğu yerde bireylerin kendilerine özgü kişilikleri yoktur. İller birbirlerinden çok değişik, ama birbirlerine benzeyen bireylerden kurulu olabilirler. Siyasal derneklerde de görülen budur. Bunun gibi canlılar dünyasında da tek hücreliler birbirlerinden öylesine farklıdırlar ki, onları türlere göre sınıflandırmaya olanak yoktur[145]; oysa her biri tam anlamıyla türdeş bir maddeden oluşmuştur.

Görüldüğü gibi bu kanı, birey tipleri ile gerek yöresel gerekse ulusal düzeydeki topluluk tiplerini birbiriyle karıştırmaktan ileri gelmektedir. Uygarlığın ikinciler arasındaki farkları azaltma eğiliminde olduğu kuşku götürmez; ama buna bakarak birincileri de birbirine benzettiği ve tek biçimleşmenin genel bir olgu olduğu sonucunu çıkarmakla yanılgıya düşülmüştür. Bu iki tür benzer biçimde değişmek şöyle dursun, birincilerin silinmesinin ikincilerin ortaya çıkması için zorunlu koşul olduğunu göreceğiz[146]. Oysa aynı toplum içinde hiçbir zaman çok sayıda ortak tipler bulunmaz, çünkü toplum, bunca büyük farklılıklar doğurabilecek kadar çok sayıda soydan ve bölgeden kurulu olamaz. Buna karşılık bireyler birbirinden sonsuz denecek ölçüde farklı olabilirler. Bu yüzden de bireysel tipler ne kadar gelişkin iseler bireyler arasındaki farklar da o ölçüde büyük olur.

Yukarda söylenenler mesleki tipler bakımından da olduğu gibi geçerlidir. Mesleklerin eski yapılarını yitirdiklerini, eskiden meslekleri ve özellikle onların bir bölümünü birbirlerinden ayıran uçurumun ortadan kalkma yolunda olduğunu düşünmek için kimi nedenler vardır. Ama kesin olan şey, onların her biri-

(145) Bknz.: Perrier, *Transformisme*, s. 235.

(146) Bknz.: İlerde Kitap II, Bölüm II ve III. – Orada söylediklerimiz, buradaki saptamalarımızı hem açıklamaya hem de doğrulamaya yarayabilir.

nin içindeki farkların artmış olduğudur. Her biri gittikçe daha çok kendine özgü bir düşünme ve davranma biçimi oluşturmakta, meslek kamuoyunun etkisini gittikçe daha az duymaktadır. Ayrıca, farklılıklar meslekten mesleğe daha az belirgin olmuş ise de, gittikçe daha çok sayıda olduğu kesindir; çünkü işbölümü ilerledikçe meslek tiplerinin sayısı da artmıştır. Artık birbirlerinden ancak küçük derece farklılıkları ile ayrılsalar da, en azından bunlar daha çok sayıdaki değişik türden farklılıklardır. Demek ki bu açıdan da farklılıklar, artık şiddetli ve çarpışmalı karşıtlıklar biçimini almamakla birlikte, azalmış değildir.

Öyleyse tarihte gerilere gidildikçe türdeşliğin daha büyük ölçüde olduğundan emin olabiliriz; öte yandan daha gelişkin toplumsal türlere yaklaşıldıkça, işbölümü de daha çok gelişmektedir. Şimdi, yukarda ayırt etmiş olduğumuz iki tür hukukun toplumsal ölçeğin değişik basamaklarında nasıl değiştiğini görelim.

II

Çok geri toplumlarda hukukun durumu irdelendiğinde, tümüyle cezalandırıcı nitelikte olduğu görülür. Lubbock'a göre "Yaban insan hiçbir yerde özgür değildir. Bütün dünyada bir yabanın günlük yaşamı, (yasalar kadar buyurucu) birkaç karmaşık ve çoğu kez son derece bunaltıcı âdetlerle, birtakım saçma yasaklar ve ayrıcalıklarla düzenlenir. Yazılı olmamakla birlikte oldukça katı çok sayıda düzenlemeler, onun tüm yaşam etkinliklerini kavrar."[147] Gerçekten de ilkel halklar arasında davranış kalıplarının ve geleneklerin ne denli kolay yerleşip pekiştiği bilinmektedir. Atalardan kalma âdetlere buralarda öyle büyük saygı gösterilir ki, hiçbir sapma cezasız kalmaz.

Ama bu tür gözlem sonuçları ister istemez kesinlikten yoksundurlar, çünkü bunca değişken âdetleri iyice gözlemle-

(147) Lubbock, *Les origines de la civilisation*, s. 440. Paris, F. Alcan. – Bknz.: Spencer, *Sociologie*, s. 435. Paris, F. Alcan.

mek kadar güç bir iş olamaz. Deneyimizin yönteme uygun biçimde yürütülebilmesi için, onları elden geldiğince yazılı hukuk alanına taşımamız gerekir.

Eski Ahit'in son dört kitabı olan Egzod, Levitik, Sayılar ve Döteronom, elimizde bulunan bu tür en eski anıttır[148]. Bu dört-beş bin ayet içinde, cezalandırıcı nitelikte olmadığı kesinlikle söylenebilecek kurallar içerenlerin sayısı görece çok azdır. Onlar da aşağıdaki konularla ilgilidirler:

Mülkiyet hukuku: Geri alma hakkı, –Yıldönümü töreni; – Başrahiplerin mülkleri (Levitik, xxv, 14-25, 29-34, ve xxvii, 1-34).

Aile hukuku: Evlenme (Döteronom, xxi, 11-14; xxiii, 5; xxv, 5-10; Levitik, xxi, 7, 13, 14); – Miras hukuku (Sayılar, xxvii, 8-11, ve xxvi, 8; Döteronom, xxi, 15-17); – Yerli ve yabancıların köleliği (Döteronom, xv, 12-17; Egzod, xxi, 2-11; Levitik, xix, 20; xxv, 39-44;xxxvi, 44-54).

Borç verme ve gündelik (Döteronom, xv, 7-9; xxiii, 19-20; xxiv, 6 ve 10-13; xxv, 15).

Kasıtsız kusurlu fiiller (Egzod, xxi, 18-33 ve 33-35; xxii, 6 ve 10-17.[149]

Kamusal görevlerin örgütlenişi: Rahiplerin görevleri (Sayılar, x); Başrahiplerin görevleri (Sayılar, iii ve iv); Yaşlıların görevleri (Döteronom, xxi, 19; xxii, 15; xxv, 7; xxi, 1; Levitik, iv, 15); Yargıçların görevleri (Egzod, xviii, 25; Döteronom, 1, 15-17).

Görüldüğü gibi onarıcı ve özellikle işbirliği-sağlayıcı hukuk çok az yer tutmakta. Dahası da var. Sözünü ettiğimiz kuralların da birçoğu ilk bakışta sanıldığı kadar ceza hukukunun uzağında değildirler, çünkü onların hepsi dinsel nitelik taşırlar.

(148) Bu eserin gerçekten eski çağlara ait olup olmadığı konusunda olduğu gibi değişik bölümlerinin göreli eskilik derecesi üzerinde de bir görüş belirtmek zorunda değiliz. Çok geri bir topluma ilişkin olması bizim için yeterlidir. Çünkü, ilgilenmekte olduğumuz konu açısından hepsi de hissedilir ölçüde aynı özelliği göstermektedir. Bu nedenle onları bir bütün olarak alıyoruz.

(149) Bütün bu ayetler toplanıp kamu görevlerini ilgilendirenler çıkarıldığında, hepsinin 135 tane olduğu görülür.

Hepsi de aynı biçimde tanrısal kökenlidirler; onlara aykırı davranmak, tanrıya hakaret etmek demektir ve böyle hakaretler, cezalandırılması gerekli suçlardır. Kitap şu ya da bu buyruk arasında bir ayrım yapmamaktadır, ama buyrukların tümü tanrısal sözlerdir ve onlara uyulmaması cezasız kalamaz. "Eğer sen şu şanlı ve korkunç addan, Tanrıdan, korkmaz ve bu kitapta yazılı bütün yasa sözlerine uymazsan, Tanrı seni ve senden doğacak olanları çarpacaktır." Görüldüğü gibi yanılma sonucu bile olsa herhangi bir buyruğa uyulmaması bir günah sayılmakta ve ceza gerektirmektedir. Cezalandırıcı niteliği kuşku götürmeyen bu tür korkutmalar, bizim onarıcı hukuk içinde düşündüğümüz kimi kuralları, hem de doğrudan doğruya, yaptırıma bağlamaktadırlar. Kutsal metin, kocanın boşadığı kadınla yeniden evlenip bir daha boşaması durumunda artık onunla evlenemeyeceğini belirttikten sonra, şunu ekliyor: "Böyle bir davranış, Tanrı önünde çok iğrenç bir şey olur; *öyleyse, senin öncesiz-sonrasız Tanrının sana miras olarak verdiği ülkeye hiçbir günah yüklemeyeceksin.*" Bunun gibi, ücretlerin ödenme biçimini düzenleyen ayet de şöyle diyor: "Çalıştırdığın kişiye gündeliğini çalıştığı gün güneş batmadan öde, çünkü o yoksuldur ve ruhu o gündeliği beklemektedir; *onun seni Tanrıya şikâyet etmesinden ve Tanrının seni cezalandırmasından kork.*" Kasıtsız kusurlu fiilerin yol açtığı tazminatların da gerçek cezalandırmalar gibi sunulduğu görülüyor. Levitik'teki yargı bunu gösteriyor: "Herhangi bir kimseyi vurup öldüren kişi ölümle cezalandırılacaktır. Bir hayvanı vurup öldüren kimse sahibine aynı hayvandan verecektir; yaşam karşılığında yaşam, kırık karşılığında kırık; göze göze, dişe diş.[150]" Verilen zararın giderilmesi, tıpkı adam öldürmeye verilen cezaya benzetilmekte ve kısas yasasının bir uygulanışı gibi görülmektedir.

Yaptırımı özel olarak belirtilmiş olmayan birkaç dinsel kural bulunduğu doğrudur; ama bu yaptırımların kesinlikle ceza niteliğinde olduğunu artık biliyoruz. Kullanılan deyimlerin ni-

(150)xxiv, 17, 18, 20.

teliği bunu doğrulamaya yeter. Kaldı ki eskinin söylencelerinden, yasanın cezayı açık olarak belirtmediği durumda, negatif bir kurala aykırı davranan kişiye bedeni ceza verileceğini öğreniyoruz[151]. Özetle, bütünüyle İbrani hukuku, Pentatök'te yer aldığı biçimiyle, değişik ölçülerde olmakla birlike, asıl olarak cezalandırıcı nitelik taşımaktadır. Özetle, Pentatök'ün de gösterdiği üzere bütün İbrani hukuku, değişik ölçülerde de olsa, temelde cezalandırıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu nitelik kimi yerlerde daha belirgin, kimi yerlerde daha örtülüdür, ama varlığını her yerde duyurmaktadır. Çünkü içerdiği bütün davranış kuralları, Tanrının buyrukları olup, deyim yerindeyse O'nun doğrudan güvencesi altındadırlar; tümü de bu kaynaktan dolayı olağanüstü bir saygınlık elde eder ve kutsallaşırlar. Bu yüzden de onlara aykırı davranıldığında, kamuoyu yalnızca verilen zararın ödetilmesiyle yetinmeyip, aykırı davranmanın öcünü alacak bir ceza verilmesini ister. Ceza hukukunun kendine özgü niteliği, yaptırıma bağladığı kuralların olağanüstü bir güce sahip oluşlarından ileri geldiği için, insanlar da inanmış kişinin Tanrısında gördüğü güçten daha büyük bir güç tanımadıkları ve tasarlayamadıkları için, Tanrının sözü olduğu söylenen bir hukukun özünde cezalandırıcı olmaması olanaksızdır. Bütünüyle ceza hukukunun az ya da çok dinsel nitelikte olduğunu söylemiştik; çünkü bu hukukun özünü, bilinçlere nasıl bir simge altında kendini duyurtursa duyurtsun, bireysel insana üstün olan, aşkın bir güce duyulan saygı duygusu oluşturmaktadır ve aynı zamanda her türlü dindarlığın temelinde de bu duygu yatmaktadır. İşte ilkel toplumlarda bütün hukukun cezalandırıcı nitelikte olmasının nedeni budur: Çünkü bu toplumlarda din bütün toplumsal yaşama girmiş olduğu gibi tüm hukuk yaşamına da girmiştir.

Bu özellik Manu yasalarında da çok belirgindir. Bu yasaların bütün ulusal kurumlarda ceza yargılamasına verdiği çok

(151) Bknz.: Munck, *Palestine*, s. 216. – Selden, *Sunedrits*, s. 889-903'de, Meymuni'ye dayanarak bu türe giren bütün hükümleri saptamıştır.

geniş yere bakmak yeterlidir. Manu diyor ki, "Tanrı, krala işlevlerini yerine getirmede yardım etmek için, ta yaradılışın başından beri, bütün varlıkların koruyucusu, adaletin uygulayıcısı ve tümüyle tanrısal nitelikteki cezalandırma dehası olan oğlunu yarattı. Canlı, cansız bütün varlıkların kendilerine ait olandan yararlanmasına olanak veren ve ödevlerinden sapmalarını önleyen şey, ceza korkusudur. ... İnsan türünü yöneten ceza olduğu gibi, koruyan da cezadır; her şey uykudayken ceza nöbet tutar; bilgeler, 'ceza, adalettir' derler; ceza görevini yapmasa, bütün sınıflar bozulur, bütün sınırlar aşılır, evrende kargaşa egemen olur.[152]"

On İki Levha Yasası, çok daha ileri[153] olan ve İbrani halkına göre bize daha yakın bulunan bir toplumla ilgilidir. Bunun kanıtı şu ki, Roma toplumunun kent tipine ulaşması, ancak Yahudi toplumunun sabit kaldığı tipi aşmasından ve onu geçmesinden sonra olmuştur; ilerde bunun kanıtını göreceğiz[154]. Bu iki toplumun birbirinden daha az uzaklaştığını gösteren başka olgular da vardır. Öncelikle On İki Levha Yasası'nda bugünkü hukukumuzun bütün belli başlı tohumlarını buluyoruz, oysa İbrani hukuku ile bizim bugünkü hukukumuz arasında ortaklaşa hemen hiçbir şey yoktur[155]. Ayrıca On İki Levha Yasası kesinlikle laik niteliktedir. İlkel Roma'da Numa

(152)*Manu Yasası*, Fransızca çevirisi, Loiseleur, VII, madde 14-24.

(153)Bir toplum tipinin bir başkasından daha ileri olduğunu söylerken, değişik toplum tiplerinin, tarihin dönemlerine bağlı olarak az ya da çok ileri, yükselen bir doğrusal dizi üzerinde sıralandıklarını söylemek istemiyoruz. Tersine, eğer toplumsal tiplerin soyağacı tam olarak saptanabilseydi, kuşkusuz tek kütüklü, ama çok dallı, gür bir ağaca benzeyeceği kesindir. Ama bu eğilime karşın, iki tip arasındaki uzaklık ölçülebilir; her ikisi de az çok yüksek tiplerdir. Özellikle bunlardan birisinin, ötekinin biçimini almış olarak başlaması ve onu geçmesi durumunda, onun üstünde olduğu haklı olarak söylenebilir. Kuşku yok ki o daha yukardaki bir dal ya da dal-demetidir.

(154)Bknz.: VI, §2.

(155)Sözleşme hukuku, vasiyet hukuku, vesayet hukuku, evlat-edinme, vb., Pentatök'ün bilmediği şeylerdir.

gibi yasa koyucuların esinlerini göksel kaynaktan aldıkları düşünülüyor ve bundan dolayı hukuk ile din sıkı sıkıya birbirine karışmış bulunuyor idiyse de, On İki Levha'nın yazıldığı dönemde bu birliktelik kesinlikle sona ermiş bulunuyordu; çünkü bu hukusal anıt başlangıcından beri tam anlamıyla insan işi ve yalnızca insanlar arası ilişkilerle ilgili bir yapıt olarak sunulmuştur. Bu yasada yalnızca dinsel törenlerle ilgili kimi hükümler vardır ki onlar da harcamalara ilişkin yasalar niteliğinde oldukları için oraya konulmuşlardır. Bir toplumun bir başka toplumdan daha ileri olup olmadığını saptamada en iyi göstergelerden birisi, hukuk ögesi ile din ögesinin birbirinden ne ölçüde ayrıldığına bakmaktır[156].

Demek ki ceza hukuku artık tüm alanı kapsamamaktadır. Cezalarla yaptırıma bağlanmış olan kurallar ile yalnızca onarıcı yaptırımları olan kurallar artık birbirlerinden iyice ayırt edilmişlerdir. Onarıcı hukuk, başlangıçta kendisini de içine alan cezalandırıcı hukuktan ayrılmıştır ve artık kendisine özgü özellikleri, kuruluş düzeni, kişiliği vardır. Özel organları olan, özel bir usul hukuku ile donanmış bulunan, kendi başına bir hukuk türü oluşturmaktadır. İşbirliğine dayalı hukuk da ortaya çıkmaktadır: On İki Levha Yasası'nda bir aile hukuku ve bir de sözleşme hukuku bulunmaktadır.

Ancak, ceza hukuku eski ağırlığını yitirmekle birlikte, yine de hukuk içindeki büyük yeri süregidiyor. Bu yasanın Voigt tarafından bulunup bir araya getirilebilen 115 parçasında, onarıcı hukuka girdiği söylenebilecek olanlar yalnızca 66 olup, 49 tanesi belirgin bir biçimde ceza hukukuna girmektedir[157]. Demek ki ceza hukuku, bize ulaşan biçimiyle bu yasanın yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Ama bu biçimi de, bu yasa ilk yapıldığı zaman onun içinde cezalandırıcı hukukun gerçek yerini

(156)Bknz.: Walter, *a.g.k.*, §§ 1 ve 2; Voigt, *Die XII Tafeln*, I, s. 43.

(157)On (harcamalara ilişkin yasalar) tanesi açıkça herhangi bir yaptırımdan söz etmemektedir; ancak cezalandırıcı nitelikte oldukları kuşku götürmez.

göstermede çok yetersiz kalır. Çünkü bu tür hukuka ilişkin olan bölümlerin daha kolay yitmiş olması olasıdır. Bize kalabilmiş olan bölümleri yalnızca klasik çağın hukuk adamlarına borçluyuz; ama onlar da ceza hukuku konularından çok medeni hukuk konularıyla ilgileniyorlardı. Ceza konuları, hukukçuların her zaman tutkunu oldukları güzel tartışmalara elvermez. Ceza konularına karşı genel olarak duyulan bu ilgisizlik, eski Roma ceza hukukunun önemli bir bölümünün unutulmasına yol açmıştır. Zaten On İki Levha Yasası'nın asıl ve tam metni de bu hukuku bütünüyle içermiyordu. Çünkü özel mahkemelerde yargılanan dinsel suçlarla aile hukuku suçlarına da, geleneklere karşı işlenen suçlara da yer vermiyordu. Ayrıca ceza hukukunun yasalaşma yolunda gösterdiği deyim yerindeyse yavaşlığı da göz önüne almak gerekir. Bütün bilinçlere kazınmış olduğundan, insanların onu öğrenmesi için yazıya dökülmesine gerek duyulmamaktadır. Bütün bu nedenlerle, Roma'da ceza hukukunun, IV. yüzyılda bile hukuk kurallarının büyük bölümünü oluşturduğu haklı olarak düşünülebilir.

Ceza hukukunu onarıcı hukukun bütünüyle değil de yalnızca organik dayanışmaya ilişkin bölümüyle karşılaştıracak olursak hukuk içindeki yerinin büyüklüğü çok daha kesin ve belirgin biçimde ortaya çıkar. Gerçekten de o sırada hemen yalnızca aile hukukunun örgütlenişi oldukça ileri düzeydeydi: Usul hukuku ne değişken ne de karmaşık olmadığı için güç de değildi; sözleşme hukuku ise daha henüz doğmak üzere idi. Voigt diyor ki, "Eski hukukta bilinen sözleşmelerin sayıca azlığı ile suçtan doğan yükümlülüklerin çokluğu arasındaki karşıtlık çok çarpıcıdır.[158]" Kamu hukukuna gelince, o dönemde çok yalınkat oldukan başka büyük bölümüyle de cezalandırıcı nitelikteydi, çünkü dinsel niteliğini sürdürüyordu.

Bu dönemden başlayarak cezalandırıcı hukuk göreli önemini yitirmeye koyulmuştur. Bir yandan, birçok konuda gerilememiş olduğunu, başlangıçta suç sayılan birçok fiilin yavaş ya-

(158) *XII Tafeln*, II, s. 448.

vaş cezalandırma dışına düşmediğini varsaysak bile –ki, dinsel suçlar bakımından bunun tersi doğrudur–, en azından fark edilir ölçüde ilerlememiştir; On İki Levha döneminden başlayarak Roma hukukunun başlıca kriminolojik tiplerinin oluşmuş bulunduğunu biliyoruz. Buna karşılık sözleşme hukuku, usul hukuku, kamu hukuku, gittikçe alanlarını genişletmektedirler. Zamanla On İki Levha Yasası'ndaki bu konulara ilişkin az sayıda ve zayıf ifadelerin gelişip arttığı ve klasik çağın geniş kapsamlı dizgelerine dönüştüğü görülüyor. Aile hukuku da, ilkel özel hukuka pretor (yargıçlar) hukuku eklendikçe, karmaşıklaşıp türlüleniyor.

Hıristiyan toplumlarının tarihi, bize aynı olayın bir başka örneğini sunuyor. Daha önce Sumner Maine, ilkel toplulukların değişik yasalarını birbirleriyle karşılaştırırken, ne kadar eski tarihli iseler ceza hukukunun onlar içindeki yerinin de o kadar büyük olacağını öne sürmüştü[159]. Olgular bu varsayımı doğrulamaktadır.

Salik yasası, IV. yüzyıl Roması'ndan daha az gelişkin bir topluma ilişkindir. Çünkü, o da İbrani halkının saplanıp kaldığı toplumsal tipi aşmış ise de, Roma kadar aşabilmiş değildi. İlerde göstereceğimiz gibi o eski toplumsal tipin izlerini çok daha belirgin ölçüde taşımaktaydı. Nitekim ceza hukukunun da buradaki yeri çok daha büyük idi. Salik yasasının Waitz tarafından bir araya getirilen[160] 293 maddesinin cezalandırıcı nitelikte olmayanlarının sayısı ancak 25 kadardı (% 9); bunlar da Frank ailesinin kuruluşuna ilişkin olanlardı. Sözleşme henüz ceza hukukundan kurtulmuş değildi, çünkü sözleşmeyle belirlenmiş günde yükümlülüğü yerine getirmeme, cezalandırmayı gerektiriyordu. Yine de Salik yasası Frankların ceza hukukunun ancak bir bölümünü, yani yalnızca diyet verilmesi kabul edilen suçlarla ilgili olanları içermektedir. Oysa kuşkusuz bir bedel ile satın alınamayan suçlar da vardı. Yasada (*Lex*), ne

(159) *Ancien droit*, s. 347.
(160) *Das alte Recht der Salischen Franken*, Kiel, 1846.

devlete karşı işlenen suçlar, ne askeri suçlar, ne de dine karşı işlenen suçlar konusunda tek harf bile bulunmadığı göz önüne alınırsa, o zaman ceza hukukunun yerinin daha da büyük olduğu anlaşılır[161].

Daha yakın tarihli olan Burgundların yasasındaki yeri azalmaya başlamıştır. Bu yasanın 311 maddesi içinde 98'inin, demek ki üçte birinin herhangi bir cezalandırıcı nitelik taşımadığını görüyoruz. Ama genişleyen yalnız aile hukuku alanı olmuştur; o da bir yandan eşya hukukunun, bir yandan da şahıs hukukunun karmaşıklaşmasından ileri gelmiştir. Sözleşme hukuku ise Salik hukuktakinden daha gelişkin değildir.

Daha da yakın tarihli olup kültürce daha gelişkin bir halka ait olan Vizigotlar yasası, aynı doğrultuda yeni bir ilerlemeyi sergilemektedir. Burada da ceza hukuku hâlâ başat yer tutmakla birlikte, onarıcı hukukun önemi hemen hemen eşit düzeye çıkmıştır. Nitekim çok gelişkin tam bir usul kanunu (kitap I ve II), evlilik ve aile hukuku (kitap III, başlık I ve VI; kitap IV) içermektedir. Ve ilk kez olmak üzere de bütünüyle bir kitap, beşinci kitap sözleşmelere ayrılmıştır.

Yasa derlemesinin yokluğu, bu çifte gelişimi bütün tarih boyunca gözlememize olanak bırakmıyor: Ama gelişimin aynı doğrultuda olduğuna kuşku yoktur. Gerçekten de bu çağdan başlayarak cürüm ve kabahatlerin tam bir hukuksal dökümü (katalogu) yapılmış bulunuyor. Buna karşılık aile, sözleşme, usul ve kamu hukuku duraklamasız geliştiler ve böylece hukukun birbiriyle karşılaştırmakta olduğumuz bu iki bölümünün durumu tersine döndü.

Görüldüğü gibi ceza hukuku ile işbirliği hukuku, böylece doğrulanan kuramın tam da öngördüğü biçimde değişiyor. Geri toplumlarda ceza hukukunun ağır basmasını kimi kez başka nedenlere bağlayanlar olmuştur; bu durum "yasalarını yazmaya başlayan toplumlarda alışık olunan şiddet"le açıklanmıştır. "Yasa yapıcı, yapıtını, yaban yaşamı olaylarının görülme sıklı-

(161) Başlık XLIV, XLV, XLVI, LIX, LX, LXII.

ğına göre bölümlere ayırmıştır.[162]" Bu açıklamayı aktaran Sumnar Maine, onu tam bulmuyor. Gerçekte ise söz konusu açıklama tam olmak şöyle dursun, yanlıştır. Her şeyden önce hukuku, yasa koyucunun geleneklere karşı çıkmak ve onu etkilemek üzere düzenlediği yapay bir yaratı saymaktadır. Oysa böyle bir anlayış bugün artık savunulabilir değildir. Hukuk gelenekleri anlatıma kavuşturur; gerçi onları etkileyebiliyorsa da, yine onlardan almış olduğu güçle bunu yapabiliyor. Şiddet fiillerinin sık görüldüğü yerde, onlara hoşgörü gösteriliyor demektir; onların suç sayılma niteliği, görülme sıklığı ile ters orantılıdır. Nitekim geri halklar arasında kişilere karşı işlenen suçlar, bizim uygarlaşmış toplumlarımızdakine oranla daha olağan olaylardır; bu nedenle ceza basamaklarının da en altında yer alırlar. Denilebilir ki suçlar seyrekleştikçe onlara verilen cezalar da ağırlaşmaktadır. Ayrıca ilkel ceza hukukunun çok kabarık olması, bugün suç saydığımız edimlerin daha kapsamlı birtakım hükümlere bağlı kılınmış olmasından ve daha ağır suç sayılmasından değil, belki o toplumlara özgü olmak üzere suç sayılan edimlerin çok olmasından ileri geliyor: Dinsel inançlara, ayinlere, törenlere, her tür geleneğe karşı işlenen suçlar. Demek ki ceza kurallarındaki bu artışın gerçek nedeni, evrimin bu aşamasında işbölümü henüz gerçekleşmemiş iken ortak bilincin geniş kapsamlı ve güçlü olmasıdır.

İlkeler böylece saptanınca, onlardan çıkan sonuç da hemen belli olacaktır.

(162) *Ancien droit*, s.348.

BÖLÜM V

ORGANİK DAYANIŞMANIN ARTAN BAŞATLIĞI VE SONUÇLARI

I

Gerçekten de hukukumuz içinde ceza hukukunun tuttuğu yerin işbirliği hukukuna oranla daha dar olduğunu görmek için yasalarımıza bir göz atmak yeterlidir. Aile, sözleşme, ticaret, vb. hukukun oluşturduğu şu engin dizge yanında birincinin tuttuğu yer nedir? Ceza yoluyla düzenlenen insan ilişkilerinin tümü, genel yaşamın ancak en küçük bir parçasını oluşturmaktadır; bundan dolayı da bizi topluma bağlayan ve inanç ve duygu ortaklığından ileri gelen bağlar, işbölümünden ileri gelen bağlara oranla çok daha az sayıdadır.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, ortak bilinç ile onun doğurduğu dayanışma tümüyle ceza hukukunda belirtilmiş değildirler; birincisi, kopmasını ceza ile önlemeye çalıştığı başka bağlar da yaratmaktadır. Ortak bilincin daha zayıf ya da daha belirsiz durumları vardır ve bunlar etkilerini herhangi bir yaptırıma bağlanmış olmayan gelenekler ve kamuoyu aracılığıyla duyururlar. Ancak yine de toplumun uyumunu sağlamaya katkıda bulunurlar. Ama dayanışma hukuku da işbölümünün doğurduğu tüm bağları anlatıma kavuşturmamaktadır; çünkü toplumsal yaşamın bu bölümünü ancak ana çizgileri ile yansıtmaktadır. Pek çok durumda işbölümüyle ayrılmış olan işlevleri birleştiren karşılıklı bağımlılık ilişkileri, yalnızca âdetlerle düzenlenmiştir. Yazılı olmayan bu kurallar, ceza hukukundaki uzantıları olan kurallara göre kuşkusuz daha çok sayı-

dadır; çünkü bunların da söz konusu toplumsal işlevler kadar değişik olmaları gerekir. Öyleyse ikisi arasındaki ilişki, tamamladıkları iki türlü hukuk arasındaki bağın aynısıdır ve bundan dolayı onları birbirinden ayırt edersek varacağımız sonuç yanlış olmaz.

Bununla birlikte, bu ilişkiyi yalnız bugünkü toplumlarımızda ve tarihimizin şu aşamasında gözlemlediğimize göre, geçici ve belki de sağlıksız kimi nedenlerden ileri gelip gelmediği sorulabilir. Ama az önce gördük ki, bir toplum tipi bizimkine yaklaştıkça orada işbirliğine dayalı hukuk daha egemen duruma geliyor; tersine olarak bugünkü toplumsal örgütlenişimizden uzaklaşıldıkça da ceza hukukunun alanı genişliyor. Demek oluyor ki bu olay herhangi bir rastlantısal ve az-çok hastalıklı nedene değil, toplumsal yapımızın temel özelliğine bağlıdır; çünkü bu özellik yerleştikçe söz konusu ilişki de daha belirginleşiyor. Böylece önceki bölümde saptamış olduğumuz yasa, iki yönden bize yararlı oluyor. Vardığımız sonucun üzerine dayalı olduğu ilkeleri doğruladığı gibi, genel nitelikte olduğunu belirlememize de olanak veriyor.

Ama yalnızca bu karşılaştırmaya dayanarak organik dayanışmanın toplumun genel uyumundaki payını saptayamayız. Gerçekten de bireyi grubuna az ya da çok bağlayan şey, yalnız bağlantı noktalarının az ya da çok oluşu değil, aynı zamanda onu gruba bağlı tutan güçlerin yoğunluk derecesidir. Öyleyse işbölümünden ileri gelen bağlar, öbürlerine oranla daha çok sayıda olmakla birlikte onlardan daha zayıf olabilir ve öbür bağların daha yüksek gücü sayısal azlıklarının etkisini giderebilir. Ama gerçek bunun tersidir.

Gerçekten de iki toplumsal bağın göreli gücünü gösteren şey, kopmalarındaki farklı kolaylıktır. Kopmaya karşı direnci en az olan, kuşkusuz en küçük baskı karşısında kopuveren ilişkidir. Bu kopmaların en sık ve en kolay olduğu toplumlar ise, benzerlikler –yoluyla– dayanışmanın tek ya da aşağı yukarı tek dayanışma olduğu aşağı toplumlardır. Bay Spencer'in belirtti-

ğine göre, "insanın bir gruba bağlanması zorunluluk olmakla birlikte, aynı gruba bağlı kalmak zorunluğunda değildir. Kalmuklar ve Moğollar, baskıcı buldukları başkanlarını bırakıp başkalarına katılmaktadırlar. Abiponlar iznini almaksızın ve hoşuna gidip gitmediğine bakmadan başkanlarını terk etmekte ve aileleriyle birlikte istedikleri herhangi bir yere gitmektedirler.[163]" Güney Afrika'da Balondalar durmaksızın ülkenin bir yerinden bir başkasına gitmektedirler. Mac Culloch aynı olguları Kukilerde de gözlemlemiştir. Cermenlerde savaşı seven her adam, istediği başkanın buyruğu altında asker olabilirdi. "Bundan daha doğal ve daha meşru bir şey olamazdı. Toplantıda bir adam ayağa kalkıyor, herhangi bir yere ve herhangi bir düşmana karşı sefer yapacağını açıklıyordu; ona güvenen ve yağmadan pay almak isteyenler onu başkan olarak alkışlıyor ve kendisini izliyorlardı. Aradaki toplumsal bağ, insanları gezgin yaşamının ve kazanç dürtüsünün ayartmalarına karşı bir arada tutamayacak ölçüde zayıftı.[164]" Waitz, aşağı toplumlarla ilgili olarak genellikle, yönetici bir erkin kurulmuş olduğu yerlerde bile her bireyin, suçlu sayılmaksızın, başkanından bir anda ayrılabilecek "ve eğer gücü yetiyorsa, ona karşı baş kaldırabilecek[165]" ölçüde bağımsız olduğunu söylüyor. Aynı yazar, hükümetin baskıcı olması durumunda bile her kişinin ailesinden ayrılma özgürlüğü bulunduğunu belirtiyor. Düşmanlara tutsak düşen Romalı'nın kentin bir parçası olmaktan çıkışını düzenleyen kural da, o zamanlar toplumsal bağın koparılabilmesindeki kolaylığı anlatmıyor mu?

Oysa işbölümü ile birlikte durum tümden değişiyor. Değişik işlevler yerine getiriyorlar diye, topluluğun değişik kesimlerini birbirlerinden kolaylıkla ayırmaya olanak yoktur. Bay Spencer diyor ki, "Middlesex'ten çevresini ayırmaya kalksak,

(163)*Sociologie*, III, s. 381.

(164)Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, 1. Bölüm, s. 352.

(165)*Anthropologie*, etc. 1. Bölüm, s. 359-360.

mal yokluğundan dolayı birkaç gün içinde bütün etkinlikleri durdurdu. Pamuğun işlendiği kasabaları Liverpool'dan ve öteki merkezlerden ayırın, önce sanayisi durur, sonra da halkı yok olur. Taşkömüründe çalışan halkı metal eriten ya da makinelerde bez dokuyan komşularından ayırın, berikiler önce toplumsal bakımdan hemen yok olurlar, sonra da bireysel olarak ölürler. Kuşkusuz uygar bir toplum, parçalarından biri erki kullanan merkezi bir örgütten yoksun kalacak biçimde bölündüğünde, onun yerine yeni bir parça oluşturmakta gecikmez; ama büyük bir çözülme tehlikesinden geçer ve yeniden örgütleniş yeterli bir erk makamı oluşturuncaya değin, uzun süre kargaşa içinde ve zayıf bir durumda kalır.[166]" Bu yüzdendir ki bir zamanlar onca sık görülen şiddetli ülke-almalar, gittikçe daha tehlikeli ve başarısı pek kesin olmayan işlemlere dönüşmektedir. Çünkü günümüzde bir ülkenin bir bölgesini ondan koparmak, bir organizmanın bir ya da birkaç organını kesip koparmak demektir. Başka ülkeye katılan bölgenin yaşamı, daha önce bağlı olduğu temel organlardan ayrı kalınca, derinden sarsılır; çünkü bu tür sakatlanmalar ve kargaşa ortamları, kaçınılmaz bir biçimde izleri silinmez, kalıcı acılara yol açarlar. Kendi başına birey için bile uyrukluk değiştirmek, değişik kültürler arasındaki benzerlikler artsa da, kolay bir iş değildir[167].

Tersine bir deney de aynı şeyi gösteriyor. Dayanışma ne kadar zayıf, yani toplumsal doku ne kadar gevşek olursa, yabancı ögelerin topluma girmesi de o ölçüde kolaylaşır. Nitekim geri toplumlarda üyeliğe alma, dünyanın en kolay işidir. Kuzey Amerika Kızılderililerinde oymağın her üyesinin akraba yapma yoluyla oymağa yeni üyeler katma hakkı vardır. "Savaş tutsakları ya öldürülür, ya da oymağa alınırlar. Tutsak alınan kadınlarla çocukların yaşamları genellikle bağışlanır. Oymağa alınmak yalnız oymak hakları (klan hakları) sağlamakla kal-

(166)*Sociologie*, II, s. 54.

(167)Bölüm VII'de yine görülecektir ki, bireyi ailesine bağlayan bağ, işbölümü arttıkça daha sağlam olmakta, kopması çok daha güçleşmektedir.

maz, aynı zamanda oymağın soyundan sayılmayı da sağlar.[168]" Roma'nın, ilk dönemlerinde, yurtsuz kişilerle ele geçirdiği ülkeler halklarına yurttaş olma hakkını ne kadar kolaylıkla verdiği bilinmektedir[169]. Zaten ilkel toplumların büyümesi bu tür katılmalarla olmuştur. Bu toplumlara katılmanın bunca kolay olabilmesi için, orada bireylik ve kişilik duygusunun çok güçlü olmaması gerekir[170]. İşlevlerin uzmanlaştığı yerlerde ise bunun tersi gözlemlenmektedir. Kuşkusuz bir yabancı geçici olarak bu topluma girebilir, ama toplumdan sayılması işi, yani yurttaşlığa kabulü, uzun ve karmaşıktır. Grubun törenlerle duyurulan ve özel koşullara bağlı bulunan rızası olmaksızın gerçekleşemez.[171]

Bireyi topluluğa onun içinde eriyecek ölçüde bağlayan bir bağın bunca kolaylıkla kopması ya da kurulması belki şaşırtıcı gelecektir. Ama bir toplumsal bağın sağlamlığı ile direnme gücünü yapan, aynı şey değildir. Bir yığının parçalarının birleştiklerinde yalnız hep birlikte devinmelerinden, ya birlik içinde kalmak ya da yok olmak seçeneklerinden birine bağımlı olduğu sonucu çıkmaz. Tam tersine, bunların birbirlerine gereksinimleri bulunmadığı için toplumsal yaşamı yapan her şeyi her biri kendi içinde taşır ve bunu öylesine kolaylıkla başka yere götürebilir ki, bu tür ilişki-kesmeler genellikle gruplar halinde olur. Çünkü o durumdaki bireyin yapısı öyledir ki, grubundan ayrılacağı zaman bile ancak grup halinde hareket edebilir. Öte yandan toplum, içinde yer alan üyelerinin her birinden inanç ve uygulama birliği ister; ama, toplumsal işbölümü orada ilerlemiş olmadığı ve iç yapısında bir kargaşaya uğ-

(168)Morgan, *Ancient Society*, s.80.

(169)Denys d'Halicar., I, 9. – Bknz.: Accarias, *Précis de droit romain*, I, §51.

(170)Bu olgu, söz konusu toplumlardaki yabancıdan-tiksinme olgusuyla hiç de bağdaşmaz değildir. Yabancı, yabancı kaldığı sürece bu duyguları uyandırır. Bizim söylemek istediğimiz şey, onun yabancı niteliğini yitirip yurttaşlığa girişinin kolay olduğudur.

(171)VII. Bölümde de görülecektir ki, ev işleri ne kadar az bölünmüş ise, yabancıların aile toplumuna girmesi o kadar kolaydır.

ramadan uyruklarından bir bölümünü yitirebileceği için, bu ayrılmalara sert bir biçimde karşı çıkmaz. Bunun gibi, dayanışmanın yalnızca benzerliklerden ileri geldiği yerde, ortak tipten çok sapmayanlar yine dirençle karşılaşmaksızın yığının içine alınırlar. Onları itmek için bir neden yoktur; hatta, eğer boş yer varsa onları çekmek için nedenler vardır. Ama, toplumun farklılaşmış ve birbirini tamamlayan kesimlerden kurulu bir dizge oluşturduğu yerde, yeni ögeler bu uyumu sarsmadan, bu ilişkileri değiştirmeden eskilerin üzerine eklenemezler; organizma, kargaşaya yol açması kaçınılmaz olan bu tür girişlere karşı direnir.

II

Genellikle mekanik dayanışmanın insanları birbirine bağlama gücü organik dayanışmaya göre yalnız daha az olmakla kalmaz, toplumsal evrimin ilerlemesi ile birlikte gittikçe daha da gevşer.

Gerçekten de mekanik dayanışmadan kaynaklanan toplumsal bağların gücü, şu üç koşula bağlı olarak değişir:

1° Ortak bilinçle bireysel bilincin oylumları arasındaki ilişki. Bunlardan birincisi ikinciyi ne kadar tam kapsarsa, her ikisi de o kadar çok güçlü olur.

2° Ortak bilinç durumlarının ortalama yoğunluğu. Oylumlar birbirine orantısı eşit olduğunda, ortak bilinç ne kadar canlı ise birey üzerinde de o kadar çok etkide bulunur. Tersine olarak, eğer ortak bilinç zayıf tepilerden oluşuyorsa, bireyi ortak tutum ve davranış yönüne götürme gücü de zayıf olur. Bireyin kendi doğrultusuna gitmesi daha kolay, toplumsal dayanışma da daha zayıf olur.

3° Aynı durumların belirginliğinin çok ya da az olması. Gerçekten de, inanç ve uygulamalar ne kadar iyi belirlenmişse, bireysel sapmalara da o kadar az yer bırakırlar. Hepimiz düşünce ve edimlerimizi tekbiçim kalıplar içinde yürütürüz;

uzlaşma, olabileceği ölçüde tam demektir; bütün bilinçler tam bir uyum içinde titreşirler. Bunun tersine, davranış ve düşünüş kuralları ne kadar genel nitelikte ve az belirgin ise, onları özel durumlara uygulamada bireysel düşünüşün payı da o kadar çok olur. Ama bireysel düşünüşün uyanması, genel çizgiden sapmalar olmadan olanaksızdır; çünkü bireysel düşünüş bir kişiden öbürüne hem nitelik hem de nicelik olarak değişeceğinden, ürettiği her şey de bu özellikte olacaktır. Böylece de toplumsal bağlılık ve uyumun aleyhine olarak merkezkaç eğilimler gittikçe artar.

Öte yandan, ortak bilincin güçlü ve belirgin olduğu durumlar, ceza hukukunun kökenlerini oluştururlar. Ama az sonra göreceğiz ki böyle durumlar günümüzde eskiye göre daha azdır ve toplumlar bizim bugünkü tipimize yaklaştıkça gittikçe daha azalmaktadır. Bu, ortak bilinç durumlarının ortalama yoğunluk ve belirginlik derecesinin de azalması demektir. Gerçi bu olguya bakarak ortak bilincin tüm kapsamının daraldığı sonucunu çıkaramayız; çünkü ceza hukukunu ilgilendiren alan daralmış, geri kalan alan ise tersine genişlemiş olabilir. Güçlü ve belirgin durumların azalmasına karşılık başka durumlar artabilir. Ama bu artış, eğer gerçek ise, aynı zamanda bireysel bilinçteki artışın karşılığıdır; çünkü bireysel bilinç de en azından aynı ölçülerde büyümüştür. Herkes için ortaklaşa olan şeyler arttığı gibi, her bireye özgü olan şeyler de artmıştır. Hatta bireysel olanların ortaklaşa olanlardan daha çok arttığını düşünmek doğru olur, çünkü insanlar kültürlü oldukça aralarındaki benzersizlikler de o ölçüde belirginleşir. Az önce özel etkinliklerin ortak bilinçten daha çok geliştiğini gördük; öyleyse en azından her bireysel bilinçte kişisel alanın ötekinden çok daha büyümüş olduğu söylenebilir. Herhalde aralarındaki ilişki aynı kalmıştır; dolayısıyla, bu açıdan bakıldığında, mekanik dayanışma hiçbir şey kaybetmemiş olsa bile herhangi bir şey kazanmış da değildir. Öte yandan eğer ortak bilincin gittikçe daha zayıf ve belirsiz olduğunu saptıyorsak, bu dayanışmada bir za-

yıflama olduğundan emin olabiliriz; çünkü onun etkinlik gücünü sağlayan üç koşuldan en azından ikisi yoğunluklarından yitirmekte, üçüncüsü ise aynı kalmaktadır.

Bunu göstermek için değişik toplum tiplerindeki cezalandırıcı kuralların sayısını karşılaştırmak işimize yaramaz. Çünkü bu kuralların sayısı, temsil ettikleri duyguların sayısıyla aynı ölçüde değişmemektedir. Gerçekten de aynı duygu birçok değişik biçimlerde incinebilir ve kendisi değişmeksizin birçok kuralların doğmasına yol açabilir. Bugün mülk edinmenin yolları daha çok olduğu için hırsızlığın da yolları daha çoktur; ama bu yüzden başkasının malına saygı duygusu çoğalmış değildir. Birey kişiliği gelişip daha çok ögeler içerdiği için ona karşı saldırı olasılıkları da artmıştır; ama bu saldırıların yaraladığı duygu hep aynıdır. Öyleyse bize gerekli olan şey, kuralları saymak değil, onları aynı duyguya mı, değişik duygulara mı, yoksa aynı duygunun değişik biçimlerine mi ilişkin olduklarına göre kümeler ve alt kümeler biçiminde sınıflandırmaktır. Böylece, ortak bilincin güçlü ve belirgin durumlarıyla eşit sayıda olması zorunlu olan temel suç tiplerini ve onların türlerini ortaya koymuş oluruz. Ortak bilinç durumlarının sayısı çoğaldıkça suç türleri sayısının da artması zorunludur ve bu nedenle de birindeki değişmeler ötekindeki değişmeleri olduğu gibi yansıtır. Bu düşüncelere açıklık getirmek için değişik toplum türlerinde görülen bu tiplerin başlıcaları ile onların değişik biçimlerinin başlıcalarını aşağıdaki çizelgede bir araya getirdik. Böyle bir sınıflandırmanın ne tam ne de kesin olamayacağı çok açıktır; bununla birlikte ondan çıkarmak istediğimiz sonuç açısından doğru olması çok yeterlidir. Gerçekten de günümüzün bütün suç tiplerini kapsadığı kesindir; yalnızca artık görülmez olanların kimilerini gözardı etmiş olabiliriz. Ama biz, yalnızca, onların sayısının azalmış olduğunu göstermek istediğimize göre, bu dışlama da ancak önermemizi doğrulayan ek bir kanıt yerine geçebilir.

Ortak Duygulara Aykırı edimleri Yasaklayan Kurallar

I
GENEL AMAÇLI KURALLAR

Dinsel duygular	Olumlu (Dinsel buyrukların gereğini yapmaya zorlayanlar) Kutsallık alanını ilgilendiren inançlara ilişkin - Tapınmaya ilişkin Olumsuz[172] - Tapınma organlarına ilişkin (Tapınaklar-Rahipler)
Ulusal duygular	Olumlu (Olumlu yurttaşlık ödevleri) Olumsuz (Yurt Hainliği, iç savaş, vb.)
Ailesel duygular	Olumlu .....(Babalık, analık, evlatlığa ilişkin) (Eşlere ilişkin) (Genellikle akrabalığa ilişkin) Olumsuz Aynıları
Cinsel ilişkilere ilişkin duygular	Yasak birleşmeler .... (Ensest - Sodomi - denkteş olmayan evlilik Fahişelik Genel ahlaka aykırı davranışlar Çocuklara karşı cinsel suçlar
Çalışmaya ilişkin duygular	Dilencilik Serserilik Sarhoşluk[173] Çalışmanın ceza yoluyla düzenlenmesi
Değişik geleneksel duygular	Kimi mesleklerin uygulamalarına ilişkin olanlar Ölünün gömülmesine ilişkin olanlar Beslenmeye ilişkin olanlar Giyime ilişkin olanlar Törenlere ilişkin olanlar Her türden göreneklere ilişkin olanlar

(172) "Olumlu" diye nitelediğimiz duygular, birtakım edimler yapmayı, örneğin dinsel inancın gereklerini yerine getirmeyi zorunlu kılan duygulardır; olumsuz duygular ise yalnızca belli şeyleri yapmaktan sakınmaya zorlarlar. Demek ki aralarında yalnız bir derece farkı vardır. Ama bu farklar yine de önemlidirler, çünkü o duyguların gelişimlerinin iki ayrı aşamasını göstermektedirler.

(173) Sarhoşluğu yasaklamamızda başka güdülerin, özellikle sarhoş kişinin doğal olarak içine düştüğü aşağılık durumun yol açtığı tiksinmenin payı olabilir.

Ortak bilincin organına ilişkin duygular	Doğrudan saldırılar	Kralın kişiliğine saldırılar Meşru erke karşı komplo Hakaretler, kamu makamlarına karşı şiddet -Ayaklanma
	Dolaylı saldırılar[174]	Özel kişilerin kamusal işlevlere yetkisiz el atması Gasp - Evrakta sahtekârlık Kamu görevlilerinin görevi kötüye kullanmaları ve türlü mesleki yanlışları Devlet aleyhine hileler Her tür itaatsizlikler (yönetsel suçlar)

II

BİREYSEL AMAÇLI KURALLAR

Bireyin kişiliğine ilişkin duygular	Öldürmeler, yaralamalar - Kendini öldürme	
	Bireysel özgürlük	(Fiziksel - Manevi (Yurttaşlık haklarını kullanmada baskılar)
	Şeref	(Hakaretler, iftiralar - Yalancı tanıklık)
Bireyin eşyasına ilişkin duygular	Hırsızlıklar - Dolandırıcılık, güveni kötüye kullanma Değişik hileler	
Genellikle bireylerin kişiliklerine ya da mallarına ilişkin olanlar	Kalpazanlık - İflas Yangın Soygunculuk - yağmacılık Kamu sağlığı	

III

Suç türlerinin büyük bir bölümünün zamanla ortadan kalktığını görmek için bu çizelgeye bir göz atmak yeterlidir.

Bugün hemen tümüyle aile yaşamına ilişkin düzenlemeler, her türlü cezalandırıcı özelliği yitirmiştir. Yalnızca zina ve iki-

(174)Bu başlık altında topladığımız edimlerin, suç nitelikleri, hiç değilse bir bölümüyle, ortak bilinç organının tepki gösterme gücünden ileri gelmektedir. Aslında bu alt sınıfları birbirinden tam olarak ayırmak oldukça güçtür.

karılılık bunun istisnalarıdır. Ancak zina, bizim suçlar listemizde tümden istisnai bir yer tutmaktadır, çünkü kocanın zina yapan karısını cezadan bağışlanmasını isteme hakkı vardır. Ailenin öteki üyelerinin ödevlerine gelince, bunların artık ceza türünden yaptırımları yoktur. Eskiden durum böyle değildi. On Buyruk, ana-babaya sevgiyi toplumsal bir yükümlülük kılmıştır. Nitekim ana-babayı dövme[175] ya da onlara sövme,[176] ya da babaya karşı gelme[177] ölümle cezalandırılıyordu.

Roma kenti ile aynı tipe girmekle birlikte, onun daha ilkel bir türü olan Atina kentinde bu konudaki yasalar aynı nitelikteydi. Aileye karşı ödevlerde kusurlar, özel bir davanın (γραφή κακώσες) açılmasına neden olurdu. "Ana-babalarına ya da onların atalarına kötü davranan ya da sövenler, onlara gerekli yaşama olanaklarını sağlamayanlar, onların ölülerini ailelerinin onuruyla bağdaşır bir törenle kaldırmayanlara ... karşı γραφή κακώσες davası açılabilirdi.[178] Ana-babaların öksüz çocuğa karşı ödevleri de aynı türden yaptırımlara bağlanmıştı. Bununla birlikte bu suçlara verilen cezaların belirgin ölçüde daha hafif olması, onlara ilişkin duyguların Atina'daki gücü ya da kararlılığının, Filistin'deki kadar olmadığını göstermektedir.[179]

Roma'da yeni ve daha belirgin bir gerileme görülüyor. Ceza yasasının tanıdığı aile yükümlülükleri, yalnızca korunan kişi ile koruyucusu arasındaki karşılıklı yükümlülüklerdir.[180] Aile yaşamına ilişkin öteki kabahatlere gelince, onlar artık ailenin babası tarafından yalnızca aile düzenini korumak üzere cezalandırılmaktadır. Kuşkusuz babanın konumu ona ağır bir bi-

(175) *Exode*, xxı, 17 – Bknz.: Deutér., xxvıı, 16.

(176) *Exode*, xxı, 15.

(177) *Ibid.*, xxı, 18-21.

(178) Thonissen, *Droit pénal de la République Athénienne*, s. 288.

(179) Ceza belirtilmiş değildi, ama kimi haklardan yoksun kılınmayı içerdiği söylenebilir.

(180) On İki Levha Yasası, *Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto* diyor. – Kentin kuruluşunda ceza yasası aile yaşamının daha uzağındaydı. Söylenceye göre Romulus dönemine değin giden bir *lex regia*, ana-babasına karşı kötü davranan çocuğu lanetliyordu. (Festus, s. 230, s. v. *Plorare*)

çimde ceza verme yetkisi tanıyordu; ama bu erki böyle kullandığında, bir kamu görevlisi, Devletin yasasını evinde uygulatan bir yargıç değildir; özel bir kişidir.[181] Görüldüğü gibi bu tür aykırılıklar, artık toplumun ilgilenmediği, tam anlamıyla özel yaşam alanına giren durumlardan olma yönünde değişmektedir. Aile yaşamına ilişkin duyguların azar azar ortak bilincin merkezi bölümünde yer almaktan çıkışı böyle olmuştur[182].

Cinsler arasındaki ilişkilerle ilgili duyguların evrimi böyle olmuştur. Pentatök'te geleneklere aykırı davranışlar çok geniş yer tutar. Bugünkü yasalarımızın artık cezalandırmadığı birçok edimi suç saymaktadır: Nişanlısı olan kız ya da kadını aldatarak cinsel ilişkide bulunmak (*Döteronom*, xxii, 23-27), köle kadınla evlenmek (*Levitik*, xix, 20-22), bakire olmayan genç kadının evlenme sırasında bakire olduğunu söyleyerek aldatması (*Döteronom*, xxii, 13-21), sodomi (*Levitik*, xviii, 22), hayvanlarla cinsel ilişki (*Egzod*, xxii, 19), fuhuş (*Levitik*, xix, 29), özellikle de rahip kızlarının fuhuş yapması (*Levitik*, xxi, 19), yasak-hısımla sevişme (ensest) ve *Levitik*'te sayılan en az on yedi türü. Bütün bu suçlar aynı zamanda çok ağır cezalara çarptırılmaktadır: Çoğu için ceza ölümdür. Atina hukukunda sayıları azalmıştır: Yalnız ücret karşılığı oğlancılık, pezevenklik, namuslu bir kadın yurttaşla evlilik dışı cinsel ilişki ve bir de –kurucu ögelerinin ne olduğunu iyice bilmediğimiz– yasak hısımla sevişme cezalandırılmaktadır. Cezalar da genellikle daha az ağırdır. Roma kentinde, bütün bu konulara ilişkin yasalar daha az belirgin olmakla birlikte, durum aşağı yukarı aynıdır: Sanki artık

(181) Bknz.: Voigt, *XII Tafeln*, II, 273.

(182) Ataerkil aile düzeninin doğduğu yer olan Roma'da ailcye ilişkin duygularda bir gerilemeden söz edilebilmesi belki şaşkınlıkla karşılanacaktır. Biz yalnızca olgulara bakabiliriz; bu olguları açıklayan şey, ataerkil ailenin kuruluşuyla birçok ögenin kamu yaşamının dışına çıkması, bireylerin özel etkinlik alanına, bir tür içsel dünyasına girmesidir. Böylece o zamana değin bulunmayan bir değişim kaynağı ortaya çıktı. Aile yaşamı evle sınırlı kalmak üzere toplumsal eylem alanının dışına çıktığı günden başlayarak, aileden ailcye değişmiş ve aileye ilişkin duygular aynı biçimde olmaktan çıkmış, belirginliğinden yitirmiştir.

göze görünür olmaktan çıkıyor, denilebilir. Rein'in belirttiğine göre "İlk dönemlerdeki kentte oğlancılık yasada öngörülmüş olmaksızın halk, yöneticiler ya da aile başkanı tarafından ölüm, para cezası ya da halka tanıtma ile cezalandırılırdı."[183] *Stuprum* denilen saygın bir kadınla yasadışı cinsel ilişki konusunda da durum aşağı yukarı böyleydi. Babanın kızını cezalandırma hakkı vardı; aynı suçu, belediye yönetim kurulu üyelerinin şikâyeti üzerine halk da para cezası ya da sürgünle cezalandırırdı[184]. Öyle görünüyor ki bu suçların cezalandırılması, artık bir ölçüde aile-içi ya da özel bir konu olmuştur. Günümüzde de bu duygulara karşı edimler ceza hukukuna artık yalnız iki durumda yansıyor: Kamuca bilinecek biçimde ya da kendini savunamayan çocuklara karşı işlenmeleri durumunda[185].

Değişik Gelenekler başlığı altında belirttiğimiz ceza kuralları grubu, gerçekte değişik ortak duygulara ilişkin, birbirinden ayrı birçok kriminolojik tipi temsil etmektedir. Ama bunların hepsi, ya da hemen hepsi yavaş yavaş ortadan kalktılar. Geleneğin her şeye egemen ve hemen her şeyin ortaklaşa olduğu yalınkat toplumlarda, en önemsiz âdetler alışkanlık yoluyla zorunlu ödevlere dönüşmektedir. Tonkin'de, göreneklere aykırı birçok edimler, topluma karşı işlenen ağır suçlardan daha ağır biçimde cezalandırılıyor[186]. Çin'de reçetesini gereği gibi yazmayan doktor cezalandırılmaktadır[187]. Pentatök, aynı nitelikteki kurallarla doludur. Kökeni kuşkusuz çok eskilerde kalan ve tüm gücünü gelenekten alan pek çok sayıdaki yarı-dinsel uygulamalar dışında, beslenme,[188] giyim,[189] ekonomik yaşamın

(183) *Criminalrecht der Römer*, s. 865.

(184) *Ibid*, s. 869.

(185) Ne kız kaçırmayı ne de kızlığı bozmayı bu bölüme katmıyoruz; çünkü bunlarda daha başka ögelerin de payı var. Bunlar kamu ahlakına aykırılıktan çok şiddete dayalı suçlardır.

(186) Post, *Bausteine*, I, s. 226.

(187) Post, *Ibid.* – Eski Mısır'da da durum böyleydi (V. Thonissen, *Etudes sur l'histoire du droit criminel des peuples anciens*, I, 149.)

(188) *Deutér.*, xiv, 3 ve dv.

(189) *Ibid.*, xxii, 5, 11, 12 ve xiv, 1.

binlerce ayrıntısı da bu yasada çok geniş biçimde düzenlenmiş bulunuyor.[190] Eski Yunan kentlerinde bile durum, bir ölçüye değin böyleydi. Fustel de Coulanges'ın belirttiğine göre, "Devlet en küçük konulara kadar her şeyde zorbalığını sergiliyordu. Lokris'de erkeklerin saf şarap içmeleri yasayla yasaktı. Giyilecek giysilerin her kentin yasalarıyla kesin biçimde saptanması olağan durumdu; Isparta yasaları kadınların saç yapma biçimini saptıyor, Atina yasaları onların yolculukta üçten çok giysi taşımalarını yasaklıyordu. Rodos'ta yasa sakal kesmeyi yasaklıyordu; Bizans'ta üzerinde traş bıçağı taşıyana para cezası veriliyordu; Isparta'da ise, tersine, bıyık kesmek yasa buyruğu idi."[191] Ama bu suçların sayısı daha o zamandan başlayarak oldukça azalmıştır; Roma'da kadınların parasal harcamalarıyla ilgili kimi kurallar dışında bunlardan hemen hemen söz edilmez olmuştur. Günümüzde ise bunlara hukukumuzda rastlamanın çok güç olduğuna inanıyoruz.

Ama ceza hukukunun en önemli ölçüde uğradığı yitik, dinsel suçların tümden ya da hemen hemen tümden ortadan kalkmasıdır. Böylece çok geniş bir duygular alanı, ortak bilincin güçlü ve belirli durumları arasında yer almaktan çıkmıştır. Kuşkusuz bu konudaki yasalarımızı aşağı düzeydeki toplumsal tiplerin bütün yasalarıyla karşılaştırmakla yetinecek olursak, gerilemenin öylesine büyük olduğunu görürüz ki bunun normal ve kalıcı bir şey olup olmadığı kuşkusuna kapılmamak elden gelmez. Ama olguların gelişimi yakından incelendiğinde, bu elenmenin düzenli biçimde ve artarak sürdüğü görülür. Bir toplumsal tipten ötekine çıkıldıkça bu ayıklanmanın gittikçe daha tam olduğu görülür ve böylece beklenmedik bir rastlantı sonucu olmadığı anlaşılır.

Pentatök'te belirtilip cezalandırılan bütün dinsel suçları burada saymaya olanak yoktur. İbrani, yasanın bütün buyruk-

(190) "Bağına asla değişik tür çubuk dikmeyeceksin." (*Ibid.*, xxii, 9). – "Bir eşekle bir öküzü çifte birlikte koşmayacaksın." (*Ibid.*, 10).

(191) *Cité antique*, s. 266.

larına uymak zorundaydı, yoksa ölümle cezalandırılırdı. "Bilerek yasayı çiğneyen kişi halkımın arasından[192] yok edilecektir." Buna göre İbrani yalnızca yasaklanan hiçbir şeyi yapmamakla değil, bundan başka buyurulan her şeyi de yapmakla, örneğin kendisini ve çocuklarını sünnet ettirmekle, Sabata uymakla (cumartesini dinlenme günü yapmakla, Ö.O.), bayramları kutlamakla, vb. yükümlü idi. Bu buyrukların ne denli çok olduğunu ve ne korkunç yaptırımlara bağlandığını anımsatmaya gerek görmüyoruz.

Atina'da da dinsel suçlar hukuk içinde çok büyük bir yer tutmayı sürdürüyordu. γραφή ἀσεβείας denilen ve ulusal dine karşı işlenecek suçları kovuşturmayı amaçlayan özel bir suçlama türü vardı. Bunun kapsamının çok geniş olduğu kesindir. "Bütün veriler gösteriyor ki, eski hukuk suçları ve ἀσεβεία olarak nitelenmesi gereken kabahatleri açık biçimde belirtmiş değildi; öyle ki geniş bir alan yargıcın değerlendirmesine bırakılmıştı."[193] Bununla birlikte listenin İbrani hukukundakine oranla daha kısa olduğu da kesindir. Bundan başka, bunların tümü ya da hemen tümü bir şeyi yapmaya dayalı suçlardır, yapmamaya dayalı suçlar değildirler. Sözü edilenlerin başlıcaları da şunlardır: Tanrıları, onların varlığını, insanların işlerinde onların rolünü yadsımak; bayramları, kurbanları, oyunları, tapınak ve sunakları küçük düşürücü sözler söylemek; sığınma hukukuna aykırı davranmak, ölülere karşı olan ödevleri yerine getirmemek, rahibin ayinlerdeki uygulamalarına aykırı davranmak ya da onları savsaklamak, göksel gizleri sıradan insanlara bildirmek, kutsal zeytin ağaçlarını sökmek, yasaklı kişilerin tapınaklara gelmesi.[194] Görüldüğü gibi suç olan şey tapınmayı kutlamamak değil, pozitif edim-

(192) *Sayılar (Nombres)*, xv, 30.

(193) Meier und Schœmann, *Der attische Process*, 2. Bsm., Berlin, 1883, s. 367.

(194) Bu listeyi Meier ve Schumann'dan alıyoruz, *ibid.*, s. 368. – Bknz.: Thonissen, *a.g.y.*, Bl. II.

lerle ya da sözlerle onu karıştırmaktı.[195] Bir de yeni bir tanrının dine katılması dine aykırı bir davranış sayılmadığı gibi, bunun için özel bir izin alınmasına da gerek yoktu. Ancak bu konudaki suçlamanın esnek nitelikte oluşu nedeniyle, bu gibi sorunlarla ilgili olarak da kovuşturma yapılmasına izin verildiğine rastlanmaktadır.[196] Yine de sofistlerin ve Sokrat'ın yurdunda dinsel bilincin, İbranilerinki gibi dinerksel bir toplumdakine göre daha az hoşgörüsüz olacağı açıktır. Orada felsefenin gelişebilmesi için, geleneksel inançların onun doğmasına engel olamayacak ölçüde güçten düşmüş olması gerekir.

Roma'da dinsel inançların birey bilinçleri üzerindeki ağırlığı daha da azdır. Bay Fustel de Coulanges'ın Roma toplumunun dinsel niteliğini vurgulaması yerindedir; ama daha önceki halklarla karşılaştırıldığında, Roma devletinde dinin yeri çok daha azdı.[197] Siyasal işlevler dinsel işlevlerden çok erkenden ayrılıp onları kendilerine bağımlı kıldılar. "Siyasal ilkenin böylece üstün yer tutması ve Roma dininin de siyasal nitelikte olması dolayısıyla, devletin dine verdiği destek, yalnızca dine yönelen saldırıların dolaylı olarak devleti tehdit etmesi ölçüsüyle sınırlıydı. Yabancı devletlerin ya da Roma İmparatorluğu'nda yaşayan yabancıların dinsel inançları, kendi sınırları içinde kalıyor ve devleti yakından ilgilendirmiyorsa hoşgörüyle karşılanıyordu."[198] Ama yurttaşları yabancı tanrılara yönelterek ulusal dine zarar verecek olsa, devlet işe karışıyordu. "Bununla birlikte bu nokta, bir hukuk sorunu olmaktan çok bir yüksek

(195) Gerçi Bay Fustel de Coulanges, Pollux'taki bir yasaya (VIII, 46) göre kutlamalara katılmanın zorunlu olduğunu söylüyor. Ama anılan yasa, kutsal inançlara karşı pozitif bir saygısızlıktan söz etmektedir, kutlamalara katılmamaktan değil.

(196) Meier und Schœmann, *a.g.y.*, s. 369. – Bknz.: *Dictionnaire des Antiquités*, *Asebeia* maddesi.

(197) Fustel Bey'in kendisi de bu niteliğin Atina Kent Devletinde çok daha belirgin olduğunu belirtiyor. (*La Cité*, Bl. xviii, son satırlar.)

(198) Rein, *a.g.y.*, s. 887-88.

yönetim sorunu olarak ele alınıyor ve bu tür edimlere karşı devlet, durumun gereğine göre, ya uyarı ve yasaklama buyruklarıyla ya da ölüme değin varan cezalarla işe karışıyordu."[199] Dinsel davaların Roma ceza adaletindeki yeri, kuşkusuz Atina'dakinden daha azdır. Roma'da γραφή ἀσεβείας'yı çağrıştıracak hiçbir yargısal kurum bulamıyoruz.

Dine karşı suçlar, daha kesinlikle belirlenmiş ve sayıları azalmış olduktan başka, birçoğu bir ya da birkaç derece aşağıya da düştüler. Gerçekten de Romalılar, onların hepsini bir tutmuyor, *scelera expiabilia* (tazminatla onarılabilir suçlar) ile *scelera inexpiabilia*'yı (tazminatla onarılamaz suçları) birbirinden ayırıyorlardı. Birinciler yalnızca tanrılara bir kurban adağı sunulmasını gerektiriyordu.[200] Kuşkusuz bu kurban adağı, suçlunun kendine sürdüğü leke topluma bulaştığı ve tanrıların kızgınlığını toplum üzerine çekebileceği gerekçesiyle devletçe yerine getirilmesi istenebildiğinden, bir ceza niteliği taşıyordu. Bununla birlikte ölüm, mala elkoyma, sürgün, vb. cezalarından tümden başka nitelikte bir ceza idi. Oysa böylesine kolaylıkla bağışlanabilen bu suçlar, Atina hukukunda en ağır cezalara çarptırılıyordu. Gerçekten de bunlar:

1° Bütün kutsal yerlere (*locus sacer)* saygısızlık;

2° Bütün dinsel yerlere (*locus religiosus*) saygısızlık;

3° *per confarreationnem* denilen eski biçimde evlenmeden sonra boşanma;

4° Böyle bir evlilikten olma oğulun satılması;

5° Ölüyü güneş ışığına tutmak;

6° Tazminatla onarılamaz suçlardan (*scelera inexpiabilia*) herhangi birini kasıtlı olmaksızın işlemek edimleriydi.

Atina'da tapınaklara saygısızlık, dinsel törenlerde çıkarılacak en ufak karışıklık, dahası kimi kez ayinde[201] yapılabilecek en ufak bir aykırı davranış ölümle cezalandırılırdı.

(199) Walter, *a.g.y.*, § 804.

(200) Marquardt, *Rœmische Staatsverfassung*, 2. Bsm., c. III, s. 185.

(201) Doğrulayıcı olgular için bknz.: Thonissen, *a.g.y.*, s. 187.

Roma'da yalnız hem çok ağır olan, hem de bilerek yapılan suçlara gerçek cezalar uygulanırdı. Gerçekten de *scelera inexpiabilia*'yı (tazminatla onarılamaz suçlar) yalnız şunlardı:

1° Görevlilerin dinsel âdetlere uymada ya da dinsel görevlerini yerine getirmede kasıtlı savsaklamaları ya da bunlara saygısızlık etmeleri;

2° Bir yargıcın uğursuz bir günde ve bilerek *legis actio* denilen bir davaya bakması;

3° Bir bayram gününde yapılması uygun olmayan edimleri yaparak bayramlara (*feriæ*) bilerek saygısızlık etmek;

4° Rahibe olan bir kadının yakın akrabalarından biriyle zinası ya da bir kimsenin yakın akrabalarından rahibe olan bir kadınla zinası[202].

Hıristiyanlık hoşgörüsüzlüğü nedeniyle sık sık eleştirilmiştir. Ancak bu açıdan kendinden önceki dinlere göre önemli bir ilerleme gerçekleştirmiştir. Hıristiyan toplumların dinsel bilinci, inancın en yüksek noktada bulunduğu çağda bile, yalnız dine karşı önemli bir kalkışmada bulunmak, dini yadsımak ve ona açıkça saldırmak durumlarında ceza verme yoluna gidiyordu. Roma'dakinden bile daha tam biçimde dünyevi yaşamdan ayrılmış olan Hıristiyanlık, artık aynı güçle kendisini benimsetememekte ve giderek daha çok savunmacı tutum izlemek zorunda kalmaktadır. Artık az önce belirttiğimiz türden ayrıntı sayılacak aykırılıkların cezalandırılmasını istemiyor; yalnız temel ilkelerinden herhangi biri tehdit edildiğinde bunu yapmaktadır. Bunların sayısı da çok değildir, çünkü dinsel inanç manevileşmek ve daha genel ve daha soyut bir nitelik almakla, aynı zamanda basitleşmiştir de. Yalnız dine saygısızlık biçimlerinden birisi olan Tanrıya sövmek ve değişik biçimleriyle dini yadsımak dinsel suçlardan

(202) Voigt, *XII Tafeln*, I, s. 450-455. – Bknz.: Marquardt, *Römische Alterthümer*, VI, 248. – Aynı zamanda hem laik hem de dinsel nitelikteki bir ya da iki *sceleray*ı bir yana bırakıyoruz ve yalnız dinsel şeylere doğrudan yapılan saygısızlıkları bunlar arasında sayıyoruz.

sayılıyor[203]. Güçlü ve belirgin inançların kendileri azaldığından bu liste de daralmaya devam ediyor. Zaten nasıl başka türlü olabilirdi ki? Hıristiyan dininin bugüne değin var olan dinlerin en idealisti olduğunu herkes biliyor. Bu onun, özel inançlardan ve belirgin tapınmalardan çok daha büyük ölçüde çok esnek ve çok genel nitelikli inanç kurallarından kurulu olması demektir. Hıristiyan dünyasında özgür düşüncenin görece erken uyanmış olması bundan dolayıdır. Daha başlangıçtan beri farklı okullar kurulmuş, dahası karşıt mezhepler ortaya çıkmıştır. Hıristiyan toplumlar Orta Çağ'da daha henüz örgütlenmeye başlamışlardı ki, özgür düşüncenin ilk yöntemli çabası ve ayrılmaların da ilk kaynağı olan skolastik göründü. Bu devinimin o çağdan beri durmadan daha ağırlaşarak süregeldiği kanıtlamaya gerek olmayan bir olgudur. İşte dinsel suçların hemen tümüyle ceza hukukunun dışına çıkması böyle olmuştur.

IV

Görüldüğü gibi birçok ceza türleri, yerlerine de bir şey geçmeksizin ortadan kalktı. Çünkü gerçekten yeni sayılacak başka bir suç türü de oluşmuş değildir. Biz bugün dilenciliği yasaklıyorsak, Atina da aylaklığı cezalandırıyordu[204]. Ulusal duygulara ya da kurumlara yönelik suçları hoşgörüyle karşılayan hiçbir toplum yoktur; bunlara verilen ceza eskiden daha ağırdı; bu nedenle sözü geçen duyguların zayıfladığı düşünülebilir. Kralın kişiliğine karşı işlenmiş sayılan suçlar eskiden çok sık görülüyorken, gitgide ortadan kalkmaya yüz tutmuştur.

---

(203)Du Boys, *a.g.y.*, VI, s. 62 vd. – Bir de anımsatmak gerekir ki dinsel suçlara karşı şiddet çok geç ortaya çıkmıştır. IX. yüzyılda dine saygısızlık suçu hâlâ 30 lira para cezasıyla ödetiliyordu. (Du Boys, V, 231). Dini yadsımaya karşı ölüm cezası verilmesi ilk kez 1226 tarihli buyrukla başlamıştır. Demek ki bu suçlara verilen cezalardaki ağırlaşmanın, ayrıksı koşulların sonucu olan ve Hıristiyanlığın normal gelişiminin yol açmadığı anormal bir olay sayılabilir.

(204)Thonissen, *a.g.y.*, s. 363.

Bununla birlikte kimi kez birey kişiliğine karşı işlenmiş sayılan suçların ilkel halklar arasında bilinmediği, buralarda hırsızlık ve adam öldürmenin hatta onurlandırıldığı söylenmiştir. Bay Lombroso, yakın bir tarihte bu tezi savunmaya çalıştı. Ona göre "Yabanlar arasında suç istisna değil, genel kuraldır. ... ve hiç kimse onları suç olarak algılamaz."[205] Ama bu görüşü kanıtlamak üzere yalnızca iyi irdelemediği, seyrek görülen, niteliği belirsiz kimi olguları gösteriyor. Hırsızlığı komünizm uygulaması ya da uluslararası soygunculukla özdeşleştirmesi bunun kanıtıdır[206]. Oysa mülkiyetin grubun bütün üyelerinin ortak malı olmasından hırsızlığın bir hak olarak tanındığı sonucu hiçbir biçimde çıkmaz; dahası, hırsızlık ancak mülkiyetin bulunduğu yerde söz konusu olabilir[207]. Bunun gibi bir toplumun, komşu uluslara karşı işlenen saldırı ve yağmayı kınamamasından, kendi iç yaşamında da aynı şeyi hoşgördüğü ve yurttaşlarını birbirine karşı korumadığı sonucu çıkarılamaz. Çıkarabilmek için ülke içinde haydutluğun cezalandırılmadığını kanıtlamak gerekir. Eski Mısır'da böyle bir müsaadenin varlığını düşündürebilecek bir metni Diodore, bir başkasını Aulu-Gelle göstermiştir[208]. Ama Mısır uygarlığı üzerine bildiklerimizin hepsi bu metinleri yalanlamaktadır: Bay Thonissen haklı olarak diyor ki, "yasaların meşru olmayan kazançlarla yaşayanlara ölüm cezası verdiği, ağırlıklarda ya da bir ölçü aracında yapılacak en ufak değişikliğin iki elin kesilmesiyle cezalandırıldığı bir ülkede, ... hırsızlığın hoşgörüldüğü nasıl kabul edilebilir?[209]" Yazarların

(205) *L'Homme criminel*, Fransızca çevirisi, s. 36.

(206) Bay Lombroso görüşünü desteklemek üzere diyor ki, "Uygar halklar arasında bile özel mülkiyetin yerleşmesi uzun zaman almıştır." s, 36, *in fine*.

(207) İlkel halkların hırsızlığa ilişkin düşünceleri irdelenirken unutulmaması gereken şey, işte budur. Komünizmin yeni olduğu yerde eşya ile kişi arasındaki bağ henüz zayıftır; yani bireyin eşya üzerindeki hakları bugün olduğu ölçüde güçlü değildir; bu nedenle bu haklara saldırılar da bugünkü kadar ağır saldırı sayılmamaktadır. Bu, hırsızlığın hoşgörüldüğünü göstermez; özel mülkiyet olmadığı ölçüde hırsızlık da yoktur, demektir.

(208) Diodore, I, 39; Aulu-Gellc, *Noctes Attic*, XI, 18.

(209) Thonissen, *Études*, vb., I, 168.

sağlıklı olmayan bir biçimde aktardıkları olgular sanı yoluyla yeniden kurgulanabilir, ama onların gerçeğe uygun olmadığına kuşku yoktur.

Bay Lombroso'nun sözünü ettiği adam öldürme durumlarına gelince, bunlar her zaman ayrıksı (istisnai) koşullarda işlenen suçlardır. Kimi kez savaş, kimi kez dinsel adak adama olgularıdır; kimi kez yaban bir zorbanın uyruklarına ya da öyle bir babanın çocuklarına saltık erk sahibi olarak uyguladığı ceza olgularıdır. Oysa kanıtlanması gereken şey, adam öldürmeyi ilke olarak yasaklayan hiçbir kuralın bulunmadığı durumdur; son derece olağandışı olan bu örneklerin bir tanesi bile bizi bu sonuca götüremez. Özel koşullarda bu kurala aykırılığın görülmesi, onun yokluğunu kanıtlamaz. Kaldı ki bu tür ayrıksılıklar bizim çağdaş toplumlarımızda bile görülmüyor mu? Ordusunun geri kalan bölümünü kurtarmak için bir alayını kesin ölüme göderen general, ulusal tanrının öfkesini yatıştırmak için bir insanı kurban eden rahipten farklı bir iş mi yapmaktadır? Savaşta adam öldürülmüyor mu? Zina yapan karısını öldüren koca, kimi durumlarda, saltık olmasa da göreli bir bağışıklıktan yararlanmıyor mu? Katillerin ve hırsızların kimi durumlarda kamuoyundan sempati görmeleri bunlardan daha çok şey anlatmaz. Bireyler, eylemi ilke olarak hoşgörmeksizin, onu yapan kişinin yürekliliğine hayranlık duyabilirler.

Bundan başka bu görüşe temel olan anlayış, kendi içinde çelişkilidir. Gerçekten de ilkel halkların her türlü ahlak anlayışından yoksun olduklarını varsayıyor. Oysa insanlar, ne denli yalınkat olursa olsun, bir toplum oluşturduklarına göre, birbirleriyle ilişkilerini yönetecek kurallar, dolayısıyla bir ahlak, zorunlu olarak var demektir ve bu ahlak bizimkine benzemiyor diye yok sayılamaz. Öte yandan, eğer bütün bu ahlakların ortaklaşa bir kuralı varsa, o da kişiye karşı suçların yasaklanması kuralıdır. Çünkü birbirlerine benzeyen insanlar, her biri benzerlerine acı verecek her edime karşı

çıkmayı gerektiren bir sevgi duymadıkça birlikte yaşayamazlar[210].

Bu kuramda doğru olan şey, her şeyden önce kişiyi koruyucu yasaların eskiden nüfusun bir bölümünü, yani çocuklarla köleleri kapsam dışında tutuyor olmasıydı. İkincisi, bu korumanın bugün daha kıskanç bir özenle sağlandığını ve bu nedenle de onların karşılığı olan ortak duyguların daha güçlü olduklarını kabul etmek de yerinde olur. Ama bu iki olguda, bizim sonucumuzu sakatlayacak hiçbir şey yoktur. Eğer bugün herhangi bir nitelikle toplumun parçası olan bütün bireyler eşit ölçüde korunuyor ise, geleneklerdeki bu yumuşama gerçekten yeni olan bir ceza kuralının ortaya çıkmasının sonucu olmayıp, eski bir kuralın uygulama alanının genişlemesinden dolayıdır. İlke ortaya çıktığından beri grubun üyelerinin yaşamına kastetmek yasaklanmıştır; ama bu nitelik çocuklarla kölelere tanınmamıştı. Artık böyle ayrımların yapılmadığı günümüzde, eskiden suç sayılmayan edimler cezalandırılabilir oldu. Ama bu, toplumda daha çok insan bulunmasından dolayıdır, yoksa daha çok ortak duygular bulunmasından değil. Artanlar bu duygular değil, ilgili oldukları şeydir. Bununla birlikte toplumun bireye saygısının daha güçlü olduğu doğru ise de, bundan ortak bilincin merkezi alanının genişlemiş olduğu sonucu çıkmaz.

Buraya yeni ögeler girmiş değildir, çünkü bu duygu her zaman var olagelmiş ve her zaman incitilmesini hoşgörmeyecek ölçüde güçlü olmuştur. Gerçekleşen tek değişim, var olan bir ögenin daha güçlü olmasıdır. Ama yalnız başına bu güçlenme, gözlemlediğimiz çok sayıdaki ağır yitikleri karşılayamamaktadır.

(210) Bu önerme, evrimin bu aşamasında birey kişiliğinin var olmadığını söyleyen ve çalışmamız boyunca sık sık anımsattığımız öteki önermeyle çelişmemektedir. O zaman bulunmayan şey, ruhsal kişilik, özellikle de üst ruhsal kişiliktir. Ama bireylerin her zaman ayrı bir organik yaşamları vardır ve bu, söz konusu sevgi duygusunu doğurmaya yeterlidir. Ancak kişilik geliştikçe bu duygu da daha güçlü olur.

Böylece, bütünüyle bakıldığında, ortak bilinci oluşturan güçlü ve belirgin duyguların giderek azaldığı görülüyor; demek ki, belirttiğimiz gibi ortaklaşa durumların ortalama yoğunluğu ve ortalama belirlilik derecesi durmadan azalıyor. Gerçekten de daha güçlü duruma gelen ortaklaşa duyguların toplumsal şeyleri değil, yalnız bireyi konu alan duygular olması, çok dikkate değer bir durumdur. Böyle olması için birey kişiliğinin toplum yaşamının çok daha önemli bir ögesine dönüşmesi gerekir; böyle bir önem kazanabilmesi için de her bireyin kişisel bilincinin yalnız sayısal değer olarak büyümesi yetmez, ortak bilince göre daha çok büyümesi gerekir. Bireysel bilinç ortak bilincin boyunduruğundan kurtulmalı ve bu ortak bilinç ilke olarak sahip olduğu belirleyici egemenlik ve eyleminden yitirmelidir. Gerçekten de eğer bunların ikisi de hem hacim hem de canlılık açısından aynı oranda gelişselerdi, bireyi ilgilendiren ortak duygular da aynı durumda kalırdı; özellikle de büyüyen yalnız onlar olmazdı. Çünkü onlar yalnızca birey etkeninin toplumsal değerine bağlıdırlar; bu toplumsal değeri belirleyen şey de birey etkeninin sayısal gelişmesi değil, toplumsal olaylar bütünlüğü içindeki yerinin göreli genişliğidir.

V

Bu önerme, kısaca belirteceğimiz bir yönteme göre de doğrulanabilir.

Bugün, dinin ne olduğu konusunda bilimsel bir kavrama sahip bulunmuyoruz; bunu elde edebilmek için dini de, suç konusunda uyguladığımız karşılaştırma yönteminin aynısıyla incelemek gerekir. Böyle bir işe bugüne değin girişilmiş değil. Sık sık dinin, tarihin her anında, insanın kendisinden daha üstün nitelikte saydığı bir ya da birçok varlıklarla ilişkileri üzerine her türlü inanç ve duyguların toplamı olduğu söylenmiştir. Ama böyle bir tanımın yetersiz olduğu açıktır. Gerçekten de hem davranışa, hem düşünceye ilişkin birçok kural vardır ki,

dinsel nitelikleri kesin olmakla birlikte çok daha değişik türden ilişkilere uygulanırlar. Din Yahudi'ye kimi etleri yemeyi yasaklamakta, belli bir biçimde giyinmeyi buyurmaktadır; insanın ve eşyanın doğası konusunda, dünyanın başlangıçları üzerine şöyle ya da böyle bir kanı beslemesini istemektedir; sık sık hukuksal, ahlaki, ekonomik ilişkileri düzenlemektedir. Görüldüğü gibi dinin etkinlik alanı insanın tanrı ile ilişkisinin çok ötesine geçiyor. Tanrıya yer vermeyen en azından bir din bulunduğu kesinlikle belirtiliyor[211]; dini artık Tanrı düşüncesi bağlamında tanımlama hakkını kendimizde görmememiz için bu tek olgunun iyice saptanması yeterli olacaktır. Bir de, dindar kişinin Tanrı'ya tanıdığı olağanüstü güç, dinsel olan her şeyin taşıdığı özel saygınlığı açıklayabilirse de, insanların, herkesin kabul ettiği gibi her zaman değilse bile birçok durumda kendi tasarımlarının ürünü olan böyle bir varlığa böyle bir güç tanımaya nasıl yönlendirildiği, açıklanması gerekli bir olgudur. Hiçbir şey hiçlikten gelmez; öyleyse dinin de sahip olduğu bu gücün bir yerden geliyor olması gerekir. Bu nedenle yukardaki tanım, bize olayın özünü tanıtmamaktadır.

Ama bu öge ayıklandığında, öyle görünüyor ki bütün dinsel duygular gibi bütün düşüncelerin de taşıdığı tek nitelik, birlikte yaşamakta olan bireyler arasında ortaklaşa olmaları, bir de oldukça yüksek bir ortalama yoğunluk taşımalarıdır. Gerçekten de biraz güçlü bir kanının, bir insan topluluğunda paylaşılması durumunda, kaçınılmaz biçimde dinsel bir özellik kazandığı her zaman görülen bir olgudur; o kanı bilinçlerde, tam anlamıyla dinsel nitelikteki inançların uyandırdığı derin saygının aynısını uyandırır. Bu kısa sunuş kuşkusuz kesin bir kanıt olmaya yetmemekle birlikte, dinin ortak bilincin yine çok merkezi bir bölgesini oluşturması son derece olasıdır. Gerçi bu bölgenin sınırlarının belirlenmesi ve sık sık tümden ya da bir bölümüyle içiçe geçtiği ceza hukukuyla ilgili olan bölgeden

(211) Le Buddhisme (Bknz.: *Encyclopédie des sciences religieuses*'deki Buddhisme maddesi.)

ayırt edilmesi gerekir. Bunlar incelenmesi gerekli sorular ise de, onlara bulunacak yanıtların bizim ortaya attığımız varsayımı doğrudan doğruya ilgilendirmesi çok olası değildir.

Oysa tarihin kuşku götürmez biçimde saptadığı bir gerçek varsa, o da dinin toplumsal yaşamın gittikçe daha küçük bir alanını kapsamakta olmasıdır. Başlangıçta her yere uzanıyordu; toplumsal olan her şey dinseldi; bu iki sözcük aynı anlama geliyordu. Sonra, azar azar siyasal, ekonomik, bilimsel işlevler dinsel işlevden özgürleşip kendi başlarına oluşmaya koyuluyor ve gittikçe daha belirginleşen bir dünyasal özellik kazanıyorlar. Deyim yerindeyse, önceleri bütün insan ilişkilerinde yer alan Tanrı, oradan gittikçe daha çok çekiliyor; dünyayı insanlara ve onların kavgalarına bırakıyor. Eğer dünyaya egemenliği sürüyorsa, bu en azından yukarlardan ve uzaktan bir egemenliktir ve gittikçe daha genel, daha belirsiz bir nitelik alan etkinliği, insansal güçlere daha geniş özgür işleme alanı bırakıyor. Böylece birey giderek kendisini gerçekte daha az ölçüde *yönlendirilen* bir varlık olarak duyumsuyor, daha büyük ölçüde benliğini duyumsayarak kendi başına bir etkinlik kaynağı oluyor. Özetle, dinin alanı yalnız dinsel olmayan yaşam alanıyla birlikte ve aynı ölçüde artmamakla kalmıyor, gitgide daha daralıyor. Bu daralma tarihin şu ya da bu anında başlamış değildir; ama toplumsal evrimin başlangıçlarından bu yana geçirdiği aşamalar izlenebilir. Toplumların gelişiminin temel koşullarına bağlı olan bir daralmadır ve dinsel bir nitelik alacak ölçüde hem ortaklaşa hem de güçlü olan inanç ve duyguların sayısının durmadan azaldığına tanıklık etmektedir. Bu demektir ki ortak bilincin kendisinin ortalama gücü giderek zayıflamaktadır.

Bu kanıtlamanın öncekine göre daha elverişli bir yanı var: Aynı gerileme yasasının ortak bilincin düşünsel ögesi için de, duygusal ögesi için olduğu gibi, aynı tamlıkla geçerli olduğunu saptama olanağını veriyor. Ceza hukuku yoluyla ancak duygular alanının olaylarına ulaşabiliriz; oysa din, duygulardan başka, düşünce ve doktrinleri de içine almaktadır.

Toplumlar geliştikçe oradaki atasözlerinin, seçkin-sözlerinin, özdeyişlerin vb. sayısındaki azalma, ortak tasarımların da giderek belirsizleştiklerinin bir başka kanıtıdır.

Gerçekten de ilkel halklar arasında bu tür kalıp-sözler çok sayıdadır. Ellis diyor ki, "Afrika'nın batısındaki halkların çoğunun zengin bir atasözleri dizisi vardır. Uygarlıkta geri halkların çoğuyla ortaklaşa bir özellikleri olmak üzere, her yaşam durumu için en az bir böyle kalıp-sözleri bulunmaktadır."[212] Daha ileri toplumlar bu açıdan yalnız ilk dönemlerinde biraz zengindirler. Daha sonra artık yeni atasözleri üretilmemekle kalmıyor, eskileri de yavaş yavaş kullanılmaz oluyor, inandırıcılıklarından yitiriyor ve en sonunda duyulmaz oluyorlar. Kalıp-sözlerin özellikle geri toplumlarda gözde olduğunun bir kanıtı da, günümüzde varlıklarını en aşağı sınıftan insanlar arasında sürdürebilmekte olmalarıdır[213]. Biliyoruz ki bir atasözü, belli nesne kategorilerine ilişkin ortaklaşa bir düşünce ya da duygunun özlü anlatılış biçimidir. Bu tür inanç ve duyguların bu biçim altında saptanmadan var olmaları olanaksızdır. Belli sayıda bireyler arasında ortaklaşa olan her düşünce kendine uygun bir anlatılış biçimi bulmaya yöneldiğinden, yine o bireyler arasında ortaklaşa olan bir kalıp-söze dönüşür. Varlığı süren her işlev, kendine göre bir organ oluşturur. Görüldüğü gibi atasözlerindeki gerilemeyi bizim gerçekseverliğimiz ve bilime olan eğilimimizle açıklamak doğru değildir. Konuşma diline ne böyle bir kesinlik kaygısı ne de tasarımları küçümseyici böyle bir tutum katmayız; tam tersine, bugüne dek kalabilmiş olan eski atasözlerinden çok zevk alıyoruz. Ayrıca tasarım, atasözünün oluşturucu bir ögesi değildir; ortak düşüncenin kendisini yoğunlaştırma yollarından yalnızca biridir. Ne var ki bu kalıp-sözler, giderek bireysel duyguların türlülüğünü içere-

(212) *The Ewe-Speaking Peoples of the Slave Coast*, Londra, 1890, s. 258.

(213) Wilhelm Borchardt, *Die Sprichwörtlichen Redensarten*, Leipzig, 1888, XII. – Bknz.: V. Wyss, *Die Sprichwörter bei den Römischen Komikern*, Zurich, 1889.

meyecek ölçüde daralırlar. Ve artık onların anlamları, ortaya çıkan farklılıkları karşılayamaz. Varlıklarını koruyabilirmek için daha genel bir anlam edinirler, ama yavaş yavaş ortadan kalkarlar. İşlev geçerliğini yitirince organı da küçülür; bunun gibi, kesin bir biçim altında anlatılabilecek ölçüde belirli ortak tasarımlar azaldığı için, onları anlatıma kavuşturan kalıp-sözler de azalıp ortadan kalkmaya yüz tutar.

Görüldüğü gibi her şey, ortak bilincin evriminin belirttiğimiz doğrultuda olduğunu kanıtlıyor. Ortak bilincin bireysel bilinçlerden daha az ilerlediği çok olasıdır; bütünüyle daha zayıf, daha belirsiz olduğu kesindir. Ortak tip belirginliğini yitirmekte, daha soyut, daha belirsiz biçimler almaktadır. Eğer bu çöküş, sık sık sanıldığı gibi, bizim en yeni uygarlığımızın özgün bir ürünü ve toplumların tarihinde benzeri görülmemiş bir olay olsaydı, sürekli olup olmadığı kuşkusuz sorulabilirdi; ama gerçekte bu, en eski çağlardan bu yana hiç durmadan süregelen bir olaydır. Bizim göstermeye çalıştığımız şey de budur. Bireycilik, özgür düşünce, ne günümüzle, ne 1789'la, ne reformasyonla, ne skolastikle, ne de Yunan-Latin çok-tanrıcılığı ya da Doğu dinerkçilikleriyle başlamış değildir. Başlangıcı hiçbir yerde olmayan, ama tarih boyunca hiç durmadan gelişen bir olaydır. Kuşkusuz bu gelişme düz bir çizgi biçiminde olmamıştır. Yiten toplumsal türlerin yerini alan yeni toplumlar, hiçbir zaman ötekilerin bıraktıkları noktadan başlayarak yol almamaktadırlar. Bu nasıl olabilirdi ki? Çocuğun sürdürdüğü şey, ana-babasının yaşlılık ya da olgunluk çağı değil, kendi çocukluklarıdır. Öyleyse alınan yolu hesaplamak için birbiri ardına gelen toplumları da her birinin kendi yaşam dönemi içinde değerlendirmek gerekir. Örneğin Orta Çağ Hıristiyan toplumlarını ilk dönemindeki Roma ile, onu başlangıçlarındaki Yunan Kenti ile vb. karşılaştırmak gerekir. O zaman bu ilerlemenin ya da gerilemenin, deyim yerindeyse süreklilik bozulmadan gerçekleştiği görülür. Demek ki yadsınması saçma olacak kaçınılmaz bir yasa bulunduğunu görüyoruz.

Bu, ortak bilincin tümden ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlamına gelmez. Yalnızca gittikçe artan sayıda bireysel sapmalara olanak veren çok genel ve çok belirsiz düşünüş ve duyuş biçimlerinden oluşmaktadır. Gerçi güçlendiği ve belirginleştiği bir yer vardır: Bireye bakış biçimi. Bütün öbür inançlar ve bütün öbür âdetler gittikçe daha az dinsel nitelik aldıkça, birey bir tür din konusu oluyor. Kişi saygınlığına bir tapınma duygusu besliyoruz ve her tapınma gibi bunun da kendine özgü boş-inançları vardır. Öyleyse bu da, deyim yerindeyse, bir ortak inançtır; ama her şeyden önce, öteki inançların yıkılması yoluyla ortaya çıkabilmiştir ve bu nedenle de sönüp giden onca çok inançlarla aynı etkiyi yapmasına olanak yoktur. Onların yerinin doldurulması söz konusu değildir. Ayrıca, toplulukça paylaşılması nedeniyle ortaklaşa ise de, konusu bireyseldir. Bütün istençleri aynı amaca yöneltiyor ama, bu amaç toplumsal değildir. Bu nedenle ortak bilinç içinde tümden ayrıksı bir durumdadır. Olduğu kadarıyla tüm gücünü toplumdan almakta, ama bizi topluma bağlamamakta, kendimize bağlamaktadır. Bu nedenle de gerçek bir toplumsal bağ oluşturmamaktadır. Bu yüzdendir ki, bu duyguyu ahlak kuramlarına temel yapan kuramcılar, toplumu dağıtmakla haklı olarak kınanmışlardır. Öyleyse sonuç olarak, benzerlikten kaynaklanan bütün toplumsal bağların giderek gevşediğini söyleyebiliriz.

Yalnız başına bu yasa, şimdiden, işbölümünün rolünün büyüklüğünü göstermeye yeter. Gerçekten de, mekanik dayanışma giderek zayıfladığına göre, ya gerçek anlamında toplumsal yaşamın azalması, ya da gidenin yerine başka bir dayanışmanın yavaş yavaş gelmesi gereklidir. Seçimin yapılması gerekir. Bireysel bilinçlerle birlikte ortak bilincin de genişleyip güçlendiğini öne sürmek boşunadır. Bu iki sonucun birbiriyle ters yönde değiştiğini kanıtladık. Ancak, toplumsal ilerleme sürekli bir çözülmeden oluşmamaktadır; tam tersine, toplumlar ilerledikçe kendilerine ve birliklerine ilişkin olarak çok derin duygular

edinmektedirler. Öyleyse bu sonucu doğuran başka bir toplumsal bağın bulunmasına gerek var; ama toplumsal işbölümünden doğacak olanın dışında başka bir toplumsal bağ bulunması olanaksızdır.

Bundan başka, mekanik dayanışmanın en dirençli olduğu yerde bile insanları işbölümü kadar güçlü biçimde birbirine bağlamadığı, üstelik günümüz toplumsal olaylarının en büyük bölümünün onun etki alanı dışında kaldığı anımsanacak olursa, toplumsal dayanışmanın yalnızca organik nitelik alma eğiliminde olduğu daha açıkça görülecektir. Eskiden ortak bilincin yerine getirdiği rolü gittikçe işbölümü yerine getirmektedir; yukarı toplum tiplerinin birliğini sağlayan asıl olarak işbölümüdür.

İşte işbölümünün iktisatçılarca genellikle bilinenden daha başka önem taşıyan bir işlevi.

BÖLÜM VI

ORGANİK İŞBÖLÜMÜNÜN ARTAN BAŞATLIĞI VE SONUÇLARI (DEVAM)

I

Görüldüğü gibi başlangıçta dayanışmanın hemen hemen tek biçimi olan mekanik dayanışmanın giderek alanını yitirmesi ve organik dayanışmanın yavaş yavaş üstün duruma gelmesi tarihin bir yasasıdır. Ama insanların dayanışmasının biçimi değiştiğinde, toplum yapısı değişmeden kalamaz. Bir cismin molekülleri arasındaki ilişkiler değiştiğinde biçimi de zorunlu olarak değişir. Bundan dolayı, eğer bu önerme doğru ise, iki toplum türü ve onlara özgü iki dayanışma biçimi bulunması gerekir.

Dayanışması yalnızca benzerliklere dayalı bir toplumun kafamızda ülkü tipini kurmaya girişecek olsak, onu, parçaları birbirinden ayırt edilemeyen, bu nedenle birbirine yabancı olmayan, ayırt edilecek olsa hem belli bir biçimden, hem de her türlü örgütlenişten yoksun kalacak olan kesinlikle türdeş bir kitle gibi tasarlamamız gerekirdi. Bu, gerçek toplumsal ilk-biçim, bütün toplumsal tiplerin kaynağı olurdu. Böyle nitelenen topluluğa biz *sürü* demeyi öneriyoruz.

Bugüne değin her bakımdan bu betimlemeye uyan, tam anlamıyla arı biçimiyle böyle toplumlara rastlanmamış olduğu doğrudur. Bununla birlikte böyle toplumların var olabileceğini tasarlamamızı haklı kılan şey, aşağı, başka deyişle bu ilk aşamaya en yakın durumda bulunan toplumların, bu tür yığınların basit bir yinelenmesinden oluşmalarıdır. Bu toplumsal örgütle-

nişin tam anlamıyla arı bir modelini, Kuzey Amerika Kızılderililerinde buluyoruz. Örneğin her İrokua oymağı, belirttiğimiz tüm özelliklere sahip birkaç (en genişi sekiz) parçacıl topluluktan kuruludur. Her iki cinsten ergin üyeler birbirlerinin eşitidirler. Bu toplulukların her birinin başında bulunan ve oymağın ortak işlerini yöneten *saşem* ve başkanlar, hiçbir üstünlüğe sahip değildirler. Akrabalık da örgütlenmiş değildir; çünkü nüfusun kuşaklara göre katmanlara ayrılmasına akrabalık denemez. Geç çağlarında gözlemlenmiş olan bu halklarda çocuğu anneye bağlayan kimi özel yükümlülükler bulunduğu görülüyordu; ama bu ilişkiler yine de önemsiz ölçüdeydi ve çocukla toplumun öbür üyeleri arasındaki ilişkilerden belirgin bir fark göstermiyordu. İlke olarak aynı yaştaki bütün bireyler, birbirleriyle aynı derecede akraba sayılırlardı[214]. Başka durumlarda sürü özelliklerine daha da yaklaşıyoruz; Bay Fison ve Hewitt, yalnız böyle iki bölümden kurulu olan Avustralya oymaklarını betimliyorlar[215].

Bağımsız olmaktan çıkıp daha geniş bir grubun ögesi olan sürüye *klan*, klanların birleşmesinden oluşan halklara da *klan tabanlı parçalı toplumlar* diyoruz. Bu toplumların parçalı olduklarını söylüyoruz; bu da onların, bir zincirin halkaları gibi birbirine benzer birçok yığının yinelenmesinden oluştuklarını ve temel ögenin klan olduğunu gösteriyor. Çünkü bu sözcük, onun aynı zamanda hem ailesel hem de siyasal olan karma niteliğini iyi anlatmaktadır. Bütün üyeleri birbirlerini akraba saydıkları için ve gerçekte de çoğunlukla kandaş olduklarından dolayı bir ailedir. Kan birliğinin doğurduğu yakınlıklar, onları bir arada tutan asıl bağlardır. Ayrıca birbirleriyle, ailesel niteliği tartışma götürmeyen toplumlarda da görülen, bu nedenle ailesel diye nitelenebilecek ilişkiler kurmaktadırlar: Ortaklaşa kovuşturmadan, ortak sorumluluktan ve bireysel mülkiyetin

(214) Morgan, *Ancient Society*, s. 62-122.

(215) *Kamilaroi and Kurnai*. – Amerika Kızılderili toplumları da başlangıçta bu aşamadan geçmiştir. (Bknz.: Morgan, *a.g.y.*).

ortaya çıkışıyla başlayan karşılıklı mirastan söz ediyorum. Ama bir başka açıdan bakıldığında, bu, sözcüğün tam anlamıyla bir aile değildir; çünkü onun bir parçası olmak için klanın öteki üyeleri ile belirli kandaşlık bağlarının bulunması zorunlu değildir. Genellikle aynı adı taşımak gibi dışsal bir ölçütü yerine getirmek yeterlidir. Bu işaret ortak bir kökenden gelindiğinin göstergesi olsa da, böyle bir toplumsal konum gerçekte pek az şeyi gösterir ve yansılanması (taklidi) çok kolaydır. Ayrıca klanda birçok yabancı da bulunur ve bu ona gerçek anlamında bir ailenin hiç ulaşamayacağı büyüklükte boyutlar kazandırır: Klan, pek çok kez binlerce kişiden oluşur. Kaldı ki klan, temel siyasal birliktir; toplumsal otoriteler, yalnız klanların başkanlarıdır[216].

Görüldüğü gibi bu örgütlenişi siyasal-ailesel diye niteleyebiliriz. Yalnız klan kan birliği temeline dayalı olmakla kalmıyor, aynı halkın değişik klanları da pek çok kez birbirlerini akraba olarak görüyorlar. İrokualarda birbirlerine, duruma göre kardeş ya da kardeş-çocukları gibi davranırlar. İlerde göreceğimiz gibi aynı toplumsal örgütlenmenin en belirgin özelliklerini taşıyan İbranilerde, oymağı oluşturan klanlardan her birinin atası oymak kurucusunun soyundan geliyor sayılır. Oymak kurucusu da soyun babasının oğullarından biri sayılmaktadır. Ama bu adlandırmanın öncekine göre elverişsiz yanı, bu toplumların özel yapılarını oluşturan şeyi ortaya koymamasıdır.

Ama nasıl adlandırılırsa adlandırılsın bu örgütlenme, tıpkı uzantısı olduğu sürününkü gibi, benzerliklerden ileri gelen da-

(216)Her ne kadar arı durumunda klan, hiç değilse bize göre, bölünmemiş, karışık bir aile ise de, ilkel aşamanın bu türdeş temeli üzerinde daha sonra birbirinden ayrı, özel aileler ortaya çıkar. Ama bu durum, betimlemiş olduğumuz toplumsal örgütlenmenin temel özelliklerini değiştirmemektedir; bu nedenle onun üzerinde durmaya gerek görmüyoruz. Klan siyasal birlik olmayı sürdürüyor ve bu aileler birbirinin benzeri ve eşiti olduklarından, toplum da benzer, türdeş parçalardan kurulu olmayı sürdürüyor – bu ilkel parçaların içinde yeni, ama aynı türden parçalar oluşmaya başlasa da.

yanışmadan başka bir dayanışma içermez; çünkü toplum benzer parçalardan kuruludur ve bu parçalar da yalnızca türdeş ögeler içerirler. Kuşkusuz her klanın kendine özgü bir görünümü vardır ve bu nedenle öbürlerinden ayırt edilir; ama değişken oldukça dayanışmaları zayıflamakta, türdeş oldukça da dayanışmaları güçlenmektedir. Örgütlenmenin parçalı olabilmesi için, aynı zamanda hem parçaların birbirine benzemesi gerekir, çünkü başka türlü birleşemezler; hem de farklı olmaları gerekir, çünkü öyle olmasa birbirlerinin içinde yiter ve silinirler. Bu çelişik zorunluluklar, toplumdan topluma değişik ölçülerde karşılanmaktadır; ama toplumsal tip aynı kalmaktadır.

Bu kez tarih-öncesinin, varsayımların alanı dışına çıktık. Bu toplumsal tip hiç de varsayımsal olmadığı gibi, aşağı düzeydeki toplumlar arasında hemen en yaygın olanıdır; sayıca da en çok olduğu bilinmektedir. Amerika ve Avustralya'da yaygın olduğunu daha önce gördük. Post, bu toplum tipinin Afrika zencileri arasında çok yaygın olduğunu söylüyor[217]; İbraniler onu aşmakta gecikmişler, Kabli'ler ise aşamamışlardır[218]. Waitz de, *Naturvölker* dediği bu halkların yapısını genel bir biçimde nitelemek isterken, bizim betimlediğimiz örgütlenişin genel çizgilerini içeren şu resmi çiziyor: "Genel olarak aileler, birbirlerinin yanında büyük bir bağımsızlık içinde yaşar ve azar azar, belli bir temel kuruluş düzenleri olmaksızın, küçük toplumlar (klanlar diye okuyunuz[219]) oluşturacak biçimde gelişirler. İç kavgalar ya da bir dış tehlike, yani savaş, bir ya da birkaç kişinin toplum yığınının içinden ortaya çıkıp başa geçmesine yol açıncaya dek, bu böyle sürer. Bu kişilerin yalnızca kişisel

(217) *Afrikanische Jurisprudenz*, I.

(218) Bknz.: Hanoteau et Letourneaux, *La Kabylie et le coutumes kabyles*, II, ve Masqueray, *Formation des cités chez les populations sédentaires de l'Algérie*, Paris, 1886, Bl. v.

(219) Waitz'ın klanı ailenin türevi olarak göstermesi yanlıştır. Gerçek bunun tersidir. Ayrıca, buraya alınan betimleme, yazarın uzmanlık yetkisi nedeniyle önemli ise de, biraz belirsizdir.

özelliklerine dayalı olan etkisi, ancak ötekilerin duydukları güven ve gösterecekleri sabırla belirli bir genişlik ve sürekliliktedir. Her ergin böyle bir başkan karşısında tam bir bağımsızlık konumundadır: Bu nedenledir ki, başka bir iç örgütlenişleri bulunmayan bu tür halkların, yalnız dış koşullar ve ortak yaşamın alışkanlıkları dolayısıyla bir araya geldiklerini görüyoruz.[220]"

Klanların toplum içindeki konumu ve buna bağlı olarak toplumun aldığı biçim kuşkusuz değişebilir. Kimi kez klanlar doğrusal bir dizi oluşturacak biçimde üst üste dizilmişlerdir: Kuzey Amerika Kızılderili oymaklarının birçoğunda durum budur[221]. Kimi kez, daha yüksek bir örgütlenişin belirtisi olmak üzere, klanların her biri, birçok klanın bir araya gelmesinden oluşan ve kendine özgü bir yaşamı, özel bir adı bulunan daha kapsamlı bir grubun içine yerleşmiştir; bu kapsamlı grupların her biri de başka birçokları ile birlikte daha da geniş kapsamlı bir başka topluluk içine yerleşmiş olabilir. Bütün toplumun birliği, art arda gelen bu bir dizi içiçe-geçmelerden oluşmaktadır. Kabli'lerde de siyasal birlik, köy (*cema'a* ya da *çadır*) biçiminde beliren klanda gerçekleşir; birkaç *cema'a* bir oymak (*arş*), birkaç oymak da Kablilerin oluşturduğu en yüksek düzeyli siyasal toplum olan birleşik bütünü (konfederasyonu) (*thak'ebilt*) oluştururlar. Bunun gibi İbranilerde de klan, çevirmenlerin çok yanlış olarak *aile* diye çevirdikleri, geleneksel inanca göre aynı atadan gelme binlerce kişiyi içine alan çok geniş toplumu anlatır[222]. Birkaç *aile* oymağı oluşturmakta, on iki oymağın birleşmesinden de bütünüyle İbrani halkı oluşmaktaydı.

Bu toplumlar mekanik dayanışmanın öylesine tanıtıcı örnekleridir ki, temel fizyolojik özelliklerini bu dayanışma türünden alırlar.

(220)*Anthropologie*, I, s. 359.

(221)Bknz.: Morgan, *a.g.y.*, s. 153 vd.

(222)Böylece *Sayılar*'a göre (xxvı, 7) toplam dört *aile*den oluşan Rubin oymağı, yirmi yaşın üzerinde 43.000den çok yetişkin insandan kuruluydu (Bknz.: *Sayılar*, Bl. ıı, 15 vd.; *Josué*, vıı, 14. – Bknz.: Munck, *Palestine*, s. 116, 125, 191).

Bu toplumlarda dinin toplumsal yaşamın her yanına derinlemesine girmiş olduğunu biliyoruz. Ama bunun nedeni, orada toplumsal yaşamın hemen yalnızca, herkesin katılımından özel bir yoğunluk kazanan ortak inanç ve uygulamalardan kurulu olmasıdır. Yalnızca eski metinlere dayanarak, burada sözünü ettiğimize tam anlamıyla benzeyen bir eski döneme değin gerilere giden Bay Fustel dc Coulanges, toplumların ilkel örgütlenişinin ailesel nitelikte olduğunu, öte yandan ilkel ailenin de din temeli üzerine kurulduğunu saptamıştır. Ne var ki kendisi nedeni sonuç saymıştır. Dinsel düşünceyi, nereden geldiğine bakmaksızın temele koyup, gözlemlediği toplumsal düzenlemeleri ondan çıkarmıştır[223]; oysa dinsel düşüncenin gücünü ve niteliğini açıklayacak olan, o toplumsal düzenlemelerdir. Bütün bu toplumsal yığınlar türdeş ögelerden kurulu olduğu, yani orada ortaklaşa tip çok gelişmiş, buna karşılık bireysel tipler pek zayıf kalmış olduğu içindir ki, toplumun tümüyle ruhsal yaşamı dinsel bir nitelik almıştır.

Bu ilkel halklar arasında çok sık gözlemlenen komünizm de yine bundan ileri gelmektedir. Gerçekten de komünizm, bireyi küme içinde, parçayı bütün içinde eriten bu özel uyum durumunun zorunlu sonucudur. Mülkiyet hakkı, kişiliğin eşya üzerindeki uzantısından başka hiçbir şey değildir. Öyleyse yalnızca ortak kişiliğin olabildiği bir yerde mülkiyetin de ortaklaşa olması kaçınılmazdır. Ancak birey, yalnız bir organizma olarak değil, toplumsal yaşamın bir etkeni olarak kitleden ayrılıp ayrı bir kişisel varlık olduğu zamandır ki kişilik de bireysel olabilir[224].

(223) "Tarihi bir dinden yaptık. Dinin oluşumuyla insan toplumu kurulmuş oluyor. Din değişince toplum da bir dizi devrimlerden geçiyor. Din ortadan kalkınca toplumun da çehresi değişir." (*Cité antique*, son bölüm).

(224) Bay Spencer çoktan, evrenin evrimi gibi toplumsal evrimin de türdeşliğin hemen hemen tam olduğu bir aşamayla başladığını söylemişti. Ama O'nun anlatmak istediği biçimiyle bu önerme, bizim geliştirdiğimize hiçbir bakımdan benzemez. Gerçekten de Bay Spencer'e göre tam anlamıyla türdeş olan bir toplum gerçek bir toplum değildir; çünkü, türdeş

Hatta bu tür, toplumsal dayanışmanın niteliği değişmeden de değişebilir. Gerçekten de ilkel halkların hepsi gözlemlediğimiz bu merkeziyet-yokluğunu sergilemezler; tersine, saltık bir erke bağımlı olanları da vardır. Demek ki onlarda işbölümü kendini göstermiştir. Bununla birlikte, bunların durumunda bireyi başkana bağlayan bağ, günümüzde eşyayı kişiye bağlayan bağın tıpkısıdır. Yaban despotun uyruklarıyla olan ilişkileri, örneğin efendinin köleleriyle, Roma ailesi başkanının kendi soyundan gelenlerle ilişkileri, mal sahibi ile malı olan nesne arasındaki ilişkilerden farklı değildir. Bu ilişkilerde, işbölümünün ortaya çıkardığı bu karşılıklılık hiç bulunmaz. Onların tek yanlı ilişkiler olduğu, doğru olarak belirtilmiştir[225]. Demek ki bunların anlattığı dayanışma, yine mekanik dayanışmadır; bütün fark, bireyi artık doğrudan doğruya kümeye değil, kümeyi simgeleyen kişiye bağlıyor olmasıdır. Ama bütünün birliğinde, eskiden olduğu gibi, parçaların bireyliğinin hiçbir katkısı yoktur.

Eğer bu ilk işbölümünün, başka bakımlardan ne denli önemli olursa olsun, beklenebileceği üzere toplumsal dayanışmayı hafifletici bir etkisi olmadıysa, içinde gerçekleştiği koşulların özelliğinden dolayıdır. Gerçekten de her toplumun önemli organının, temsil ettiği toplumsal varlığın doğasında yer alması

---

olan şey doğası gereği durağanlıktan yoksundur; toplum ise asıl olarak uyumlu bir bütünlüktür. Türdeşliğin toplumdaki rolü yalnızca ikincil önemdedir; daha sonraki bir işbirliğine yolu açabilir (*Soc.*,III, s. 368) ama kendisi toplumsal yaşamın özel bir kaynağı değildir. Kimi zaman, Bay Spencer, betimlediğimiz biçimiyle toplumları yalnızca bağımsız bireylerin geçici bir üstüste yığılması, toplumsal yaşamın sıfır noktası olarak görmektedir (*a.g.y.*, s. 390). Oysa toplumların, birbirlerinden alıp-vermeler ve sözleşmelerle değil, ama çok bol ortaklaşa inançlar ve uygulamalarla kendini ortaya koyan *kendine özgü* de olsa, çok güçlü bir ortak yaşamı olduğunu az önce görmüştük. Bu yığınlar, türdeş olmalarına rağmen değil, türdeş oldukları ölçüde uyumludurlar. Orada toplum yalnız çok zayıf olmamakla kalmaz; denilebilir ki var olan yalnız odur. Ayrıca bu yığınlar, türdeşliklerinden ileri gelen belli bir tip de gösterirler. Görüldüğü gibi önemsiz nicelikler değildirler.

(225)Bknz.: Tarde, *Lois de l'imitation*, s. 402-412.

genel bir yasadır. Öyleyse toplumun, ortak bilincin oluşumundan kaynaklandığını gösterdiğimiz bu dinsel, başka deyişle insan-üstü niteliği aldığı yerde, ortak bilinç zorunlu olarak toplumu yöneten ve öbür insanların çok yükseğinde bir yer alan başkana geçer. Bireyler, ortak türün yalınkat bağımlısı oldukları yerde, ortak türün cisimleşmiş temsilcisi olan merkezi otoritenin bağımlılarına dönüşürler. Yine bunun gibi, topluluğun eşyalar üzerinde bölünmez bir biçimde uyguladığı mülkiyet hakkı, böylece kurulan üstün kişiliğe bir bütün olarak geçmektedir. Görüldüğü gibi bu üstün kişiliğin yerine getirdiği tam anlamıyla mesleki nitelik taşıyan hizmetler, ona tanınan olağanüstü erk içinde önemsiz kalır. Bu tür toplumlarda yönetici erkin bunca büyük otoriteye sahip oluşu, söylendiği gibi, onların atılgan bir yönetime özel bir gereksinimleri bulunduğundan değildir. Bu otorite tümüyle ortak bilincin bir belirişidir ve büyük oluşu da ortak bilincin kendisinin çok gelişkin oluşundan dolayıdır. Daha zayıf olsa ya da toplumsal yaşamın yalnızca daha küçük bir parçasını kavrasa, üstün bir düzenleyici işlevin zorunluluğu azalmaz; ancak toplumun geri kalan bölümü, artık aynı aşağı düzeyde bu işlevi yapmakla görevli olan bir otoriteyle karşı karşıya bulunmaz. İşte işbölümü daha gelişkin olmadıkça dayanışmanın mekanik olmakta süregitmesinin nedeni budur. Dahası, bu mekanik dayanışma, *en yüksek* gücüne bu koşullarda ulaşır: Çünkü ortak bilincin etkinliği, yaygın ve belirsiz bir biçimde değil de, belli bir organ aracılığıyla yerine getirildiğinde, daha güçlü olur.

Demek ki mekanik dayanışmanın uygun düştüğü belli nitelikte bir toplumsal yapı vardır. Bu toplumsal yapının tanıtıcı özelliği, kendi aralarında türdeş ve benzer olan parçalardan kurulu bir dizge oluşudur.

II

Organik dayanışmanın baskın olduğu toplumların yapısı ise bundan çok başka niteliktedir.

Bu toplumlar, benzer ve türdeş parçaların birbirine eklenmesi olmayıp, her biri özel bir role sahip olan ve kendileri de farklı parçalardan oluşan farklı organlar dizgesi niteliğindedirler. Toplumsal ögeler aynı nitelikte olmadıkları gibi, aynı biçimde düzenlenmiş de değildirler. Ne bir zincirin halkaları gibi doğrusal bir biçimde üstüste dizilmişlerdir, ne de birbirlerinin içine girmişlerdir; organizmanın geri kalan kesimi üzerinde düzenleyici etkide bulunan bir merkezi organın çevresinde eşgüdülmüş ve astlık-üstlük bağları içine konulmuşlardır. Bu organın kendisi de artık önceki durumdaki nitelikte değildir; çünkü kendi dışındaki ögeler ona bağımlı oldukları gibi kendisi de onlara bağımlıdır. Kuşkusuz yine de özel ve deyim yerinde ise ayrıcalıklı bir durumu vardır; ama bu durum, onun yerine getirdiği rolden dolayıdır; işlevleriyle ilgisiz bir nedenden, kendisine dışardan verilen bir güçten dolayı değildir. Bir de yalnızca dünyevi ve beşeri niteliktedir. Kendisi ile öteki organlar arasında artık yalnız derece farkları vardır. Böylece hayvanlarda sinir sisteminin öteki sistemler üzerindeki üstünlüğü, burada, deyim yerinde ise, daha istenen bir besin elde etme ve kendi payını ötekilerden önce alma hakkına indirgenmiştir; ama kendisinin ötekilere, ötekilerin de kendisine gereksinimi vardır.

Bu toplum türü öncekinden öylesine farklı ilkeler üzerine dayalıdır ki, ancak önceki silindiği oranda kendisi gelişebilir. Gerçekten de burada bireyler, artık soy ilişkilerine göre değil, kendilerini adadıkları toplumsal etkinliğin özel niteliğine göre bir araya gelmektedirler. Onların doğal ve zorunlu ortamları, artık doğdukları ortam değil, meslek ortamıdır. Her bireyin yerini belirleyen, artık gerçek ya da sanal kan bağı değil, yerine getirdiği işlevdir. Kuşkusuz bu yeni örgütleniş ortaya çıktığında, var olan örgütlenişi kullanmaya ve kendini ona benzetmeye çalışır. O zaman işlerin bölünüş biçimi, toplumun o zamana değin bölünmüş olduğu biçime olanak ölçüsünde sadık kalarak benzemeye çalışır. Özel yakınlıklarla birleşmiş olan parçalar ya da parça kümeleri organlara dönüşür. Hep birlikte Levit oy-

mağını oluşturan klanların İbrani halkı içinde din-adamlığı işlevlerini üstlenmesi böyle olmuştur. Genellikle sınıfların ve kastların ne farklı bir kökenleri, ne de farklı bir nitelikleri olmadığı görülmektedir: Ortaya çıkmakta olan mesleki örgütleniş ile daha önce var olan ailesel örgütlenişin bir karışımının sonucudurlar. Ama bu karma düzenleniş uzun süreli olamaz, çünkü uzlaştırmaya çalıştığı iki tür koşullar arasında, en sonunda patlak vermesi kaçınılmaz olan bir karşıtlık vardır. Bu katı, iyice tanımlanmış ve kendisi için yapılmamış olan kalıplara uyarlanması gereken, çok yalınkat bir işbölümü söz konusudur. Ancak kendisini sarıp sarmalayan bu çerçevelerden kurtulursa ilerleyebilir. Belli ölçüde bir gelişmeyi gerçekleştirdikten sonra, artık ne parçaların dokunulmaz sayısı ile uzmanlaşan işlevlerin durmadan artan sayısı arasında, ne de birincilerin kalıtsal olarak saptanmış özellikleri ile ikincilerin sahip olduklarını ilan ettikleri yeni yetenekler arasında herhangi bir ilişki kalmaz[226]. Demek ki toplumsal ögenin, tümden apayrı temeller üzerinde örgütlenebilmek için yepyeni bileşimler içine girmesi gerekiyor. Oysa eski yapı, varlığını sürdürdükçe, buna engel çıkarır; ortadan kalkması bu nedenle gereklidir.

Gerçekten de bu iki türün tarihi, birinin gelişmesinin ancak ötekinin gerilemesine bağlı olduğunu gsteriyor.

İrokualarda klanlara dayalı toplumsal kuruluş düzeni arı durumundadır; Pentatök'ün bize bildirdiğine göre İbranilerde de –az önce belirttiğimiz ufak değişiklik dışında– durum böyledir. Örgütlü tür, Yahudi toplumunda ilk tohumları görülebilirse de, ne birinde ne de ötekinde bulunmamaktadır.

Salik yasası Franklarında durum artık böyle değildir: Burada, her türlü uzlaşmadan kurtulmuş olarak, kendine özgü özellikleriyle ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de bu halk arasında, düzenli ve durağan bir merkezi otoriteden başka, yönetsel ve yargısal işlevleri yerine getiren tam bir aygıt bulunduğunu görüyoruz; öte yandan da, henüz çok az gelişmiş olmakla bir-

(226)Bunun nedenleri aşağıda görülecektir. Bknz.: Kitap II, Bl. IV.

likte, bir sözleşme hukukunun varlığı, ekonomik işlevlerin de bölünmeye ve örgütlenmeye başladığına tanıklık etmektedir. Siyasal-ailesel örgütleniş de ağır bir sarsıntı geçirmektedir. Kuşkusuz en sonuncu toplumsal molekül olan köy, hâlâ değişimden geçmiş bir klan durumundadır. Aynı köyde yaşayanlar arasında açıkça ailesel nitelikte olan ve kesinlikle klan özelliklerini taşıyan ilişkilerin varlığı, bunun kanıtıdır. Köyün bütün üyelerinin, yakın akrabalık bağı bulunmaması durumunda, birbirleri üzerinde kalıtsal bir hakkı vardır[227]. *Capita extravagantia legis salice*'de (md. 9) yer alan bir metin, köyde bir adam öldürme olayı olduğunda komşuların ortaklaşa sorumlu tutulduğunu söylüyor. Öte yandan köy, yalın bir toprak parçasının olamayacağı ölçüde dışa karşı sımsıkı kapalı ve derli toplu bir sistemdir; çünkü bütün oturanların açık ya da örtülü oybirliği ile oluru olmadıkça, hiç kimse dışardan gelip oraya yerleşemez[228]. Ama bu biçim altındaki klan, temel özelliklerinden bir bölümünü yitirmiştir: Yalnızca ortaklaşa kökenin her türlü anısı ortadan kalkmakla kalmıyor, her türlü siyasal önemini de hemen tümden yitiriyor. Siyasal birlik, *La centaine*'dir.(*) Waitz'in belirttiğine göre, "Nüfus köylerde yaşıyor, ama kendisi ve yaşadığı alan, savaşın ve barışın tüm gerekleri için bütün ilişkilere temel hizmeti gören birliği sağlayan *centaine*'lere göre dağılmaktadır.[229]"

Roma'da bu ilerleme ve gerileme çifte devinimi, süregidiyor. Roma klanı *gens*'dir. *Gens*'in eski Roma'nın kuruluşuna temel olduğu kesindir. Ama Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte *gens*, hemen tümüyle bir kamusal kurum olmaktan çıkmıştır. Artık ne Frankların köyü gibi belirli bir toprak birimidir,

(227) Bknz.: Glasson, *Le Droit de succession dans les lois barbares*, s. 19. – Gerçi, Bay Glasson'un üzerine dayandığı metin ne denli kesin görünürse görünsün, bu olgunun Bay Fustel de Coulanges tarafından kabul edilmediği de bir gerçektir.

(228) Bknz.: Salik Yasasının *De Migrantibus* başlıklı bölümü.

(*) "Yüzlük", yaklaşık yüz birimden oluşan birlik. (Çeviren)

(229) *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 2. Bsm., II, s. 317.

ne de siyasal bir birliktir. *Gens*'e ne ülkenin yönetsel bölümlenmesinde, ne de halk meclislerinin yapılanmasında rastlanmaktadır. İçinde toplumsal bir rol[230] oynadığı *comitia curiata*'ların yerine, tümden başka ilkelere göre örgütlenmiş olan *comitia centuriata*'lar ya da *comitia tributa*'lar geçmiştir. Artık yalnızca alışkanlık nedeniyle varlığı süregiden, ama Romalıların yaşamında hiçbir şeyi karşılamadığı için silinmeye yazgılı özel bir dernekten başka bir şey değildir. Ama On İki Levha Yasası döneminden beri Roma'daki işbölümü daha önceki halklara göre çok daha ileri, örgütlü yapı da çok daha gelişkin idi: Daha o zaman bir yandan laik devlet kavramı ortaya çıkmaya başlarken, önemli çapta kamu görevlileri loncaları (senatörler, şövalyeler, rahip kurulları, vb.) ve meslek kuruluşları[231] oluşmuş bulunuyordu.

Görüldüğü gibi daha önce karşılaştırdığımız toplumsal türler arasındaki aşama-sıralaması doğrulanmış oluyor. Pentatök İbranilerinin Salik Yasaları Franklarına göre daha az gelişkin olduğunu ve ikincilerin de On İki Levha Romalılarına göre daha aşağı düzeyde bulunduğunu söyleyebilmem, genel olarak bir halk arasında klana dayalı bölmeli örgütlenme ne kadar belirgin ve güçlü ise, o kadar aşağı düzeyde bir toplum türü oluşturmasından dolayıdır; gerçekten de daha yukarı çıkması, ancak bu ilk aşamayı atlattıktan sonra olanaklıdır. Aynı nedenle Atina Kenti, Roma Kenti ile aynı tipe girmekle birlikte, onun daha ilkel bir biçimidir: Çünkü orada siyasal-ailesel örgütleniş çok daha yavaş ortadan kalkmıştır. Hemen hemen çöküş öncesine değin varlığını sürdürmüştür.[232]

(230) Bu meclisler için seçim oymak temeline, yani *gent* kümelerine göre yapılmaktaydı. Bir metinde ise, her oymağın içinde *gent* temelinde seçim yapıldığı bile söyleniyor gibidir. (Gell, XV, 27, 4)

(231) Bknz.: Marquardt, *Privat Leben der Roemer*, II, s. 4.

(232) Klisten'e değin; oysa iki yüzyıl sonra Atina bağımsızlığını yitiriyordu. Ayrıca Klisten'den sonra bile Atina klanı, *γένος*, her türlü siyasal niteliğini yitirmekle birlikte, oldukça güçlü bir örgütlenişi sürdürmüştür. (Bknz.: Gilbert, *op. cit.*, s. 142 ve 200.)

Ama klan ortadan kalktıktan sonra örgütlenmiş türün, eski örgütleniş biçiminden sıyrılmış, arı bir durumda bulunması gerekir. Klanlara dayalı örgütleniş, gerçekte, daha kapsamlı bir türün bir biçimi, bir yersel örgütleniştir. Toplumun birbirine benzer bölmelere ayrılması, içinde toplumsal yaşamın oluştuğu yeni toplumlarda bile varlığını sürdüren, ama etkilerini başka bir biçim altında ortaya çıkaran birtakım gereksinimlerden dolayıdır. Halk artık gerçek ya da sanal kan bağlarına göre değil, arazinin bölünmesi temeline göre bölümlere ayrılır. Bölmeler artık aile kümeleri değil, yönetsel bölmelerdir.

Zaten bir durumdan bir başka duruma geçiş, yavaş bir evrimle olur. Köken topluluğun anısı silindiğinde, ondan kaynaklanan ama yukarda gördüğümüz üzere ondan daha uzun yaşayan aile ilişkilerinin kendileri de ortadan kalktığında, klanın kendine ilişkin bilinci, artık yalnızca aynı toprak parçasında yaşayan bireyler kümesi olmaktan öteye geçmez. Sözcüğün tam anlamıyla köy olur. Klan aşamasını geride bırakan bütün halkların uç-kasabalar (marş), köyler, vb. yersel birimler oluşturması bu yolla olmuştur: Bunlar, Roma *gens*lerinin boylar içinde bir araya gelmesinde olduğu gibi, aynı nitelikte ama daha geniş ölçekli, kimi yerde Yüzlük, kimi yerde Birleşim ya da Yönetim Bölgesi diye adlandırılan ve kendileri de çoğu kez ilçe, il, bölge gibi daha da geniş birimler içinde bir araya gelen ve hep birlikte toplumu[233] oluşturan başka yersel birimlerle, biri öbürünün içinde yer alacak biçimde içiçe geçerler. Ayrıca bu içiçe geçiş, az ya da çok sıkı olabilir; bunun gibi, en geniş ilçeleri birbirine bağlayan bağlar da ya günümüz Avrupasının merkeziyetçi ülkelerinde olduğu gibi çok sıkı, ya da basit konfederasyonlardaki gibi az sıkı olabilir. Ama yapının ilkesi de-

(233) Bu yerel yönetsel çevrelerin, eski ailesel düzenlenişlerin yeniden ortaya çıkışı olduğunu söylemek istemiyoruz; tersine, bu yeni kümeleniş biçimi, hiç olmazsa bir ölçüde, eski biçimi bozan kimi yeni nedenlerin sonucudur. Bu nedenlerin en başta geleni, nüfus yığılmalarının merkezine doğru şen kentlerin ortaya çıkışıdır.

ğişmemektedir ve mekanik dayanışmanın en yüksek toplumlarda bile varlığını sürdürmesinin nedeni de budur.

Yalnız, mekanik dayanışmanın burada artık ağır basmayışı gibi, bölmelere göre düzenleniş de artık, daha önce olduğu gibi tek, hatta ana yapılanış biçimi değildir. Her şeyden önce yere göre bölünmelerde zorunlu olarak kimi yapaylıklar vardır. Aynı yerde yaşamaktan ileri gelen bağlar, insanın yüreğinde kan birliğinden ileri gelen bağlar kadar derin köklere sahip değildir. Bunun gibi dirençleri de onlara göre çok daha azdır. Bir klana doğan kişi, deyim yerindeyse anne-babasını değiştiremeyişi gibi, artık klanını değiştiremez. Kenti ya da bölgeyi değiştirme durumu için aynı şey söylenemez. Kuşkusuz coğrafi bölümler, halkın manevi özellikler bakımından bölünüşüyle de genellikle ve kabaca örtüşür. Her bölgenin, örneğin her yerel bölümün, kendine özgü âdetleri, kendine özgü bir yaşam biçimi vardır. Anlayış biçimiyle içine işlemiş olduğu bireyleri, orada tutacak yönde etkilemekte, başkalarını ise itici bir etkide bulunmaktadır. Ama bu farklar aynı ülke içinde ne çok sayıda, ne de çok keskin olamazlar. Bu nedenle bölmeler birbirlerine daha açıktırlar. Gerçekten de Orta Çağlardan başlayarak, "kentlerin oluşumundan sonra yabancı zanaatkârlar mallar kadar rahatlıkla dolaşmakta ve onlar kadar uzaklara gidebilmektedirler."[234] Bölmelere göre örgütleniş, belirginliğini yitirmiştir.

Toplumların gelişmesiyle birlikte bu belirginliği daha da çok yitirmektedir. Gerçekten de daha geniş bir bütünlüğün parçası olan toplulukların, kimliklerinin gittikçe silikleştiğini görmeleri genel bir yasadır. Aileye dayalı örgütleniş gibi yerel dinler de bir daha geri dönmemek üzere ortadan kalkmışlardır. Yalnızca yerel kimi âdetler süregitmektedir. Yerel ağızların tek bir ulusal dil oluşturacak biçimde kaynaşması ve yerel yönetimin özerkliğini yitirmesiyle birlikte, bu yerel âdetler de

(234)Schmoller, *La division du travail étudiée au point de vue historique*, *Rev. d'écon. Pol.*, 1890, s. 145.

azar azar birbirlerinin içinde erimektedir. Bu olguyu yansılama (taklit) yasasının yalınkat bir sonucu sayanlar olmuştur[235]. Oysa bu, daha çok, aralarında bağlantı kurulan sıvıların bir düzeye gelmelerine benzer bir olaydır. Toplumsal yaşamın değişik yuvalarını ayıran duvarlar, gittikçe incelmekte, bu yüzden sık sık aşılmaktadır. Aşıldıkça da geçişkenlikleri artmaktadır. Sonuç olarak durağanlıklarını yitirmekte, giderek çökmekte, ayırdıkları yerler de aynı ölçüde birbirine karışmaktadır. Oysa yerel farklılıkların sürmesi, ancak farklı yerlerin varlığıyla olanaklıdır. Yerel bölünmeler gittikçe daha az ölçüde olguların doğasından ileri geldiğinden, önemlerini de yitirmektedirler. Hemen hemen denilebilir ki bir toplumda yerel bölünmeler ne kadar yüzeysel ise, toplum o kadar ileridir.

Öte yandan, bölmeli örgütleniş kendiliğinden silinirken mesleki örgütleniş gittikçe daha tam bir ölçüde onu kendi örgüsü içine alır. Gerçi ilke olarak en basit bölmelerin içinde yerleşmekte ve onun ötesine geçmemektedir. Her kent, yakın çevresiyle birlikte, içinde işbölümü gerçekleşen, ama kendi kendine yetmeye çalışan bir grup oluşturmaktadır. Bay Schmoller'in dediği gibi "kent, olabildiğince, çevresindeki köylerin dinsel, siyasal ve askeri merkezi olmaktadır. Ticaret ve ulaşımı kendi toprağında toplamaya çalıştığından, kırı besleyecek tüm zanaatları geliştirmeyi çok istiyor.[236]" Aynı zamanda, kentin içindeki nüfus mesleklerine göre kümelenmişlerdir; her bir meslek kümesi, kendine özgü bir yaşam sürdüren birer kent gibidir[237]. Eski Çağ kentlerinin görece geç dönemlere değin içinde bulundukları durum budur. Hıristiyan toplumlar buradan yola çıkmışlar, ama bu aşamayı çok çabuk geçmişlerdir. XIV. yüzyıldan başlayarak bölgeler içinde işbölümü gelişiyor: "Başlangıçta her kentin gereksindiği sayıda dokumacısı vardı. Ama Bal

(235)Bknz.: Tarde, *Lois de l'imitation*, değişik yerlerde, Paris, F. Alcan.
(236)*A.g.k.*, s. 144.
(237)Bknz.: Levasseur, *Les classes ouvrières en France jusqu'à la révolution*, I, s. 195.

kentindeki boz çuha yapımcıları, daha 1362'den önce Alsaslıların rekabeti karşısında çöktüler; Strasbourg, Frankfurt ve Leippzig'de 1500'e doğru yünlü dokumacılık yok olmuştu. .. Eski kentlerin her şeyi üreten yapımcılığı onulmaz bir biçimde yıkılmış bulunuyordu."

O zamandan beri bu hareket durmadan genişledi. "Bugün başkentte, merkezi hükümetin etkin güçleri, sanatlar, edebiyat, büyük çaplı kredi işlemleri geçmişte hiç görülmedik ölçüde toplanmış bulunuyor; büyük limanlarda bütün dışalım ve dışsatımlar eskiden olduğundan çok daha fazla toplanmaktalar. Buğday ve hayvan alışverişi yapan yüzlerce küçük ticaretevi gelişip büyüyor. Eskiden her kentin çevresinde surlar ve hendekler varken, bugün birkaç büyük kale bütün ülkenin savunmasını üstlenmiş bulunuyor. Sermaye gibi taşradaki büyük merkezlerin de sayısı, taşra yönetiminin merkezileşmesi, kurumların oluşması, toplulukların ve okulların kurulması sonucu olarak artıyor. Eskiden dağıtılıp uzaklaştırılan yabancılar ya da belli hastalar, bütün bir kent ya da bölge ölçüsünde tek bir yere toplanıyorlar. Değişik kentler, durmadan belli uzmanlıklara yönelmekte ve biz onları üniversite kenti, memur kenti, fabrikalar kenti, ticaret kenti, kaplıcalar kenti, akar-sahipleri kenti olarak ayırt etmekteyiz. Kimi noktalarda ya da yörelerde büyük sanayiler toplanmakta: Bütün ülke için üretim yapan makine yapımcılığı, iplikçilik, dokumacılık, fıçıcılık, yüksek fırınlar, şeker sanayii. Buralarda türlü uzmanlık okulları açılmıştır; işçiler bu ortama uyum sağlamaktalar; makinelerin üretimi buralarda toplanıyor; iletişim ve krediye ilişkin örgütleniş de kendilerine özgü koşullara göre kuruluyorlar[238]."

Kuşkusuz bu mesleki örgütleniş, daha önce aile örgütlenişi karşısında yaptığı gibi, kendinden önceki örgütlenişe bir ölçüde uyarlanmaya çalışıyor. Bundan önceki açıklamalardan çıkan da budur. Zaten yeni kurumların en başta eskilerin kalıbı

(238)Schmoller, *La division du travail étudiée au point de vue historique*, s. 145-148.

içinde ortaya çıktıkları çok genel bir olgudur. Bu nedenle yersel yönetsel çevrimler, tıpkı eski klanlarda olduğu gibi değişik dokular, organlar ya da aygıtlar biçiminde uzmanlaşma eğilimindedirler. Ama yine tıpkı onlar gibi, gerçekte bu rolü yerine getirmeye güçleri yetmez. Gerçekten de bir kent her zaman için ya değişik organlar ya da değişik organ parçaları içerir. Bunun tersi de doğrudur: Hiçbir organ, genişliği ne olursa olsun bir tek yönetsel birimin sınırları içinde yer almaz. Hemen her zaman bu sınırlardan taşar. Bunun gibi, aralarında daha sıkı dayanışma bulunan organlar oldukça sık bir biçimde birbirlerine yaklaşmak eğilimi göstermekle birlikte, genellikle onların fiziksel yakınlığı aralarındaki ilişkilerin sıkılığını tam olarak yansıtmaktan çok uzaktır. Bir bölümü doğrudan doğruya birbirlerine bağımlı oldukları halde fiziksel olarak birbirlerinden çok uzaktırlar; bir bölümü ise tersine birbirlerine bitişik oldukları halde aralarındaki ilişkiler dolaylı ve uzaktır. Görüldüğü gibi insanların işbölümüne dayalı olarak bir araya gelme biçimi, nüfusun yer yüzeyinde dağılımı biçiminden çok farklıdır. Mesleki çevrenin yersel çevre ile örtüşme ölçüsü, aile çevresi ile örtüşmesinden daha ileri değildir. Aile ve yersel çevrenin yerini yeni bir çerçeve almaktadır ve bu iş onların silinmesiyle birlikte olmaktadır.

Bundan dolayı, bu toplumsal tür hiçbir yerde saltık bir arıduru biçimde görülmediği gibi, organik dayanışma da hiçbir yerde tek başına görülmez; ancak gitgide her türlü karışımdan arındıkça en azından başat bir yer tutar. Bu başatlık, söz konusu yapının yerleşip ötekisinin silinmesiyle orantılı olarak hızlanır ve tamamlanır. İşlevi onca belirgin olan klanın yerini yersel bölünme birimleri alıyor. Bu bölünme, en azından başlangıçta, belli belirsiz ve yaklaşık bir biçimde nüfusun maddi ve manevi dağılımını yansıtıyordu; ama yavaş yavaş bu niteliğini yitirip gerekçesiz bir âdete dönüştü. Oysa bu engeller alçaldıkça, gitgide daha gelişkin organlar dizgesiyle kaplanıyorlar. Toplumsal evrim böyle belirleyici nedenlerin etkisi altında bulunduğu-

na göre, bu çifte devinimin aynı yönde süregideceği ve bir gün bütün toplumsal ve siyasal örgütlenişimizin hemen yalnız mesleki bir temel üzerine dayalı olacağı kestirilebilir.

Zaten sonraki bölümlerde sürdüreceğimiz araştırmalar[239], bu mesleki örgütlenişin günümüzde olması gereken düzeyde olmadığını ve toplumsal durumumuzun daha şimdiden istediği gelişme ölçüsüne ulaşmasını olağandışı kimi nedenlerin engellediğini gösterecektir. Buna bakılarak mesleki örgütlenişin gelecekte elde edeceği önem kestirilebilir.

III

Aynı yasa biyolojik gelişime de egemendir.

Bugün, aşağı düzeydeki hayvanların, düzensiz kütleler ya da doğrusal diziler biçiminde bir araya gelen benzer parçalardan kurulu olduğunu biliyoruz; merdivenin en alt basamağında bile bu ögeler yalnız birbirlerine benzemekle kalmamakta, türdeş bir bileşim içinde bulunmaktadırlar. Onlara genellikle *sürüler (koloniler)* adı verilmektedir. Ama, anlam belirsizliğinden tam arınmış da olmayan bu deyim, bu birleşmelerin bireysel organizmalar olmadığını anlatmaz; çünkü "ögeleri arasında bir doku sürekliliği bulunan her sürü, gerçekte bir bireydir.[240]" Gerçekten de herhangi bir yığının bireyliğini gösteren şey, tüm taraflarca ortaklaşa yürütülen işlerin varlığıdır. Biliyoruz ki bir sürü dağılmadıkça, üyelerinin besin maddeleri ortaklaşa olduğu gibi hareketlerinin birlikte olması da zorunludur. Dahası var: Birleşmiş parçalardan birinin ürünü olan yumurta, bu parçayı değil, ögesi olduğu sürünün tümünü yeniden-üretir: "Polip sürüleri ile daha yüksek düzeyli hayvanlar arasında, bu bakımdan hiçbir fark yoktur.[241]" Kaldı ki bunlar arasında her türlü katı ayrımı olanaksız kılan şey, ne denli merkezileşmiş olursa olsun,

(239)Bknz.: İlerde bu Kitap, Bölüm VII, §2 ve Kitap III, Bölüm I.
(240)Perrier, *Le Transformisme*, s. 159.
(241)Perrier, *Colonies animales*, s. 778.

değişik ölçülerde de olsa sürünün bütünlüğünü yansıtmayan hiçbir organizmanın bulunmayışıdır. Bu bütünlüğün izlerini sürüngenlere gelinceye değin, iskeletlerinin ve üremeye ilişkin organlarının bileşiminde buluyoruz; özellikle cücüklerinin (ambriyon) gelişimi, değişikliğe uğramış sürülerden başka bir şey olmadıklarının kesin kanıtını ortaya koymaktadır[242].

Görüldüğü gibi hayvanlar dünyasında "organlar arasındaki her türlü bileşimin dışında gerçekleşen[243]" bir bireylik durumu vardır. İşte bizim parçacıl diye adlandırdığımız toplumların durumu da tıpkı böyledir. Yalnız yapısal planları açıkça aynı olmakla kalmıyor, içlerindeki dayanışma da aynı niteliktedir. Gerçekten de bir sürüyü oluşturan parçalar mekanik biçimde birbirlerine bağlanmış olduklarından, en azından birleşik durumda bulundukları sürece, ancak birlikte hareket edebilirler. Burada etkinlikler ortaklaşadır. Bir polipler toplumunda bütün mideler birlikte çalıştığından, bir birey, ötekiler de yemeden hiçbir şey yiyemez. Bay Perrier buna sözcüğün tam anlamıyla komünizm diyor[244]. Sürünün bir üyesi, özellikle de yüzer-gezer olduğunda, bağlantılı olduğu polipleri de kendi hareketine sürüklemeden kasılamaz ve bu hareket kendisini bir yerden öbürüne iletir[245]. Bir kurtçuk içindeki her halka katı bir biçimde öteki halkalara bağımlı durumdadır; oysa tehlikesiz bir biçimde onlardan kopabilir.

Ama nasıl toplumsal evrim ilerledikçe parçacıl tür ortadan kalkıyorsa, sürü türü de organizmalar basamağına yükselindikçe yitip gidiyor. Halkalı böcekler arasında hâlâ belirgin olmakla birlikte zayıflamaya başlayan bu tür, yumuşakçalarda hemen hiç görülmez olur; sürüngenlere gelindiğinde ise ancak bilim adamlarının araştırmalarında kalıntılarına ulaşılabilir. Burada bir önceki türün yerine geçen tür ile organik toplumlar türü arasındaki benzerlikleri göstermemize gerek yoktur. Her iki durumda yapı da,

(242)*A.g.y.*, Kitap IV, Bl. v, vı ve vıı.
(243)*A.g.y.*, s. 779.
(244)*Le Transformisme*, s. 167.
(245)*Colon. Anim.*, s. 771.

dayanışma gibi işbölümünün sonucu olarak biçimlenmektedir. Bir organ biçimini alan her bölümün kendine özgü bir çalışma alanı vardır ve orada ötekilerin işine karışmadan bağımsız olarak işler. Bununla birlikte, başka bir açıdan bakıldığında, bu bölümler arasındaki karşılıklı bağımlılık, bir sürüdekinden çok daha sıkıdır; çünkü mahvolmadan birbirlerinden ayrılamazlar. Son olarak, toplumsal evrimde olduğu gibi organik evrimde de işbölümü, parçalı örgütlenişin çerçevelerini kullanırsa da onu aşmak ve özerk biçimde gelişmek için böyle yapar. Gerçekten de, organ kimi kez değişime uğramış bir parça ise de, bu ayrıksı durumdur[246].

Özetle, iki türlü dayanışma ayırt etmiştik; şimdi de bunlara karşılık düşen iki toplumsal tip bulunduğunu görmüş oluyoruz. Birinciler birbirleriyle ters orantılı olarak geliştiği gibi, bunlara karşılık düşen iki toplumsal tipten de birisi ilerlerken öteki düzenli olarak gerilemektedir ve ilerleyen tip, toplumsal işbölümünün belirlediği tiptir. Bu sonuç, buraya değin söylenenleri doğruladıktan başka, işbölümünün tüm önemini de bize göstermiş olmaktadır. İçinde yaşadığımız toplumları uyuma kavuşturan en önemli etken işbölümü olduğu gibi, bu toplumların yapısının temel özelliklerini belirleyen de yine işbölümüdür ve her şey işbölümünün rolünün gelecekte durmadan büyüyeceğini göstermektedir.

IV

Son iki bölümde saptamış olduğumuz yasa, bir bakımdan –ama yalnız bir bakımdan–, Bay Spencer'ın toplumbilimine egemen olan yasayı anımsatıyor. O'nun gibi biz de, bireyin toplumdaki yerinin başlangıçta hiç iken uygarlıkla birlikte gelişip genişlediğini söyledik. Ama yadsınması olanaksız bu olgu, bize İngiliz filozofa göründüğü biçimden çok değişik bir yönüyle göründü. Öyle ki, sonunda bizim vardığımız sonuçlar onunkilerin yinelenmesinden çok, karşıtı oldu.

(246)Bknz.: *Colon. anim.* s. 763 vd.

Her şeyden önce O'na göre bireyin küme içindeki bu eriyişi, bir zorlamanın ve aşağı düzeydeki toplumların süreğen biçimde içinde bulundukları savaş durumunun zorunlu kıldığı yapay bir örgütleniş biçiminin sonucuydu. Gerçekten de birlik, özellikle savaşta başarı için zorunludur. Bir kümenin bir başkasına karşı kendisini savunması ya da onu boyunduruğu altına alması ancak birlik içinde hareket etmesine bağlıdır. Öyleyse bütün bireysel güçlerin, sürekli olarak, çözülmesi olanaksız bir demet biçiminde bir araya gelmesi gerekir. Ama bu birleşmeyi sürekli olarak sağlamanın tek yolu, bireylerin kesinlikle bağımlı olduğu çok güçlü bir erk makamı kurmaktır. "Nasıl bir askerin istenci, tümüyle komutanının istencinin uygulayıcısı olacak ölçüde askıya alınıyorsa, bunun gibi yurttaşların istenci de hükümetin istenci karşısında küçülür.[247]" Öyleyse burada bireyleri ortadan kaldıran örgütlü bir ezicilik söz konusudur. Bu örgütleniş asıl olarak askeri nitelikte olduğundan, Bay Spencer de bu tür toplumları militarizmin egemen olduğu toplumlar olarak tanımlamaktadır.

Oysa biz, bireyin bu silinişinin kökeninde her türlü merkeziyetçiliğin yokluğuyla belirlenen bir toplum tipi bulunduğunu gördük. Bireyliğin silinişi, ilkel toplumların ayırt edici özelliği olan bu türdeşlik durumunun bir sonucudur. Bireyin kümeden ayrı bir varlık olmayışı, bireysel bilincin ortak bilinçten hemen hiç ayrılmamış olmasından dolayıdır. Bay Spencer ve O'nunla birlikte başka toplumbilimciler, çok eskilerde kalan bu olguları tümden yeni olan düşüncelerle yorumlamış görünüyorlar. Onlar, bugün her birimizin bireyliğimiz üzerine beslediğimiz onca güçlü duyguya bakarak, birey haklarının böylesine kısıtlanmasının ancak baskıcı bir örgütlenmeyle olabileceğini düşünmüşlerdi. Onlar gibi biz de insanın kendi isteği ile bireysel kişiliğinden vazgeçmeyeceğini kabul ederiz. Gerçi aşağı düzeydeki toplumlarda birey kişiliğine bunca dar yer verilmesi, onun kısıtlanması ya da yapay olarak ortadan kaldırılması anlamına

(247)*Sociologie*, II, s. 153.

gelmiyor; yalnızca tarihin bu aşamasında birey kişiliğinin *bulunmadığını* anlatıyor.

Zaten Bay Spencer'in kendisi de bu toplumların birçoğunun yapısında askeri niteliğin öylesine zayıf olduğunu görmüştür ki, onları demokratik toplum diye nitelemiştir[248]; yalnızca onları, sanayi toplumları diye adlandırdığı geleceğin toplumlarının ilk bir başlangıcı olarak görmek istemektedir. Ama bunun için, bu toplumlarda, tıpkı despotik bir yönetim altında bulunan toplumlarda olduğu gibi, komünizmin genel örgütlenişinin kanıtladığı üzere bireyin kendine ait bir davranma alanı bulunmadığı olgusunu gözardı etmesi gerekmiştir. Bunun gibi geleneklerin, önyargıların, her türlü toplumsal âdetlerin birey üzerindeki ağırlığı, bir kamusal erkin uygulayacağı zorlamadan daha hafif olamaz ve bunları demokratik olarak nitelemek, sözcüğün genel olarak kabul edilen anlamını çarpıtmak olur. Öte yandan eğer bu toplumlar gerçekten söylendiği gibi erken bir bireycilik örneği olsalardı, toplumsal evrimin ilk adımlarından başlayarak en yetkin tipleri üretmeye çalıştığı yolunda şaşırtıcı bir sonuca varmak gerekirdi; çünkü "topluluğun birlikte dile getirdiği ortak istenç dışında hiçbir yönetsel gücün bulunmasına olanak yoktur."[249] Peki öyleyse tarihin hareketi döngüsel midir ve ilerleme denilen şey de bir geriye dönüşten mi ibarettir?

Genel olarak bireylerin yalnızca ortaklaşa bir baskıcılık altına girebileceğini anlamak kolaydır; çünkü bir toplumun üyeleri ancak kendilerine üstün olan bir güç tarafından egemenlik altına alınabilirler. Bu nitelikteki tek güç de grubun gücüdür. Ne denli güçlü olursa olsun herhangi bir kişilik, bütün bir topluma karşı tek başına hiçbir şey yapamaz. Bundan dolayıdır ki, daha önce gördüğümüz gibi, otoriter hükümetlerin gücü kendilerinden değil, toplumun kuruluş biçiminden ileri gelir. Zaten eğer bireysellik bu ölçüde insanlıkla yaşıt olsaydı, ilkel toplu-

(248)*Sociologie*, II, s. 154-155.
(249)*Aynı yapıt.*, III, s. 426-427.

lukların zorunluluk olan her yerde bir başkanın ezici baskıcılığı altına nasıl bunca kolaylıkla girebildiğini anlayamazdık. Düşüncelerin, âdetlerin, hatta kurumların böylesine kökten bir dönüşüme karşı çıkmaları gerekirdi. Tersine, bu toplumların doğası bir kez anlaşılınca her şey aydınlığa kavuşuyor; çünkü o zaman bu değişimin göründüğü gibi derin olmadığı anlaşılıyor. Bireyler, gruba baş eğmek yerine onu temsil eden kişiye baş eğiyorlardı ve ortak otorite yaygın olduğunda nasıl saltık idiyse, kendisinden önceki otoritenin örgütlenişinden başka bir şey olmayan başkanın otoritesi de doğal olarak aynı niteliği aldı.

Baskıcı otoritenin kuruluşunu bireyliğin silinişinin başlangıcı olarak görmek yerine, tersine, bireyciliğe doğru giden yolda ilk adım saymak gerekir. Gerçekten de başkanlar, toplum yığını içinden çıkan ilk bireysel kişiliklerdir. Kendilerini benzersiz kılan ayrıksı durumları, onlara seçkin bir görünüm vermekte, dolayısıyla da bir kişilik kazandırmaktadır. Topluma egemen olduklarından, artık onun her davranışına uymak zorunluğunda değildirler. Kuşkusuz güçlerini kümeden almaktadırlar; ama bu güç bir kez örgütlenince özerkleşmekte ve başkanlara kişisel olarak davranma yeteneği kazandırmaktadır. Böylece o zamana değin bulunmayan bir girişim kaynağı açılmış olmaktadır. Artık yeni şeyler üretebilecek ve dahası, bir ölçüye değin, ortak âdetlere aykırı davranabilecek birisi var demektir. Denge bozulmuştur[250].

Bu nokta üzerinde dirençle durmamız, iki önemli önermeyi doğrulamak içindir:

Birincisi, büyük otoriteye sahip bir hükümet aygıtının bulunduğu her durumda, bunun nedenini yönetenlerin özel koşullarında değil, onların yönettiği toplumların niteliğinde aramak gerekir. Bir kişi ya da ailede cisimleşip ona böylesi bir erk veren ortak inanç ve duyguların neler olduğuna bakmak gerekir. Baş-

(250)Burada, daha önce s. 136-7'de belirtilmiş olan ve hükümet gücünün ortak bilincin yaşamından doğduğunu söyleyen bir önermenin doğrulandığını görüyoruz.

kanın üstünlüğüne gelince, onun bu süreçteki payı ancak ikincil önemdedir; bu üstünlük, söz konusu erkin neden şu ellerde değil de bu ellerde olduğunu açıklar, erkin şiddetini değil. Bu gücün, topluluk içinde yaygın olarak kalacak yerde devredilmesi zorunlu olduğuna göre, bu devir ancak daha önce zaten kimi üstünlükler sergilemiş olan bireyler lehine olabilir; ama bu üstünlük, erkin devredilmesine ilişkin eğilimin yönünü gösterirse de, onu yaratmaz. Roma'da aile başkanının saltık bir erke sahip olması, onun en yaşlı ya da en olgun ya da en deneyimli olmasından dolayı değildir; Roma ailesinin içinde bulunduğu koşullar sonucu olarak eski aile komünizmini temsil etmesinden dolayıdır. Baskıcılık, en azından hastalıklı bir durumun ya da çöküşün sonucu değilse, nitelik değiştirmiş bir komünizmden başka bir şey olamaz.

İkinci olarak, yukarda belirtilenler, bencilliğin insanlığın çıkış noktası olduğunu, elcilliğin ise, tersine, yakın zamanda elde edilen bir nitelik olduğunu öne süren görüşün ne denli yanlış olduğunu gösteriyor.

Bu varsayımın kimi düşünürler arasında etkili olması, Darvincilik ilkelerinin mantıksal bir sonucuymuş gibi görünmesinden dolayıdır. Yaşam savaşımı ve doğal ayıklanma dogması adına bize ilkel insanlığı, tek kaygısı her zaman çok yetersiz giderilebilen açlık ve susuzluk imiş gibi çok acıklı bir biçimde sunmaktadır; o karanlık zamanlarda insanların çok kıt olan besinler üzerine birbirleriyle kavga etmekten başka kaygı ve uğraşları yoktu. XVIII. yüzyıl felsefesinin eskiye ilişkin düşlerine ve kimi dinsel görüşlere karşı durabilmek, yitirilmiş cennetin geçmişte olmadığını daha parlak bir biçimde gösterebilmek ve geçmişimizde yittiğine üzüleceğimiz hiçbir şey bulunmadığını kanıtlamak için sistemli olarak o geçmişi karanlık göstermek ve aşağılamak gerektiğine inanılıyor. Oysa bu yan tutucu davranış kadar bilim dışı bir davranış olamaz. Darwin'in varsayımları manevi bilimler alanında uygulanabilecek olsa bile, bunun öteki bilimlerde olduğundan daha da büyük bir sakınım ve ölçülülükle yapılması gerekir. Gerçekten de bu varsayımlar manevi

yaşamın temel ögesini, yani toplumun üyeleri üzerindeki ılımlılaştırıcı, yaşam-için-savaşımı ve doğal ayıklanmayı yumuşatıcı etkisini göz önünde bulundurmamaktadır. Toplumların bulunduğu her yerde elcillik vardır, çünkü dayanışma vardır.

Üstelik bunu insanlığın başlangıcından beri ve gerçekten de en aşırı biçimiyle görüyoruz; çünkü ilkel insanın dinsel geleneğe baş eğmek için kendine uyguladığı yoksunluklar, toplum istediğinde yaşamını feda edişindeki özverirlik, Hintli dul kadını kocasının ardından ölmeye, Gollüyü klan başkanının ölümünden sonra yaşamamaya, yaşlı Seltliyi işe yaramaz bir boğazın yükünü arkadaşlarının sırtından kaldırmak için kendi yaşamına son vermeye iten karşı konulamaz eğilim, bütün bunlar elcillik değil midir? Bu uygulamalara boş-kanılar mı denilecek? Bireyin kendisini feda etmesi yetisini anlattıktan sonra bunun ne önemi var? Kaldı ki boş kanılar nerede başlar, nerede biter? Bu soruya yanıt vermek ve olgunun bilimsel bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Yaşadığımız yerlere, uzun süre birlikte yaşadığımız kişilere duyduğumuz bağlılık da bir boş-kanı değil midir? Ama bu bağlanma gücü, sağlıklı bir manevi yapının göstergesi değil midir? Gerçeği söylemek gerekirse, tümüyle duygusal yaşam boş-kanılardan kuruludur, çünkü uslamlamaya bağımlı olmak yerine ondan önce gelir ve ona egemen olur.

Bir davranış, yalnız kişisel duygular ve tasarımlarla belirlendiği ölçüde bilimsel olarak bencil sayılır. Öyleyse aşağı düzeydeki toplumlarda ortak bilincin birey bilincini ne denli işgal ettiğini anımsayacak olursak, Codillac'ın dediği gibi birey bilincinin kendinden başka bir şey, tümüyle elcillik olduğuna inanırız. Yine de bu sonuç abartılı olur, çünkü ruhsal yaşamın öyle bir alanı vardır ki, ortak yaşam ne denli gelişkin olursa olsun, bir insandan ötekine değişir ve her bireyin kendine özgüdür: Bu, organizmaya ve onun değişik durumlarına ilişkin olan tasarımlar, duygular ve eğilimlerin alanıdır; bu, iç ve dış duyuların ve onlara doğrudan doğruya bağlı olan hareketlerin dünyasıdır. Her türlü bireyliğin bu ilk temeli, devredilmez, vazgeçilmez ni-

telikte olup toplumsal duruma bağımlı değildir. Bu nedenle elcilliğin bencillikten doğduğunu söylemek doğru değildir; böyle bir çıkarsama ancak "hiçbir şeyden var olmayan bir şey yaratmak"la olanaklıdır. Ama kesinlikle söylemek gerekirse, davranışın bu iki beliriş yetisi, bütün insan bilinçlerinde başlangıçtan beri var olagelmiştir; çünkü birisi bireyin yalnız kendisini ilgilendiren, ötekisi ise onun kişiliğine bağlı olmayan bu yönlerin her ikisini birden yansıtmayan bir insan bilinci olamaz.

Bütün söyleyebileceğimiz, bizim bu aşağı yanımızın ilkel insanın toplam varlığı içinde daha büyük bir yer tuttuğu, çünkü onun toplam varlığının daha dar olduğu, üst basamaklarda yer alan ruhsal alanlarının daha az gelişmiş olduğudur. Bu yüzden bu aşağı yanın ilkel insandaki göreli yeri daha geniştir ve onun istencine daha büyük ölçüde egemendir. Ama bir başka açıdan bakıldığında, bu fiziksel zorunlulukların ötesine geçen konularda, ilkelin bilinci, Bay Espinas'nın güçlü deyişiyle, tümden kendi dışındadır. Tersine, uygarlaşmış insanlarda bencillik üst-düzey tasarımlara değin girmiş durumdadır: Her birimizin kendi kanıları, inançları, özlemleri vardır ve bunlara bağlıyızdır. Bencillik elcillikle bile içiçe geçmiştir, çünkü kopmak istemediğimiz kendi kişisel karakterimize, ruhsal durumumuza göre bir elcillik tarzımız olabilmektedir. Kuşkusuz bundan, yaşamın tümünde bencilliğin daha büyük yer tuttuğu sonucunu çıkarmamalıyız; çünkü bilinç alanının tümüyle genişlediğini göz önünde bulundurmalıyız. Ancak yine de bireyciliğin, başlangıçta kendisine kapalı olan alanlara girdiği ve böylece saltık anlamda yerinin genişlediği de doğrudur.

Ama tarihsel gelişimin ürünü olan bu bireycilik, hiç de Bay Spencer'in betimlediği nitelikte değildir. O'nun sanayi toplumu diye adlandırdığı toplumların örgütlü toplumlara olan benzerliği, askeri toplumların aile temeline dayalı toplumlara olan benzerliğinden daha büyük değildir. Sonraki bölümde bunu göreceğiz.

BÖLÜM VII

ORGANİK DAYANIŞMA VE SÖZLEŞMEYE DAYALI DAYANIŞMA

I

Bay Spencer'in sanayi toplumlarında, tıpkı örgütlü toplumlarda olduğu gibi, toplumsal uyumun asıl olarak işbölümünden kaynaklandığı doğrudur[251]. Bu toplumsal uyumun niteliğini belirleyen şey, yalnızca herkesin kendi özel çıkarlarını kovuşturmasından dolayı kendiliğinden oluşan işbirliğinden kurulu oluşudur. Herkesin, eşyanın doğası gereği başkalarıyla dayanışma içinde bulunabilmesi için, kendisini belli bir işe vermesi yeterlidir. Bu, örgütlü toplumların ayırt edici niteliği değil midir?

Ama Bay Spencer, yukarı toplumlarda toplumsal uyumu haklı olarak toplumsal dayanışmanın temel nedeni saymakla birlikte, bu nedenin toplumsal dayanışmayı doğuruş biçimi ve dolayısıyla toplumsal dayanışmanın niteliği konusunda yanılgıya düşmüştür.

Gerçekten de O'na göre, sanayi ortamı dayanışması dediği şey, şu iki özelliği sergilemektedir:

Kendiliğinden oluştuğundan, ne ortaya çıkışı, ne de süregidişi için herhangi bir zorlayıcı aygıta gereksinimi vardır. Kendiliğinden oluşan bu uyumu sağlamak için toplumun işe karışması gerekmemektedir. "Herkes, bir bütün olarak toplumun yönetimine boyun eğmeksizin, kendi çalışmasıyla geçinebilir, ürünlerini başkalarınınkilerle değişebilir, başkalarına yadım edip karşılığında ücret alabilir, küçük ya da büyük bir girişim

(251) *Sociologie*, III, s. 332 vd.

için şunun ya da bununla bir araya gelebilir.[252]" Demek ki O'na göre toplumun etki alanı giderek daralmakta, çünkü bireylerin birbirlerinin alanına girmelerini ve birbirlerine zarar vermelerini engellemekten başka konusu kalmamaktadır. Başka deyişle toplumsal etki, artık yalnızca önleyici bir düzenleme olmakla sınırlıdır.

Bu koşullarda insanlar arasında varlığı süren tek bağ, saltık anlamda özgür değişimdir. "Bütün sanayi işleri özgür değişim yoluyla yürütülmektedir. Bireysel çalışma başat duruma geldikçe bu bağ da toplumda başat konuma gelmektedir.[253]" Bilindiği gibi değişimin normal biçimi sözleşmedir; bundan dolayıdır ki, "askeri toplum düzeninin çöküşü ve sanayi düzeninin yükselişi ile birlikte otoriter yapının erki de kapsamı da azaldıkça ve özgür eylemler çoğaldıkça, bu ilişki türü evrenselleşmektedir.[254]"

Spencer bununla, toplumun her zaman örtülü ya da biçimsel bir sözleşme üzerine dayalı olduğunu söylemek istemiyor. Tersine, bir toplumsal sözleşme varsayımı işbölümü ilkesiyle bağdaşmaz; işbölümünün payı arttırıldıkça, Rousseau'nun varsayımını daha kesin biçimde reddetmek gerekir. Çünkü böyle bir sözleşmenin olanaklı olabilmesi için belli bir zamanda bütün bireysel istençlerin toplumsal örgütlenişin ortak temeli konusunda anlaşmaları ve dolayısıyla da her bireysel bilincin siyasal sorunu bütün genelliği içinde kendi önüne koyması gerekir. Ama bunun için her bireyin kendi özel alanının dışına çıkması, herkesin eşit biçimde aynı rolü, devlet adamı ve yurttaş rolünü oynaması gerekir. Toplumun sözleşmeyi yapacağı anı bir tasarlayınız: Eğer oybirliği ile kabul varsa, bütün bilinçlerin içeriği aynı demektir. Bundan dolayı, toplumsal dayanışma böyle bir nedenden ileri geldiği ölçüde, işbölümü ile hiçbir ilişkisi yok demektir.

(252)*A.g.y.*, III, s. 808.
(253)*A.g.y.*, s. 160.
(254)*A.g.y.*, III, s. 813.

Ancak Bay Spencer'in sanayi toplumlarının tanıtıcı niteliği saydığı bu kendiliğinden, otomatik dayanışmaya benzer hiçbir şey gerçekte yoktur: Çünkü Spencer, tersine olarak, toplumsal amaçların bu bilinçli kovuşturuluşunu askeri toplumların tanıtıcı niteliği saymaktadır[255]. Böyle bir sözleşme, bütün bireylerin bilinçli seçim yapacak biçimde ortak yaşamın genel koşullarını tasarlayabileceklerini varsaymaktadır. Oysa Bay Spencer iyi bilir ki böyle bir tasarım, bugünkü durumuyla bilimin ve dolayısıyla bilincin sınırlarının dışındadır. Kendisi bu konuların düşünme ve inceleme altına alınmasının boşluğuna öylesine inanmaktadır ki, onların halkoyuna sunulması bir yana, yasa koyucunun bile ilgi alanı dışında tutulmasını istemektedir. Tüm yaşam gibi toplumsal yaşamın da doğal örgütlenişinin, düşünen zekânın tasarımıyla değil, ancak anlık gereksinimlerin baskısı altında bilinçsiz ve kendiliğinden bir uyarlanmayla olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle Bay Spencer, yukarı toplumların yöntemli ve kurallı bir programa göre kurulabileceğini düşünmemektedir.

Görüldüğü gibi bugün toplumsal sözleşme anlayışını savunmak çok güçtür, çünkü olgulara uygun düşmemektedir. İnceleyici, deyim yerindeyse, ona belirti sayılabilecek herhangi bir şey görmemektedir. Böyle bir kökten türemiş olabilecek bir toplum bulunmadığı gibi, yapısında sözleşmeye dayalı bir örgütlenişin en ufak izi bulunan hiçbir toplum da yoktur. Demek oluyor ki toplumsal sözleşme, ne tarih boyunca yaşanmış bir olgu, ne de tarihsel gelişim içinde kendini gösteren bir eğilimdir. Bundan dolayı, bu görüşü yeniden canlandırmak ve ona biraz saygınlık kazandırmak uğruna, ergin çağa giren her bireyin doğduğu toplumda yaşayabilmesi için zorunlu olan katılımına sözleşme denmesi gerekmiştir. Ama o zaman insanın zorlama sonucu olmayan her girişimine sözleşme ilişkisi demek

(255) *A.g.y.*, III, s. 332 vd. – Yine bknz.: *L'Individu contre l'Etat*, kitap boyunca, Paris, F. Alcan.

gerekir[256]. Bu hesaba göre ne bugün ne de geçmişte, sözleşmeye dayalı olmayan hiçbir toplum bulunmaması gerekir; çünkü hiçbir toplum yalnızca baskı ile varlığını koruyamaz. Bunun nedenini yukarda belirttik. Kimi kez baskının eskiden günümüze göre daha çok olduğuna inanılmasının nedeni, aşağı toplumlarda bireysel özgürlüğe küçük yer verilmesinin baskıya dayalı düzenden ileri geldiğine ilişkin yanlış kanıdır. Gerçekte toplumsal yaşam, normal olduğu her yerde kendiliğindendir; anormal ise süregidemez. Birey de kendiliğinden el çeker; kaldı ki el çekilecek birşeyin olmadığı yerde el çekmekten söz etmek doğru da değildir. Öyleyse sözcüğe biraz da kötüye kullanırcasına bu geniş anlam verilirse, değişik toplumsal tipler arasında hiçbir ayrım yapamayacağız; eğer bu sözcükle yalnız onun işaret ettiği çok belirli hukuksal bağ anlatılırsa, hiç kuşku duyulmasın ki bireylerle toplum arasında böylesi bir bağ hiçbir zaman kurulmamıştır.

Ama eğer yukarı toplumlar, siyasal yaşamın genel ilkelerine dayalı temel bir sözleşme üzerine kurulu değillerse, Bay Spencer'e göre, kendileri için biricik temel olmak üzere, bireyleri birbirlerine bağlayan geniş bir özel sözleşmeler dizgesine sahip olur ya da olmaya yönelirler. Bireyler, yalnızca birbirlerine bağımlı oldukları ölçüde gruba bağımlı olur, birbirlerine de yalnızca özgürce yaptıkları özel sözleşmelerin öngördüğü ölçüde bağımlı olurlar. Demek ki toplumsal dayanışma, yalnızca bireysel çıkarların kendiliğinden uyumundan, doğal anlatımına sözleşmelerde kavuşan uyumdan oluşur. Toplumsal ilişkilerin tipi de, her türlü düzenlemeden kurtulmuş, tarafların tam anlamıyla özgür girişimlerinin sonucu olacak biçimde beliren ekonomik tip olur. Tek sözcükle toplum, çalışmalarının ürünlerini birbirleriyle değişen bireylerin, bu değişimi düzenlemek üzere hiçbir toplumsal eyleme yer verilmeksizin, ilişkiye getirilmesinden ibaret olur.

(256)Sözleşmeyi baskının karşısına koyan Fouillé'nin yaptığı budur (Bknz.: *Science sociale*, s. 8.)

Birliği işbölümü sonucunda oluşan toplumların ayırt edici özelliği gerçekten bu mudur? Eğer öyle olsaydı, onların durağanlığından haklı olarak kuşku duyulurdu. Çünkü çıkar insanları birbirlerine yaklaştırırsa da bu ancak birkaç an içindir; çıkar onlar arasında ancak dışsal bir bağ yaratabilir. Değişim olayında türlü etkenler birbirlerinin dışında kalır ve işlem bittiğinde her biri tam özgürlüğünü elde eder. Bilinçler arasında yalnızca yapay bir temas vardır; ne güçlü biçimde birbirlerine etkide bulunur, ne de birbirlerine katılırlar. Olgunun temeline bakıldığında bile, çıkarlar arasındaki her türlü uyumun altında, ya örtülü ya da yalnızca ertelenmiş bir çatışma bulunduğu görülür. Çünkü yalnızca çıkarın egemen olduğu yerde, karşı karşıya gelen bencillikleri sınırlayacak bir şey olmadığından, her ben bir başkasıyla savaş durumunda bulunur ve bu sonu gelmez karşıtlıkta hiçbir silah-bırakışması uzun süreli olamaz. Gerçekten de dünyada en değişken bir şey varsa o da çıkardır. Bugün sizinle birlikte olmak bana yararlıdır; yarın aynı neden beni size düşman eder. Bundan dolayı böyle bir neden ancak geçici yakınlaşmalar ve günlük birleşmeler sağlayabilir. Organik dayanışmanın bu nitelikte olup olmadığını incelemenin ne denli gerekli olduğu görülüyor.

Bay Spencer'in kabul ettiği gibi, sanayi toplumu hiçbir yerde arı biçimiyle bulunmamaktadır: Bu, evrim süreci içinde giderek daha belirginleşen bir düşünsel-tiptir, ama henüz tam olarak gerçekleşmiş değildir. Bu nedenle de, onda belirtmiş olduğumuz niteliklerin bulunduğunu söyleyebilmemiz için, toplumların, gerileme durumları bir yana bırakılırsa, yukarı düzeye çıktıkça bu nitelikleri sergilediğini düzenli olarak saptamamız gerekir.

En başta toplumsal etkinlik alanının bireysel etkinlik lehine olarak gittikçe daraldığı belirtiliyor. Ama bu önermeyi gerçek bir deneyimle kanıtlayabilmek için, Bay Spencer'in yaptığı gibi, bireyin topluluk etkisi dışına çıktığı birkaç durumu anmak yeterli olamaz; sayısı ne olursa olsun bu örnekler ancak

gösteri işine yarayıp, kendi başlarına alındığında her türlü kanıtlama gücünden yoksundurlar. Çünkü toplumsal etkinliğin bir noktada gerilerken bir başkasında genişlemesi ve bir dönüşümün ortadan kalkış sanılması çok olasıdır. Nesnel olarak kanıtlamanın tek yolu, gelişigüzel esinlendiğimiz birkaç olguyu anmak değil, toplumsal etkinliği asıl olarak yürüten aygıtı başlangıçlarından en yakın zamana değin tüm tarihi boyunca incelemek ve kapsamının zamanla genişlemekte mi yoksa daralmakta mı olduğunu saptamaktır. Biliyoruz ki bu aygıt, hukuktur. Toplumun üyelerine getirdiği yükümlülükler, önem ve süresi ne kadar az olursa olsun, hukuksal bir biçim alırlar; bundan dolayı bu aygıtın göreli boyutları, toplumun etkisinin göreli kapsamını doğru olarak ölçmeye olanak vermektedir.

Açıkça görüyoruz ki hukuk aygıtı, küçülmek bir yana, gittikçe genişleyip karmaşıklaşmaktadır. Bir hukuk kuralı ne kadar ilkel ise kapsamı da o denli dardır; tersine olarak, ne kadar yeni ise kapsamı da o denli geniştir. Bu noktada kuşkuya yer yoktur. Kuşkusuz bundan, bireysel etkinlik alanının küçüldüğü sonucu çıkmaz. Gerçekten de unutmamak gerekir ki, yaşamı düzenlemek için ne kadar çok kural varsa, genel olarak o kadar çok yaşam alanı var demektir. Bu, toplumsal sıkı-düzenin (disiplin) gevşemekte olmadığının yeterli kanıtıdır. Aldığı biçimlerden birinin daralma eğiliminde olduğu doğrudur; onu biz kendimiz saptadık; ama onun yerine çok daha zengin ve çok daha karmaşık olan öteki biçimleri gelişiyor. Cezalandırıcı hukukun alanı daralmakta ise de, başlangıçlarda hiç bulunmayan onarıcı hukuk durmadan genişliyor. Toplum, artık herkese kimi tek-biçim davranışları dayatmıyorsa da, değişik işlevler arasındaki bağları gittikçe daha büyük ölçüde tanımlayıp düzenlemektedir; ama toplumun etkisinin nitelik değiştirmesi onun daha az olduğu anlamına gelmez.

Bay Spencer, her türlü denetimin değil, yalnızca yaptırıcı (pozitif) denetimin azaldığını söylediğini belirtecektir. Bu ayrımı kabul edelim. Ama denetimin yaptırıcı ya da yasaklayıcı ni-

telikte olması, onun toplumsal niteliğini azaltmaz ve asıl sorun da toplumsal denetim genişliyor mu, yoksa daralıyor mu, onu bilmektir. İster buyurmak için, isterse yasaklamak için olsun, ister *şunu yap* isterse *şunu yapma* demek için olsun, eğer toplum artan ölçüde karışıyorsa, bireysel kendiliğindenliğin gittikçe her şeye yettiğini söylemeye hakkımız yoktur. İster buyurucu isterse yasaklayıcı olsunlar, eğer insan davranışlarını belirleyen kurallar artıyorsa, bu davranışların gittikçe daha tam olarak özel girişime bağımlı olduğunu söylemek doğru değildir.

Ama bu ayrımın bile geçerli bir dayanağı var mıdır? Bay Spencer yaptırıcı denetim ile belli bir eylemde bulunmaya zorlayıcı denetimi, yasaklayıcı denetimle de yalnızca sakınmaya zorlamayı anlıyor. "Bir kimsenin tarlası var; ben onun tümünü ya da bir bölümünü onun için işliyorum ya da ona tümden ya da bir ölçüde izleyeceği işleme biçimini zorla benimsetiyorum: Bu, yaptırıcı bir denetimdir. Buna karşılık ona toprağını işlemesinde ne yardım ediyor, ne de yol gösteriyorum; yalnızca komşusunun ürününe dokunmasını, onun tarlasından geçmesini ya da artıklarını oraya dökmesini önlüyorum; bu da yasaklayıcı denetimdir. Bir yurttaşın bir işini yapmayı üstlenmek ya da onun bir amacı elde etmek için kullanacağı araçları önermek ile onun kendine göre bir amacı kovuşturmakta olan bir başka yurttaşı rahatsız etmesini önlemek arasındaki fark çok belirgindir.[257]" Eğer terimlerin anlamı böyle ise, yaptırıcı denetimin ortadan kalkma yolunda olması gerekir.

Gerçekten de biliyoruz ki giderici hukuk durmadan genişliyor; ve pek büyük çoğunlukla ya yurttaşa izlemesi gereken amacı gösteriyor ya da bu yurttaşın kendi isteği ile seçmiş olduğu amaca ulaşmak için kullandığı araçlara karışıyor. Bu hukuk her hukuksal ilişkiyle ilgili olarak şu iki soruna çözüm getiriyor: 1° O ilişki normal olarak hangi koşullarda ve hangi biçim altında kurulmaktadır? 2° Yol açtığı yükümlülükler nelerdir? Biçimin ve koşulların belirlenmesi, asıl olarak yaptırıcı ni-

(257) *Essais de morale*, s. 194, dipnot.

teliktedir, çünkü bireyi amacına ulaşmak için belli bir yöntemi izlemeye zorlar. Yükümlülüklere gelince, eğer bunlar ilke olarak başkasının işlerini yapmasını güçleştirmeyi yasaklayıcı nitelikte iseler, Bay Spencer'in görüşü, hiç olmazsa bir ölçüde, doğru demektir. Oysa bunlar büyük çoğunlukla kimi hizmetlerin yapılmasına ilişkin yaptırıcı nitelikteki kurallardır.

Şimdi ayrıntılara geçelim.

II

Eski çağlarda çok seyrek olan ya da hiç bulunmayan sözleşme ilişkilerinin toplumsal işbölümü ilerledikçe arttığı doğrudur. Ama Bay Spencer'in ayırt etmemiş göründüğü şey, sözleşme niteliğinde olmayan ilişkilerin de aynı zamanda arttığıdır.

Önce, hukukun yanlış olarak "özel" diye nitelenen, gerçekte ise yaygın toplumsal işlevler arasındaki ilişkileri, ya da başka deyişle toplumsal örgenliğin derinlerdeki bilinçdışı yaşamını düzenleyen bölümünü inceleyelim.

Her şeyden önce biliyoruz ki aile hukuku eskilerde çok yalınkat iken giderek karmaşıklaşmıştır; başka deyişle aile yaşamının yol açtığı hukuksal ilişkilerin değişik türleri eskiye göre çok daha fazla sayıdadır. Oysa bir yandan bunlardan doğan yükümlülükler son derece yaptırıcı niteliktedir; bu, haklarla ödevlerin karşılıklılığı ilkesinin sonucudur. Öte yandan da en azından en belirgin biçimiyle sözleşme ilişkileri niteliğinde değildirler. Bağlı oldukları koşullar, bizim doğuştan edindiğimiz kişisel konumumuzla, kan bağlarımızla ilişkilidir ve bundan dolayı da bizim istencimizden bağımsızdır.

Bununla birlikte evlenme ve çocuk edinme aile ilişkileri alanına girerse de sözleşme ilişkisi niteliğindedir. Ama en yukarı toplum türlerine yaklaşıldıkça bu iki hukuksal işlemin yalnızca sözleşme olma niteliğini yitirdikleri görülüyor.

Yalnız aşağı toplumlarda değil, Roma'da bile imparatorluk döneminin sonuna değin, evlenme tümüyle özel bir konu

olarak kalmıştır. İlkel toplumlarda önceleri gerçek, daha sonra saymaca anlamında bir satış işi idi ve ancak tarafların rızası ile, tanıkların önünde gereken biçimde yapılması durumunda geçerli idi. O zaman ne herhangi türden özel törenler, ne de herhangi bir resmi görevlinin hazır bulunması gerekmiyordu. Hıristiyanlıkla birlikte evlenme başka bir nitelik kazandı. Hıristiyanlar çok erkenden başlayarak evlenmeyi bir papazın kutsaması âdetini çıkardılar. İmparator Filozof Leon'un koyduğu bir yasa, bu âdeti Doğu için bir yasaya dönüştürdü; Otuzlar Meclisi de Batı için aynı şeyi yaptı. O zamandan beri evlenme sözleşmesi artık özgürce değil, bir kamusal gücün, yani kilisenin aracılığı ile yapılır oldu; kilisenin rolü de yalnız tanıklıkla sınırlı kalmadı; tersine, o zamana değin bireylerin kişisel istençlerinin kurmaya yeterli olduğu hukuksal bağı yaratan tek yetkili kurum durumuna geldi. Daha sonra bu işte dinsel erkin yerini sivil erkin nasıl aldığını ve aynı zamanda toplumun ve zorunlu işlemlerin payının nasıl genişlediğini biliyoruz[258].

Akraba edinme sözleşmesinin tarihi bu bakımdan daha da açıklayıcıdır.

Daha önce Kuzey Amerika Kızılderili klanlarında çocuk edinmenin ne denli kolay ve ne geniş bir ilke çerçevesinde yapıldığını görmüştük. Çocuk edinme yoluyla, her türlü akrabalık bağı kurulabiliyordu. Eğer edinilen çocukla edinen aynı yaşta iseler, kardeş ya da bacı olurlardı; eğer birincisi anne olmuş bir kadın ise edinilenin annesi oluyordu.

Muhammet'ten önce Araplarda akraba edinme, sık sık gerçek ailelerin kurulmasına yarıyordu[259]. Birçok kişilerin karşılıklı olarak birbirlerini akraba edindikleri çok görülürdü; böylece birbirlerinin kardeşi ve bacısı olurlardı ve onları bağlayan bu akrabalık bağı, aynı soydan gelindiğindeki kadar güçlü idi. Slavlar arasında da aynı akraba edinme âdeti bulunduğu görülüyor. Değişik ailelerden kişilerin birbirlerini kardeş ve

(258 Evlilik bağının sona erdirilmesi konusunda aynı şey olduğu açıktır.
(259)Smith, *Marriage and Kinship in Early Arabia*, Cambridge, 1885, s. 135.

bacı bilerek *kardeşlik* (probatinstvo) denilen bir akrabalık kurdukları çok sık görülür. Bu birleşmeler özgürce ve herhangi bir resmi işleme gerek olmaksızın yapılırdı: Bunun için rıza yeterli idi. Ama bu seçilmiş kardeşler arasında kurulan bağ, doğal kardeşlikten doğan bağdan daha da güçlü idi[260].

Almanlarda da akraba edinmenin aynı ölçüde kolay ve yaygın olduğu görülüyor. Çok yalın törenler bu iş için yeterli idi[261]. Ama Hindistan, Yunanistan ve Roma'da belli koşullara bağlanmış bulunuyordu. Akraba edinenin belli bir yaşta olması, akraba edindiği kişinin doğal babası olmasına olanak verecek ölçüde onunla akrabalık bağı bulunmaması gerekiyordu; bir de bu aile değişikliği, yargıcın katılımını zorunlu kılacak ölçüde karmaşık bir hukuksal işleme dönüşmüştü. Aynı zamanda, akraba edinme hukukundan yararlanabilenlerin sayısı da giderek azalıyordu. Yalnız aile babası ya da *sui juris* durumundaki bekâr erkeğin akraba edinmeye yetkisi vardı; aile babası da ancak yasal çocuğu bulunmaması durumunda bunu yapabilirdi.

Bugünkü hukukumuzda kısıtlayıcı koşullar daha da artmış bulunuyor. Çocuk edinilenin ergin olması, edinenin elli yaşın üzerinde olması, çocuk edindiği kişiye uzun süre boyunca kendi çocuğuymuş gibi bakmış olması gerekmektedir. Ayrıca eklemek gerekir ki, bunca kısıtlı biçimiyle bile çok seyrek görülür olmuştur. Medeni Yasamızın hazırlanmasından önce, hemen hiç kullanılmayan bir yoldu; bugün Hollanda ve Aşağı Kanada gibi ülkeler bu yolu hiç kabul etmiyorlar.

Akraba edinme bir yandan giderek seyrekleşirken bir yandan da etkisini yitirmiştir. İlke olarak edinme yoluyla akrabalık her bakımdan doğal akrabalığa benzerdi. Roma'da ise benzerlik çok daha ileri ölçüdeydi; yine de artık tam bir özdeşlik söz konusu değildi[262]. XVI. yüzyılda, çocuğa, kendisini çocuk edinen babanın doğrudan doğruya kalıtçısı olma hakkı ar-

(260) Krauss, *Sitte und Brauch der Südslaven*, bl.xxxı.
(261) Viollet, *Précis de l'histoire du droit français*, s. 402.
(262) Accarias, *Précis de droit romain*, I, s. 240 vd.

tık tanınmıyordu[263]. Bizim Medeni yasamız bu hakkı yeniden getirdi; ama çocuk edinmenin yarattığı akrabalık, çocuk edinen ve edinilen kişilerden başkasını kapsamamaktadır.

Eski toplumlardaki bu akraba-edinme âdetini atalara tapınmayı sürdürme gereksinimine bağlayan geleneksel açıklamanın ne denli yetersiz olduğu görülüyor. Amerika Kızılderilileri, Araplar, Slavlar gibi bu âdeti en geniş ve en özgür biçimde uygulamış olan halklar arasında bu tapınma yoktu; buna karşın bu âdetin ilk olarak denetim altına alınıp sınırlandırıldığı yerler, Roma ve Atina, yani atalara tapınmanın en yüksek düzeye ulaştığı yerler oldu. Demek ki akraba-edinme, söz konusu gereksinimleri gidermeye yaramış olabilirse de, asıl var oluş nedeni bu gereksinimleri gidermek değildir; tersine olarak, ortadan kalkma eğilimini göstermesi de adımızı ve soyumuzu sürdürmeye daha az önem vermekte olmamızdan dolayı değildir. Bu değişimin belirleyici nedenini, günümüz toplumlarının yapısında ve bu yapı içinde ailenin aldığı yerde aramak gerekir.

Bu gerçeğin bir başka kanıtı da şudur ki, kişisel kararla aile kurumunun dışına çıkmak oraya girmekten daha da büyük ölçüde olanaksızlaşmış bulunuyor. Akrabalık bağı bir sözleşmenin sonucu olmadığı gibi, bir sözleşmeyi sona erdirir gibi sona erdirmeye de olanak yoktur. İrokua'larda kimi kez klanın bir bölümünün, komşu klanı büyütmek üzere ayrıldığı görülür[264]. Slavlarda ortak yaşamdan bıkan bir Zadruga üyesi, ailenin geri kalan kesiminden ayrılıp hukuksal açıdan ona yabancı duruma gelebilir; ailenin de bir üyesini dışarı atabildiği gibi[265]. Almanlarda isteyen her Frank, karmaşık olmayan bir törenle, her türlü akrabalık yükümlülüklerinden soyunabilirdi[266]. Roma'da erkek çocuk yalnız kendi istenciyle ailesinden kopamaz-

(263) Viollet, a.g.y., s. 406.
(264) Morgan, *Ancient Society*, s. 81.
(265) Krauss, *a.g.y.*, s. 113 vd.
(266) Salik Yasası, Başlık LX.

dı ve biz bunu, daha yukarı düzeyde bir toplum türünün göstergesi sayıyoruz. Ama erkek çocuğun koparamadığı bu bağı baba koparabiliyordu; özgürleşme bu yolla olabiliyordu. Bugün ne baba ne de oğul aile yaşamının doğal bağlarını değiştiremezler: Doğuşta nasıl iseler, öyle kalırlar.

Özetle, ailesel ödevler gittikçe çoğalmakla birlikte, aynı zamanda kamusal bir nitelik de kazanırlar. Bu ödevler ilke olarak bir sözleşme temeline dayalı olmadıkları gibi, sözleşmenin bunlar içindeki yeri de gitgide küçülmektedir; buna karşılık toplumsal denetimin bu ödevlerin doğuşunda, sona erişinde ve değişmesindeki payı artmaktadır. Bunun nedeni, parçacıl örgütlenişin gittikçe silinmekte olmasıdır. Gerçekten de aile, uzun süreden beri, toplumun gerçek bir parçasıdır. Başlangıçta klanla karışmış durumdadır; daha sonra ondan ayrılmış olsa da yine de bütünün bir parçasıdır; tıpkı klanın doğuşuna yol açan parçalanmaya benzer ikincil bir parçalanmanın ürünüdür ve klan ortadan kalktığında da bu özelliği ile varlığını sürdürür. Oysa parça olan her şey, giderek toplumsal kütle içinde erime eğilimindedir. Ailenin değişmek zorunda kalışı da bundan dolayıdır. Büyük toplumun içinde özerk bir toplum olarak kalmak yerine, durmadan daha büyük ölçüde toplumsal organlar dizgesi içine çekilmektedir. O da kendine özgü işlevleri olan bu organlardan biri durumuna girmekte ve dolayısıyla onda ortaya çıkan her şeyin genel yapıda yankıları olmaktadır. Bundan dolayı, toplumun düzenleyici organlarının işe karışarak ailenin işleyiş biçimini değiştirici, hatta kimi durumlarda kızıştırıcı bir etkide bulunması zorunlu olmaktadır[267].

(267) Örneğin vesayet, hacir gibi kamu erkinin görevi gereği olarak karıştığı kimi durumlar. Bu düzenleyici eylemin genişlemesi, aileye ilişkin ortak duygularda daha önce gördüğümüz zayıflama ile çelişmez; tersine, birinci olay ikinciyi gerekli kılar, çünkü bu duyguların azalması ya da zayıflaması için ailenin toplumla içiçe geçmekten uzaklaşması ve ortak bilinç alanının dışında, kişisel bir eylem alanına dönüşmesi gerekmiştir. Ama ailenin daha sonra toplumun bir organına dönüşebilmesi için bu değişim zorunluydu; çünkü bir organ, toplumun bireyleşmiş bir parçası demektir.

Ama toplumsal eylemin etkisi, yalnızca sözleşmeye dayalı ilişkilerin dışında kalmayıp, bu ilişkilerin işleyişinde de duyulur. Çünkü bir sözleşmedeki her şey sözleşme niteliğinde değildir. Sözleşme niteliğinde sayılabilecek yükümlülükler, yalnızca bireylerce istenmiş olanlar ve bu istençten kaynaklananlardır. Başka deyişle, karşılıklı olarak kabul edilmiş olmayan yükümlülüklerde hiçbir sözleşme niteliği yoktur. Oysa her sözleşmede, özel kişilerin değil, toplumun yaptığı ve durmadan daha kapsamlı, daha karmaşık nitelik alan bir düzenleme vardır.

Kuşkusuz sözleşme yapanlar, kimi noktalarda yasa hükümlerinin dışına çıkmak üzere aralarında anlaşabilirler. Ama her şeyden önce bunu yapma hakları sınırsız değildir. Örneğin sözleşme tarafları, yasanın aradığı geçerlilik koşullarını yerine getirmeyen bir sözleşmeyi kendi aralarında anlaşarak geçerli kılamazlar. Kuşkusuz sözleşmelerin pek çoğu artık belli biçim koşullarıyla kısıtlanmış değildir; yine de unutmamak gerekir ki yasalarımızın bugün bile birtakım biçim ve yöntem kurallarına bağladığı sözleşmeler vardır. Ama genellikle yasalar eskinin biçim koşullarını aramıyorlarsa da, sözleşmeleri başka türden kimi yükümlülüklere bağlamaktadır. Örneğin ehliyetsiz bir kişice yapılan, ya da konusu belli edilmeyen, ya da konusu yasadışı olan, ya da satma yetkisi bulunmayan bir kişice yapılan, ya da satılması olanaksız bir şeyin satışına ilişkin olan bir sözleşmeden doğan yükümlülükleri bağlayıcı nitelikte saymamaktadır. Yasanın türlü sözleşmelerde uyulmasını zorunlu kıldığı yükümlülükler arasında öyleleri vardır ki hiçbir koşulla değiştirilemezler. Örneğin satıcı, ne kendi kişisel bir edimi sonucu olarak mülkiyeti ortadan kaldırıcı davranışlarından dolayı satın alana karşı güvence vermek yükümlülüğünden (Madde 1628), ne satın alana, tehlikeyi bilmemesi koşuluyla satın aldığı mal üzerindeki mülkiyetini ortadan kaldırıcı her türlü durumda bedeli geri ödeme yükümlülüğünden (Madde 1629) ve ne de neyi yükümlendiğini açıkça belirtmek yükümlülüğünden kaçınabilir. Bunun gibi, en azından bir ölçüye değin, satılan malın ku-

surlarından dolayı da –özellikle bunları bilmesi durumunda– yükümlülük altındadır (Madde 1641 ve 1643). Taşınmaz malda, alıcı fırsattan yararlanıp gerçek değerinin çok altında bir fiyat dayatmamakla yükümlüdür (Madde 1674). Bundan başka, kanıtlara ilişkin her şey, sözleşmenin yapmaya hak verdiği edimlerin niteliği, onların başlaması gereken zaman, bireysel anlaşmaların tümden dışındadır.

Başka durumlarda toplumsal etki, yalnız yasaya aykırı olarak yapılmış bir sözleşmeyi geçersiz saymakla sınırlı kalmayıp, bir edimde bulunmak yoluyla da kendini gösteriyor. Örneğin bir sözleşmenin koşulları ne olursa olsun yargıç kimi durumlarda borçluya bir süre tanıyabilir (Madde 1184, 1244, 1655, 1900), ya da alacaklının ivedi bir gereksinimi olması durumunda borçlunun vermekle yükümlü olduğu şeyi sözleşmede belirtilen zamandan önce ödemesine de karar verebilir (Madde 1189). Ama sözleşmelerin, belirtilmeyen birtakım yükümlülükler doğurabileceğini daha iyi gösterebilen şey, "yalnızca açıkça belirtilmiş olan şeyleri değil, sözleşmenin niteliğine göre hakkaniyet, âdet ya da yasanın gerektirdiği her türlü yükümlülüğü de zorunlu kılar." (Madde 1135). Bu ilke gereğince, sözleşmede belirtilmese bile âdetin yerleştirdiği bütün yükümlülüklerin eklenmiş gibi kabul edilmesi gerekir (Madde 1160).

Ama toplumun etkisi, böyle açık biçimlerde belirmediği zaman bile kendisini duyurmaktan geri kalmaz. Gerçekten de yasanın hükümlerine aykırı davranma olanağı, sözleşme hukukunu asıl sözleşmeler için kendisinden gerektiğinde yararlanılacak bir şey düzeyine indiriyor ve pek çok durumda ona yalnızca kuramsal bir rol veriyor. Bunu anlamak için onun neden oluştuğuna bakmak yeterlidir.

İnsanların bir sözleşme ile birbirlerine bağlanmasının, basit ya da karmaşık bir işbölümü dolayısıyla birbirlerine gereksinim duymalarının sonucu olduğuna kuşku yoktur. Ama uyum içinde işbirliği yapabilmeleri için ilişkiye girmeleri, hatta içinde bulundukları karşılıklı bağımlılık durumunu duymaları

yeterli değildir. Bu işbirliğinin koşullarının da ilişkilerinin tüm süresi için saptanmış olması gerekir. Herkesin ödev ve hakları, yalnız sözleşmenin yapıldığı andaki durum açısından değil, ortaya çıkabilecek ve sözleşmenin değişmesine yol açabilecek durumlar da göz önüne alınarak tanımlanmış olmalıdır. Yoksa her an yeni yeni anlaşmazlıklar ve kavgalar eksik olmaz. Gerçekten de işbölümü çıkarlar arasında dayanışma kurarsa da onları birbirine karıştırmaz; onları birbirinden ayrı ve birbiriyle yarışır durumda bırakır. Nasıl bir organizma içindeki her bireysel organ ötekilerle işbirliği yapmakla birlikte onlarla karşıtlık içinde ise, sözleşme taraflarından her biri de, ötekine gereksinimi olmakla birlikte, gereksinim duyduğu şeyi en az gider karşılığında elde etmeye, başka deyişle elden gelen en az yükümlülükler karşılığında elden gelen en geniş haklar kazanmaya çalışır.

Bundan dolayı her birinin payının önceden belirlenmiş olması gerekir; ama bu önceden tasarlanmış bir plana göre yapılamaz. Olayların doğasında, sözleşme taraflarından birinin ya da ötekinin yükümlülüklerinin şu ya da bu sınıra değin gitmesi gerektiğini çıkarsamamıza olanak verecek hiçbir şey yoktur. Ama bu türden her çıkarsama, ancak bir uzlaşmanın sonucu olabilir; uzlaşma ise, söz konusu olan çıkarlar arasındaki yarışma durumu ile dayanışma durumu arasındaki orta sınırdır. Bu, ancak az ya da çok çaba gerektiren denemelerle bulunabilen bir denge durumudur. Bir sözleşme ilişkisine gireceğimiz her defasında yeniden bu tür denemelere giremeyeceğimiz gibi, bu dengeyi yeni özverilerle kuramayacağımız açıktır. Bunu yapmaya hiçbir gücümüz olmaz. Güçlükleri çözmek için onların ortaya çıkması beklenmemelidir; ama, çok özel deneyim sahibi olduğumuz konular bir yana bırakılırsa, yalınkat bir düşünsel hesaplama yoluyla sözleşmemizin içinden geçmesi olası türlü durumları ne önceden görebilir ne de belirleyebiliriz. Zaten yaşamın maddi koşulları bunu her sözleşme için yeniden yapmaya engel olur. Çünkü her an, ve özellikle de hiç beklemedi-

ğimiz zaman, ya satın almak, ya satmak, ya yolculuk etmek, ya hizmet kiralamak, ya da bir otelde konaklamak vb. gibi ilişkiler kurmak üzere sözleşmeler yapmaktayız. Başkalarıyla ilişkilerimizin çoğu sözleşme niteliğindedir. Bu nedenle, eğer bugün ve gelecekte anlaşmanın tüm koşullarını iyice saptamak için her defasında kavgaları, zorunlu görüşmeleri yeniden yapmak gerekse, yerimizden kıpırdayamayız. Bütün bu nedenlerle, eğer yalnız yaptığımız biçimiyle sözleşmelerin koşullarıyla bağlı olsaydık, ancak iğreti bir dayanışma elde edebilirdik.

Ama edimlerimizin önceden belirlemiş olmadığımız hukuksal sonuçlarını belirlemek üzere sözleşme hukuku vardır. O, değişik durumların ortalamasından kendiliğinden, yavaş yavaş ortaya çıkan olağan koşulları anlatır. Çok sayıdaki değişik deneyimlerin özeti olma özelliği ile sözleşme hukukunda, bizim bireyler olarak öngöremediklerimiz öngörülmüş, bizim düzenleyemediğimiz şeyler düzenlenmiştir ve bu düzenleme, bizim değil, toplumun ve geleneğin yaptığı bir iş olsa da bizi bağlar. Bizi, sözcüğün tam anlamıyla kendi yaptığımız bir sözleşmenin sonucu olmayan, çünkü görüşmediğimiz, hatta kimi kez önceden bilmediğimiz kimi yükümlülükler altına sokar. Kuşkusuz ilk edim sözleşme niteliğindedir; ama bu edimin sözleşmenin çerçevesini az ya da çok taşan ve hemen ortaya çıkan sonuçları vardır. Biz işbirliği yapıyoruz, çünkü onu istemiş bulunuyoruz; ama gönüllü işbirliğimiz, bizi istemiş olmadığımız ödevler altına sokar.

Bu açıdan bakıldığında sözleşme hukuku tümden başka bir nitelikte beliriyor. Bu artık yalnızca özel anlaşmaların yararlı bir tamamlayıcısı olmayıp, onların temel kurallarını oluşturmaktadır. Geleneksel deneyimin ağırlığıyla kendisini bize kabul ettirmekte ve sözleşme ilişkilerimizin temelini oluşturmaktadır. Ondan ancak bir ölçüde ve rastlantısal olarak ayrılabiliriz. Yasa bize haklar vermekte ve bizim istencimizden kaynaklanıyormuş gibi kimi ödevlere bağımlı kılmaktadır. Kimi durumlarda bunların bir bölümünden vazgeçebilmekte ya da

başka kimilerinden kurtulabilmekteyiz. Bunlardan gerek birinciler gerek ikinciler, aynı ölçüde durumun içerdiği hak ve ödevlerin normal tipidirler; onu değiştirmek için açık bir edimde bulunmak gereklidir. Ayrıca yapılabilecek değişiklikler de görece seyrektir; ilke olarak kural uygulanmaktadır, yenilikler çok seyrektir. Demek ki sözleşme hukuku üzerimizde çok yüksek önemde bir düzenleyici etki yapmaktadır, çünkü ne yapmamız gerektiğini ve ne isteyebileceğimizi o belirliyor. Yalnız tarafların rızasıyla değiştirilebilecek bir yasadır; ama yürürlükten kalkmadığı ya da yerine başka bir yasa geçmediği sürece, tüm gücünü sürdürür ve öte yandan biz de yasakoyucunun görevini çok kesintili bir biçimde yapabiliriz. Öyleyse sözleşmeden doğan hakları düzenleyen yasa ile yurttaşların başka ödevlerini saptayan yasalar arasında yalnızca bir derece farkı vardır.

Son olarak hukukun uyguladığı bu örgütlü ve belirli baskının dışında, bir de geleneklerden ileri gelen baskı vardır. Sözleşmelerimizi yapış ve uygulayış biçimimizde, hiçbir yasayla doğrudan ya da dolaylı olarak yaptırıma bağlanmış olmamakla birlikte yine de uymak zorunda olduğumuz kurallar bulunmaktadır. Tümden ahlaki nitelikte olmakla birlikte yine de çok katı olan mesleki yükümlülükler vardır. Bunlar özellikle serbest denilen mesleklerde belirgindirler; başka mesleklerde belki biraz daha az sayıda iseler de, ilerde göreceğimiz gibi, bunun sağlıksız bir durumun sonucu olup olmadığı sorulmaya değer. Ama bu eylem öncekinden daha az belirgin olmakla birlikte onun kadar toplumsal niteliktedir; öte yandan sözleşme ilişkileri geliştikçe o da zorunlu olarak daha geniş kapsam kazanmaktadır, çünkü o da sözleşmeler gibi türlülenmektedir.

Özetle, görülüyor ki sözleşme kendi başına ilişkileri düzenlemeye yeterli olamaz; ancak toplumsal kökenli bir düzenleme varsa sözleşme ilişkisi kurulabilir. Bu, düzenlemeyi gerekli kılmaktadır, çünkü her şeyden önce sözleşmenin işlevi yeni kurallar koymaktan çok, önceden saptanmış genel kuralları özel durumlara uyarlamak üzere türlülendirmektir; ikincisi, sözleşme

yalnızca tanımlanması zorunlu olan kimi durumlarda tarafları bağlama gücüne sahiptir. İlke olarak toplumun ona zorlayıcı bir güç tanıması, genellikle özel istençler arasındaki anlaşmanın –yukarda belirtilen sınırlar içinde– yaygın toplumsal işlevlerin uyum içinde işlemesini sağlamaya yetmesinden dolayıdır. Ama eğer sözleşme toplumun amacına aykırı ise, eğer organların düzenli işleyişini engelleyici nitelikte ise, eğer sık kullanılan deyişle adaletli değilse, her türlü toplumsal değerden yoksun olduğu için her türlü geçerlik gücünden de yoksun olması zorunludur. Demek ki toplumun rolü, hiçbir zaman, yapılan sözleşmeleri edilgin bir biçimde uygulamaya indirgenemez; sözleşmelerin hangi koşullarda uygulanabilir olduğunu belirlemek ve gerektiğinde onları normal biçime koymak da topluma düşmektedir. Tarafların anlaşması, adaletli olmayan bir hükmü adaletli kılamaz; toplumsal adaletin, anlaşarak bile olsa, tarafların çiğnemesini engellemesi gereken adalet kuralları vardır.

Görüldüğü gibi kapsamı önceden sınırlanamayacak bir düzenleme zorunludur. Bay Spencer, sözleşmenin amacı, işçiye çalışmasının neden olduğu giderin karşılığını sağlamaktır, diyor[268]. Eğer sözleşmenin rolü gerçekten bu ise, bugünkünden çok daha inceden inceye düzenlenmedikçe onu yerine getiremez; çünkü bu eşitliği sağlamaya yetmesi bir mucize olurdu. Gerçekten de kimi durumda kazanç gideri aşmakta, kimi durumda gider kazançtan daha çok olmaktadır ve bu orantısızlık çoğu kez oldukça belirgindir. Ama, diyor bütün bu akım, eğer kazançlar çok düşükse, işçi o işi bırakır, başka işlere koşar; eğer çok yüksek ise o işin isteklisi çoğalacak ve yarışma kazançları azaltacaktır. Ancak, bütünüyle bir bölüm nüfusun işini böylece bırakamayacağı, çünkü yapacağı hiçbir işin hazır bulunmadığı unutuluyor. Bu konuda hareket özgürlüğü daha çok olanlar bile bir anda yeni bir iş bulamazlar; bu tür dönüşümleri gerçekleştirmek her zaman uzun sürer. Bu süre içinde adaletsiz, dolayısıyla da toplumcul olmayan sözleşmeler toplu-

(268) *Bases de la morale évolutionniste*, s. 124 vd.

mun katılımıyla uygulanır; bu açıdan denge yeniden kurulduğunda da bir başka açıdan bozulmayacağına inanmak için bir neden bulunmamaktadır.

Değişik biçimler altında ortaya çıkan bu toplumsal müdahelenin son derece yaptırıcı olduğunu, çünkü bizlerin nasıl işbirliği yapması gerektiğini belirlemek amacını taşıdığını açıklamaya gerek yotur. Gerçi işbirliği içinde yürütülen işlere ilk devinimi veren o değildir; ama bir kez işbirliği başladığında onu düzenler. Biz ilk bir işbirliği eylemi yapar yapmaz artık bağlanmış oluruz ve toplumun düzenleyici etkisi üzerimizde işlemeye başlar. Bay Spencer'in bu etkiyi önleyici olarak nitelemesinin nedeni, sözleşmenin yalnızca alıp-vermeden oluştuğunu düşünmesinden dolayıdır. Ama bu bakış açısından bile, önleyici nitelemesi doğru değildir. Kuşkusuz bir malı aldıktan ya da bir hizmetten yararlandıktan sonra, anlaştığımız karşılığı vermeyecek olursam, başkasına ait bir şeyi almış olurum ve toplumun beni verdiğim sözü tutmaya zorlamakla, yalnızca bir zarar vermemi, dolaylı bir saldırıda bulunmamı engellediği söylenebilir. Ama eğer ben önceden karşılığını almadan bir hizmet yapmayı sözvermiş olsam da, yine verdiğim sözü yerine getirmek zorundayım. Ama bu durumda, bir başkasının zararına olarak kendimi zenginleştirmekte değilim; yalnızca ona yararlı olmayı reddetmekteyim. Bundan başka, daha önce gördük ki alıp-verme sözleşmenin tümü değildir; birlikte yürüyecek işler arasında iyi bir uyum da söz konusudur. Bu işler arasındaki ilişkiler, yalnızca nesnelerin bir elden ötekine geçtiği kısacık anlarla sınırlı değildir; zorunlu olarak çok daha kapsamlı bağlantılara yol açarlar ve bu bağlantılar sırasında aralarındaki dayanışmanın bozulmaması önem taşır.

Bay Spencer'in özgür sözleşme kuramını büyük istekle dayandırdığı biyolojiye ilişkin karşılaştırmalar bile kendisini doğrulamaktan çok yanlışlamaktadır. Kendisi, bizim de yaptığımız gibi, ekonomik işlevleri bireysel organizmanın barsaklarının çalışmasına benzetmekte ve bunun beyin-ve-omurga dizgesine

doğrudan doğruya bağımlı olmayıp, başlıca dalları büyük sempati sinirleri ile akciğer ve mide olan özel bir aygıta bağımlı olduğuna işaret etmektedir. Ama bu karşılaştırmadan, ekonomik işlevleri toplumsal beyinin doğrudan doğruya etkisi altına koymanın uygun olmayacağı bir ölçüye değin çıkarsanabilirse de, bundan onların her türlü düzenleyici etkiden bağımsız kalacakları anlaşılamaz; çünkü büyük sempatik sistem bir ölçüye değin beyinden bağımsız ise de, tıpkı beyinin kasların devinimini yönettiği gibi o da barsakların devinimini yönetmektedir. Öyleyse, eğer toplumda böyle bir aygıt varsa, kendisine bağımlı olan organlar üzerinde benzer bir etkisi olması gerekir.

Bay Spencer'e göre toplumda buna benzeyen şey, sunu ve istem yoluyla bir yerden ötekine durmaksızın işleyen ve üretimi hızlandıran ya da durduran bilgi alışverişidir[269]. Ama burada düzenleyici etkiye benzer hiçbir şey yoktur. Bir haberi aktarmak, davranışları yönetmek değildir. Bu, bağlantılı sinirlerin işlevi olup, sinir düğümlerinin işlevi ile ortak hiçbir yanları yoktur: Oysa sözünü ettiğimiz yönetme işini yürütenler bu sinir düğümleridir. Duyuların alınış yolu üzerinde bulunduklarından, duyuların devinime yansıması yalnızca bunlar aracılığıyla olur. Eğer daha ileri ölçüde incelenmiş olsalardı, rollerinin, merkezi olsun ya da olmasın, yönettikleri işlevlerin uyumlu biçimde yürümesini sağlamak olduğu, uyarıcı izlenimlerdeki her değişmeyle değişecek olsaydı bu uyumun her an bozulacağı çok büyük olasılıkla görülürdü. Bundan dolayı toplumun büyük sempatik düzeni de, ulaşım yolları sisteminden başka, baş sinir düğümünün dış devinimleri birbirine uyarlayışına benzer biçimde, iç organların işleyişini düzenlemekle görevli olarak, gerçekten düzenleyici organları kapsamalı ve bunlar aracılığıyla gereksinime göre uyarıları ya durduracak, ya şiddetlendirecek ya da ılımlılaştıracak etkide bulunabilmelidir.

Bu karşılaştırma bizi, ekonomik yaşam üzerinde bugün uygulanmakta olan düzenleyici etkinin normalde olması ge-

(269) *Essai de morale*, s. 187.

rektiği gibi olmadığını düşünmeye götürüyor. Kuşkusuz az önce gösterdiğimiz gibi hiç yok değildir. Ama ya yayınık ve belirsizdir ya da doğrudan doğruya devletten kaynaklanmaktadır. Çağdaş toplumlarımızda, büyük sempatik sistemin sinir düğümlerine benzer düzenleyici merkezler bulmak güçtür. Doğaldır ki bu kuşkunun tek temeli birey ile toplum arasındaki bu uyum eksikliği olsaydı, pek üzerinde durulmaya değmezdi. Ama unutmamak gerekir ki çok yakın zamanlara gelinceye değin bu ara organlar vardı: Bunlar meslek kuruluşları idi. Burada onların yararları ya da sakıncalarını tartışmamıza gerek yoktur. Kaldı ki bu tür tartışmaların nesnel olması güçtür, çünkü uygulamada yararlılığa ilişkin bu sorunlar ancak kişisel duygularımızın etkisi altında ele alınabilir. Ama yalnızca bir kurumun yüzlerce yıl boyunca toplumlar için gerekli oluşu göz önüne alındığında, birdenbire onlardan vazgeçilebileceğini kabul etmek güçleşiyor. Kuşkusuz toplumlar değişmişlerdir; ama geçirdikleri değişimlerin bu örgütün temelden yıkılmasını değil, niteliğinin değişmesini gerektirdiğini *bir öncül olarak* kabul etmek doğru olur. Ancak toplumların bugün içinde yaşadıkları koşullarda geçirdikleri süre, bu durumun normal ve kesin mi, yoksa geçici bir hastalık durumu mu olduğuna karar verebilmek için yeterli değildir. Hatta söz konusu örgütün ortadan kalkışından beri toplumsal yaşamın bu alanında kendini duyuran huzursuzluklar bile soruya olumlu bir yanıt olacak nitelikte değildir. Bu çalışmanın geri kalan bölümünde bu varsayımı doğrulayan başka olgular bulunduğunu göreceğiz[270].

III

Son olarak bir de yönetim hukuku var. İlkin merkezi organın işlevlerini ve bunların ilişkilerini, sonra da doğrudan doğruya merkezi organa bağlı olan organların işlevlerini ve birbir-

(270)Bknz.: Kitap III, Bl. 1. – Özellikle bu noktadaki görüşümüzü açıkladığımız önsöze bakınız.

leriyle, birincilerle ve toplumun örgütlenmemiş işlevleriyle ilişkilerini belirleyen kuralların tümüne yönetim hukuku diyoruz. Benzetme yoluyla da olsa daha az elverişli olmayan biyoloji terimlerinden yararlanmayı sürdürürsek, diyebiliriz ki bu kurallar toplumsal organın beyin ve omurga sisteminin işleyiş biçimini düzenlemektedir. Günlük dilde Devlet diye adlandırılan şey, işte bu sistemdir.

Bu biçim altında ortaya çıkan toplumsal etkinin yaptırıcı nitelikte olduğu tartışma götürmez. Gerçekten de bu etkinin konusu, bu özel işlevlerin nasıl işbirliği etmeleri gerektiğini saptamaktır. Hatta kimi açılardan işbirliği edilmesini zorlar; çünkü bu değişik organlar, ancak her yurttaştan zorunluluk biçiminde istenen katkılar yoluyla yaşatılabilirler. Ama Bay Spencer'e göre bu düzenleyici aygıt, sanayi toplum biçimi askeri toplum biçiminin yerine geçtikçe gerileyecek ve en sonunda Devletin işlevleri yalnızca adalet işlerinin yönetimiyle sınırlı kalacaktır.

Ancak bu önermeyi doğrulamak üzere öne sürülen nedenler dikkate değecek ölçüde zayıftırlar; Bay Spencer, tarihsel gelişimin genel yasasını hemen yalnızca İngiltere ile Fransa'yı ve geçmişin ve bugünün İngilteresini karşılaştırarak çıkarsayabileceğine inanıyor[271]. Oysa toplumbilimde kanıtlama koşulları başka bilimlerdekinden değişik değildir. Bir varsayımı doğrulamak, o konudaki olgulardan bir bölümünü açıklayabildiğini göstermekle olmaz; yöntemli deneyler yapmakla olur. Aralarında bir ilişki saptanan olgular arasında genel bir uyum bulunduğunu ya da birinin öbürü olmadan var olamadığını ya da aynı ölçüde ve yönde değiştiklerini göstermekle olur. Ama gelişigüzel öne sürülen birkaç örnek, kanıtlama sayılamaz.

Ama bunun da ötesinde, bu olgular kendi başlarına ele alınıp incelendiklerinde hiçbir şeyi kanıtlamazlar; çünkü kanıtladıkları tek şey, bireyin yerinin büyümekte olduğu ve hükümet erkinin *daha az saltık* olduğudur. Ama bireysel etkinlik alanıy-

(271) *Sociologie*, III, s. 822-834.

la devletinkinin aynı anda genişlemesi, merkezi düzenleyici aygıta doğrudan doğruya bağımlı olmayan işlevlerin bu merkezi aygıtla aynı zamanda gelişmesi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Öte yandan, bir erk aynı zamanda hem saltık hem de çok yalınkat olabilir. Hiçbir şey, işlevleri yalınkat ve pek az sayıda olan ilkel bir başkanın baskıcı yönetiminden daha az karmaşık değildir. Çünkü toplumsal yaşamın kendisi çok gelişkin değilse, toplumsal yaşamı yöneten organ, çok gelişkin olmasa da bütün bu yaşamı kaplayabilir. Yalnızca, kendisini sınırlayacak ya da etkisini giderecek başka bir şey bulunmadığı için toplumun geri kalan bölümü üzerinde olağanüstü bir üstünlük kurmuş demektir. Ama bir yandan kendisine karşıt başka organlar oluşurken, kendisinin kapsamı da pekâla genişleyebilir. Bunun için organizmanın toplam oylumunun büyümüş olması yeterlidir. Kuşkusuz onun bu koşullarda yapacağı etkinlik artık aynı nitelikte olamaz; ama bu etkinliğin uygulanacağı noktaların sayısı artmıştır. Şiddeti azalmakla birlikte, yine de kesin bir biçimde etkisini yürütür. Kamu erkinin buyruklarına uymama davranışı artık bir günah sayılmamakta, dolayısıyla aynı katılıkla cezalandırılmamaktadır; ama hoş da görülmemektedir ve bu gibi yasaklayıcı buyrukların sayısı da artmakta ve daha değişik konuları kapsamaktadırlar. Oysa önümüzdeki sorun, bu düzenleyici aygıtın zorlayıcı erkinin değil, kendi oylumunun daha büyük mü yoksa daha küçük mü olduğunu bilmektir.

Sorun bir kez böyle konulunca varılacak çözüm yolu kuşkuya yer bırakmaz. Gerçekten de tarih, daha yukarı düzeydeki toplum türlerine çıkıldıkça, yönetim hukukunun da düzenli bir biçimde daha gelişkin olduğunu gösteriyor; buna karşılık ilk kökenlere doğru geriye gidildikçe yönetim hukukunun da yalınkat olduğu görülüyor. Bay Spencer'in ülküleştirdiği durum, gerçekte devletin ilkel biçimidir. Nitekim İngiliz filozofa göre normal olarak devlete düşen işlevler, adalet işlevi ile zorunlu olduğu kadarıyla savaş işlevlerinden oluşmaktadır. Oysa

aşağı toplumlarda devletin hemen bunlardan başka hiçbir rolü yoktur. Kuşkusuz bu işlevler o toplumlarda bugünkü gibi anlaşılmıyorlardı; ama bu yüzden başka nitelikte değillerdi. Bay Spencer'in işaret ettiği bu baskıcı müdahele, yargı erkinin işleyiş biçimlerinden yalnızca bir tanesidir. Dine, toplumsal konuma, her türden geleneklere yapılan saldırıları cezalandırmakla devlet, bugün bireylerin yaşamını ya da mallarını koruyan yargıçlarımızın yerine getirdiği görevin aynısını yapmaktaydı. Bunun tersine olarak, daha yukarı tipte toplumlara doğru yaklaşıldıkça, devletin görevleri de gittikçe daha değişken ve çok sayıda olmaktadır. İlke olarak çok yalın olan yargı organı bile gittikçe daha farklılaşmakta, değişik mahkemeler, ayrı ayrı yargıç kurulları kurulmakta, her birinin rolü ve karşılıklı ilişkileri belirlenmektedir. Eskiden dağınık durumda olan birçok işlev, belli yerlerde toplanmaktadır. Gençlerin eğitimine özen göstermek, genel sağlığı korumak, toplumsal yardımlaşma kurumlarını yönetmek, ulaştırma ve haberleşme yollarını işletmek, giderek merkezi organın eylem alanına giriyor. Bunun sonucu olarak merkezi organ gelişiyor ve buna koşut olarak yavaş yavaş bütün ülke yüzeyinde, eskinin yerel organlarının yerine geçen ya da kendisi onlara benzeyen gittikçe daha sıkı ve daha karmaşık bir örgütlenme ağı kuruyor. İstatistik birimleri, organizmanın derinliklerinde neler olup bittiğini ona bildiriyorlar. Uluslararası ilişkilerin aygıtı olan diplomasi de durmadan daha büyük boyutlara ulaşıyor. Boyutları ve onunla orantılı olarak işlevlerinin çokluğu yönünden genel yararı ilgilendiren büyük kredi kuruluşları gibi kurumlar oluştukça, devlet de onlar üzerinde ılımlılaştırıcı bir etkide bulunuyor. Son olarak da Bay Spencer'in gerilemekte olduğunu belirttiği askeri örgütün, tam tersine, durmaksızın gelişmekte ve merkezileşmekte olduğu görülüyor.

Tarihin verileri bu gelişimi öylesine açık bir biçimde ortaya koyuyor ki, onu kanıtlamak için daha çok ayrıntıya girmek bize gerekli görünmüyor. Her türlü merkezi otoriteden yoksun

oymaklarla merkezileşmiş oymaklar, bunlarla Kentler, Kentlerle feodal toplumlar, feodal toplumlarla günümüzün toplumları karşılaştırıldığında, az önce genel ilerleyişini anlattığımız gelişmenin başlıca aşamalarını adım adım izlemiş oluruz. Görüldüğü gibi hükümet organının günümüzdeki boyutlarını, beklenmedik koşulların sonucu hastalıklı bir durum olarak görmek, her açıdan yanlıştır. Her şey onun, yukarı toplumların doğrudan doğruya yapısından ileri gelen normal bir olgu olduğunu göstermektedir, çünkü toplumlar bu tipe yaklaştıkça o da düzenli ve sürekli bir biçimde ilerlemektedir.

Ayrıca, yaklaşık bir biçimde de olsa, onun işbölümünün ve toplumları parçacıl tipten örgütlü tipe dönüştüren değişimin ilerlemesinin sonucu olduğu da gösterilebilir.

Her parça kendine özgü bir yaşamı olduğu sürece, büyük toplum içinde küçük bir toplum oluşturur ve dolayısıyla tıpkı büyük toplum gibi kendi özel düzenleyici organları bulunur. Ama bunların yaşam gücü, zorunlu olarak, bu yerel yaşamın yoğunluğuyla orantılıdır; bu nedenle yerel yaşam zayıfladıkça onların da zayıflaması kaçınılmazdır. Ama biz, parçacıl örgütlenişin sürekli silinişiyle birlikte bu zayıflamanın olduğunu biliyoruz. Merkezi organ, kendisini sınırlayan güçlerin zayıflaması nedeniyle, önünde giderek daha az engel kaldığından gelişmekte ve yapmakta olduğu işlevlere benzeyen, ama o zamana kadar yapanlarca artık yerine getirilemeyen işlevleri de üzerine almaktadır. Bu yerel organlar, bireyliklerini koruyup dağınık biçimde kalmak yerine, merkezi aygıta katılmakta ve toplumun büyümesi ve bütünleşmenin ölçüsüyle orantılı olarak onun içinde erimekte ve büyümektedirler. Başka deyişle toplumlar daha yukarı bir tipe yükseldikçe merkezi organ da o ölçüde büyümektedir.

Bu olay mekanik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır ve yararlıdır, çünkü yeni durumun gereklerini karşılamaktadır. Toplum birbirinin benzeri parçalardan kurulu olmaktan çıktığı ölçüde, düzenleyici aygıtın da parçacıl özerk organların yi-

nelenişi olmaktan çıkması gerekli olur. Ancak, normal olarak devletin, ne türden olursa olsun bütün düzenleyici organları değil, yalnız kendininkilerle aynı nitelikte olan, yani genel yaşamı yönlendiren organları içine aldığını söylemek istiyoruz. Ekonomik işlevler gibi özel işlevleri yöneten organlara gelince, onlar devletin çekim alanı dışındadırlar. Onların da kendi aralarında aynı nitelikte bir bileşim olabilirse de onlarla merkezi organ arasında olmaz; ya da en azından, daha yukarı merkezlerin etkisi altına girerlerse de onlardan ayrı kalırlar. Omurgalı canlılarda beyin-ve-omurga dizgesi çok gelişkin olup büyük sempatik dizge üzerinde etkili olur, ama ona büyük bir özerk alan da bırakır.

İkinci olarak, toplum parçalardan kurulu olduğu sürece, bu örgütleniş ne kadar güçlü ise parçalardan birinde olan bir şeyin ötekilere yansıması olasılığı da o denli küçüktür. Petek düzeni, doğal olarak toplumsal olayların ve sonuçlarının yerelleşmesine yol açar. Bir polip topluluğunda bireylerden biri, ötekiler hiç etkilenmeden, hasta olabilir. Toplum bir organlar dizgesinden kurulu olunca artık durum böyle olamaz. Karşılıklı bağımlılıkları nedeniyle birini etkleyen bir şey ötekilere de ulaşmakta ve böylece biraz önem taşıyan her değişim genel bir ilgi konusu olmaktadır.

Bu genelleşme iki ayrı durum nedeniyle daha da kolaylaşmaktadır: İş bölündükçe, her toplumsal organın içerdiği ayrı parçaların sayısı da azalır. Büyük sanayi küçük sanayinin yerini aldıkça değişik işletmelerin sayısı azalır; her birinin göreli önemi artar, çünkü bütünün daha büyük bir kesimini temsil eder; bu nedenle onun içinde olanların toplum üzerinde çok daha geniş kapsamlı karşı etkileri olur. Küçük bir işliğin kapanması, dar bir çevre dışında duyumsanmayacak ölçüde çok sınırlı bir rahatsızlığa yol açar; büyük bir sanayi kuruluşunun başarısızlığı ise, bunun tersine, kamusal çapta bir huzursuzluğa neden olur. Öte yandan işbölümünün ilerlemesi toplumsal kütlenin daha büyük ölçüde merkezileşmesine yol açtığından, aynı

dokunun, aynı organın ya da aynı aygıtın değişik kesimleri arasında etkilenme olaylarını daha da kolay kılıcı daha sıkı bir bağ oluşur. Bir noktada doğan bir devinim hızla ötekilere iletilir; bugün, örneğin bir meslek topluluğu içinde bir işbırakımı deviniminin ne büyük hızla yayıldığına bakmak yeter. Ama bir ölçüde genel nitelik taşıyan bir rahatsızlığın üst merkezlerde yankı yapmaması olanaksızdır. Bu merkezler çok acı duyarak etkilendiklerinden, işe karışmak zorunda kalırlar; yukarı düzeyde toplum tiplerine gelindikçe bu karışma da o kadar sık olur. Ama bunun için de sözü edilen merkezlerin gerektiği biçimde örgütlenmeleri gereklidir; organizmanın değişik bölgeleriyle ilişkide bulunacak biçimde, işleyişleri kimi durumda olağanüstü büyük etkiler doğurabilecek kimi organları daha yakından kendilerine bağlayacak biçimde her yönde dallarını genişletmeleri gerekir. Tek sözcükle, işlevleri daha çok ve daha karmaşık olduğundan, kendilerine temel oluşturan organın ve onları düzenleyen hukuk kurallarının da gelişmesi zorunlu olur.

Bay Spencer, toplumlarda ve organizmalarda üst merkezlerin gelişiminin ters yönde olduğunu kabul etmekle kendi kuramıyla çeliştiği yolundaki sıkça yöneltilen eleştiriyi yanıtlarken, organdaki bu farklı değişmelerin işlevdeki benzer değişmelerle bağlantılı olduğunu söylüyor. O'na göre beyin-omur dizgesinin işlevi, bireyin dışarıyla bağlarını düzenlemek, avını yakalamak ya da düşmandan korunmak için yapacağı devinimleri birleştirmektir[272]. Saldırı ve savunma aygıtı, bu dış ilişkilerin çok gelişkin olduğu en yüksek düzeydeki organizmalarda kuşkusuz çok büyük oylumludur. Komşularıyla sürekli bir çatışma ortamında yaşayan askeri toplumlarda da durum böyledir. Buna karşılık sanayileşmiş toplumlarda savaş durumu istisnadır; toplumsal ilgiler temelde iç yaşama yöneliktir; dış ilişkileri düzenleyen aygıt, artık aynı varlık gerekçesine sahip olmadığı için, zorunlu olarak geriler.

Ama bu açıklamada, iki yanlı bir yanlışlık var.

(272) *Essais de morale*, s. 179.

Önce, yıkıcı bir içgüdüsü olsun ya da olmasın, her organizma, karmaşıklığı ölçüsünde artan sayıda ilişkiler kurduğu bir ortamda yaşar. Bu durumda, eğer toplumlar daha barışçıl oldukça düşmanlık ilişkileri azalıyorsa, onların yerine başka ilişkiler geçiyor demektir. Sanayi toplumları arasındaki alışveriş, ne denli savaşkan olursa olsunlar aşağı toplulukların aralarında kurdukları alışveriş ilişkisinden değişik bir nitelikte gelişir. Burada doğrudan doğruya bireyler arasında kurulan alışverişten değil, toplumsal bütünlükleri birbirine bağlayan alışverişten söz ediyoruz. Her toplumun, başka toplumlara karşı, silahla değilse en azından görüşmelerle, birleşmelerle, sözleşmelerle savunması gereken genel yararları vardır.

Bundan başka, beyinin yalnızca dış ilişkileri yönettiği doğru değildir. Kimi kez organların durumunu tümüyle iç yollardan değiştirebildiği gibi, dışardan etkide bulunduğunda da yine iç yapı üzerinde etkide bulunur. Gerçekten de, en içerlerdeki organlar bile ancak dışardan alınan gereçler yardımıyla işleyebilirler; beyin bu gereçler üzerinde tam egemenlik sahibi olduğuna göre, bütün organizma üzerinde her an etkide bulunuyor demektir. Midenin beyinden komut alarak çalışmadığı söyleniyor; ama barsaklardaki sağımsal devinimler için besinlerin varlığı yeterlidir. Besinler ise beyin istediği için vardırlar ve orada beyinin seçip saptadığı tutar ve nitelikte bulunurlar. Yüreğin vuruşlarını buyuran beyin değildir, ama uygun bir işlemle onları yavaşlatıp hızlandırabilir. Beyinin yaptığı düzenlemelerden birine uğramayan hiçbir doku yoktur denilebilir; ve canlı daha gelişkin türde oldukça beyinin bu egemenliği de o ölçüde geniş ve derin olmaktadır. Bu, gerçekten de, onun gerçek rolünün yalnız dışarıyla ilişkileri değil, yaşamın tümünü yönetmek olduğunu gösterir: Demek ki yaşamın kendisi zenginleşip yoğunlaştıkça, beyinin işlevi de karmaşıklaşıyor. Toplumlar açısından da durum böyledir. Hükümet organının toplumdaki yerinin dar ya da geniş oluşu, halkların az ya da çok barışçıl olmasından dolayı değildir; işbölümündeki ilerlemele-

rin sonucu olarak, toplumların giderek daha çok sayıda ve giderek daha çok birbirine bağlı değişik organlara sahip oluşlarından dolayıdır.

IV

Aşağıdaki önermeler, çalışmamızın bu bölümünü özetlemektedir.

Toplumsal yaşamın iki kaynağı var: Bilinçlerde benzerlik ve toplumsal işbölümü. Birincisinde birey toplumsallaşıyor; çünkü, kendine özgü bireyliği bulunmadığından benzerleri gibi aynı topluluk türü içine karışıyor; ikincisinde ise, kendisini ötekilerden ayırt eden kişisel bir görünümü ve etkinliği olmakla birlikte, onlardan farklılaştığı ölçüde onlara ve dolayısıyla onların birleşmesinden oluşan topluma bağımlı olmaktadır.

Bilinçlerin benzerliği, baskıcı önlemlerin uyandırdığı korku eşliğinde herkese aynı inanç ve uygulamaları dayatan hukuk kurallarını doğurmaktadır; bu benzerlik ne kadar büyükse, toplumsal yaşam o kadar çok dinsel yaşamla karışmakta, ekonomik kurumlar da o kadar çok komünizme yaklaşmaktadır.

İşbölümü ise bölünen işlevlerin niteliğini ve aralarındaki bağları belirleyen hukuk kuralları doğurmaktadır; bu kurallara aykırılık, ceza niteliğinde olmayan birtakım onarıcı önlemlerin alınmasını gerektirir.

Bu iki türlü hukuk kuralları topluluğuna bir de yalnızca ahlaki nitelikteki kurallar topluluğu eşlik eder. Ceza hukukunun çok geniş kapsamlı olduğu yerde, toplum ahlakı da çok geniş kapsamlıdır; bu, kamuoyunun denetimi altına konulmuş birçok toplumsal uygulama kalıpları var demektir. Düzeltici hukukun çok gelişkin olduğu yerde ise her meslek için ayrı bir meslek ahlakı bulunur. Aynı işi yapanlar arasında, bu sınırlı topluluğun tümünü kapsayan ve yasal yaptırımları olmaksızın kendisine uyulmasını sağlayan yaygın bir kamuoyu bulunur. Aynı memurlar topluluğunda ortaklaşa olan ve o meslek örgü-

tünün kınamasına uğramadan hiç kimsenin aykırı davaranamayacağı gelenekler ve âdetler vardır[273]. Bununla birlikte bu ahlak, iki tür hukuku birbirinden ayıran farklara benzer farklarla önceki ahlaktan ayırılır. Gerçekten de toplumun belli bir bölgesiyle sınırlıdır; ayrıca birlikte taşıdığı yaptırımların cezalandırıcı niteliği, belirgin ölçüde daha hafiftir. Mesleki yanlışların karşılaştığı kınama, kamu ahlakına aykırı davranışlara karşı gösterilenden çok daha zayıftır.

Bununla birlikte meslek ahlak ve hukukunun kuralları da öteki kurallar gibi bağlayıcıdır. Bireyi, onun kişisel olarak oluşturmuş olmadığı amaçlar doğrultusunda davranmaya, ödünler vermeye, uzlaşmalara razı olmaya, kendininkinin üstünde yer alan çıkarları göz önünde tutmaya zorlamaktadır. Bunun sonucu olarak, işbölümünün en tam olduğu yerde bile toplum, birbiri üzerine konulmuş ve aralarında yalnız dışsal ve geçici ilişkiler bulunan bir atomlar yığını durumuna gelmez. Toplumun üyeleri arasında, birbirleriyle alışveriş ettikleri kısa anların çok ötesine uzanan bağlar vardır. Onların yaptıkları işlevlerin her biri, sürekli olarak ötekilere bağımlı olup onlarla dayanışma içinde bir dizge oluşturur. Böylece de, seçilen işin doğasından sürekli ödevler doğar. Şöyle bir ailesel ya da toplumsal işlevi yerine getirdiğimiz için, uymamaya hakkımız olmayan bir yükümlülükler ağı içine girmiş oluyoruz. Özellikle bir organ var ki, ona karşı bağımlılığımız durmadan büyümektedir: Bu organ Devlettir. Onunla ilişkiye girdiğimiz noktalar da, onun bizleri ortaklaşa dayanışma duygusuna çağırma durumları da çoğalmaktadır.

Görüldüğü gibi elcillik, Bay Spencer'in istediği gibi, toplumsal yaşamımızın hoş bir süsü olmaya yazgılı değildir; tersine toplumun gittikçe daha önemli temeli olacaktır. Gerçekten de ondan vazgeçmemize olanak var mıdır? İnsanlar aralarında uyuşmadan, dolayısıyla da karşılıklı özverilerde bulunmadan,

(273)Her türlü ahlaki ceza gibi bu kınama da kimi dışa-vurulu davranışlarda anlatıma kavuşur (disiplin cezaları, meslekten atma, ilişkileri yitirme, vb.).

güçlü ve kalıcı biçimde birbirlerine bağlanmadan birlikte yaşayamazlar. Her toplum, ahlaki bir birliktir. Bu özellik örgütlü toplumlarda kimi açılardan daha da belirgindir. Birey kendi kendine yeterli olmadığından, kendisine gerekli olan her şeyi toplumdan alır; kendisi de toplum için çalışmakta olduğu gibi. Böylece içinde bulunduğu bağımlılık durumuyla ilgili olarak çok güçlü bir duygu oluşur: Birey kendi değerinin ne olduğunu belirlemeye, yani kendisini bir bütünün ancak bir parçası, bir organizmanın bir organı olarak görmeye alışır. Bu gibi duygular, yalnız günlük toplum yaşamının düzenli gelişimini sağlayan ve her gün sergilenen özverileri değil, aynı zamanda yeri geldiğinde tümden vazgeçmeyi ve tam anlamıyla karşılıksız özveride bulunmayı esinlendirecek niteliktedir. Toplum da kendi yönünden, üyelerini artık üzerinde haklara sahip olduğu nesneler olarak değil, kendisiyle vazgeçemeyeceği bir biçimde işbirliği yapan ve kendilerine karşı ödevlerle yükümlü olduğu varlıklar olarak görmeyi öğrenir. Görüldüğü gibi inanç ortaklığından kaynaklanan toplum ile işbirliği temeline dayalı toplumu birbirinin karşıtı gibi görmek ve yalnız birincisinde ahlaki bir nitelik bulup ikincisini yalnızca ekonomik bir kümelenme saymak yanlıştır. Gerçekte işbirliğinin de kendine özgü bir ahlakı vardır. Bundan sonraki bölümde daha iyi görüleceği gibi, yalnızca bu ahlakın günümüz toplumlarında gerekli olan ölçüde henüz gelişmemiş olduğu söylenebilir.

Ama bu ahlak ötekiyle aynı nitelikte değildir. Öteki ahlak birey zayıf olduğu ölçüde güçlüdür. Herkes tarafından hiçbir ayrım gözetilmeksizin uygulanan kurallardan oluşan birinci ahlak, bu yaygın ve tek biçim uygulanıştan dolayı insanüstü ve tartışılmaz bir nitelik almıştır. Öteki ahlak ise, tersine, birey kişiliği güçlendikçe gelişir. Bir işlev ne denli kurallara bağlanmış olursa olsun, daima her bireyin girişimine açık geniş bir alan bırakır. Bu biçimde yaptırıma bağlanmış işlevlerin birçoğunun bile kökeninde istence dayalı bir seçim bulunur. Mesleğimizi, hatta kimi aile-içi işlevlerimizi kendimiz seçeriz. Kuşkusuz ka-

rarımız bir kez içimizden çıkıp toplumsal sonuçlarda anlatıma kavuşacak biçimde dışa vurulduktan sonra artık bizi bağlar: Önceden açıkça istediğimizi bildirmiş olmadığımız ödevlerin yükü altına gireriz. Yine de onları doğuran, istence dayalı bir eylemdir. Son olarak bir de, bu davranış kuralları ortak yaşamın koşullarıyla değil, meslek yaşamının değişik biçimleriyle ilişkili olduğundan, bundan dolayı bile deyim yerindeyse daha maddi bir nitelik taşırlar ve uyulması zorunlu olmakla birlikte insan eylemleriyle değiştirilmeye daha açıktırlar.

Görüldüğü gibi toplumsal yaşamın iki büyük akımı vardır ve her birine karşılık düşen ve yine onlar kadar birbirinden farklı olan iki ayrı yapı tipi vardır.

Bu akımlardan toplumsal benzerliklerden ileri geleni, başlangıçta tek ve rakipsizdir. O zaman doğrudan doğruya toplumun yaşamıyla karışmış durumdadır; daha sonra, azar azar, belli yönlerde akmaya başlar, seyrekleşir. Oysa ikincisi durmadan büyür ve genişler. Böylece parçacıl yapı, hiçbir zaman tam olarak ortadan kalkmaksızın, artan ölçüde ötekiyle örtülür.

Bu ters yönlü değişme ilişkisini saptamış bulunuyoruz. Bundan sonraki kitapta onun nedenlerini bulacağız.

İKİNCİ KİTAP

NEDENLER VE KOŞULLAR

BÖLÜM I

İŞBÖLÜMÜNDE VE MUTLULUKTA İLERLEMELER

İşbölümündeki ilerlemelerin nedenleri nelerdir?

Kuşkusuz işbölümünün olası bütün biçimlerini açıklayabilecek tek bir formül bulmak söz konusu değildir. Böyle bir formül yoktur. Her özel durumun bağlı olduğu ve ancak özel bir inceleme sonunda saptanabilecek özel nedenler vardır. Çözmeyi amaçladığımız sorun daha dar kapsamlıdır. İşbölümünün zaman ve yer koşullarına göre aldığı değişik biçimleri bir yana bırakacak olursak, geriye şu genel olgu kalır: İşbölümü tarih boyunca düzenli olarak ilerlemiştir. Bu olgunun kuşkusuz aynı biçimde sürekli nedenleri vardır ve biz onları araştıracağız.

Bu neden, işbölümü toplumların dengesini korumaya katkıda bulunurken yol açtığı etkileri önceden tasarlayan bir düşünce olamaz. Bu, herkesin anlayamayacağı ölçüde uzak bir tepkidir; insanların çoğu onun farkında değildirler. Herhalde, ancak işbölümü çok ilerlemiş olduğunda hissedilmeye başlar.

En yaygın olan kurama göre bu tepkinin tek nedeni, insanın kendi mutluluğunu durmaksızın arttırma isteğidir. Gerçekten bilindiği gibi iş bölündükçe verim de artmaktadır. Böylece bize sunduğu kaynaklar artmakta ve daha yüksek nitelik kazanmaktadır. Bilim daha iyi ve daha çabuk yapılmaktadır; sanat yapıtları sayıca artmakta ve daha incelmektedir; sanayi daha çok üretmekte ve ürünler de daha yetkin olmaktadır. İnsanın da bütün bunlara gereksinimi vardır; öyleyse bunlara ne kadar çok sahip olursa o ölçüde çok mutlu olacağı ve bundan dolayı onları elde etmeye doğal bir biçimde yönelik olduğu söylenebilir.

Bu varsayım bir kez ortaya atıldıktan sonra işbölümünün nasıl düzenli bir biçimde ilerlediği kolaylıkla açıklanıyor; koşullarda kolayca tasarlanabilecek bir elverişli durumun insanlara bu yararların bir bölümünü göstermeye yettiği, onları bu yararları tam olarak kullanmak için o elverişli durumu durmadan daha da genişletmeye yönelttiği söyleniyor. Demek ki işbölümü, yalnızca bireysel ve ruhsal nedenler dolayısıyla ilerlemektedir. Onun bilimsel açıklamasını yapmak için toplumları ve onların yapılarını incelemek gerekmez: İnsan yüreğinin en yalın ve en temel içgüdüsü onu açıklamaya yeter. Bireyi durmadan daha çok uzmanlaşmaya iten şey, mutluluk gereksinimidir. Kuşkusuz her uzmanlaşma birçok bireyin aynı zamanda var olmasını ve katılmasını gerektirdiği için, bir toplum olmadan olanaklı değildir. Ama toplum işbölümünün belirleyici nedeni değil, yalnızca onun gerçekleşme aracı, bölünen işin örgütlenmesi için zorunlu olan gereçtir. Hatta toplum bu olayın nedeninden çok, sonucudur. Toplumların ortaya çıkmasına işbirliği gereksiniminin yol açtığı sık sık söylenmiyor mu? Öyleyse toplumlar, işin bölünebilmesi için oluşurlar, yoksa iş toplumsal nedenler yüzünden bölünmez.

Bu açıklama siyasal ekonomi alanında klasikleşmiştir. Üstelik çok yalın ve çok apaçık bir açıklama önerisi olduğundan, birçok düşünürü kendine çeliyor ve onlarca bilinçdışı bir biçimde kabul ediliyor. Bu nedenle her şeyden önce bu açıklamayı incelemek gerekiyor.

I

Açıklamanın üzerine dayandığı öncül önermesinden daha az kanıtlanmış hiçbir şey yoktur.

Çalışmanın üretici gücüne hiçbir ussal sınır konulamaz. Kuşkusuz tekniğin, sermayenin vb. durumu bu sınırı etkiler. Ama deneylerle kanıtlandığı üzere bu engeller her zaman için geçicidirler ve her yeni kuşak bu sınırı, bir önceki kuşağın durduğu yerin ötesine itmektedir. Birgün ötesine geçilemeyecek

en son sınıra varsa bile –ki, bu da tümden dayanaksız bir varsayımdır–, en azından arkasında çok geniş bir gelişme alanı bıraktığı daha şimdiden kesindir. Öyleyse, varsayıldığı gibi mutluluk işbölümüyle birlikte artıyorsa, sınırsız bir biçimde artabilmesi ve en azından bu artışların işbölümündeki ilerlemelerle orantılı olması gerekir. Mutluluk, elverişli uyaranların çoğalıp yoğunlaşmasıyla birlikte artıyorsa, insanın da daha çok mutlu olmak için daha çok üretmek istemesi doğal olur. Ama gerçekte bizim mutlu olma gücümüz çok sınırlıdır.

Nitekim zevkin, ne aşırı güçlü, ne de aşırı zayıf bilinç durumlarıyla birlikte gitmediği, bugün genellikle kabul edilen bir gerçektir. İşlevsel etkinlik yetersiz olduğunda acı duyulmaktadır; ama aşırı bir etkinlik de aynı sonuçları doğuruyor[274]. Hatta kimi fizyologlar, acının aşırı yoğun bir sinirsel titreşime bağlı olduğuna inanıyorlar[275]. Demek ki zevk, bu iki aşırılığın arasında yer alıyor. Bu önerme ayrıca Weber ve Fechner yasasının da bir sonucudur. Bu deneycilerin konuya ilişkin olarak önerdikleri matematiksel formülün kesinliği tartışmaya açık ise de, en azından bir duygunun geçirebileceği yoğunluk değişmelerinin iki sınır arasında kaldığını tartışma götürmez biçimde ortaya koymuşlardır. Eğer uyaran aşırı zayıf ise duygu duyulmaz; ama bir ölçüyü aştığında artışlar azar azar, ama artık algılanamayacakları bir noktaya gelinceye değin etkilerini gösterirler. Ama bu yasa, zevk diye adlandırılan dugyu türü için de geçerlidir. Hatta başka türden duygular için ortaya atılmazdan çok önce, zevk ve acı duyguları için önerilmiştir: Bernouilli onu en karmaşık duygular için uyguladı; Laplace da onu aynı doğrultuda yorumlayarak fiziksel zenginlikle ahlaki zenginlik arasındaki ilişki biçiminde anlattı[276]. De-

(274)Spencer, *Psychologie*,I, s. 283. – Wundt, *Psychologie physiologique*, I, Bl. x, §1.

(275) Richet. Bknz.: *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*'de yayınlanan *Douleur* başlıklı makalesi.

(276)Laplace, *Théorie analytique des probabilités*, Paris, 1847, s. 187, 432. – Fechner, *Psychophysik*, I, 236.

mek ki aynı zevk duygusunda olabilecek yoğunluk değişmeleri sınırlıdır.

Dahası var. Ilımlı yoğunluktaki bilinç durumları genellikle hoşa gider nitelikte ise de, hepsi zevk üretmeye eşit ölçüde elverişli koşullar sunmazlar. Hoşa giden etkinliğin alt sınır dolaylarında geçirdiği değişmeler, saltık değer olarak, çok güçlü zevk duyguları doğuramayacak ölçüde küçüktür. Bunun tersine, algılanmama noktasına, yani en yüksek sınırına yaklaştığında artış büyüklüklerinin göreli değeri çok küçülür. Çok küçük sermayesi olan bir insan, onu, durumunu duyumsanabilir ölçüde değiştirecek oranlarda kolayca arttıramaz. Bu yüzden de ilk arttırımlar, çok az sevinç doğururlar: Çünkü durumu düzeltemeyecek kadar küçüktürler. Sağladıkları önemsiz yararlar, yol açtıkları yoksunlukları karşılayacak ölçüde değildir. Bunun gibi, aşırı varlıklı bir insan da ancak aşırı büyüklükte yararlardan zevk alır, çünkü onların önemini zaten sahip bulunduğu ile ölçer. Ortalama büyüklükteki zenginlikler bakımından durum çok değişiktir. Burada değişmelerin hem saltık hem de göreli büyüklüğü, zevk duyulması için en elverişli koşullardadır; çünkü yeterince önemli olmaları kolaydır, ama değerlerinin bilinmesi için olağanüstü büyüklükte olmaları gerekmez. Değerlerini ölçmeye yarayan ölçü birimi, henüz büyük bir değer yitimine uğramalarına neden olacak kadar yüksek değildir. Öyleyse hoşa giden bir uyaranın yoğunluğunun *yararlı* olacak biçimde artması, ancak başlangıçta söyleyemeyeceğimiz kadar yakın sınırlar içinde olanaklıdır; çünkü tüm etkisini ancak hoşlanılan etkinliğin ortalama bölümüne karşılık düşen aralıkta gösterir. Bunun altında ve üzerinde zevk yine vardır, ama kendisini doğuran nedenle orantılı değildir; oysa bu ılımlı bölgede en küçük dalgalanmaların bile tadına varılıp değerleri bilinir. Tümüyle zevke dönüşen uyarının gücünden hiçbir şey eksilmez.[277]

Her uyaranın yoğunluğuna ilişkin olarak söylediklerimiz, onların sayısı için de söylenebilir. Çok sayıda ya da çok az sa-

(277)Bknz.: Wundt, *a.g.y.*

yıda olduklarında da, belli bir canlılık ölçüsünü aştıklarında ya da ona ulaşamadıklarında olduğu gibi, yine hoşa-gider olmaktan çıkarlar. İnsan deneyiminin mutluluğun koşulunu *aurea mediocritas*'ta (ölçülülükte) bulmuş olması nedensiz değildir.

Bundan dolayı, eğer işbölümünün gerçek ilerlemesi yalnızca bizim mutluluğumuzu artırmak için olsaydı, kendisinin de, sonucu olan uygarlığın da çoktan en ileri sınırlarına varmış ve her ikisinin de durmuş olması gerekirdi. Çünkü insanı, zevk almak için en elverişli durum olan bu sınırlı duruma koymak için her türden uyaranları sınırsız bir ölçüde biriktirmek gerekmezdi. Ilımlı bir gelişme, bireylere güçlerinin yeteceği tüm zevkleri sağlamaya yeterdi. İnsanlık, artık bir daha çıkmayacağı durgun bir duruma çabucak ulaşırdı. Hayvanlar bakımından olan budur: Çoğu yüzyıllardan beri değişmemektedir, çünkü bu denge durumuna ulaşmışlardır.

Başka düşünceler de bizi aynı sonuca götürüyor.

Her hoşa giden durumun yararlı olduğu, zevk ile yararlılığın her zaman aynı yönde ve aynı oranda değiştiği kesin olarak söylenemez. Ancak ilke olarak kendisine zarar veren şeylerden hoşlanan bir organizmanın varlığını sürdüremeyeceği de açıktır. Öyleyse çok genel bir gerçek olarak, zevkin zarar verici durumlarla birlikte gitmediği, başka deyişle mutluluğun aşağı yukarı sağlık durumu ile birlikte gittiği söylenebilir. Yalnız kimi fizyolojik ya da ruhsal bozukluklara uğramış varlıklar, hastalıklı durumlardan zevk alırlar. Ama sağlık da ortalama bir etkinlik durumudur. Gerçekten de bütün işlevlerin uyum içinde gelişmesini gerektirir; işlevlerin uyumlu gelişimi de ancak birbirlerini ölçülü kılmaları, başka deyişle karşılıklı olarak birbirlerini belli sınırların ötesine geçmekten alıkoymaları koşuluyla olanaklıdır; çünkü o sınırların dışına çıkıldığında zevk biter, hastalık başlar. Herhangi bir varlığın tüm yeteneklerinin birlikte gelişimi ise, ancak o birey için doğuştan belirli çok sınırlı bir ölçü içinde olanaklıdır.

İnsanda mutluluğu sınırlayan şeyin ne olduğu böylece anlaşılıyor: İnsanın tarihin her anındaki yapısı. Huyu, fiziksel ve manevi gelişiminin ulaştığı ölçü, onun için aşamayacağı bir en yüksek etkinlik sınırı gibi bir en yüksek mutluluk sınırı koyar. Yalnızca organizma söz konusu olduğunda bu önerme hemen hiç tartışma götürmemektedir: Vücudun gereksinimlerinin sınırlı olduğu, bundan dolayı da fiziksel zevkin sınırsız biçimde artamayacağı herkesçe kabul edilir. Ama manevi etkinliklerin bu bakımdan istisna oluşturduğu söyleniyor. "Cezalandırma ve baskı altına almada, ... özveri ve iyilikseverliğin en ileri boyutlarında, gerçeğin ve güzelin tutku ve heyecanla aranmasında hiçbir acı duyulmaz. Açlık belli tutarda bir yiyecekle giderilir; ama akıl belli tutarda bilgi ile doyurulmaz.[278]"

Bu görüş, bilincin de organizma gibi bir denge oluşturan işlevler dizgesi olduğunu ve ayrıca bağımlı olduğu bir organik temelle bağlantılı olduğunu unutmaktan ileri gelmektedir. Gözlerin dayanamayacağı bir aydınlık derecesi olduğu halde aklın dayanamayacağı bir aydınlık derecesi olmadığı söyleniyor. Oysa aşırı bilgi yukarı sinir merkezlerinin abartılı ölçüde gelişmesi olmadan elde edilemez; bu ise ancak acı verici bozukluklarla birlikte olabilir. Demek ki zararı görülmeden aşılması olanaksız bir en yüksek (*maxima*) sınır vardır ve ortalama beyinle birlikte değiştiğinden, insanlığın başlangıçlarında çok düşük düzeydeydi; bu nedenle de çok çabuk ulaşılmıştı. Ama anlama bizim yetilerimizden yalnızca birisidir. Bu yüzden de belli bir ölçünün ötesinde gelişimi, ancak duygularımızı, inançlarımızı, yaşama alışkanlıklarımızı sarsarak uygulamaya ilişkin yetilerimizin zararına olmak üzere gerçekleşebilir. Böyle bir denge bozulması ise rahatsızlığa yol açmadan olamaz. En kaba dinin izleyicileri kendilerine öğretilen ilkel evren anlayışı ve felsefeden zevk alırlar; biz onlara birdenbire bizim bilimsel görüşlerimizi ulaştıracak olursak, bu görüşlerin üstünlüğü ne denli tartışma götürmez olursa olsun, onları o zevkten hiç gide-

(278)Rabier, *Leçons de philosophie*, I, s. 479.

rilemeyecek biçimde yoksun kılmış oluruz. Tarihin her anında ve her bireyin bilincinde aydınlık düşünceler, tartılıp biçilmiş kanılar, tek sözcükle bilim için belli bir yer vardır ve olağan durumda bu yer o sınırı aşamaz.

Ahlak alanında da durum böyledir. Her halkın içinde yaşadığı koşullarla belirlenen bir ahlakı vardır. Bu nedenle örgüt düzenini bozmadan ona, ne denli yüksek olursa olsun, bir başka ahlak kazınamaz. Böyle bozulmaları ise bireylerin acılar içinde duyumsamaması olanaksızdır. Ama her toplumun ahlakı, kendi başına alındığında, önerdiği erdemlerin sınırsız gelişimini içermez mi? Kesinlikle hayır. Ahlaklı davranmak, ödevini yerine getirmek demektir ve her ödev sınırlıdır. Başka ödevlerle sınırlanmıştır; insan kendi kendisinden uzaklaşmadıkça kendisini başkasına tam olarak veremez; bencilliğe düşmeden de kendi kişiliğini aşırı ölçülerde geliştiremez. Öte yandan ödevlerimizin tümü doğamızın başka gereksinimlerince sınırlanmıştır. Davranışın kimi biçimlerinin, ahlakın ayırt edici özelliği olduğu üzere, bu buyurucu düzenlemeye uyması gerekmekle birlikte, bu düzenlemeye doğaları gereği aykırı olan, ama yine de temel önem taşıyan başka kimi davranış biçimleri de vardır. Ahlak, sanayi, ticaret, vb. etkinliklerini, onları kötürüm etmeden, sınırsız biçimde yönetemez. Ama bu etkinlikler yine de yaşamsal önemdedirler. Örneğin zenginliği ahlaka aykırı saymak, onu en üstün iyilik olarak görmekten daha az zararlı bir yanlışlık değildir. Görüldüğü gibi ahlakta da aşırılıklar olabilir ve bundan en önce ahlakın kendisi zarar görür; çünkü, konusu doğrudan doğruya bizim maddi yaşamımızı düzenlemek olduğundan, kendi uygulanma alanını daraltmadan bize bu maddi yaşam alanından yüz çevirtemez.

Düzenlenmiş olmadığı için estetik-ahlaki etkinliklerin her türlü sınırlamadan bağımsız gibi göründüğü doğrudur. Ama gerçekte tam anlamıyla ahlaki etkilerle sıkı sıkıya sınırlanmıştır; çünkü belli bir ölçüyü taşması, ancak ahlakın zararına olabilir. Güçlerimizin pek çoğunu gereksiz şeyler için harcayacak

olursak, zorunlu şeyleri yapacak gücümüz kalmaz. Ahlakta tasarımsal şeylere aşırı yer verilecek olursa, zorunlu ödevler kaçınılmaz biçimde savsaklanmış olur. İnsanın kendi koyduğu kurallar dışında kural tanımadan davranmaya aşırı alışması durumunda, her türlü kural katlanılmaz görünmeye başlar. Aşırı idealizm ve ahlak yüceliği ardında koşma, çoğu kez insanın artık günlük ödevlerini yerine getirmekten zevk almamasına yol açar.

Her türlü estetik etkinlikler için de genellikle aynı şey söylenebilir; bunlar da ancak ılımlı olduklarında sağlıklıdırlar. Oyun oynamak gereksinimi, başka bir amaç gütmeksizin yalnızca hareket etmiş olmak zevki için hareket etmek, ciddi yaşamın savsaklanmasına yol açmadan belli bir sınırın ötesine geçemez. Aşırı bir sanatsal duyarlılık, yaygınlaşması durumunda toplum için tehlike oluşturması kaçınılmaz hastalıklı bir durumdur. Gerçi aşırılığın başladığı sınır halktan halka, toplumsal ortamdan ortama değişir; toplumun gelişme düzeyi ya da kültür ortamı düşük oldukça bu sınır da erken başlar. Köylü, yaşam koşulları ile uyum içinde ise, aydın kişi için normal olan estetik zevklere kapalıdır ve kapalı olması gerekmektedir. Uygar insan ile ilkel insanın karşılıklı durumları da böyledir.

Zihinsel lüks için durum böyle olunca, maddi lüks için de böyle olacağı çok daha doğaldır. Fiziksel olduğu kadar bütün zihinsel ve ahlaki gereksinimlerimiz için de aşırı ölçüde ötesine geçilemeyecek normal bir yoğunluk derecesi vardır. Tarihin her ânında bilim, sanat ve gönenç için duyduğumuz istek, iştahlarımız gibi belirlidir ve bu ölçünün ötesine geçecek her şey ya bizim ilgisiz kalmamıza ya da acı duymamıza neden olur. Babalarımızın mutluluğu ile kendi mutluluğumuz karşılaştırılırken büyük ölçüde unutulan husus işte budur. Sanki bizim bütün zevklerimiz onların da zevki olabilirmiş gibi düşünüyoruz; ve bizim yararlanmakta olduğumuz, onların ise bilmediği bütün bu uygarlık inceliklerini düşünürken onlara yazgılarından dolayı acıyoruz. Onların bu zevkleri tatmalarına olanak

bulunmadığını unutuyoruz. Onların işin üretimsel gücünü arttırmak için onca zahmetlere katlanması, gözlerinde hiçbir değer taşımayan kimi malları elde etmek için değildi. Bu malların değerini bilebilmeleri için, her şeyden önce sahip olmadıkları zevkler ve alışkanlıklar edinmeleri, başka deyişle doğalarını değiştirmeleri gerekirdi.

İnsanlığın içinden geçtiği dönüşümlerin tarihi, atalarımızın gerçekten tam da böyle yaptıklarını gösteriyor. Daha büyük bir mutluluğa olan gereksinimin işbölümünün gelişimini göz önünde bulundurabilmesi için, insan doğasında giderek artan biçimde gerçekleşen değişimlerin de nedeni olması, daha mutlu olmak için insanların da dönüşümden geçmesi gerekir.

Ama bu dönüşümlerin en sonunda böyle bir sonuç vereceği düşünülse bile, onların bu amaç için gerçekleşmiş olması olanaksızdır; bundan dolayı başka bir nedene bağlıdırlar.

Gerçekten de ister birdenbire, isterse hazırlıklı olsun, yaşam biçimindeki bir değişim her zaman acılı bir bunalım demektir, çünkü önceden kazanılmış olan ve direnen güdülere saldırı niteliği taşır. Bütün bir geçmiş bizi geride tutmaya çalışırken, geleceğe ilişkin en güzel beklentiler bizi ileriye doğru çeker. Zamanın bizde yerleştirdiği ve örgütlediği alışkanlıkları söküp atmak, her zaman büyük emek gerektiren bir işlemdir. Yerleşik yaşamın göçebe yaşama oranla daha çok mutluluk fırsatları sunduğu düşünülebilir. Ama eğer yüzyıllardan beri göçebelikten başka bir yaşam sürdürülmemişse, ondan kolaylıkla kopulamaz. Bunun gibi, söz konusu dönüşümler ne denli yüzeysel olursa olsunlar, bir bireyin yaşamı onları gerçekleştirmeye yetmez. Birçok kuşağın yapmış olduğu bir işi bir kuşaklık zaman içinde ortadan kaldırmak, eski insanın yerine yeni bir insan koymak olanaksızdır. Toplumlarımızın bugünkü durumunda iş yalnız yararlı değil, aynı zamanda zorunludur; herkes bunu çok iyi anlıyor, bu gereksinim çoktan beri duyuluyor. Yine de zevki düzenli ve sürekli bir işte bulanlar, görece hâlâ çok az sayıdadırlar. İnsanların çoğu için iş hâlâ katlanılmaz bir

köleliktir; ilkellik çağlarının aylaklığı onlar için eski çekiciliklerini yitirmiş değil. Görüldüğü gibi bu dönüşümler çok uzun süreler boyunca hiçbir kazanım sağlamadan çok ağıra mal olmuşlardır. O dönüşümleri başlatan kuşaklar, –varsa bile– meyvelerini toplamamışlardır, çünkü o meyveler çok geç gelmiştir. Onlar yalnız acılarını yaşamışlardır. Bundan dolayı da, onları böyle girişimlere yönelten şey, daha büyük bir mutluluk beklentisi değildir.

Ama gerçekte, insanoğlu ilerledikçe bireyin mutluluğunun arttığı doğru mudur? Bundan daha kuşku götürür hiçbir şey olamaz.

II

Kuşkusuz bugün bizim bildiğimiz, ama daha yalınkat varlıkların bilmediği birçok zevkler vardır. Ama buna karşılık biz, onlar için söz konusu olmayan birçok acılarla karşı karşıyayız ve dengenin bizden yana ağır bastığına da hiç güvenilemez. Kuşkusuz düşünce çok canlı da olabilecek bir zevk kaynağıdır; ama aynı zamanda nice zevkleri de kaçırtır! Çözülen bir soruna karşılık yanıtsız kalan nice sorunlar ortaya çıkmakta! Giderilen bir kuşkuya karşılık bizi kuşkular içine sürükleyen nice gizemler var! Bunun gibi, ilkel insan çok devingen bir yaşamın sağladığı zevkleri bilmemesine karşılık, kültürlü kafaların korkutucu canavarı olan can sıkıntısını duymaz; yaşamını tatlı bir akışa bırakır ve sürekli olarak onun kısacık anlarını çok sayıda ve ivedilik isteyen olgularla doldurmak gereksinimini duymaz. Ayrıca unutmayalım ki, çalışma hâlâ insanların çoğu için yalnızca bir sıkıntı ve bir yüktür.

Buna karşı uygar insanların yaşamının daha değişken olduğu ve değişkenliğin de zevk için zorunlu olduğu söylenebilir. Ama uygarlık, daha büyük bir devingenlik yanında daha çok tek biçimlilik de getirmektedir; çünkü insana tekdüze ve sürekli işi dayatan da uygarlıktır. İlkel insan, duruma ve gereksi-

nimlere bağlı olarak bir işten öbürüne geçer; uygar insan ise kendini bütünüyle bir işe, hep aynı işe, sınırlandıkça daha az değişken olan işe verir. Örgütlülük, zorunlu olarak alışkanlıklarda saltık bir düzenlilik gerektirir; çünkü bir organın işleyiş biçiminde ortaya çıkacak bir değişim bütün organizmayı etkiler. Bu açıdan bakıldığında bizim yaşamımızda beklenmedik şeylerin payı daha azdır; buna karşın bizim yaşamımız daha kararsız olduğundan, neş'e için gerekli olan güvenliğin bir bölümünü alıp götürmektedir.

Bizim daha duyarlılaşmış sinir dizgemizin, babalarımızın çok kaba sinir dizgesine hiç etki etmeyen küçük uyaranlardan etkilendiği doğrudur. Ama eskiden hoşa giden uyaranlardan birçoğunun bizim için aşırı güçlü, dolayısıyla acı verici olduğu da doğrudur. Öte yandan, bütün koşullar aynı olduğunda, acının organizmada sevinçten daha derin bir yankı uyandırdığı[279], hoşa gitmeyen bir uyaranın verdiği acının aynı yoğunluktaki hoşa giden bir uyaranın verdiği zevkten daha büyük olduğu doğru ise de, bu daha büyük duyarlılığın mutluluğa elverişli değil aykırı olması olasılığı daha büyüktür. Gerçekten de çok incelmiş sinir dizgeleri acı içinde yaşar ve sonunda acıya bağlanır kalırlar. En gelişkin dinlerin temel tapınmasının acı çekmek oluşu, çok dikkat çekici değil midir? Kuşkusuz yaşamın sürebilmesi için, bugün de eskiden olduğu gibi, ortalama olarak zevklerin acılara ağır basması gerekir. Ama bu fazlalığın daha büyük olduğu kesin değildir.

Özellikle bir de bu fazlanın mutluluğa ölçü olabileceği kanıtlanmış değildir. Kuşkusuz bugün bile iyice incelenmiş olmayan bu karanlık konularda hiçbir şey kesinlikle öne sürülemez. Yine de mutluluğun bir hazlar toplamından başka bir şey olduğu görülüyor. Bu öyle bir genel ve kalıcı durumdur ki, organik ve ruhsal işlevlerimizin tümünün düzenli işleyişiyle birlikte gider. Örneğin soluma ve kan dolaşımı gibi sürekli olarak yerine getirilen etkinlikler olumlu hazlar doğurmazlar; bununla bir-

(279)Bknz.: Hartmann, *Philosophie de l'inconscient*, II.

likte mutluluğumuz ve neşemiz onlara bağlıdır. Her zevk, bir tür bunalım durumudur; doğar, bir süre devam eder ve ölür; buna karşılık yaşam süreklidir. Yaşamı çekici kılan asıl ögenin de onun gibi sürekli olması gerekir. Zevk yereldir: Organizmanın ya da bilincin belli bir noktasıyla sınırlı bir duygulanımdır; yaşam ise ne burada, ne oradadır, her yerdedir. Bu nedenle ona olan bağlanmamızın da onun gibi genel nitelikte bir nedeni olmalıdır. Bir sözcükle mutluluk, herhangi özel bir işlevin geçici bir durumu olmayıp, maddi ve manevi yaşamın bütünüyle sağlıklı oluşudur. Haz, kesintili işlevlerin normal yürütülüşüyle birlikte gittiği için doğal olarak mutluluğun bir ögesidir ve bu işlevlerin yaşamdaki yeri ne denli büyük ise hazzın mutluluktaki yeri de o denli büyüktür. Ama mutluluğun kendisi değildir; mutluluğun düzeyini bile ancak sınırlı ölçülerde değiştirebilir. Çünkü haz geçici nedenlere, mutluluk ise kalıcı yönelimlere bağlıdır. Yerel rastlantıların bizim duyarlığımızın bu temel dayanağını derinden etkileyebilmesi için, olağanüstü bir sıklık ve durağanlıkla yinelenmeleri gerekir. Tersine, çoğunlukla haz mutluluğa bağımlıdır: Mutlu ya da mutsuz oluşumuza göre her şey bize güler ya da bizi üzer. "Mutluluğumuzu üzerimizde taşırız" sözü çok yerindedir.

Ama eğer bu doğru ise, mutluluğun uygarlıkla birlikte artıp artmadığını sormaya artık yer kalmaz. Mutluluk, sağlıklı durumun göstergesidir. Bir türün sağlığı ise, daha yüksek bir tipte olmasıyla daha tam olmaz. Sağlıklı bir memeli canlı, sağlıklı bir tek hücreli canlıdan daha sağlıklı bir durumda değildir. Mutluluk açısından da durumun böyle olması gerekir. Etkinlik daha çok olduğu için mutluluk da daha çok olmaz; etkinliğin sağlıklı olduğu her yerde mutluluk da aynıdır. En yalınkat canlı ile en karmaşık canlı, eğer doğalarını eşit biçimde gerçekleştiriyorlarsa, aynı mutluluğu tadarlar. Normal ilkel normal uygar kadar mutlu olabilir.

Demek ki ilkel insanlar da yazgılarından, bizim kendi yazgımızdan olduğumuz kadar memnundurlar. Hatta bu tam

memnunluk, onların karakterlerinin ayırt edici özelliklerinden biridir. Onlar sahip olduklarından daha çoğunu hiç istemezler ve içinde bulundukları koşulları değiştirmek gibi bir istekleri hiç yoktur. Waitz'ın belirttiğine göre, "Kuzeyde oturan, durumunu iyileştirmek için güneye gitmeyi düşünmez; sıcak ve sağlıksız bir ülkede yaşayan, daha elverişli iklimi olan bir yere gitmeye can atmaz. Uğradığı birçok hastalıklara ve türlü yıkıcı durumlara karşın Darfur'lu yurdunu seviyor ve oradan göçmesi olanaksız olduğu gibi, yabancı bir ülkede bulunsa yurduna dönmek için sabırsızlanır. ... Genel kural olarak, bir halkın içinde yaşadığı maddi yoksulluk ne denli büyük olursa olsun, kendi yurdunu dünyanın en iyi ülkesi, kendi yaşam biçimini zevkle yaşanabilecek en verimli biçim saymaktan geri durmaz ve kendi halkını bütün halklar arasında birinci sırada görür. Bu kanı genellikle zenci halklar arasında yaygın görünmektedir[280]." Amerika'nın pek çok yöresinde olduğu gibi Avrupalılarca sömürgeleştirilen ülkelerde de yerliler, Beyazların yalnızca Amerika'da mutluluk aramak için yurtlarından ayrıldıklarına kesinlikle inanmaktadırlar. Sağlıksız bir kaygı durumu nedeniyle mutluluk arayışı içinde yurdundan ayrılan kimi genç ilkellerden sıkça söz edilir. Ama bunlar çok seyrek görülen durumlardır.

Kimi gözlemcilerin bize aşağı toplumların yaşamını tümden ayrı bir açıdan betimlediği doğrudur. Ama bunun nedeni, onların kendi özel izlenimlerini yerli insanlarınkiymiş gibi düşünmeleridir. Oysa bize katlanılmaz gibi görünen bir yaşam durumu, maddi ve manevi yapısı ayrı olan insanlar için tatlı gelebilir. Örneğin çocukluğundan beri yaşamını her an tehlikeye atmaya ve dolayısıyla yaşama hiç değer vermemeye alışan kişi için ölüm nedir? Görüldüğü gibi ilkel halkların yaşam koşullarına üzülmek için orada sağlık koşullarına uyulmadığını, güvenlik hizmetinin yetersiz olduğunu saptamak yetmez. Yalnızca birey kendi mutluluk durumunu saptayabilir; eğer kendini

(280)Waitz, *Anthropologie*, I, s. 346.

mutlu duyuyorsa, mutludur. Özetle, "Ateş Ülkesi'nde yaşayan insandan (Tierra del Fuego) Hotanto'ya değin her insan, doğal koşullarda, durumundan ve yazgısından memnun yaşar.[281]" Avrupa'da bu memnunluk durumu ne denli azdır! Bu olgular, deneyimli bir kişinin neden şu gözlemi yaptığını açıklıyor: "Düşünen insanın kendisini doğanın yalnız başına yetiştirdiği insandan daha aşağı düzeyde duyduğu, en sağlam kanılarının dar görüşlü ama yüreğe tatlı gelen önyargılardan daha değerli olup olmadığını sorguladığı durumlar vardır.[282]"

İşte size daha nesnel bir kanıt.

Yaşamın genellikle iyi olduğunu gösteren tek deneysel olgu, insanların pek büyük çoğunluğunun onu ölüme yeğlemekte olmasıdır. Böyle olması için, ortalama yaşam koşullarında mutluluğun mutsuzluğa üstün geliyor olması gerekir. Eğer bu ilişki tersine olsaydı, ne insanların yaşama olan bağlılığının nerden ileri geldiğini, ne de özellikle olguların her anki incitişi karşısında nasıl süregittiğini anlayamazdık. Gerçi kötümserler bu olaydaki sürekliliği aldatıcı umutlara bağlayarak açıklıyorlar. Onlara göre gerçek yaşamın düş kırıklıklarına karşın yine de yaşama bağlılığımızı sürdürmemizin nedeni, geleceğin geçmişin sıkıntılarını unutturacağını boş yere ummamızdır. Ama umudun yaşama sevgisini açıklamaya yeteceğini kabul etsek bile kendi kendisini açıklamış olamıyor. Bu umut bir mucize yoluyla gökten yüreğimize inmiş değildir; bütün duygular gibi onun da olayların etkisi altında biçimlenmiş olması gerekir. Öyleyse insanların ummayı öğrenmelerinin, uğradıkları mutsuzluklar yüzünden bakışlarını geleceğe çevirmeye ve bugünkü acılarının giderilmesini gelecekten beklemeye alışmalarının nedeni, bu gidermelerin sık sık gerçekleştiğini, insan organizmasının kolayca yenilemeyecek ölçüde hem yatkın, hem direngen olduğunu, mutsuzluğun ağır bastığı durumların istisna olduğunu ve genellikle en sonunda dengenin kurulduğunu ayırt etmiş olmalarıdır.

(281)*Agy.*, s. 347.

(282)Cowper Rose, *Four Years in Southern Africa*, 1829, s.173.

Bundan dolayı, varlığını sürdürme içgüdüsünün doğuşunda umudun payı ne olursa olsun, bu içgüdü yaşamın iyiliğinin göreliliğine kesin bir kanıttır. Aynı nedenle de bu içgüdünün ister gücünden, isterse genelliğinden yitirdiği yerde, yaşamın kendisinin de çekiciliklerinden yitirdiği, acıya yol açan nedenlerin artması ya da bireylerin direnme güçlerinin azalması sonucu olarak kötülüğün arttığı kesinlikle söylenebilir. Görüldüğü gibi eğer elimizde bu duygunun toplumdan topluma ne gibi değişmeler gösterdiğini ortaya koyacak nesnel ve ölçülebilir bir olgu olsa, o zaman aynı ortamlarda ortalama mutsuzluğun nasıl değiştiğini de ölçebiliriz. Bu olgu, intihar sayılarıdır. Nasıl ilkel toplumlarda gönüllü ölümlerin seyrekliği yaşama içgüdüsünün gücünün ve evrenselliğinin en güzel kanıtı ise, artmakta oluşu da o içgüdünün zayıflamakta olduğunun bir göstergesidir.

Ama görüyoruz ki intihar hemen yalnız uygarlığın ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkıyor. [Aşağı toplumlarda çok az görülür ya da[283]] en azından oralarda [kimi][284] bunalımlı durumlarda görülen tek tipi, özel bir tip olup çok kendine özgü özellikler sergiler; bu özel tipin belirtileri ise aynı değildir. Bu toplumlarda intihar bir umutsuzluk eylemi değil, bir özveri ve kendini adama eylemidir. Eski Danimarkalılarda, Keltlerde, Traklarda ileri yaşa ulaşmış kişinin yaşamına son verişi, arkadaşlarını yararsız bir boğazı doyurmak yükünden kurtarmak onun ödevi olduğu içindir; dul Hindu karısının kocasının ölümünden sonra, Gollünün klan başkanının ölümünden sonra yaşamaması, Budistin taptığı putu taşıyan arabanın tekerlekleri altında kendini ezilmeye bırakması, ahlaki ya da dinsel buyrukların ondan bunu zorunlu olarak istemesinden dolayıdır. Bütün bu durumlarda insanın kendini öldürmesi, yaşamı kötü buluşundan değil, bağlanmış olduğu ülkü bu özveriyi gerektir-

(283)Çevirenin notu: Kitabın ilk basımında bulunup, çeviride kullanılan 6. basımda yer almamaktadır.

(284)Çevirenin notu: Kitabın ilk basımında bulunup, çeviride kullanılan 6. basımda yer almamaktadır.

diğinden dolayıdır. Görüldüğü gibi bu gönüllü ölümler, sözcüğün günlük kullanımı anlamında, bir askerin savaşta ölüşünden ya da bir doktorun ödevini yapmak için bilerek kendini ölüm tehlikesine atmasından daha çok intihar değildirler.

Buna karşın gerçek intihar, üzüntü intiharı, uygar halklar arasında yaygın durumdadır. Coğrafi dağılımı da uygarlığınkiyle aynıdır. İntiharlar haritasında bütün Orta Avrupa bölgesinin, 47. ve 57. enlemlerle 20. ve 40. boylamlar arasında kalan geniş bir kara lekeyle örtülü olduğu görülür. Bu alan intiharın gözde bölgesidir; Morselli'nin deyimiyle burası Avrupa'nın intihar kaynağıdır. Burası aynı zamanda bilimsel, sanatsal ve ekonomik etkinliklerin de en geniş kapsamda olduğu yerdir: Almanya ve Fransa. Buna karşın İspanya, Portekiz, Rusya, Güneydeki Islav halklar görece bağışık durumdadırlar. Daha dün doğan İtalya hâlâ biraz korunmuş ise de ilerledikçe bu bağışıklığını yitirmektedir. İngiltere tek ayrıksı ülkedir; ancak bu ülkenin intihar eğiliminin gerçek ölçüsü konusunda yeterli bilgimiz yoktur. Her ülkenin kendi içinde de aynı dağılımı görüyoruz. Hepsinde intiharlar kırsal alanlara oranla kentlerde ağırlaşıyor. Uygarlık büyük kentlerde yoğunlaşıyor; intiharlar da öyle. Kimi kez başkentlerin ya da önemli kentlerin bir tür bulaşıcı hastalık gibi intiharların yayılma ocağı olduğu ve oralardan tüm ülkeye bulaştığı bile görülmüştür. Bir de Norveç dışında bütün Avrupa'da intihar sayıları yüz yıldan beri sürekli olarak artmaktadır[285]. Bir hesaplamaya göre 1821 ile 1880 arasında üç kat artmıştır[286]. Uygarlığın ilerleyişini aynı duyarlılıkla ölçmeye olanak yoktur, ama bu dönemde ne denli hızlı olduğu yeterince biliniyor.

Kanıtlar arttırılabilir. Bir nüfus içindeki değişik sınıfların intihara olan göreli eğilimleri, uygarlaşma ölçüleriyle orantılıdır. Her yerde en çok etkilenen kesim serbest meslekler grubu, en iyi korunan ise tarım kesimidir. Cinsiyet açısından da du-

(285)Bknz.: Morselli'nin çizelgeleri.
(286)Öttingen, *Moralstatistik*, Erlangen, 1882, s. 742.

rum böyledir. Kadın, erkeğe oranla uygarlaştırıcı devinime daha az karışıyor; ona daha az katılıyor ve ondan daha az yararlanıyor; ilkel insanlarda görülenlere benzer kimi özellikleri daha çok sergiliyor[287]; bunun gibi erkeğe oranla dört kez daha az kendini öldürüyor.

Ama buna karşı denilecek ki, eğer intiharlardaki artış kimi bakımlardan mutsuzluğun arttığını gösteriyorsa, aynı zamanda başka bakımlardan da mutluluğun arttığı söylenemez mi? Bu durumda yararlardaki bu artış belki başka alanlardaki yitikleri karşılamaya yetecektir. Nitekim kimi toplumlarda genel servet azalmadan yoksulların sayısı artmaktadır. Yalnızca daha az sayıda ellerde toplanmaktadır.

Ama bu varsayımın kendisi bizim uygarlığımızla artık bağdaşır nitelikte değildir. Çünkü, bu tür gidermelerin bulunduğu varsayılsa bile bu, ortalama mutluluğun aşağı yukarı değişmeden kaldığı dışında hiçbir şey anlatmazdı; ya da eğer artmış olsaydı, çok küçük ölçüde olurdu ve söz konusu ilerlemenin gerektirdiği çabalarla orantısız olduğundan, bunlarla açıklanamazdı. Ama varsayımın kendisi dayanaksızdır.

Gerçekten de bir toplumun bir başkasından daha çok ya da daha az mutlu olduğu söylendiğinde, anlatılmak istenen şey ortalama mutluluktur, yani o toplumun ortalama üyesinin yararlandığı mutluluk durumudur. Toplum üyeleri, aynı fiziksel ve toplumsal çevrenin etkisi altında benzer yaşam koşulları içinde bulunduğundan, zorunlu olarak ortaklaşa belli bir yaşam biçimi ve dolayısıyla belli bir mutlu olma biçimi var demektir. Eğer bireyin mutluluğundan bireysel ya da yerel nedenlere bağlı olan bölüm çıkarılır ve genel ve ortaklaşa nedenlerin sonucu olan bölüm elde edilecek olursa, tam da bizim ortalama mutluluk dediğimiz şeye varılmış olur. Görüldüğü gibi bu soyut bir büyüklüktür, ama kesinlikle tek bir değer olup aynı zamanda her iki yönde değişemez. Artabilir ya da azalabilir, ama aynı zamanda hem artıp hem azalması olanaksızdır. Bu

(287)Tarde, *Criminalité comparée*, s. 48.

ortalama mutluluk ile ortalama toplum tipinin, Quételet'nin ortalama insanının, ölçü birimi de, gerçekliği de birbirinin aynısıdır; çünkü o, bu düşünsel varlığın yararlandığı varsayılan mutluluğu temsil etmektedir. Bundan dolayı, aynı anda daha büyük ve daha küçük, daha ahlaki ve daha ahlak-dışı olamayacağı gibi, aynı zamanda daha mutlu ve daha mutsuz da olamaz.

Ama uygar halklar arasındaki intihar artışlarının nedenleri, belli bir genel nitelik taşımaktadır. Gerçekten de soyut noktalarda, toplumun geri kalan kesimlerinden ayrı olarak belli kimi kesimlerinde ortaya çıkmamaktadır: Her yerinde görülmektedir. Bölgelere göre artış daha hızlı ya da daha yavaş olmakta, ama istisnasız her yerde görülmektedir. Tarım kesimi sanayi kesimine göre daha az etkilenmekte, ama intiharın yeri orada da sürekli olarak artmaktadır. Demek ki şu ya da bu yerel ve özel durumlara değil, toplumsal çevrenin genel bir durumuna bağlı olan bir olay karşısındayız. Bu durum özel ortamlara göre (iller, meslekler, dinsel inançlar, vb.) değişik yönler alır – etkisinin her yerde aynı yoğunlukla duyulmamasının nedeni de budur-; ama bu yüzden doğasında bir değişiklik olmaz.

Bu demektir ki intiharların artmasıyla birlikte alanı daralan mutluluk, ortalama mutluluktur. Gönüllü ölümler dalgasının yükselmesi, yalnızca yaşama katlanamayacak ölçüde mutsuz olan bireylerin daha çok sayıda olduğunu değil, – ki bu, yine de çoğunluğu oluşturan ötekiler için herhangi bir yargıda bulunmaya olanak vermez–, ama toplumun genel mutluluğunun azalmakta olduğunu kanıtlar. Bundan dolayı, bu mutluluk aynı zamanda hem artıp hem azalamayacağına göre, intiharlar artıyorsa bu mutluluğun hangi biçimde olursa olsun artmasına olanak yoktur; başka bir deyişle, intiharların meydana çıkardığı bu artan mutluluk açığı, herhangi bir şeyle giderilmiyor demektir. İntiharlara yol açan nedenler, güçlerinin ancak bir bölümünü bu yolla tüketirler; yaptıkları etki ise çok daha geniş kapsamlıdır. Mutluluğu tümden ortadan kaldırıp insanları kendilerini öldürmeye yöneltmedikleri yerde, en azından zevklerin acılara

olan fazlalığını değişik ölçülerde de olsa azaltır. Kuşkusuz kimi durumlarda, özel koşulların değişik bileşimleri yoluyla etkileri giderilerek mutlulukta bir artışa yol açmaları bile olanaklıdır; ama bu gelişigüzel ve özel değişimlerin *toplumsal mutluluk* üzerinde herhangi bir etkisi olmaz. Belli bir toplumun genel ölüm oranlarındaki yükselmeyi kamu sağlığındaki bir zayıflamanın belirtisi olarak görmede hangi istatistikçi duraksar?

Bu görüş, sözü geçen üzücü sonuçları ilerlemenin kendisine ve onun ön-koşulu olan işbölümüne bağlamak gerektiğini mi anlatır? Bu cesaret kırıcı sonuç, yukarda belirtilen olgulardan zorunlu olarak çıkmaz. Tersine çok büyük olasılıkla bu iki olgular dizisi yalnızca birbirlerine eşlik ederler. Ama bu birliktelik ilişkisi, ilerlemenin mutluluğumuzu çok arttırmadığını kanıtlamaya yeter; çünkü bu mutluluk, hem de işbölümünün daha önce hiç görülmedik bir güç ve hızla ilerlediği bir sırada, çok ciddi oranlarda azalmaktadır. İşbölümündeki artışın bizim zevk alma yetimizi etkin biçimde azalttığını kabul etmek için bir neden bulunmadığı doğru ise, önemli ölçüde arttırdığına inanmak için hiçbir neden bulunmadığı daha da doğrudur.

Özetle, az önce belirttiğimiz tüm görüşler, zevkin de acı gibi temelde göreli olduğu genel gerçeğinin özel bir uygulanışından başka bir şey değildir. İnsanların ilerledikçe yaklaştıkları, nesnel olarak saptanabilecek saltık bir mutluluk yoktur; ama Pascal'ın deyişiyle erkeğin mutluluğu ile kadınınki aynı olmadığı gibi, aşağı toplumların mutluluğu da bizimkinin aynısı olamaz. Bununla birlikte bunlardan biri ötekinden daha büyük değildir. Çünkü onun göreli şiddeti, ancak bizi yaşama ve özellikle de özel yaşam biçimimize bağlama gücüyle ölçülebilir. Ama en ilkel halklar da yaşama ve kendi yaşam biçimlerine bizim kadar bağlıdırlar. Hatta bize göre yaşamdan vazgeçmeleri daha bile güçtür[288]. Görüldüğü gibi mutluluktaki değişimlerle

(288)Din, yurtseverlik, vb. duyguları nedeniyle yaşamı sürdürme güdüsünün etkisiz kaldığı durumlar dışında. Bu durum, yaşama güdüsünün daha zayıf olduğu sonucunu doğurmaz.

işbölümündeki ilerlemeler arasında herhangi bir bağlantı yoktur.

Bu önerme çok önemlidir. Gerçekten de onun sonucu olarak, toplumların içinden geçtiği dönüşümleri açıklamak için insanların mutluluğu üzerinde ne gibi etkileri olduğuna bakmak gerekmeyeceği, çünkü dönüşümlere yol açan şeyin bu etkiler olmadığı anlaşılmaktadır. Toplumbilimi, çoğu kez başvurmaktan hoşlandığı bu yararcı karşılaştırmalardan kesinlikle uzak durmalıdır. Kaldı ki bu tür düşünceler kaçınılmaz olarak özneldir; çünkü zevkler ya da çıkarların her karşılaştırılışında, hiçbir nesnel ölçüt bulunmadığından, sonuca insanın kendi özel düşünce ve beğenilerini katmaması olanaksız olmakta ve kişisel bir duygudan başka bir şey olmayan bir önerme bilimsel bir gerçekmiş gibi sunulmaktadır. Bu, daha önce Comte'un çok açık biçimde anlatıma kavuşturduğu bir ilkedir: "Pozitif siyasetin türlü kavramlarının algılanmasında zorunlu olan göreli düşünüş, bizi burada her şeyden önce, uygarlığın türlü çağlarında insan mutluluğunun artışına ilişkin, boş olduğu kadar yararsız da olan belirsiz metafizik tartışmadan uzak tutmalıdır. ... Her insanın mutluluğu, değişik yetilerinin tüm gelişimi ile onun yaşamına egemen olan tüm koşulların toplam dizgesi arasında yeterli bir uyum bulunmasını gerektirdiğinden, öte yandan da böyle bir dengenin her zaman kendiliğinden belli bir ölçüde ortaya çıkma eğilimi bulunduğundan, birbiriyle tam olarak karşılaştırmaya kesinlikle olanak bulunmayan toplumsal durumları, bireysel mutluluk açısından ne herhangi bir doğrudan duygu aracılığıyla, ne de herhangi bir uslamlama yoluyla, pozitif bir biçimde karşılaştırmaya yer olamaz.[289]"

Ama daha mutlu olma arzusu, ilerlemeyi açıklaması düşünülebilecek tek bireysel güdüdür; o bir yana bırakıldığında geriye hiçbir şey kalmaz. Birey, eğer daha büyük mutluluk elde etmeyecek ise, kendisine her zaman bir acı veren değişmelere niçin kendiliğinden yol açmak istesin? Demek ki toplumsal ev-

(289) *Cours de philosophie positive*, 2. bsm., IV, 273.

rimin belirleyici nedenleri bireyin dışında, yani onu kuşatan ortamda bulunmaktadır. Eğer toplumlar değişiyor ve eğer birey değişiyorsa, çevre değiştiği içindir. Öte yandan fiziksel ortam görece kalıcı olduğundan, art arda gelen bu kesintisiz değişmeleri onunla açıklayamayız. Bu nedenle onların temel koşullarını toplumsal ortamda aramak gerekir. Toplumlardaki ve bireylerdeki değişmelere yol açan şey, toplumsal ortamda ortaya çıkan değişimlerdir. İzleyen bölümlerde yeri geldikçe uygulayıp doğruluğunu kanıtlayacağımız yöntem kuralı işte budur.

III

Bununla birlikte, zevkin, yalnızca sürekli olması nedeniyle uğradığı kimi değişmelerin, kendiliğinden, insanı değişmeye itmek gibi bir etkisi olup olmadığı ve dolayısıyla işbölümündeki ilerlemelerin bu yolla açıklanıp açıklanamayacağı sorulabilir. Bu açıklamadan ne anlaşılabileceğine bakalım:

Zevk mutluluk demek değilse de, mutluluğun ögelerinden biridir. Ama yinelenmekle yoğunluğundan yitirmektedir; hatta çok sürekli olduğunda tümden yitip gider. Zaman, kurulma eğilimindeki dengeyi bozmaya ve insanın ancak değişerek kendini uyarlayabileceği yeni yaşam koşulları yaratmaya yeter. Biz belli bir mutluluğa alıştıkça o bizden kaçar ve biz onu yeniden bulmak için yeni girişimler yapmak zorunda kalırız. Daha güçlü uyaranlar etkisiyle sönen bu zevki canlandırmamız, başka deyişle sahip bulunduklarımızı çoğaltmamız ya da daha yoğunlaştırmamız gerekir. Ama bu, ancak iş daha verimli olursa, dolayısıyla da daha çok bölünürse olanaklıdır. Böylece sanat, bilim ve sanayide gerçekleşen her ilerleme, bizi, yalnızca öncekilerin verimlerini yitirmemek için yeni ilerlemelere zorlar. Demek ki işbölümünün gelişmesi yine, hiçbir toplumsal nedene yer verilmeden, tümden bireysel güdülerin etkisiyle açıklanmış olur. Kuşkusuz uzmanlaşmanın yeni zevkler edin-

mek için değil, zamanın elde edilmiş zevkler üzerindeki aşındırıcı etkisini –ortaya çıktıkça– onarmak için olduğu söylenecektir.

Ama zevklerdeki bu değişmeler ne denli gerçek olursa olsunlar, öne sürülen rolü oynamalarına olanak yoktur. Gerçekten de bu değişmeler zevkin olduğu her yerde, başka deyişle insanların bulunduğu her yerde ortaya çıkmaktadır. Bu ruhbilimsel yasanın geçerli olmadığı hiçbir toplum yoktur; ama işbölümünün ilerlemediği toplumlar vardır. Gerçekten de ilkel halkların pek büyük bir bölümünün, değiştirmeyi düşlerinden bile geçirmedikleri durgun bir durumda yaşadıklarını gördük. Hiçbir yenilik özlemiyorlar. Yine de mutlulukları konusunda genel yasa geçerli. Uygar halkların da tarımsal kesimlerinde durum böyledir. Orada işbölümü çok yavaş ilerler ve değişim arzusu çok zayıftır. Son olarak aynı toplumun içinde işbölümü zamana göre de daha hızlı ya da daha yavaş olmaktadır; oysa zamanın zevkler üzerindeki etkisi hep aynıdır. Demek ki bu gelişmeyi belirleyen, işbölümü değildir.

Gerçekten de onun nasıl böyle bir sonuca yol açacağı da kestirilemez. Zevkin en yukarı sınırlarına yaklaşıldıkça daha da zahmetli olan çabalar harcanmadan zamanın bozduğu dengeyi kurmak ve mutluluğu sürekli olarak aynı düzeyde tutmak olanağı yoktur. Çünkü *en yüksek* noktaya komşu olan bölgede mutluluktaki artışlar, giderek onlara yol açan uyaranlardaki artışların gerisinde kalır. Aynı sonucu alabilmek için daha çok zahmete girmek gerekir. Bir yandan kazanılan öte yandan yitirilir ve bir yitiğin önlenmesi yeni harcamalar yapmayı zorunlu kılar. Sonuç olarak, işlemin verimli olması için en azından bu yitiğin önemli olması ve onu giderme gereksiniminin güçlü biçimde duyuluyor olması gerekir.

Oysa gerçekte bu gereksinimin yoğunluğu çok düşüktür, çünkü yalınkat bir yinelenme zevkten hiçbir önemli şey eksiltmez. Gerçekten de değişkenliğin çekiciliği ile yeniliğin çekiciliğini birbirine karıştırmamak gerekir. Birincisi zevk için temel

koşuldur; çünkü kesintisiz zevk, duyulmaz olur ya da acıya dönüşür. Ama tek başına zaman türlülenmeyi ortadan kaldırmaz; bunun için sürekliliğin de olması gerekir. Sık sık ama kesintili olarak yinelenen bir durumun hoşa-giderliği sürebilir; çünkü sürekliliğin hoşlanmayı bitirmesi ya onu fark edilmez kıldığından dolayıdır; ya da her işlevin yerine getirilmesi bir çaba harcamayı gerektirdiğinden, bu çabanın sürekli olması durumunda o işlev organizmayı tüketmeye ve acı vermeye başlar. Demek ki eğer bir edim, alışkanlık biçiminde olmakla birlikte yeterince uzun zaman aralıklarıyla yapılıyorsa, hissedilmeye devam edecek ve bunun için harcanan çabanın karşılığı zaman içinde alınabilecektir. Bundan dolayıdır ki sağlıklı bir yetişkin, her gün uyuduğu, su içtiği ve yemek yediği halde, yeme, içme ve uyumadan her zaman aynı zevki alır. Ruhsal gereksinimler de böyledir; bunlar da kendilerine karşılık düşen ruhsal işlevler gibi belli aralıklarla hissedilirler. Müziğin, güzel sanatların, bilimin sağladığı zevkler de, aralıklarla gelmek koşuluyla, hep aynı kalırlar.

Süreklilik, yinelenmenin yapamadığı şeyi yapabilse bile, bu özelliğinden dolayı bizde yeni ve öngörülemeyen uyarılara yol açmaz. Çünkü hoşlanılır duruma ilişkin bilinci tümden ortadan kaldırsa, o durumdan duyulan zevkin de aynı zamanda ortadan kalktığını algılayamayız; zaten o zevkin yerine, normalde sürekli olan ve daha düşük değerde olmayan işlevlerin düzenli yerine getirilişi durumunda genellikle duyulan gönenç duygusu almış olur. Bu nedenle hiçbir şeyden dolayı üzüntü duymayız. Örneğin hangimiz yüreğinin vuruşlarını ya da akciğerlerinin işleyişini duymak ister. Tersine olarak eğer acı duyuyorsak, yalnızca bizi yormakta olan durumdan farklı bir durum arzu ederiz. Ama bu acıyı durdurmak için uzun uzadıya kafa yormamıza gerek yoktur. Bildiğimiz, ama genellikle kendisine karşı ilgisiz kaldığımız bir nesne, eğer bizi yormakta olan şeyi engelleyecek özellikte ise, bu durumda bile bizde canlı bir zevk uyandırabilir. Görüldüğü gibi zamanın zevkin temel ögesini et-

kileyiş biçiminde, bizi herhangi bir ilerlemeye götürebilecek hiçbir şey yoktur. Gerçi çekiciliği sürekli olmayan yenilikler bakımından durumun farklı olduğu doğrudur. Bunlar zevke bir tazelik verirlerse de, zevki oluşturmazlar. Zevkin yalnızca ikincil ve süs gibi bir niteliği olup, onlar olmadan da zevk var olabilir, ama belki daha az tatlı olabilir. Bundan dolayı ne bu tür bir yenilik ortadan kalktığında doğan boşluk çok yoğun olarak duyulur, ne de o boşluğu doldurma gereksinimi çok güçlü olur.

Onun yoğunluğunu daha da azaltan bir şey de, kendisinden çok daha güçlü olan ve bizde çok daha derinlere kök salmış olan karşıt bir duygu tarafından etkisiz kılınmasıdır; bu, sevinçlerimizde kararlılığa ve zevklerimizde düzenliliğe olan gereksinim duygusudur. Değişmeyi sevmekle birlikte, sevdiğimiz şeye bağlanıyoruz da; acı duymadan ondan ayrılamıyoruz. Kaldı ki yaşamın sürdürülebilmesi için böyle olması da zorunludur: Çünkü yaşam değişim olmadan olanaksız ise de ve karmaşıklığıyla birlikte esnekliği de artarsa da, her şeyden önce durağan ve düzenli birtakım işlevler dizgesidir. Gerçi yenilik gereksinimi olağanüstü yoğunlukta olan bireyler vardır. Var olan hiçbir şey onları doyurmaz; olanaksız şeylere susamış gibi, içinde bulundukları gerçekliğin yerine bir başka gerçeklik koymak isterler. Ama düzeltilmesi olanaksız bu hoşnutsuz kişiler hastadırlar; hastalıklı durumları, söylediklerimizi yalnızca doğrular.

Son olarak bir de bu gereksinimin doğası bakımından çok belirsiz olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bizi belirli hiçbir şeye bağlamamaktadır, çünkü olmayan bir şeyin gereksinimidir. Demek ki ancak oluşumu yarım kalmış bir gereksinimdir. Tam oluşmuş bir gereksinimde iki öge bulunur: İstencin belli bir şeye yönelmiş olması ve belirli bir nesne. Burada nesne ortada olmadığı için, ancak tasarımsal bir gerçekliği olabilir. Bu *sürec*in temsil-ediciliği yarımdır. İstencin etkin bir hareketi olmaktan çok, birtakım tasarımların bileşiminden, bir tür gizli şiirden oluşmaktadır. Bizi kendimizin dışına çıkarmamaktadır;

dışa açılmak için bir yol arayan, ama henüz bulamamış olan içsel bir taşkınlıktan başka bir şey değildir. Yeni birtakım duygular düşlüyoruz, ama bu durum bizde somut biçimde ortaya çıkmaksızın sönen belirsiz bir eğilimdir. Bu nedenle de, en güçlü olduğunda bile, her zaman istenci aynı yönde ve yürünmesi tümden olanaklı yollardan yürüten ve onu duraksamalara ve tartıp-biçmelere yer bırakmadan, direnemeyeceği biçimde yöneten etkili ve belirgin bir gereksinimin gücünde olamaz.

Sözün özü, ilerlemenin can sıkıntısının bir sonucundan başka bir şey olmadığı kabul edilemez[290]. İnsan doğasının düzenli aralıklarla ve kimi bakımlardan sürekli olarak böyle yeniden biçimlenmekte olması, acılar eşliğinde süregiden çabaların sonucu olmuştur. İnsanlığın bunca zahmete, sırf zevklerini birazcık değiştirebilmek ve onları ilk tazeliği içinde sürdürebilmek için katlanması olanaksızdır.

(290)Bu, Georges Leroy'un görüşüydü; bu görüşü yalnızca Comte'un *Cours de philosophie positive*'inde onun üzerine söylediklerinden tanıyoruz. Cilt IV, s. 449.

BÖLÜM II

NEDENLER

I

Görüldüğü gibi işbölümündeki ilerlemeleri açıklayan nedeni toplumsal ortamdaki kimi değişmelerde aramak gerekiyor. Önceki kitabın sonuçları, bu değişmelerin neler olduğunu hemen çıkarmamıza elvermektedir.

Gerçekten de parçalı yapı ortadan kalktıkça örgütlü yapının ve dolayısıyla da işbölümünün düzenli olarak geliştiğini gördük. Demek ki ya parçalı yapının silinmesi bu gelişmenin nedenidir, ya da bu gelişme parçalı yapının silinmesine neden olmuştur. İkinci varsayımı kabule olanak yoktur, çünkü parçalı yapının işbölümü için aşılması olanaksız bir engel olduğunu, işbölümünün ortaya çıkabilmesi için o yapının en azından bir ölçüde ortadan kalkmasının zorunlu olduğunu biliyoruz. İşbölümü, ancak parçalı yapı olmadığı ölçüde var olabilir. Kuşkusuz bir kez ortaya çıktıktan sonra parçalı yapının gerilemesini hızlandırabilir; ama işbölümü, ancak parçalı düzen geriledikten sonra ortaya çıkmaktadır. Sonuç neden üzerine etki yapmaktadır; ama bu, onun sonuç olma niteliğini değiştirmemektedir; bu nedenle yaptığı etki ikincil önemdedir. Demek ki işbölümünün ilerlemesi, toplumun değişik parçalarının bireyliklerini yitirmelerinin, onları birbirinden ayıran bölmelerin giderek daha geçirgen olmalarının, kısacası toplumu oluşturan ögelerin yeni bileşimler içinde bir araya gelebilmesi için aralarında bir kaynaşma olmasının sonucudur.

Ama bu toplum türünün ortadan kalkması, ancak tek bir nedenle işbölümünün ilerlemesi sonucunu verebilir: Birbirinden ayrı yaşayan bireyleri birbirine yaklaştırması, ya da en azından eskiye göre daha yakın ilişkiye getirmesi durumunda. Böylece toplumsal kitlenin o zamana değin birbirini etkilemeyen ögeleri arasında karşılıklı hareketler gerçekleşir. Hücresel yapı geliştikçe, her birimizin giriştiği ilişkiler de içinde yer aldığımız hücrenin sınırlarıyla o ölçüde sınırlanır. Değişik parçalar arasında bir tür manevi boşluklar vardır. Buna karşılık bu yapı silindikçe sözü geçen boşluklar da dolar. Toplumsal yaşam, birbirinden ayrı ve birbirine benzer çok sayıda küçük merkezler içinde akışmak yerine yaygınlaşır. Bunun sonucunda toplumsal ilişkiler –daha doğrusu toplum-içi ilişkiler– çoğalır; çünkü her yandan ilkel sınırların ötesine taşar. Böylece birbirine etkide ve karşı etkide bulunabilecek ölçüde temasa gelen bireylerin sayısı arttıkça işbölümü de artar. Bu yakınlaşmayı ve ondan doğan etkin alıp-vermeleri dinamik ya da manevi yoğunluk terimiyle adlandıracak olursak, işbölümündeki ilerlemelerin toplumun dinamik ya da manevi yoğunluğuyla doğru orantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Ama bu manevi yakınlaşmanın etkisini doğurabilmesi için, bireyler arasındaki gerçek uzaklığın da şu ya da bu biçimde azalması gerekir. Demek ki manevi yoğunluk ancak maddi yoğunlukla birlikte artabilir; ve manevi yoğunluğu maddi yoğunluk yardımıyla ölçebiliriz. Ayrıca, bu ikisinden hangisinin ötekini belirlediğini araştırmanın yararı da yoktur; birbirlerinden ayrılmalarına olanak bulunmadığını gözlemlemek yeterlidir.

Tarihsel gelişim içinde toplumların giderek daha çok yoğunlaşması, başlıca üç biçim altında olmuştur.

1. Aşağı düzeydeki toplumlar, kendilerini oluşturan bireylerin sayısına göre çok geniş alanlara yayılırken, daha ileri düzeydeki halklarda nüfus durmadan daha çok yoğunlaşmaktadır. Bay Spencer şunları yazıyor: "Yaban kabilelerin yaşadığı bölgelerin nüfus yoğunluğuyla Avrupa'da eşit genişlikte bir

alanınkini karşılaştıralım; ya da Haptarchie yönetimindeki İngiltere'nin nüfus yoğunluğunu bugünküyle karşılaştıralım; grupların birleşmesinden ileri gelen büyümenin, onların arasındaki ayrılıkların ortadan kalkması yönündeki devinimle birlikte gittiğini görürüz.[291]" Ulusların sanayi yaşamında birbiri ardına gerçekleşen değişmeler, bu dönüşümün ne denli genel nitelik taşıdığını göstermektedir. Gerçekten de avcı ya da hayvancı göçebelerin yapımcılığı, her türlü özekleşmenin (temerküz) yokluğunu, olanak bulunan en geniş bir alana yayılmışlığını yansıtmaktadır. Tarım, yerleşik bir yaşamı zorunlu kıldığı için, toplumsal dokuların sıkılaşmasını birlikte getirmekte ise de, bu tam olmaktan çok uzaktır; çünkü her aile arasında geniş topraklar yer almaktadır[292]. Kentte, yoğunlaşma daha büyük olmakla birlikte, evler yine de bitişik değildir, çünkü Roma hukukunda ortak duvara ilişkin kurallar bulunmuyordu[293]. Bu kural bizim toprağımızda doğdu ve toplumsal dokunun burada daha sıkılaştığını gösterir[294]. Öte yandan Avrupa toplumlarında, geçici birkaç azalma durumu bir yana, başlangıçlarından beri yoğunluk sürekli olarak artmıştır[295].

2. Kentlerin oluşumu ve gelişimi aynı olayın daha da tanıtıcı bir başka belirtisidir. Ortalama yoğunluğun artışı, yalnızca doğurganlığın mutlak artışından ileri gelmiş olabilir ve bu nedenle de çok zayıf bir toplanma ve parçalı tipin de çok belirgin biçimde varlığını sürdürmesi ile birlikte gidebilir. Ama kentler, her zaman, bireyleri birbirleriyle olabildiğince sıkı ilişkiler içinde bulunmaya iten bir gereksinimin sonucudurlar; toplum

(291)*Sociologie*, II, 31.

(292)Tacite des Germains "*Colunt diversi ac discreti; suam quisque domum spatio circumdat.*" diyor. (*German.*, XVI.)

(293)Bknz.: Accarias, *Précis*, I, 640, kentsel yükümlülükler listesi. Bknz.: Fustel, *La Cité Antique*, s. 65.

(294)Böyle düşünmekle yoğunluktaki artmaların ekonomik değişmelerden ileri geldiğini söylemek istemiyoruz. İki olgu karşılıklı olarak birbirini belirlemektedir. Bu, birinin varlığının ötekinin de varlığını göstermesi için yeterlidir.

(295)Bknz.: Levasseur, *La Population française*, kitap boyunca.

kütlesinin başka yerlerde olduğundan daha güçlü biçimde ilişkiler içinde bulunduğu yerlerdir. Bu nedenle de ancak manevi yoğunluğun artmasıyla birlikte çoğalırlar. Zaten nüfuslarını da içe-göç yoluyla elde ederler; içe-göç ise ancak toplumun değişik parçaları arasında kaynaşmanın ilerlemesiyle olanaklıdır.

Toplumsal örgütlenme asıl olarak parçalı olduğu sürece kent yoktur. Aşağı toplumlarda kent bulunmaz; ne İrokualarda, ne eski Almanlarda kent görülmez[296]. İtalya'nın ilkel halkları için de durum aynıdır. Marquardt'ın yazdığına göre, "İtalya'nın halkları eski çağlarda kentlerde değil, aile toplulukları içinde ya da köylerde (*pagi*) yaşarlardı; çiftlikler (*vici*, οἶκοι) bunlar arasında dağılmış bulunurdu.[297]" Ama oldukça kısa bir zaman sonra burada kent ortaya çıkmaya başladı. Atina, Roma kenttirler ya da kent olmaktadırlar ve bu dönüşüm bütün İtalya'da görülmektedir. Bizim Hıristiyan toplumlarımızda kent başlangıçtan beri vardır, çünkü Roma İmparatorluğu'ndan geriye kalanlar onunla birlikte ortadan kalkmadılar. O zamandan sonra da hep büyüyüp çoğaldılar. Uygar dünyada öylesine yaygın olan kırsal alanlardan kentlere doğru nüfus akımı eğilimi[298], bu devinimin bir parçasından başka bir şey değildir; ama bu, bugüne özgü olmayıp, XVII. yüzyıldan beri devlet adamlarını kaygılandıran bir olaydır[299].

Toplumlar genellikle önce bir tarımcı dönemle başladıkları için, kentsel merkezlerin gelişimi kimi kez bir yaşlanma ve çökme belirtisi olarak görülmek istenmiştir[300]. Ama toplumlar daha yüksek bir tipe geçtikçe, bu tarımcı aşamanın da o kadar kısa sürmekte olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Germanya'da, Amerika Kızılderililerinde ve ilkel halklar arasında tarımcı aşa-

(296)Bknz.: Tacite, *Germ.*, XVI. – Sohm, *Über die Entstehung der Städte.*

(297)*Römische Alterthümer*, IV, 3.

(298)Bu konuda bnknz.: Dumont, *Dépopulation et Civilisation*, Paris, 1890, Bl. VIII, ve Œttingen, *Moralstatistik*, s. 273 vd.

(299)Bknz.: Levasseur, *a.g.y.*, s. 200.

(300)Bay Tarde'ın *Yansılamanın Yasaları* yapıtında bu görüşü benimsediği kanısındayız.

ma bu halkların yaşamları boyunca sürmesine karşın, Roma'da, Atina'da oldukça erken sona ermiş, bizde ise hemen her zaman karma bir durumda bulunmuştur. Bunun tersine olarak kentsel yaşam daha erken başlamakta ve daha geniş kapsamlı olmaktadır. Bu olayın düzenli bir biçimde artan bir hızla ortaya çıkışı gösteriyor ki, hastalıklı bir olay olmak şöyle dursun, yukarı toplum tiplerinin tam da doğasının bir sonucudur. Öyle ise, bu devinimin günümüzde, artık ona uyarlanacak esnekliğe sahip değil gibi görünen bizim toplumlarımız için korkutucu ölçülere ulaştığı düşünülse bile, gerek toplumlarımızca, gerekse onlardan sonra sürdürülmekten geri kalmayacaktır; bizimkilerden sonra oluşacak toplum tipleri, yine de tarımcı uygarlığın daha hızlı ve daha da tam bir biçimde gerilemesiyle ayırt edileceklerdir.

3. Son olarak bir de iletişim ve ulaşım yollarının sayısı ve hızı konusu var. Bunlar, toplum parçalarını birbirinden ayıran boşlukları ortadan kaldırarak ya da azaltarak toplumun yoğunluğunu arttırmaktadırlar. Daha yüksek toplum tiplerine geçildikçe bu iletişim ve ulaşım yollarının da daha çoğaldığını ve yetkinleştiğini kanıtlamaya ise gerek yoktur.

Bu gözle görülen ve ölçülebilen simge, bizim manevi yoğunluk dediğimiz durumdaki değişmeleri yansıttığına göre[301], önermiş olduğumuz formülde onu manevi yoğunluğun yerine koyabiliriz. Zaten burada, yukarda söylediklerimizi yinelememiz gerekiyor. Toplum yoğunlaşırken işbölümünün gelişimini de belirlediği gibi, işbölümü de toplumun yoğunlaşmasını arttırmaktadır. Ama bunun önemi yoktur; çünkü işbölümü türev olgu olarak kalmakta ve bundan dolayı da ondaki ilerlemeler, hangi nedenlerden ileri gelirse gelsinler toplumsal yoğunluktaki koşut ilerlemelerin sonucu olmaktadır. İşte bizim saptamak istediğimiz olgu yalnızca budur.

Ama bu etken tek başına kalmıyor.

(301) Bununla birlikte, maddi yoğunlukla manevi yoğunluğun belki de tam olarak orantılı olmadığı özel, ayrıksı durumlar vardır. Bknz.: İlerde BI. III, son not.

Toplumun yoğunlaşmasının bu sonucu ortaya çıkarması, toplum-içi ilişkileri arttırmasından dolayıdır. Ama bunun dışında, toplum bireylerinin toplam sayısının artması da bu ilişkileri arttırır. Bireyler arasında daha yakın ilişkiler kurulurken bu bireylerin sayısı da artarsa, etki zorunlu olarak daha güçlü olur. Demek ki toplumun oylumunun (nüfus sayısının) işbölümü üzerindeki etkisi, toplumsal yoğunluğun etkisi gibidir.

Gerçekten de toplumlar ilerledikçe oylumları da artmakta, dolayısıyla orada işbölümü de ilerlemektedir. Bay Spencer'e göre "toplumlar, canlı varlıklar gibi, rüşeymler biçiminde doğarlar; doğarken sahip oldukları nüfus, sonunda ulaştıkları nüfus genişliğine oranla son derece azdır. Aşağı soydan topluluklar gibi küçük göçebe sürülerinden en büyük toplumlar ortaya çıkmıştır: Bu, yadsınması olanaksız bir sonuçtur.[302]" Parçalı yapı üzerine söylediklerimiz, bu gerçeği tartışma-götürmez kılmaktadır. Gerçekten de biliyoruz ki toplumlar, içiçe geçmiş farklı genişlikteki parçalardan kuruludurlar. Ama bu çerçeveler, özellikle başlangıçta, yapay kuruluşlar değildirler; görenek durumuna geldiklerinde bile, kendilerinden önceki doğal düzenleniş biçimlerini olanak ölçüsünde yansılarlar. Birçok eski toplum bu biçimde varlıklarını sürdürmüştür. Bu alt bölünmelerden en genişleri, yani ötekileri içine alanlar, en yakındaki aşağı toplum türüdür; bunun gibi, onu oluşturan parçalar arasında en geniş kapsamlı olanlar da, hemen bir önceki alt basamaktakinin kalıntılarıdır. Ve böylece sürer. En ileri halklar arasında en ilkel toplumsal örgütlenmenin izleri görülür[303]. Oymağın klanlar ya da sürülerin bir araya gelmesiyle oluşması böyledir; ulus (örneğin Yahudi ulusu) ve kent de oymakların bir araya gelmesinden oluşmuştur; kent de, kendisini oluşturan köylerle birlikte, daha karmaşık toplumları oluşturan ögedir; vb. Görüldüğü gibi her toplum tipi kendisinden hemen önceki tiplerin bir araya gelerek yinelenmesi yoluyla oluştuğu için, toplumsal oylum zorunlu olarak büyür.

(302) *Sociologie*, II, 23.

(303) Köy, başlangıcında, oluşmuş bir klandan başka bir şey değildir.

Ancak kimi ayrıksı durumlar vardır. Yahudi ulusu, fethedilmeden önce, herhalde IV. yüzyıl Roma kentinden daha geniş oylumluydu; bununla birlikte daha aşağı bir toplum tipindeydi. Çin, Rusya, Avrupa'nın en uygar uluslarından çok daha kalabalık nüfusları barındırır. Ama bu uluslarda işbölümü, toplumsal oylumla orantılı olarak gelişmiş değildir. Bu, gerçekten de, eğer toplumsal yoğunluk aynı zamanda ve aynı oranda artmıyorsa, toplumsal oylumda büyümenin bir üstünlük göstergesi olmadığını anlatır. Çünkü bir toplum, ne nitelikte olursa olsun çok sayıda parçalar içerdiği için çok büyük boyutlara ulaşabilir; eğer bunlar içinden en geniş olanı bile ancak çok aşağı tipten toplumlar doğurabiliyorsa, parçalı yapı çok belirgin biçimde kalır ve dolayısıyla da toplumsal örgütlenme çok gelişemez. Çok büyük bile olsa bir klanlar yığını, örgütlü en küçük toplumdan bile daha aşağı düzeydedir; çünkü örgütlü toplumun geçirmiş olduğu evrim aşamalarının gerisindedir. Bunun gibi, toplumu oluşturan birimler sayısının işbölümü üzerindeki etkisi kendiliğinden ve zorunlu olmayıp, bireylerin sayısının artmasıyla birlikte toplumsal ilişkiler sayısının da genellikle artmasından dolayıdır. Ama bu sonucun elde edilebilmesi için toplumun çok sayıda üyesi olması yeterli değildir; bu bireylerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkide bulunabilecek ölçüde sıkı temas içinde olmaları da gerekir. Tersine, eğer yalıtık (opaque) ortamlarla birbirlerinden ayrılmış iseler, birbirleriyle çok az ve çok zor ilişki kurabilirler ve her şey onlar sanki çok az sayıda imişler gibi akışır. Demek ki toplumsal oylumdaki büyüme her zaman işbölümünün ilerlemesini hızlandırmamaktadır; ancak kütlenin yoğunluğunun da aynı zamanda ve aynı ölçüde artması durumunda işbölümünün ilerlemesi hızlanmaktadır. Öyleyse toplumsal oylumdaki büyüme, deyim yerindeyse, ancak ek bir etkendir; ama toplumsal yoğunluktaki artışla birleştiğinde, onun sonuçlarını kendine özgü bir etkiyle güçlendirmekte ve bu nedenle de ondan ayırt edilmesi gerekmektedir.

Öyleyse şu önermeyi yapabiliriz: *İşbölümü, toplumların nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu ile doğru orantılı olarak değişmekte ve toplumsal gelişim içinde sürekli olarak ilerlemesi de toplumların düzenli olarak daha yoğunluklu ve genellikle daha büyük nüfuslu olmasından ileri gelmektedir.*

Gerçi bu iki türlü olaylar arasında bir ilişki bulunduğu her zaman anlaşılmıştır; çünkü işlevlerin daha çok uzmanlaşması için daha çok sayıda işbirliği yapacak insanın olması ve bunların işbirliği yapabilecek ölçüde birbirlerine yakınlaşması gerekir. Ama toplumların bu durumu genellikle yalnızca işbölümünü geliştirecek bir araç olarak görülmektedir, o gelişmenin nedeni olarak değil. Bu gelişme, toplumların daha geniş ve daha yoğun olmasıyla birlikte artan ölçüde giderilebilen bireysel gönenç ve mutluluk özlemlerine bağlanmaktadır. Bizim saptadığımız yasa, bundan tümüyle farklıdır. Biz, toplumların büyüyüp yoğunlaşmasının daha büyük bir işbölümüne *elverdiğini* değil, onu *gerektirdiğini* söylüyoruz. İşbölümü söz konusu gelişmenin gerçekleşmesinin bir aracı değil, onun belirleyici nedenidir[304].

(304)Bu noktada da Comte'un bilimsel yetkisine dayanabiliriz: "Şimdi yalnızca bizim toplum tipimizdeki artan yoğunlaşmayı, toplumsal devinimin gerçek hızını düzenlemede son bir genel içsel öge olarak belirtmeliyim. Önce bu ögenin etkisinin, özellikle başlangıçta, insan çalışmasının tümünde gittikçe daha özel ve az sayıda katılımcılarla bağdaşması olanaksız bir bölünmeye çok katkıda bulunduğu kolaylıkla görülebilir. *Bundan başka, çok daha temel önem taşımakla birlikte daha örtülü ve daha az bilinen bir özellik olmak üzere, böyle bir yoğunlaşma, doğrudan doğruya ve çok güçlü bir biçimde, toplumsal evrimin daha hızlı gelişimini destekler.* Bu desteği, bir yandan bireyleri daha ileri araçlarla ulaşılabilecek ve başka türlü daha güç elde edilebilecek olan bir yaşam düzeyini sağlamak üzere yeni çabalarda bulunmaya iterek yapar; bir yandan da toplumu, bireysel farklılıkların daha güçlü çabalarına karşı daha diretken biçimde mücadele etmek üzere daha diretken ve daha iyi düzenlenmiş bir güçle tepki göstermek zorunda bırakarak yapar. Görüldüğü gibi, bu yollardan hangisiyle olursa olsun, söz konusu olan asla bireylerin mutlak sayısının artışı değildir; özellikle onların belli bir alanda daha yoğun katılımlarıdır." (*Cours*, IV, 455)

Peki ama bu iki-yanlı nedenin etkisini yapış biçimi nasıl tasarlanabilir?

II

Bay Spencer'e göre toplumsal oylumdaki büyüme, işbölümündeki gelişmeler üzerinde etkili ise de, onları belirlemez; yalnızca onları hızlandırır. Olayın yalnızca ek bir koşuludur. Doğası durağan olmayan her türdeş kütle, boyutları ne olursa olsun, zorunlu olarak türdeş-olmayan bir duruma girer; ancak, büyüdükçe farklılaşması da daha tam ve daha çabuk olur. Gerçekten de bu türdeş-olmama durumu kütlenin değişik parçalarının değişik güçlerin etkisine uğramasından ileri geldiği için, değişik konumdaki parçalar ne kadar çok sayıda ise farklılaşma da o kadar büyük olur. Toplumlar için durum böyledir: Spencer'in dediği gibi, "Nüfusu çok artan bir topluluk geniş bir ülke üzerine yayılıp, üyeleri kendi yörelerinde yaşayıp ölecek ölçüde oraya iyice yerleştiğinde, değişik kesimlerini farklı fiziksel koşullar içinde barındırır ve o zaman bu kesimler iş-güçleri bakımından artık birbirinin benzeri olarak kalamazlar. Dağınık yaşayanlar avcılığı ve toprağı işlemeyi sürdürürler; deniz kıyısı boyunca yaşayanlar kendilerini denizcilik işlerine verirler; belki merkezi konumundan dolayı düzenli toplantılar için seçilen bir yerin insanları tüccar olurlar ve böylece bir kent kurulmaya başlar. ... Toprak ve iklim yapısındaki bir fark, ülkenin değişik bölgelerinde kırsal nüfusun bir ölçüde uzmanlaşmış işlerle uğraşmasına ve sığır ya da koyun ya da buğday yetiştirmelerine göre birbirlerinden farklılaşmasına yol açar.[305]" Kısacası, bireylerin içinde bulundukları çevrelerin değişkenliği onlarda farklı yeteneklere ve dolayısıyla değişik yönlerde uzmanlaşmalarına yol açar; bu uzmanlaşmanın toplumların boyutlarıyla birlikte artması, bu dış farklılıkların da aynı zamanda artmasından dolayıdır.

(305) *Premiers Principes*, 381.

Bireylerin içinde yaşadıkları dış koşulların damgasını taşıdıkları ve o koşullar değişik oldukları için bireylerin de birbirinden farklı oldukları kuşku götürmez. Ama söz konusu olan, işbölümüyle ilişkili olduğu kuşku götürmeyen bu farklılığın onu oluşturmaya yeterli olup olmadığını bilmektir. Açıktır ki insanların toprağın özelliklerine ve iklimin koşullarına bağlı olarak şurada buğday, başka yerde koyun ya da sığır yetiştirdikleri yolunda açıklamalar getirilebilir. Ama işlevsel farklılıklar, bu iki örnekte olduğu gibi her zaman yalınkat küçük farklardan ibaret kalmaz; kimi durumlarda öylesine belirgindirler ki işleri aralarında bölüşen bireyler, ayrı ayrı, dahası birbirine karşıt birçok tipler oluştururlar. Sanki elden gelen en büyük ölçüde birbirlerinden ayrılmak için elbirliği ile tüm çabalarını ortaya koydukları söylenebilir. Düşünen beyin ile sindiren mide arasında ne benzerlik vardır? Bunun gibi, tümüyle düşlerine dalmış ozan, tümüyle kendini araştırmalarına vermiş bilim adamı, yaşamını toplu iğne başlarını kıvırmakla geçiren işçi, sabanını süren çifti ile kasası başında oturan satıcı arasında ortak ne vardır? Dış koşullar arasındaki değişkenlik ne denli büyük olursa olsun, hiçbir zaman bunca derin çelişkilerle karşılaştırılabilir ölçüde olamaz ve dolayısıyla bunları açıklayamaz. Birbirinden çok ayrı işlevler değil, aynı işlevin değişik dalları karşılaştırıldığında bile, çoğu kez bunlar arasındaki farkların hangi dış farklılıklardan ileri geldiğini ayırt etmek tümden olanaksızdır. Bilimsel çalışma durmadan daha çok bölünerek yapılıyor. Matematikçi, kimyacı, doğabilimci, ruhbilimci, vb.nin onca farklı yeteneklerine yol açan iklimsel, jeolojik ya da hatta toplumsal koşullar neler olabilir?

Ama dış koşullar, bireyleri belli bir yönde uzmanlaşmaya en güçlü biçimde ittiklerinde bile, bu uzmanlaşmayı belirlemeye yeterli olamazlar. Kadın, doğası gereği erkekten farklı bir yaşam sürmeye yönlendirilmiştir; ancak cinslerin uğraşlarının hemen aynı olduğu toplumlar vardır. Ailede yön-verici erki kullanan, yaşı ve çocuklarıyla arasındaki kan bağı dolayısıyla

babadır ve babanın erkini oluşturan budur. Bununla birlikte anaerkil ailede bu erk babanın değildir. Ailenin değişik üyelerinin, aralarındaki yakınlığın ölçüsüne göre değişik özellikleri, başka deyişle değişik işlevleri olması çok doğaldır; baba ile amcanın, kardeş ile amca -ya da dayı- oğlunun ne aynı hakları ne de aynı ödevleri olamayacağı gibi. Ancak, kan bağları ne olursa olsun bütün erginlerin aynı role sahip olduğu ve birbirleriyle eşit konumda bulunduğu aile türleri de vardır. Savaş tutsağının yengin çıkan oymak içindeki aşağı konumu –eğer en azından yaşama hakkı kendisine tanınmışsa–, en aşağı düzeyde sayılan toplumsal işleri yapma konumudur. Bununla birlikte tutsakların çoğu kez yenenler arasına karıştığını ve sonunda onların eşiti olduğunu görmüş bulunuyoruz.

Sonuç olarak bu farklar işbölümünü olanaklı kılmakla birlikte onun ortaya çıkmasını zorunlu kılmazlar. Varlıkları, zorunlu olarak kullanıldıkları sonucunu doğurmaz. İnsanların aralarında sergilemeyi sürdürdükleri benzerlikler yanında bu farklar önem taşımazlar; bunlar belli belirsiz tohum-filizi gibidirler. Onların etkinliklerde bir uzmanlaşmaya yol açabilmesi için gelişip örgütlenmeleri gerekir; bu gelişme ise kuşku yok ki dış koşullardaki farklılıklardan başka nedenlere bağlıdır. Spencer, en az direnç yasası gereğince ve doğadaki tüm güçler önlenemez bir biçimde bu yönde işledikleri için, bunun kendiliğinden olacağını söylüyor. İnsanların bu doğal farklılıkların belirlediği yönde uzmanlaştığı kesindir, çünkü en az yorgunlukla en büyük kazanım bu yolla elde edilebilir. Ama neden uzmanlaşmaktalar? Başkalarından ayırt edilmeyi istemeye onları yönelten nedir? Bay Spencer, evrim olursa nasıl olacağını çok iyi açıklıyor; ama ona yol açan şeyin ne olduğunu bize söylemiyor. Doğrusu O'na göre böyle bir soruya yer de yoktur. Gerçekten de O, emeğin üretici gücüyle birlikte mutluluğun da arttığını kabul ediyor. Öyleyse ne zaman işbölümünü daha ileri götürecek yeni bir araç ortaya çıksa, O'na göre bunun kullanılmamasına olanak yoktur. Ama işlerin böyle yürümediğini

biliyoruz. Gerçekte böyle bir aracın bizim için değerli olması, ona gereksinim duymamıza bağlıdır. Uygar insanın arzulamayı öğrendiği ve işin daha karmaşık bir biçimde örgütlenmesinin kendisine sağladığı bütün bu şeylere ilkel insanın hiçbir gereksinimi olmadığına göre, işlerin sürekli uzmanlaşmasının nedenini anlamamız, ancak bu yeni gereksinimlerin nasıl oluştuğunu anlamamıza bağlı bulunmaktadır.

III

Toplumların daha geniş oylumlu ve daha yüksek yoğunluklu olmasıyla birlikte işin de daha büyük ölçüde bölünmekte olması, orada dış koşulların daha değişken olmasından değil, yaşam savaşımının daha şiddetli olmasından dolayıdır.

Darwin, iki organizma birbirlerine ne kadar çok benziyorlarsa aralarındaki yarışmanın da o ölçüde daha şiddetli olduğunu çok doğru bir biçimde gözlemlemiştir. Aynı gereksinimleri olduğundan ve aynı şeyleri elde etmek istediklerinden, her yerde bir çekişme içinde bulunurlar. Kendileri için gerekenden daha çok kaynaklar bulunduğu sürece yan yana yaşayabilirler; ama sayıları, hepsinin istekleri gereken ölçüde giderilemeyecek ölçüde arttığında, savaş patlar ve yetersizlik, yani çekişenlerin sayısı ne denli büyükse savaş da o ölçüde şiddetli olur. Oysa bir arada yaşayan bireyler değişik tür ya da cinsten olduğunda durum tümden değişir. Aynı biçimde beslenmedikleri ve aynı yaşam biçimini sürdürmedikleri için, birbirlerini rahatsız etmezler; bir bölümünün gelişimini sağlayan şey ötekileri için bir değer taşımaz. Böylece karşılaşma nedenleri ile birlikte çatışma nedenleri da azalır. Türler ya da cinsler birbirlerinden ne denli uzaklaşırsa, bu durum da o ölçüde daha çok gerçekleşir. Darwin şöyle diyor: "Çok geniş olmayan, göç almaya açık, bu nedenle bireyler arasındaki kavganın çok şiddetli olması gereken bir bölgede yaşayan türlerin her zaman çok değişik olduğu görülür. Uzun yıllar boyunca aynı yaşam koşulların-

da kalan üç ayağa dört ayak genişliğindeki bir çimenlik alanda on sekiz türe ve sekiz sınıfa ait yirmi değişik bitkinin beslendiğini gözlemledim; bu, söz konusu bitkilerin birbirlerinden ne denli farklı olduklarını gösterir.[306]" Kaldı ki herkes, aynı tarlada tahılların yanıbaşında çok sayıda yaban otların yetişebildiğini görmüştür. Hayvanlar da, birbirlerinden ne kadar çok farklılaşırlarsa savaşmaktan da o kadar daha kolaylıkla çekilmektedirler. Bir meşe ağacı üzerinde, aralarında yalnızca iyi komşuluk ilişkileri bulunan iki yüze yakın değişik tür canlı vardır. Bir bölümü ağacın meyvelerinden, bir bölümü yapraklarından, ötekiler kabuklarından ve köklerinden beslenir. Haeckel'in belirttiği üzere, "Eğer hepsi aynı türden olsaydı, örneğin eğer hepsi kabuklarla ya da yapraklarla besleniyor olsalardı, bu sayıda bireyin bu ağaç üzerinde yaşaması kesinlikle olanak dışı olurdu.[307]" Organizmanın içinde de değişik dokular arasındaki yarışmayı yumuşatan şey, aynı biçimde, her birinin değişik maddelerle beslenmekte olmalarıdır.

İnsanlar da aynı yasayla bağlıdırlar. Aynı kentte değişik meslekler, birbirlerine zarar vermek zorunda kalmaksızın bir arada yaşayabilirler, çünkü her biri değişik konularla ilgilidirler. Subay askeri ün, papaz manevi etki, devlet adamı erk, sanayici servet, bilgin bilimsel ün ardındadır; bu nedenle her biri ötekileri engellemeksizin kendi amacını elde edebilmektedir. İşlevler birbirinden daha az farklılaştığında bile durum böyledir. Göz hekimi, zihinsel hastalarla ilgilenen hekimle, ayakkabıcı şapkacıyla, duvarcı marangozla, fizikçi kimyacıyla, vb. yarışmaz. Her biri değişik hizmetler sunduğundan, hep birlikte çalışabilirler.

Bununla birlikte, işlevler birbirine yaklaştıkça, aralarında ilişki noktaları da çoğalır ve birbirleriyle savaşma durumuna daha çok girerler. Benzer gereksinimlerini farklı araçlarla karşıladıklarından, bu durumda birbirlerinin alanına girmeye çalı-

(306) *Origine des espèces*, 131.
(307) *Histoire de la création naturelle*, 240.

şırlar. Yargıç sanayici ile hiç yarışmaz, ama biracı ile şarapçı, kumaşçı ile ipekçi, ozan ile müzisyen sık sık birbirinin yerini almaya çabalar. Tümden aynı işi yapanlara gelince, onlar ancak birbirlerinin zararına olarak gelişebilirler. Öyleyse bu değişik işlevler, aynı kökten çıkan dallardan bir demet gibi düşünülecek olursa, en uzak noktalar arasında kavga en düşük düzeyde olup, merkeze doğru yaklaşıldıkça düzenli olarak artar. Yalnız her kentin içinde değil, bütünüyle toplumun her yerinde durum böyledir. Ülkenin değişik noktalarında yapılan benzer meslekler, eğer iletişim ve ulaşım güçlüğü etkinliklerini kısıtlamıyorsa, birbirlerine ne kadar çok benziyorlarsa o ölçüde şiddetli bir yarışma içinde bulunurlar.

Bu saptanınca, toplumun kütlesindeki her yoğunlaşma, özellikle de nüfus artışıyla birlikte olması durumunda, zorunlu olarak işbölümünün ilerlemesine yol açar.

Gerçekten de, ülkenin belli bir bölgesine özel bir ürün sağlayan bir sanayi merkezi düşünelim. Bu merkezin ulaşabileceği gelişme, iki yönden kısıtlanmıştır: Önce giderilmesi söz konusu olan gereksinimlerin ya da genel olarak kullanılan deyimle pazarın genişliği açısından; ikinci olarak da bu merkezin sahip bulunduğu üretim araçlarının gücü açısından. Normal olarak gerektiğinden daha çok üretmez; hele gücünün yettiğinden daha çok hiç üretmez. Ama böylece belirlenen sınırı aşması olanaksız ise de, bu sınıra ulaşmaya çalışır; çünkü her güç, kendisini durduran herhangi bir şey olmadıkça, doğası gereği olarak tüm erkini geliştirmeye çalışır. O noktaya vardığında da, bu var olma koşullarına uyarlanmış olur; herhangi bir şey değişmedikçe değişmesine olanak bulunmayan bir denge durumunda bulunur.

Ama, merkezden bağımsız iken uzaklığı görece ortadan kaldıran birtakım iletişim araçları yoluyla ona bağlanan bir bölge düşünelim. Onun ilerlemesini önleyen engellerden birisi o anda azalır ya da en azından geriler; pazar genişler ve o zaman karşılanacak gereksinimlerin sayısı da çoğalır. Kuşkusuz

eğer oradaki bütün özel işletmeler ulaşabilecekleri en yüksek üretim düzeyine ulaşmışlarsa, artık daha çok genişleyemeyeceklerinden, durum olduğu gibi kalır. Ne var ki koşulların böyle durum göstermesi, tam anlamıyla düşsel bir şeydir. Gerçekte henüz gelişimlerinin son sınırına varmış olmayan ve bu nedenle daha ileriye gitmek isteyen az ya da çok sayıda girişimler her zaman vardır. Önlerinde boş bir alan açıldığında zorunlu olarak yayılıp orayı doldurmaya çalışırlar. Eğer orada benzer ve kendilerine direnen girişimlerle karşılaşacak olurlarsa, ikinciler birincilere engel olacaklarından, karşılıklı olarak birbirlerini sınırlarlar ve sonuçta karşılıklı ilişkilerde bir değişiklik olmaz. Kuşkusuz yarışanların sayısı daha çoktur; ama daha geniş bir pazarı paylaştıklarından, her iki kesimin payı aynı kalır. Ama bunlar içinde herhangi bir bakımdan ötekilere göre aşağı durumda olanlar bulunursa, onlar, o zamana değin ellerinde bulundurdukları, ama yeni koşullarda başlayan kavgada artık varlıklarını sürdüremeyecekleri alanı ister istemez yitirmek zorunda kalacaklardır. Onlar için artık ortadan kalkmak ya da niteliksel dönüşümden geçmek dışında seçenek kalmaz ve bu dönüşüm, zorunlu olarak yeni bir uzmanlaşmayla son bulur. Çünkü, eğer en zayıflar hemen yeni bir uzmanlık alanı yaratmak yerine daha önce var olan başka bir mesleğe geçmeyi yeğleseler, o zamana değin bu mesleği uygulamakta olanlarla yarışmaya girmek zorunda kalırlar. Demek ki kavga bitmiş olmayacak, yalnızca başka bir alana taşınmış olacak ve sonuçlarını bir başka noktada doğuracaktır. En sonunda, bir yerde ya ortadan kalkma ya da yeni bir farklılaşma olması gerekecektir. Eklemeye gerek yoktur ki, eğer toplum üyeleri hem daha çok sayıda, hem de birbirine daha yakın olurlarsa, kavga da daha şiddetli olur ve onu izleyen uzmanlaşma da daha çabuk ve daha tam olur.

Bir başka deyişle, toplum yapısı parçalı olduğu ölçüde, her parçanın kendine özgü organları bulunur ve bu organlar, değişik parçaları birbirinden ayıran bölmelerle benzer organların

uzağında, onlara karşı korunmuş durumda bulunurlar. Ama bu bölmeler silindikçe, benzer organların birbirine ulaşması, kavgaya tutuşması ve birbirinin yerini almaya çabalaması kaçınılmazdır. Oysa bu yerini-alma işi ne biçimde olursa olsun, uzmanlaşma yolunda bir ilerlemeyle sonuçlanması kaçınılmazdır. Çünkü bir yandan, deyim yerindeyse üstün gelen parçacıl organ, bundan sonra üstlendiği daha geniş işlevi ancak daha büyük bir işbölümü eşliğinde yerine getirebilir; öte yandan yenilenler de, ancak o zamana değin yerine getirdikleri işlevin yalnızca bir bölümü üzerinde çabalarını yoğunlaştırmakla varlıklarını sürdürebilirler. Küçük patron ustabaşı, küçük tüccar görevli, vb. olur. Yenilenlere kalan bölümün büyüklüğü, ne kadar aşağı durumda olduklarına bağlıdır. İlkel işlevin, eşit önemde iki parçaya ayrıldığı bile görülür. Benzer iki işletme, birbiriyle yarışmak yerine ortak girişimlerini paylaşarak dengeyi bulabilirler; biri ötekine bağımlı olmak yerine aralarında eşgüdüm kurabilirler. Ama bu durumların hepsinde de yeni uzmanlıklar ortaya çıkar.

Yukardaki örnekler özellikle ekonomik yaşamdan alınmış olsalar da, bu açıklama her türden toplumsal işlevler için tıpkısıyla geçerlidir. Bilimsel, sanatsal, vb. işler de başka biçimde ya da başka nedenlerle bölünüyor değildir. Daha önce gördüğümüz gibi, merkezi düzenleyici aygıtın yerel düzenleyici organları kendi içine alışı ve onları özel yardımcılar durumuna indirgeyişi de yine aynı nedenlerden dolayıdır.

Bütün bu değişmelerin sonucu olarak ortalama mutluluk artıyor mu? Buna inanmak için bir neden yoktur. Kavganın şiddetindeki artış, insanları mutlu etmesi beklenmeyecek daha yorucu yeni çabaları gerektirir. Her şey mekanik bir biçimde cereyan eder. Toplum kütlesindeki bir denge bozulması, ancak daha gelişkin bir işbölümüyle çözülebilecek çatışmalara yol açar: İlerlemenin motoru böyle işlemektedir. Dış koşullara, kalıtımın değişik bileşimlerine gelince, bir toprak yüzeyindeki eğimlerin suyun akışının nedeni olmayıp yönünün belirleyicisi

oluşu gibi, bunlar da zorunlu olduğu yerde uzmanlaşmanın yönünü belirlerler, yoksa onu zorunlu kılmazlar. Ortaya çıkardıkları bireysel farklılıklar, eğer yeni güçlüklerle baş edebilmek için onları öne çıkarıp geliştirmek zorunda kalmazsak, gizil eğilimler olarak kalırlar.

Görüldüğü gibi işbölümü, yaşam savaşımının bir sonucudur: Ama bu savaşımın yumuşak bir çözüme kavuşmasıdır. Gerçekten de işbölümü sayesinde yarışmacılar artık birbirlerini karşılıklı olarak yok etmek zorunda kalmaz, yanyana varlıklarını sürdürebilirler. Bunun gibi, işbölümü geliştikçe, daha türdeş toplumlarda yok olmaya yazgılı olan daha çok sayıda bireylere varlıklarını korumak ve yaşamak olanağı sağlar. Aşağı düzeydeki birçok halklarda, iyi oluşmayan her organ kesinlikle yok olmaya yazgılıydı; çünkü hiçbir işlev için kullanılamazdı. Kimi kez doğal ayıklanmanın sonuçları bir biçimde önceden kabul edilip yerine getirilircesine, sakat ya da zayıf doğan bebekler yasa buyruğu olarak öldürülürdü; Aristo bile bu uygulamayı doğal buluyordu[308]. Daha ileri toplumlarda durum tümden değişiktir. Hastalıklı bir birey, bizim toplumsal örgütlenişimizin karmaşık çerçeveleri içinde yararlı olarak iş görebileceği bir yer bulabilir. Eğer yalnızca vücutça zayıf, zihinsel bakımdan sağlıklı ise, kendisini oturarak yaplan işlere, düşünsel çalışmalara verir. Eğer zihinsel bakımdan sakat ise "kuşkusuz büyük düşünsel yarışmanın dışında kalmak zorundadır; ama toplum kovanının petek gözlerinde, onun yok olmasını önleyecek yeter sayıda yer bulunur.[309]" Bunun gibi, ilkel halklarda yenilen düşman öldürülür; sanayi işlerinin askeri işlerden ayrıldığı yerlerde ise yenenin yanında köle olarak yaşamını sürdürür.

Değişik işlevlerin birbiriyle yarıştığı birçok durumlar vardır. Örneğin uzun bir oruçtan sonra bireysel bir organizmada sinir dizgesi başka organların zararına olarak beslenir; beyin

(308) *Politique*, IV (VII), 16, 1335 b, 20 vd.
(309) Bordier, *Vie des Sociétés*, 45.

çalışması çok büyük bir gelişme gösterdiğinde de aynı şey olur. Toplumda da durum böyledir. Açlık ya da ekonomik bunalım dönemlerinde, toplumun varlığını sürdürebilmek için yaşamsal işlevler, daha az önemli işlevlerin zararına olarak beslenirler. Lüks madde üreten sanayiler yok olmaya başlar, onları besleyen toplumsal kaynaklar besin ya da öteki temel gereksinim maddeleri üreten sanayi dallarına gider. Ya da bir organın gereksinimlerle orantısız, olağandışı bir gelişme gösterdiği ve bu abartılı gelişimin yol açtığı giderleri karşılamak için başka organların payını aldığı durumlar da olabilir. Örneğin öyle toplumlar vardır ki orada aşırı sayıda kamu görevlisi ya da asker, ya da subay, ya da aracı, ya da din adamı, vb. bulunur; bu aşırı büyümeden başka meslekler zarar görürler. Ama bütün bunlar hastalıklı durumlardır; organizmanın düzenli beslenmemesinden ya da işlevsel dengenin bozulmasından ileri gelirler.

Ama bir karşı düşünce akla geliyor:

Bir sanayi, eğer bir gereksinimi karşılıyorsa yaşayabilir. Bir işlevin uzmanlık durumuna gelmesi, toplumun o uzmanlığa duyduğu bir gereksinimini karşılamasına bağlıdır. Ama her yeni uzmanlaşma, üretimi arttırıp iyileştirir. Bu üstünlük, işbölümünün varlık nedeni değilse de, onun zorunlu sonucudur. Bundan dolayı, bir ilerlemenin sürekli olabilmesi, ancak bireylerin gerçekten daha çok ve daha üstün nitelikte ürünleri tüketme gereksinimini duymalarına bağlıdır. Ulaşım sanayisi oluşmadığı zamanlar, herkes kendi elindeki taşıt araçlarını kullanıyor ve bu ortama uyarlanıyordu. Ama ulaşımın bir uzmanlığa dönüşebilmesi için insanların o zamana değin kendilerine yetmiş olanla yetinmeye son vermesi ve daha çoğunu istemesi gerekmiştir. Peki ama bu yeni istekler nereden kaynaklanabilir?

Bunlar, işbölümünün ilerlemesini sağlayan aynı nedenin sonuçlarıdırlar. Gerçekten de bu ilerlemelerin, yaşam kavgasının şiddetindeki artıştan ileri geldiğini az önce gördük. Daha şiddetli bir kavga ise, daha büyük güçleri harcamadan, dolayı-

sıyla daha büyük yorgunluklar olmadan yürütülemez. Ama yaşamın sürebilmesi için, her zaman onarımın harcamayla orantılı olması gerekir; bu nedenledir ki organik dengeyi yeniden kurmak için o zamana değin yeterli olan besinler artık yetersiz kalırlar. Daha bol ve daha seçme besinler gerekli olur. Kentlerdeki işçiye göre çalışması daha az yıpratıcı olan köylünün, daha zayıf bir beslenmeyle aynı ölçüde varlığını sürdürebilmekte olması bundan dolayıdır. Kentteki işçi bitkisel besinlerle yetinemez ve bu açıdan bile yoğun ve sürekli bir çalışmanın organizmasının dengesinde her gün yarattığı açığı kapatmakta güçlük çeker[310].

Öte yandan bütün bu harcamaları üstlenen özellikle sinir dizgesidir[311]; çünkü savaşı yürütecek araçları bulmak, yeni uzmanlıklar yaratmak, onları toplumun benimsemesine ulaştırmak, vb. için zihinsel araştırmalarda bulunmak, zihinsel güçleri kullanmak zorunludur. Genel olarak ortam değişime ne kadar açık ise, aklın yaşamdaki payı da o kadar büyür; çünkü yalnız akıl, koşulları sürekli olarak bozulan dengenin gereklerini bulup yeniden kurulmasını sağlayabilir. Bu nedenle, yarışmanın şiddeti arttıkça, zihinsel etkinlik de o ölçüde gelişir. Birbirine koşut giden bu gelişmeler yalnız seçkinler kesiminde değil, toplumun tüm sınıflarında görülmektedir. Bu noktada da işçi ile çiftçi karşılaştırılabilir: Birincinin, çoğu kez yaptığı işlerin mekanik niteliğine karşın, ikinciden daha zeki olduğu bilinen bir olgudur. Ayrıca, zihinsel hastalıkların uygarlıktaki ilerlemelere koşut bir artış göstermesi ve kırsal alanlardan çok kentlerde, küçük kentlerden çok büyük kentlerde azması da nedensiz değildir[312]. Ama daha geniş oylumlu ve daha ince-yapılı bir beyinin gereksinimleri, daha kaba yapılı bir kafatasınkinden başka niteliktedir. Berikinin hiç etkilenmediği ceza ya

(310)Bknz.: Bordier, *a.g.y.*, 166 vd.
(311)Fér é, *Dégénérescence et Criminalité*, 88.
(312)Bknz.: *Dictionnaire encyclopédique des sciences mentales*, *Aliénation mentale* maddesi.

da yoksunluklar, ötekini büyük acılar vererek sarsar. Aynı nedenledir ki, bir kez incelince, artık bu organı yatıştırmak için daha karmaşık uyaranlar gerekli olmaktadır; ayrıca gelişmekte de olduğundan, bu uyaranlardan da gittikçe daha çoğuna gereksinim duymaktadır. Bir de tam anlamıyla zihinsel nitelikteki gereksinimler, bütün öteki gereksinimlerden daha çok artmaktadır[313]; daha işlenmiş kafaları kaba açıklamalar artık doyuramamaktadır. Yeni aydınlıklar istenmekte, bilim de bir yandan bu istekleri karşılarken bir yandan da onları beslemektedir.

Görüldüğü gibi bütün bu değişmeler zorunlu birtakım nedenler tarafından mekanik olarak ortaya çıkarılmaktadır. Zekâmızın ve duyarlığımızın gelişip daha incelmekte olması, onları daha çok kulllanıyor olmamızdan dolayıdır; onları daha çok kullanmamız da, vermek zorunda olduğumuz yaşam savaşımının artan şiddeti bizi buna zorladığı içindir. İşte bu yolladır ki insanlık, istemeksizin, daha yoğun ve daha değişken bir kültür elde etme durumunda bulunuyor.

Bununla birlikte, eğer bir başka etken işin içine katılmasaydı, bu yalınkat eğilim kendi başına, kendisini doyuracak araçları ortaya çıkaramazdı; çünkü o, bir zevk alma yetisinden başka bir şey değildir ve Bay Bain'in belirttiği gibi "yalınkat zevk-alma yetileri zorunlu olarak istek uyandırmazlar. Biz hem müzik, resim, bilim ... yapmaktan zevk alacak, ama hem de bunları yapmaktan alıkonulduğumuzda onları yapmayı istemeyecek biçimde yetişebiliriz.[314]" Herhangi bir nesneye kalıtsal olarak ve çok güçlü biçimde eğilim duymaya itildiğimizde bile, o şeyi ancak kendisiyle ilişkiye girdikten sonra isteyebiliriz. Cinsel ilişkilerden ve onların sağladığı zevklerden kendisine hiç söz edilmemiş olan bir ergen, belirsiz ve tanımlanması olanaksız bir rahatsızlık duyabilir; kendisinde bir şeylerin ek-

(313) Doğrudan zihinsel ya da bilimsel yaşamdaki bu gelişmenin bir başka nedenini de bundan sonraki bölümde inceleyeceğiz.

(314) *Emotions et Volonté*, 419.

sikliğini hissedebilir; ama onun ne olduğunu bilemez ve dolayısıyla da tam anlamıyla cinsel isteklere sahip olamaz; ayrıca bu belirsiz duygular kolaylıkla kendi doğal hedeflerinden ve normal doğrultusundan sapabilir. Ama insan bu yeni zevkleri tadacak ve onları bilinç-dışı olarak bile arayacak duruma geldiği anda, onları kendi olanakları içinde görür; çünkü işbölümü de aynı zamanda gelişmiştir ve ona bunları sağlamaktadır. Bu iki olgu dizisi, önceden saptanmış hiçbir uyum olmaksızın, birbiriyle karşılaşmaktadırlar; çünkü her ikisine de yol açan, aynı nedendir.

Bu karşılaşma şöyle anlaşılabilir: Yeni olanın çekiciliği, kendi başına, insanı bu zevkleri denemeye yöneltmeye yeter. Buna öylesine doğal biçimde yönelir ki, bu uyaranların daha büyük zenginlik ve karmaşıklığı, onu, o zamana değin yetinegelmiş olduğu uyaranları daha önemsiz bulmaya iter. Ayrıca insan, denemeye gerek kalmadan da kendisini onlara zihinsel olarak uyarlayabilir; ve bu uyarılar gerçekte insanın yapısında gerçekleşen değişimlerin karşılığı olduklarından, insan onların bulunacağını önceden hisseder. Deneme, daha sonra bu sezileri doğrular; uykuda bekleyen gereksinimler uyanır, belirlilik kazanır, bilinçli olur ve örgütlenirler. Ancak bu, söz konusu uyarlanmanın her zaman mükemmel olduğu anlamına gelmez; işbölümündeki yeni ilerlemelerin sonucu olan her yeni ürünün, her zaman doğamızın gerçek bir gereksinimini karşıladığını anlatmaz; tersine gereksinimler, çoğu kez yalnızca onların ilişkili olduğu nesneye alışılmış olduğu için edinilirler. Bu nesne ne zorunlu, ne de yararlıdır; ama birçok kez denenmiş ve ona çok alışılmış olduğu için artık ondan vazgeçilemiyor. Bütünüyle mekanik nitelikteki nedenlerden ileri gelen uyumlar, hiç tam olamaz, ancak eksik ve yaklaşık olabilirler; ama genel olarak düzeni korumak için yeterlidirler. İşbölümünde olan da budur. Sağladığı ilerlemeler, her durumda değil, ama genellikle insandaki değişimlerle uyum içindedir ve onların kalıcı olmasını sağlayan da budur.

Ama bir kez daha belirtelim ki bu yüzden daha mutlu olmamız gerekmez. Kuşkusuz bu gereksinimler bir kez uyandıkdan sonra, giderilmemeleri kaçınılmaz olarak acıya neden olur. Ama bu gereksinimler uyarılmış olduğu için mutluluğumuzun daha büyük olması gerekmez. Zevklerimizin göreli yoğunluğunu ölçmede kullandığımız ölçüt değişmiştir; bunun sonucu olarak bütünüyle orantı kuralı altüst olmuştur. Ama zevklerin yerlerinin böylece değişmesi, arttıklarını anlatmaz. Ortam artık aynı olmadığından değişmemiz gerekmiştir ve bu değişmeler, bizim mutlu olma biçimimizde de değişmelere yol açmıştır; ama değişme, zorunlu olarak ilerleme demek değildir.

Görüldüğü gibi işbölümünün bize görünüşü iktisatçılara görünüşünden oldukça farklıdır. Onlar için işbölümü, asıl olarak daha çok üretim yapılması demektir. Bizim için ise bu daha büyük üretkenlik, yalnızca olayın zorunlu bir sonucu, bir yansımasıdır. Uzmanlaşmamız, daha çok üretmek için değil, karşımıza çıkan yeni koşullarda yaşayabilmek içindir.

IV

Yukarda söylenenlerin bir sonucu olmak üzere şunu belirtelim ki, işbölümü ancak kurulu bir toplumun üyeleri arasında gerçekleşebilir.

Gerçekten de yarışma, birbirine yabancı ve uzak bireyleri daha çok ayırır. Eğer özgürce yaşayabilecekleri alana sahip iseler oraya kaçarlar; belli sınırların dışına çıkamıyorlarsa, daha da çok bağımsız olacak biçimde birbirlerinden farklılaşırlar. Yalnız düşmanlıktan kurulu ilişkilerin, başka herhangi bir etkenin karışması olmadan toplumsal ilişkilere dönüştüğü hiç görülmüş değildir. Bunun gibi, aynı hayvan ya da bitki türünün bireyleri arasında genellikle hiçbir ilişki bulunmadığından, onların sürdürdüğü yaşam savaşı, onları birbirinden farklılaştırmak, birbirine benzemeyen ve durmadan birbirinden uzaklaşan değişik biçimler ortaya çıkarmaktan başka bir sonuç ver-

mez. Darwin'in "özelliklerde farklılaşma yasası" dediği şey, işte bu sürekli ayrılma olayıdır. Oysa işbölümü karşıtlık yaratırken birleştirir; farklılaştırdığı etkinlikleri bir araya getirir; ayırdıklarını birbirine yaklaştırır. Yarışma bu yakınlaşmayı sağlamış olamayacağına göre, onun daha önceden var olması gerekir; kavgaya tutuşan bireylerin daha önceden dayanışma içinde bulunmaları ve bunu duymaları, yani aynı topluma ait olmaları gerekir. Bundan dolayıdır ki bu dayanışma duygusunun, yarışmanın dağıtıcı etkisine karşı koyamayacak ölçüde zayıf olduğu yerde, yarışmadan işbölümü değil, bambaşka sonuçlar ortaya çıkar. Aşırı nüfus yoğunluğu nedeniyle yaşamın son derece güç olduğu ülkelerde, insanlar uzmanlaşmak yerine, kesin ya da geçici olarak toplumdan çekilirler; başka bölgelere göçerler.

İşbölümünün ne olduğunu düşünmek, bu durumun başka türlü olamayacağını anlamaya yeter. Gerçekten de işbölümü, o zamana değin ortaklaşa olan işlevlerin pay edilmesi demektir. Ama bu paylaşım, önceden tasarlanmış bir plana göre yürütülemez; işler birbirinden ayrıldıktan sonra aralarındaki sınır çizgisinin nereden geçeceği önceden söylenemez; çünkü bu sınır, işin doğasında böyle bir açıklıkla çizilmiş olmayıp, tersine çok sayıda değişik durumlara bağlıdır. Bu nedenle bölünmenin kendiliğinden olması ve artarak sürmesi gerekir. Dolayısıyla da, bu koşullarda bir işlevin, işbölümünün doğasının gerektirdiği gibi tam anlamıyla birbirini tamamlayan iki parçaya bölünebilmesi için, uzmanlaşan bu iki parçanın, bu ayrılmanın sürdüğü bütün zaman boyunca, sürekli iletişim içinde bulunmaları gerekir: Berikinin bıraktığı bütün devinimi ötekinin üstlenmesi ve böylece birbirlerine uyarlanması için başka yol yoktur. Ama nasıl bütün üyeleri bir doku oluşturacak biçimde birbirine bağlı bir hayvan sürüsü bir birey oluşturursa, sürekli ilişki içinde bulunan bir bireyler yığını da bir toplum oluşturur. Öyleyse işbölümü ancak önceden var olan bir toplumun içinde ortaya çıkabilir. Bununla yalnızca bireylerin birbirlerine maddi

olarak katılması gerektiğini söylemek istemiyoruz; ama bunun ötesinde, aralarında manevi bağların da bulunması gerektiğini anlatmak istiyoruz. Önce maddi temas, eğer sürekli ise, tek başına bu tür bağlara yol açar; ama bunun da ötesinde, bu bağlar doğrudan doğruya zorunludurlar. Eğer ortaya çıkacak sonucun ne olacağının belli olmadığı dönemde kurulmaya başlayan ilişkiler hiçbir kurala bağlı olmasaydı, eğer bireysel çıkarlar arasındaki çatışmayı herhangi bir erk yumuşatmasaydı, hiçbir yeni düzen doğurmasına olanak bulunmayan bir kargaşa ortaya çıkardı. Gerçi her şeyin özgürce görüşülmüş özel anlaşmalar içinde olacağı düşünülmektedir; bu nedenle de hiçbir toplumsal etki yok gibi görünüyor. Ama sözleşmelerin, ancak daha önce hukuksal bir düzenlemenin, dolayısıyla da bir toplumun bulunduğu yerde yapılabileceği unutuluyor.

Görüldüğü gibi, kimi kez yapıldığı üzere, işbölümünü tüm toplumsal yaşamın temel olgusu olarak görmek yanlıştır. İş, bağımsız ve önceden farklılaşmış olup değişik yeteneklerini birleştirmek üzere bir araya gelip işbirliği yapan bireyler arasında bölüşülmemektedir. Çünkü koşulların rastlantısıyla ortaya çıkmış farklılıkların, uyumlu bir bütünlük oluşturacak biçimde böylesi bir yetkinlikle birbirlerine uyarlanması, bir tansık (mucize) olurdu. Bu farklılıklar, ortak yaşamdan önce var olmak şöyle dursun, ortak yaşamın sonucudurlar. Ancak bir toplumun içinde ve toplumsal duygu ve gereksinimlerin baskısıyla ortaya çıkabilirler; onların temelde birbirleriyle uyumlu olmasını sağlayan da budur. Görüldüğü gibi her türlü işbölümünün dışında, ama onun oluşabilmesi için gerekli olan bir toplumsal yaşam vardır. Gerçekten de bizim, uyumu asıl olarak inanç ve duygu ortaklığından ileri gelen toplumlar bulunduğunu ve birliğini işbölümüyle sağlayan toplumların da bu toplumlardan çıktığını göstermekle doğrudan doğruya saptadığımız şey de budur. Böylece önceki bölümün sonuçları ile az önce ulaşmış olduğumuz sonuçlar, karşılıklı olarak birbirlerini denetleyip doğrulayabilmektedir. Fizyolojik işbölümü de bu

yasaya göre olmaktadır: Hep, belli bir uyuma ulaşmış bulunan çok-hücreli kütleler içinde ortaya çıkmaktadır.

Birçok kuramcılar için her toplumun asıl olarak işbirliği üzerine kurulu olduğu, kendi başına apaçık bir gerçektir. Bay Spencer'e göre, "Sözcüğün bilimsel anlamıyla bir toplum, ancak bireylerin birbirlerine eklenmesine ek olarak işbirliğinin de bulunması durumunda var olabilir.[315]" Yukarda gördük ki bu öncül savlaması, gerçeğe aykırıdır. Tersine olarak, Auguste Comte'un dediği gibi, "İşbirliğinin toplumu ortaya çıkarabilmesi şöyle dursun, kendi varlığı toplumun daha önceden ve kendiliğinden kurulmuş olmasını zorunlu kılar.[316]" İnsanları birbirine yaklaştıran şey, kan yakınlığı, aynı toprağa bağlılık, atalara tapınma, ortaklaşa alışkanlıklar, vb. gibi mekanik nedenler ve ruhsal tepi güçleridir. Ancak bu temeller üzerinde bir küme oluştuktan sonradır ki orada işbirliği örgütlenebilir.

Ayrıca, başlangıçta olanak bulunabilecek tek işbirliği de öylesine kesik-kesik ve zayıftır ki, başka kaynakları bulunmazsa güçsüz kalır ve sürekli olamaz. Bunun da ötesinde, işbölümünden ileri gelen karmaşık işbirliğinin kendisi, sonradan gelen ve türev niteliğinde bir olaydır. Kütle oluştuktan sonra onun içinde gelişen devinimlerin sonucudur. İşbirliği bir kez ortaya çıktıktan sonra toplumsal bağları daha da sıkılaştırdığı ve topluma daha yetkin bir kimlik kazandırdığı doğrudur. Ama bu bütünleşme, bir başkasının yerini almıştır. Toplumsal birimlerin birbirlerinden farklılaşabilmeleri için, önce sergiledikleri benzerlikler dolayısıyla birbirlerini çekmeleri ve kümeleşmeleri gerekir. Bu oluşma süreci, evrimin yalnız başlangıçlarında değil, her aşamasında gözlemlenir. Gerçekten de yukarı toplumların, aynı türden daha aşağı düzeydeki toplumların birleşmesinden ortaya çıktığını biliyoruz: Farklılaşma *sürecinin* başlayabilmesi ya da yeniden başlayabilmesi için, önce bu sonuncuların bir ve aynı ortak bilinç içinde birbirlerine karışma-

(315) *Sociologie*, III, 334.
(316) *Cours de Philosophie Positive*, IV, 421.

sı gerekir. Daha karmaşık organizmaların, birbirlerine benzeyen ve ancak bir araya geldikten sonra farklılaşan daha yalınkat organizmaların yinelenmesinden ortaya çıkması da böyledir. Kısacası, birleşme ile işbirliği birbirinden ayrı iki olgudur ve ikincinin geliştiğinde birincisi üzerinde etkide bulunup onu dönüştürmesi, insan toplumlarının gittikçe daha çok işbirliği yapan kümelere dönüşmesi, bu iki olgunun birbirinden ayrı nitelikte oluşunu ortadan kaldırmamaktadır.

Yararcıların bu önemli gerçeği bilmemeleri, onların toplumun ortaya çıkışını algılayış biçimindeki bir yanlıştan ileri gelmektedir. Onlara göre başlangıçta birbirinden kopuk ve bağımsız bireyler vardır ve bunlar ancak işbirliği yapmak için birbirleriyle ilişki kurarlar; çünkü onları ayıran boşluğu aşmaları ve bir araya gelmeleri için başka bir nedenleri yoktur. Ama çok yaygın olan bu kuram, *gerçekte olmayan* (ex nihilo) bir durumu var sayıyor.

Gerçekten de bu kuram, toplumu bireyden çıkarsamaktadır; oysa bilgilerimizin hiçbiri, böyle bir kendiliğinden oluşum olabileceğine inanmamıza elvermemektedir. Spencer'e göre, toplumun bu varsayım gereğince kurulabilmesi için, ilkel birimlerin "tam bağımsızlık durumundan karşılıklı bağımlılık durumuna geçmeleri gerekir.[317]" Ama onların böylesi bir tam dönüşüm geçirmelerini ne sağlamış olabilir? Toplumsal yaşamın sunduğu yararlar düşüncesi mi? Ama bunun karşılığında ondan çok daha önemli olan bağımsızlık yitirilmektedir; oysa doğaları gereği özgür ve yalnız yaşamaya alışık varlıklar için böylesi bir özveri katlanılması en olanaksız şeydir. Ayrıca eklemek gerekir ki ilk toplum türlerinde toplumsal yaşam olabileceği ölçüde kesin bir biçimdedir; çünkü birey hiçbir yerde kümece tam bir biçimde kavranıp kucaklanmamaktadır. Eğer insan sanıldığı gibi bireyci olarak dünyaya gelseydi, bu temel eğilimiyle böylesine şiddetli biçimde çatışan bir yaşam biçimine nasıl razı olabilirdi? Böylesi bir düşkünlük karşısında işbir-

(317)*Sociologie*, III, 332

liğinin sorunlu yararı ne kadar önemsiz kalırdı! Görülüyor ki tasarlandığı gibi özerk olan bireyliklerden yine ancak bireysellik çıkabilir; bu nedenle ondan, kendisi toplumsal kurallara bağlı toplumsal bir olgu olan işbirliği doğamaz. Kendi benliği içine kapanmaya başlayan ruhbilimcinin, "ben"inin dışına çıkamadığı için "ben-olmayan"ı bulamayışı da böyledir.

Ortaklaşa yaşam bireysel yaşamdan doğmuş değildir, tersine ikincisi birinciden doğmuştur. Toplumsal birimleri oluşturan bireysel kişiliklerin toplumu dağıtmadan nasıl oluşup büyüyebildiği, yalnız bu temel üzerinde açıklanabilir. Gerçekten de, bireysel kişilik, bu örnekte olduğu gibi, daha önce var olan bir toplumsal ortamda hazırlandığı için, kaçınılmaz olarak onun damgasını taşır; dayanışma içinde bulunduğu bu ortak düzeni yıkmayacak biçimde oluşur; ondan ayrılmakla birlikte ona uyarlanmış olarak kalır. Bireysel kişilikte toplum-karşıtı hiçbir şey bulunmaz, çünkü kendisi toplumun bir ürünüdür. Söz konusu olan, kendi kendine yeterli, dünyadaki başka her şeyden vazgeçebilen saltık bir monad kişiliği değil, belli bir işlevi olan, ama organizmanın bütününden ayrılması durumunda ölme tehlikesi bulunan bir organ, ya da bir organ parçasıdır. Bu koşullar altında işbirliği yalnız olanaklı değil, aynı zamanda zorunludur da. Demek oluyor ki yararcı görüşü benimseyenler doğal düzeni tersine çevirmektedirler; ama bu tersine-çevirişte şaşılacak hiçbir şey yoktur; bilgi alanında ilk olan şeyin gerçeklikte en sonda geldiğini anlatan genel doğrunun parlak bir örneğidir. Tam da işbirliği en yeni olgu olduğu için en önce o göze çarpıyor. Demek ki, sağduyunun yaptığı gibi görünüşe bakmakla yetinilecek olursa, manevi ve toplumsal yaşamın birincil olduğunu düşünmek kaçınılmaz olur.

Ama her ne kadar işbirliği ahlakın tümü değilse de, kimi ahlakçıların yaptığı gibi onu ahlakın daha çok dışına da koymamak gerekir. Tıpkı yararcılar gibi bu idealistler de onu, yalnızca ekonomik ilişkiler düzeni içinde yer alan ve tek etkeni bencillik olan özel düzenlemeler olarak görmektedirler. Ger-

çekte ise manevi yaşam, onu oluşturan tüm ilişkiler içinde dolaşır, çünkü eğer toplumsal ve dolayısıyla ahlaki duygular onun hazırlanışına yön vermeseydi manevi yaşam da olamazdı.

Bu konuda karşı görüş olmak üzere uluslararası işbölümü üzerinde durulabilir; burada, en azından işin aralarında bölüşüldüğü bireylerin aynı toplumun üyesi olmadıkları açıktır. Ama unutmamalıdır ki bir küme, bireyliğini korumakla birlikte, kendisinden daha geniş ve kendisi gibi daha birçok kümeyi içeren bir başkasının içinde yer alabilir. Ekonomik ya da başka herhangi bir işlevin iki toplum arasında bölünmeye uğraması için, bunların ancak kimi açılardan aynı ortak yaşamda yer almaları ve dolayısıyla aynı topluma ait olmaları gerektiği söylenebilir. Gerçekten de bu iki ortak bilincin herhangi bir noktada birbirine kaynamış olmadığı varsayılsın; o iki topluluğun ne zorunlu olan sürekli ilişkiyi aralarında nasıl kurabileceklerini, ne de bunlardan birinin işlevlerinden birini ötekine nasıl bırakabileceğini anlamak olanaksızlaşır. Bir halkın bir başkasının kendi içine girmesine müsaade etmesi için, onun yalnız kendini gözeten bir yurtseverliğe kapanmaktan uzaklaşması, daha geniş kapsamlı başka bir yurtseverlik anlayışı edinmesi gerekir.

Ayrıca, olgular arasındaki bu bağ, tarihin bize gösterdiği en çarpıcı uluslararası işbölümü örneğinde doğrudan doğruya da gözlemlenebilmektedir. Gerçekten bu işbölümünün bugüne değin yalnızca Avrupa'da ve bizim çağımızda gerçekleştiği söylenebilir. Ama Avrupa toplumlarında bir ortak bilinç de geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başlangıcında oluşmaya başlamıştır. Bay Sorel'in dediği gibi, "Kurtulunması gerekli bir önyargı var. Bu, eski düzendeki Avrupa'yı düzenli biçimde kurulup oluşmuş, her biri tümünün benimsediği ilkelere uygun biçimde davranan, kurulu hukuka saygının işlemleri yönetip andlaşmalara yön verdiği, uygulamasının da iyi niyetle yürütüldüğü, krallıklar arasındaki dayanışma duygusunun kamu düzenini koruma eşliğinde, krallarca yapılan sözleşmelerin süresini belirlediği devletlerden kurulu bir toplum gibi tasarlama önyargısıdır.

... Herkesin haklarının herkesin ödevlerinden doğduğu bir Avrupa, eski düzenin devlet adamlarına öylesine yabancı bir şey idi ki, onlara böyle bir kavramın benimsetilip zorunluluğunun gösterilebilmesi için bugüne değin yaşananların en korkuncu olan çeyrek yüzyıllık bir savaş kaçınılmaz olmuştur. Viyana Kongresi'nde ve onu izleyen kongrelerde Avrupa'yı yalın bir örgütlenmeye kavuşturmak için yapılan girişim, bir ilerleme idi, geçmişe bir dönüş değildi.[318]" Bunun tersine olarak, dar bir ulusçuluğa her dönüş, her zaman korumacı bir anlayışın, yani halkların ekonomik ve manevi bakımdan kendilerini birbirlerinden soyutlama eğiliminin gelişmesi sonucunu vermiştir.

Bununla birlikte, hiçbir bağla bir araya gelmiş olmayan, dahası kimi kez birbirlerini düşman gibi gören[319] halklar, kimi durumlarda az çok düzenli biçimde aralarında ürün alışverişi yaparlarsa da, bu olguları işbölümüyle hiçbir ilişkisi olmayan yalın *karşılıklılık* bağları olarak görmek gerekir[320]. Çünkü, yararlı biçimde birbirlerine uyarlanan özelliklere sahip iki değişik organizmanın bulunması, onlar arasında işlevlerin de bölündüğünü göstermez.[321]

---

(318) *L'Europe et la Révolution française*, I, 9 ve 10.

(319) Bknz.: Kulischer, *Der Handel auf der primitiven Culturstufen* (*Ztschr. f. Völkerpsychologie*, X, 1877, s. 378), ve Schrader, *Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte*, léna, 1886.

(320) Karşılıklılığın genellikle değişik türden bireyler arasında ortaya çıktığı doğrudur; ama aynı türün bireyleri arasında ortaya çıktığında bile olayın niteliği aynı kalır. (Karşılıklılık üzerine bknz.: Espinas, *Socétés animales*, ve Giraud, *Les Socétés chez les animaux*).

(321) Son olarak belirtelim ki, bu bölümde yalnızca işbölümünün nasıl genellikle ilerleyerek süregittiğini ve bu ilerlemenin belirleyici nedenlerini inceledik. Ama parçacıl türün hâlâ güçlü biçimde varlığını sürdürdüğü bir toplumda belli bir işbölümünün, özellikle de ekonomik işbölümünün çok ileri olması hiç de olanaksız değildir. Öyle görünüyor ki İngiltere'nin durumu böyledir. Burada, hem yerel yaşamın özerkliğinin, hem de geleneği koruyan erkin kanıtladığı üzere, gözenek düzeni hâlâ çok belirgin olmakla birlikte, büyük sanayi ve büyük ticaret Avrupa kıtasında olduğu kadar gelişkindir (Geleneğin korunması olgusunun neyin göstergesi olduğunu bundan sonraki bölümde belirteceğiz).

Bunun nedeni, yukarda görüldüğü gibi, türev ve ikincil nitelikte bir olgu olan işbölümünün toplum yaşamının yüzeyinde yer almasıdır; özellikle ekonomik işbölümü bakımından durum böyledir. Bu, cildin en ince yeri gibidir. Ama her organizmada yüzeysel olaylar, kendilerine yol açan iç nedenler genelde değişmediği halde, yüzeysel konumları nedeniyle dış etkenlere çok daha açık durumda bulunurlar. Böylece herhangi bir nedenin halkta daha canlı bir maddi gönenç gereksinimi uyandırması, toplumsal yapıda duyumsanabilir bir değişim olmaksızın ekonomik işbölümünün gelişimini sağlamaya yeter. Yansılama duygusu, daha gelişkin bir uygarlıkla ilişki bu sonucu doğurabilir. Bundan dolayıdır ki, bilincin en üst ve bu nedenle de en yüzeydeki bölümü olan anlama, ruhsal yaşamın temellerine ulaşılmadan, eğitim gibi dış etkenlerce oldukça kolay değiştirilebilir. Böylece başarılı olmaya pek yeterli, ama derin kökleri bulunmayan zekâlar yaratılır. Bu tür yetenekler kalıtımla da sonraki kuşaklara geçmez. Bu karşılaştırma, bir toplumun toplumsal ölçek üzerindeki yerini uygarlıktaki ve özellikle de ekonomik uygarlıktaki durumuna bakarak saptamamak gerektiğini gösteriyor; çünkü bu durum yalnızca bir yansılama, bir kopyalama olup aşağı türden bir toplumsal yapıyı örtüyor olabilir. Gerçi bu durum çok ayrıksıdır, ama yine de görülmektedir.

Yalnızca bu karşılaşmalardadır ki, toplumun maddi yoğunluğu manevi yoğunluğunu tam olarak anlatmaz. Görüldüğü gibi koymuş olduğumuz ilke çok genel olarak doğrudur ve bu, görüşümüzü kanıtlamaya yeterlidir.

BÖLÜM III

İKİNCİL ETKENLER ORTAK BİLİNCİN GİDEREK BELİRSİZ DURUM ALMASI VE BUNUN NEDENLERİ

Bu çalışmanın ilk bölümünde, işbölümü geliştikçe ortak bilincin daha zayıf ve daha belirsiz olduğunu görmüştük. Dahası, işbölümünün temel dayanışma kaynağı durumuna gelmesi bu artan belirsizlikten dolayıdır. Bu iki olay böylesine birbirine bağlı olduğuna göre, ortak bilinçteki söz konusu gerilemenin nedenlerini araştırmak yararsız değildir. Kuşkusuz bu gerilemenin nasıl bir düzenlilikle ortaya çıktığını göstermekle, toplumsal evrimin kimi temel koşullarına kesinlikle bağlı olduğunu da doğrudan doğruya belirtmiş olduk. Ama önceki kitapta varılan bu sonuç, eğer koşullarının neler olduğunu bulabilirsek, çok daha yadsınamaz bir nitelik kazanacaktır.

Ayrıca bu soru, şimdi ele almakta olduğumuz soruyla da ilişkilidir. İşbölümündeki ilerlemelerin, toplum birimlerinin birbiri üzerindeki daha büyük çaplı ve onları gittikçe daha değişik yönlerde gelişmeye zorlayan baskıdan ileri geldiğini gördük. Ama bu baskı her an, ortak bilincin her bireysel bilinç üzerine yaptığı karşıt bir baskıyla etkisiz kılınmaktadır. Birisi bizi ayrı bir kişilik oluşturmamız yönünde iterken, öteki tam tersine herkese benzememizi bir yasa gibi buyurmaktadır. Birincisi bizi kişisel doğamızın eğilimlerini izleme yönüne götürürken, ikincisi bizi durdurmakta ve ortak tipten sapmamızı önlemektedir. Başka deyişle, işbölümünün doğup büyümesi için bireylerde ne özel yetenek tohumlarının bulunması, ne de bu yetiler doğrultusunda farklılaşmaya yöneltilmeleri yeterli değildir; ayrıca bi-

reysel farklılaşmalara olanak bulunması da gereklidir. Oysa eğer ortak bilincin güçlü ve belirgin bir durumu ile karşıtlık içinde iseler, bu bireysel farklılaşmalar ortaya çıkamazlar; çünkü böyle bir durum ne denli güçlü ise kendisini zayıflatabilecek her şeye karşı o denli çok direnir; ne denli belirgin ise, değişmelere de o denli az yer bırakır. Öyleyse, ortak bilinç ne denli canlı ve belirgin ise, işbölümünün ilerlemesinin de o denli güç ve yavaş olacağı kestirilebilir. Bunun tersine olarak, birey kişisel çevresiyle ne denli kolay uyum kurabilirse, işbölümü de o denli hızlı ilerler. Ama bunun için bu çevrenin varlığı yeterli değildir; ayrıca herkesin bu çevreye uyum sağlamada özgür olması, başka deyişle bütün küme aynı zamanda ve aynı yönde hareket etmediği halde her bireyin bağımsız olarak hareket edebilmesi de gereklidir. Oysa mekanik dayanışma ne denli gelişkin ise bireylerin özel hareketlerinin o denli seyrek olduğunu biliyoruz.

Ortak bilincin işbölümü üzerindeki bu değiştirici etkisini doğrudan doğruya gözlemleyebileceğimiz örnekler çoktur. Yasa ve gelenekler taşınmaz mülkiyetin devredilmez ve bölünmezliğini katı bir yükümlülük kıldığı sürece, işbölümünün ortaya çıkması için zorunlu olan koşullar doğmamış demektir. Her aile tortop bir kütle oluşturur ve hepsi aynı işle, kalıtımla elde edilmiş olan mülkü işlemekle uğraşır. Islavlarda *Zadruga*, çoğu kez yoksulluğun yaygın olmasına yol açacak ölçüde büyümektedir; yine de aile ruhu çok güçlü olduğu için, denizcilik, ticaret gibi başka meslekler yapmaya girişmek yerine genellikle birlikte yaşam sürdürülür. İşbölümünün daha ileri olduğu başka toplumlarda, her sınıfın belli ve her zaman aynı kalan, her türlü yeniliğe kapalı işlevleri vardır. Başka yerlerde öyle meslek kümeleri vardır ki yurttaşların onları yapması az-çok resmi bir biçimde yasaklanmıştır. Eski Yunanistan'da[322], Roma'da[323]

(322) Büsschenschütz, *Besitz und Erwerb*.

(323) Halikarnas'lı Denys'e göre (IX, 25), Cumhuriyetin ilk dönemleri boyunca hiçbir Romalı tüccar ya da zanaatkâr olamazdı. – Çiçero hâlâ para karşılığı yapılan her türlü çalışmadan aşağılık bir şey gibi söz etmektedir (*De Off.*, I, 42).

zanaat ve ticaret aşağı görülen mesleklerdi; Kabillerde kasaplık, ayakkabıcılık, vb. gibi kimi meslekler kamuoyunda utanılacak işlerden sayılırdı[324]. Görüldüğü gibi bu değişik doğrultularda uzmanlaşma olamaz. Bundan başka, bizim eski loncalar dönemimizde olduğu gibi ekonomik yaşamı belli bir gelişme düzeyine ulaşmış olan halklarda bile işlevler, işbölümünün ilerleyemeyeceği bir biçimde düzenlenmişti. Herkesin işini aynı biçimde yapmak zorunda olduğu yerde, hiçbir bireysel değişikliğe olanak bulunamazdı[325].

Aynı olay toplumların tasarımsal yaşamında da görülmektedir. Ortak bilincin çok bilinen biçimi olan din, başlangıçta bütün tasarımsal işlevlerle birlikte işlemsel işlevleri de içine almaktadır. Birincilerin ikincilerden ayrılması ancak felsefenin ortaya çıkmasıyla birlikte oluyor. Ama felsefe, ancak dinin egemenliğinden biraz yitirmesi durumunda olanaklıdır. Olay ve nesneleri tasarlamanın bu yeni biçimi, buna direnen kamuoyunun tepkisine uğrar. Kimi kez dinsel inançları gerileten şeyin özgür inceleme olduğu söylenmiştir; oysa özgür incelemenin kendisi dinsel inançların daha önce zayıflamış olmasına bağlıdır. Özgür inceleme, ancak genel inanç ona izin verirse ortaya çıkabilir.

Her yeni bilimin kuruluşu sırasında aynı çatışma ortaya çıkar. Hıristiyanlığın kendisi de, daha kurulurken bireysel düşünceye başka bütün dinlerden daha geniş bir yer bırakmasına karşın, bu yasanın dışına çıkamamıştır. Kuşkusuz bilginler incelemelerini maddi dünyayla sınırlı tuttukları sürece din adına çıkarılan karşıtlık daha az şiddetli olmuştur; çünkü maddi dünya ilke olarak insanlar arasındaki çekişmelere bırakılmıştı. Yine de bu bırakma hiçbir zaman tam olmadığından, Hıristiyan Tanrısı yeryüzünde olan bitenlere tümden yabancı olmadığından, doğa bilimleri de inanç alanından gelen bir engelle karşı-

(324)Hanoteau et Letourneux, *La Kabylie*, II, 23.

(325)Bknz.: Levasseur, *Les Classes ouvrières en France jusqu'à la Révolution*, kitap boyunca.

laşmıştır. Ama özellikle insan, bilimsel incelemenin konusu olduğunda bu direnç büyük oldu. Gerçekten de inanan kişi, insanın doğal varlıklardan biri gibi, ahlaki olguların da doğa olguları gibi incelenmesine tiksinti duymadan edemez; bu ortak duyguların, aldıkları değişik biçimler altında, ruhbilim ve toplumbilimin gelişimine ne denli güçlükler çıkardıkları bilinmektedir.

Görüldüğü gibi işbölümündeki gelişmeler, toplumsal çevrede ortaya çıkan değişmelerin sonucu oldukları gösterilmekle tam olarak açıklanmış olmuyor; bu gelişmeleri ya kolaylaştıran, ya güçleştiren ya da tümden engelleyen ikincil nitelikte daha başka etkenler de vardır. Gerçekten de uzmanlaşmanın yaşam savaşımına bulunabilecek tek çözüm yolu olmadığını unutmamak gerekir; bunun dışında göç, sömürge kurma, belirsiz ve daha yoğun çekişmelere açık yaşam ortamına geçme, son olarak bir de intihar ya da başka yollarla zayıfların ortadan kaldırılması gibi yollar da vardır. Bu savaşımdan beklenen sonucun elde edilip edilemeyeceği kuşkulu olduğu gibi savaşanların bunlardan yalnız birine başvuracakları gibi bir zorunlu kısıtlama da bulunmadığından, en çok hangisi olanakları içinde ise ona başvururlar. Kuşkusuz, eğer işbölümünün gelişmesini engelleyen hiçbir şey yoksa, o zaman uzmanlaşırlar. Ama eğer koşullar bu çözümü olanaksız ya da çok güç kılarsa, bir başkasına başvurmak gerekecektir.

Bu ikincil etkenlerin birincisi, bireylerin kümeden daha büyük ölçüde bağımsızlaşarak özgürce farklılaşma olanağı bulmasıdır. Fizyolojik işbölümü de aynı koşullara bağlıdır. Bay Perrier'ye göre, "Anatomik ögeler birbirlerine yaklaştıklarında bile her biri bütün bireyselliklerini korur. Sayıları ne olursa olsun, ister en yüksek, isterse en yalınkat organizmalarda bulunsunlar, komşularından hiçbir kaygı duymaksızın beslenir, büyür ve çoğalırlar. Fizyologların elinde öylesine verimlileşen *anatomik ögelerin bağımsızlığı yasası* buna dayalıdır. Bu bağımsızlık, plastidlerde bulunan daha genel bir yetinin, yani ki-

mi dış koşulların ya da protoplazmadaki kimi güçlerin etkisi altında değişebilirliğin özgürce işleyebilmesinin zorunlu koşulu olarak görülmelidir. Değişebilme ve birbirlerine karşı bağımsız kalma yetileri sayesinde, birbirinden doğmuş olan ve başlangıçta hepsi birbirine benzeyen ögeler ayrı yönlerde değişebilmiş ve değişik biçimler alabilmiş, yeni işlevler ve özellikler edinebilmişlerdir.[326]"

Bu bağımsızlık, organizmalardakinin tersine, toplumlarda başlangıçtaki bir olgu değildir, çünkü birey başlangıçta küme içinde erimiş durumdadır. Ama bağımsızlığın daha sonra, ortak bilinçteki gerilemeyi izleyerek ortaya çıkıp işbölümü ile birlikte düzenli olarak ilerlediğini gördük. Toplumsal işbölümü için yararlı olan bu koşulun, zorunlu olunca nasıl gerçekleştiğini araştırmak gerekir. Kuşkusuz bu koşulun kendisi de, uzmanlaşmanın ilerlemesine yol açan nedenlere bağlı olarak oluşmaktadır. Ama toplumların oylum ve yoğunlukça büyümesi nasıl bu sonuca yol açabiliyor?

I

Küçük bir toplumda, herkes açıkça görülebilir bir biçimde aynı yaşam koşulları içinde bulunduğundan, ortak çevre temelde somut olup toplumsal ufku dolduran her türden varlıklardan oluşur. Onu yansıtan bilinç durumları da aynı özelliktedir. Her şeyden önce şu hayvan, bu ağaç, şu bitki, bu doğa gücü, vb. gibi belli nesnelerle bağlantılıdırlar. Daha sonra, herkes bu nesneler karşısında aynı durumda bulunduğundan, bütün bilinçler bunlardan benzer biçimde etkilenirler. Bütün bir oymak, eğer aşırı ölçüde geniş değilse, güneşin ve yağmurun, sıcağın ve soğuğun, şu ırmağın, bu kaynağın, vb. yarar ve dokuncalarından aynı biçimde etkilenirler. Görüldüğü gibi bütün bu bireysel izlenimlerin birleşmesinin sonucu olan ortak izlenimler, gerek konuları gerekse biçimleri açısından belirlenmiştir-

(326) *Colonies animales*, 702.

ler ve bundan dolayı ortak bilinç de belirli bir özellik taşır. Ama toplumların oylumu büyüdükçe ortak bilincin doğası değişir. Toplumlar daha geniş bir alana yayıldığından, ortak bilincin kendisi de her türlü yerel farklılıkların üzerine çıkmak, daha çok alana egemen olmak ve sonuçta daha soyut olmak zorunda kalır. Çünkü bütün bu değişik ortamlar arasında ortaklaşa olabilecek artık yalnızca genel nitelikte şeyler kalır. Bu ortaklaşa şey, artık şu hayvan değil, şu türdür; şu kaynak değil, kaynaklardır; şu orman değil, *soyut* olarak ormandır.

Öte yandan, yaşam koşulları artık her yerde aynı olmadığından, bu ortaklaşa nesneler –her ne iseler–, artık her yerde aynı ölçüde birbirine benzer duygular oluşturamazlar. Bu nedenle ortaklaşa sonuçlar artık aynı belirlilikte değildirler ve bileşimdeki ögeler birbirlerinden farklılaştıkça bu belirlilik de o ölçüde azalır. Bileşik bir görünüm oluşturmaya katkı yapan bireysel görünümler arasındaki fark arttıkça, bileşik görünüm de daha belirsizleşir. Yerel ortak bilinçlerin genel ortak bilinç içinde kendi bireyliklerini koruyabilecekleri ve ufukları daha dar olduğundan daha kolaylıkla somut olarak kaldıkları doğrudur. Ama dayanaklarını oluşturan toplumsal parçalar silindikçe onların da birincinin içinde yavaş yavaş yitmekte olduklarını biliyoruz.

Ortak bilincin bu gittikçe belirginleşen eğilimini belki de en iyi yansıtan olgu, onun ögeleri içinde en temel nitelikte olan tanrısallık kavramının da ona koşut olarak gittikçe daha aşkınlaşma eğilimi göstermesidir. Başlangıçta tanrılar evrenden ayrı değildirler; ya da daha doğrusu tanrılar yoktur, yalnız kutsal varlıklar vardır ve bunların kutsallık özelliğini yapan şey, kendilerinin dışında herhangi bir dış varlık, bir kaynak değildir. Oymak totemi işini gören hayvan ya da bitki türleri de tapınma nesnesi oluyor; ama bu, ***kendine özgü*** herhangi bir ilkenin bu göksel niteliği onlara dışardan verdiğini anlatmaz. Bu nitelik onların özünde vardır. Ama yavaş yavaş dinsel güçler, başlangıçta yalnızca nitelemesini yaptıkları nesnelerden ayrılarak

birer kutsal kavrama dönüşürler. Daha çok şurada ya da burada bulunmakla birlikte özelllikle bağlı oldukları özel nesnelerin dışında yer alan ruh ya da tanrı kavramı bu yolla oluşur[327]. Böylece biraz daha az somut bir durum alırlar. Bununla birlikte, ister çok sayıda olsunlar, isterse belli bir birliğe ulaştırılmış bulunsunlar, yine de dünyevidirler. Bir ölçüde nesnelerden ayrılmış olsalar da her zaman her yerde vardırlar. Demek ki sürekli olarak yaşamımıza karışmış durumda olup hemen yanıbaşımızda bulunurlar. Greko-Latin'lerin ruhlara tapınmanın daha yüksek ve daha iyi örgütlenmiş bir biçimi olan çok-tanrıcılığı, nesneleri aşan, soyut tanrı anlayışı yönünde yeni bir ilerlemedir. Tanrıların yaşadığı yer, insanlarınkinden daha kesin bir biçimde ayırt ediliyor. Olimpos dağının gizemli yükseklerine ya da yeraltının derinliklerine çekilmiş olup, insanların işlerine kişi olarak artık ancak pek seyrek karışırlar. Ama ancak Hıristiyanlıkladır ki Tanrı kesin biçimde dünyanın dışına çıkıyor; onun krallığı artık bu dünyada değildir; doğa ile tanrısalın birbirinden ayrılması öylesine tamdır ki çarpıklaşıp birbirine karşıt iki şeye dönüşüyor. Aynı zamanda tanrısallık kavramı da daha genel ve daha soyut bir biçim alıyor, çünkü başlangıçta olduğu gibi duyulardan değil, düşüncelerden oluşuyor. İnsanlığın tanrısı, zorunlu olarak, kentin ya da klanın tanrılarından daha az somuttur.

Bundan başka, dinle birlikte hukuk ve ahlakın kuralları da evrenselleşmektedir. Başlangıçta yerel koşullara, etnik, iklimsel, vb. özelliklere bağlı olan bu kurallar, yavaş yavaş bunları aşmakta ve daha genel bir nitelik kazanmaktadırlar. Onların bu genelliğindeki artışı hissedilir kılan şey, biçimciliğin durmadan gerilemekte olmasıdır. Aşağı düzeydeki toplumlarda, davranışların dışa vuran biçimi bile ayrıntılarına varıncaya değin önceden saptanmış durumdadır. İnsanın her değişik durumda yeme ve giyinme biçimi, yapması gereken el-kol-baş hareketleri, konuşurken kullanması gereken deyimler, açık bir biçim-

(327)Bknz.: Réville, *Religions des peuples non civilisés, I, 67 vd.; II, 230 vd.*

de saptanmıştır. Buna karşın, bu başlangıç noktasından uzaklaşıldıkça ahlaki ve hukuksal kurallar da açıklık ve kesinliklerini yitirirler. Artık yalnızca davranışların en genel biçimlerini düzenlerler ve bunu da nasıl yapılması gerektiğini belirtmeksizin yalnızca ne yapılması gerektiğini söyleyerek, yani çok genel bir biçimde yaparlar. Oysa belirli olan her şey, belli bir biçim altında anlatıma kavuşur. Eğer ortak duygular eskiden olduğu kadar belirgin olsalardı, daha az belirli biçimde anlatıma kavuşmazlardı. Eğer eylem ve düşüncenin ayrıntıları da tekbiçim olsalardı, o zaman zorunlu da olurlardı.

Uygarlığın daha ussal ve daha mantıklı olmaya eğilimli olduğunu sık sık belirttik; şimdi ise bu eğilimin nedenini göreceğiz. Yalnız evrensel olan şey ussaldır. Kavrayışı şaşırtan şey, özel ve somut olan şeylerdir. Biz yalnız genel olanı iyi sayarız. Bunun sonucu olarak da ortak bilinç özel şeylere ne kadar yakın olursa, onların izlerini o kadar tam olarak taşır, aynı zamanda o ölçüde de anlaşılmaz olur. İlkel uygarlıkların üzerimizde bıraktıkları etki, işte burdan geliyor. Onları mantıksal ilkelere bağlayamadığımız için, değişik ögelerin tuhaf ve gelişigüzel bileşimleri olarak görmek eğilimindeyiz. Gerçekte hiç de yapay değildirler; ancak, onları belirleyen nedenleri kavramlarda değil, duygularda ve duyguların devinimlerinde aramak gerekir; çünkü onlar için oluşmuş bulunan toplumsal ortam yeter genişlikte değildir. Buna karşılık uygarlık daha geniş bir etkinlik alanında gelişip daha çok sayıda insanlara ve nesnelere uygulandığında, genel nitelikte düşünceler zorunlu olarak ortaya çıkar ve orada egemen duruma gelir. Örneğin insan kavramı, hukukta, ahlakta, dinde daha somut ve bilime daha direngen nitelikteki Romalı kavramının yerini alır. Görüldüğü gibi bu büyük dönüşüm, toplumların oylumunun büyümesi ve yoğunluğunun artması ile açıklanabilir.

Ama ortak bilinç genel nitelik aldıkça, bireysel değişkenliklere de daha geniş yer bırakır. Tanrı insanlardan ve nesnelerden uzaklaştıkça, etkisi de artık her yerde var olmaktan ve

her şeyi kapsamaktan çıkar. Artık değişmez olan şeyler, yalnızca kolaylıkla çok değişik biçimlerde uygulanabilecek olan genel kurallardır. Bunlar bile artık ne aynı etkililikte, ne de aynı direnç gücündedirler. Gerçekten de belirgin uygulamalar ve formüllerin düşünce ve davranışları doğal tepkilerinkine benzer bir zorunluluk biçiminde belirlemesine karşılık, bu genel ilkeler ancak zekânın katılımı eşliğinde olgulara yansıyabilirler. Ama düşünme eylemi bir kez uyarıldı mı, ona sınır koymak kolay değildir. Güçlendiğinde, ona konulmuş olan sınırların ötesine kendiliğinden geçer. Önce tartışmasız kabul edilecek kimi inanç kuralları konur, sonra tartışmalar onlara dek ulaşır. Bu kuralların anlaşılması, nedenlerinin açıklanması istenir ve kurallar bu sınavdan nasıl geçerlerse geçsinler, sonunda güçlerinden bir bölümünü yitirirler. Çünkü irdelenen düşünceler, hiçbir zaman içtepilerin zorlayıcı gücüne sahip olamazlar; düşünülerek düzenlenen devinimlerin, istence bağlı olmayan devinimler gibi kendiliğinden olmayışı da böyledir. Ortak bilinç de daha ussal olduğunda daha az zorlayıcı olmakta ve bu nedenle bireysel değişkenliklerin özgürce gelişimini daha az engellemektedir.

II

Ama bu neden, sözü edilen sonucun doğmasında en büyük payı olan neden değildir.

Toplu durumların gücünü yapan şey, yalnızca bugünkü kuşağın ortaklaşa durumu olması değil, ama özellikle önceki kuşakların bir kalıtı olmalarıdır. Gerçekten de ortak bilinç çok yavaş oluşur ve çok da yavaş değişir. Bir davranış biçiminin ya da bir inancın bu ölçüde bir genelliğe ulaşması da, bu niteliği yitirmesi de zaman ister. Bu nedenle ortak bilinç, hemen tümüyle, geçmişin bir ürünüdür. Geçmişten gelen şeye ise, genellikle özel bir saygı gösterilir. Herkesin oybirliği ile uyduğu bir uygulamanın büyük saygınlığı olur; ama eğer ataları hoşnut et-

menin ötesinde bir gücü varsa, o zaman ondan sapmak çok daha az göze alınabilir. Görüldüğü gibi ortak bilincin etkisi, büyük ölçüde geleneğin etkisinden ileri gelmektedir. Parçacıl toplum tipi silindikçe geleneğin etkisinin de azaldığını göreceğiz.

Gerçekten de çok belirgin olduklarında insan kümeleri, birbirlerine az-çok kapalı küçük toplumlar gibidirler. Aile temeline dayandıklarında, küme değiştirmek aile değiştirmek kadar güçtür. Yalnızca toprak temeline dayalı olduklarında, onları birbirinden ayıran sınırlar o denli aşılmaz olmamakla birlikte yine de süregiderler. Orta Çağ'da bir işçinin kendi kenti dışında bir kentte iş bulması hâlâ güçtü[328]; iç gümrükler, her toplumsal bölmenin çevresinde, onu yabancı ögelerin sızmalarına karşı koruyan bir kuşak oluşturuyordu. Bu koşullarda birey, hem türlü bağlar nedeniyle, hem de başka yerlerde itildiği için, doğmuş olduğu toprakta kalıyordu; iletişim ve ulaşım yollarının pek az oluşu, her toplumsal kümenin bu içine kapalılığının bir kanıtıdır. Bunun yanında, insanı doğduğu ortamda tutan nedenler, onu aile ortamında tutmaktadırlar. Başlangıçta önce bu ikisi birbirine karışır; daha sonra birbirlerinden ayrıldıklarında, eğer birincisi aşılamasa ikincisinden de çok uzaklaşılamaz. Kan bağından ileri gelen çekim gücü etkisini en yüksek ölçüde gösterir; çünkü herkes tüm yaşamı boyunca bu gücün tam da kaynağının yanıbaşında bulunur. Gerçekten de toplumsal yapının parçacıl niteliği ne ölçüde güçlü ise ailelerin de o denli büyük, birleşik ve kendi içine kapalı kütleler oluşturduğu, istisnası olmayan bir yasadır[329].

Buna karşılık, değişik toplum parçalarını birbirinden ayıran sınırlar silindikçe bu dengenin bozulması kaçınılmazdır. Bireyler artık doğdukları yerde kalmaktan memnun olmadık-

(328)Levasseur, agy., I, 239.

(329)Burada somut bir örneğini sergilememize olanak bulunmayan bu yasayı doğrulayan olguları, okuyucunun kendisi görmektedir. Yasayı, aile üzerine yaptığımız ve yakında yayınlamayı umduğumuz araştırmaların sonucunda ortaya koymuş bulunuyoruz.

larından ve önlerinde açılan bu serbest alanlar onları çektiğinden, oralara yayılmaktan geri duramazlar. Çocuklar, artık anababalarının yaşadığı yere sarsılmaz bir bağlılık duymaz olur ve şanslarını aramak üzere her yöne dağılırlar. Değişik halk yığınları birbirine karışır ve başlangıçtaki farklılıklarının yitip gitmesi böylece tamamlanır. Ne yazık ki bu iç göçleri tarih boyunca izlememize olanak veren istatistiklerden yoksunuz; ama onların artan önemini kanıtlamaya yetecek bir olgu var ki, o da kentlerin oluşup gelişimidir. Gerçekten de kentler, kendiliğinden gerçekleşen bir nüfus artışı sonunda oluşmazlar; nüfusun oralara göç etmesi yoluyla oluşurlar. Kentlerde doğumlar ölümlerden daha çok olmak şöyle dursun, bu açıdan kent nüfusları açık verirler. Demek ki kent nüfuslarının günden güne artmakta oluşu, dışardan oraya yeni ögeler gelmesinden dolayıdır. Dunant'a göre[330], "Avrupa'nın 31 büyük kentinin toplam nüfusundaki yıllık artışın binde 784.6'sı göçten ileri gelmektedir. Fransa'da 1881 nüfus sayımı, 1876'dakine göre 766.000 artış gösteriyordu; bu beş yıllık artışın 661.000'inden çoğunu Seine ili ile 30.000'den çok nüfuslu 45 kent almış, orta ve küçük boydaki kentlerle köylere ise artışın yalnızca 105.000'i kalmıştı.[331]" Bu büyük göç devinimleri yalnız büyük kentlere doğru olmamakta, onların çevrelerindeki bölgelere de yayılmaktadır. Bay Bertillon'un hesaplamasına göre 1886'da Fransa'da ortalama olarak her 100 nüfustan yalnız 11.25'i *département* dışında doğarken, Seine ili için bu oran 34.67 idi. *Département*'ın içerdiği kentlerin nüfusu çoğaldıkça, yabancıların nüfus içindeki bu oranı da daha yüksek olmaktadır. Rhône'da bu oran 31.47, Bouches-du-Rhône'da 26.29, Seine-et-Oise'da[332] 26.41, Kuzey'de 19.46, Gironde'da[333] 17.62'dir. Bu olay yalnız büyük kentlere özgü değildir; daha az bir yoğunlukla da olsa, küçük

(330) Anan: Layet, *Hygiène des Paysans*, son bölüm.
(331) Dumont, *Dépopulation et Civilisation*, 175.
(332) Bu yüsek oran Paris'e komşu olmanın bir sonucudur.
(333) *Dictionnaire encyclop. ds Sciences Medic., Migration* maddesi.

kentlerde ve kasabalarda da görülmektedir. "Bütün bu yerleşim yerleri, daha küçük olan köylerin zararına olarak durmadan çoğalmakta, her sayımda her boyuttan kentlerin sayısı birkaç birim daha artmaktadır.[334]"

Ne var ki, toplumsal birimlerde bu göç olaylarına göre beklenmesi gerekenden daha büyük ölçüdeki devingenlik, bütün geleneklerde bir zayıflamaya yol açmaktadır.

Gerçekten de geleneğin gücünü yapan şey, özellikle onu başkalarına aktaran ve onlara kazıyan kişiler, demek ki eski kuşaklardır. Onlar geleneğin canlı anlatımlarıdır; ataların neler yaptığının tanıkları yalnızca onlardır. Onlar, bugün ile geçmiş arasındaki biricik bağdır. Öte yandan onlar, gözlerinin önünde ve kendi yönetimleri altında yetişen kuşaklar için, başka hiçbir şeyin yerini tutamayacağı yüksek bir saygınlık taşırlar. Gerçekten de çocuk, çevresindeki kendinden daha yaşlı kişilere karşı küçüklüğünün bilincindedir ve kendisini onlara bağımlı görmektedir. Onlara duyduğu derin saygı, onların bıraktığı, söylediği ve yaptığı her şeyi kapsar. Görüldüğü gibi geleneğin gücünü yapan şey, büyük ölçüde yaştan ileri gelmektedir. Bundan dolayı da bu etkiyi çocukluk döneminden daha ileriye taşıyan her şey, geleneksel inanç ve uygulamaları yalnızca güçlendirir. İnsan içinde yetiştiği çevrede yaşamayı sürdürünce olan budur, çünkü o zaman kendisini çocuk olarak tanımış olan kişilerle ilişki içinde ve onların etkisi altında kalır. Onlar için duyduğu duygular süregider ve bundan dolayı da aynı etkileri doğurur, başka deyişle yeniliklerin yol açtığı belirsizlikleri içerir. Toplum yaşamında yenilikler olabilmesi için yeni kuşakların yalnızca aydınlanması yetmez; aynı zamanda kendilerinden önceki kuşakların yanlış alışkanlıklarına bağımlı olmayacak ölçüde onların etkisinden kurtulmuş olmaları da gereklidir. Berikilerin etkisi ne denli derin ise –biliyoruz ki bu etkinin süresi ile derinliği doğru orantılıdır– değişmeler önündeki engellerin sayısı da o denli artar. Auguste Comte, "Eğer insanın yaşam süresi, her

(334)Dumont, *agy.*, 178.

yaş kümesinin göreli oranı değişmeksizin on kat uzatılabilseydi, toplumsal gelişmemizde –ölçülmesi olanaksız da olsa– kaçınılmaz bir yavaşlama olurdu,[335]" derken haklıydı.

Ama eğer insan ergenlikten çıkışında yeni bir ortama taşınsa, bunun tersi gerçekleşir. Kuşkusuz orada da kendisinden daha yaşlı olanlar bulunacaktır; ama bunlar, onun çocukluğu boyunca etkisi altında kaldığı insanlar değildir. Bu nedenle onlara duyduğu saygı daha azdır ve daha "âdet yerini bulsun" türündendir; çünkü bu saygı ne bugünkü, ne de geçmişteki herhangi bir gerçekliği karşılamamaktadır. Böyle bir gerçekliğe bağımlı değildir ve hiç olmamıştır; bundan dolayı da onlara ancak ötekilerle karşılaştırma yoluyla bir saygı duyulacaktır. Ayrıca yaşa tapınmanın uygarlığın gelişimiyle birlikte giderek zayıfladığı bilinen bir husustur. Eskiden onca gelişkin iken, bugün bu saygı bir tür acıma duygusunun esinlendirdiği birkaç nezaket gösterisine dönüşmüş durumdadır. Bugün yaşlılardan korkulmaktan çok yakınılmaktadır. Bundan dolayı yaş farkının önemi kalmamış bulunuyor. Olgunluk çağına gelen bütün insanlar, birbirlerine aşağı yukarı eşitler gibi davranırlar. Bu eşitlenmenin sonucu olarak atalardan kalan gelenek ve görenekler de bulundukları yüksek konumdan düşerler; çünkü yaşlı kişi artık o eski etkili kişi değildir. Gelenek ve göreneklerin sınırlamalarına karşı daha büyük bir özgürlük duyuluyor; çünkü birey aynı zamanda onları temsil eden insanlara karşı da kendisini daha özgür duymaktadır. Eskinin dayanışması daha az duyulmaktadır, çünkü birbiri ardından gelen kuşaklarda artık onun maddi bir anlatımı bulunmamaktadır. İlk eğitimin etkileri gerçi yine duyulursa da daha az güçlüdür, çünkü uyarılmamaktadırlar.

Bu tam gençlik çağı, aynı zamanda insanların her türden kısıtlamalara katlanma gücünün en az, değişiklik isteğinin ise en çok olduğu dönemdir. Bu çağdaki insanlarda yaşam kaynakları henüz belli biçimler alıp durgunlaşacak zamanı bulamamıştır ve direnç göstermeden belli bir sıkı-düzen altına alı-

(335) *Cours de Phil. Pos.*, IV, 451.

namayacak ölçüde devingendir. Bu gereksinim, kendisini dışardan dizginleyen engeller ne denli az ise o ölçüde kolaylıkla giderilir ve ancak geleneğin aleyhine olarak giderilebilir. Geleneğin de gücünü yitirdiği bir sırada gelen bu yeni çarpmanın etkisi daha büyük olur. Bu zayıflık tohumu bir kez oluştuktan sonra, her yeni kuşakta daha da büyür; çünkü etkisi gittikçe daha az duyulan kurallar yeni kuşaklara da daha az bir etkililikle aktarılmaya başlar.

Yaşın, geleneğin gücü üzerindeki bu etkisini ortaya koyacak nitelikte bir gözlem sunalım:

Büyük kentlerin nüfusu özellikle göç yoluyla oluştuğundan, asıl olarak erginlik çağına geldikten sonra baba ocaklarından ayrılan ve böylece yaşlı kuşakların etkisi dışına çıkan insanlardan kuruludur. Buralarda yaşlıların sayısı çok azdır; buna karşılık yaşamın en canlı döneminde olanların sayısı çok yüksektir. Bay Cheysson, Paris ve taşradaki her yaş kümesindeki nüfus eğrilerinin yalnız 15-20 yaşları ile 50-55 yaşları arasındakiler için örtüştüğünü göstermiştir. Paris'te 20-50 yaşlardaki nüfusun oranı daha yüksek, bunun dışındakilerin oranı ise daha düşüktür[336]. 1881'de 20-25 yaşlar arasındaki bireylerin sayısı, Paris'te 1.118, ülkenin geri kalan bölümünde 874 oranında idi[337]. Bütünüyle Seine İlinde 15-60 yaşlar arasındaki nüfusun oranı binde 731, bunun üzerindeki yaşlarda olanların sayısı ise yalnızca binde 76'dır. Oysa taşrada birincilerin oranı 618, ikincilerinki ise 106'dır. Jacques Bertillon'a göre Norveç'te bu oranlar bin kişi başına aşağıdaki gibidir:

	Kentler	Köyler
15-30 yaşlar	278	239
30-45 yaşlar	205	183
45-60 yaşlar	110	120
60 ve üzeri	59	87

(336)*La Question de la population*, *Annales d'Hygiène*, 1884'de.
(337)*Annales de la ville de Paris.*

Görüldüğü gibi yaşın ılımlı kılıcı etkisinin en düşük düzeyde olduğu yerler büyük kentlerdir; bunun gibi, geleneklerin düşünceler üzerindeki etkisinin en az olduğu yerler de buralardır. Gerçekten de büyük kentler, ilerlemenin tartışma götürmez yuvalarıdır; düşünceler, modalar, âdetler, yeni gereksinimler önce hep büyük kentlerde oluşur, ondan sonra ülkenin öteki alanlarına yayılır. Toplumun değişmesi, genellikle kentlerdeki değişmenin ardından ve oradaki değişim örnek alınarak gerçekleşir. Kentlerde huylar ve zevkler öylesine değişkendir ki, geçmişten kalan her şeye kuşkuyla bakılır; buna karşılık her türlü yenilikler, hemen hemen eskiden ataların âdetlerine gösterildiği kadar yüksek bir saygınlıktan yararlanırlar. Buralarda düşünceler doğal bir biçimde geleceğe dönüktür. Bu nedenle yaşam olağanüstü bir hızla değişimden geçmektedir: Buralarda inançlar, zevkler, tutkular sürekli bir evrim içindedir. Her türden evrime, kentlerden daha elverişli hiçbir ortam yoktur. Çünkü, birbirinin yerine geçmeye çağrılan değişik toplumsal birim katmanlarının kalıcılıktan bunca uzak olduğu bir ortamda, ortak yaşamın sürekliliği olamaz.

Bay Tarde, toplumların gençlik ve özellikle olgunluk dönemlerinde geleneklerin gördüğü saygının, onların yaşlılık dönemindekine göre çok daha büyük olduğuna bakarak, gelenekçiliğin yıkılmasını, yalnızca her toplumsal evrimde görülen geçici bir bunalım dönemi olarak görebileceğimizi sanmıştır. O'na göre, "İnsanın âdetlerin boyunduruğundan kurtulması, yeniden o boyunduruğun altına girmesi içindir; başka deyişle, geçici özgürleşmeyle elde ettiği kazanımları, yeniden o boyunduruk altına girmek yoluyla yerleştirip sağlamlaştırmak içindir.[338]" Bize göre bu yanılgı, daha önce birkaç kez sakıncalarını göstermiş olduğumuz üzere, yazarın izlediği biçimiyle karşılaştırma yönteminden ileri gelmektedir. Kuşku yok ki, eğer bir toplumun sonu onun yerini alanın başlangıçlarıyla karşılaştırılırsa, gelenekçiliğin geri dönüşüne tanık olunur; ancak, her toplumsal tü-

(338)*Lois de l'imitation*, 271.

rün başlangıç dönemi, kendisinden hemen önceki türdekine göre çok daha az şiddet içerir. Örneğin atalardan kalma âdetler, bizim toplumumuzda hiçbir zaman Roma'da olduğu ölçüde boş-inanç tapınmasına konu yapılmamıştır; Roma'da da Atina hukukundaki gibi her yeniliğe karşı çıkan γραφή παραυόμων'a benzer hiçbir kurum olmamıştır[339]; Aristo'nun çağında bile Yunanistan'da, yürürlükteki yasaları iyileştirmek için değiştirmenin iyi olup olmadığı konusu tartışılıyor ve filozof bu soruya ancak çok sıkı koşullara bağlı olarak olumlu yanıt veriyordu[340]. İbranilerde ise gelenek kuralından her türlü sapma, dine hakaret sayıldığından, çok daha kesin biçimde olanak dışıydı. Ama toplumsal olayların nasıl geliştiğini anlamaya çalışırken, biri ötekinin yerini alan toplumları yan yana koymamak, onları yalnızca yaşadıkları dönemin gelişim koşulları ile karşılaştırmak gerekir. Her toplumda yaşamın durağanlaşmak ve geleneklere dönüşmek eğiliminde olduğu çok doğru ise de, aldığı biçim sürekli olarak gittikçe daha az dirençli, değişmelere daha açık olmaktadır; başka deyişle geleneğin gücü sürekli olarak azalmaktadır. Zaten başka türlü olmasına da olanak yoktur, çünkü bu zayıflama, tarihsel gelişime egemen olan koşulların sonucudur.

Öte yandan inançlar ve ortak davranışlar kendi güçlerini büyük ölçüde geleneğin gücünden aldıkları için, bireysel değişmelerin özgürce gelişmesine gitgide daha az engel olabilecekleri de açıktır.

III

Bir de toplum genişleyip merkezileştikçe bireyi daha az yakından sarar ve sonuç olarak karşıt eğilimleri o kadar iyi sınırlayamaz.

Bundan emin olmak için büyük kentlerle küçük kentleri karşılaştırmak yeterlidir. Küçük kentlerde gelenek ve göre-

(339) Bu γραφή konusunda bknz.: Meier und Schömann, *Der attische Process.*
(340) Aristo, *Pol.*, II, 8, 1268 *b*, 26.

neklerden ayrılmak isteyenler, kimi kez çok sert olan direnişlerle karşılaşırlar. Bağımsız davranma yolundaki her girişim kamuoyunda utanç verici bir iş sayılır; bu kamusal kınama, o yola başvuracakların cesaretini kıracak niteliktedir. Buna karşılık büyük kentlerde birey, toplum boyunduruğundan çok daha büyük ölçüde kurtulmuştur; bu, yadsınmasına olanak bulunmayan deneyle saptanmış bir olgudur. Kamuoyu girişimlerimizi ne kadar yakından denetimi altında bulundurursa, biz de o kadar sıkı biçimde ona bağımlı oluruz. Herkesin dikkati tek tek her bireyin ne yaptığı üzerinde toplandığında, en ufak bir sapma hemen fark edilir ve cezalandırılır; buna karşılık bu denetimden kurtlumak ne kadar kolay ise, her birey için kendi düşündüğü gibi davranmak da o denli kolay olur. Ama bir atasözünün belirttiği gibi saklanmak için kalabalıktan daha iyi yer yoktur. Bir toplumsal kümenin genişlik ve yoğunluğu arttıkça, geniş bir alana yayılan toplumsal dikkat de tek tek her bireyin davranışlarını izleyemez olur; çünkü bireylerin sayısı artarken toplumsal dikkatin gücü artmamaktadır. Aynı anda o kadar çok noktaya yönelmek durumundadır ki hiçbirisi üzerinde yoğunlaşamaz. Denetlenecek insanların ve nesnelerin sayısı arttıkça denetim daha zayıf olur.

Bundan başka, bir şeye dikkati çekmede çok büyük etken olan çıkar, burada hemen hiç yoktur. Bizde kendisiyle ilgili birtakım anı ve coşkular uyandırmayan bir kişinin davranış ve eylemlerini öğrenmek için bir ilgi duymayız. Bu yolda gösterdiğimiz ilgi, o davranış ve hareketlerin bizde uyandıracağı bilinç durumunun sıklığına ve gücüne bağlıdır[341]. Bunun tersine, eğer bir yerde ancak uzaktan uzağa ve geçerken karşılaştığımız bir kimse söz konusu ise, onunla ilgili şeyler bizde herhangi bir yankı ve ilgi uyandırmadığından, bizi ne onun başına ne geldi-

(341) Küçük bir kentte, tanınmayan, yabancı olan bir kişinin orada yaşayan bir kimseden daha az ilgi çekmeyeceği doğrudur; ama yabancı orada ayrıksı (istisna) bir durum oluşturduğu için dikkati çeker. Büyük bir kentte durum böyle değildir, çünkü orada kural olarak herkes tanınmayan bir kimse durumundadır.

ğini, ne de neler yaptığını öğrenmeye yönelten herhangi bir uyaran bulunmaz. Demek ki bireyler arasındaki kişisel ilişkiler sürekli ve sık oldukça toplumsal ilgi de daha canlı olur; öte yandan her bireyin daha çok sayıda insanla ilişki içine girmesinin bu ilişkileri daha seyrek ve daha kısa kılacağı da açıktır.

İşte büyük merkezlerde kamuoyu baskısının kendisini daha az duyurmasının nedeni budur. Çünkü herkesin dikkati çok sayıda değişik yönlere çevrilmiş olduğu gibi birbirlerini de daha az tanımaktadırlar. Her an bir yığın işle ve yabancı kişilerle uğraşmaları gerektiği için komşular ve aynı ailenin üyeleri arasındaki temaslar bile daha seyrek ve daha düzensizdir. Kuşkusuz eğer nüfus sayıca büyük olduğu kadar yerleşimce de yoğun değilse, daha geniş bir alana yayılmış olan yaşamın da her noktada daha az olması beklenebilir. O zaman büyük kent birçok küçük kente bölünür ve bu nedenle de yukarda belirtilen gözlemler olduğu gibi burada uygulanamaz[342]. Ama nüfusun yoğunluğu ile sayısının birbiriyle orantılı olduğu her yerde kişiler arası bağlar seyrek ve zayıftır: Başkaları, hatta en yakında bulunanlar bile gözden daha kolay kaçırılıyor ve o ölçüde de onlara karşı az ilgi duyuluyor. Bu karşılıklı ilgisizlik toplum denetimini gevşetme sonucunu doğurduğundan, her bireyin özgürce davranma alanı bir olgu olarak genişler ve yavaş yavaş bu durum bir hakka dönüşür. Gerçekten de ortak bilincin gücünü, ancak çelişkilere hoşgörü göstermemek koşuluyla koruyabileceğini biliyoruz; oysa toplumsal denetimdeki bu azalmanın sonucu olarak, her gün bu denetimi yadsıyan davranışlar sergilenir ve toplum bir tepki gösteremez. Bu aykırılıklar sıklıkla ve tekdüze biçimde yinelendiğinde, yaraladıkları ortak duyguyu en sonunda söndürürler. Bir kurala cezayla karşılaşmadan uyulmuyorsa, o kural artık saygıya değer görülmekten de çıkar; aşırı ölçüde tartışma konusu yapılan bir inanç, artık eskisi

(342)Burada incelenmesi gereken bir soru var. Nüfusun çok, ama yoğunluğunun az olduğu kentlerde, ortak görüşlerin gücünü korumayı sürdürmekte olduğunu daha önce belirtmiş olduğumuzu sanıyoruz.

gibi apaçık bir doğru olarak görülmez olur. Öte yandan bir özgürlüğü bir kez kullanınca ona gereksinim duymaya başlarız; o özgürlük de bizim için ötekiler kadar zorunlu olur ve kutsal görünür. Artık alışık olmadığımız bir denetimi katlanılmaz buluruz. Böylece elde edilen daha büyük bir yönetsel özerklik, kazanılmış hak durumuna gelir. Bundan dolayıdır ki, bireysel kişiler tarafından işlenen suçlar dışardan daha az dizginlendiğinde, gelenekler gibi saygın bir konum elde eder.

Ama bu olgu büyük kentlerde daha belirgin ise de yalnız onlara özgü değildir; önemlerine göre daha başka kentlerde de görülür. Parçacıl toplum türünün silinmesinin, durmadan daha büyük çaplı kent merkezlerinin gelişmesine yol açması, söz konusu olgunun daha genel bir biçim almasının ilk nedenini oluşturur. Ama bundan başka, toplumun manevi yoğunluğu arttıkça, o da bütün halkı kendi kale duvarları içine alan büyük bir kente benzer.

Gerçekten de değişik bölgeler arasındaki maddi ve manevi uzaklık ortadan kalkmaya başladığından, bu bölgelerin birbirlerine göre durumları, gittikçe aynı kentin değişik mahallelerinin durumuna benzemeye başlar. Bundan dolayı büyük kentlerde ortak bilinçte zayıflamaya yol açan bir neden, tüm toplumda etkisini göstermeden edemez. Bireyliklerini koruyan değişik kesimler birbirlerine kapalı oldukları sürece, her biri kişilerin toplumsal ufkunu sıkı sıkıya daraltır. Toplumun geri kalan kesimlerinden aşılması az çok güç engellerle ayrılmış olduklarından, hiçbir şey bizi yerel yaşamdan koparamaz ve dolayısıyla tüm edimlerimiz orada toplanır. Ama toplumun değişik parçaları arasındaki kaynaşma daha tam bir duruma geldikçe bakış açıları genişler; öyle ki aynı anda toplumun kendisi de genel bir biçimde ve bu genişlemeyle orantılı olarak daha geniş çaplı olur. O zaman küçük bir kentte yaşayan kişi bile hemen çevresindeki küçük kümenin yaşamını yaşamak sınırlamasından bir ölçüde kurtulur. Merkezileşmenin ilerlemesine koşut olarak daha uzak yerlerle artan sayıda ilişkiler kurar.

Daha sıklaşan yolculukları, daha etkin biçimde kurduğu iletişimler, yöre dışında yürüttüğü işler, vb. bakışlarını çevresinde olup bitenlerden uzaklaştırır. Oturduğu yer, artık eskiden olduğu gibi yaşamının ve ilgilerinin tek merkezi değildir. Komşularıyla daha az ilgilenir, çünkü onlar yaşamında daha az yer tutarlar. Zaten küçük kent onu artık daha az kavramaktadır, çünkü onun yaşamı bu dasdaracık çevreyi taşmakta, ilgilenip sevdiği şeyler bunun çok ötesine geçmektedir. Bütün bu nedenlerle yerel kamuoyunun her birimiz üzerindeki ağırlığı azalır ve toplumun genel kamuoyu yerel kamuoyunun yerine geçip her yurttaşın davranışlarını yakından denetleyebilecek durumda olmadığından, ortak denetim onarılmaz bir biçimde gevşer, ortak bilinç etkisinden yitirir, bireysel değişkenlik artar. Özetle, toplumsal denetimin katı olabilmesi ve ortak bilincin varlığını sürdürebilmesi için, toplumun bireyi tam olarak sarıp sarmalayabilecek küçüklükte bölmelere ayrılması gerekir; tersine olarak, bu bölmeler silindikçe her ikisi de zayıflar[343].

Ama denilecektir ki, örgütlü cezalarla yaptırıma bağlanmış olan suç ve cinayetlere karşı onları cezalandırmakla görevli kurumlar hiçbir zaman ilgisiz kalmıyorlar. Kent ister büyük, isterse küçük olsun, toplumsal yoğunluk ister yüksek, isterse düşük olsun, yargıçlar suçluları cezasız bırakmamaktadır. Bundan dolayı, nedenini az önce belirttiğimiz özel zayıflamanın, yalnızca ortak bilincin belirsiz tepkiler veren ve onun ötesine geçemeyen bu bölgesindeki zayıflamadan ileri geldiği sanılır. Ama gerçekte bu yerelleşme olanaksızdır, çünkü bu iki bölge birbiriyle öylesine dayanışma içindedirler ki, birine yapılan etkinin ötekinde yansımamasına olanak yoktur. Yalnız geleneklerin cezalandırdığı edimler, yasayla cezalandırılanlardan değişik nitelikte de-

(343)Bu temel nedene, büyük kentlerin küçük kentler, küçük kentlerin de kırsal yerleşimler üzerindeki bulaşıcı etkisini eklemek gerekir. Ama bu etki ancak ikincil önemdedir ve yalnızca toplumsal yoğunluk arttığı ölçüde önem kazanır.

ğildirler; farkları, yalnız görece daha az ağır olmalarıdır. Bu nedenle, onlar arasında ağırlığını yitirenler olursa, ötekilerin ağırlığı da o anda değişir; bir ya da birkaç basamak aşağı iner ve daha az tepki uyandırırlar. Küçük yanlışlara karşı duyarlığımızı yitirdiğimizde, büyük yanlışlara karşı duyarlığımız da azalır. Dinsel görevlerin savsaklanmasına büyük önem verilmez olduğunda, kutsal değerlere yönelik sövgü ya da saygısızlıklar da eskisi gibi tiksintiyle karşılanmaz. Nikâhsız birleşmelere katlanmaya alışıldığında, zina da daha az utanç-verici sayılır. En zayıf duygular güçlerinden yitirdiğinde, aynı konularda aynı türden daha güçlü duygular kendi güçlerini tümüyle koruyamazlar. Böylece bu sarsıntı yavaş yavaş bütün ortak bilince geçer.

IV

Bundan önceki kitapta belirttiğimiz üzere mekanik dayanışmanın parçalı toplum türünün varlığına bağlı oluşunun nedeni şimdi anlaşılıyor. Bu özel yapı, toplumun bireyi daha yakından kavramasına elverişlidir. Onu, özel yaşamını yaşadığı ortama, dolayısıyla da geleneklere daha sıkıca bağlar. Böylece onun toplumsal ufkunun daraltılmasına yol açarken aynı zamanda[344] bu ufku somut ve belirgin kılar. Demek ki birey kişiliğinin topluluk kişiliğinde erimesine yol açan tümüyle mekanik nitelikteki nedenler olduğu gibi, oradan kurtulup ayrılmasını sağlayacak olan da yine aynı nitelikteki nedenlerdir. Bu özgürleşmenin yararlı olduğuna ya da hiç değilse kullanıldığına kuşku yoktur. İşbölümünün ilerleyip gelişmesini olanaklı kılmakta, daha genel olarak da toplum organizmasına daha büyük bir esneklik ve yatkınlık kazandırmaktadır. Ama bu özgürleşme yararlı olduğu için ortaya çıkıyor değildir. Ortaya çı-

(344)Bu üçüncü etki, ancak bir bölümüyle parçacıl yapının sonucudur: Onun asıl nedeni, toplumun oylumunun genişlemesidir. Geriye, genel olarak yoğunluğun neden oylumla aynı zamanda büyüdüğünü bilmek kalıyor. Bu, bizim ortaya attığımız bir sorudur.

kıyor, çünkü ortaya çıkmaması olanaksızdır. Yaptığı hizmetler, kendisi bir kez oluştuktan sonra, yalnızca onun daha da sağlamlaşmasına yarar.

Bununla birlikte örgütlü toplumlarda organın, parçalı toplumlardaki parça ile aynı rolü görüp görmediği, köye bağlılık anlayışının yerine cemaat ve meslek bağlılığı anlayışının geçme ve bireyler üzerinde aynı etkiyi yapma olasılığı bulunup bulunmadığı sorulabilir. Kast bağlılığı anlayışının bu etkide bulunduğu ve kastın bir toplumsal organ olduğu ne ölçüde kesin ise bu kuşku da o ölçüde haklılık kazanmaktadır. Esnaf dernekleri örgütünün uzun süreler boyunca bireysel farklılıkların oluşup gelişmesini ne denli güçleştirdiği bilinmektedir; bunun örneklerini yukarda vermiştik.

Her organın nasıl işleyeceğini önceden belirleyen gelişkin bir kurallar dizgesi olmadan örgütlü toplumlara olanak bulunmadığı açıktır. İş bölündükçe birçok mesleki ahlak ve hukuk kuralları da oluşur[345]. Ama bu düzenleniş biçimi, yine de bireyin etkinlik alanının genişlemesine engel olmaz.

Her şeyden önce, meslek ruhunun yalnız meslek yaşamı üzerinde etkisi olabilir. Bu alanın dışında birey, kaynağını az önce gösterdiğimiz daha büyük bir özgürlükten yararlanır. Kastın etkisi daha geniş bir alanı kapsarsa da, kendisi tam anlamıyla bir organ olmayıp, organa dönüşmüş bir parçadır[346]; bu nedenle de her ikisinin de niteliklerine sahiptir. Özel işlevler yerine getirmekle yükümlü bulunduğu gibi, toplumsal yığın içinde ayrı bir toplum da oluşturur. Kimi organizmalarda görülen organ-bireylere benzer bir organ-toplumdur![347] Bireyi sıradan loncalardan çok daha başka türlü sarıp sarmalaması bundan dolayıdır.

İkinci olarak, bu kuralların kökleri yalnızca az sayıdaki bilinçlerde bulunup toplumun tümü onlara karşı ilgisiz kaldığın-

(345)Bknz.: Yukarda Kitap I, Bölüm v, özellikle s. 239 vd.
(346)Bknz.: Yukarda, s. 205-6.
(347)Bknz.: Perrier, *Colon. Anim.*., s. 761.

dan, tam anlamıyla genel nitelik taşımamakta ve dolayısıyla etkileri de daha az olmaktadır. Bu nedenle değişmelere karşı da daha az direnç gösterebilmektedirler. Yalnızca mesleki nitelikteki kusurların genellikle başka kusurlarla aynı ağırlıkta olmamaları bundan dolayıdır.

Öte yandan genellikle toplumsal boyunduruğu hafifleten aynı nedenler, özgürleştirici etkilerini loncanın dışında olduğu gibi içinde de ortaya koyarlar. Parçacıl organlar birleştikçe, her toplumsal organın oylumu genişler ve bu büyüme ilke olarak aynı zamanda büyümekte olan toplumun toplam oylumundaki büyümeyle orantılı olur. Bir meslek içinde yaygın olan uygulamalar böylece, tüm toplumda yaygın olan uygulamalar gibi daha genel ve daha soyut nitelik alır ve bunun sonucu olarak da bireysel farklılıklara daha geniş bir özgürlük alanı bırakırlar. Bunun gibi yeni kuşakların kendilerinden öncekilere göre daha büyük ölçüde yararlandıkları bağımsızlık da mesleki gelenekçiliği zayıflatıcı etkide bulunur; bu da bireyi yenilikler yapma yolunda daha büyük ölçüde özgür kılar.

Böylece mesleki düzenlemeler, doğaları gereği, bireylerin değişken çabalarını başka her türlü düzenlemeye göre yalnızca daha az kısıtlayıcı olmakla kalmamakta, bu tür kısıtlayıcı etkileri giderek daha da azalmaktadır.

BÖLÜM IV

İKİNCİL ETKENLER (DEVAM)
KALITIM

Buraya değin sanki işbölümü yalnız toplumsal nedenlerden ileri geliyor gibi düşündük. Oysa işbölümü organik ve ruhsal nedenlere de bağlıdır. Birey, doğuştan kendisini belli kimi işlere yönlendiren zevkler ve yetiler edinir ve bu ön-eğilimlerin işlerin bölünüş biçimi üzerinde etkisi olduğu kesindir. En yaygın kanıya göre doğuştan edinilen bu farklılıklar, temel gerekçesi "bireyleri yeteneklerine göre sınıflandırmak[348]" olan işbölümünün ilk nedenidir. Görüldüğü gibi bu etkenin payının tam olarak saptanması ilginç olur, çünkü bireysel değişkenliğe ve dolayısıyla da işbölümünün ilerlemesine bir engel oluşturur.

Gerçekten de daha doğuşumuzda taşıdığımız bu yetenekler bize atalarımızdan kalmadır ve birey olarak şu anda içinde bulunduğumuz koşulları değil, atalarımızın içinde bulundukları koşulları yansıtırlar. Demek ki bizi soyumuza bağlarlar; tıpkı ortak bilincin bizi kümemize bağladığı ve böylece davranış özgürlüğümüzü engellediği gibi. Benliğimizin bu parçası bütünüyle geçmişe, hem de kişi olarak yalnız bize ait olmayan bir geçmişe dönük olduğundan, bizi kişisel çıkarlarımızın alanından ve bu alanda ortaya çıkan değişmelerden uzaklaştırır. Bu benlik alanımız ne kadar gelişkin ise biz de değişmeye o kadar az yatkın oluruz. Soy ve birey, birbiriyle ters orantılı olarak değişen karşıt iki güçtür. Atalarımızın yaptığı gibi üretmeyi, onların yaşadığı gibi yaşamayı sürdürdükçe, her yeniliğe karşı çıkarız. Kalıtsal yoldan aşırı ölçüde özellikler alan bir varlık, he-

(348)Stuart Mill, *Économie politique.*

men hiçbir değişikliği gerçekleştiremez; nitekim hayvanların durumu böyledir: Çok yavaş evrimleşirler.

Gelişimin bu yönden karşılaştığı engelin aşılması, ortak inanç ve âdetlerin çıkardığı engelleri aşmaktan daha da güçtür. Çünkü ikinci türden engeller bireyin önüne dışardan, manevi bir etki yoluyla çıkarılan engellerdir; oysa kalıtsal eğilimler doğum yoluyla geçer ve anatomik bir temele dayalıdır. Demek ki görevlerin dağılımında kalıtımın payı büyüdükçe bu dağılımın değişmez niteliği de o ölçüde artar; sonuç olarak işbölümünde ilerlemeler de, yararlı oldukları halde daha güç gerçekleşebilirler. Organizmada olan budur. Her hücrenin işlevi doğuşundan önce belirlenmiştir. Bay Spencer'in dediği üzere, "Canlı bir hayvanın örgütlenişindeki ilerleme, yalnız her biri farklı bölümleri oluşturan birimlerin kendi yerlerini korumaları biçiminde olmakla kalmaz; yavrularının da onların yerlerine geçecekleri anlamına gelir. İşlevlerini yerine getirirken büyüyen ve yenilerini doğuran hepatik hücreler, çözülüp yok olurlarken yerlerini bu doğurduklarına bırakırlar; onlardan doğan bu hücreler işlevlerini yerine getirmek üzere birleşmek için damarlara, kaslara, sinir merkezlerine gitmemektedirler.[349]" Bunun gibi fizyolojik işin örgütlenişinde ortaya çıkan değişmeler de çok seyrek, çok sınırlı ve çok yavaştırlar.

Birçok olgu gösteriyor ki başlangıçta kalıtım, toplumsal işlevlerin dağılımı üzerinde çok büyük etkide bulunuyordu.

Tam anlamıyla ilkel topluluklarda kalıtımın bu açıdan herhangi bir rolü olmadığı açıktır. Buralarda uzmanlaşmaya başlayan az sayıdaki işlevler seçimliktir; ama bu, söz konusu işlevlerin henüz oluşmamış olmasından dolayıdır. Oymak başı ya da başları yönettikleri yığından pek ayrılıp belirginleşmiş değildirler; erkleri geçici olduğu kadar sınırlıdır da; kümenin tüm üyeleri eşit düzeyde bulunurlar. Ama işbölümü belirgin bir biçimde ortaya çıkar çıkmaz, kalıtsal yolla geçecek biçimde kesin biçim alır; kastların doğuşu böyle olmuştur. İşbölümünün bu biçimde örgütlenişinin en yetkin örneği Hindistan'dır, ama

(349)Spencer, *Sociologie,* III, 349.

başka yerlerde de görülmektedir. Yahudilerde kesin biçimde ayrılmış tek işlev türü olan papazlık işlevleri, yalnız kalıtsal yolla geçerdi. Roma'da da dinsel işlevleri içeren bütün kamusal işlevler böyleydi ve yalnızca patrisyenlerin ayrıcalığıydı. Asurlular, Persler ve Mısırlılarda toplum aynı biçimde bölünmüştür. Kastların ortadan kalkmaya yüz tuttuğu yerlerde, onların yerini dışa kapalılığı daha az olmakla birlikte yine de aynı ilke üzerine kurulu olan sınıflar almaktadır.

Kuşku yok ki bu kurum yalnızca kalıtsal aktarımların ürünü değildir. Onu ortaya çıkaran pek çok neden vardır. Ama eğer *genel olarak* herkesi kendisine uygun olan yere koyma sonucunu vermeseydi, ne bu ölçüde yaygınlaşabilir ne de bunca uzun süreler boyunca sürebilirdi. Eğer kastlar düzeni birey özlemlerine ve toplum yararına aykırı olsaydı, hiçbir yapay çaba onu sürdüremezdi. Eğer ortalama olarak bireyler gelenek ya da yasayla kendilerine verilen işleve gerçekten uygun düşecek özelliklerde doğmasalardı, yurttaşların bu geleneksel biçimde sınıflandırılması yolu kısa sürede altüst olurdu. Nitekim bu uyumsuzluk ortaya çıkar çıkmaz söz konusu altüst oluş da gerçekleşmiştir. Toplumsal çerçevelerin katılığı, o zamanlar yeteneklerin dağılımındaki değişmezliğin sonucundan başka bir şey değildir; bu değişmezlik de yalnızca kalıtım yasalarının bir sonucudur. Kuşkusuz eğitim, tümüyle aile ocağında yapılmakta olduğundan ve belirttiğimiz nedenlerle çok uzun sürdüğünden, kalıtımın etkisini daha da pekiştiriyordu; ama böylesi sonuçları tek başına eğitim doğuramazdı. Çünkü yararlı ve etkin olması, ancak kalıtımla aynı doğrultuda uygulanmasına bağlıydı. Özetle kalıtım, yalnızca etkin biçimde bir toplumsal rol oynadığı yerde toplumsal kurum olabilmiştir. Gerçekten de eski halkların kalıtım konusunda çok canlı duyguları olduğunu biliyoruz. Bunun izlerini yalnızca az önce değindiğimiz âdetlerde ve daha başkalarında buluyor değiliz; yazılı anıtların birçoğunda doğrudan doğruya anlatıma da kavuşmuştur[350]. Ama böyle-

(350)Ribot, *L'Hérédité*, 2. bsm., s.360.

sine genel bir yanılgının, gerçek yaşamda hiçbir karşılığı bulunmayan yalınkat bir düş ürünü olmasına olanak yoktur. Bay Ribot'ya göre, "Bütün halklar, belirsiz biçimde bile olsa, kalıtıma inanırlar. Dahası bu inancın, ilkel dönemlerde uygar dönemlere göre daha canlı olduğunu bile söyleyebiliriz. Kalıtımın bir kurum olarak ortaya çıkması, bu doğal inancın bir sonucudur. Onun gelişiminde toplumsal, siyasal nedenlerin, dahası önyargıların payı olduğu kesindir; ama yapay olarak icat edildiğini düşünmek saçma olur.[351]"

Kaldı ki mesleklerin kalıtımla geçmesi, yasa biçimini almadığı dönemlerde de çoğu kez bir kural gibi uygulanıyordu. Örneğin Eski Yunan'da hekimlik, önce az sayıda birkaç ailece işlenmiştir. "Asklepiyadlar ya da Eskülap papazları, bu tanrının soyundan geldiklerini söylerlerdi. ... Hipokrat, ailesinin onyedinci hekimiydi. Eski Yunanlılarda tanrıların yüksek bağışı sayılan bilicilik (kâhinlik) sanatının, yalvaçlık yeteneğinin çoğu kez babadan oğula geçtiği kabul edilirdi.[352]" Hermann, Eski Yunan'da işlevlerin kalıtımla geçişinin yalnız kimi durumlarda ve örneğin Isparta'da ahçılarla flütçüler için olduğu üzere dinsel yaşamla daha sıkı biçimde bağlantılı olan kimi işlevler için yasayla belirlendiğini söylüyor; ama gelenekler, başka meslekler için de bu yolu sanıldığından daha da genel bir uygulamaya dönüştürmüştü.[353]" Bugün bile aşağı düzeydeki birçok toplumlarda işlevler soya göre dağılmaktadır. Afrika oymaklarının pek çoğunda demirciler, nüfusun geri kalan kesiminden başka bir soydan gelmedir. Saul döneminde Yahudilerde de durum böyleydi. "Habeşistan'da hemen bütün sanatkârlar yabancı soydandır: Duvarcı Yahudi, sepici (debbağ) ve dokumacı Müslüman, savutçu (silahçı) ve kuyumcu Yunanlı ve Koptlu idi. Hindistan'da meslek ayrımlarını gösteren pek çok değişik kast,

(351) *Agy.*, s.345.

(352) *Agy.*, s. 365. – Bknz.: Hermann, *Griech. Antiq.*, IV, 353, not 3.

(353) *Agy.*, 395, not 2, Bl. I, 33 – Olgular için özellikle bknz.: Platon, *Eutyphro*, 11 C; *Alcibiade* 121 A; *Devlet*, IV, 421 D; özellikle *Protagoras*, 328 A; Plutarkhos, *Apophth. Lacon.*, 208 B.

bugün bile soy ayrımı ile örtüşmektedir. Karışık nüfuslu bütün ülkelerde aynı aileden gelenler kimi mesleklere yönelmeyi âdet edinmişlerdir; örneğin Almanya'nın doğusunda balıkçılar, yüzlerce yıl boyunca Islav soyundandı.[354]" Bu olgular, "Mesleklerin kalıtımla geçmesi, manevi nitelikte kalıtım ilkesi üzerine kurulu olan bütün kurumların ilk türü, temel biçimidir," diyen Lucas'ı büyük ölçüde desteklemektedir.

Ama bu toplumlarda ilerlemenin ne denli yavaş ve güç olduğu da bilinmektedir. İşlerin örgütlenişi, yüzyıllar boyunca, hiçbir değişiklik yapılması düşünülmeksizin olduğu gibi kalmıştır. "Burada kalıtım, her zamanki özellikleriyle kendini bize sunmaktadır: Koruma ve durağanlık.[355]" Bundan dolayı, işbölümünün gelişebilmesi için insanların kalıtımın boyunduruğunu kırabilmesi, ilerlemenin kastları ve sınıfları yıkması gerekmiştir. Bu sonuncuların gittikçe ortadan kalkması, gerçekten de bu özgürleşmeyi kanıtlar niteliktedir; çünkü, eğer kalıtım birey üzerindeki haklarından hiçbir şey yitirmemiş olsaydı, bir kurum olarak zayıflamasını neye bağlamak gerektiği anlaşılamazdı. Eğer istatistikler geçmişe yeterince uzanıyor olsaydı ve özellikle de bu noktada daha çok bilgi verebilseydi, çok büyük olasılıkla, kalıtsal mesleklerin sayısının durmadan azaldığını gösterirdi. Kesin olan şudur ki, geçmişte kalıtımla beslenen onca güçlü inancın yerini, bugün hemen tam karşıt bir inanç almış bulunuyor. Bugün, bireyin büyük ölçüde kendi yaptıklarının ürünü olduğuna inanmak ve onu soyuna bağlayıp bağımlı kılan bağları bile görmezlikten gelmek eğilimindeyiz: Bu, en azından çok yaygın olan ve kalıtım psikologlarının nerdeyse yakındığı bir kanıdır. Dahası, kalıtımın bilim alanında gerçekten inceleme konusu oluşunun, ancak ona olan inancın hemen tümden yitirildiği bir zamana rastlaması da çok ilginç bir durumdur. Gerçi bunda bir çelişki yoktur. Çünkü genel kanı, en sonunda, kalıtım diye bir şeyin olmadığını değil, etkisi-

(354)Schmoller, *La Division du travail, Rev. d'écon. polit.* 1889, s. 590.
(355)Ribot, *agy.*, s.360.

nin daha hafif olduğunu anlatmaktadır; bilim de, aşağıda görüleceği üzere, bu duyguyu yadsıyan herhangi bir şey içermemektedir.

I

Kalıtımın evrim süreci içinde etki alanının daralması, her şeyden önce ondan etkilenmeyen yeni etkinlik biçimlerinin ortaya çıkmasından dolayıdır.

Kalıtımın etkisindeki bu duraklamanın ilk bir kanıtı, belli başlı insan soylarının durgun konumudur. En eski çağlardan bu yana yeni bir insan soyu türü oluşmuş değildir: En azından, eğer Bay de Quatrefages'ın yaptığı gibi[356], üç ya da dört temel türden gelen değişik türlere bile bu ad verilecek olursa, onların kökenlerinden uzaklaştıkça o soyun kurucu özelliklerini daha az taşıdıklarını da eklemek gerekir. Gerçekten de bir soyu belirleyen şeyin kalıtsal benzerliklerin varlığı olduğunu herkes kabul etmektedir; insanbilimciler de sınıflandırmalarına fiziksel özellikleri temel almaktadırlar, çünkü en çok kalıtsal olan özellikler bunlardır. Ama insanbilimsel türlerin sınırları ne kadar kesin biçimde belirtilirse, onları yalnızca organik özelliklerle tanımlamak da o kadar güçleşmektedir; çünkü böyle özellikler artık ne yeter sayıda, ne de yeterince belirgin değildirler. Artık ağır basan özellikler, dilbilim, arkeoloji, karşılaştırmalı hukuk yardımıyla saptanan tümden manevi nitelikteki benzerliklerdir; ama bunların kalıtsal olduğunu kabul etmek için hiçbir neden yoktur. Bunlar soylardan çok uygarlıkları birbirinden ayırt etmeye yarar. Görüldüğü gibi, oluşan değişik insan türleri ilerlemeyle birlikte daha az kalıtsal nitelik taşımaktadırlar; bunların soy oluşturma özelliği gittikçe azalmaktadır. İnsan türünün yeni soylar oluşturmadaki yetersizliğinin giderek büyümesi, hayvan türlerinin bu alandaki verimliliği ile en çarpıcı farklılığını oluşturmaktadır. Bu ise, insan kül-

(356)Bknz.: *L'Espèce humaine.*

türünün geliştikçe kalıtsal bir aktarılmaya daha elverişsiz nitelik aldığından başka neyi anlatabilir? Demek ki insanların, başlangıçtaki soyların yapısında yüzlerce yıl boyunca durgunlaşıp kalmış bu ilk temele ekledikleri ve her gün eklemekte oldukları şey, kalıtımın etkisinden durmadan kurtulmaktadır. Ama eğer uygarlığın genel gidişi böyle ise, onu oluşturan özel akımların, yani işlevsel etkinlikler ile onların ürünlerinin her biri için durum daha da büyük ölçüde böyledir.

Aşağıdaki olgular, bu tümevarımı doğrulamaktadır.

Ruhsal olguların yalınkatlık ölçüsünün onların aktarılabilirlik ölçüsünü de ortaya koyduğu, kanıtlanmış bir gerçektir. Gerçekten de bir durumun karmaşıklığı arttıkça çözülmesi de daha kolay olur, çünkü çok karmaşık oluşu onun dengesindeki durağanlığı azaltır. Mimarlık açısından çok nazik kuruluşlu bir yapıya benzer: Ufacık bir şey düzenini bozmaya yeter; en ufak bir çarpmada sarsılan yapı yıkılır ve üzerinde bulunduğu yeri çırılçıplak bırakır. Genel bir çöküntü durumunda benliğin, üzerinde yer aldığı organik temelden başka bir şey kalmayıncaya değin yavaş yavaş çözülmesi böyledir. Genellikle bu çözülme olayları, hastalık sarsıntısı altında ortaya çıkar. Ancak kalıtsal aktarım da benzer etkilerde bulunsa gerektir. Gerçekten de döllenme işinde yalnızca bireysel olan özellikler karşılıklı olarak birbirlerini etkisiz kılma eğilimi gösterirler; çünkü, anne-babadan birine özgü olanlar ancak ötekilerin zararına olarak aktarılabileceğinden, aralarında bir tür savaş yaşanır ve hiçbirinin bu savaştan yara almadan çıkması olanaklı değildir. Ama bilincin bir durumu ne kadar karmaşık ise o kadar kişiye özgü olmakta, içinde yaşadığımız özel durumların, cinsiyetimizin, huyumuzun izlerini o kadar çok taşımaktadır. Bizler, varlığımızın bu yükseklerdeki kesimlerine oranla alt ve temel kesimleri yönünden birbirimize çok daha büyük ölçülerde benzeriz; bizi birbirimizden farklı kılan ise, o yüksek kesimlerdeki özelliklerdir. Bunlar kalıtsal aktarım sırasında tümden yitip gitmeseler de, ancak silikleşerek ve zayıflayarak sürebilirler.

Ama yetenekler ne denli türe-özgü iseler o ölçüde de karmaşıklaşırlar. Gerçekten de işlerimiz sınırlandıkça etkinliklerimizin yalınlaştığını sanmak yanlıştır. Tersine, etkinliklerimiz çok sayıda nesnelere yayıldıkça yalınlaşırlar; çünkü o zaman her birinin ortak yönleri üzerinde durabilmek için kişisel ve farklı olan özelliklerini gözardı edeceğinden, birçok duruma uyabilecek çok genel birkaç hareketle sınırlı kalırlar. Oysa özel ve uzmanlaşmış durumlara tüm ayrımları göz önünde bulundurarak uyarlanmamız söz konusu olduğunda, bunu ancak ilgili oldukları şeylerin görünüşüne göre bile farklılaşan çok sayıdaki bilinç durumlarını birleştirerek başarabiliriz. Bu dizgeler bir kez düzenlenip kurulunca kuşkusuz daha akıcı ve hızlı işlerler, ama çok karmaşık olmakta süregiderler. Basılacak bir yazı sayfasını hazırlayan basımevi-yöneticisinin, çok sayıda dağınık teoremleri bir araya getirerek onlardan yeni bir teorem fışkırtan matematikçinin, ayırt edilmesi güç bir belirtiden hemen hastalığa tanı koyan ve nasıl yürüyeceğini öngören hekimin, ne denli görkemli bir düşünce, tasarım ve alışkanlıklar toplamı ortaya koyduğu açık değil midir? Yalnız düşünce gücüyle dünyayı açıklamaya girişen filozof ya da bilgenin onca yalınkat yöntemi ile, çok sınırlı ve özel bir sorunu ancak çok karmaşık gözlem ve deneyleri birleştirerek, her dilde yazılmış yapıtları, yazışmaları, tartışma metinlerini, vb., okuyarak çözebilen günümüz bilginin yöntemini karşılaştıralım. Özengen kişi, başlangıçtaki yalınkatlığını korur. Onun doğasındaki karmaşıklık yalnızca görünüştedir. Her şeyle ilgilenmeyi meslek edindiği için, sanki pek çok zevkleri ve değişik yetenekleri varmış gibi görünür. Boş bir düş! Olguların temeline baktığınızda, hepsinin çok az sayıda genel ve yalın, ama ilkel belirsizliklerinden hiçbir şey yitirmemiş olduklarından ilgili oldukları şeylerden kolayca kopup başka şeylere yönelen kimi yeteneklerden öteye gitmediğini görürsünüz. Dışardan bakıldığında kesintisiz olarak birbiri ardından gelen değişik olaylar gibi görünürler; ama biraz farklı kılıklar altında da olsa bütün rolleri aynı oyuncu oyna-

maktadır. Bunca renklerin ustaca bir araya gelerek ışıldadığı bu yüzeyin altında, acınacak ölçüde bir tekdüzelik vardır. Kendi varlığındaki güçleri yumuşatıp inceltmiş ise de, onları dönüştürüp yeni ve belirli bir yapıt ortaya çıkaramamıştır; doğanın kendisine bıraktığı temel üzerinde herhangi bir kişisel ve kalıcı yapıt yükseltememiştir.

Bundan dolayı yetenekler ne denli özel ise, kalıtım yoluyla geçmeleri de o denli daha güç olur; ya da bir kuşaktan sonrakine geçmeyi başarabilseler bile, güç ve belirliliklerinden bir şeyler yitirirler. Dirençleri azalmakta ve bükülebilirlikleri artmaktadır; büyük çaplı belirsizlikleri nedeniyle aile, servet, eğitim, vb. durumlarının etkisi altında daha kolay değişebilmektedirler. Kısacası etkinlik biçimleri ne kadar uzmanlaşırsa, kalıtımın etkisinden o kadar çok kurtulmaktadırlar.

Yine de mesleki yeteneklerin kalıtsal gibi göründüğü kimi durumlardan söz edilmiştir. Bay Galton'un düzenlediği çizelgeler, kimi durumlarda gerçek anlamda bilgin, ozan, müzisyen sülaleleri olduğunu göstermektedir. Bay de Candolle da bilginlerin oğullarının "sık sık bilimle uğraştığını" saptamıştır[357]. Ama bu gözlemlerin aslında kanıtlayıcı herhangi bir değeri yoktur. Gerçekten de biz, özel yeteneklerin kalıtımla geçmesinin kesinlikle olanaksız olduğunu düşünüyor değiliz; yalnızca genellikle bunun olmadığını, çünkü sık sık yinelenmesine olanak bulunmayan mucize türünden bir denge oluşmadıkça bunun olamayacağını söylemek istiyoruz. Bu nedenle de bunun olduğu ya da olmuş gibi göründüğü şu ya da bu özel durumları anmak hiçbir işe yaramaz; bilimsel çalışmaların bütünü içinde tuttukları yerin ne olduğuna bakmak gerekir. Ancak o zaman, kalıtımın toplumsal işlevlerin bölünüş biçimi üzerinde gerçekten büyük bir etkisi olup olmadığı belirlenebilir.

Oysa, bu karşılaştırmayı yöntemli bir biçimde yapmaya olanak yoksa da, Bay Candolle'un saptamış olduğu bir olgu, bu mesleklerde kalıtımın etkisinin ne denli sınırlı olduğunu kanıt-

(357) *Histoire des sciences et des savants*, 2. bsm., s. 293.

lar niteliktedir. Bay Candolle'un soy kütüklerini çıkarabildiği Paris Akademisi'nin 100 yabancı üyesinden 14'ü protestan papazı, yalnızca 5'i hekim, cerrah, eczacı babaların çocuklarıdır. 1829'da Londra Krallık Derneği'nin 48 yabancı üyesinin 8'i papaz, yalnızca 4'ü meslek sahibi babaların çocuğu idi. Ancak bu sonuncuların, "Fransa dışındaki ülkelerde toplam sayısı, protestan din adamlarınkinden çok daha yüksek olmak gerekir. Gerçekten de yalnız başlarına alındığında protestan nüfus içinde hekim, cerrah, eczacı ve veterinerlerin sayısı yaklaşık olarak din adamları kadardır ve buna Fransa dışındaki nüfusu yalnız katolik olan öteki ülkeler eklendiğinde, papazlarla protestan din adamlarının toplamından çok daha büyük bir sayıya ulaşırlar. Tıp adamlarının yaptıkları öğrenim ile mesleklerini yaparken gerçekleştirmek zorunda oldukları çalışmalar, papazınkilerden çok daha büyük ölçüde bilim alanına girmektedir. Eğer bilim alanında başarı yalnızca kalıtıma bağlı bir iş olsaydı, listemizde papaz oğullarından çok daha fazla sayıda hekim, eczacı, vb. oğlunun yer alması gerekirdi.[358]"

Ayrıca bu bilim adamı oğullarının bilimi meslek edinmelerinin gerçekten kalıtımdan ileri geldiği de hiç kesin değildir. Böyle olduğunu söyleyebilmemiz için, anne-babalarla çocukları arasında zevk benzerlikleri bulunduğunu gözlemlemek yetmez; ilk çocukluktan hemen sonra ailelerinin dışında ve her türlü bilimsel etkinliğe yabancı bir ortamda yetiştikten sonra da bu yeteneklerini sergilediklerini saptamak gerekir. Oysa gerçekte, gözlemlenen bütün bilgin oğulları, doğal olarak kendi babalarından çok daha büyük ölçüde zihinsel yardımlar ve özendirmelerle desteklendikleri kendi aileleri içinde büyütülmüşlerdir. Bunun yanında, öğütler, davranış örnekleri, babaya benzemek isteği, onun kitaplarından, dermelerinden (koleksiyon), araştırmalarından, deney odasından yararlanmak gibi verimli bir kafa için güçlü uyarıcılar niteliğindeki destekler de vardır. Bir de bilginlerin oğulları, öğrenimlerini yaptıkları ku-

(358) *Agy.*, s.294.

ruluşlarda, birikimli ya da yüksek kültür edinmeye elverişli kafalarla ilişki içinde bulunurlar ve bu yeni ortamın etkisi birincinin etkisini yalnızca destekler. Kuşkusuz oğulun baba mesleğini sürdürmesinin kural olduğu toplumlarda, böyle bir düzenlilik yalnızca dış koşulların elverişli oluşuyla açıklanamaz; çünkü bunun her durumda tam bir yetkinlikle gerçekleşmesi, tansıksı (mucizevi) bir şey olurdu. Ama bugün gözlemlenen tek tük ve nerdeyse ayrıksı (istisnai) örnekler böyle değildir.

Gerçi Bay Galton'un incelediği[359] İngiliz bilim adamlarının birçoğu, meslek edindikleri bilime karşı çocukluklarından beri özel ve doğuştan-gelme bir isteklilik duyduklarını dirençle belirtmişlerdir. Ama Bay de Candolle'un da belirttiği gibi bu istekliliğin, "doğuştan mı, yoksa gençlik çağının canlı izlenimlerinden ve onları devindirip yönlendiren etkilerden mi ileri geldiğini bilmek çok güçtür. Kaldı ki bu istekler değişmektedir; meslek için önemli olanlar ise yalnızca kalıcı olanlardır. Bu durumda, bir bilim alanında seçkinleşen ya da onu istekle işlemeyi sürdüren birey, bunun kendisinde doğuştan gelme bir istek olduğunu söylemekten hiç geri durmaz. Tersine, çocukluk döneminde özel beğenileri olup daha sonra onlar üzerinde durmamış olanlar ise bunlardan hiç söz etmezler. Kelebeklerin ardından koşturan ya da deniz kabuğu, böcek, vb. dermeleri yapan, ama doğabilimci olmayan sayısız çocukları düşünelim. Ayrıca birçok bilgin tanırım ki, gençken ozan ya da tiyatro-yazarı olmak tutkusunda olmalarına karşın daha sonra çok değişik meslekler edinmişlerdir.[360]"

Yine bu yazarın bir başka gözlemi, bu yeteneklerin doğuşunda toplumsal ortamın etkisinin ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Eğer kalıtımdan ileri geliyor olsalardı, bütün ülkelerde kalıtımla gelmeleri gerekirdi; bilgin çocuğu olan bilginlerin aynı türe giren bütün halklarda aynı oranda olması gerekirdi. "Oysa olgular bundan çok değişik biçimde belirmiş-

(359) *English men of science*, 1874, s. 144 vd.
(360) *Agy.*, s. 320.

lerdir. İsviçre'de iki yüz yıldan beri aile çevresinde oluşan bilginler, dağınık bilginlerden daha çok olmuştur. Fransa ve İtalya'da ise aileleri içinde tek olan bilginler çok büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Ama fizyoloji yasaları bütün insanlar için aynıdır. Demek ki her aile içinde verilen eğitim, davranış örnekleri ve öğütlerin, genç bilginlerin özel meslekleri üzerinde daha belirgin bir etkide bulunmuş olması gerekir. Bu etkinin İsviçre'de başka birçok ülkedekinden daha güçlü olmasının nedenini anlamak da kolaydır. İsviçre'de öğrenim, her kentte 18-20 yaşlarına değin ve öğrencilerin kendi evlerinde, babalarının yanında yaşaması eşliğinde yürümektedir. Bu, özellikle geçen yüzyıl ile bu yüzyılın ilk yarısında ve en çok da Cenevre ile Bal'da, demek oluyor ki aile kümesi içinde yetişen bilginlerin oranının en yüksek olduğu yerlerde böyleydi. Başka yerlerde, özellikle Fransa ve İtalya'da ise gençlerin yatılı okullarda, dolayısıyla aile etkilerinden uzakta öğrenim görmeleri her zaman yaygın durumdu.[361]"

Görüldüğü gibi "özel konulara yönelik, doğuştan ve buyurgan yetenekler bulunduğunu"[362] kabul etmek için hiçbir neden yoktur; en azından, varsa bile kural değildir. Bay Bain'in de belirttiği gibi, "büyük bir dilbilimcinin oğlu tek bir sözcüğü bile kalıtımla edinmemektedir; büyük bir gezginin oğlu okulda coğrafya dersinde madencinin oğlunun gerisinde kalabilir.[363]" Bununla kalıtımın etkisiz olduğunu söylemek istemiyoruz; ama kalıtımla geçen şeyin çok genel yetenekler olduğunu, şu ya da bu bilim dalındaki özel bir eğilimin kalıtsal olmadığını söylemek istiyoruz. Çocuğun anne-babasından aldığı şey, belli bir ölçüdeki dikkat gücü, direngenlik, sağlıklı bir yargılama, tasarlama, vb. yetisi...dir. Ama bu yetilerin her biri, pek çok sayıda değişik uzmanlık alanları için uygun düşebilir ve oralarda başarı elde edebilir. Örneğin tasarım gücü çok canlı bir çocuk, erken

(361) *Agy.*, s. 296.
(362) *Agy.* s. 299.
(363) *Émotions et Volonté*, s. 53.

yaşta sanatçılarla ilişkiye gelse ressam ya da ozan olur; sanayiciler ortamında yaşasa, buluş gücü yüksek bir mühendis olur; rastlantı onu iş dünyasına götürse, belki günün birinde gözüpek bir banker olur. Kuşkusuz her yere özel doğasını, yenilikler yaratma gereksinimini ve yenilik yapma tutkusunu kendisiyle birlikte götürür; ama yeteneklerini kullanabileceği ve eğilimlerini karşılayabileceği meslekler pek çoktur. Kaldı ki Bay Candolle da doğrudan bir gözlemle bunu saptamış bulunuyor. Kendi babasının büyük babasından edindiği bilim alanı için yararlı nitelikleri şöyle sıralamaktadır: İstenç, düzenlilik, sağlıklı yargılama, belli bir dikkat gücü, doğaötesel soyutlamalardan uzak durma, kanı bağımsızlığı. Kuşkusuz güzel bir kalıtım; ama bunlarla aynı zamanda bir yönetici, bir devlet adamı, bir tarihçi, bir iktisatçı, büyük bir sanayici, yetkin bir hekim, ya da Bay Candolle'un kendisi gibi bir doğabilimci de olunabilir. Açıkça görüldüğü üzere koşullar O'nun mesleğini seçmesinde geniş bir yer tutmuştur ve oğlundan öğrendiğimiz de gerçekten budur[364]. Yalnızca matematik düşüncesi ile müzik duygusu, oldukça sıklıkla, doğuştan, doğrudan kalıtım yoluyla anne-babadan geçen yetenekler olabilir. Bu iki yeteneğin insanlık tarihinde çok erkenden gelişmeye koyulduğu anımsanırsa, görünüşteki bu aykırılık şaşırtıcı olmaz. İnsanların geliştirdiği sanatların ilki müzik, bilimlerin ilki de matematiktir; bundan dolayı bu iki yeteneğin sanıldığından daha yaygın ve daha az karmaşık olması gerekir. Kalıtım yoluyla aktarılabilirliği de bundan dolayıdır.

Aynı şeyi söyleyebileceğimiz bir başka eğilim de suçluluk eğilimidir. Bay Tarde'ın doğru olarak belirttiği üzere, suç ve cinayetlerin değişik biçimleri, zararlı olsalar da, birer meslektirler: Dahası, kimi kez karmaşık teknikleri olan mesleklerdir. Dolandırıcı, kalpazan, sahteci, olağan çalışan pek çok insandan daha yüksek bilim ve sanat sergilemek zorundadır. Ama yalnız genel olarak ahlak çarpıklığının değil, suçların özel biçimlerinin de kalıtımın ürünü olduğu öne sürülmüştür; dahası, "do-

(364) *Agy.*, s. 318.

ğuştan suçlu[365]"luğun % 40'tan daha yüksek bir oranda olabileceğine bile inananlar olmuştur. Eğer bu oran kanıtlanmış olsaydı, kalıtımın kimi kez mesleklerin, dahası özel mesleklerin bile dağılımını büyük ölçüde etkilediğini kabul etmek gerekirdi.

Bunu kanıtlamak için iki değişik yöntem denenmiştir. Sık sık, tümüyle kötülüğe eğilimli aile örnekleri vermekle yetinilmiştir. Oysa bu yolla suç eğilimlerinin tümünde kalıtımın payı belirlenemeyeceğinden başka, ne çok sayıda olursa olsunlar, bu tür gözlemler kanıtlayıcı deney değildirler. Bir hırsızın oğlunun da hırsız olması, ahlaksızlığının ona babasından kalıtım yoluyla geçtiğini göstermez; olguları böyle yorumlamak için, kalıtımın etkisini koşulların, eğitimin, vb. etkisinden soyutlayabilmek gerekir. Eğer çocuk hırsızlık eğilimini tam sağlıklı bir aile içinde yetiştirildikten sonra gösterseydi, o zaman kalıtımın etkisine başvurmak yerinde olurdu; ama yöntemli bir biçimde yapılmış böyle gözlemler pek azdır. Kötülüğe yönelmiş ailelerin kimi kez çok sayıda olduğu eleştirisi yapılmaktadır. Sayı önemli değildir; çünkü genişliği ne olursa olsun bütün aile üyeleri için aynı olan aile ortamı, bu yerleşik suçluluk eğilimini açıklamaya yeter.

Bay Lombroso'nun izlediği yöntem, söz verdiği sonuçları elde edebilseydi, daha kanıtlayıcı olurdu. Kendisi, birkaç özel durumu saymak yerine suçlunun anatomik ve fizyolojik örneğini çıkarmaktadır. Anatomik ve fizyolojik özellikler, özellikle de birinciler, doğuştan gelme oldukları, yani kalıtımla belirlendikleri için, tanımlanan örneğe giren suçluların oranını saptamak, kalıtımın bu özel davranış üzerindeki etkisini tam olarak ölçmeye yeter.

Lombroso'ya göre bu etkinin pek büyük olduğu görülmüştür. Ama verdiği sayı, yalnızca suçlu örneğinin geneldeki göreli sıklığını göstermektedir. Bundan çıkarılabilecek tek sonuç, genelde kötülüğe olan eğilimin, sık sık kalıtsal olduğudur; ama

(365)Lombroso, *L'Homme criminel*, s. 669.

belli suç ve cinayet biçimleri için herhangi bir sonuç çıkarmaya olanak vermemektedir. Kaldı ki bu sözde suçlu örneğinin bugün artık gerçekte hiç de belirli bir şey olmadığı bilinmektedir. Onu oluşturan özelliklerin pek çoğu başka yerlerde de görülmektedir. Ayırt edilen tek şey, bu suçlu örneğinin çarpıklaşmış, bozuk-sinirli kişi örneğine benzemekte oluşudur[366]. Ama eğer bu durum, caniler arasında çok sayıda bozuk-sinirli kişiler bulunduğunu kanıtlıyorsa, bundan sinir-bozukluğunun her zaman ve kesinlikle cinayete götüreceği sonucu çıkmaz. Yüksek yetenekli ya da dâhi olmasalar da, çarpıklaşmış kişiler arasında en azından canilerin sayısı kadar dürüst olanlar da vardır.

Görüldüğü gibi yetenekler özelleştikçe daha az kalıtsallaştığı için, toplumsal işin örgütlenişinde de iş ne kadar az bölünmüş ise kalıtımın payı da o kadar büyük olmaktadır. İşlevlerin çok genel nitelikte olduğu aşağı toplumlarda, bu işlevler bir kuşaktan ötekine daha kolay ve daha tam olarak aktarılabilen yine çok genel yetenekleri gerektirmektedirler. Herkes, kişiliğini korumak için gerekli her şeye sahip olarak doğmaktadır; kalıtımla edindiklerinin yanında, kendi çabasıyla edinmesi gereken şeyler pek azdır. Orta Çağ'da soylu kişinin, ödevini yerine getirmek için ne çok bilgiye ne de çok karmaşık becerilere gereksinimi yoktu; ama özellikle yürekliliğe gereksinimi vardı ve bunu da kan yoluyla edinmekteydi. Levit ve Brahmanın görevlerini yapmak için çok geniş bilime gereksinimleri yoktu –sahip oldukları bilginin genişliğini kitaplarından öğrenebiliyoruz-; ama doğuştan gelen ve onları sıradan insanlara kapalı olan düşünce ve duygulara ulaştıran zekâ üstünlüğüne gereksinimleri vardı. Esculape'ın çağında iyi bir hekim olmak için çok geniş bilgi sahibi olmaya gerek yoktu; gözlem yapmaya ve somut olgulara doğal bir ilgi duymak yeterliydi; bu ilgi, kalıtımla kolayca aktarılabilecek kadar genel bir nitelik olduğundan, kimi ailelerde süreklilik kazanması ve hekimlik mesleğinin de onlarda kalıtımla geçmesi kaçınılmaz bir şeydi.

(366)Bknz.: Féré, *Dégénérescence et Criminalité.*

Bu koşullarda kalıtımın bir toplumsal kurum niteliğini alması kolayca anlaşılabilecek bir şeydir. Kuşkusuz tümden ruhbilimsel nitelikteki bu nedenler kast örgütlenmesini ortaya çıkarabilmiş değildir; ama bu kurum başka nedenlerle bir kez doğduktan sonra süregitmiştir, çünkü hem bireylerin zevklerine, hem de toplumun çıkarlarına tümden uygun düşmüştür. Mesleki yetenek bireyden çok soyun bir özelliği olduğundan, işlev için de durumun böyle olması çok doğaldır. İşlevler hiç değişmeksizin olduğu gibi dağıldığından, bu dağılımdaki ilkenin yasayla kutsal kılınmasında yalnızca yarar olabilirdi. Bireyin kendi zekâ ve karakterinin biçimlenmesindeki payı en düşük düzeyde olduğunda, mesleğini seçmede daha büyük payı olamaz; ona daha büyük özgürlük bırakılsa, genellikle nasıl kullanacağını bilemez. Bari böyle genel bir yetenek değişik mesleklerde yararlı olabilse! Ama iş pek az uzmanlaşmış olduğundan, belirgin çizgilerle birbirinden ayrılmış pek az sayıda işlevler vardır; bu nedenle de ancak bunlardan birinde başarılı olunabilir. Bireysel bileşimlere kalan alan bu açıdan da sınırlıdır. İşlevlerin kalıtımla geçmesi de kesinlikle tıpkı malların geçişi gibidir. Aşağı toplumlarda atalardan gelen ve büyük çoğunlukla taşınmazlaran oluşan kalıt, her özel ailenin mal varlığının en önemli bölümüdür; o zamanlar ekonomik işlevlerin pek canlı olmayışı nedeniyle birey, bu kalıta önemli bir şey ekleyemez. Ayrıca o mala sahip olan da kendisi değil, ortaklaşa bir varlık olan ve yalnız o günkü kuşağın tüm üyelerinden değil, bütün kuşaklar dizisinin üyelerinden oluşan ailesidir. Ata mallarının başkasına devredilemez oluşunun nedeni budur; aile varlığının gelip geçici temsilcilerinden hiçbirisi bu malları elden çıkaramaz, çünkü kendisine ait değildirler. Nasıl meslek kasta ait ise, mallar da aileye aittir. Hukuk eskiden gelen bu engelleri hafiflettiğinde bile ata malının satılması görev suçu sayılmaktadır; kendi sınıfının altından biriyle evlenmek soylular sınıfı için ne ise, bu da her sınıftan halk için aynı niteliktedir. Soya karşı bir ihanet, ondan bir tür kopma olarak görül-

mektedir. Nitekim yasa buna göz yummakla birlikte uzun süreler boyunca her türlü engeli de çıkarmıştır: Sözleşme bitiminde kiralananı geri isteme hakkı o dönemden kalmadır.

İşin daha çok bölünmüş olduğu büyük çaplı toplumlarda durum böyle değildir. İşlevler daha farklılaşmış olduğundan, aynı yetenek değişik mesleklerde yararlı olabilmektedir. Yüreklilik asker için zorunlu olduğa kadar madenci, pilot, hekim, mühendis için de zorunludur. Gözlem zevki bir kişiyi romancı, tiyatro yazarı, kimyacı, doğa-bilimci ya da bir toplumbilimci yapabilmektedir. Kısacası, kalıtımın birey eğilimini önceden zorunlu biçimde belirleme etkisi daha küçüktür.

Ama özellikle bu etkinin göreli önemini daha da azaltan şey, bireysel birikime olan gereksinimin daha büyük önem kazanmasıdır. Kalıtsal yetilerden yararlanabilmek için bireysel birikime eskiden olduğundan daha çok gereksinim vardır. Gerçekten de işlevlerin uzmanlaşması ilerledikçe, yalnız genel nitelikteki yetiler artık yeterli olmaktan çıkmıştır. Onları etkin olacak biçimde düzenlemek, bütün bir düşünce, devinim ve alışkanlıklar dünyasını öğrenmek, onları eşgüdüp dizgeleştirmek, doğal yetileri yeniden işleyip onlara yeni biçimler ve görünümler vermek gerekmiştir. Birbirlerine oldukça yakın yönleri açısından bakıldığında bile, zihni gelişkin ama pek donanımlı olmayan XVII. yüzyılın sağduyulu insanı ile uzmanı olduğu bilimin gerekli tüm becerileri ve bilgileriyle donanmış çağdaş bilgin; ya da doğal gözüpekliği ve övüncü ile eskinin soylusu ile inceden inceye işlenmiş karmaşık tekniğe sahip günümüz subayı karşılaştırıldığında, ilkel temel üzerine azar azar eklenmiş olan birtakım bileşimlerin genişliği ve türlülüğü anlaşılır.

Ama bu bilgince bileşimler çok karmaşık olduklarından kırılgandırlar. Güçlü bir sarsıntıya dayanamayacak ölçüde zayıf bir dengeleri vardır. Anne ve babanın ikisinde de tıpkısıyla bulunacak olursa, o kuşağın geçirdiği bunalım içinde belki varlıklarını koruyabilirler. Ama böyle bir tıpkılık çok ayrıksı bir

durumdur. Çünkü, bir kez bunlar her cinsin kendine özgü niteliktedirler; ikinci olarak toplumlar genişleyip yoğunlukları arttıkça, birleşmeler daha geniş bir alan üzerinde, daha değişken özelliklerdeki bireyler arasında olur. Demek ki bilincin bunca verimli durumları bizimle birlikte yok olup gidiyor ve biz çocuklarımıza bunların ancak belirsiz bir tohumunu bırakmış oluyoruz. Onu yeniden yeşertip döllendirmek onların görevidir; bundan dolayı, onun gelişim biçimini gerektiğinde daha kolayca değiştirebilirler. Artık atalarının yapmış olduklarını eskiden olduğu gibi tıpkısıyla yinelemek zorunluğunda değildirler. Kuşkusuz her kuşağın, yüzlerce yıllık süreçlerin ürünü olan bir şeyi tümüyle yeni baştan ortaya çıkardığını sanmak yanlış olur; böyle bir şey, her türlü ilerlemeyi olanaksız kılardı. Geçmiş artık kan yoluyla geçmemekle birlikte tümüyle yok olmaz: Anıtlarda, her türlü geleneklerde, eğitimle alınan alışkanlıklarda saptanmış olarak kalır. Ama gelenek, gücü kalıtıma oranla çok daha az olan bir bağdır; düşünce ve davranışları belirleme etkisi kalıtımınkine göre ayırt edilir ölçüde daha düşük ve daha az belirgindir. Toplumların yoğunluğu arttıkça geleneğin de daha esnek olduğunu görmüştük. Demek ki bireysel değişkenliklerin önünde daha büyük bir alan açılmakta ve işbölümü ilerledikçe bu alan daha da genişlemektedir.

Kısacası uygarlık, ancak üzerine dayalı olduğu en genel temeller aracılığıyla organizmada durağanlaşır. Bundan dolayı da, yükseldikçe vücuttan kurtulur; giderek organik niteliği azalır, toplumsal niteliği artar. Ama artık varlığını sürdürmesi vücut aracılığıyla olmaktan çıkar; başka deyişle kalıtım, giderek uygarlığın sürmesini sağlama gücünü yitirir. Egemenliğini yitirişi, doğamızın yasası olmaktan çıkışının değil, yaşamamız için bize veremediği donanımlara gereksinimimiz olmasının sonucudur. Yoktan bir şey var etmenin olanaksızlığı ve yalnızca kalıtımın bize sağladığı ilk ögelerin temel önemde olduğu açıktır; ama bunlara eklenen şeylerin önemi de daha az değildir. Kalıtla gelen varlığın önemi büyüktür, ama artık bireysel varlığın giderek

daha sınırlı bir bölümünü oluşturur. Bu koşullarda, toplumsal kurumlarda kalıtım yolunun ortadan kalkışının ve üzerini kaplayan yeni şeyler dolayısıyla yüzeysel görüşlülerin kalıtımın önemini gereğince ayırt edememelerinin nedeni de anlaşılır.

II

Ama bunun da ötesinde, kalıtımın payının yalnız göreli olarak değil, saltık olarak da azaldığını düşünmek için yeter neden vardır. Kalıtımın insan gelişimindeki etkisinin giderek daha azalması, yalnız durmadan artan ama kalıtımla iletilmesi olanaksız birçok kazanımlar olmasından dolayı değil, aynı zamanda kalıtımla geçen özelliklerin de bireysel değişkenlikleri giderek daha az güçleştirmesinden dolayıdır. Aşağıdaki olgular, bu sanıyı çok doğrular niteliktedir.

Belli bir türün kalıtımla kazandığı özelliklerin önemi, içgüdülerin sayısı ve gücüne bakılarak kestirilebilir. Hayvanlar sıralanmasında yukarılara çıkıldıkça içgüdüsel yaşamın zayıfladığı açıkça görülmektedir. Gerçekten de içgüdü, sıkı sıkıya saptanmış belli bir davranış biçimi demektir. Zorunlu koşulların oluştuğu her durumda bireyi tıpkısıyla aynı biçimde davranmaya iter; biçimi donmuştur. Kuşkusuz koşulllara göre onun yönünü saptırmak olanaksız değildir; ama böyle saptırmaların kalıcı olması uzun bir gelişim süresi gerektirdikten başka, bir içgüdünün yerine bir başkasını, özel bir işleyiş biçimi yerine aynı nitelikte bir başka işleyiş biçimini koymaktan öteye giden bir etkileri olmaz. Oysa hayvan daha yüksek bir türe geçtikçe, içgüdü de o ölçüde isteğe bağlı bir nitelik alır. Bay Perrier'nin dediği gibi, "Artık söz konusu olan, belirsiz birtakım edimler bileşimi oluşturmaya yönelik bilinç-dışı bir eğilim değil, koşullara göre değişik biçimde davranma yeteneğidir.[367]" Kalıtımın etkisinin daha genel, daha belirsiz, daha az zorlayıcı olduğunu söylemek,

(367) *Anatomie et Physiologie animales*, 201. Bknz.:Romanes'in, *Intelligence des animaux*'sunun önsözü, s. xxiii.

bu etkinin daha az olduğunu söylemek demektir. Hayvanın davranışlarını artık katı bir çerçeve içinde tutsak yapmıyor; ona daha özgürce davranma olanağı bırakıyor. Yine Bay Perrier'nin dediği gibi, "Hayvanda zekânın artmasıyla birlikte, kalıtımın koşulları da köklü biçimde değişmektedir."

Hayvanlardan insana geçildiğinde bu gerileme daha da belirginleşmektedir. "İnsan, hayvanların yaptığı her şeyi ve daha çoğunu yapmaktadır; ancak bunları, ne yaptığını ve niçin yaptığını bilerek yapar; tek başına bu ne yaptığını bilme bilinci, insanı, tüm bu edimleri zorunlu olarak yapmaya kendisini itecek olan içgüdülerden özgürleştirmektedir.[368]" Hayvanlarda içgüdüsel olup, insanda kalıtsal olmaktan çıkan tüm hareketleri saymak çok uzun sürer. İçgüdünün bulunduğu yerde bile gücü daha azdır ve istenç daha kolayca onu egemenliği altına alabilmektedir.

Bu durumda, aşağı düzeydeki hayvanlardan en yüksek düzeydekilere ve onlardan da insana gelinceye değin aralıksız biçimde süren söz konusu gerilemenin, insanın ortaya çıkışından sonra birdenbire duracağını düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. İnsan, tarih sahnesine çıktığı günden beri içgüdüden tümüyle özgürleşmiş miydi? Bugün bile onun boyunduruğunu hissediyoruz. Sürekli olduğunu gördüğümüz bu artan özgürleşmeyi belirleyen nedenler, birdenbire güçlerini yitirmiş olabilirler mi? Bu nedenlerin, türlerin genel ilerleyişini belirleyen nedenlerle içiçe geçtiği ve bu ilerleme durmadığına göre de onların da durmasına olanak bulunmadığı açıktır. Tersine bir varsayımın hiçbir şeyle ilişkisi yoktur. Dahası, iyice saptanmış olgulara aykırıdır. Gerçekten de zekâ ile içgüdünün hep ters orantılı olarak değiştiği kanıtlanmıştır. Bu ilişkinin nerden ileri geldiğini araştırmamız bu aşamada zorunlu değil; yalnızca varlığını vurgulamakla yetiniyoruz. Oysa var oluşun başlarından bu yana insan zekâsının gelişmesi hiç durmamıştır; öyleyse içgüdünün tersine bir değişim geçirmesi zorunlu olmuştur. Sonuç olarak, bu önermeyi olguları doğrudan gözlemleyerek

(368)Guyau, *Morale anglaise*, 1. bsm., 330.

doğrulamak olanağı bulunmasa da, insanın evrim süreci içinde kalıtımın etki alanının daraldığını kabul etmek gerekir.

Yukarda söyleneni doğrulayan başka bir olgu daha var. Evrim, tarihin başlangıcından bu yana yeni soylar ortaya çıkarmadığı gibi, eski soylar da durmadan gerilemiştir. Gerçekten de bir soy, bireysel değişkenlikler gözardı edilebilecek ölçüde aynı kalıtsal türe uyan bireylerden oluşur. Oysa bireysel değişkenliklerin önemi gittikçe artmaktadır. Bireysel türler, genel türün aleyhine olarak durmadan daha belirgin duruma gelmektedir. Genel türün kurucu özellikleri ise, son derece farklılaşmış başka pek çok özelliklerle karışmış olduğundan, artık belli birliği olan bir bütün içinde kolay kolay bir araya gelemezler. Zaten bu dağınıklık ve bu silikleşme, pek az gelişkin halklarda bile başlamıştır. Örneğin dışa karşı soyutlanmışlıkları nedeniyle Eskimolar, soylarının arılığını korumak bakımından çok elverişli koşullarda görünürler. Oysa, "bunlar arasındaki boy farkları, olağan sayılabilecek bireysel farklılıkların ötesine geçmektedir. ... Hotam Geçiti'nde bir Eskimo tıpkısıyla bir zenciye, Spafare Girişi'nde bir Yahudiye (Seeman) benzer. Yuvarlak bir yüzde Romalı bir burun hiç de az görülür değildir (King). Yüzlerinin rengi kimi kez çok koyu, kimi kez çok açıktır.[369]" Bunca küçük toplumlarda durum böyle olunca, çağımızın büyük toplumlarında aynı olayın çok daha yoğun biçimde görülmesi gerekir. Orta Avrupa'da her türden kafatası biçimlerinin, olası tüm yüz biçimlerinin yan yana bir arada bulunduğu görülür. Yüz rengi bakımından da durum böyledir. Virchow'un gözlemlerine göre Almanya'da değişik sınıflardan on milyon çocuk içinde, Alman soyunun tanıtıcı özelliği olan sarışın tür Kuzey'de ancak % 33 ile 43 oranında, Orta Almanya'da % 25 ile 32 oranında, Güney'de ise % 18 ile 24 oranında bulunmaktaydı[370]. Durmadan daha kötüleşen bu koşullarda in-

(369)Topinard, *Anthropologie*, 458.

(370)Wagner, *Die Kulturzüchtung des Menschen, Kosmos* 1886'da, 1. Defter, s. 27.

sanbilimcilerin kesin biçimde belirlenmiş türler ortaya koyamamalarının nedeni de anlaşılıyor.

Bay Galton'un yeni araştırmaları, kalıtımın etkisindeki bu zayıflamayı doğrularken onun nedenlerini de açıklamaktadır[371].

Gözlem ve hesaplamaları kolaylıkla yadsınamayacak olan bu yazara göre, belli bir toplumsal kümede kalıtım yoluyla düzenli biçimde ve tam olarak aktarılan özellikler, yalnız bir araya geldiklerinde ortalama türü oluşturan özelliklerdir. Örneğin olağanüstü irilikte anne-babadan doğan erkek çocuk onlar kadar boylu olmaz, ama ortalamaya daha çok yaklaşır. Bunun tersine, eğer anne-baba çok ufak ise oğul onlardan daha iri olur. Bay Galton, yaklaşık bir biçimde de olsa, bu sapma ilişkisinin ölçümünü bile yapabilmiştir. Anne-babanın her ikisinin ortalamasını temsil eden bileşik bir varlığı ortalama anne-baba diye adlandıracak olursak –kadının özellikleri, birlikte toplanıp bölünen babanın özellikleriyle karşılaştırılabilecek biçimde yer değiştirirler–, çocuğun bu saptanmış karşılaştırma biriminden sapma ölçüsü, babasınınkinin üçte-ikisi oranındadır[372].

Bay Galton bu yasayı yalnız boy konusunda değil, göz rengi ve sanatsal yetiler konusunda da saptamış bulunuyor. Gerçi gözlemlerini, bireylerin ortalama türe göre sergiledikleri niteliksel sapmalar üzerinde değil, yalnız niceliksel sapmalara dayandırmıştır. Ama söz konusu yasanın bunlardan birisi bakımından geçerli iken ötekisi bakımından geçerli olmaması için bir neden olamaz. Eğer yasa, kalıtımın bu türün kurucu özelliklerini ancak gelişkinlikleri ölçüsünde aktaracağını söylüyorsa, ancak var olan özellikleri aktarabileceğini de söylüyor demektir. Olağan özelliklerin olağandışı büyüklükleri bakımından doğru olan şey, olağandışı özellikler için daha da doğru olmak gerekir. Bu özelliklerin bir kuşaktan ötekine ancak zayıflayarak geçebilmesi ve ortadan kalkmaya yüz tutması gerekir.

(371) *Natural Inheritance*, London, 1889.
(372) *Agy.*, 104.

Yasanın anlaşılması güç de değildir. Gerçekten de çocuğa yalnız anne-babasından değil, tüm atalarından özellikler kalır; kuşkusuz birincilerin etkisi özellikle büyüktür, çünkü doğrudan doğruyadır; ama önceki atalardan kalanlar da, aynı yönde işlemeleri durumunda, birikim yapabilir ve uzaklaşmanın etkilerini gideren bu birikim yardımıyla anne-baba kuşağının etkilerini giderecek ya da hafifletecek bir güce ulaşabilir. Ama *doğal bir kümenin* ortalama tipi, ortalama yaşamın koşullarına, dolayısıyla da en olağan koşullara uygun düşen tiptir. Bireylerin, hem fiziksel hem de toplumsal açıdan ortalama ortam denilebilecek koşullara, demek oluyor ki tür üyelerinin en büyük bölümünün içinde yaşadığı koşullara nasıl uyarlandıklarını gösterir. Bu ortalama koşullar, kendilerini bugün en yaygın duruma getiren aynı nedenlerden dolayı geçmişte de en sık görülen koşullardı; demek ki atalarımızın en geniş bölümünün içinde bulunduğu koşullar böyleydi. Zaman içinde değişmiş olabilecekleri doğrudur; ama değişmeleri genellikle yavaştır. Demek oluyor ki ortalama tip uzun süreler boyunca hemen aynı kalır. Bu yüzden de önceki kuşaklarda, en azından etkilerini göstermek açısından yeterince yakın olanlarında, en sık ve en tekdüze biçimde yinelenen odur. Kendisini kalıtımın etkisinin çekim merkezi kılan saptanmışlığı, bu yinelenmeden dolayıdır. Ortalama tipi oluşturan özellikler, en dirençli olan, en büyük güç ve duyarlılıkla yeni kuşaklara geçme eğilimi gösteren özelliklerdir; buna karşılık ortalama tipe uzak kalan özellikler, bu uzaklık ne kadar büyükse o ölçüde büyük bir belirsizlikle varlıklarını sürdürebilirler. İşte bundan dolayıdır ki, ortaya çıkan sapmalar her zaman ancak geçicidirler ve bir süre için bile olsa varlıklarını ancak çok eksik biçimde sürdürebilirler.

Bununla birlikte, Bay Galton'un önerdiğinden biraz değişik olsa da, bu açıklamanın kendisi de, Galton'un yasasının tam doğru olabilmek için biraz düzeltmeye gereksinimi bulunduğunu düşündürecek niteliktedir. Gerçekten de atalarımızın ortalama tipi, bizim kuşağınkine ancak ortalama yaşamın de-

ğişmemesi ölçüsünde karışır. Oysa gerçekte bir kuşaktan ötekine, ortalama tipin oluşumunda değişikliklere yol açan değişimler oluyor. Bay Galton'un yasasının, derlemiş olduğu olgularca her şeye karşın doğrulanıyor gibi görünmesi, yalnız boy, göz rengi gibi görece hiç değişmeyen birtakım fiziksel özellikler bakımından doğrulanmış olmasından dolayıdır. Ama aynı yöntemle organik ya da ruhsal nitelikteki başka özellikler gözlemlenseydi, evrimin etkileri kesinlikle görülürdü. Bu nedenle, kesin konuşacak olursak, kalıtımla aktarılabilirliği en yüksek ölçüde olan özellikler, hep birlikte belli bir kuşağın ortalama tipini oluşturanlar değil, birbiri ardından gelen kuşakların ortalamasının ortalaması alındığında elde edilecek olan özelliklerdir. Zaten bu düzeltme yapılmadıkça, kümenin ortalamasının nasıl ilerleyebildiği açıklanamaz; çünkü, eğer Bay Galton'un önerisi olduğu gibi alınacak olsa, –birbirinden uzak bile olsalar– iki kuşağın ortalama tipi birbirinin tıpkısı olmak gerekeceğinden, toplumların her zaman ve önlenemez bir biçimde aynı düzeye gelmesi gerekirdi. Oysa böyle bir tıpkılık yasa olmak bir yana, tam tersine, ortalama boy ya da ortalama göz rengi gibi çok yalın fiziksel özelliklerin bile, çok yavaş da olsa, değiştiği görülmektedir[373]. Gerçek şu ki, eğer ortamda kalıcı değişmeler olursa, onlardan ileri gelecek organik ve ruhsal değişiklikler de sonunda kesinleşip oluşmakta olan ortalama tip içinde bütünleşirler. Bu nedenle, söz konusu oluşum boyunca ara sıra ortaya çıkan değişiklikler, sürekli ögeler kadar aktarılabilir olamazlar.

Ortalama tip, bireysel tiplerin birbiri üzerine eklenmesinden ortaya çıkar ve içlerindeki en yaygın nitelikleri sergiler. Bu nedenle onu oluşturan özellikler, kümenin değişik üyelerinde tıpkısıyla yinelendikleri ölçüde kesinlik kazanırlar; çünkü bu tıpkılık tam olduğunda, o özellikler tüm ayrıntılarına varıncaya değin bütün nitelikleriyle ortalama tipte yerlerini alırlar.

(373) Bknz.: Arréat, *Récents travaux sur l'hérédité, Rev. phil.*, Avril 1890, s. 414.

Tersine olarak ortalama tipi oluşturan özelliklerin bireyden bireye değişmesi durumunda, benzeşme noktaları daha seyrek olacağından, ortalama tipte bulunacak olanlar, farklılıkların büyüklüğü ölçüsünde genel çizgilerle sınırlı kalırlar. Ama biliyoruz ki, bireysel benzemezlikler giderek artmakta, demek oluyor ki ortalama tipin kurucu ögeleri giderek türlülenmektedir. Bu, ortalama tipin kendisinin taşıdığı belirgin özelliklerin sayısı azalıyor ve toplum farklılaştıkça bu azalma sürüyor demektir. Ortalama insan fizyonomisi giderek daha az kesin, daha az belirgin olmakta, daha soyut çizim niteliğine dönüşmektedir. Kesin ve belirgin kılınması giderek güçleşen bir soyutlama olmaktadır. Öte yandan, daha önce de saptamış olduğumuz üzere, toplumlar daha yüksek bir türe geçtikçe gelenek yumuşadığı için, evrimleri de daha hızlı olmaktadır. Böylece ortalama tip bir kuşaktan ötekine değişmektedir. Bu nedenle, bütün bu ortalama tiplerin üstüste binmesinden doğan iki kat bileşik nitelikli tip, ötekilerin her birinden daha soyuttur ve durmadan daha da soyutlaşır. Olağan kalıtımı oluşturan şey bu tipin kalıtımla geçmesi olduğuna göre, Bay Perrier'nin deyimiyle, olağan kalıtımın koşullarının derinden değiştiği görülmektedir. Kuşkusuz bu, kalıtımın kesinlikle daha az şey aktardığı anlamına gelmez; çünkü bireyler daha çok sayıda benzemezlikler sergilemekle birlikte daha çok sayıda özellikler de göstermektedirler. Ama kalıtımla aktardıkları şey, gittikçe daha belirsiz ve binlerce değişik biçimlerde uzmanlaşabilen ön-eğilimlerden ibarettir. Bunlar artık eskiden olduğu gibi belli amaçlar için uzmanlaşmış tüm işleyiş-düzenleri değil, geleceği kesin biçimde bağlamayan, çok belirsiz eğilimlerdir. Kalıtın kendisi yoksullaşmıyor, ama artık bütünüyle aktarılabilir özelliklerden oluşmuyor. Onu oluşturan değerlerin çoğu henüz gerçekleşmiş değildirler ve her şey onların nasıl kullanılacağına bağlıdır.

Kalıtsal özelliklerin bu artmış esnekliği, yalnız belirli olmayışlarından değil, içinden geçtikleri değişimlerin de sonucudur. Gerçekten de bir tipin ne kadar çok sapmalara uğramışsa

o kadar durağanlıktan yoksun olacağı bilinmektedir. Bay Quatrefages'ın dediği gibi, "Kimi kez en küçük nedenler deyim yerindeyse durağanlığını yitiren bu organizmaları hızla değişime uğratır. Lombardiya'ya getirilen İsviçre sığırı iki kuşak sonra Lombardiya sığırı olur. Bizim küçük, esmer Burgonya arılarımızın da Bres'te iri ve sarı arılara dönüşmesi için iki kuşaklık dönem yeterlidir.[374]" Bütün bu nedenlerle kalıtım yeni bileşimlere durmadan daha geniş alanlar açar. Yalnız etkisi dışında kalan şeylerin sayısı artmakla kalmıyor, sürmesini sağladığı özellikler de gitgide daha esnekleşiyorlar. Böylece bireyin geçmişiyle bağı gücünden yitiriyor; ortaya çıkan yeni durumlara uyarlanması onun için daha kolay oluyor ve işbölümünün ilerlemesi de daha kolay ve daha çabuk oluyor[375].

(374) "Races," *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*, LXXX, s. 372.

(375) Weissmann'ın görüşlerinde daha sağlam gibi görünen şey, yukarda söylenenleri doğrulamaya yarayabilir. Kuşkusuz bu bilginin öne sürdüğü gibi bireysel değişmelerin kalıtımla geçmesinin kesinlikle olanak-dışı olduğu kanıtlanmış değildir. Ama olağan durumda kalıtımla aktarılabilen türün, bireysel tip değil, organik alt-yapısı soyu sürdürücü ögelerden oluşan soysal tip olduğu, bir de bu tipe kimi kez sanıldığı gibi bireysel değişimler yoluyla, kolayca ulaşılmadığı güçlü bir biçimde saptanmış görünüyor. (Bknz.:Weismann, *Essai sur l'hérédité*; Fransızca çevirisi, Paris, 1892, özellikle üçüncü Deneme. – ve Ball, *Hérédité et Exercice*, Fransızca çev., Paris, 1891.) Bundan şu sonuç çıkıyor ki, bu tip ne kadar belirsiz ve esnek ise, bireysel etkenin alanı da o kadar genişliyor.

Bu görüşler bizi bir başka açıdan da ilgilendirmektedir. Çalışmamızın en büyük önemi verdiğimiz sonuçlarından birisi, toplumsal olayların psikolojik değil toplumsal nedenlerden ileri geldiği, ortak tipin bireysel tipin yalınkat bir yaygınlaşması olmayıp, tersine bireysel tipin ortak tipten doğduğu düşüncesidir. Olguların bir başka düzenlemesinde Bay Weismann da aynı biçimde soyun bireyin yalınkat bir uzantısı olmadığını, fizyolojik ve anatomik açılardan bakıldığında özel tipin zaman içinde kendini sürdüren bireysel bir tip olmayıp kendine özgü bir evrimi bulunduğunu ve ikincinin birincinin kaynağı olmak şöyle dursun ondan ayrılmış olduğunu göstermektedir. Bize göre O'nun görüşü, bizimki gibi, karmaşığı yalınkata, bütünü bölüme, toplum ya da soyu bireye indirgeyen yalınkatçı görüşlere karşı bir tepkidir.

BÖLÜM V

ÖNCEKİ BÖLÜMLERİN SONUÇLARI

I

Bundan önce söylenenler, işbölümünün toplumda nasıl işlediğini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Bu açıdan, toplumsal işbölümü fizyolojik işbölümünden temel bir özellik farkıyla ayrılmaktadır. Organizmada her hücrenin belli bir işpayı vardır ve onu değiştiremez. Toplumda ise işler hiçbir zaman böylesine değişmez biçimde dağılmaz. Örgütlenmedeki kurucu birimlerin en katı olduğu durumda bile birey, yazgının kendisini içine koymuş olduğu birimde belli bir devinme özgürlüğüne sahiptir. İlk Roma'da pleb, patrisyenlerin tekeline verilmiş olmayan bütün işleri özgürce yapabilirdi; Hindistan'da bile her kasta ayrılmış bulunan işler, bir ölçüde seçim olanağı vermeye yetecek genellikte idi[376]. Bütün ülkelerde, başkent, başka deyişle ulusun beyni düşman eline geçtiğinde, bu yüzden toplumsal yaşam askıda kalmaz; görece kısa bir süre sonra bir başka kent, hiçbir şeyin kendisini daha önce hazırlamış olmadığı bu karmaşık işlevi yerine getirme konumuna gelir.

İşin bölünmesi ilerledikçe, bu esneklik ve bu özgürlük daha da büyür. Aynı bireyin en düşük basamaklardaki işlerden en önemlilere yükseldiği görülür. Her işin bütün yurttaşlara açık olduğu ilkesi sürekli olarak uygulama alanı bulmasaydı bu ölçüde yaygınlaşamazdı. Bundan daha da sık görülen şey, bir işçinin komşu bir işe geçmek üzere kendi işini bırakmasıdır. Bilimsel çalışma uzmanlaşmış değilken, aşağı yukarı tüm bili-

(376) *Lois de Manou*, I, 87-91.

mi kucaklamakta olan bilgin işini değiştiremezdi, çünkü tümüyle bilimden ayrılması gerekirdi. Bugün ise kendisini değişik bilimlerden önce birine sonra bir başkasına verdiğini, kimyadan biyolojiye, fizyolojiden ruhbilime, ruhbilimden toplumbilime geçtiğini sık sık görüyoruz. Birbiri ardından çok değişik biçimlere girme yolundaki bu yeti, ekonomi dünyasında en yüksek düzeye çıkmaktadır. Ekonomik işlevlerin karşıladığı zevk ve gereksinimler kadar değişken hiçbir şey olmadığından, ticaret ve sanayinin istemde ortaya çıkan her türlü değişime yanıt verebilmek için sürekli oynak bir denge durumunda bulunması gerekir. Eskiden durgunluk sermayenin hemen de doğal durumu iken ve kolayca yer değiştirmesi yasayla bile engellenmekte iken, bugün bir işe yatırılmasında, oradan çekilip ancak kısa bir an kalacağı bir başkasına geçirilmesindeki hız öylesine artmıştır ki, sermayenin aldığı tüm değişik biçimleri izlemek hemen de olanaksızlaşmış bulunuyor. Bu nedenle çalışanların da onu izlemeye, dolayısıyla değişik işlerde çalışmaya hazır durumda bulunması gerekli olmaktadır.

Toplumsal işbölümünün bağlı olduğu nedenlerin doğası bu özelliği açıklamaktadır. Her hücrenin işpayının (rolünün) değişmez bir biçimde saptanmış olması, o işpayının ona doğuştan verilmiş olmasından dolayıdır; hücre, yaşamını belirleyen ve kurtulamayacağı bir kalıtsal alışkanlıklar dizgesi içinde tutsaktır. Onları önemli ölçüde değiştirmeye bile gücü yetmez, çünkü kendisini oluşturan öz o alışkanlıklardan derin biçimde etkilenmiştir. Yapısı, yaşamını önceden belirlemiştir. Toplum için durumun böyle olmadığını az önce gördük. Birey, doğuştan gelen özellikleri yoluyla belli bir mesleğe yönlendirilmiş değildir; doğal yapısı, onu başka her türlü işi yapamayacağı bir biçimde tek bir işpayını zorunlu olarak yerine getirmeye yazgılı kılmaz; kalıtımla aldığı tek şey, değişik biçimler alabilecek çok genel, çok esnek ön-eğilimlerle sınırlıdır.

Bireyin, bu ön-eğilimleri kullanış biçimiyle onları belirlediği de doğrudur. Yetilerini özel işlevlere göre kullanması ve

uzmanlaştırması gerektiğinden, bu yetilerden işi için en öncelikle gerekli olanları daha yoğun biçimde işlemek ve ötekileri bir ölçüde gerilemeye bırakmak zorundadır. Kas gücünün ya da üreme erkinin bir bölümünü yitirmeden beyin gücünü belli bir noktadan öteye geliştirememesi bundan dolayıdır; istenç gücünü ve duygularının canlılığını zayıflatmadan çözümleme ve düşünme yetilerini ileri ölçüde uyaramaması, diyalektik alışkanlığını yitirmeden gözlemleme alışkanlığını edinememesi yine aynı nedenden dolayıdır. Bundan başka, ötekilerin zararına olarak güçlendirilen yeti, işin doğası gereği olarak, belli biçimler almak zorundadır; öyle ki söz konusu yeti giderek bu biçimlerin tutsağı olur. Kendisi, ne kadar uzun süreden beri yapılıyorlarsa değiştirilmesi de o kadar güçleşen kimi uygulama ve belli işleyiş alışkanlıklarını kısıtlar. Ama bu uzmanlaşma yalnızca bireysel nitelikteki çabaların sonucu olduğundan, ancak uzun bir kalıtımın sağlayabileceği bir saptanmışlıktan ve kesinlikten yoksundur. Bu uygulamalar daha yakın bir zamanda oluşmuş bulundukları için daha esnektirler. Bu işe girişen bireyin kendisi olduğından, başka işlere girişmek üzere ondan çekilebilir. Böylece de belki kendisinde uzun süreden beri uykuda bulunan yetileri uyandırıp canlandırarak ön sıraya çıkarabilir –her ne kadar böyle bir dirilme, doğrusu, artık daha güç olursa da-.

Bu gerileme olguları ilk bakışta, ya belli bir aşağı niteliğin ya da hiç değilse oluşum süreci daha tamamlanmamış bir varlığın geçici durumunun göstergesi sayılabilir. Gerçekte bir kitlenin değişik kesimlerinin öylesine kolaylıkla işlev değiştirebilmesi ve birbirlerinin yerine geçebilmesi, özellikle aşağı aşamadaki hayvanlarda görülür. Buna karşılık örgütleniş yetkinleştikçe, bu kesimlerin kendilerine verilmiş olan işpayını bırakmaları giderek daha olanaksızlaşır. Buna bakarak, bir gün toplumun her organının, her bireyinin belli bir işlev yaptığı ve onu artık değiştirmeyeceği daha saptanmış bir biçime mi gireceği sorusu akla gelmektedir. Öyle görünüyor ki Comte'un düşün-

cesi buydu[377]; Spencer'in böyle düşündüğü ise kesindir[378]. Ancak bu tümevarım, ivedi bir düşünüş olmaktadır; çünkü bir parçanın bir başkasının işlevini üstlenmesi olayı yalnız çok yalın varlıklara özgü olmayıp, gelişim merdiveninin en yukarı basamaklarında ve özellikle üst düzey organizmaların üst düzey organlarında da görülmektedir. Örneğin, "beyin zarının kimi bölümlerinin alınması sonunda ortaya çıkan rahatsızlıklar, çoğu kez az ya da çok uzun bir süre sonra ortadan kalkmaktadır. Bu olgu yalnızca şu varsayımla açıklanabilir: Alınan ögelerin işlevini başka ögeler, kendi işlevlerine ek olarak üstlenmektedirler. ... Olağan işleyiş ilişkileri sırasında görme duygusunu sağlayan bir öge, koşullardaki bir değişme sonucu olarak bir dokunma duygusu, bir kas duygusu ya da devinim sinirleri oluşturma duygusu sağlayabilir. Bunun da ötesinde, eğer sinir iplerinin merkez ağı değişik nitelikteki olayları bir tek ögeye dönüştürebilecek güçte ise, bu ögenin içinde birçok işlevi birden toplayabilecek durumda olduğunu düşünmek, hemen hemen bir zorunluluktur.[379]" Devinim sinirlerinin merkezcil olabilmesi, duyu sinirlerinin de merkezkaça dönüşebilmesi yine aynı nedenledir[380]. Son olarak belirtelim ki, geçiş koşulları değiştiğinde bütün bu işlevlerin yeniden dağılımı gerçekleşebilirse, Bay Wundt'a göre, "Olağan durumda bile bireylerin değişik gelişimlerine bağlı olarak iniş-çıkışlar ya da değişmeler olduğunu[381]" düşünmeye yer vardır.

Bundan anlaşılıyor ki, katı bir uzmanlaşma gerçekten de zorunlu olarak bir üstünlük belirtisi değildir. Katı uzmanlaşmanın her durumda iyi olması şöyle dursun, çoğu kez bir organın işpayında donup kalmamasında yarar vardır. Kuşkusuz, ortamın kendisinin tam saptanmış olduğu durumda büyük bir

(377)*Cours de Phil. Posit.*, VI, 505.
(378)*Sociol.*, II, 57.
(379)Wundt, *Psychologie physiologique*, I, 234.
(380)Wundt'un andığı Kühne ve Paul Bert'ce yapılan deneye bakınız: *Agy.*, 233.
(381)*Agy.*, I, 239.

saptanmışlık yararlıdır; örneğin bireysel organizmada beslenme işlevleri böyledir. Aynı organik tipte büyük değişmelere uğramazlar; bundan dolayı kesinlikle saptanmış bir biçim almalarında sakınca değil, pek çok yarar vardır. İç ve dış dokusu öylesine kolaylıkla birbirinin yerini alabilen polipin, bunun her zaman için yetersiz hatta olanaksız olduğu daha yüksek düzeydeki hayvanlara göre savaş için çok daha az donanımlı olması işte bu yüzdendir. Ama organın bağlı olduğu koşullar sık sık değiştiğinde durum bundan çok değişiktir: O zaman ya kendisini değiştirmek ya da yok olmak gerekir. Karmaşık işlevlerin başına gelen ve bizi karmaşık ortamlara uyarlayan şey budur. Gerçekten de karmaşık ortamlar, doğrudan doğruya kendi karmaşıklıkları nedeniyle, temelde durağanlıktan yoksundurlar: Bu ortamlarda durmadan kimi denge kırılmaları olur, kimi yenilikler ortaya çıkar. Bu yüzden o ortamlara uyarlanmış kalmak için işlevin kendisinin de her zaman değişmeye, yeni durumlara uymaya hazır olması gerekir. Değişik ortamlar içinde en karmaşık olanı toplumsal ortamdır: Bu nedenle toplumsal işlevlerin uzmanlaşmasının biyolojik işlevler gibi kesin nitelikte olmaması çok doğaldır; ayrıca işbölümü ilerledikçe bu karmaşıklık da arttığı için bu esneklik de durmadan daha artar. Kuşkusuz bu esneklik her zaman belli sınırlar içinde kalır, ama bu sınırlar giderek gerilemektedir.

Bu göreli ve durmadan artan esnekliğin kesinlikle gösterdiği şey, işlevin giderek organdan bağımsızlaştığıdır. Gerçekten de hiçbir şey bir işlevi, aşırı kesin bir yapıya bağlıymışcasına hareketsiz kılmaz; çünkü bütün düzenlemeler içinde bundan daha durağanı ve değişimlere karşı direteni olamaz. Bir yapı, yalnız belli bir davranış biçimi olmayıp, belli bir biçimde davranmayı zorunlu kılan bir var oluş biçimidir. Bu var oluş biçimi, yalnız moleküllere özgü belli bir titreşim biçimi getirmekle kalmıyor; moleküllerin başka hiçbir türlü titreşmesine olanak bırakmayan bir biçimde düzenlenmesini de içeriyor. Bu nedenle, işlevin daha esnek olması, organın biçimiyle arasında-

ki bağının daha zayıf olmasından dolayıdır; bu, iki uç arasındaki bağın daha gevşek olduğunu gösterir.

Gerçekten de toplumlar ve işlevleri karmaşıklaştıkça bu gevşemenin olduğunu görüyoruz. İşlevlerin genel ve yalınkat olduğu aşağı toplumlarda, onları yapmakla görevli olan sınıflar birbirlerinden biçimsel (morfolojik) özelliklerle ayırt edilmektedirler; başka deyişle her organ ötekilerden anatomik olarak ayırt edilmektedir. Her kastın, nüfusun her katmanının kendine özgü beslenme, giyinme, vb. biçimi olduğundan, bu farklar fiziksel farklara da yol açmaktadır. "Fiji oymak başkanları uzun boylu, yapılı ve kaslıdırlar; aşağı basamaklardaki insanlar ise ezici bir çalışma ve kötü beslenme sonucu olan bir cılızlık sergilerler. Sandviç Adaları'nda oymak önderleri iri ve güçlüdürler; dış görünüşleriyle aşağı kesimlerdeki nüfustan öylesine ayrılırlar ki, ayrı bir soydan geldikleri sanılabilir. Ellis, Cook'u doğrulamak üzere, Tahiti'li başkanların hemen tümünün toplumsal konumları ve varsıllıkları bakımından olduğu kadar fiziksel güç bakımından da köylülerden üstün olduklarını belirtmektedir. Erskine de Tonga Adaları yerlileri arasında benzer farklılığın bulunduğunu yazıyor.[382]" Oysa yukarı toplumlarda bu karşıtlıklar ortadan kalkıyor. Pek çok olgu, değişik toplumsal işlevlere yönelmiş insanların fizik yapısı, yüz çizgileri ya da dış görünüşleri açısından birbirlerinden eskiye göre daha az ayrıldıklarını göstermektedir. Mesleğin çizgilerini taşımaya çok önem bile verilmemektedir. Eğer Bay Tarde'ın özlediği gibi istatistik ve insanölçüm (antropometri), değişik meslekten insanların fiziksel özelliklerini daha büyük bir duyarlılıkla saptamaya girişseydi, özellikle işlevlerin birbirlerinden artan ölçüde farklılaştığı da göz önüne alındığında, herhalde fiziksel özellik farklarının eskiye göre azaldığı görülürdü.

Bu beklentiyi doğrulayan bir olgu, meslek giysilerinin giderek kullanılmaz oluşudur. Gerçekten de, giysiler kuşkusuz işlev ayrılıklarını görünür kılmaya yaramış iseler de, toplumsal

(382)Spencer, *Sociologie*, III, s. 406.

işlevler birbirlerinden giderek daha çok farklılaştığı halde mesleki giysiler ortadan kaybolduğuna göre, onların tek varlık nedeni bu olmamak gerekir. Başka türden benzersizlikleri yansıtıyor olmaları gerekir. Zaten eğer bu uygulama gelmeden önce değişik sınıflardan insanlar görünür somatik farklılıklar sergilememişlerse, kendilerini bu biçimde ayırt etmeyi nasıl düşünmüş olacaklarını anlamak olanaksızdır. Gelenek kökenli bu dış farklılıklar, ancak doğal kökenli dış farkların taklit edilmesinden ileri gelmiş olabilirler. Bize göre giyim, giysilerde bile kendini yansıtmak için onlara damgasını vuran ve onları kendi tasarımına göre farklılaştıran meslek türünden başka bir şey değildir. Giysi mesleki türün bir uzantısı gibidir. Bu, sakalını şu ya da bu biçimde bırakma ya da hiç sakal bırakmama, saçlarını dipten kazıtma ya da uzatma âdetleri gibi giysi ile aynı işi gören ve kuşkusuz aynı nedenlerden ileri gelen ayrımlarda özellikle açıkça görülmektedir. Bunlar, meslek türünün kendiliğinden oluşup yerleştikten sonra taklit yoluyla ve yapay olarak sürdürülen özelliklerinin ta kendisidir. Görüldüğü gibi giysi farklılığı her şeyden önce biçimsel farklılıkları simgelemektedir; bu nedenle, ortadan kalkmaları da bu farklılıkların silinmesinden dolayıdır. Değişik mesleklerin üyelerinin artık birbirlerinden gözle görünen belirtilerle ayırt edilme gereksinimini duymamaları, bu ayrımın artık gerçekte hiçbir şeyi anlatmamakta olmasından dolayıdır. Bununla birlikte işlevsel benzersizlikler artmaktan ve daha derinleşmekten geri durmamaktadırlar; bu, biçimsel yapı bakımından türlerin birbirlerine benzemekte olmalarından dolayıdır. Bununla kuşkusuz bütün beyinlerin her türlü işe eşit biçimde yetili olduğunu söylemek istemiyoruz; yalnızca beyinsel yeti açısından işler arasındaki farkın, sınırlı da olsa, azaldığını anlatmak istiyoruz.

Ama işlevin sınırlamalardan böylece kurtulmuş olması, onun hiç de aşağı bir durumda olduğunu göstermez, yalnızca daha karmaşıklaştığını anlatır. Her işlev, derin bilgi ve inceden inceye bir düzenlemenin ürünü olduğundan, dokuların kurucu

ögelerinin onu cisimleşmiş bir biçimde göstermek üzere düzenlenmeleri ve sonuç olarak onu o biçim altında durdurup tutmaları daha güç olur. Bunun da ötesinde, belli bir karmaşıklık ölçüsüne ulaştıktan sonra işlevin o kurucu ögelerin etkisinden kesin olarak kurtulup kurtulamayacağı ve organı onun tarafından tümden kavranamayacak ölçüde aşıp aşamayacağı sorusu bile akla gelebilir. Gerçekten de işlevin maddenin biçiminden bağımsız olduğu, doğacılar tarafından çoktan saptanmış bir gerçektir: Yalnız, genel ve yalınkat olduğunda uzun süre böyle özgür durumda kalamaz; çünkü organ onu kolaylıkla kendine benzeştirir ve aynı zamanda kısıtlamalar altına alır. Ama bu benzeştirme gücünün sınırsız olduğunu düşünmeyi gerektirecek bir neden yoktur. Tam tersine, her şey belli bir noktadan sonra moleküler düzenlenişlerin yalınkatlığı ile işlevsel düzenlenlenişlerin karmaşıklığı arasındaki oransızlığın durmadan büyüdüğünü düşündürüyor. İkincilerle birinciler arasındaki bağ giderek gevşemektedir. Kuşkusuz bu, işlevin her türlü organın dışında var olabileceği ya da bu iki öge arasında hiçbir ilişki bulunmayabileceği anlamına gelmemektedir; yalnızca, aradaki bağın giderek daha az doğrudan bir bağ niteliği aldığını anlatmaktadır.

Demek ki ilerleme, işlevi organdan, yaşamı maddeden koparmamakla birlikte giderek daha çok çözme, dolayısıyla yaşama daha tinsel bir nitelik kazandırma, onu karmaşıklaştırarak daha esnek, daha özgür kılma etkisi yapıyor. Ruhçu düşünüş, varlığın yüksek biçimlerinin bu nitelikte olduğunu sandığı içindir ki ruhsal yaşamın beynin moleküler yapısının yalın bir sonucu olduğunu hep yadsımıştır. Gerçekten de biliyoruz ki, başın değişik bölmelerinin işlevsel olmama özelliği saltık değilse de büyüktür. Bunun gibi değişmez bir biçime en son girecek olan işlevler de beyinsel işlevlerdir. Bu işlevler ötekilere oranla daha uzun süreler boyunca biçim değişimine açık olup, karmaşıklıkları arttıkça biçimlenebilir özelliklerini daha çok korurlar; evrimlerinin eğitilmemiş kişiye oranla bilgin kişide çok daha uzun süre alması, bundan dolayıdır. Görülüyor ki top-

lumsal işlevlerin daha da belirgin ölçüde aynı özelliği göstermesi, benzeri görülmemiş ayrıksı bir durumun sonucu olmayıp, doğanın daha da yüksek düzeydeki bir gelişim aşamasını oluşturmasından dolayıdır.

II

İşbölümündeki ilerlemelerin ana nedenini saptarken, aynı zamanda uygarlık dediğimiz şeyin ana etkenini de saptamış olduk.

Uygarlığın kendisi de toplumların oylum ve yoğunluğunda ortaya çıkan değişmelerin zorunlu bir sonucudur. Bilimin, sanatın ve ekonomik etkinliklerin gelişmesi, insanlara kendini dayatan bir zorunluluktan dolayıdır; yeni koşullarda onlar için başka bir yaşama biçimi olanağı kalmamasından dolayıdır. Aralarında toplumsal ilişkiler kurulan bireylerin sayısı arttığında, bunlar varlıklarını ancak daha çok uzmanlaşarak, daha çok çalışarak ve yeteneklerini daha ileri ölçüde harekete geçirerek sürdürebilirler; bu yaygın özendirmelerin sonunda da kaçınılmaz olarak daha yüksek düzeyde bir kültür ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında uygarlık, çekiciliği dolayısıyla insanları davranmaya yönelten bir amaç, onların önceden fark edip arzuladığı, her yola başvurup elden geldiğince çok edinmek istediği bir değer değil, bir nedenin etkisi, belli bir durumun zorunlu sonucu gibi görünür. Tarihsel gelişimin yöneldiği ve insanların daha mutlu ya da daha iyi olmak için yaklaşmak istedikleri bir kutup değildir; çünkü ne mutluluk ne de ahlaklılık, yaşamın yoğunluğunun artmasıyla birlikte zorunlu olarak artmaz. İnsanlar bu yolda yürümek gerektiği için yürürler ve bu yürüyüşün hızını belirleyen şey de, sayılarının az ya da çok oluşuna bağlı olarak birbirleri üzerinde yaptıkları baskının az ya da çok büyük olmasıdır.

Bu, uygarlık hiçbir şeye yaramaz demek değildir; ama bilmek gerekir ki onu ilerleten şey de yaptığı hizmetler değildir.

Gelişmemesine olanak bulunmadığı için gelişmektedir; bu gelişim bir kez gerçekleşince genellikle yararlı oluyor ya da en azından insanlara yararlı olacak biçimde kullanılıyor; aynı nedenlere bağlı olarak kendisiyle aynı zamanda oluşan gereksinimleri karşılıyor. Ama bu kullanılış, ancak o ilerlemenin gerçekleşmesinden sonraki bir uyarlanmadır. Ayrıca eklemek gerekir ki bu niteliği ile sağladığı yararlar olumlu bir zenginleşme, var olan mutluluğumuzda bir artış olmayıp, bizzat kendisinin neden olduğu yitiklerin giderilmesiyle sınırlıdır. Genel yaşamda yol açtığı bu aşırı devingenlik sinir sistemimizi yorup zayıflattığı için bunlarla orantılı ölçüde onarımlara, başka deyişle daha değişken ve daha karmaşık doyumlara gereksinim olmaktadır. Bu, uygarlığı işbölümünün bağımlı değişkeni olarak görmenin ne denli yanlış olduğunu daha iyi göstermektedir; uygarlık, işbölümünün sonucundan başka bir şey değildir. İşbölümünün ne varlığı ne de ilerlemesi uygarlıkla açıklanamaz; çünkü uygarlığın kendi başına içsel ve saltık bir değeri yoktur; tersine, ancak işbölümü gerekli olduğu ölçüde uygarlık var olabilmektedir.

Sayısal etkenin organizmaların tarihinde son derecede temel bir rol oynadığı göz önünde bulundurulursa, ona verdiğimiz önemin nedeni de anlaşılır. Gerçekten de canlı varlığı belirleyen şey, beslenmek ve döl yapmaktan oluşan çifte özelliğidir; döl yapma bile beslenmenin sonucundan başka bir şey değildir. Bu nedenle organik yaşamın yoğunluğu, öteki koşullar değişmedikçe, beslenme etkinliği ile, başka deyişle organizmanın içine alabileceği ögelerin sayısıyla orantılıdır. Bunun gibi, karmaşık organizmaların ortaya çıkışını yalnız olanaklı değil, zorunlu da kılan şey, yalınkat organizmaların kimi koşullarda daha büyük oylumlu yığınlar oluşturacak biçimde bir araya gelmeleridir. O zaman hayvanın kurucu parçaları daha çok sayıda olduğu için aralarındaki ilişkiler artık aynı olmaz ve toplu yaşamın koşulları değişmiş olur; işte hem işbölümünü, hem çok-biçimliliği, hem yaşam güçlerinin toplulaşmasını ve hem de daha büyük bir enerjiye kavuşmasını belirleyen şey, bu de-

ğişmelerdir. İşte bütün zoolojik gelişime egemen olan olgu, organik maddedeki bu artıştır. Toplumsal gelişimin de aynı yasaya bağlı olması şaşırtıcı değildir.

Kaldı ki böyle benzetmelere başvurmaya gerek kalmadan bu etkenin temel rolü kolayca açıklanabilir. Her türlü toplumsal yaşam, birçok birey arasında kurulan olumlu ve uzun süreli ilişkilerin sonucu olan bir olgular dizgesidir. Bu nedenle bileşkenleri arasındaki etkileşimler ne kadar sık ve güçlü ise, toplumsal yaşam da o ölçüde yoğun olur. Peki etkileşimlerin bu sıklık ve güçlülüğü neye bağlıdır? Söz konusu ögelerin niteliğine, canlılıklarının ölçüsüne mi? Ama bu bölümde görüleceği üzere bireyler ortak yaşamı belirlemekten çok, asıl olarak onun ürünüdürler. Bireylerin her birinden toplumun etkisi çıkarılacak olsa, geriye kalacak olan pek az bir şey olduktan başka büyük bir değişkenliğe de elvermez. İçinde yetiştikleri toplumsal koşulların değişikliği olmasa, bireyleri birbirinden ayırt eden farkları açıklamaya olanak kalmazdı; öyleyse toplumların eşitsiz gelişimlerinin nedenini, insanların yetenekçe eşitsiz oluşlarında aramamak gerekir. Bu nedeni bu ilişkilerin süresinin eşitsiz oluşunda mı aramalı? Ama zaman kendi başına hiçbir şey üretmez; o, yalnızca gizil güçlerin gün yüzüne çıkması için gereklidir. Öyleyse geriye, ilişki içindeki bireylerin sayısı ile onların birbirlerine olan maddi ve manevi yakınlığından, yani toplumun oylumu ve yoğunluğundan başka hiçbir değişken etken kalmamaktadır. Bireylerin sayısı çoğaldıkça birbirleri üzerindeki etkileri daha yakından olmakta, tepkileri de daha güçlü ve hızlı olmaktadır; sonuç olarak toplumsal yaşamın da yoğunluğu artmaktadır. Zaten uygarlığı oluşturan da bu yoğunlaşmadır[383].

(383) Burada işbölümünün ve uygarlığın ilerlemelerini, başka deyişle toplumsal kitle ve toplumsal yoğunluktaki büyümeyi belirleyen etkenin kendi başına, mekanik biçimde açıklanabilir olup olmadığı; etkili nedenlerin zorunlu bir ürünü mü, yoksa bir amaca ulaşmak, daha yüksek bir gönence ermek için düşünülmüş bir araç mı olduğu konularını araştırmamız gerekmiyor. Yalnızca toplumsal dünyanın bu çekim yasasını, daha ilerisine gitmeden, ortaya koymakla yetiniyoruz. Bununla birlikte burada,

Ama uygarlık, zorunlu nedenlerin bir sonucu olsa da bir amaç, istenen bir şey, tek sözcükle bir ülkü de olabilir. Gerçekten bir toplum için, tarihinin her ânında, ortak yaşamda toplumu oluşturan birimlerin sayısı ve dağılımı açısından olağan olan belli bir yoğunluk vardır. Kuşkusuz eğer her şey olağan biçimde yürürse bu olağan durum kendiliğinden gerçekleşir; ama her şeyin olağan biçimde yürümesini sağlayabileceğimizi öne süremeyiz. Sağlık nasıl doğal durumda varsa hastalık da vardır. Dahası, bireysel organizmalarda olduğu gibi toplumlarda da sağlık, ancak hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmeyen ülküsel bir durumu anlatır. Her sağlıklı birey, onun özelliklerinin az ya da çok sayıdaki bir bölümünü taşır; ama hiçbirisi bunların tümünü üzerinde toplayamaz. Demek ki, toplumu bu yetkinlik ölçüsüne yaklaştırmaya çalışmak, izlenmeye değer bir amaçtır.

Öte yandan, bu amaca ulaşmak için izlenecek yol kısaltılabilir. Nedenlerin gelişigüzel bir biçimde ve arkalarındaki güçlere bağlı olarak etkilerini yapmaları yerine, düşünce onların akışına yön verecek olursa, insanları pek çok acılı denemelerden sakınabilir. Bireyin gelişimi, türün gelişmesinin ancak kabataslak bir biçimidir; birey, türün geçirmiş olduğu bütün aşamalardan geçmez; o aşamalardan kimisine uğramaz, kimisini daha çabuk geçer, çünkü soyun geçirmiş olduğu deneyimler bireye kendi deneyimlerini hızlandırma olanağı verir. Ama düşünce de benzer sonuçlar elde edebilir, çünkü o da gelecekteki

---

başka durumlara oranla erekbilimsel (teleolojik) bir açıklamaya daha çok gerek bulunduğunu sanmıyoruz. Toplumun değişik kesimlerini birbirinden ayıran bölmeler, olguların doğası gereği, güçlü nedenler altında etkisi arttırılabilen bir tür doğal aşınma sonucu olarak, gittikçe silinmektedir. Böylece nüfus devinimleri daha geniş kapsamlı ve daha hızlı olmakta ve bu devinimlerin izlediği geçiş yolları kesişmektedir: Bunlar ulaşım yollarıdır. Bu yolların birçoğunun kesiştiği noktalarda bu devinimler özellikle yoğundur: Bunlar da kentlerdir. Böylece toplumsal yoğunluk artmaktadır. Oylumdaki büyümeye gelince, o da aynı türden nedenlerin sonucudur. Halkları birbirinden ayıran engeller, aynı toplumun değişik petek gözlerini birbirinden ayıran çeperler gibidir ve aynı koşullar altında ortadan kalkıyorlar.

deneyimleri kolaylaştırmak için geçmişteki deneyimlerin kullanılması demektir. Kaldı ki düşünce derken amacın ve araçların yalnızca bilimsel nitelikteki bilgisini anlamamak gerekir. Bugünkü durumuyla toplumbilim, uygulamaya ilişkin bu tür sorunlarımızın çözümünde kılavuzluk yapabilecek durumda değil. Ama bilgin kişinin çalışma alanını oluşturan aydınlık tasarımların dışında, eğilimleri yönlendiren karanlık tasarımlar da var. Gereksinimin istenci harekete geçirmesi için bilimle aydınlatılmış olması zorunlu değil. Bir konuda nasıl davranmak gerektiğindeki belirsizlik sonucu oluşan duraksama, insanların bir şeylerin eksikliğini duymalarını sağladığı, onlarda özlemler uyandırdığı gibi, aynı zamanda çabalarını nereye yöneltmeleri gerektiğini sezdirmeye de yetmektedir.

Görüldüğü gibi mekanist bir toplum anlayışı ülküsel anlayışı dışlamamaktadır; bu anlayışın insanı kendi tarihinin yalnızca edilgin bir tanığına indirgediği görüşü haklı değildir. Gerçekten de bir ülkü, arzulanan bir sonucun önceden tasarlanmasından başka nedir ve o sonucun gerçekleşmesi de ancak önceden tasarlanıyor olmasına bağlı değil midir? Her şeyin birtakım yasalara göre olması, bize yapacak hiçbir şey kalmadığı anlamına gelmez. Aslında yalnızca bizi sağlıklı yaşatmaktan oluşan böyle bir amaç belki de önemsiz görülecektir. Ancak bu kanıya kapılmak, eğitilmiş insan için sağlığın başka gereksinimler kadar en yüksek gereksinimlerin de doyurulmasını gerektirdiğini, çünkü bunların onun doğasındaki köklerinin ötekilerden daha zayıf olmadığını unutmak anlamına gelir. Gerçekten de böyle bir ülkü bize yakındır ve bizim için açtığı ufuklar da sınırsız değildir. Hiç de toplumun güçlerini her türlü ölçünün ötesinde coşturan bir şey olmayıp, o güçleri yalnızca toplumsal ortamın belirli durumunun sınırları içinde geliştirir. Her yetersizlik gibi her aşırılık da kötüdür. Peki ama başka nasıl bir ülkü önerebiliriz? İçinde bulunulan ortamın koşullarının gerektirdiğinden daha yüksek bir uygarlık gerçekleştirmeye çalışmak, içinde yaşadığımız toplumun hastalığını azdırmayı is-

temek olur; çünkü ortaklaşa etkinliği toplumsal organizmanın koşullarının kaldıramayacağı ölçüde harekete geçirmek, o organizmanın sağlığını tehlikeye atmadan olanaksızdır. Gerçekten de her çağda, hastalıklı durumu kaygı ve onun eşliğindeki huzursuzlukla kendini belli eden bir uygarlık incelmesi durumu vardır. Oysa hastalıkta istenmeye değer bir şey olamaz.

Ancak ülkü her zaman belirli olmakla birlikte, hiçbir zaman kesin değildir. İlerleme, toplumsal ortamda gerçekleşen değişmelerin bir sonucu olduğuna göre, onun bir gün sona ereceğini düşünmek için hiçbir neden olamaz. Onun sona erebilmesi için bir noktada ortamın durgunlaşması gerekir. Oysa böyle bir varsayım, en geçerli uslamlamalara aykırı düşer. Birbirinden ayrı toplumlar bulunduğu sürece, onların her birinin içindeki toplumsal birimlerin sayısı da ister istemez değişken olacaktır. Doğumların sayısının herhangi bir biçimde belli bir düzeyde durgunlaşacağını varsaysak bile, ya güç yoluyla ülke ele geçirme ya da yavaş ve sessiz sızmalar yoluyla bir ülkeden ötekine nüfus geçişleri her zaman olacaktır. Gerçekten de, nüfus yoğunluğu en yüksek olan yerlerden en düşük olan yerlere nüfus akımı olmamasına nasıl olanak yoksa, en güçlü halkların en zayıfları ele geçirme eğilimi göstermemeleri de olanaksızdır. Bu, toplumsal dengeyi yöneten mekanik yasasıdır ve sıvıların dengesini yöneten yasa kadar geçerlidir. Başka türlü olabilmesi için bütün insan toplumlarının aynı yaşam gücünde ve aynı yoğunlukta olması gerekir; bunu düşünmek ise, en azından yaşama alanlarının farklılığı nedeniyle, olanaksızdır.

Eğer bütün insanlık tek bir toplum oluşturuyor olsaydı bu değişikliklerin kaynağı kururdu. Ama böyle bir ülkünün gerçekleşmesine olanak bulunup bulunmadığı bilinmedikten başka, ilerlemenin durması için o dev boyutlu toplumun içinde toplumsal birimler arasındaki ilişkilerin de her türlü değişimden korunmuş olmaları gerekir. Bu birimlerin her zaman için aynı biçimde dağılmış olmaları gerekir; ayrıca yalnız toplum bütününün değil, onu oluşturan daha alt toplulukların da aynı

boyutlarda kalmaları gerekir. Oysa böyle bir tekdüzelik olanaksızdır, çünkü bu parçacıl kümelerin hepsi aynı genişlikte olmadıkları gibi aynı canlılıkta da değildirler. Nüfus her noktada aynı biçimde toplanamaz; en büyük merkezlerin, yaşamın en yoğun olduğu merkezlerin, ötekiler üzerinde kendi önemleri ölçüsünde bir çekim etkisi yapmaları kaçınılmazdır. Böylece ortaya çıkan göçler, toplumsal birimlerin belli bölgelerde daha çok toplanmasına ve dolayısıyla da oralarda tüm ülke yüzeyine yayılacak ilerlemelerin olmasına yol açarlar. Öte yandan bu değişmeler iletişim yollarında değişmelere yol açar, bunlar da daha başka değişmeleri doğururlar; öyle ki bu etkilerin nerede duracağını kestirmeye olanak kalmaz. Gerçekten de toplumlar geliştikçe durağan bir duruma yaklaşmak şöyle dursun, tersine daha devingen ve daha esnek olurlar.

Bununla birlikte Bay Spencer'in toplumsal evrim için aşılamayacak bir sınır bulunduğunu kabul edebilmiş olması[384], O'na göre ilerlemenin tek varlık nedeninin bireyi çevresindeki geniş ortama uyarlamak olmasından dolayıdır. Bu filozofa göre yetkinleşme, bireysel yaşamın artması, başka deyişle organizma ile onun fiziksel koşulları arasında daha tam bir uyumun bulunmasıdır. Toplum ise, özel bir ilişkinin çerçevesi olmaktan çok bu uyumu sağlayan araçlardan biridir. Birey dünyada yalnız olmayıp yaşam kaynaklarını elinden almak isteyen rakipleriyle çevrili olduğu için, benzerleri ile arasında kendisine rahatsızlık vermek yerine hizmet edecek ilişkiler kurmakta yararı vardır; toplum böyle doğar ve her türlü toplumsal ilerleme de, bu ilişkileri, kuruluşlarının gerekçesi olan bu sonucu daha tam olarak doğurmalarını sağlayacak biçimde geliştirmektir. Bay Spencer, uzun süre üzerinde onca direttiği biyolojik karşılaştırmalara karşın, toplumu özel ve zorunlu nedenler gereğince bağımsız bir varlığa sahip, dolayısıyla yaşayabilmek için fiziksel ortama olduğu gibi özel doğasına da uyarlanmak zorunda olan insana kendisini kabul ettiren tam bir gerçeklik olarak

(384) *Premiers principes*, s. 454 vd.

görmemektedir; tersine, bireylerin, yaşamlarının süresini ve genişliğini arttırmak için yaptıkları bir düzenleme saymaktadır[385]. Toplum olumlu ya da olumsuz işbirliğinden oluşur ve bunların her ikisinin de bireyin fiziksel çevresine uyarlanmasını sağlamaktan başka konusu yoktur. Kuşkusuz bu anlamda toplum, bu uyarlanmanın ikincil sırada bir koşuludur: Örgütleniş biçimine bağlı olarak insanı yetkin denge durumuna yaklaştırabilir ya da ondan uzaklaştırabilir, ama kendisi bu dengenin niteliğinin belirlenmesinde payı olan bir etken değildir. Öte yandan çevre evreninin göreli bir durağanlığı bulunduğundan ve oradaki değişmeler son derece uzun süremli ve seyrek olduğundan, bizi onunla uyum içinde bulundurmaya yönelik olan gelişme zorunlu olarak sınırlı kalmaktadır. Kaçınılmaz olarak öyle bir an gelir ki iç ilişkilerin karşılamadığı hiçbir dış ilişki kalmaz. O zaman toplumsal ilerleme zorunlu olarak durur, çünkü yönelmiş olduğu ve kendisinin varlık gerekçesi olan ereğe ulaşmış olur: Başka deyişle tamamlanmış olur.

Ama bu koşullarda, doğrudan doğruya bireyin gelişimini açıklamaya olanak kalmaz.

Gerçekten de fiziksel çevreyle bu daha yetkin uyuşmayı neden amaçlasın ki? Daha mutlu olmak için mi? Bu konudaki görüşümüzü daha önce açıkladık. Yalnızca daha karmaşık olduğu için herhangi bir uyuşmanın bir başkasından daha tam olduğu bile söylenemez. Gerçekten de bir organizma bütün dış güçlere değil, yalnızca kendisini etkileyenlere gereken biçimde yanıt verdiğinde onun denge durumunda olduğu söylenir. Kendisini etkilemeyen güçler onun açısından yok gibidirler ve bu nedenle de onlara uyarlanmak zorunda değildir. Fiziksel açıdan ne denli yakınında bulunurlarsa bulunsunlar onun uyarlanma çevriminin dışındadırlar, çünkü onun etkinlik alanının dışındadırlar. Bu nedenle, eğer özne yalınkat, türdeş bir yapıda ise, onu devinime özendirecek pek az sayıda dışsal durum bulunabilir; sonuç olarak da bu özendirici durumların tümüne

(385) *Bases de la morale évolutionniste*, s. 11.

yanıt verebilecek konumda olur; başka deyişle, pek az çabayla eksiksiz bir denge durumu gerçekleştirebilir. Eğer, tersine olarak, özne çok karınaşık ise, uyarlanmanın koşulları daha çok sayıda ve daha karmaşık olacak, ama uyarlanmanın kendisi bu yüzden artık tam olamayacaktır. Eski Çağ insanlarının çok kaba sinir sistemini hiç etkilemeyen birçok uyaran bizi etkilediği için, onlara uyarlanmak üzere daha büyük bir gelişme göstermek zorunluğundayız. Ama bu gelişmenin ürünü, başka deyişle ortaya çıkan uyarlanma, bu durumlardan birinde ötekinde olduğundan daha tam değildir; yalnızca birbirinden farklıdır, çünkü uyarlanan organizmaların kendileri farklıdır. Derisi hava değişimlerini güçlü biçimde duyumsamayan yaban kendi durumuna, o koşullara karşı giysileriyle kendini koruyan uygar kişi kadar iyi uyarlanmıştır.

Eğer insan değişken bir çevreye bağımlı değilse, değişmesi için de herhangi bir neden olamaz; bundan dolayı toplumun kendisi, ilerlemenin ikincil koşulu değil, tersine belirleyici etkenidir. Toplum, dış dünyadan daha çok bizim ürünümüz olmayan, bundan dolayı da yaşayabilmek için kendisine uyum sağlamak zorunda olduğumuz bir gerçekliktir; ve o değiştiği için biz de değişmek zorundayız. İlerlemenin durması için, toplumsal ortamın durgunlaştığı bir anın gelmesi gerekir; ama az önce böyle bir varsayımın bilimin bütün sayıltılarına aykırı olduğunu saptamış bulunuyoruz.

Böylece mekanist bir ilerleme kuramı, bizi yalnız bir ülküden yoksun kılmamakla kalmıyor, hiçbir zaman ülküsüz kalmayacağımıza da inandırıyor. Ülkü, temelde devingen olan toplumsal çevreye bağımlı olduğu için, durmadan yer değiştirir. Bu nedenle, devinme alanımızın bir gün gelip tükeneceğinden, etkinliğimizin son sınırına varıp ufkunun biteceğinden korkmak için neden yoktur. Ama her ne kadar biz ancak belli ve sınırlı amaçlar güdersek de, ulaştığımız en ileri noktalar ile yöneldiğimiz amaçlar arasında, çabalarımıza açık boş bir alan vardır ve her zaman olacaktır.

III

Toplumlarla birlikte bireyler de toplumsal birimlerin sayısındaki ve ilişkilerindeki değişmeler nedeniyle değişimden geçerler.

Her şeyden önce bireyler organizmanın boyunduruğundan gittikçe daha çok kurtulmaktadırlar. Hayvan, hemen tümden fiziksel çevreye bağımlı durumdadır; biyolojik yapılanışı yaşam biçimini önceden belirlemektedir. İnsan ise, bunun tersine, toplumsal nedenlere bağımlıdır. Kuşkusuz hayvanların da oluşturduğu toplumlar vardır, ama onlar çok dardır ve oradaki ortak yaşam çok yalınkattır; bu yaşam aynı zamanda çok durgundur, çünkü bunca küçük toplulukların dengesi zorunlu olarak durgundur. Bu iki nedenle organizmanın içinde kolayca sabitleşmektedir; organizmada yalnız kökleri yer almamakta, kendine özgü özelliklerini yitirecek ölçüde tüm varlığıyla o biçim altında somutlaşmaktadır. İşleyişini sağlayan şey, temelde organik yaşamın işleyişini sağlayan içgüdülerden farklı olmayan içgüdü ve içtepiler dizgesidir. Gerçi bu içgüdü ve içtepiler, bireyi fiziksel değil, toplumsal çevreye uyarlayıcı özelliktedirler ve varlık nedenleri de ortak yaşamın birtakım olaylarıdır; bununla birlikte, bunlar, kimi durumlarda herhangi bir ön-eğitim olmadan uçma ve yürüme için gerekli olan devinimleri belirleyen içgüdü ve içtepilerden farklı bir nitelikte değildirler. İnsanda ise durum tümden farklıdır, çünkü insanların oluşturduğu toplumlar çok daha geniştirler; bilinen en küçükleri bile, hayvan topluluklarının pek çoğundan daha geniştir. Onlardan daha karmaşık da olduklarından aynı zamanda daha değişkendirler ve bu iki neden birlikte, insanlardaki toplumsal yaşamın biyolojik bir biçim altında donmasını engellemiştir. En yalınkat olduğu yerde bile özelliğini korumaktadır. İnsanların dokularında yazılı olmayan ortaklaşa inanç ve uygulamaları her zaman vardır. Ama toplumun kütlesi ve yoğunluğu arttıkça bu özelliği de daha belirginleşmektedir. Bir araya gelenlerin sayı-

sı ve birbirleri üzerindeki etkileri arttıkça bu etkileşimlerin ürünü de organizmanın sınırlarını o ölçüde taşar. Böylece insan, doğal yapısında göreli payı durmadan artan *kendine özgü* (sui generis) nedenlerin egemenliği altında bulunur.

Dahası var: Bu etkenin etkisi yalnız göreli değil, saltık olarak da artmaktadır. Ortaklaşa ortamın önemini arttıran neden, organik ortamı toplumsal etkenlerin etkisine daha açık ve bağımlı kılacak biçimde sarsar. Birlikte yaşayan bireylerin sayısı artığı için ortaklaşa yaşam daha zengin ve daha değişkendir; ama bu değişkenliğin olabilmesi için, organik türün türlüleşebilecek biçimde az belirli olması da gerekir. Gerçekten de kalıtımla gelen eğilim ve yetilerin gittikçe daha genel ve daha azbelirli, dolayısıyla içgüdü biçimini almaya karşı daha direngen olduğunu görmüştük. Böylece evrimin başlarında görülenin tam tersi bir olay cereyan etmektedir. Hayvanlarda organizma toplumsal olguları kendisine benzeştirir ve onları özel doğalarından soyundurup biyolojik olgulara dönüştürür. Toplumsal yaşam maddeleşir. İnsanlıkta ve özellikle yukarı düzey toplumlarda ise, bunun tersine, toplumsal etkenler organik etkenlerin yerini alırlar. Organizma manevileşir.

Bağımlılıktaki bu değişimin sonucu olarak birey değişimden geçer. Toplumsal etkenlerin özel etkisini olağanüstü arttıran bu etkinlik organizma içinde sabitleşemeyeceğinden, yine *kendine özgü* (sui generis) yeni bir yaşam bedeninkine eklenir. Daha özgür, daha karmaşık, kendisini destekleyen organlara karşı daha bağımsız olan bu yeni yaşam ilerleyip yerleştikçe, ayırt edici özellikleri de gittikçe daha belirginleşir. Bu betimleme bize ruhsal yaşamın temel özelliklerini gösteriyor. Kuşkusuz ruhsal yaşamın ancak toplumlarla birlikte başladığını söylemek bir abartı olur; ama ancak toplumların gelişmesiyle birlikte genişlediği kesindir. İşte sık sık belirtildiği üzere bilinç ile içgüdünün gelişimlerinin birbiriyle ters orantılı olması bundan dolayıdır. Bunlar üzerine ne denirse densin, içgüdünün çözülmesine neden olan bilinç değildir; kuşaklar boyu biriken dene-

yimlerin ürünü olan içgüdü, yalnızca bilince dönüşmekle ortadan kalkmayacak kadar büyük bir direnç gücüne sahiptir. Gerçek şu ki, bilinç yalnızca içgüdünün boşalttığı ya da yerleşemediği alanları ele geçirebilir. İçgüdüyü gerileten bilinç değildir; bilinç yalnızca içgüdünün boş bıraktığı alanı doldurmaktadır. Öte yandan genel yaşam genişlerken içgüdünün genişlemek yerine daralmasının nedeni, toplumsal etkenin öneminin artmasıdır. Demek ki insanı hayvandan ayıran büyük fark, yani ruhsal yaşamının çok büyük gelişme göstermesi, insanın toplumsallaşma yetisinin daha büyük olmasından ileri geliyor. İnsan türünün oluşumunun ilk adımlarından başlayarak ruhsal işlevlerin neden hayvan türlerinde görülmedik ölçüde yetkinleşme olanağı bulduğunu anlamak için, önce insanların nasıl olup da yalnız başına ya da küçük kümeler halinde yaşayacak yerde daha geniş toplumlar kurmaya yöneldiğini bilmek gerekir. Klasikleşen tanımıyla insanın düşünen hayvan oluşu, toplumsal bir hayvan, ya da öteki hayvanlardan son derecede daha toplumsal bir hayvan oluşundan dolayıdır[386].

Dahası da var. Toplumlar belli boyutlara ve belli bir merkezileşme ölçüsüne ulaşmadıkça, gerçekten gelişebilecek tek ruhsal yaşam, kümenin tüm üyeleri için ortaklaşa olan ve her bir üyede tıpkısıyla bulunan ruhsal yaşamdır. Ama toplumlar genişledikçe ve özellikle yoğunlaştıkça, yeni tür bir ruhsal yaşam belirir. Başlangıçta toplumsal benzerlikler yığını içinde karışıp yitmiş durumda bulunan bireysel farklılıklar ortaya çıkar, belirginleşir ve artar. Ortak varlığı etkilemedikleri için bilinçlerin dışında kalan birçok şey tasarımlara konu olmaya başlar. Bireyler, davranışları fiziksel gereksinimlerin sonucu olduğu durumlar dışında yalnızca birbirlerini sürükleyerek devinimde bulunurlarken, artık her biri kendiliğinden bir etkinliğin kaynağı olur. Özel kişilikler oluşur ve kendi bilinçlerine ulaşır, ama bi-

(386) İnsanı din sahibi hayvan sayan Bay de Quatrefages'ın tanımı, yukardaki tanımın özel bir biçimidir; çünkü insanın din sahibi oluşu, onun çok belirgin olan toplumsallaşabilirliğinin bir sonucudur. – Bknz.: *Supra*, s. 142 vd.

reyin ruhsal yaşamındaki bu genişleme toplumun yaşamını zayıflatmaz, yalnızca değiştirir. Toplumsal yaşam daha özgür, daha kapsamlı olur ve temelinde bireysel bilinçler dışında herhangi bir şey kesinlikle bulunmadığından, ondaki bu değişim karşılığında bireysel bilinçler de karmaşıklaşır ve esnekleşir.

Görüldüğü gibi insanı hayvanlardan ayıran farklara yol açan neden, yine onu kendi kendisini aşmaya zorlayan aynı nedendir.Yaban ile uygar insan arasındaki sürekli büyüyen farkın, bunun dışında herhangi bir kaynağı yoktur. Başlangıçtaki belirsiz bir duyarlılıktan yavaş yavaş düşünme yetisinin ortaya çıkması, insanın kavramlar oluşturup yasalar koyması, zekâsının uzayı ve zamanı gittikçe daha geniş ölçülerde kavraması, geçmişi korumakla yetinmeyip geleceği de artan bir ölçüde egemenliği altına alması, önceleri yalınkat ve az sayıda olan heyecan ve eğilimlerinin artıp türlülenmesi, hep toplumsal ortamın kesintisiz bir biçimde değişmiş olmasından dolayıdır. Gerçekten de bu değişimler nedensiz olmadığına göre, o nedenler içinde bulunulan çevredeki değişmelerden başka bir şey olamaz. Bilindiği gibi insanın bağımlı olduğu üç türlü çevre vardır: Organizma, dış dünya ve toplum. Kalıtımın türlü bileşimlerinin yol açtığı rastlantısal değişmeler bir yana bırakılacak olursa –ki, bunların insanın ilerlemesindeki etkisi kuşkusuz pek büyük değildir–, organizma kendiliğinden değişmemektedir; bir dış etken tarafından değişmek zorunda bırakılması gerekir. Fiziksel dünyaya gelince, en azından toplumsal kökenli yenilikler[387] hesaba katılmazsa, tarihin başlangıçlarından beri büyük ölçüde aynı kalmıştır. Görüldüğü gibi birey doğasındaki değişmeleri açıklayabilmemiz için, geriye yalnız toplumun ona koşut olarak yeterince değişmiş olması durumu kalmaktadır.

Öyleyse ne ölçüde ilerlerse ilerlesin, ruhsal-fizyolojinin ruhbilimin ancak küçücük bir parçası olmaktan öteye hiç geçe-

(387)Toprağın, su yollarının, çiftçilerin, mühendislerin, vb. çalışmalarıyla uğradığı değişimler.

meyeceğini şimdiden söylemek hiç de aşırılık olmaz; çünkü ruhsal olayların en büyük bölümü organik nedenlerden ileri gelmemektedir. Ruhsalcı filozofların da anlayışı budur ve onların bilime yaptıkları büyük hizmet, ruhsal yaşamı yalnızca fiziksel yaşamın gelişip serpilmesine indirgeyen bütün görüşlerle savaşmaları olmuştur. Onlar, ruhsal yaşamın en yüksek belirişlerinin yalnızca fiziksel yaşamın bir uzantısı olamayacak ölçüde özgür ve karmaşık olduğunu anlatan duygularında çok haklıydılar. Ancak, ruhsal yaşamın organizmadan bağımsızlığının tam değil, bir ölçüde oluşundan, onun hiçbir doğal nedeni bulunmadığı, doğanın dışında sayılması gerektiği sonucu çıkmaz. Ama dokuların yapısıyla açıklanamayan bütün bu olgular, toplumsal ortamın özelliklerinden ileri gelmektedir; bu, en azından, yukarda söylenenler dolayısıyla olasılığı çok yüksek bir varsayımdır. Öte yandan, toplumun etkisi organik yapının etkisinden daha az doğal değildir. Bundan dolayı, bilincin geniş bir alanı yalnızca ruhsal-fizyolojiyle anlaşılamıyor diye, onun kendi başına oluştuğu, bu nedenle bilimsel incelemeyle anlaşılamayacağı sonucu değil, ancak toplumsal-ruhbilim (sosyo-psikoloji) diye adlandırılabilecek bir başka pozitif bilimin inceleme alanına girdiği sonucu çıkarılabilir. Bu bilimin konusunu oluşturan olaylar, gerçekten de karma niteliktedir; temel özellikleri öteki ruhsal olaylarla aynıdır, ama toplumsal nedenlerden kaynaklanırlar.

Görüldüğü üzere, Bay Spencer'in yaptığı gibi toplumsal yaşamı birey doğalarının yalınkat bir sonuç-ürünü olarak tasarlamamak gerekir; çünkü, tersine olarak, birey doğaları toplumsal yaşamdan kaynaklanmaktadır. Toplumsal olgular ruhsal olguların yalınkat bir gelişimi olmayıp, ruhsal olgular büyük ölçüde toplumsal olguların bilinçlerdeki uzantısından oluşurlar. Bu önerme son derece önemlidir, çünkü bunun tersi görüş, toplumbilimcinin her an nedeni sonuç ve sonucu da neden olarak ele almasına yol açar. Örneğin, sık sık yapıldığı gibi ailenin örgütlenişi, her bilinçte bulunan insan duy-

gularının zorunlu bir mantıksal anlatımı sayıldığında, olguların gerçek düzeni ters-yüz edilmiş olur; tam tersine, anne-babalarla çocuklar arasındaki karşılıklı duyguları belirleyen şey, akrabalık ilişkilerinin toplumsal örgütlenişidir. Eğer toplumsal yapı farklı olsaydı bu ilişkiler de çok daha başka türlü olurdu. Birçok toplumda baba sevgisinin bilinmemesi bunun kanıtıdır[388]. Aynı yanlışa başka birçok örnek gösterilebilir[389]. Kuşkusuz toplumsal yaşamda birey bilinçlerinde olmayan hiçbir şey bulunmadığı bir gerçektir; ancak, birey bilinçlerindeki hemen her şey toplumdan gelmektedir. Bilinç durumlarımızın en büyük bölümü, birbirinden soyutlanmış varlıklarda ortaya çıkamaz; bunun gibi, başka biçimde bir araya gelmiş varlıklarda da çok başka biçimde ortaya çıkar. Demek ki bilinç durumları, genel olarak insanın ruhsal doğasından değil, bir araya gelen insanların, az ya da çok sayıda olmalarına, az ya da çok yakın bulunmalarına bağlı olarak birbirlerini karşılıklı etkileme biçiminden kaynaklanmaktadır. Küme içinde yaşamanın ürünleri olduklarından, ancak kümenin doğası ile açıklanabilirler. Kuşkusuz bireylerin yapısı elverişli olmasaydı o bilinç durumları oluşamazdı; ama bireylerin yapısı onların belirleyici nedenleri değil, yalnızca uzaktan etkileyen koşullarıdır. Bay Spencer bir yerde[390] toplumbilimcinin yaptığı işi, birkaç topun biçimine bakarak denge içinde kalabilmeleri için nasıl bir araya getirilmeleri gerektiği konusunda sonuç çıkarmaya kalkan matematikçinin yaptığı hesaplamaya benzetiyor. Bu karşılaştırma yanlıştır ve toplumsal olgulara uygulanamaz. Bu alanda parçaların biçimini belirle-

(388)Anaerkil ailenin egemen olduğu toplumlarda durum böyledir.

(389)Bu örneklerden biri, bireylerin duygularındaki devinimlerle açıklanan din konusudur; oysa bu devinimler, dinleri doğuran toplumsal durumların bireydeki uzantılarından başka bir şey değildirler. Bu konuda *Revue philosophique, Etudes de science sociale*, Juin 1886'daki bir makalemizde görüşlerimizi geliştirmiş bulunuyoruz. Bknz.: *Année sociologique*, c. II, s. 1-28.

(390)*Introduction à la science sociale*, bl. I.

yen bütünün biçimidir. Toplum, üzerine dayandığı temelleri bilinçlerde hazır yapılmış bulmaz; onları kendisi bizzat yapar[391].

(391)Toplumun yalnızca bireylerden kurulu olduğunu söylemekle toplumsal yaşamda her şeyin bireysel nitelikte olduğunu kanıtladıklarını sananlara yanıt olarak bu söylediklerimizin yeterli olduğunu düşünüyoruz. Kuşkusuz toplumun bireyler dışında bir maddesi yoktur; ama bireyler bir toplum oluşturdukları için, bu bir araya gelişin yol açtığı ve bireysel bilinçler üzerinde tepkide bulunarak onları büyük ölçüde biçimlendiren yeni olaylar cereyan etmektedir. İşte bu nedenledir ki, bireyler olmadan toplum olmamakla birlikte, bireylerin her biri de toplumun yapıcısı olmaktan çok daha büyük ölçüde onun ürünüdür.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

SAĞLIKSIZ BİÇİMLER

BÖLÜM I

KURAL-DIŞI İŞBÖLÜMÜ

Buraya değin işbölümünü yalnız olağan bir olay olarak inceledik; ama bütün toplumsal olaylar gibi ve daha da genel olarak bütün biyolojik olaylar gibi, işbölümünün de incelenmesi zorunlu olan hastalıklı biçimleri vardır. Olağan durumda işbölümü toplumsal dayanışmaya yol açarsa da, bundan çok farklı, dahası buna karşıt sonuçlar verdiği de olmaktadır. Onu böylece doğal yönünden saptıran şeyin ne olduğunu araştırmak önemlidir; çünkü bu durumların ayrıksı olduğu kanıtlanmadıkça, işbölümünün mantığı gereği onların nedeni olduğu sanılabilir. Ayrıca, kural-dışı biçimlerinin incelenmesi, bize olağan durumunun koşullarını daha iyi saptama olanağını da verir. İşbölümünün hangi durumlarda toplumsal dayanışma sağlamaktan uzak kaldığını bilirsek, tüm verimlerini verebilmesi için neyin gerekli olduğunu daha iyi biliriz. Her durumda olduğu gibi burada da hastalıklı durumun incelenmesi (patoloji), fizyolojnin değerli bir yardımcısıdır.

Suçluluk mesleğinin ve öteki zararlı işlerin de işbölümünün düzensiz biçimleri arasında sayılması akla gelebilir. Bunlar dayanışmayı yadsımanın ta kendisi olmakla birlikte birçok uzmanca etkinlikten oluşmaktadırlar. Ama doğrusu şu ki, burada işbölümü değil, düpedüz bir farklılaşma söz konusudur ve bu iki terimin birbirine karıştırılmaması gerekir. Bu, kanserin, veremin, biyolojik işlevlerde yeni bir uzmanlaşma sayılması olanaksız bir biçimde organik dokuların türlülüğünü arttırma-

sına benzer[392]. Bütün bu durumlarda ortaklaşa bir işlevin paylaşılması söz konusu olmayıp, bireysel ya da toplumsal olsun, organizmanın bağrında onun zararına olarak yaşamaya çalışan bir başka organizmanın oluşması söz konusudur. Dahası, burada bir işlev bile söz konusu değildir; çünkü, ancak genel yaşamın sürdürülmesine katkıda bulunan bir davranış biçimine işlev adı verilebilir. Bu nedenle bu konu bizim araştırmamızın çerçevesi içinde yer almamaktadır.

İncelemekte olduğumuz olayın ayrıksı biçimlerini üç tür altında toplayacağız. Bunların dışında başka türler bulunamayacağı için değil; ama sözünü edeceklerimiz, en yaygın ve en ağır türler olduğu için.

I

Bunlardan bir tanesini sanayi ya da ticaret yaşamındaki bunalımlarda, iflaslarda görüyoruz; bunlar organik dayanışmada birçok kesimsel bozulmayı anlatırlar; gerçekten de organizmanın kimi noktalarında kimi toplumsal işlevlerin birbirlerine uyarlanmamış olduğunu gösterirler. Oysa işbölümü ilerledikçe bu tür olaylar, en azından kimi durumlarda, daha sıkça görülüyor. 1845'den 1869'a değin iflaslar % 70 oranında artmıştır. Oysa bunu ekonomik yaşamdaki genişlemeyle açıklamaya olanak yoktur, çünkü bu dönemde işletmeler sayıca artmaktan çok büyük birleşmeler altında toplanmıştır.

Emek ile sermaye arasındaki karşıtlık da aynı olayın daha çarpıcı bir başka örneğidir. Sanayi işlerinin uzmanlaşması arttıkça, dayanışmanın artmasına karşın kavga daha canlı olmaktadır. Orta Çağ'da işçi, her yerde efendisinin yanında yaşayıp, onun işlerini "aynı dükkânda, aynı tezgâh üzerinde" paylaşmaktaydı[393]".

(392)Bu, Bay Spencer'in yapmadığı bir ayrımdır. Öyle görünüyor ki, O'na göre iki terim birbirinin eş anlamlısıdır. Oysa bütünlüğü bozan farklılaşma (kanserin, mikrobun, suçlunun yol açtığı), yaşam güçlerinin birleşmesini sağlayan farklılaşmadan (işbölümünden) çok farklıdır.

(393)Levasseur, *Les Classes ouvrières en France jusqu'à la Révolution*, 311, 315.

Her ikisi aynı loncanın üyesiydiler ve aynı yaşam koşullarını paylaşıyorlardı. "İkisi birbirinin hemen hemen eşitiydiler; çıraklığını yapan herkes, en azından birçok meslekte, olanakları varsa kendi işyerini açabilirdi.[394]" Anlaşmazlıklar da tümden ayrıksı ölçüdeydi. 15. yüzyılla birlikte durum değişmeye başladı. "Meslek kurumu artık ortaklaşa bir yurt değildir; her şeyi tek başlarına kararlaştıran ustaların tek başına sahip oldukları mülkleri olmuştur. ... O zamandan başlayarak ustalar ile kalfa ve işçiler arasında derin bir ayrım oluşup yerleşti. Kalfa ve işçiler, deyim yerindeyse ayrı bir lonca oldular; kendilerine özgü alışkanlıkları, kuralları ve bağımsız dernekleri oldu.[395]" Bu ayrım gerçekleşir gerçekleşmez kavgalar artmaya başladı. "Kalfa ve işçiler haklı bir yakınmaları olduğunu düşündükleri anda işbırakımına gidiyorlar ya da bir kent ya da bir işverenle ilişkiyi yasaklama kararı alıyor, herkes de alınan karara uymak zorunda bulunuyordu. ... Dernek gücü, işçilere işverenlere karşı eşit silahla savaşma aracı sağlıyordu.[396]" Bununla birlikte "o zamanlar işçilerle işverenler arasındaki ilişkiler, şimdiki biçimi almaktan çok uzak idi. İşçiler daha yüksek ücret elde etmek ya da çalışma koşullarında herhagi bir değişiklik yapılmasını sağlamak için başkaldırıyorlardı, ama işvereni zorunlu olarak baş eğilen sürekli bir düşman olarak görmüyorlardı. Onu herhangi bir noktada geri çekilmek zorunda bırakmak istiyor ve bunun için var güçleriyle çabalıyorlardı, ama kavga sürekli değildi; işliklerde birbirine düşman iki ayrı soy bulunmuyordu: Toplumcu (sosyalist) öğretilerimiz bilinmiyordu.[397]" Sonunda, 17. yüzyılda işçi sınıfları tarihinin üçüncü aşaması başladı: Büyük sanayinin gelişi. İşçi işverenden daha tam olarak ayrılıyor. "Artık bir tür asker gibi bir kıta içinde yer alıyor. Herkesin bir işlevi var ve işbölümü düzeni ilerliyor. 1.692 işçinin çalıştığı Van-

(394)*Agy.*, I, 496.
(395)*Agy.*
(396)*Agy.*, I, 504.
(397)Hubert Valleroux, *Les Corporations d'arts et de métiers*, s. 49.

Robais fabrikasında araba yapımı, bıçak yapımı, yıkama, boyama, arış-ipliği-hazırlama için özel işlikler vardı ve dokuma işliklerinde de işleri tümden ayrı özellikte birçok değişik işçiler bulunuyordu.[398]" Uzmanlaşmanın gelişmesiyle birlikte başkaldırılar da daha sık görülmeye başlıyor. "En küçük bir hoşnutsuzluk nedeni, bir işyeriyle ilişkinin kesilmesi kararı verilmesine yetiyordu ve topluluğun kararına uymayan kalfanın vay haline![399]" O zamandan bu yana kavganın durmadan daha şiddetlendiğini biliyoruz.

Gerçi bundan sonraki bölümde, toplumsal ilişkilerdeki bu gerginliğin, bir ölçüde toplumsal sınıfların içinde bulundukları koşulları istememeleri, ama çoğu kez bu koşullardan daha iyisini elde etme olanakları bulunmayıp zorunluluk karşısında kabul etmelerinden ileri geldiğini göreceğiz. Bununla birlikte yalnız başına bu zorlama, söz konusu durumu açıklayamaz. Gerçekten de zorlama, genel olarak yoksulluğa düşürülenlerin tümünü benzer biçimde etkilemesine karşın, bu sürekli düşmanlık durumu hemen yalnız sanayi dünyasında görülmekteir. Ayrıca, bu dünyanın içinde de tüm işçiler için aynı ölçüde söz konusudur. Oysa işin daha az bölünmüş olduğu küçük sanayi kesiminde işveren ile işçi arasında göreli bir uyum görünümü vardır[400]; bu parçalanmalar yalnız büyük sanayi kesiminde ileri ölçüdedir.

Bilimler tarihinde aynı olayın bir başka örneğine sık sık yer verilir. Oldukça yakın zamanlara değin bilim, çok bölünmüş olmadığından, hemen tümüyle bir tek kişi tarafından işlenebiliyordu. Ve bilimin birliği konusuna çok da büyük önem veriliyordu. Bilimin açıkladığı özel gerçekler, onları tek bir dizge içinde birleştiren bağlar kolayca görülemeyecek kadar çok sayıda ya da çok değişik türden değildi. Yöntemler de çok genel nitelikte olduğundan pek farklı değillerdi ve bu belli belir-

(398)Levasseur, II, 315.
(399)*Agy.* 319.
(400)Bknz.:Cauwès, *Précis d'économie politique*, II, 39.

siz farklılıkların ortak bir bilim gövdesinin üzerinde yer aldığı anlaşılıyordu. Ama bilimsel çalışma alanına uzmanlaşma girdikçe, her bilgin giderek yalnız özel bir bilim alanına değil, aynı zamanda özel bir sorunlar alanına da kapanmaya koyuldu. Auguste Comte bile kendi çağında bilginler dünyasında "kendisi de büyük bütünlüğün ancak bir parçasını oluşturmasına karşın tek bir bilimi bile kavrayışlarında tümüyle kucaklayan pek az zekâ sahibi bulunuşundan" yakınmaktaydı. "Çoğunluğu, belli bir bilimin az ya da çok sınırlı kesimini bütünlükten soyutlanmış olarak ve bu özel çalışmaların müsbet bilgilerin genel dizgeziyle ilişkisine pek ilgi göstermeden ele almakla yetiniyorlar.[401]" Ama o zaman, birbiriyle buluşmayan çok sayıda ayrıntı-incelemelerine bölünen bilim artık sağlam bir bütünlük oluşturmuyor. Bu uyum ve birlik yokluğunu belki en iyi gösteren şey, her özel bilimin kendi başına saltık bir değeri bulunduğunu, bilginin de bir işe yarayıp yaramadığı ve bir yere ulaştırıp ulaştırmayacağı sorusuyla ilgilenmeden kendisini özel araştırmalarına bırakması gerektiğini savunan görüşün öylesine yaygın oluşudur. Bay Schaffle'in dediği gibi, "Düşünsel alandaki bu işbölümü, yeni bir Aleksandrinizmin tüm bilimi bir kez daha yıkıma götürmesinden korkmak için ciddi nedenlere yol açmaktadır.[402]"

II

Bu olguları önemli kılan şey, kimi kez onlara belli bir ölçüde gelişen işbölümünün neden olduğunun düşünülmesidir. O zaman işine gömülen birey, o özel etkinliği içinde, her şeyden soyutlanmaktadır, deniyor; artık yanıbaşında çalışan iş arkadaşlarını kendisiyle aynı işin içinde algılamamaktadır; dahası, onda artık böyle bir ortaklaşa iş düşüncesi bile bulunmamaktadır. Demek ki işbölümü, bir çözülme kaynağı olmadan

(401) *Cours de philosophie posisitve*, I, 27.
(402) *Bau und Leben des sozialen Körpers*, IV, 113.

belli ölçünün ötesine geçirilemez. Auguste Comte'un belirttiği üzere, "Her türlü çözülme zorunlu olarak bir dağılmaya da yol açma eğiliminde olduğundan, insan çalışmalarının temelli bir dağılımı bireyler arasında o oranda hem düşünsel hem de ahlaki farklılaşmalara yol açmadan edemez; bu çalışmaların ortak etkisi, uyumsuz çabaları durmaksızın önleyecek ya da sınırlayacak niteliktc sürekli bir sıkı-düzeni (disiplini) aynı ölçüde gerektirmelidir. Gerçekten de toplumsal işlevlerin birbirlerinden ayrılması, bir yandan ayrıntılarla uğraşan kafaların başka türlü olanak bulamayacakları sevindirici bir ölçüde gelişmesine olanak verirse de, öte yandan bütünlüğü kavrayan düşünceyi kendiliğinden boğmak ya da en azından köklü biçimde engellemek eğilimini de gösterir. Bunun gibi, herkes manevi bakış açısından böylece kitleye karşı sıkı bir bağımlılık altına alınırken, kendisine sürekli olarak kamu yararlıyla gerçek ilişkisini ancak çok belirsiz biçimde fark etmekte olduğu özel çıkarlarını anımsatan kendi uzmanlaşmış etkinliğinin özel çabasıyla aynı kitleden doğal bir biçimde uzaklaştırılmaktadır. ... Genel olarak toplumun gelişme ve genişlemesine olanak sağlayan aynı ilkenin, bir başka yönden onun, sanki hiç de aynı türden değillermiş gibi görünen uyumsuz birçok örgüte bölünmesine yol açması böyle olmaktadır[403]." Bay Espinas da aşağı yukarı aynı şeyleri söylemektedir: "Bölünme, dağılma demektir.[404]"

Demek ki işbölümü, doğası gereği, çözücü bir etkide bulunur ve bu etki kendisini özellikle işlevlerin çok uzmanlaşmış olduğu yerlerde duyurur. Bununla birlikte Comte bu ilkesinden, toplumları, kendisinin genelleme çağı dediği aşamaya, yani çıkış noktaları olan bu özellik ve türdeşlik durumuna getirmek gerektiği sonucunu çıkarmamaktadır. İşlevlerin türlülüğü yararlı ve zorunludur; ama bundan aynı ölçüde zorunlu olan birlik kendiliğinden doğmadığı için, onu gerçekleştirip sürdürmenin, toplumsal organizmanın içinde bağımsız bir organca

(403) *Cours*, IV, 429.
(404) *Socétés animales*, sonuç, IV.

temsil edilen özel bir işlev olması gerekir. Bu organ devlet ya da hükümettir. Comte, "Hükümetin toplumsal ereği, bana göre özellikle düşüncelerin, duyguların ve çıkarların köklü bir dağınıklığa uğraması yönündeki bu yıkımlı eğilimi yeterince sınırlandırmak ve elden geldiğince engellemektir," diyor ve ekliyor: "Bu yıkımlı eğilim, doğrudan doğruya insanlığın gelişim ilkesinin kaçınılmaz bir sonucu olup, doğal akışını engellemesiz sürdürebilecek olsa toplumsal ilerlemeyi kaçınılmaz olarak her önemli açıdan durdurmak sonucunu verir. Bana göre bu saptama, en soylu ve en tam bilimsel kapsamıyla gerçek anlamında temel ve soyut, yani genellikle bütünlüğün parçalar üzerindeki başlangıçta kendiliğinden, daha sonra düzen altına alınmış zorunlu evrensel tepkisini anlatan bir hükümet kuramının ilk olumlu ve ussal temelini oluşturur. Gerçekten açıkça görülebilir ki böyle bir dağılmayı önlemenin tek gerçek yolu, bu kaçınılmaz tepkiyi toplumsal ekonominin bütün değişik işlevlerinin olağan işleyişi sürecinde, bütünlük düşüncesini ve otaklaşa dayanışma duygusunu durmaksızın hatırlatmak üzere, yeni ve özel bir işlev biçiminde ortaya koymaktır.[405]"

Hükümet bir bütün olarak toplum için ne ise, felsefe de bilimler için öyle olmalıdır. Bilimlerin değişik olması bilimin bütünlüğünü bozucu nitelikte olduğuna göre, yeni bir bilimi bu birliği kurmakla görevlendirmek gerekir. Ayrıntı incelemeleri bizim insanlığa ilişkin bilgilerin bütünlüğünü gözden kaçırmamıza yol açtığına göre, bu bütünlüğü bulmak ve gözler önüne koymak üzere özel bir araştırmalar dizgesi kurmak gerekir. Başka deyişle, "bilimsel genellemelerin incelemesini yapacak bir başka büyük uzmanlık dalı kurmak gerekir. Uygun bir eğitimle, doğal felsefenin hiçbir özel dalında uzmanlaşmaya yönelmeksizin, değişik müsbet bilimlerin bugünkü durumlarını göz önünde bulundurarak yalnızca onlardan her birinin özünü saptamaya, aralarındaki ilişkileri ve sürekliliklerini ortaya çıkarmaya, olanak öçüsünde onların bütün özel ilkelerini daha az sa-

(405) *Cours de philosophie positive*, IV, 430-431.

yıda ortak ilkeler içinde özetlemeye hazırlanan yeni bir bilginler sınıfına gerek var. ... o zaman bilimlerdeki işbölümü, hiçbir tehlikesi olmadan, değişik bilimsel inceleme alanlarındaki gelişmelerin gerektireceği en ileri noktaya değin ilerleyebilir.[406]"

Kuşkusuz kendimiz de[407] yukarda hükümet organının, işbölümüyle birlikte ve onu dengelemek için değil, ama mekanik bir zorunluluk olarak geliştiğini göstermiş bulunuyoruz. İşlevlerin çok bölünmüş olduğu yerde organlar arasında sıkı bir dayanışma bulunduğundan, birini etkileyen şey ötekini de etkiler ve toplumsal olaylar daha kolaylıkla genel yararı ilgilendiren bir nitelik kazanır. Aynı zamanda parçacıl türün silinmesiyle birlikte, aynı dokunun ya da aynı aygıtın tüm kapsamına daha kolay yayılır. Bu iki dizi nedenler yüzünden, daha başkaları var ki, daha sık uygulanan işlevsel etkinliği hacmiyle birlikte büyüyen bir yön verici organda kendini daha çok duyurur. Ama etkinlik alanı çok uzaklara dek gitmez.

Oysa bu genel ve yüzeysel yaşamın altında, ondan tam bağımsız olmamakla birlikte onun katkısı olmadan, dahası –hiç değilse olağan durumda– onun farkında bile olmadan işleyen içsel bir başka yaşam, bir organlar dünyası vardır. Kendisi onların çok uzağında olduğundan o organlar onun etkisi dışında kalmaktadırlar. Her an değişik ekonomik pazarların koşullarını düzenleyecek, mal ve hizmetlerin fiyatlarını saptayacak, üretimi tüketim gereksinimlerine göre oranlayacak, vb. organ hükümet değildir. Uygulamanın tüm bu sorunları birçok ayrıntıdan doğan, ancak yanıbaşında bulunanların bileceği binlerce özel koşulla bağlantılıdır. Bu işlevlerin kendi arasında uyum yoksa, hükümetin onları birbirine uyarlamaya ve uyum içinde yürütmeye hiç gücü yetmez. Bu nedenle, eğer işbölümünün ileri sürüldüğü gibi dağıtıcı etkileri varsa, bu etkilerin onları sınır-

(406)Hükümet işlevi ile felsefenin böylece birbirine yaklaştırılmasında şaşırtıcı hiçbir şey görmemek gerekir; çünkü Comte'a göre bu iki kurumun birbirinden ayrılmasına olanak yoktur. O'nun anladığı biçimiyle hükümet, ancak müsbet felsefe oluştuktan sonra gerçekleşebilir.

(407)Bknz. Kitap I, Bl. Vıı, §ııı, s. ...

layan hiçbir şeyin bulunmadığı bu bölgede engelsiz bir biçimde kendilerini göstermesi gerekir. Ancak, her organizmanın olduğu gibi örgütlü toplumların da bütünlüğünü sağlayan şey, parçalar arasındaki *kendiliğinden* uzlaşma, yani o bütünlük için yalnız üst düzenleyici merkezlerin etkisi kadar gerekli olmakla kalmayıp onun zorunlu koşulu da olan bu iç dayanışmadır. Çünkü o üst merkezler yalnızca bu dayanışmayı bir başka dille anlatıma kavuşturmakta, deyim yerindeyse onu kutsamaktadırlar. Tıpkı beyinin organizmanın birliğini yapmayıp, onu anlatıma kavuşturması ve taçlandırması gibi. Bütünün parçalar üzerinde bir tepkisi olması zorunluluğuna değinenler vardır; ama bunun için o bütünlüğün varlığı gereklidir; demek ki, bütünlüğün kendi bilincinde olması ve bu niteliği ile tepkide bulunabilmesi için parçalar arasında zaten bir dayanışma bulunması gerekir. Öyleyse iş bölündükçe, şu ya da bu noktalarda değil, ama bütün toplum çapında, gerçekte durmadan güçlendiği gözlemlenen merkezileşme yerine, artan ölçüde bir çözülmenin ortaya çıktığını görmek gerekirdi.

Ama bu ayrıntılara girmeye gerek olmadığı söyleniyor. Gereken her yerde "bütünlük anlayışı ile ortak dayanışma duygusu"nu anımsamak yeterlidir; bunu ise yalnız hükümet yapabilecek niteliktedir. Ama bu işin, eğer kendiliğinden gerçekleşmiyorsa toplumsal işlevlerin desteğini sağlamaya elvermeyecek ölçüde çok genel nitelikte olduğu doğrudur. Gerçekten de söz konusu olan nedir? Her bireye kendi başına yeterli olmadığını, ama bağımlı bulunduğu bir bütünün parçası olduğunu hissettirmek mi? Ama bütün karmaşık tasarımlar gibi böyle soyut, belirsiz ve ayrıca kesintili bir tasarım da, mesleki çalışmalarımızın her birimizde uyandırdığı canlı ve somut izlenimlere karşı hiçbir şey yapamaz. Görüldüğü gibi eğer meslek yaşamı belirtilen etkilerde bulunuyorsa, eğer günlük yaşamımızı dolduran uğraşlar bizi parçası olduğumuz gruptan çözme eğiliminde ise, ancak uzaktan uzağa uyanan ve bilinç alanının çok küçük bir parçasında yer tutan böyle bir anlayış, bizi o bü-

tünlüğe bağlamaya hiç yetemez. İçinde bulunduğumuz bağımlılık durumunu etkin biçimde duyabilmemiz için, onun da sürekli olması gerekir; bu ise o durumun her özel işlevle bağlantılı olmasını gerektirir. Ama o zaman uzmanlaşma, yol açtığı öne sürülen sonuçları doğurmazdı. Ya da meslekler arasında belli bir manevi uyum sağlanması, "toplumsal sevgi bağlarının giderek aynı meslek bireyleri arasında odaklaşıp, gelenek ve düşüncelerde yeter bir benzerliğin bulunmaması yüzünden başka sınıftan insanlara karşı yabancı kalınmasının önlenmesi[408]", hükümetin işi olacaktır. Ama bu uyum zorla ve olguların doğasına karşın sağlanamaz. İşlevlerde değişkenlik ahlakta da hiçbir şeyin engelleyemeyeceği bir değişkenliğe yol açar ve birisi artarken ötekinin de artması kaçınılmazdır. Zaten bu iki olayın birbirine koşut olarak gelişmekte olmalarının nedenlerini biliyoruz. Ortak duyguların gücü, böylece işbölümünün yol açtığı düşünülen merkezkaç eğilimleri sınırlamaya giderek yetmemektedir; çünkü bir yandan işbölümü daha çok bölündükçe bu eğilimler de artmakta ve aynı zamanda ortak duyguların kendileri de zayıflamaktadır.

Aynı nedenle felsefenin de gücü bilimin birliğini sağlamaya giderek yetmez oluyor. Bir kişi aynı anda değişik bilimlerle uğraşabildiği sürece, onlar arasında birliği korumak için gerekli yeteneği elde etmek de olanaklıydı. Ama bilimler uzmanlaştıkça, o büyük bileşimler artık iğreti genellemelerden öteye geçemiyor, çünkü insan zekâsı için o genellemelerin özetlemesi gereken sayısız olayları, yasaları ve varsayımları yeter bir doğrulukla öğrenmek giderek olanaksızlaşıyor. Bay Ribot'nun haklı olarak belirttiği gibi, "Bir gün özel bilimler artan karmaşıklıkları nedeniyle ayrıntıları içinde kavranamaz olduğunda ve filozoflar da bunların ancak en genel ve zorunlu olarak yüzeysel sonuçlarını elde edebildiklerinde, genel bir dünya anlayışı olarak felsefenin ne olabileceğini düşünmek ilginç olur.[409]"

(408) *Cours de philosophie posisitve*, IV, 42.
(409) *Psychologie allemande*, Introduction, s. xxvii.

Kuşkusuz özel uzmanlık araştırmalarına kapanarak her türlü dış denetimi reddeden bilginin bu kendini beğenmişliğini abartılı bulmak yanlış olmaz. Bununla birlikte bir bilim üzerine biraz doğru görüş edinmek için, onu uygulamış olmak, deyim yerindeyse yaşamış olmak gerekir. Çünkü, gerçekten de bir bilimin tümü yalnızca kesin biçimde kanıtlamış olduğu birkaç önermeden oluşmaz. Bu güncel ve gerçekleşmiş bilimin yanında, henüz kendini tam olarak tanımayan ve bulmaya çalışan, somut ve canlı bir başka bilim daha vardır: Ulaşılmış sonuçların yanında, sözcüklerle anlatılamayacak kadar karanlık, ama yine de bilginin tüm yaşamına egemen olacak kadar güçlü umutlar, alışkanlıklar, içgüdüler, gereksinimler ve önseziler de vardır. Bütün bunlar da bilimin parçasıdırlar: Dahası, bilimin en iyi ve en önemli parçasıdırlar, çünkü bulunmuş gerçekler, daha bulunmayı bekleyen gerçeklerin yanında pek az sayıdadır; öte yandan birincilerin tam anlamına varıp onlar içine sıkışmış her şeyi kavramak için, bilimsel yaşamı henüz özgür durumda iken, yani belirli önermeler biçiminde saptanmadan önce yakından görmüş olmak da gereklidir. Bu olmadan bilimin yalnızca sözleri öğrenilmiş olur, ruhuna varılamaz. Her bilimin, bilginlerin bilincinde yaşayan, deyim yerindeyse, bir ruhu vardır. Bu ruhun yalnızca bir bölümü vücut bulup belli biçimler alır. Onu anlatan formüller genel nitelikte olduklarından, kolayca aktarılabilirler. Ama bilimin hiçbir simgeyle dışa vurulamayan öteki bölümü için de durum böyledir. Burada her şey kişiseldir ve kişisel bir deneyim yoluyla edinilmesi gerekir. O deneyde yer almak için işe koyulmak ve olguların önünde gitmek gerekir. Comte'a göre bilimin birliğinin sağlanması için yöntemlerin birleştirilmesi yeterli olur[410]; oysa en zor olan şey, asıl yöntemlerin birleştirilmesidir. Çünkü yöntemler bilimlerin kendisinden çıktığı için ve saptanmış olgular yığınından tümden çıkarılıp kendi başlarına düzenlenemeyeceği için, onları ancak bizzat uygulayarak tanımaya olanak vardır. Oysa bir tek

(410) *Agy.*, I, 45.

kişinin çok sayıda bilimi uygulaması daha şimdiden olanak dışı olmuştur. Bu nedenle söz konusu büyük genellemeler, olgular hakkındaki oldukça yüzeysel bir görüş üzerine dayanabilirler. Bundan başka bilginlerin genellikle en özel nitelik taşıyan gerçekleri bile ortaya koyarken ne denli ağır ve sabırlı sakınımlarla davrandıkları da göz önünde bulundurulursa, böyle çabucak oluşturulan yöntem ilkelerinin onlar üzerinde ancak çok zayıf bir etkisi olabileceği anlaşılır.

Ama bu felsefi genellemelerin değeri ne olursa olsun, bilim kendisine gerekli olan birliği orada bulamaz. O genellemeler, bilimler, yasalar, özel yöntemler arasında ortaklaşa olan şeyleri güzelce anlatır, ama benzerliklerin yanında bütünle kaynaşması gereken farklılıklar da vardır. Çoğu kez genel olan şeyin, özetlediği özel olguları kendi gücü içinde bulundurduğu söylenir; ama bu anlatım doğru değildir. Genel olan, yalnız o olguların ortaklaşa ögelerini içerir. Oysa dünyada ne denli yalın olursa olsunlar birbirinin tıpkısı olan iki olay yoktur. Bu yüzdendir ki her genel önerme, kavramaya çalıştığı konunun bir bölümünü gözünden kaçırır. Olguların somut belirişlerini ve ayırt edici özelliklerini tek bir soyut ve türdeş formül içine yerleştirmeye olanak yoktur. Ancak benzerlikler farklılıkları aştıkları sürece, birbirine yakınlaşmış olan tasarımları bütünleştirmeye yeterler; ayrıntılardaki değişik özellikler toplam uyumun içinde görünmez olurlar. Ama farklılıkların sayısı arttıkça uyumun durağanlığı azalır ve başka araçlarla güçlendirilmesi gerekir. Kuramları, yasaları, sayıltıları, sanıları, araştırma yol ve yöntemleriyle durmadan artan sayıdaki özel bilim dalları göz önüne alındığında, örneğin evrim yasası gibi kısacık ve yalın bir formülün bunca doğurgan karmaşıklıktaki olayları bütünleştirmeye yeterli olamayacağı anlaşılır. Bu bütüncül görüşler gerçekliğe tam olarak uygun düştüğünde bile, o gerçekliğin açıklayabildikleri bölümü açıklanmadan bıraktıkları bölümün yanında çok küçük kalır. Görüldüğü gibi bu yolla müsbet bilimleri soyutlanmış durumlarından çekip çıkarmaya hiç

olanak yoktur. Onları beslemekte olan ayrıntı araştırmaları ile böylesi bileştirmeler arasında çok büyük bir aralık vardır. Bu iki düzeydeki bilgileri birbirine bağlayan bağ çok ince, çok gevşektir ve bu nedenle de özel bilimler aralarındaki karşılıklı bağımlılığın bilincine kendilerini kucaklayan felsefeden başka bir yolla varmazlarsa, bu konudaki duyguları etkili olamayacak ölçüde her zaman çok belirsiz kalacaktır.

Felsefe bilimin ortak bilinci gibidir ve her yerde olduğu gibi burada da iş bölündükçe ortak bilincin görevi azalıyor.

III

Comte işbölümünün bir dayanışma kaynağı olduğunu kabul etmişse de, bu dayanışmanın *kendine özgü* (sui generis) olduğunu ve yavaş yavaş toplumsal benzerliklerden doğan dayanışmanın yerine geçtiğini anlayamamış görünüyor. Bu yüzden, işlevlerin çok uzmanlaştığı yerlerde bu tür dayanışmaların silinmekte oluşunu gözlemlerken bunu sağlıksız bir olay, aşırı uzmanlaşmadan dolayı toplumsal uyuma yönelmiş bir tehdit saymakta ve işbölümündeki ilerlemeyle birlikte kimi kez görülen eşgüdümsüzlük olaylarını bununla açıklamaktadır. Ama ortak bilinçteki zayıflamanın olağan bir olay olduğunu saptamış olduğumuza göre, bunu incelemekte olduğumuz olağandışı olayların nedeni sayamayız. Kimi durumlarda organik dayanışmanın olması gereken bir durumda bulunmaması, kuşku yok ki mekanik dayanışmanın alanının daralmasından değil, organik dayanışma için gerekli koşulların tümüyle gerçekleşmemiş olmasından dolayıdır.

Gerçekten de organik dayanışmanın görüldüğü her yerde, aynı zamanda işlevler arasındaki karşılıklı bağları belirleyen yeterince gelişkin bir düzenlemenin de bulunduğunu biliyoruz. Organik dayanışmanın olması için, varlığı birbirlerine zorunlu olan ve aralarındaki dayanışmayı genel bir biçimde duyumsayan organlardan kurulu bir dizgenin bulunması yeterli olma-

yıp, bunların her türlü karşılaşmada olmasa bile en azından en sık görülen durumlarda işbirliği yapmaları yolunun da önceden saptanmış olması gereklidir. Yoksa, denge içinde bulunabilmek için her an yeni kavgalar vermek zorunda kalırlar; çünkü bu dengenin koşulları ancak taraflardan her birinin ötekine yardımcısı olduğu kadar karşıtıymış gibi de davrandığı el yordamı ortamında bulunabilir. Böylece bu çatışmalar durmadan yenilenir ve dayanışma da ancak sanal nitelikte kalır; karşılıklı yükümlülüklerin her özel durumda tümüyle yeni baştan saptanması zorunlu olur. Sözleşmeler var, denilebilir. Ama, her şeyden önce, bütün toplumsal ilişkiler bu hukuksal biçimi alamazlar. Ayrıca sözleşmenin kendi başına yeterli olmadığını, sözleşmeli yaşamla birlikte genişleyip karmaşıklaşan bir düzenlemeyi gerektirdiğini de biliyoruz. Bir de sözleşmeden doğan bağlar her zaman kısa sürelidirler. Sözleşme ateşkesten başka bir şey olmayıp oldukça da geçicidir; çatışmaları ancak bir süre için askıya alır. Kuşkusuz ne denli belirli olursa olsun, bir düzenleme her zaman birçok anlaşmazlıklara açık bir alan bırakır. Ama toplumsal yaşamın kavgasız olması ne zorunlu ne de hatta olanaklıdır. Dayanışmanın görevi, yarışmayı ortadan kaldırmak değil, onu ılımlı kılmaktır.

Kaldı ki olağan durumda bu kurallar işbölümünden kendiliğinden ortaya çıkarlar; onun uzantıları gibidirler. Kuşkusuz işbölümü, yalnızca kişisel hizmet alışverişi için kısa süreyle birleşen bireyleri birbirlerine yaklaştırmakta ise de, hiçbir düzenleyici eyleme yol açamaz. Ama ortaya çıkardığı şey, toplumsal yaşamın genel ve kalıcı koşullarıyla ilgili oldukları için belli koşullarda tıpkısıyla yinelenen belli işlevler, yani belli davranış biçimleridir. Bu nedenle bu işlevler arasında dokunan bağlar aynı kesinlik ve düzenliliğe ulaşmadan edemezler. Karşılıklı etkileşimin kimi biçimleri vardır ki, eşyanın doğasına daha uygun olduklarından, daha sık yinelenir ve alışkanlıklara dönüşürler; alışkanlıklar da, daha sonra güçlendikçe davranış kuralları olurlar. Geçmiş, geleceği önceden belirler. Başka deyişle,

haklar ve ödevler başlangıçta âdetlerle yerleşir ve sonunda uyulması zorunlu olur. Görüldüğü gibi kural, dayanışma içindeki organların karşılıklı bağımlılık durumunu yaratmıyor, yalnızca onu belli bir durum karşısındaki işleyişiyle belirli ve hissedilir bir biçimde anlatıma kavuşturuyor. Bunun gibi sinir dizgesi de eskiden sanıldığı gibi organizmanın evrimine egemen olmak şöyle dursun, kendisi o evrimin bir sonucudur[411]. Sinir iplikleri, değişik organlar arasındaki karşılıklı devinme ve uyarma dalgalarının izlediği geçiş çizgilerinden başka bir şey olmasa gerek; bunlar, yaşamın sürekli olarak aynı yönde akarken kendine açmış olduğu kanallardır; sinir düğümleri de bu hatların birçoğunun kesişme yerinden başka bir şey olamazlar[412]. Kimi ahlakçıların, işbölümünü gerçek dayanışma sağlamamakla suçlaması, olayın bu yönünü anlamamalarından dolayıdır. Onlar işbölümünü yalnızca geçmişi de geleceği de olmayan, bireyin kendi başına bırakıldığı özel alıp-vermeler, geçici bileşimler olarak görmüşlerdir; ağır ağır ilerleyen şu sağlamlaşmayı, kendiliğinden azar azar dokunan ve organik dayanışmaya süreklilik kazandıran şu ilişkiler ağını fark etmemişlerdir.

Oysa yukarda belirttiğimiz durumların hepsinde bu düzenleniş ya yoktur, ya da işbölümünün gelişim ölçüsüyle orantılı değildir. Günümüzde artık ekonomik işletmelerin sayısını saptayan kurallar kalmamıştır ve sanayi dallarındaki üretim tam tamına tüketim düzeyinde kalacak biçimde düzenlenmemektedir. Gerçi biz bundan uygulama alanına ilişkin olarak herhangi bir sonuç çıkarmak istemiyoruz; burada onun yarar ve sakıncalarını tartmak zorunda değiliz. Gerçi iktisatçılar bu uyumun, fiyatların yükselmesi ya da düşmesi ve böylece gereksinimlere bağlı olarak üretimin hızlanması ya da yavaşlaması yoluyla, gerektiği zaman kendiliğinden kurulduğunu gösteriyorlar. Ama uyum, her durumda, ancak dengedeki bozulma-

(411) Bknz.: Perrier, *Colonies animals*, s. 746.
(412) Bknz.: Spencer, *Principes de biologie*, II, 438 vd.

lardan ve az ya da çok uzun süren karışıklıklardan sonra kurulmaktadır. Öte yandan bu karışıklıklar, doğal olarak, işlevler ne ölçüde uzmanlaşırsa o ölçüde de sık ortaya çıkarlar; çünkü bir örgütün karmaşıklığı arttıkça kapsamlı bir düzenlemenin zorunluluğu da artar.

Sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin hukuksal belirlenmişlikten yoksun durumu, günümüze değin aynen süregelmiştir. Hizmet kiralama sözleşmesi, yasalarımızda çok küçük bir yer tutmaktadır; özellikle düzenlenmesi gerekli ilişkilerin türlülük ve karmaşıklığı göz önüne alınırsa yasanın yetersizliği daha iyi anlaşılır. Bugün herkesin gördüğü ve doldurmaya çalıştığı bu boşluk üzerinde daha çok durmamıza gerek yoktur[413].

Hukuk ve gelenek kuralları davranışlar için ne ise, yöntem kuralları da bilim için odur; birinciler insanların eylemlerini yönettiği gibi ikinciler de bilim adamının düşüncesini yönetir. Ancak, her bilimin bir yöntemi varsa da, bu yöntemin gerçekleştirdiği düzen tümden içsel niteliktedir. Aynı bilimi işleyen bilginlerin araştırmalarını eşgüder, onların dış dünya ile ilişkilerini değil. Ortak bir ereğe varmak üzere değişik bilimlerin çabalarını birbirleriyle uyumlu kılan herhangi bir bilim dalı bulunmamaktadır. Özellikle manevi ve toplumsal bilimler alanında durum böyledir; çünkü matematik, fizik ve kimya, hatta biyoloji bilimleri birbirlerine bu ölçüde yabancı görünmüyorlar. Oysa hukukçu, ruhbilimci, insanbilimci, iktisatçı, istatistikçi, dilbilimci, tarihçi, araştırmalarını yaparken, sanki inceledikleri değişik olgu alanlarının her biri bağımsız birer dünya imiş gibi davranmaktadırlar. Gerçekte ise, her yönden birbirlerinin alanına giriyorlar; dolayısıyla bu bilimler arasında da karşılıklı ilişkiler oluşması gerekir. İşte genellikle bilim alanı için yapılan ve abartılı sayılmaması gereken kargaşa durumu uyarısı bundan dolayıdır; ama

(413) Bu satırlar 1893 yılında yazılmıştı. Ondan sonra sanayi yasamaları hukukumuz içinde daha önemli bir yer tutmaya başladı. Bu, söz konusu boşluğun ne denli büyük olduğunu ve doldurulması gerektiğini kanıtlamaktadır.

özellikle bu belirtilen bilimler için durum böyledir. Gerçekten de bunlar, aralarında işbirliği yapmayan, birbirlerinden kopmuş parçalar yığını gibi bir görüntü sergiliyorlar. Ama birlikten yoksun bir yığın olmaları, benzerliklerini yeterince duyumsamamalarından değil, örgütlenmiş olmamalarından dolayıdır.

Görüldüğü gibi bu değişik örnekler, aynı türün değişik biçimleridir; bütün bu durumlarda işbölümünün dayanışma sağlamaması, organlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmiş olmamasından, başka deyişle organların bir *kuralsızlık* (anomi) durumunda bulunmalarından dolayıdır.

Peki, bu durum neden ileri geliyor?

Bir kurallar demeti, toplumsal işlevler arasında kendiliğinden kurulan ilişkilerin zamanla aldığı belirli biçimi anlattığına göre, dayanışma içindeki organların yeterli biçimde ve yeter süreyle birbiriyle temasta bulunduğu her yerde *kuralsızlık* durumunun olanaksız olduğu *önsel* (a priori) olarak söylenebilir. Gerçekten de, bitişik olunca her durumda birbirlerine gereksinimleri bulunduğunu kolayca anlar ve böylece karşılıklı bağımlılık içinde olduklarını canlı ve sürekli olarak duyarlar. Aynı nedenle aralarındaki alıp-vermeler kolaylaştığı gibi sıklaşır da; düzenli olunca kendi kendilerini düzenlemeye de koyulurlar ve zaman içinde yavaş yavaş sağlamlaşırlar. Son olarak, en küçük tepkiler bütün taraflarca duyumsanabileceği için, bu biçimde oluşan kurallar o tepkilerin izlerini taşır, başka deyişle dengenin koşullarını ayrıntılara varıncaya değin öngörür ve saptarlar. Ama bunun tersine olarak, eğer araya engelleyici bir ortam girerse, artık yalnız bir organdan ötekine iletilebilecek belli yoğunlukta kimi uyarımlar kalır. İlişkiler seyrekleşince, belirginleşmeye yetecek ölçüde yinelenmezler; her seferinde yeniden el yordamıyla kurulurlar. Devinim dalgalarının izlediği geçiş hatları derinleşemez, çünkü bu dalgaların kendileri çok kesintilidir. Kimi kurallar oluşabildiğinde bile, genel ve belirsiz nitelikte olurlar; çünkü bu koşullarda olayların ancak en genel çerçevesi kesin bir nitelik alabilir. Yeterli bir alıp-verme duru-

mu olduğunda da, eğer çok yeni ise ya da pek kısa sürmüşse, durum yine böyle olur[414].

Genellikle bu koşul olguların doğasından ileri gelen bir zorunluluk olarak gerçekleşir. Çünkü bir işlevin iki ya da daha çok sayıda bölüm arasında paylaşılabilmesi, ancak onların birbirleriyle az çok ilişki içinde bulunmalarına bağlıdır. Bundan başka, iş bir kez bölündükten sonra parçaların birbirlerine gereksinimi olacağından, doğal olarak aralarındaki uzaklığı azaltma eğilimi gösterirler. Bundan dolayıdır ki hayvanların evrim basamaklarında yukarılara doğru gelindikçe organların birbirlerine yaklaştığı ve Bay Spencer'in dediği gibi birbirlerinin boşluklarına sokulduğu görülür. Ama ayrıksı kimi koşulların ortaya çıkması durumunda başka türlü de olabilir.

İşte incelemekte olduğumuz olayda görülen budur. Parçalı tür çok belirgin olduğu sürece, hemen hemen değişik parçaların sayısı kadar ekonomik pazarlar vardır; bu yüzden her birisi çok sınırlıdır. Üreticiler tüketicilere çok yakın olduklarından, gereksinimin genişliğini kolayca kestirebilirler. Böylece denge güçlük çekilmeden kurulur ve üretim kendiliğinden düzenlenmiş olur. Buna karşılık örgütlü tür geliştiği ölçüde, değişik kesimlerin birleşmesi ayrı pazarların da hemen hemen tüm toplumu kucaklayan tek bir pazar içinde birleşmesine yol açar. Bunun bile ötesine geçerek evrenselleşme eğilimi gösterir; çünkü ulusları birbirinden ayıran sınırlar, her birinin kendi içindeki parçaları birbirinden ayıran sınırlarla birlikte alçalır. Sonunda her sanayi ülkenin, hatta dünyanın her yanındaki tüketiciler için üretmeye başlar. Görüldüğü gibi temasta olma durumu artık yeterli değildir. Üretici artık pazarı ne gözüyle, ne de hatta düşüncesiyle kavrayamaz; pazar artık deyim yerindeyse sınırsız olduğundan, üretici onun sınırlarını tasarlaya-

(414) Ancak alıp-verme için yeterli yakınlığın bulunmasına karşın *kuralsızlığın* ortaya çıkabildiği bir durum vardır: Zorunlu düzenlemenin ancak toplumsal yapının gücünün yetmediği dönüşümler pahasına yerleşebileceği durum. Çünkü toplumların esnekliği sınırsız değildir. Sınırına geldiğinde, zorunlu değişimler bile olanaksızlaşır.

maz. Bunun sonucu olarak üretimde sınır ve kural kalmaz; ancak rastgele el yordamıyla yapılmak durumunda kalır ve bu deneme-yanılmalar sürecinde kimi kez bir yönde, kimi kez başka yönde ölçünün kaçırılması önlenemez. Ekonomik etkinlikleri dönem dönem sıkıntıya düşüren bunalımlar bundan dolayıdır. İflaslara yol açan bu yerel ve sınırlı bunalımların artması da aynı nedenden ileri geliyor denilebilir.

Pazar genişledikçe büyük sanayi ortaya çıkıyor. Bu ise işverenlerle işçilerin ilişkilerini değiştiriyor. Sinir sistemindeki artan yorgunluk büyük yerleşim yerlerinin bulaşıcı etkisiyle birleşerek işçilerin gereksinimlerini arttırıyor. Makina insan çalışmasının yerini alıyor; fabrikada çalışma sanatkâr işliğinde çalışmanın yerini alıyor. İşçi bir çalışma düzeni içine giriyor ve bütün gün ailesinden ayrı kalıyor; kendisini çalıştıran kişinin her zaman daha uzağında yaşıyor, vb. Sanayi yaşamının bu yeni koşulları doğal olarak yeni bir örgütlenmeyi gerektiriyor; ama bu dönüşümler olağanüstü büyük bir hızla gerçekleştiğinden, çatışma içinde bulunan çıkarların bir dengeye ulaşmasına yetecek kadar zaman henüz geçmiş olmuyor[415].

Bir de, manevi ve toplumsal bilimlerin belirttiğimiz durumda bulunuşu, müsbet bilimler arasına en son katılan bilimler olmalarından dolayıdır. Gerçekten de bu yeni olaylar alanının bilimsel araştırmalara açılışı üzerinden ancak yüz yıl geçmiş bulunuyor. Bilginler, kendi doğal zevklerine göre şu ya da bu alanda çalıştılar. Bu alabildiğine geniş alan üzerinde günümüze değin birbirlerinden çok uzak kaldıklarından, aralarındaki bütün bağları duyumsayamıyorlar. Ama araştırmalarını sürekli olarak başlangıçtaki noktanın ötelerine götüreceklerinden, ister istemez birbirleriyle buluşacak ve dolayısıyla dayanışma bilincine ulaşacaklardır. Böylece bilimin birliği kendili-

(415) Ancak, gelecek bölümde görüleceği üzere, bu karşıtlığın tümüyle söz konusu dönüşümlerin hızından ileri gelmediğini, büyük bir ölçüde de kavganın dış koşullarının hâlâ çok büyük ölçüde eşitsiz oluşundan kaynaklandığını belirtelim. Bu etken üzerinde zamanın bir etkisi bulunmuyor.

ğinden kurulacaktır; onca çok şeyi kavramasına olanak bulunmayan dapdaracık soyut bir formülün birliği ile değil, ama organik bir bütünün canlı birliği ile olacaktır bu. Bilimin birliği için bütünüyle bir tek kişinin bilincinde kavranması zorunlu olmayıp –buna olanak da yoktur–, onu işleyen herkesin aynı işi birlikte yapmakta olduklarını duyumsamaları yeterlidir.

Yukarda söylenenler, işbölümüne yöneltilen en ağır suçlamalardan birisini her türlü dayanaktan yoksun kılmaktadır.

İşbölümü sık sık bireyi makinaya indirgeyip küçültmekle suçlanmıştır. Ve gerçekten de, eğer kendisinden istenen bu işlemlerin nereye götüreceğini bilmiyor, o işlemleri hiçbir amaca bağlayamıyorsa, o zaman onları ancak basmakalıp bir biçimde yerine getirebilir. Hergün aynı devinimleri tekdüze bir biçimde, ama ilgi duymadan ve anlamadan yineler. Artık söz konusu olan, canlı bir organizmanın komşu hücrelerle temasla sürekli titreşen, onları etkileyen ve onların etkisine yanıt veren, gereksinimlere ve koşullara bağlı olarak genişleyip daralan, uyan ve değişen canlı bir hücresi değildir; artık yalnızca bir dış gücün itmesiyle ve hep aynı yönde, aynı biçimde devinen bir durgun çark gibidir. Açıktır ki, ahlaki ülkü nasıl tasarlanırsa tasarlansın, insan doğasının böylesi bir aşağılanması karşısında ilgisiz kalınamaz. Eğer ahlakın amacı bireyin yetkinleşmesi ise, bireyin bu ölçüde yıkılmasına müsaade edemez; ve eğer amacı toplum ise, toplumun bu kaynağını kurumaya terk edemez; çünkü bu kötülük yalnız ekonomik işlevleri değil, ne denli yukarlarda olursa olsunlar bütün toplumsal işlevleri tehdit etmektedir. Auguste Comte'un dediği gibi, "Sık sık, maddi düzende işçinin tüm yaşamı boyunca yalnızca bıçak sapı ya da topluiğne başı yapmasından haklı olarak yakınıldığı gibi, sağlıklı felsefenin de düşünce yaşamında insan beyninin yalnızca birkaç denklemi çözmek ya da birkaç böceği sınıflandırmak için kullanılmasından aynı ölçüde yakınması gerekir: Her iki durumun da ahlaki etkisi ne yazık ki aynıdır.[416]"

(416) *Cours*, IV, 430.

Çözüm olmak üzere, kimi kez işçilere, teknik ve uzmanlık bilgilerinin yanında bir genel eğitim verilmesi önerilmiştir. Ama, bu yolla işbölümüne bağlanan olumsuz sonuçların bir bölümünün giderilebileceği varsayılsa bile, onları önlemenin yolu bu değildir. İşbölümünden önce verilecek bir genel kültür onun doğasını değiştirmez. Kuşkusuz işçinin sanat, edebiyat, vb. ile ilgilenmesi iyi bir şeydir; ama bu, onun bütün gün bir makine gibi çalıştırılmasının yol açtığı kötülüğü azaltmaz. Kaldı ki bu iki türlü yaşam ortamının uzlaşması olanaksız biçimde birbirinin karşıtı olduğunu ve aynı kişi tarafından tam olarak yaşanamayacağını kim görmez ki! Geniş ufuklu, bütüncül düşünme, güzel genellemelerle düşünmeye alışılınca, insanların kendilerini özel bir işin dar sınırları içinde sabırla çalışmaya adamaları artık kolay olmaz. Bu nedenle böyle bir önlem, uzmanlaşmayı ancak katlanılmaz, dolayısıyla da az-çok olanaksız kılmak yoluyla sakıncasız bir duruma getirmiş olur.

Buradaki çelişkiyi gideren şey şudur: İşbölümü bu sonuçlara, öne sürüldüğü gibi doğası gereği, zorunlu olarak değil, yalnızca ayrıksı ve olağandışı durumlarda yol açmaktadır. İnsan bilinci üzerinde böylesine yıkıcı bir etkide bulunmadan gelişebilmesi için onu karşıtı ile değiştirmek zorunluluğu yoktur; onun olduğu gibi olması, dışardan hiçbir şeyin gelip onun doğasını bozmaması gerekir ve bu yeterlidir. Çünkü, olağan durumda her uzmanlaşmış işlevin yerine getirilişi, bireyin onun içine sıkı sıkıya kapanmamasını, komşu işlevlerle de sürekli temas içinde bulunmasını, onların gereksinimlerinin, değişimlerinin, vb. bilincinde olmasını gerektirir. İşbölümü, çalışan kişinin kendi işi alanına kapanıp kalmamasını, birlikte çalıştığı insanları gözden ırak tutmamasını, onları etkilemesini ve onlardan etkilenmesini gerektirir. Görüldüğü gibi bu koşullar altında birey, nereye götüreceğini bilmediği hareketleri yineleyen bir makine olmayıp, bir yerlere, az çok algıladığı bir amaca doğru gittiğini bilmektedir. Bir şeye yaradığını duyumsamaktadır. Bunun için toplumsal ufkun çok geniş kesimlerini kucak-

laması zorunlu olmayıp, o ufkun eylemlerinin kendi dışlarında bir amacı bulunduğunu anlamasına yetecek kadarını algılaması yeterlidir. O zaman, yaptığı iş ne denli uzmanlaşmış, ne denli tekdüze olursa olsun, kavrayışlı bir varlığın işi olur; çünkü bir anlam taşır ve o bunu bilir. İktisatçılar, işbölümünü yalnızca toplumsal güçlerin verimliliğini arttıran bir araca indirgemiş olmasalardı, onun her şeyden önce bir dayanışma kaynağı olduğunu görmüş olsalardı, bu temel özelliğini karanlıkta bırakmazlardı.

BÖLÜM II

ZORLAMAYA DAYALI İŞBÖLÜMÜ

I

Bununla birlikte kuralların bulunması da yeterli değildir; çünkü kimi kez bu kuralların kendisi hastalığın nedeni olmaktadır. Sınıf kavgalarında olan budur. Sınıfların ya da kastların kuruluşu, işbölümünün bir örgütleniş biçimi, hem de oldukça sıkı biçimde düzenlenen bir biçimidir. Ne var ki çoğu kez bir uyuşmazlık kaynağıdır. Geleneğin ya da yasanın verdiği işpayından (rolden) memnun olmayan aşağı sınıflar, kendilerine yasaklanan işlevleri yapmak ve yapanların elinden o işleri almak istemektedirler. Böylece işin bölünüş biçiminden ileri gelen iç savaşlar doğmaktadır.

Organizmada buna benzer hiçbir şey görülmez. Kuşkusuz bunalım anlarında farklı dokular arasında savaş olur ve birbirlerinin zararına olmak üzere beslenirler. Ama hiçbir zaman bir hücre ya da organ kendisine düşen görevden başkasını kapmaya kalkışmaz. Nedeni şu ki, her anatomi ögesi amacına mekanik bir biçimde yürür. Yapılış biçimi, organizmadaki yeri, yaptığı işi belirlemektedir; görevi, doğasının bir sonucudur. O görevi kötü yapabilir; ama bir başka ögenin görevini, o öge –daha önce sözünü ettiğimiz yerini-tutma gibi çok seyrek görülen durumlarda olduğu gibi– işini terk etmediği sürece üzerine alamaz. Toplumlarda ise durum böyle değildir. Burada olasılık daha büyüktür; bireyin kalıtsal eğilimleri ile yerine getireceği toplumsal işlev arasında daha büyük bir açıklık vardır; birinciler ikincileri aynı zorunlulukla gerektirmez. Girişimlere ve tar-

tıp-biçmelere açık olan bu alan, birey doğasını kendi normal yönünden saptırabilen ve sağlıksız bir durum yaratabilen birçok nedenin etkisine de açıktır. Bu örgütleniş daha esnek olduğu için aynı zamanda daha nazik, değişmeye daha açıktır. Kuşkusuz bizler, doğumumuzdan başlayarak herhangi belli bir işe yazgılı değilizdir; bununla birlikte seçim olanağımızı sınırlayan kimi zevklerimiz ve yeteneklerimiz vardır. Eğer bunlar hesaba katılmazsa, her gün yaptığımız işler bunları sürekli olarak incitirse, acı duyarız ve acılarımıza son vermenin bir yolunu bulmaya çalışırız. Oysa kurulu düzeni değiştirip yerine bir başkasını koymaktan başka yol yoktur. Görüldüğü gibi işbölümünün dayanışma sağlayabilmesi için, herkesin kendi işi olması yeterli değildir; o işin kendisine uygun düşmesi de gereklidir.

Ama incelemekte olduğumuz örnekte gerçekleşmeyen koşul budur. Gerçekten de sınıfların ya da kastların dayanışma sağlamak yerine kimi kez acı sürtüşmelere yol açması, ortaya çıkmalarına yol açan toplumsal işlevler dağılımının doğal yeteneklerin dağılımına uygun düşmemesinden, ya da daha doğrusu artık uygun düşmemesinden dolayıdır. Çünkü, ne denirse densin[417], aşağı sınıfların daha yukarı sınıfların yaşam düzeyine ulaşma hırsı yalnızca yansılama duygusundan ileri gelmez. Dahası, gerçek şu ki, yansılama tek başına hiçbir şeyi açıklayamaz, çünkü kendisinden başka birşeyin varlığını varsaydırır. Ancak zaten birbirine benzeyen şeyler arasında ve birbirlerine benzedikleri ölçüde olanaklıdır; farklı tür ya da tipler arasında görülmez. Manevi bulaşma da fiziksel bulaşmada olduğu gibidir: Ancak önceden eğilimli olan yer ve durumlarda iyice görülür. Gereksinimlerin bir sınıftan bir başkasına yayılması için, başlangıçta o sınıfları birbirinden ayıran farklılıkların ortadan kalkması ya da azalması gerekir. Toplumdaki kimi değişmelerin sonucu olarak bir bölüm insanların, başlangıçta kendilerini aşan kimi işlevleri yapabilir duruma gelmesi, ötekilerin ise eski üstünlüklerini yitirmesi gerekir. Plebler, dinsel ve yönetsel

(417)Tarde, *Lois de l'imitation.*

işlerin onurunu patrisyenlerin elinden alma kavgasına girişiklerinde, bunu yalnızca onları yansılamak için yapmıyorlardı; daha zeki, daha varsıl, daha kalabalık oldukları için ve bu yüzden de zevkleri ve istekleri değişmiş olduğu için yapıyorlardı. Bu değişmelerin sonucu olarak, toplumun geniş bir alanındaki bireylerin yetenekleri ile onlara ayrılmış olan etkinlik türü arasındaki uyum kopuyor; bu bireyleri o işlere, yalnız az ya da çok şiddetli, az ya da çok doğrudan bir zorlama bağlamaktadır; bundan dolayı, ancak eksik ve sorunlu bir dayanışma olabilmektedir.

Görüldüğü gibi bu durum, işbölümünün zorunlu bir sonucu değildir. Tam anlamıyla özel kimi koşullarda, yani bir dış zorlamanın etkisiyle olduğunda ortaya çıkmaktadır. İşbölümü tam anlamıyla içsel bir kendiliğindenlik sonucu olarak, bireylerin girişimlerini engelleyecek hiçbir şey olmadan yerleştiğinde, durum bundan çok başkadır. Gerçekten de o zaman bireysel niteliklerle toplumsal işlevler arasında uyum olmaması olanaksızdır –en azından genel olarak. Çünkü işler için birbiriyle yarışanları engelleyen, ya da uygunsuz biçimde kayıran hiçbir şey olmazsa, her bir iş türünü yalnız en yetenekli olanların elde edebilmesi kaçınılmaz olur. O zaman işin bölünme biçimini belirleyen tek etken, yetenekler arasındaki farklılık olur. Böylece işlerin paylaşılması, zorunlu olarak yeteneklere göre olur, çünkü başka türlü olması için ortada neden kalmaz. Her bireyin yapısal nitelikleri ile yaşam koşulları arasındaki uyum kendiliğinden gerçekleşir. Bunun insanları memnun etmeye her zaman yetmediği, istekleri her zaman yeteneklerini aşan insanlar bulunduğu söylenebilir. Doğrudur; ama bunlar ayrıksı ve, denilebilir ki hastalıklı durumlardır. Normal olarak insan, mutluluğu, doğasını gerçekleştirmede bulur; gereksinimleri, sahip olduğu olanaklarla orantılıdır. Her organizmada, her organın yalnızca gereksinimi ölçüsünde besin istemesi bunu gösterir.

Demek ki zorlamaya dayalı işbölümü, karşımıza çıkan ikinci hastalıklı tipi oluşturuyor. Ama sözcüğün anlamına al-

danmamak gerekir. Zorlamayı yapan, düzenlemenin türü değildir; çünkü gördük ki işbölümü, tam tersine, düzenlemesiz olamaz. İşlerin önceden yerleşmiş olan kurallara göre bölündüğü zaman bile bu bölünme, zorunlu olarak bir zorlamanın sonucu değildir. Kast düzeninde bile, bu düzen toplumun doğasına dayalı olduğu sürece, böyle olmuştur. Gerçekten de bu kurum, hiç de her zaman ve her yerde zorlamaya dayalı değildir. Bir toplumda düzenli olarak ve dirençle karşılaşmadan işliyorsa, hiç değilse yaklaşık olarak, mesleki yeteneklerin değişmez biçimdeki dağılışını gösterir. Görevler bir ölçüde yasayla dağıtılmış olsa da, her organın kendisine düşen işi kendiliğinden yapmakta olması bundan dolayıdır. Zorlama, ancak düzenlemenin koşulların doğasına uymaz, geleneklerle desteklenmez olup, yalnız kaba güçle sürdürülebilir duruma gelmesi üzerine ortaya çıkar.

Öyleyse buna karşılık denilebilir ki, işbölümü ancak kendiliğinden ise ve kendiliğinden olduğu ölçüde dayanışma sağlar. Ama kendiliğindenlik kavramı ile yalnızca her türlü açık ve kesin zorlamanın değil, her bireyde bulunan toplumsal gücün özgürce gelişimini dolaylı bir biçimde bile olsa engelleyici her şeyin yokluğu anlaşılmalıdır. Kendiliğindenlik, yalnızca bireylerin belli işleri yapmaya zorla itilmemelerini değil, bundan başka ne türden olursa olsun hiçbir engelin onların toplumsal alanlarda yeteneklerine uygun yeri almalarını engellememesini de anlatır. Kısacası, ancak toplum toplumsal eşitsizliklerin tam olarak doğal eşitsizliklere denk düşeceği biçimde kurulmuşsa, iş de kendiliğinden bölünür. Ama bunun için doğal eşitsizliklerin, herhangi bir dış nedenle değerlerinin ne altında ne de üzerinde gösterilmemesi gerekli ve yeterlidir. Görüldüğü gibi tam kendiliğindenlik, bir başka olgunun bir sonucu ve bir başka biçiminden başka şey değildir: Savaşın dış koşullarında tam eşitlik olgusunun. Kendiliğindenlik, insanların iyi ya da kötü tüm eğilimlerini özgürce gidermelerine izin veren bir kargaşa durumu olmayıp, her toplumsal değerin, kendisine yaban-

cı herhangi bir şeyce hiçbir yönde abartılmadan, gerçek değeriyle işlem gördüğü bilgili bir örgütleniştir. Bu koşullarda bile, yenenler ve yenilenler olduğuna göre yine savaş olduğu, yenilenlerin bunu ancak zorlama dolayısıyla kabul edecekleri söylenecektir. Ama bu zorlama ötekine benzemez ve onunla adından başka hiçbir ortak yanı yoktur: Gerçek anlamında zorlama, savaşmanın kendisinin olanaksız olması, savaşmaya bile izin verilmemesi durumudur.

Bu tam kendiliğindenliğin hiçbir yerde gerçekleşmiş bir olgu olarak görülmediği doğrudur. Karışık durumda olmadığı hiçbir toplum yoktur. Kast kurumu yeteneklerin doğal dağılımını anlatsa da, bu ancak yaklaşık, kabataslak bir uygunluk durumudur. Gerçekten de kalıtım, hiçbir zaman, etkisini göstermesine en elverişli koşullar bulunduğunda bile, çocukların anne-babalarının tıpkısı olacağı bir kesinlikle işlememektedir. Kurala uymayan, dolayısıyla bireyin kendisine verilen işlevlerle uyum içinde bulunmadığı durumlar her zaman vardır. Toplum geliştikçe, çizili çerçeveler yetersiz kalıp kırılıncaya değin bu uyumsuz durumların sayısı artar. Kast düzeni hukuksal olarak ortadan kalktığında bile, değerlerinden bağımsız olarak kimilerini kayıran, kimilerine elverişsiz olan önyargıların direnmesi nedeniyle, geleneklerden yararlanarak yaşamını sürdürür. En sonunda, geçmişin deyim yerindeyse bu kalıntılarından bir iz kalmadığında bile, zenginliğin kalıtım yoluyla aktarılışı, savaşın dış koşullarını çok eşitsiz kılmaya yeter; çünkü kimilerinin yararına olarak, kişisel değerlerinin zorunlu karşılığı olmayan kimi elverişli koşullar sağlar. Bugün en yüksek kültürlü halklar arasında bile öyle meslekler var ki, kalıt yoluyla bir servet sahibi olmayanlara ya tümden kapalıdır, ya da onlar için girilmesi daha güçtür. Görülüyor ki, toplumsal ilerleme basamaklarında yükseldikçe parçacıl türün örgütlü tür karşısında giderek ortadan kalktığı, böylece bu eşitsizliklerin giderek tümden kaybolmaya yüz tuttuğu fark edilmese, işbölümünün hiçbir zaman tam arı biçimiyle sergilemediği bir özelliği onun

normal özelliğiymiş gibi düşünmenin doğru olmayacağı kanısına varılabilir.

Gerçekten de işbölümünün yerleştiği andan başlayarak kastların gittikçe çökmesi, tarihin bir yasasıdır; çünkü, siyasal-ailesel bir örgütlenişe bağlı oldukları için, bu örgütlenişle birlikte zorunlu olarak gerilerler. Yol açmış oldukları ve arkalarında bıraktıkları önyargılar sürgit yaşayamaz, yavaş yavaş sönüp giderler. Kamusal işler, giderek hiçbir kalıtsal servet koşulu aranmaksızın, herkesin girmesine daha açık olur. Sonunda, kimilerinin doğuştan yoksul ya da varsıl olması gibi tümden ortadan kalkmayan son eşitsizlik bile en azından biraz hafifler. Toplum, çok elverişsiz durumda olanları değişik yollarla destekleyerek ve o durumdan çıkmalarına yardım ederek bu eşitsizliği elden geldiğince azaltmaya çalışır. Böylece kendisini bütün yeteneklilere gelişme ortamı sağlamakla yükümlü gördüğünü, kişisel olarak hak edilmiş olmayan bir aşağılık durumunu haksızlık saydığını gösterir. Ama bu eğilimi daha iyi ortaya koyan şey, günümüzde çok yaygın olan ve eşitliğin durmadan genişlediğini ve daha da büyük ölçülere varması gerektiğini anlatan inançtır. Böylesine yaygın olan bir duygu boş bir düş olamaz; gerçeğin kimi yanlarının pek açık olmayan bir anlatımı olmak gerekir. Öte yandan işbölümündeki ilerlemeler, tersine bir biçimde, durmadan artan bir eşitsizliğe yol açtığından, kamu vicdanının bir zorunluluk saymakta olduğu eşitlik, ancak bizim sözünü ettiğimiz eşitlik olabilir: Kavganın dış koşullarında eşitlik.

Bu eşitlenmeyi neyin zorunlu kıldığını anlamak da kolaydır. Gerçekten, her dışsal eşitsizliğin organik dayanışmayı tehlikeye soktuğunu az önce gördük. Bu durum, dayanışmanın özellikle inanç ve duygu ortaklığıyla sağlandığı aşağı düzeydeki toplumlarda çok rahatsızlık uyandırmaz. Gerçekten, buradaki işbölümünden ileri gelen ilişkiler ne kadar gergin olursa olsun, bireyi topluma en güçlü biçimde bağlayan şey bu bağlar olmadığı için, toplumsal uyum bu yüzden tehdide uğramaz.

Karşıt dileklerden ileri gelen huzursuzluk, onlardan dolayı acı çekenlerin bile toplumsal düzene karşı çıkmalarına yol açmaya yetmez; çünkü onlar, mesleki gelişimleri için zorunlu alanı sağladığı için değil, ama kendilerini yaşatan birçok inanç ve uygulamaları temsil ettiği için bu toplumsal düzene bağlanmışlardır. Bağlanmışlardır, çünkü tüm içsel yaşamları o düzene bağlıdır, tüm kanıları onu desteklemektedir; onu ahlaki ve dinsel düzenin kutsal temeli olarak görmektedirler. Özel ve geçici nitelikteki hoşnutsuzluklar, böyle bir kaynaktan dolayı olağanüstü güç elde etmiş olan bilinç durumlarını sarsmak için kuşkusuz çok hafif kalır. Kaldı ki, meslek yaşamı az gelişmiş olduğundan, bu hoşnutsuzluklar hiç sürekli değildirler. Bütün bu nedenlerle ancak zayıf bir ölçüde duyulurlar. Sonuç olarak o toplumsal düzene zahmetsizce uyulur; dahası bu eşitsizlikler yalnız katlanılabilir değil, aynı zamanda doğal sayılır.

Oysa organik dayanışma egemen durumda olduğunda bunun tam tersi görülür; çünkü onu gevşeten her şey toplumsal bağın yaşamsal bölümünü etkiler. Her şeyden önce, bu koşullarda uzmanlaşmış etkinlikler aşağı yukarı sürekli biçimde yapıldığından, sürekli acılara yol açmadan onlara karşı konulamaz. İkinci olarak, ortak bilinç zayıfladığından, böylece ortaya çıkan anlaşmazlıklar önceki durumda olduğu kadar tam olarak etkisiz kılınamaz. Ortak duygular, artık bireyi yine de aynı biçimde gruba bağlı tutma gücünü koruyamaz; yıkıcı eğilimler, artık karşılarında aynı dengeleyici etkenler kalmadığından, daha kolay ortaya çıkıp gelişirler. Toplumsal örgütleniş, artık kendisini üstün bir alan gibi insani çıkarların üzerine koyan yüce niteliğini yitirdiğinden, sürekli yara alırken aynı direnme gücünü koruyamaz; bütünüyle insan yapısı olduğundan, insanların isteklerine artık aynı ölçüde karşı koyamaz. Dalgalar daha güçlü olmaya başladığında, onu korumakta olan dalgakıran da sarsılmıştır; bu nedenle çok daha tehlikeli bir durumda bulunur. İşte bundan dolayıdır ki örgütlü toplumlarda işbölümünün az önce belirttiğimiz bu kendiliğindenlik idealine gittikçe

daha çok yaklaşması zorunludur. Dışsal eşitsizlikleri elden geldiğince silmeye çalışmaları ve çalışmak zorunda olmaları, yalnız güzel bir çaba olduğundan dolayı değil, doğrudan doğruya kendi varlıkları söz konusu olduğundan dolayıdır. Çünkü örgütlü toplumlar, ancak kendilerini oluşturan bütün bölümleri dayanışma içinde bulunursa varlıklarını koruyabilirler; dayanışma ise ancak bu koşulda olanaklıdır. Böylece, örgütlü tip geliştikçe bu adalet işinin de durmadan daha tam bir biçim alacağı anlaşılabilir. Bu doğrultudaki ilerlemeler ne denli önemli olursa olsun, gelecekte gerçekleşecek olanlar üzerine ancak pek küçük bir görüş verebilir.

II

Kavganın dış koşullarında eşitlik, yalnız her bireyi kendi işine bağlamak için değil, işleri de birbirlerine bağlamak için zorunludur.

Gerçekten de işbölümüyle birlikte sözleşme ilişkileri de zorunlu olarak gelişir, çünkü işbölümü hukuksal biçimi sözleşme olan değişim olmadan olanaksızdır. Başka deyişle organik dayanışmanın önemli biçimlerinden birisi sözleşmeye-dayalı dayanışmadır. Kuşkusuz bütün toplumsal ilişkilerin sözleşme sayılabileceğini düşünmek yanlış olur; çünkü sözleşme kendisinden başka birşeyin varlığını gerektirir; bununla birlikte bireylerin istençlerinden kaynaklanan özel bağlar da vardır. Sözleşmelerde anlatımını bulan ve gelişkin türlerde genel *uzlaşma*nın önemli bir etkeni olan bir *uzlaşma* türü vardır. Demek ki bu tür toplumlarda sözleşmeye-dayalı dayanışmanın elden geldiğince onu bozabilecek her şeyden sakınılması zorunludur. Çünkü daha az gelişmiş toplumlarda bu dayanışmanın durağan olmaması belirttiğimiz nedenlerle büyük sakıncaya yol açmayabilirse de, toplumsal dayanışmanın önde gelen biçimlerinden biri olduğu yerde zarar görmesi toplumun birliğinin de aynı anda zarar görmesini kaçınılmaz kılar. Bu yüzden, sözleşme-

nin kendisi genel yaşamda artan bir önem kazandıkça, sözleşmelerden ileri gelen anlaşmazlıklar da daha tehlikeli olurlar. Bunun gibi, birçok ilkel toplum bu tür anlaşmazlıkları çözmek için çaba bile göstermezken[418], uygar halkların sözleşme hukuku durmadan genişlemektedir; oysa bunun konusu, birbiriyle bu yolla ilişkiye giren işlevlerin düzenli biçimde işbirliği yapmalarını sağlamaktan başka bir şey değildir.

Ama bu sonuca ulaşmak için kamu otoritesinin, sözleşmelerle üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirilmesini gözetlemesi yeterli değildir; en azından büyük çoğunluğu oluşturan ortalama durumlarda bu yükümlülüklerin kendiliğinden yerine getirilmesi de gereklidir. Eğer sözleşmelere yalnızca güç kullanma yoluyla ya da güç kullanımından korkulduğu için uyulsaydı, sözleşmeye-dayalı dayanışma çok kararsız olurdu. Tümüyle dışsal bir düzen, sürgit önlenemeyecek kadar çok yaygın olan uyuşmazlıkların üstünü örtemez. Ama bu tehlikenin korkulacak bir şey olmaması için sözleşmelerin özgürce yapılması yeterlidir, deniliyor. Doğrudur; ama bununla güçlük aşılmış olmuyor; çünkü özgür anlaşmayı oluşturan nedir? Sözlü ya da yazılı olur (kabul), onun varlığı için yeter bir kanıt değildir; zorlama altında da olur verilebilir. Demek ki hiçbir türlü zorlamanın bulunmaması gerekir; ama zorlama nerede başlar? Zorlama, yalnız doğrudan şiddet kullanımı değildir; çünkü dolaylı şiddet de istenç özgürlüğünü aynı ölçüde ortadan kaldırır. Birisine öldürme tehdidi altında bir şeyi kabul ettirmem ahlak ve yasa açısından yok hükmünde ise, nedeni ben olmasam bile başkasını boyun eğmek ya da ölmek zorunluluğu karşısında bırakan bir durumdan yararlanarak ona bir şeyi kabul ettirmem nasıl geçerli olabilir?

Herhangi bir toplumda her değişim nesnesinin belli bir anda belli bir değeri vardır ve buna onun toplumsal değeri diyebiliriz. Bu değer, nesnedeki yararlı çalışma tutarını anlatır; bu

(418)Bknz. Strabon, s. 702. Bunun gibi Pentatök'de de sözleşmelerin düzenlenmesi konusuna yer verilmemiştir.

deyimden, ona verilmiş olan emeğin tümünü değil, yararlı toplumsal etkiler üretebilen, yani normal gereksinimleri karşılayan bölümünü anlamak gerekir. Her ne kadar böyle bir büyüklük matematiksel olarak hesaplanamazsa da, bu onun gerçek olma özelliğini azaltmaz. Hangi temel koşullara bağlı olarak değiştiği kolayca algılanabilir; bunlar, en başta o nesnenin üretilmesi için zorunlu olan toplam çabalar, giderdiği gereksinimlerin yoğunluğu ve bir de sağladığı doyumun genişliğidir. Kaldı ki, ortalama değer gerçekten de bu noktanın çevresinde oluşur; ancak normal olmayan etkenler altında bundan sapar ve o zaman da kamu vicdanı bu sapmayı çok ya da az bir şiddetle duyumsar. Nesnenin fiyatının ona dökülen zahmetler ve sağladığı hizmetlerle orantısız olduğu her durumu haksızlık sayar.

Bu tanıma göre, ancak değişilen hizmetlerin eşit toplumsal değerde olması durumunda sözleşmenin tam bir rızaya dayalı olduğu söylenebilir. Gerçekten de bu koşullarda herkes istediği şeyi alır ve onun değer karşılığını verir. İstençler arasında sözleşmeyle saptanıp onaylanan bu denge, kendiliğinden işler ve sürer; çünkü bu denge, yalnızca nesneler arasındaki dengenin bir sonucu ve bir başka biçimidir. Gerçekten de kendiliğindendir. Kimi kez verdiğimizin karşılığında, onun değerinden daha çoğunu almak isteriz; tutkularımız sınır tanımaz ve ancak birbirlerini dizginledikleri için yatışır. Ama bizi başıboş, ölçüsüz isteklerimizi doyurmaktan alıkoyan bu zorlama, çalışmamızın haklı karşılığını elde etme araçlarından bizi yoksun bırakan zorlamayla karıştırılmamalıdır. Sağlıklı insan için birinci zorlama söz konusu değildir. Yalnız ikincisi zorlama olarak adlandırılabilir; rızayı bozan, yalnız odur. Ama sözünü ettiğimiz durumda o yoktur. Tersine olarak, eğer değişilen değerler arasında bir denge yoksa, ancak bir dış gücün işe karışması sonucunda dengelenebilirler. Yanlardan birisi için korkutma (gabin) vardır; aralarındaki uyum, ancak onlardan biri üzerinde doğrudan ya da dolaylı baskı uygulanmasıyla sağlanabilmiştir; işte bu baskı, şiddettir. Kısacası, bir sözleşmenin uyulma gücü-

nün tam olması için, yanların rızasının bulunması yeterli değildir; sözleşmenin haklı olması da gerekir; yanlar arasında gerçekten tam bir rıza yoksa, yalnızca sözle razı olunması, onu haklı kılmaz. Sözleşmelerin içerdiği bağlama gücünü, kişilerin yalınkat bir durumu kendi başına doğuramaz; rızada bu gücün bulunabilmesi için, hiç değilse kendisinin nesnel bir temele dayalı olması gerekir.

Eşitliğin sözleşmelere kural olabilmesinin zorunlu ve yeterli koşulu, sözleşen yanların eşit dış koşullar içinde bulunmalarıdır. Gerçekten de, nesneler *önsel* (a priori) olarak değerlendirilemediği, değer doğrudan doğruya değişimlerin sonunda belirlendiği için, değişimde bulunan bireylerin elinde, emeklerine değer biçilmesi sürecinde, o emeğin toplumsal değeri dışında bir gücün bulunmaması gerekir. Gerçekten de bu yolla, nesnelerin değerleri sağladıkları hizmetin ve elde ediliş-lerindeki emeğin tam karşılığı olur; çünkü bu değerleri değiştirebilecek başka her etken, varsayımsal olarak, ortadan kaldırılmış olur. İnsanların yetenekçe eşit değerde olmamaları, onların toplum içindeki durumlarının da eşitsiz olmasına yol açacağı kuşku götürmez; ancak bu eşitsizlikler yalnızca görünüşte dışsal niteliktedir; çünkü içsel eşitsizlikleri yalnızca dışa vurmaktadırlar; bu nedenle değerlerin belirlenmesindeki etkisi, onları toplumsal işlevlerin aşama sırasına (hiyerarşi) göre sıralamaktan öteye geçmez. Ama bir bölümü başka bir kaynaktan ek bir güç elde ediyorsa, durum artık aynı kalmaz; çünkü bu ek güç kaynağı, denge noktasını ister istemez değiştirir ve bu değişikliğin nesnelerin toplumsal değerinden bağımsız olduğu açıktır. Her üstünlüğün sözleşmelerin yapılış biçimi üzerinde etkileri vardır; eğer üstünlük bireylerin kişiliğinden, yaptıkları toplumsal hizmetlerden ileri gelmiyorsa, değişimin ahlaki koşullarını bozar. Eğer toplumun bir sınıfı, yaşayabilmek için hizmetlerine verilen her fiyatı kabul etmek zorunda, ama bir başkası sahip bulunduğu ve herhangi bir toplumsal üstünlükten de kaynaklanmayabilen olanakları dolayısıyla bu zorunluluktan

kendisini sakınabiliyorsa, ikinci haksız olarak birinci için yasa yapmış olur. Başka deyişle, haksız sözleşmeler olmadan doğuştan zengin ya da yoksul insanların bulunmasına olanak yoktur. Toplumsal koşulun kendisi kalıta dayalı olduğu ve hukukun her türlü eşitsizlikleri geçerli saydığı zamanlarda durum haydi haydi böyleydi.

Ancak, sözleşme ilişkileri pek gelişkin olmadığı ve ortak bilinç güçlü olduğu sürece bu haksızlıklar güçlü biçimde duyulmaz. Sözleşmelerin seyrekliği nedeniyle o haksızlıklara yol açacak fırsatlar da daha az çıkar ve özellikle ortaklaşa inançlar onların etkilerini giderir. Toplum haksızlıklardan acı çekmez, çünkü onlar kendisi için bir tehlike oluşturmaz. Ama işbölümü ilerleyip toplumsal inanç zayıfladıkça haksızlıklar daha katlanılmaz olur; çünkü onları doğuran durumlar daha sık görülmeye başlar ve yol açtıkları duygular da artık karşıt duygularla o kadar tam bir ölçüde yatıştırılamaz olur. Sözleşme hukukunun tarihi, tarafların aşırı eşitsiz durumlarda bulunduğu sözleşmelere giderek hiç değer verilmez olduğunu gösteriyor.

Başlangıçta, özel biçimlerine uygun olarak yapılan her sözleşme, nasıl elde edilmiş olursa olsun zorlayıcı bir güce sahiptir. Rıza sözleşmenin ana etkeni bile değildir. Sözleşenlerin rızasının bulunması, onları bağlamaya yetmez; kurulan bağlar da doğrudan doğruya bu rızadan kaynaklanmaz. Sözleşmenin varlığı için, belli törenlerin yapılması, kimi deyimlerin kullanılması gerekli ve yeterlidir; yükümlülüklerin niteliğini belirleyen şey de tarafların niyeti değil, kullanılan belli söz kalıplarıdır[419]. Rızaya dayalı sözleşme, görece yakın bir tarihte ortaya çıkmıştır[420]. Bu, adalet yolundaki ilk ilerlemedir. Ama uzun süre boyunca sözleşmelerin geçerli sayılmasına yeten karşılıklı rıza, çok eksik kalmış, yani zorla ya da aldatmayla elde edilmiş ola-

(419) Roma Hukukundaki *verbis, litteris et re* böyledir. Bknz.: Esmein, *Études sur les contrats dans le très ancien droit français,* Paris, 1883.

(420) Ulpien, rızaya dayalı sözleşmeleri *juris gentium* saymaktadır (Kitap V, pr. 7, ve §1, *De Pact.*, II, 14.) Oysa bütün *jus gentium* kuşku yok ki medeni hukuktan sonra ortaya çıkmıştır. Bknz.: Voigt, *Jus gentium.*

biliyor. Roma pretorunun aldatma ve zorlamaya uğrayanlara *de dolo* ve *quod metus causa*[421] dâvâları açma hakkını tanıması oldukça geç bir tarihtedir; o zaman bile zorlamanın yasal olarak var sayılması için ölüm ya da işkence tehdidinin bulunması gerekliydi[422]. Hukukumuz bu konuda giderek daha güç beğenir olmuştur. Bunun yanında, yöntemine uygun olarak saptanan aldatma (hile), kimi durumlarda sözleşmeleri geçersiz kılan nedenler arasına alınmıştır[423]. Uygar halkların aşırı faiz sözleşmelerini geçerli saymamaları bundan dolayı değil midir? Gerçekten de bu durum, sözleşen yanlardan birinin aşırı ölçüde öbürünün istenci altında bulunmasını anlatır. Bir de kamu ahlakı, sözleşen yanlardan birinin daha zayıf olup emeğinin haklı karşılığını alamadığı için öteki tarafından sömürülmesi niteliğindeki her türlü aslan-payı sözleşmesini daha da büyük bir şiddetle reddediyor. Kamu vicdanı, durmadan daha büyük bir dirençle, değişilen hizmetler arasında tam bir denklik bulunmasını istiyor ve tam adaletin bu temel koşulunu yerine getirmeyen sözleşmelere çok düşük bir geçerlilik tanıdığından, böyle sözleşmelere uymayanlara karşı yasadan daha hoşgörülü davranıyor.

Toplumsal yaşamın kendiliğindenlik özelliğini ilk olarak belirtenler, zorlamanın topumsal yaşamı yalnızca doğal yönünden saptırmaya yarayacağını, olağan durumunda toplumsal yaşamın dışardan düzenlemelerin dayatılmasıyla değil, kendi içindeki özgür işleyiş yoluyla gerçekleştiğini gösterenler, iktisatçılar oldu. Bu açıdan ahlak bilimine önemli bir yardımda bulundular; ne var ki onlar bu özgür işleyişin niteliği konusunda yanıldılar. Onu insanın kurucu özelliklerinden biri olarak

(421) *De dolo* davasından biraz daha önceye giden *Quod metus causa* davası Sylla'nın diktatörlüğünden sonradır. Yılı 674'tür.

(422) Bknz.: Kitap 3, §1, Kitap 7, §1.

(423) Diyoklesyen, eğer satılan bir şeye istenen fiyat gerçek değerinin yarısından az ise sözleşmenin bozulabileceği kuralını koymuştur. Bizim hukukumuz bunu, yalnız taşınmazların satışında sözleşmeyi bozma nedeni saymaktadır.

görüp doğrudan doğruya birey kavramından mantık yoluyla çıkardıklarından, her türlü toplumun oluşumundan önce, tümüyle insanların doğal durumlarında bulunan bir şey sanmak yanlışına düştüler. Onlara göre bu doğal insan niteliğine toplumsal eylemle eklenen hiçbir şey yoktur; toplumun yapabildiği ve yapması gereken tek şey, yarışan özgür davranışların birbirine zarar vermemelerini sağlamak üzere bu insan doğasının işleyişinin dış düzenini kurmaktır. Ama toplumun etkisi bu sınırlar içinde kalmayacak olursa, bireylerin meşru alanlarına saldırmış olur ve onu daraltır.

Ama her türlü düzenlemenin zorlama ürünü olduğunu sanmak yanlış olduktan başka, özgürlüğün kendisi bile bir düzenlemenin ürünüdür. Özgürlük, toplumsal eylemin bir tür karşıtı olmak şöyle dursun, toplumsal eylemin sonucudur. Doğal durumun içerdiği bir özellik olmaktan öylesine uzaktır ki, tam tersine toplumun doğal duruma egemen olmasını anlatır. Kuşkusuz insanlar fiziksel güç açısından eşit değildirler; eşitsiz elverişlilikte dış koşullar içinde bulunurlar; aile yaşamı bile, kalıtı içeren niteliği ve bundan kaynaklanan eşitsizlikleri ile, toplumsal yaşamın bütün biçimleri içinde doğal etkenlere en yakından bağlı olanıdır ve, daha önce gördüğümüz gibi, bütün bu eşitsizlikler doğrudan doğruya özgürlüğün yadsınması niteliğindedir. Kesinlikle denilebilir ki özgürlük, dış güçlerin toplumsal güçlere bağımlı kılınmasıdır; çünkü ancak bu koşulla toplumsal güçler özgürce gelişebilir. Ama bu bağımlılık, daha çok doğal düzenin tersine çevrilmesi demektir[424]. Bu nedenle de ancak insanın, nesneleri belirsiz, anlamsız, ahlaktan bağımsız niteliklerinden uzaklaştırmak üzere onların üzerine yükselip onlar için yasa koyacak düzeye gelmesiyle, yani toplumsal bir varlığa dönüşmesiyle birlikte gerçekleşir. Çünkü insan, an-

(424) Kuşkusuz, eğer doğa terimi ile nedensellik yasasına bağımlı olan olguların tümü anlatılmak isteniyorsa, toplumun doğanın dışında olduğunu söylemek istemiyoruz. Biz, doğal düzen teriminden, yalnızca "doğal durum" denilen ortamda, yani yalnızca fiziksel ve örgensel-ruhsal nedenlerin etkisi altında oluşan düzeni anlıyoruz.

cak egemen olduğu bir başka dünya yaratarak doğaya bağımlı olmaktan kurtulabilir; bu dünya, toplumdur[425].

Görüldüğü gibi en ileri toplumlara düşen görevin bir adalet görevi olduğu söylenebilir. Gerçekten de buraya değin göstermiş olduğumuz ve yaşamın her gün bize kanıtladığı gibi, ileri toplumlar bu yönde yürüme zorunluluğunu duymaktadırlar. Aşağı toplumların ülküsü, ortak yaşamın olabilecek en yüksek yoğunlukta olduğu ve bireyin içinde eridiği bir toplum yaratıp sürdürmek olduğu gibi, bizim toplumumuzun ülküsü de toplum için yararlı bütün güçlerin özgürce gelişmesini sağlamak üzere toplumsal ilişkileri sürekli olarak daha adaletli kılmaktır. Bununla birlikte, insanların yüzyıllar boyunca çok daha az gelişkin bir adaletle yetinmiş oldukları düşünüldüğünde, bu özlemlerin us ve mantık dışı sabırsızlıklardan ileri gelip gelmediği, ileride beklenecek bir normal durumdan çok, normal durumdan bir sapma olup olmadığı, kısacası varlığını ortaya koydukları kötülüğü iyileştirmek için o özlemleri karşılamak mı, yoksa onlara karşı savaşmak mı gerektiği sorusu ister istemez sorulmaktadır. Bundan önceki kitaplarda geçerliğini göstermiş olduğumuz önermeler, burada incelediğimiz soruyu açıklıkla yanıtlamamıza olanak veriyor. Hiçbir gereksinim bu eğilimlerden daha temelli değildir, çünkü bunlar toplumların yapısında gerçekleşen değişmelerin zorunlu sonuçlarıdır. Parçacıl tip silinip gittiği ve örgütlü tip geliştiği için, organik dayanışma yavaş yavaş benzerliklere dayalı dayanışmanın yerini aldığı için, dış koşulların benzer bir düzeye gelmeleri kaçınılmazdır. İşlevler arasında ve dolayısıyla var olma koşullarında uyum sağlanması, buna bağlıdır. Eski toplumların yaşamak için her şeyden önce ortak bir inanca gereksinimleri olduğu gibi, bizim de adalete gereksinimimiz vardır ve eğer toplumsal evrime egemen olan koşullar değişmezse –her şey değişmeyeceğini gösteriyor–

(425)Bknz.: Kitap II, Böl. V. – Bir kez daha görüyoruz ki özgür sözleşme kendi başına var olamaz; çünkü ancak çok karmaşık bir toplumsal örgütlenme varsa olanaklıdır.

bu gereksinimin sürekli olarak daha çok şey isteyeceğine kuşku yoktur.

BÖLÜM III

KURAL-DIŞILIĞIN BAŞKA BİÇİMİ

Kural dışı durumların son bir biçimini de belirtmemiz gerekiyor.

Bir ticaret, sanayi ya da başka alan işletmesinde işlerin, bireylerin çalışması için yeterli iş kalmayacak biçimde bölündüğü durumla sık karşılaşılmaktadır. Bu durumda üzülmeye değecek ölçüde bir güç yitimi olduğu açıktır; ama olayın ekonomik yönüyle ilgilenmiyoruz. İlgilenmemizi gerektiren şey, her zaman bu savurganlıkla birlikte görülen bir olgu, yani bu işler arasındaki az ya da çok büyük eşgüdümsüzlük durumudur. Gerçekten de biliyoruz ki, her çalışanın kendisini yeterince uğraştıracak işinin olmadığı bir işyerinde, davranışlar birbiriyle uyumlu olmaz, girişimlerde bütünlük olmaz, kısacası dayanışma gevşer, uyumsuzluk ve düzensizlik görülmeye başlar. Bas-Empire sarayında işler son derecede uzmanlaşmış, ama bu, gerçek bir kargaşayla sonuçlanmıştı. Burada, aşırı ölçüye vardırıldığında işbölümünün son derece eksik bir dayanışmaya yol açtığı durumlar söz konusudur. Neden böyle oluyor? Yanıt olarak, düzenleyici bir organın, bir yönetimin eksik olduğu söylenebilir. Ama bu açıklama pek inandırıcı olmaz, çünkü çoğu kez bu sağlıksız duruma yol açan, yönetici erkin kendisidir. Bozukluğun ortadan kalkması için, düzenleyici bir etkinliğin bulunması yeterli olmaz; bu etkinliğin belli bir biçimde yerine getirilmesi de gerekir. Bunun nasıl olacağını da biliyoruz. Akıllı ve deneyimli bir yöneticinin özen göstereceği ilk şey, yararsız işlere son vermek, işleri herkesin yeterli uğraşı olacak biçimde bölüştürmek ve böylece her çalışanın işlevsel etkinliğini

arttırmaktır. O zaman hem iş daha ekonomik biçimde yapılacak, hem de düzen kendiliğinden yeniden kurulacaktır. Bu nasıl yapılabilir? İlk bakışta bunu anlamak güçtür. Çünkü, ne de olsa, iyice belirli bir işi olan ve onu tam olarak yerine getiren her çalışanın komşu çalışanlara gereksinimi olacak ve kendisini onlarla dayanışma içinde duymamazlık edemeyecektir. Uzmanlaşmış olduktan sonra bu işin büyük ya da küçük olmasının ne önemi var? Onu yapanın tüm zaman ve gücünü alıp almadığının ne önemi var?

Tam tersine, çok önemi var. Çünkü dayanışma, genellikle, uzmanlaşmış kesimlerin işlevsel etkinlikleriyle çok sıkı bir bağlantı içindedir. Bu iki değer, birlikte değişir. İşler cansız biçimde yapıldığında, ne denli uzmanlaşmış olursa olsunlar, aralarında gereken biçimde eşgüdüm bulunamaz ve karşılıklı bağımlılıklarını tam olarak duyumsayamazlar. Birkaç örnek bu olguyu açıkça ortaya koyar. Bir insanda "soluk tıkanması, kanın kılcal damarlardan geçmesini engeller ve bu engelin ardından beyin kanaması ve kalp durması gelir; birkaç saniye içinde bütün organizmada büyük bir kargaşa ortaya çıkar ve bir-iki dakika sonunda yaşam işlevleri durur.[426]" Demek ki tüm yaşam solumaya çok yakından bağlıdır. Ama bir kurbağada solunum, hiçbir düzensizliğe yol açmaksızın uzun süre durabilir: Hem kanı deri üzerinden yeterince havalandığı için, hem de hiç soluyacak hava bulunmadığında bile dokularında biriktirdiği oksijenle yetinebildiği için. Demek ki kurbağanın solunum işlevi ile öteki organlarının işlevleri arasındaki dayanışma tam değildir; çünkü bir bölümü ötekilerin yardımı olmadan sürebilmektedir. Bu sonuca yol açan neden şudur: Kurbağa dokularının işlevsel etkinliği insanınkinden daha küçük olduğundan, oksijenlerini yenileme ve onların yanmasından ileri gelen karbonik asiti atma gereksinimleri daha azdır. Başka bir örnek alalım: Bir memelinin çok düzenli biçimde besin almaya gereksinimi vardır; normal durumunda solunum hızı hemen hep ay-

(426)Spencer, *Principes de biologie*, II, 131.

nıdır; dinlenme aralıkları hiçbir zaman çok uzun değildir; başka deyişle solunum, beslenme, ilişki işlevleri birbirleri için ve organizmanın tümü için her an zorunludur; öylesine ki, hiçbirisi ötekiler için ve bütünüyle yaşam için tehlike yaratmadan uzun süre askıda kalamaz. Buna karşılık yılan, besinini çok uzun aralıklarla almaktadır; etkinlik ve uyuşukluk dönemleri birbirinden çok uzaktır; kimi anlarda çok belirgin olan solunumu kimi durumlarda hemen tümden durur; demek oluyor ki yaşam işlevleri sıkı biçimde birbirine bağlı olmayıp, herhangi bir sakınca olmadan birbirinden kopuk kalabilmektedir. Bunun nedeni, yılanın işlevsel çalışmasının memelilerinkinden daha az olmasıdır. Dokuları daha az harcama yaptığından, daha az oksijene gereksinimleri vardır; yıpranma daha az olduğundan, onarımlar da daha seyrek gerekli olmakta, bir avı kovalayıp yakalamaya yönelik hareketlere de daha az başvurmaktadır. Bay Spencer, bu olayın örgütlenmemiş doğada örnekleri bulunduğunu da belirtmiştir. "Parçaları birbirine iyice uyarlanmamış ya da kullanım nedeniyle aşırı gevşemiş olan çok karmaşık bir makineye bakınız ve ne zaman duracağını inceleyiniz. Durmaya yaklaştığında kimi işleyiş düzensizlikleri göreceksiniz: Önce kimi parçalar durur ve ötekilerin işlemekte süregitmesinin etkisiyle yeniden çalışmaya koyulur; bu kez kendileri durmuş olan öteki parçaların yeniden işlemesine neden olur. Başka deyişle, makinenin sıra-düzenli (ritimli) değişimleri hızlı olduğunda, birbirleri üzerindeki etki ve tepkileri düzenlidir ve bütün hareketler iyice bütünleşmiştirler: Ama hız düştükçe düzensizlikler ortaya çıkar ve hareketler birbirinden kopar.[427]"

İşlevsel etkinlikteki her artış dayanışmada bir artış getirmektedir; çünkü bir organizmanın işlevlerinin daha etkin duruma gelebilmesi, ancak daha sürekli olmasına bağlıdır. Bunlardan birini özel olarak ele alalım: Ötekilerin katkısı olmadan hiçbir şey yapamayacağından, kendisinin daha çok şey üretе-

(427)Spencer, *Principes de biologie*, II, 131.

bilmesi için ötekilerin de daha çok üretmesi gerekir; ama berikilerin veriminin artması da, öncekinin veriminin bir kez daha ve yeni bir karşılık olmak üzere yükselmesini gerektirir. Bir işlevdeki her yeni etkinlik artışı, karşılığında, dayanışma içindeki işlevlerde de bir artış gerektireceğinden, birincisinde yeni bir artışa daha yol açar: Bu ise ancak birinci işlevin daha sürekli olmasına bağlıdır. Kuşkusuz bu karşılıklı etkilerin sonsuza değin gitmeyeceği, yeniden bir denge noktasına varılacağı bellidir. Kaslar ve sinirler daha çok çalışıyorsa, kendilerine daha zengin besinler gerekecektir; bunu ise onlara daha çok çalışmak koşuluyla mide sağlayacaktır; ama bunun için de mideye daha çok besin malzemesinin gelmesi gerekir. Bu melzeme ise ancak sinir ve kasların yeniden güç harcaması ile elde edilebilir. Sanayide daha büyük bir üretim, makineler biçiminde daha büyük tutarda sermaye ayrılmasını gerektirir; ama bu sermaye de kendisini koruyabilmek, yitiklerini gidermek, başka deyişle kirasının karşılığını ödeyebilmek için daha yüksek bir sanayi üretimi gerektirir. Bir makinenin bütün parçalarını çalıştıran bir hareket çok hızlı ise, kesintisiz olur; çünkü birinden ötekine durmaksızın geçer. Başka deyişle parçalar karşılıklı olarak birbirlerini çalıştırırlar. Ayrıca eğer tek başına bir işlev değil de bütün işlevler aynı zamanda daha çok işlemeye koyulmuşsa, her birinin sürekliliği de daha çok artar.

Sonuç olarak da aralarında daha çok dayanışma oluşur. Gerçekten de daha sürekli olduklarından, daha aralıksız biçimde birbirleriyle ilişkiye girer ve daha sürekli olarak birbirlerine gereksinim duyarlar. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılıklarını daha iyi duyarlar. Büyük sanayi yönetiminde girişimci, birlikte hareket etmesini bilen işçilere daha çok bağımlı olur; çünkü işbırakımları üretimi durdurmakla sermayenin beslenmesini engeller. Ama işçinin kendisi de, işi dolayısıyla gereksinimleri artmış olduğundan işsiz kalmaya daha güç katlanabilir. Buna karşılık etkinlik daha az olduğunda, gereksinimler daha kesintili olur; işlevleri birbirine bağlayan ilişkiler de öyle olur.

Aralarındaki dayanışmayı da ancak arada bir duyumsarlar ve bu yüzden dayanışma daha da gevşer.

Demek ki eğer sağlanan iş büyük olmadıktan başka yeterli de değilse, dayanışmanın kendisinin de tam olmadıktan başka hemen tümden ortadan kalkması doğaldır. Her işçiye düşen işi normalde olması gerekenin altında kalacak biçimde bölüştüren bu işletmelerde olan budur. O zaman değişik işlevler, birbirlerine tam olarak uyarlanamayacak ve hep uyum içinde yürüyemeyecek ölçüde çok kesintili olmaktadır; işte böyle durumlarda görülen uyumsuzluk bundan ileri gelmektedir.

Ama işbölümünün bu biçimi alması, ayrıksı koşullarda görülür. Normal olarak işbölümü, işlevsel etkinlikler aynı zamanda ve aynı ölçüde artmadan gelişmez. Gerçekten de bizi daha çok uzmanlaşmaya zorlayan aynı nedenler, daha çok çalışmaya da zorlarlar. Bütün toplumda yarışanların sayısı arttığında, her özel mesleğin içinde de yarışanlar çoğalır; savaş daha şiddetli olur ve bu yüzden onu sürdürebilmek için daha çok çaba gerekir. Bundan başka işbölümünün kendisi de işlevleri daha etkin ve daha sürekli kılma eğilimi gösterir. İktisatçılar çoktan beri bu olayın nedenlerini belirtmişlerdir. Bunların başlıcaları şunlardır: 1. İşler bölünmüş olmadığında sürekli olarak huzursuzluk duyar, bir işten ötekine geçmek zorunda bulunuruz. İşbölümü yitirdiğimiz tüm bu zamanı bize kazandırır; Karl Marx'ın deyimiyle, iş gününü kısaltır. 2. İşlevsel etkinlik beceriyle, işbölümünün geliştirdiği işçi yeteneği ile birlikte artar; duraksamalarla, elyordamı denemelerle harcanan zaman daha az olur.

Amerikalı toplumbilimci Carey, işbölümünün bu özelliğini çok güzel belirtmiştir: "Çevreden soyutlanmış olarak bir yerde yaşayanların (colon) hareketlerinde süreklilik olamaz. Geçimi için ele-geçirme gücüne bağımlı ve çok geniş alanları yürüyerek aşmak zorunda bulunduğundan, yiyecek yokluğundan dolayı sık sık ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yiyecek elde edebildiğinde de, araştırmalarını durdurmak ve yer değiştirme zorun-

luluğu nedeniyle elindeki yiyecekleri, pek yoksul barınağını ve kendi kendisini nasıl taşıyacağını düşünmek zorundadır. Yeni yerine vardığında, sırasıyla aşçı, terzi ... olmak zorundadır. Yapay ışığın olanaklarından yoksun olduğundan, geceleri tümden işsizdir; gündüzleri verimli bir iş yapabilmesi de tümüyle hava koşullarına bağlıdır. Sonunda bir komşusu bulunduğunu keşfettiğinde[428], aralarında alışveriş başlar; ama her biri adanın değişik kesimlerinde yaşadığı için, tıpkı buğdaylarını dövmede kullandıkları taşlar gibi birbirlerine yakın olmak zorunda kalırlar... Bundan başka birbirleriyle karşılaştıklarında, satmak istedikleri tahılların elde edilişindeki düzensizlik nedeniyle, alışverişin koşullarını saptamada güçlük çekerler. Balıkçı, iyi bir rastlantı sonucu bol balık avlamıştır; ama avcı da iyi bir rastlantıyla balık elde etmiştir ve yalnız meyveye gereksinimi vardır; balıkçıda ise meyve yoktur. Bildiğimiz gibi farklılık bir araya gelmek için zorunlu olduğundan, bu koşulun bulunmayışı birleşme yolunda aşılması güç bir engel oluşturur.

Ancak zamanla zenginlik ve nüfus artar ve bu gelişmeyle birlikte toplumun yaşayış etkinliklerinde bir artış olur; bundan sonra koca ile karısı arasında, anne-babalarla çocukları arasında karşılıklı hizmet alışverişi olmaya başlar; birisi balığı, öteki eti, üçüncüsü buğdayı sağlar; bir dördüncüsü ise yünü beze dönüştürür. Her adımda hareketin hızının, insanın da gücünün arttığı görülür.[429]"

Bundan başka, işbölümü ilerledikçe iş de daha sürkeli olmaktadır. Hayvanlar, yabanlar, ivedi bir gereksinimi hemen karşılamak zorunluğunda kalınca çok yeltek çalışırlar. Yalnız tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda, kötü mevsimde iş hemen tümden durur. Roma'da çok sayıda bayramlar ve uğursuz günlerde de iş dururdu[430]. Orta Çağ'da işsizlik daha da ço-

(428)Kuşkusuz burada olaylar yalnızca eğreti biçimde sunulmaktadır. Olaylar tarihte böyle geçmemiştir. İnsanoğlu bir gün birdenbire bir komşusu olduğunu keşfetmiş değildir.

(429)*Science sociale*, fransızca çevirisi, I, 229-231.

(430)Bknz.: Marquardt, *Römische Stattsverwaltung*, III, 545 vd.

ğaldı[431]. Bununla birlikte ilerleme sürdükçe iş sürekli bir uğraş, bir alışkanlık ve bu alışkanlığın yeterince sağlamlaşmasıyla, bir gereksinim oldu. Ama eğer iş eskiden olduğu gibi düzensiz ve kesintili olmakta süregitseydi, bu alışkanlık yerleşemez ve onun karşılığı olan gereksinim de doğamazdı.

Böylece işbölümünü toplumsal uyumun bir kaynağı kılan yeni bir nedeni tanımış oluyoruz. İşbölümünün bireyler arasında dayanışma sağlaması, yalnızca, şimdiye değin söylediğimiz gibi, herkesin etkinliğini sınırlandırmasından dolayı değildir; aynı zamanda işi arttırmasından dolayıdır. Organizmanın bütünlüğünü arttırması, yalnızca onun yaşam etkinliklerini arttırmasından dolayıdır; en azından normal durumda, bu etkilerinden birini yapınca ötekini de yapmaktadır.

(431) Bknz.: Levasseur, *Les Classes ouvrières en France jusqu'à la Révolution*, I, 474, 475.

SONUÇ

I

Şimdi, bu çalışmanın başında uygulamaya ilişkin olarak ortaya atmış olduğumuz sorunu çözebiliriz.

Eğer ahlaki nitelikte olduğu tartışılmayan bir davranış kuralı varsa, o da bize ortak tipin temel özelliklerini kendimizde gerçekleştirmemizi buyuran kuraldır. Bu kuralın en şiddetli olduğu yer, aşağı düzeydeki topluluklardır. Orada ilk ödev, herkese benzemek, ne inanç ne de uygulama alanlarında hiçbir kişisel ayrım taşımamaktır. Daha ileri toplumlarda kesinlikle istenen benzerlikler daha az sayıdadır; ama, görmüş olduğumuz gibi, yine de kimi benzerlikler var ki, yokluğu insanlar için ahlaki kusur sayılır. Kuşkusuz suç türlerinin sayısı azalıyor; ama bugün de, eskiden olduğu gibi, suçluların kınanmakta olmaları bize benzememelerinden dolayıdır. Daha hafif düzeyde de olsa ahlaka aykırı sayılıp bundan dolayı yasaklanan edimler, daha az derin, ama yine de önemli benzersizlikleri anlatan edimlerdir. Aslında genel ahlak, biraz değişik bir dille de olsa, insana sözcüğün tam anlamıyla insan olmayı, başka deyişle insan vicdanını oluşturan tüm düşünce ve duygulara sahip olmayı buyururken aynı kuralı anlatmıyor mu? Kuşkusuz söyleniş biçimiyle olduğu gibi alınacak olursa, kuralın olması gerektiğini buyurduğu insan genel olarak insandır, şu ya da bu toplumsal türe giren insan değildir. Ama gerçekte, kendimizde tam olarak gerçekleştirmemiz gereken bu insan vicdanı, içinde yer aldığımız toplumun ortak vicdanından başka bir şey değildir. Çünkü o vicdan, en derinden bağlanmış olduğumuz düşünce ve duygular dışında başka neden kurulu olabilir? İzleyeceğimiz örneği kendimizde

ve çevremiz dışında nerede arayabiliriz? Bu ortak ülkünün tüm insanlığın ülküsü olduğuna inanmamız, ayrım gözetilmeden tüm insanlara uygun düşecek kadar soyut ve genel nitelik almış olmasından dolayıdır. Ama gerçekte her toplum, bütün insanları kapsar gibi görünen bu "insan türü" üzerine, kendi özel yapısına göre bir anlayış oluşturur. Herkes de onu kafasında bu anlayışa göre tasarlar. Düşünce gücü ile kendisini çevresindeki düşüncelerin etkisinden koruyabileceğine inanan ahlakçı bile bunu başaramaz; çünkü kendisi o düşüncelerin damgasını yemiştir ve ne yaparsa yapsın, ulaştığı bütün sonuçlarda bulacağı şey o düşüncelerdir. Bu yüzdendir ki her ulusun kendi özellikleri ile bağlantılı bir ahlak felsefesi vardır.

Öte yandan bu kuralın, ortak bilinçte ve dolayısıyla toplumsal dayanışmada her türlü sarsıntıyı önlemek gibi bir işlevi bulunduğunu ve bu işlevi de ancak ahlaki bir nitelik taşımak koşuluyla yerine getirebildiğini gördük. En temel ortak duygulara yönelen saldırıların, toplum çözülmedikçe hoşgörüyle karşılanmasına olanak yoktur; ama bu saldırılara karşı savaşın, ahlak kurallarının bu özellikle güçlü tepkisiyle yapılması gerekir.

Ama bize uzmanlaşmayı buyuran tersine kural da tam tamına aynı işlevi yerine getiriyor. O da, toplumların uyumu için, en azından evrimlerinin belli bir aşamasından sonra, zorunludur. Kuşkusuz onun sağladığı dayanışma öncekinden farklıdır; ama farklı olması, daha az zorunlu olması demek değildir. Yukarı toplumların dengelerini koruyabilmeleri işin bölünmesine bağlıdır; benzerler arasındaki çekim, bunu sağlamada giderek yetersiz kalır. Bu nedenle, söz konusu kurallardan birincisinin işlevini yerine getirebilmesi için ahlaki nitelikte olması zorunlu olduğu gibi, ikincisi için de aynı zorunluluk vardır. Her ikisi de aynı gereksinimi karşılamaktadır; yalnız o gereksinimi değişik biçimlerde karşılamaktadırlar; çünkü toplumların yaşam koşulları birbirinden farklıdır. Bundan dolayı, ahlakın ilk temeli konusunda soyut düşüncelere dalmaya gerek kalmaksızın, birinin ahlaki değerini ötekinin ahlaki değerinden çıkarsayabiliyoruz.

Kimi bakış açılarından bunlar arasında gerçek bir karşıtlık bulunması, farklı amaçlara hizmet etmekte olduklarını göstermez; tersine, ikisi de aynı amaca, ama karşıt yollardan götürmektedirler. Dolayısıyla, aralarında kesin bir seçim yapmak, ya da birisi adına ötekini mahkûm etmek gerekmez; gerekli olan şey, her birine, tarihin her döneminde uygun olan yeri vermektir.

Belki bunu biraz daha genelleyebiliriz.

Gerçekten de konumuzun zorunlulukları, bizi ahlak kurallarını sınıflandırmak ve onların başlıca türlerini gözden geçirmek zorunda bıraktı. Böylece, artık yalnız dış belirtileri üzerinde değil, hepsinde ortaklaşa olan ve onları tanımlamaya yardım edebilecek olan içsel niteliği üzerinde de bir görüş edinmek ya da en azından tahmin yürütmek için başlangıçta olduğundan daha donanımlı durumdayız. Onları ikiye ayırdık: Yaygın ya da örgütlü bastırıcı yaptırımlı kurallar ve onarıcı yaptırımlı kurallar. Birincilerin, benzerliklerden kaynaklanan ve mekanik diye adlandırdığımız bu *kendine özgü* (sui generis) dayanışmanın koşullarını, ikincilerin ise negatif dayanışma[432] ile organik dayanışmanın koşullarını anlattığını gördük. Öyleyse genel olarak diyebiliriz ki, ahlak kurallarının tanıtıcı niteliği, toplumsal dayanışmanın temel koşullarını ortaya koymakta olmalarıdır. Hukuk ve ahlak, bizi birbirimize ve topluma bağlayan ve bireyler yığınını tek ve uyumlu bir topluluğa dönüştüren bağların toplamıdır. Denilebilir ki dayanışma kaynağı olan her şey, insanı başkasını göz önünde bulundurmaya, hareketlerini bencilliğinin güdümü dışında bir şeye göre düzenlemeye zorlayan her şey ahlakidir ve bu bağlar ne kadar çok ve ne denli güçlü ise ahlak da o ölçüde sağlam olur. Ahlakı, sık sık yapıldığı gibi, özgürlükle tanımlamanın ne denli yanlış olduğu görülüyor; ahlak asıl olarak bir bağımlılık durumundan oluşur. Bireyi bağlardan kurtarmak, içinde bulunduğu çevreden bağımsızlaştırmak şöyle dursun, tersine asıl işlevi onu bütünün ayrılmaz bir parçası yapmak, dolayısıyla da hareket özgürlüğünün

(432)Bknz.: Kitap I, Bl. III, § 2.

bir bölümünü kaldırmaktır. Gerçi hem soylu olan, hem de bu bağımlılık düşüncesini katlanılmaz bulan kimi bireylere rastlanmaktadır. Ama onlar, kendi ahlaklılıklarının kaynaklarını, çok derinlerde olduğu için fark etmemektedirler. Bilinç, varlığın derinlerinde neler olup bittiğini anlamada pek başarılı bir yargıç değildir, çünkü oralara dek ulaşmamaktadır.

Demek ki toplum, çoğu kez sanıldığı gibi, ahlaka yabancı, ya da onun üzerinde ancak ikincil önemde etkilerde bulunan bir olay değildir; tersine, toplum ahlakın zorunlu koşuludur. Toplum, kendisine girip içsel bir ahlaklılık getiren bireylerin üstüste yığılmasından oluşmaz; ama insan, yalnızca toplum içinde yaşadığı için ahlaklı bir varlıktır, çünkü ahlaklılık bir topluluk içinde dayanışma durumunda bulunmaktan oluşur ve bu dayanışmayla koşut olarak değişir. Her türlü toplumsal yaşamı ortadan kaldırın, ahlak yaşamı da, uğraşacak konusu kalmayacağından, ortadan kalkacaktır. XVIII. yüzyıl filozoflarının "doğal durum" kavramı, eğer ahlaka aykırı değilse, en azından ***ahlak-dışı***dır (amoral); Rousseau'nun kendisi bunu kabul etmektedir. Bununla, ahlakı toplumsal yarar açısından açıklayan görüşe geri dönmüyoruz. Kuşku yok ki eğer parçaları arasında dayanışma yoksa toplum var olamaz; ama dayanışma toplumun varlık koşullarından yalnızca bir tanesidir. Onun kadar zorunlu olan ve ahlaksal nitelikte olmayan başka birçok koşul vardır. Bundan başka, ahlakı oluşturan bu bağlar ağı içinde öylesi olabilir ki kendi başlarına yararlı değildirler ya da güçleri yararlarıyla orantılı değildir. Görülüyor ki yararlılık düşüncesi tanımımızın temel bir ögesi değildir.

Bireysel ahlak denilen şeye gelince, eğer bu terimden bireyin aynı zamanda hem konusu hem de amacı olduğu, onu yalnızca kendisine bağlayan ve dolayısıyla birey tek başına olduğunda bile varlığı süregiden ödevler toplamı anlaşılılıyorsa, gerçekle hiçbir ilişkisi olmayan soyut bir kavram olur. Ahlak, her düzeyiyle, yalnız toplum ortamında görülmüştür ve yalnız toplumsal koşullara bağlı olarak değişmiştir. Görüldüğü gibi

toplum olmasa ahlakın ne olacağı sorusuyla uğraşmak, olgular alanının dışına çıkıp boş birtakım varsayımlara, doğrulaması yapılamayacak tasarlamalara dalmak olur. Bireyin kendine karşı ödevleri, gerçekte topluma karşı ödevlerdir; bunlar, bireyin çiğnemesine izin verilemeyecek kimi ortak duygulardır; çiğnenen ve çiğneyen ister bir ve aynı kişi olsun, ister ayrı varlıklar olsunlar. Örneğin günümüzde sağlıklı bütün bilinçlerde, insanlık onuruna çok canlı bir saygı duygusu vardır ve bu duyguya kendi kendimizle olduğu gibi başkalarıyla olan ilişkilerimizde de uymak zorundayız; işte bireysel ahlak dediğimiz şeyin bütün özü budur. Bu insanlık onuruna her türlü saldırı davranışı kınanır; saldıran ve saldırılan aynı kişi olsa bile. İşte bundan dolayıdır ki, Kantçı bir deyişle, insanlık onuruna her karşılaştığımız durumda, başka deyişle kendimizde de, başka insanlarda da, saygı göstermek zorundayız. Çünkü aykırılık durumunda, onun konusunu oluşturan duygu, her iki durumda da aynı ölçüde incitilmiş olur.

Oysa işbölümü, yalnız bizim ahlakı tanımlamamıza temel olan özelliği ortaya koymakla kalmaz, giderek daha büyük ölçüde toplumsal dayanışmanın temel koşulu olmaya da koyulur. Evrim sürecinde ilerlendikçe bireyi ailesine, doğduğu toprağa, kendisine geçmişi taşıyan geleneklere, toplumun ortak göreneklerine bağlayan bağlar gevşer. Bireyin devingenliği arttıkça çevresini de daha kolaylıkla değişir, yakınlarını bırakıp başka yerde daha özerkçe yaşamaya gider, düşünce ve duygularını daha büyük ölçüde kendisi yapmaya başlar. Kuşkusuz ortak bilinç bu yüzden tümüyle ortadan kalkmaz; en azından kişiye, az önce sözünü ettiğimiz ve daha bugünden pek çok insanın birleşme noktası olan birey onuruna karşı duyulan bu derin saygı duygusu her zaman için varlığını korur. Ama özellikle toplumsal yaşamın ve onunla birlikte birey bilinçlerinin durmadan genişleyen kapsamı düşünüldüğünde, bu saygı duygusu pek küçük bir şey kalır. Çünkü bunların oylumu arttığından, zekâ daha zenginleştiğinden ve etkinlikler daha değişken oldu-

ğundan, ahlakın olduğu gibi kalması, başka deyişle bireyin geçmiştekine eşit bir güç aracılığıyla topluluğa bağlı kalması için, kendisini oraya bağlayan bağların da daha güçlü ve daha çok sayıda olması gerekir. Öyleyse, eğer benzerliklerden ileri gelenler dışında dayanışma bağları kurulmasa, parçalı türün ortadan kalkışını ahlaklılığın da düzenli bir biçimde ortadan kalkması izler. İnsan artık yeterince dizginlenemez; bencilliğini sınırlayan ve onu ahlak sahibi bir varlığa dönüştüren toplumun, çevresindeki ve yukarısındaki bu kurtarıcı baskısını artık yeterince duyumsayamaz. İşte işbölümünün ahlaki değerini yapan şey budur. Çünkü işbölümü aracılığıyladır ki birey topluma olan bağlılık durumunun bilincine varır; onu durduran ve sınırlandıran güçler toplumdan gelmektedir. Kısacası, işbölümü toplumsal dayanışmanın önde gelen kaynağı olduğundan, aynı zamanda ahlak düzeninin de temeli olmaktadır.

Görüldüğü gibi tam anlamıyla denilebilir ki, yukarı toplumlarda ödevimiz, etkinliklerimizin alanını genişletmek değil, onları yoğunlaştırıp uzmanlaştırmaktır. Varlığımızı, değerini yaptığı hizmetlerden değil de kendi kendisinden alan bir tür tamamlanmış sanat yapıtı kılmak yerine, ufkumuzu daraltmak, belli bir görevi seçmek ve kendimizi tümüyle ona vermek zorundayız. Sonuç olarak bu uzmanlaşma, toplum başka herhangi bir sınırla kısıtlanmaksızın daha yüksek bir türe dönüşene değin ilerletilmelidir[433]. Kuşkusuz var olduğu ölçüde ortak türü

(433) Ancak, daha çok bireysel sağlığı ilgilendirdiği için bizim burada üzerinde durmamızı gerektirmeyen bir başka sınırlama daha olabilir. İşbölümünün örgensel-ruhsal yapımızda bozulmalara yol açmadan ötesine geçemeyeceği bir sınır bulunduğu savunulabilir. Ancak, konuyu irdelemeye girişmeksizin belirtelim ki, biyolojik işlevlerin ulaştığı aşırı uzmanlaşma bu varsayımı doğrular nitelikte görünmüyor. Ayrıca, ruhsal ve toplumsal işlevler alanında da, tarihsel gelişimin sonucu olarak kadın ile erkek arasındaki işbölümü son ölçüye vardırılmış değil midir? Kadın ve erkek, karşılıklı olarak kimi yetilerini tümden yitirmiş değil midirler? Neden aynı olay aynı cinsin bireyleri arasında da olmasın? Kuşkusuz her zaman organizmanın bu değişmelere kendini uyarlaması zaman alır; ama bu uyarlanmanın bir gün olanaksızlaşacağını düşünmek için bir neden göremiyoruz.

kendimizde gerçekleştirmeye de çalışmalıyız. Öyle ortak duygu ve düşünceler vardır ki, hep söylendiği gibi, onlarsız insan olunamaz. Uzmanlaşmamızı isteyen kural, bunun karşıtı olan kuralla sınırlanır. Bizim vardığımız sonuç, uzmanlaşmanın olanak bulunacak en ileri ölçüye değil, zorunlu olan en ileri ölçüye vardırılmasının iyi bir şey olduğudur. Birbirine karşıt bu iki zorunluluğa verilecek yer, uygulamayla belirlenir ve öncel olarak (*a priori*) hesaplanamaz. Bizim için ikincinin birinciden ayrı nitelikte olmadığını, ama onun da ahlaki nitelikte olduğunu ve bundan başka az önce sözü geçen genel nitelikler bireyin toplumsallaşmasına giderek yeterli olmadığı için, bu ödevin durmadan daha önemli ve daha ivedi olduğunu göstermiş olmak yeterlidir.

Görüldüğü gibi kamu vicdanının, herhangi bir şeyle uğraşması özentiden öteye geçmeyen, dahası yalnızca genel bir bilgi edinmeye bakıp tümüyle mesleki bir örgütün örgüsü içinde yer almaya yanaşmayan kişileri gittikçe daha soğuk karşılaması nedensiz değildir. Çünkü, bunlar gerçekten de topluma yeter ölçüde bağlanmamakta, ya da başka deyişle, toplum onları kendine yeterince bağlamamaktadır; toplumun çerçeveleri dışında kalmaktadırlar. İşte böyle bireyler toplumu ne gereken canlılıkla, ne de gereken süreklilikle duyumsamadıkları içindir ki, birer toplumsal varlık olma konumlarının kendilerine yüklediği tüm yükümlülüklerin bilincinde değildirler. Bağlı bulundukları genel ülkü, belirtmiş olduğumuz nedenlerle, biçimsel ve oynak olduğu için, onları kendilerinin dışına pek çekememektedir. Çok belirli bir amacı olmayan insan, büyük şeylere bağlanamaz ve bundan dolayı az ya da çok incelmiş bir bencilliğin üstüne pek yükselemez. Buna karşılık, kendini belli bir işe adayan kimseyi, meslek ahlakının binlerce ödevi her an toplumsal dayanışma duygusuyla davranmaya çağırır[434].

(434) Burada saptadığımız önermeden çıkarsanabilecek sonuçlardan birisi de eğitbilimi (pedagoji) ilgilendirmektedir. Eğitim alanında hemen her zaman, sanki insanın ahlaksal temeli genellemelerden oluşuyormuş gibi düşünülmektedir. Bunun hiç de böyle olmadığını görmüş bulunuyoruz.

II

Ama acaba işbölümü, her birimizi eksik bir varlığa dönüştürmekle, birey kişiliğinde bir eksilmeye yol açmıyor mu? İşbölümüne sık sık yöneltilen bir eleştiri de budur.

Her şeyden önce belirtelim ki, insan doğasının neden derinlemesine değil de genişlemesine gelişmeye daha yatkın olduğunu anlamak güçtür. Daha kapsamlı ama daha dağınık bir etkinlik neden daha yoğun ama daha dar kapsamlı bir etkinlikten üstün olsun? Geniş ama ortalama bir yaşam, neden daha uzmanlaşmış ama yoğun bir yaşama oranla daha saygın olsun? Özellikle de uzmanlaşmayla yitirdiğimiz şeyleri onlara sahip olan ve bizi tamamlayan başkalarıyla bir araya gelerek gidermemiz olanaklı iken? İnsanın insanlık doğasını gerçekleştirmesi, Aristo'nun deyişiyle "ὁικεῖον ἔργου"unu ortaya koyması gerektiğini söyleyen ilkeden yola çıkıyoruz. Ama bu doğa, tarihin değişik zamanlarında değişmeden kalmıyor, toplumdan topluma da değişiyor. Aşağı düzeydeki topluluklarda insandan beklenen davranış, birlikte yaşadığı insanlara benzemek, o zamanlar günümüze göre daha büyük ölçüde insan tipi ile karıştırılan ortak tipin bütün özelliklerini kendi kişiliğinde gerçekleştirmektir. Ama daha ileri toplumlarda insanın temel niteliğini belirleyen etken, büyük ölçüde, toplumun bir organı olmak durumudur; ondan beklenen davranış da, böylece, organ işlevini yerine getirmektir.

Bundan başka, birey kişiliği uzmanlaşmadaki ilerlemeler nedeniyle engellenmek şöyle dursun, işbölümüyle birlikte gelişir.

İnsan, toplumsal örgenlik içinde özel bir işlev yerine getirmeye yazgılıdır ve bundan dolayı da bu işlevi nasıl yerine getireceğini önceden öğrenmelidir; çünkü, ona genel deyişle insanlık ödevinin öğretilmesi gerektiği gibi, bunun için de bir eğitim gereklidir. Kaldı ki biz, çocuğun zamanı gelmeden şu ya da bu meslek için yetiştirilmesinin gerekli olduğunu değil, ona uygun düşecek işleri ve belirli ufukları sevdirmenin gerektiğini söylemek istiyoruz. Ama bu beğeni, genel şeylere duyulan bir hevesten çok farklıdır ve ona yol açan araçlarla uyandırılamaz.

Gerçekten de bir kişi olmak, özerk bir etkinlik kaynağı olmak demektir. Bu nedenle insan bu niteliği ancak, yalnız kendisine ait olup ona bireylik kazandıran bir özelliği olduğu ölçüde, soy ya da grubunun tanıtıcı tipinin yalınkat bir somutlaşmasından daha fazla bir şey olduğu ölçüde elde edebilir. Her ne olursa olsun, insanın özgür istenç sahibi olduğu ve bunun onda bir kişilik oluşmasına yeteceği öne sürülebilir. Ama onca tartışmaların konusu olan bu özgürlük, bir ölçüde bulunabilirse de, bu doğaötesel, kişiden bağımsız ve değişmez özellik, somut, deneysel ve değişken birey kişiliği için temel olamaz. Bu birey kişiliği, iki karşıt arasında tümden soyut bir seçim yapma erkiyle oluşturulamaz; ama yine de bu yeteneğin etkinlikte bulunacak kişiye özgü amaçlar ve güdüler doğrultusunda uygulanması gereklidir. Başka deyişle doğrudan doğruya bilinci oluşturan ögelerin kişiye özgü olmaları gerekir. Oysa bu yapıtın ikinci kitabında, işbölümünün kendisi ilerledikçe bu sonucun da artan ölçüde gerçekleştiğini gördük. Parçalı tipin silinmesi, bir yandan çok büyük bir uzmanlaşmayı gerektirirken, birey bilincini de onu sarıp sarmalayan toplumsal çevreden olduğu gibi ona destek olan örgensel çevreden de bir ölçüde kurtarmaktadır. Bu çifte özgürleşmenin sonucu olarak da birey, daha büyük ölçüde kendi davranışlarını bağımsız olarak belirleyen bir etken olmaktadır. İşbölümünün kendisi bu özgürleşmeye katkıda bulunmaktadır; çünkü uzmanlaşma dolayısıyla bireylerin doğaları daha karmaşıklaşmakta, bu yüzden de topluluğun ve ancak yalınkat ve genel şeyler üzerinde kendini gösterebilen kalıtımın etkilerinden bir ölçüde kurtulmaktadır.

Görüldüğü gibi işbölümü ortaya çıkmadan birey kişiliğinin daha bütünlük içinde bulunduğu sanısı, boş bir düşüncedir. Kuşkusuz bireyin o zaman yaptığı işlerin türlülüğüne dışardan bakılarak, daha özgür ve daha tam olarak geliştiği sanılabilir. Ama gerçekte bireyin sergilediği etkinlikler onun kendi etkinlikleri değildir. Onda ve onun aracılığıyla etkinlikte bulunan toplumdur, soydur; birey, bunların kendilerini gerçekleştirme-

sinde kullandıkları araçtan başka bir şey değildir. Bireyin özgürlüğü yalnızca görünüştedir, kişiliği de ödünç alınmış bir kişiliktir. Bu toplumlarda yaşam, kimi bakımlardan daha az düzenli olduğundan, özgün yeteneklerin daha kolay ortaya çıkabilecekleri, herkesin kendi özel beğenilerini daha kolay izleyebileceği, gönlünce yaşama özgürlüğünün daha geniş olduğu sanılmaktadır. Oysa bu ortamda kişisel duyguların pek seyrek olduğu unutuluyor. Davranışlara egemen olan güdüler bugünkü kadar düzenli aralıklarla görünmezlerse de, ortaklaşa ve dolayısıyla kişiden bağımsız duygular olmaktan çıkmazlar; o güdülerin yol açtığı etkinlikler için de durum aynıdır. Öte yandan etkinliğin uzmanlaştığı ölçüde daha zengin ve daha yoğun olduğunu da yukarda gösterdik[435].

Görüldüğü gibi birey kişiliği ile işbölümünün ilerlemeleri tek ve aynı nedene bağlıdır. Öyleyse bunlardan bir bölümünü isteyip ötekileri istememek olanaksızdır. Oysa bugün hiç kimse, bizim gittikçe daha büyük ölçüde birer kişi olmamızı isteyen kuralın zorunlu nitelikte olmadığını öne süremez.

İşbölümünün tüm manevi yaşamımızla ne denli bağlantılı olduğunu gösterecek son bir konuya da değineceğiz.

İnsanlar, uzun süreden beri kardeşlik ülküsünü en sonunda gerçekleştirdikleri düşünü besliyorlar. Uluslar, savaşın artık uluslararası ilişkilerin yasası olmadığı, toplumlar arasındaki ilişkilerin de bireyler arasındakiler gibi barışçıl yollardan düzenlendiği, bütün insanların aynı amaç için işbirliği yapıp aynı yaşamı yaşadığı bir ortama ulaşmayı diliyorlar. Her ne kadar bu dilekler içinde yaşadığımız özel toplum için beslenen dileklerle bir ölçüde gideriliyorsa da, yine de çok canlı olmaktan ve giderek güçlenmekten geri durmuyorlar. Oysa bu dilekler, ancak bütün insanlar aynı toplumu oluşturup aynı yasalara bağımlı olurlarsa karşılanabilirler. Çünkü, nasıl özel anlaşmazlıklar ancak bireyleri içinde barındıran toplumun düzenleyici etkisi ile önlenirse, toplumlar arası anlaşmazlıklar da ancak bü-

(435) Bknz.: Yukarda s. 270 vd. ve s. 343.

tün toplumları kendi bağrında toplayan bir toplumun düzenleyici etkisi ile önlenebilir. Bireysel bencilliği hafifletebilecek tek güç, kümenin gücüdür; kümelerin bencilliğini hafifletebilecek tek güç ise onları içinde bulunduran bir başka kümenin gücüdür.

Doğrusu sorun bu biçimde ortaya konulurken, bu ülkünün tam olarak gerçekleşmeye yakın olmadığını bilmek gerekir; çünkü yeryüzünde birlikte var olan değişik toplum tipleri arasında, tek bir toplum içinde kardeşçe yaşamalarına olanak bırakmayacak kadar çok düşünsel ve ahlaki farklılıklar vardır. Ama olanaklı olan şey, aynı türden toplumların birleşmeleridir; evrimimizin de bu doğrultuda olduğu görülüyor. Önceki bölümlerde Avrupa uluslarının üzerinde, daha şimdiden kendi farkında olan ve örgütlenmeye başlayan bir Avrupa toplumunun kendiliğinden bir devinimle oluşmaya başladığını görmüştük[436]. Bütün insanların bir tek toplum içinde yaşamasına hiçbir zaman olanak bulunamaz ise de –ki, bu da kanıtlanmış değildir[437]–, en azından durmadan genişlemekte olan toplumların oluşması, bizi sürekli olarak amaca yaklaştırmaktadır. Aslında bu olgular, bizim ahlaka verdiğimiz tanımla hiçbir bakımdan çelişmemektedir; çünkü, eğer insanlığa ilgi duyuyorsak ve duymamız gerekiyorsa, bu, insanlığın böyle bir toplum olma yolunda bulunmasından ve bizim de onunla dayanışma içinde bulunmamızdan dolayıdır[438].

Ama işbölümü gelişmeden daha geniş toplumların kurulamayacağını biliyoruz: Yalnız etkinliklerde daha büyük bir uz-

(436)Bknz.: s. 333-335.

(437)Toplumlar arasındaki düşünsel ve ahlaki farklılıkların korunması gerektiğini gösteren hiçbir şey yoktur. Buna karşılık, yukarı toplumların durmadan genişlemekte olması ve daha geri toplumların emilip silinmesi, bu farklılıkları azaltmaktadır.

(438)Ona karşı taşıdığımız ödevler de, bizi yurdumuza bağlayan ödevlerin üzerinde değildir. Çünkü bugünkü durumda gerçekleşmiş olan ve bizim de üyesi olduğumuz tek toplum odur; öteki ise, gerçekleşmesi bile kesin olmayan bir *desideratum* (özlem)dan başka bir şey değildir.

manlaşma olmadan böyle toplumlar dengeli varlıklarını koruyamayacakları için değil; yarışanların sayısındaki artış kendiliğinden işbölümünü ilerletmeye yeterli olacağı için de; özellikle bir de toplumun oylumundaki büyüme, genellikle yoğunluğunun artmasıyla birlikte gittiği için de bu gözlem doğrudur. Öyleyse şu önermeyi yapabiliriz: İnsanların kardeşliği ülküsü, ancak işbölümünün ilerlemesi oranında gerçekleşebilir. Seçim yapmak gerekiyor: Eğer etkinliklerimizin alanını gittikçe daha çok sınırlandırmaya karşı çıkıyorsak, bu ülküden vazgeçelim; eğer ülküyü gerçekleştirmek istiyorsak, bunun belirttiğimiz koşula bağlı olduğunu bilelim.

III

Ama işbölümünün dayanışmaya yol açması, yalnız her bireyi iktisatçıların deyişiyle bir değişimci yapmasından dolayı değildir[439]; insanlar arasında onları sürekli biçimde birbirine bağlayan tam bir haklar ve ödevler dizgesi yaratttığı için dayanışmaya yol açmaktadır. Toplumsal benzerliklerin kendilerini koruyan bir hukuk ve bir ahlak ortaya çıkarması gibi, işbölümü de bölünen etkinliklerin barış ve düzen içinde birbirleriyle yarışmasını sağlayacak kuralları ortaya çıkarır. İktisaçıların, işbölümünün ne yoldan olursa olsun yeterli bir dayanışma yaratacağına inanması ve bundan dolayı insan toplumlarının yalnızca ekonomik nitelikli birleşmelere dönüşebileceğini ve dönüşmesi gerektiğini savunmaları, yalnızca bireysel ve geçici çıkarları etkilediğini sanmalarından dolayıdır. Bundan dolayı, çatışma durumundaki çıkarları ve bunların nasıl dengelenebileceğini kestirmeyi, başka deyişle değişimin koşullarını belirlemeyi yalnız bireyler başarabilirler; bu çıkarlar sürekli bir oluşum içinde olduklarından, hiçbir sürekli düzenlemeye yer yoktur, demektedirler. Ama böyle bir anlayış her açıdan olgulara aykırı düşmektedir. İşbölümü bireyleri değil, toplumsal işlevleri karşı

(439)Sözcük Bay de Molinari'nindir: *La Morale économique*, s. 248.

karşıya getirmektedir. Ama toplum, bu işlevlerin görülüş biçimiyle ilgilidir: Onlar arasındaki yarışmanın düzenli olup olmadığına bağlı olarak toplum da sağlıklı ya da sayrılıdır. Demek ki toplumun varlığı buna bağlıdır; ve işlevlerin bölünmesi arttıkça bu bağımlılık da artmaktadır. Bundan dolayı da toplum, işlevler arasındaki yarışmayı belirsizliğe bırakamaz; zaten onlar kendiliklerinden bir belirliliğe varıyorlar. Böylece de işbölümü ilerledikçe sayıları artan ve yoklukları organik dayanışmayı ya olanaksız ya da yetersiz kılacak olan kurallar oluşuyor.

Ama kuralların varlığı yeterli değildir; onların adaletli olmaları da gereklidir ve bunun için yarışmanın dış koşullarının eşit olması zorunludur. Eğer, öte yandan, ortak bilincin giderek birey kişiliğine saygıya dönüştüğü anımsanacak olursa, görülecektir ki örgütlü toplumların ahlakını belirleyen şey, parçacıl toplumların ahlakından farklı olarak, daha ussal ve daha insancıl olmasıdır. Bu ahlak, etkinliklerimizi bizi doğrudan doğruya ilgilendirmeyen birtakım amaçlara yöneltmiyor; bizi, insanların yararlarıyla ilgilenmeksizin kendi yollarında yürüyen, bizimkinden tümden farklı nitelikteki ülküsel güçlerin hizmetine sokmuyor. Bizden yalnızca başka insanlara karşı sevecen olmamızı, adaletli olmamızı, görevimizi iyi yapmamızı, herkesin en iyi yapabileceği işe yönelmesini ve emeklerinin haklı karşılığını almasını sağlamaya çalışmamızı istiyor. Örgütlü toplumun ahlakını oluşturan kurallar, özgür düşünceyi boğan zorlayıcı bir güce sahip değildir; daha çok bizim için ve bir bakıma bizim tarafımızdan yapılmış oldukları için, onlar karşısında daha özgürüz. Onları anlamak isteriz; onları değiştirmekten daha az çekiniriz. Aslında böyle bir ülküyü, çok dünyasal ve etkimize çok açık, çok elimizin altında olduğu sözde-nedeniyle yetersiz bulmaktan sakınmamız gerekir. Bir ülkü, daha aşkın olduğu için değil, ama bizi daha geniş bakış açılarına ulaştırdığı için daha yüksek değerdedir. Önemli olan bize yabancı düşecek kadar bizden çok yukarlarda dolaşması değil, etkinliklerimize yeter genişlikte bir alan açmasıdır; bunun için

de gerçekleşmeye yakın bulunmalıdır. Her bireyin hak ettiği yeri elde edeceği, emeğinin haklı karşılığını alacağı, böylece herkesin kendiliğinden hem bütün toplumun hem de her bireyin yararı için işbirliği yapacağı böyle bir toplumu kurmanın ne denli güç bir iş olduğunu çok iyi biliyoruz. Yine bir ahlak, daha katı ve buyurgan, düşünmeyi daha önleyici olduğu için daha yüksek değerde olmaz. Kuşkusuz bizi kendimizden başka bir şeye bağlaması gerekir, ama kımıldayamayacak ölçüde zincire vurması gerekmez.

Ahlakın –bundan yalnız inakların (doktrin) değil, törelerin de anlaşılması gerekir–, korkunç bir bunalımdan geçmekte olduğu haklı olarak belirtilmiştir[440]. Yukarda söylenenler, bu sağlıksız durumun nitelik ve nedenlerini anlamamıza yardım edebilir. Toplumlarımızın yapısında, ve çok kısa süre içinde, derin değişiklikler ortaya çıkmıştır; tarihte başka örneği görülmedik bir hız ve ölçüde, parçacıl türü aşmışlardır. Böylece bu toplum türünü karşılayan ahlak gerilemiş, ama onun vicdanlarımızda boş bıraktığı alanı dolduracak ahlak gereken hızla gelişmemiştir. İnancımız sarsıldı; gelenek egemenliğini yitirdi; bireysel yargı toplumsal yargılamanın etkisinden sıyrıldı. Ama öte yandan bu büyük kargaşa sırasında birbirinden kopan işlevler, birbirlerine uyarlanacak zamanı bulamadılar; birdenbire ortaya çıkan yeni yaşam tam olarak ve özellikle de yüreklerimizde daha büyük şiddetle uyanan adalet gereksinimini giderecek biçimde örgütlenemedi. Böyle olunca hastalığın ilacını, toplumsal durumun şimdiki koşullarına yanıt veremediği için ancak yapay ve göstermelik bir biçimde yaşayabilecek olan gelenek ve âdetleri yine de canlandırmakta aramamak gerekir. Yapılması gereken şey, şu kuralsızlığa son vermek, birbiriyle uyumsuz hareketler içinde kendilerini boşa tüketen şu organları uyumlu işletmek, hastalığın kaynağı olan şu dışsal eşitsizlikleri gittikçe hafifletip organların ilişkilerine daha büyük bir adalet getirmektir. Görüldüğü gibi hastalığımız, kimi kez sanıl-

(440)Bknz.: Beaussire, *Les Principes de la morale*, Giriş

dığı gibi düşünsel nitelikte bir hastalık değildir; daha derinlerde yatan nedenleri vardır. Acı çekmemizin nedeni, şimdiye değin uygulamakta olduğumuz ahlakı hangi kuramsal anlayış üzerine dayandırmamız gerektiğini artık bilmiyor olmamız değildir; bu ahlakın kimi yönleriyle onarılamayacak ölçüde sarsılmış olması, bizim için zorunlu olan ahlakın ise daha ancak oluşma aşamasında bulunmasıdır. Kaygılarımız, bilginlerin ödevlerimizin geleneksel açıklamasını yıkmış olması yüzünden değildir ve bu nedenle onları giderebilecek olan şey de asla yeni bir felsefe dizgesi olamaz; oysa bu ödevlerin bir bölümü artık gerçeklere dayalı olmadığından, ancak yeni bir sıkı-düzenin kurulup yerleşmesiyle son bulabilecek bir gevşeme ortaya çıkmıştır. Kısacası, bugün bizim birinci ödevimiz, kendimize bir ahlak oluşturmaktır. Böyle bir yapıt, bir çalışma odasının sessizliği içinde geliştirilemez; o ancak kendi kendine, azar azar, onu zorunlu kılan içsel nedenlerin baskısı altında yükselebilir. Ama düşüncenin yapabileceği ve yapması gereken hizmet, ulaşılması gereken ereği göstermektir. Biz de bunu yapmaya çalıştık.

TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ
DİZİN

Adalet 52, 77, 106, 112, 113, 118, 123, 123dn, 144, 154, 159, 176, 199, 256, 260, 261, 434, 438, 439, 441, 463, 464

Ahlak 21-27, 31, 33-37, 39, 48, 49, 54-60, 65-70, 75-82, 80dn, 88, 90, 91, 93, 97, 99, 100dn, 103dn, 107-109, 111, 120, 125, 131, 133, 139dn, 140, 144, 145, 152, 154, 169, 170, 191, 203, 206, 210, 255, 267-269, 268dn, 275, 279, 280, 282, 290, 325, 326, 332, 335, 336, 350, 365, 366, 387, 410, 414, 419, 424, 433, 435, 437, 439, 441, 451-457, 457dn, 461-465, 461dn

Ahlaki vicdan 22, 66-68, 70, 99

Aile 32, 33, 36-39, 43dn, 48, 53, 54, 83, 85, 85dn, 86, 88, 93, 94, 103, 104, 122, 125dn, 146, 154-157, 160dn, 165dn, 173, 177-180, 183, 185, 186dn, 187dn, 191-195, 193dn, 194dn, 215dn, 216dn, 214-219, 217dn, 222-226, 225dn, 228, 229, 235, 236, 238, 246-250, 250dn, 268, 269, 301, 302, 309, 310, 330, 338, 338dn, 346, 355-357, 361, 362, 364, 366, 367, 400, 401dn, 423, 432, 440, 455

Aile hukuku 154, 155, 173, 177-180, 246

Anayasa hukuku 108, 155, 159

Askeri toplum 238, 240, 241, 260, 265

Atasözleri 81, 208

Benzerlik 35, 82-84, 89, 99, 110, 111dn, 114, 136-138, 162, 164, 167-170, 184, 186, 188, 210, 213, 216, 231, 248, 267, 270, 308, 309, 358, 362, 399, 417, 421, 441, 451, 453, 456, 462
(fiziksel) 169
(ruhsal) 168,169

Benzerlik dayanışması 99

Benzetme 221, 257, 260, 389

Birey kişiliği 349, 458, 459, 460, 463

Bireysel bilinç 110, 110dn, 130, 133, 136, 163, 169, 189, 205, 209, 210,399, 402dn

Bireysel değişkenlik 336, 337, 348, 370, 371, 373

Bireysel tipler171, 218, 376

Biyolojik karşılaştırma 393

Ceza 96, 97, 100-102, 100dn, 104-109, 106dn, 111-127, 115dn, 121dn, 123dn, 124dn, 129, 131-136, 135dn, 138-141, 139dn, 141dn, 143-145, 147, 158, 160, 160dn, 161, 165dn, 167, 172-181, 183, 184, 189-197, 193dn, 199-204, 201dn, 206, 207, 244, 261, 262, 267, 268, 268dn, 278, 345, 346, 348

Ceza hukuku 96, 97, 100, 101, 104-108, 106dn, 115dn, 123-125, 131, 136, 138, 141, 143, 145, 161, 167, 174, 175, 177-181, 183, 184, 189, 195, 196, 201, 206, 207, 244, 267

Dayanışma 27, 31, 37, 44, 46, 48, 51dn, 60, 61, 61dn, 83, 85-95, 97, 99, 136, 137, 140, 141, 143, 145, 147-155, 147dn, 160-164, 167, 178, 183, 184, 186, 188, 189, 210, 211, 213, 215-217, 219, 220, 226, 229, 231, 232, 237, 239-243, 253, 254, 257, 268, 329, 330, 341, 349, 405, 406, 411-413, 417-419, 421, 423, 426, 428-430, 432-435, 441, 443-447, 449, 452-457, 461-463
(pozitif) 161
(mekanik) 99, 137, 188, 189, 210, 211, 213, 217, 220, 226, 330, 349, 417
(organik) 164, 178, 183, 184, 188, 213, 229, 239, 243, 406, 417, 419, 432-434, 453, 463

Değişkenlik 336, 337, 348, 370, 371, 373, 414

Din 23, 32, 33, 35, 37, 40, 42, 43dn, 101, 103, 108, 109, 112, 122-124, 122dn, 129, 131-133, 169, 174, 175, 177-181, 191, 191dn, 195-201, 200dn, 201dn, 203, 205-201, 218-220, 222, 223dn, 226, 227, 236, 237, 247, 262, 267, 278, 283, 287, 290, 291dn, 331, 334-

336, 344, 349, 355, 356, 362, 428, 433

Durağanlık 219dn, 227, 284, 357, 378

Ekonomik yaşam 21, 25, 45, 47, 49, 53, 54, 195, 258, 331, 406

Emek 52, 281, 406, 420, 436, 437, 439, 463, 464

Eşitlik 430, 432, 434

Eşitsizlik 84, 430-433, 437, 438, 440, 464

Evrim 39, 41dn, 49, 56, 57, 64, 83, 84, 101, 107, 181, 188, 194, 204dn, 207, 209, 218dn, 225, 229, 231, 232, 234, 243, 292, 329, 343, 354, 358, 373, 376, 377, 378dn, 416, 419, 422, 441, 452, 455, 461
(toplumsal) 188, 207, 2209, 231-234, 292, 329

Fiziksel 23, 37, 51dn, 55, 93, 94, 169, 192, 229, 238, 275, 278, 280, 289, 293, 358, 375, 376, 428, 440, 440dn

Fizyolojik 157, 161, 217, 227, 332, 354, 366, 378dn

Gelenek 22, 47, 56, 92, 93, 101, 103, 105, 107, 114, 121dn, 123, 134, 141, 144, 146, 146dn, 170, 170dn, 172, 178, 181, 183, 191, 194, 195, 198, 217, 234, 249, 254, 255, 262, 268, 330, 340, 341, 343, 344, 347-349, 351, 355, 356, 370, 377, 414, 420, 430, 431, 455, 464, 465

Hukuk aygıtı 244

Hukuk kuralları 60, 85, 92, 95-97, 145, 158, 159, 164, 165dn, 178, 265, 267, 350

Hükümet 27, 41, 44, 46, 113-115, 121, 123, 136, 159-161, 159dn, 165dn, 185, 228, 233-235, 235dn, 260, 263, 266, 411-414, 412dn

İbrani hukuku 175, 176, 197

İçgüdü 46, 118, 121, 266, 274, 287, 371, 372, 396-398, 415

İlerleme 43, 48, 49, 56, 64, 70, 76, 77, 83, 87, 136, 180, 188, 200, 209, 210, 223, 234, 263, 264, 266, 273-275, 277, 287, 289, 291-294, 296, 297, 299, 300, 302-306, 312,

314, 316, 317, 319, 320, 327, 327dn, 329, 330, 333, 335, 343, 347, 353, 354, 357, 358, 370, 372, 378, 386-388, 389dn, 392-395, 399, 411, 417, 431, 432, 434, 438, 449, 458, 459, 462

İntihar 21dn, 51, 51dn, 76, 77, 77dn, 287-290, 332

İşbirliği hukuku 160, 161, 180, 183

İşbölümü 24, 37, 61, 63-67, 68dn, 69-71, 71dn, 75, 76, 80-83, 87-91, 95, 143, 147dn, 154-158, 160, 161, 163, 164, 167, 172, 181, 183-185, 186dn, 187, 210, 211, 213, 219, 220, 222, 224, 227, 229, 232, 239, 240, 243, 252, 253, 264, 266-268, 273-275, 277, 281, 291-294, 299, 300, 303-309, 312, 314-316, 319-323, 326, 327, 327dn, 329-332, 353, 354, 357, 371, 378-380, 383, 387, 388, 389dn, 405-107, 406dn, 409, 410, 412, 414, 417-419, 421, 424-434, 438, 443, 447-449, 455, 456, 456dn, 458-463
(fizyolojik) 161, 322, 332
(zorlamaya dayalı) 427, 429
(uluslararası) 326

İşlev 23-25,29, 31, 35, 39, 45, 46, 51, 53, 56, 64, 67, 70, 75, 76, 80-84, 86, 87, 89, 90, 107, 114, 115, 118, 128, 135, 139, 140, 141dn, 144, 152, 155-163, 159dn, 160dn, 165dn, 176, 183-185, 187, 192, 198, 207-209, 211, 220-223, 229, 244, 246, 250, 255-266, 268, 269, 275, 277, 278, 283, 284, 295, 296, 306, 308, 309, 311, 314-317, 325-327, 330, 331, 333, 350, 354-356, 359, 361, 367-369, 379-387, 398, 405-407, 410-414, 412dn, 417, 418, 420-422, 424, 425, 427-429, 431, 435, 437, 441, 443-447, 452, 453, 456dn, 458, 458dn, 462-464

İşlevsel etkinlik 275, 444, 445, 447

Kalıtım 52, 314, 328dn, 330, 353-359, 361-378, 378dn, 380, 381, 397, 399, 431, 459

Kalıtsal nitelik 358

Kalıtsal özellik 377

Karşılaştırma 38, 39, 61, 68, 70, 71, 91, 95, 100dn, 141, 165,

168, 180, 184, 190, 196, 205, 209, 257, 258, 292, 328dn, 641, 643, 344, 358, 361, 374, 393, 401

Kriminolojik tip 179, 195

Meslek kümeleri 21, 26, 45, 51, 330

Mutluluk 273-275, 278, 281, 282, 284, 285, 289-294, 306, 314, 387

Ortak bilinç 109, 110, 110dn, 114, 115, 134, 137dn, 141, 161, 162, 183, 188-190, 192dn, 205, 210, 220, 223, 250dn, 323, 326, 329, 330, 333, 334, 336, 337, 347, 348, 417, 433, 438, 452, 455

Ortak duygu 111-113, 115, 130, 132, 134, 136, 139dn, 140, 160, 191, 195, 204, 205, 250dn, 332, 336, 346

Ortak tipler 171

Ortalama 76, 84, 87, 107, 109, 188, 189, 205-207, 254, 276-278, 283, 286, 287, 289, 290, 301, 314, 330dn, 339, 355, 374-377, 435, 458

Öç alma 117, 118, 120, 122

Roma 28, 28dn, 29, 31-33, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 48, 56, 93, 96, 106, 108, 117, 121, 123, 124, 126, 167, 176, 178, 179, 185, 187, 193, 194, 194dn, 196, 198-200, 209, 219, 223-225, 236, 246, 248, 249, 301-303, 305, 330, 336, 344, 355, 373, 379, 438dn, 439, 448

Sanayi toplumu 24, 100dn, 234, 238, 239, 241, 243, 260, 266

Sermaye 63, 228, 274, 276, 380, 406, 420, 446

Sözleşme 25, 27, 52, 114, 146, 147, 152dn, 155-158, 165dn, 176dn, 177-180, 183, 219dn, 223, 239-242, 242dn, 246, 247, 249-257, 266, 322, 326, 369

Suç 76, 77, 99-103, 100dn, 106dn, 107- 109, 111-113, 113dn, 115-127, 122dn, 124dn, 130-136, 135dn, 138, 140, 143, 144, 174, 178-181, 190-205, 192dn, 195dn, 201dn,

Tanrı düşüncesi 206

Tip 58, 85, 110, 115, 136-139, 159, 162-164, 167, 171, 172, 176, 176dn, 179, 184, 188-190, 193, 195, 196, 209, 211, 213, 216, 218, 219dn, 224, 232-234, 242, 243, 255, 262, 263, 265, 270, 284, 287, 290, 301-305, 306dn, 308, 329, 338, 375-378, 378dn, 383, 428, 429, 434, 441, 451, 458, 459, 461

Toplum(örgütlü) 238, 239, 269, 305, 350, 413, 433, 434, 463

Toplum(parçacıl) 338, 347, 463

Toplum tipi 115, 164, 176dn, 184, 216, 289, 304, 305, 306dn, 338

Toplum yoğunluğu 387

Toplumsal bağlar 188, 210, 323

Toplumsal dayanışma 60, 61, 61dn, 89-95, 97, 99, 140, 141, 145, 147, 188, 211, 219, 239, 240, 242, 405, 435, 452, 455-457

Toplumsal dayanışma türleri 93

Toplumsal ortam 280, 293, 336, 363, 383, 391, 392, 395, 399, 400

Toplumsal oylum (hacim) 304, 305, 387

Toplumsal örgütleniş 21, 43, 184, 213, 240, 315, 401, 433

Uygarlık 77-80, 84, 101, 108, 115, 123, 168, 208, 232, 280, 282, 284, 288, 317, 328dn, 336, 358, 371, 387, 388, 390-392

Uyum 25, 30, 44, 45, 58, 81, 83, 86, 90-92, 103, 115, 136-139, 141, 152, 154, 155, 161, 163, 164, 183, 184, 188, 189, 218, 219dn, 228, 232, 239, 242, 243, 252, 256-260, 277, 280, 292, 319, 322, 323, 328dn, 330, 393-395, 408, 409, 412, 414, 416, 417, 419, 420, 429, 431, 432, 436, 441, 443, 447, 449, 452, 453, 464

Uzlaşma 146, 149, 150, 189, 222, 253, 268, 413, 425, 435

Uzmanlaşma 67, 68, 80, 86, 89, 157, 158, 229, 274, 293, 306-310, 313-316, 320, 321, 354, 369, 381-383, 405, 406,

408, 409, 411, 414, 417, 425, 447, 452, 456-459, 456dn, 461,

Yapı 35, 41, 45, 49, 50, 52, 53, 56, 60, 65, 84, 89, 90, 94, 102, 118, 163, 171, 184, 187, 213, 215, 216, 220, 222, 224, 225, 229, 231, 232, 234, 237, 240, 241, 249, 250, 266, 270, 274, 278, 285, 299-301, 304, 305, 307, 308, 313, 314, 319, 328dn, 338, 344, 349, 349dn, 359, 360, 378dn, 380, 383, 385, 386, 394, 397, 400, 401, 422dn, 441, 452, 456dn

Yaptırım 22, 78, 79, 86, 96, 97, 104, 105, 106dn, 108, 113, 114, 124-126, 136, 143-147, 152, 152dn, 158, 160, 161, 165dn, 174, 175, 177, 177dn, 183, 193, 197, 255, 267-269, 348, 453

(bastırıcı) 96, 97, 124, 453
(onarıcı) 105, 124, 143, 145, 147, 160, 161, 165dn, 177, 453

Yardımlaşma 32, 32dn, 49, 156, 262

Yaşam savaşı 236, 310, 315, 318, 320, 332

Yenilik 47, 48, 108, 255, 294, 296, 340, 343, 351, 365, 383, 399

Zekâ 56, 65, 78, 79, 84, 241, 318, 328dn, 337, 367, 368, 372, 399, 409, 411, 455

Zevk 24, 36, 47, 82, 112, 117, 209, 275-285, 291-297, 318-320, 343, 353, 360, 362, 368, 369, 380, 423, 428, 429